

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
«Bolashaq» академиясы
Министерство Науки и высшего образования Республики Казахстан
Академия «Bolashaq»

«Жастар және қазіргі заманауи әлемдегі мәселелер»

*студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың
(халықаралық ұйымдардың қатысуымен) Республикалық
ғылыми-практикалық конференция материалдары*

2 ТОМ

«Молодежь и глобальные проблемы современности»

*Материалы Республиканской научно-практической конференции
студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых
(с международным участием)*

ТОМ 2

Қарағанды
Болашақ-Баспа
2024

«Жастар және қазіргі заманауи әлемдегі мәселелер» студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың (халықаралық ұйымдардың қатысуымен) Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары – Қарағанды: «Болашақ-Баспа», 2024 ж. - 425 бет. – 2 том.

Материалы Республиканской научно-практической конференции студентов, магистрантов и докторантов и молодых ученых «Молодежь и глобальные проблемы современности» (с международным участием). – Караганды: «Болашақ-Баспа», 2024 г. - 425 стр. – Том 2.

ISBN 978-601-273-381-5

Бұл жинаққа студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың «Жастар және қазіргі заманауи әлемдегі мәселелер» тақырыбындағы Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары енгізілді.

Аталмыш жинақта қоғамдық өміріміздің барлық саласында қазіргі жағдайда қойылып отырған күрделі мәселелерге, интеграциялық үрдіс ерекшеліктеріне талдау жасалған.

В настоящее издание включены материалы Республиканской научно-практической конференции студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых «Молодежь и глобальные проблемы современности».

Данный сборник научных трудов посвящен анализу особенностей интеграционных процессов, охватывающих самые разные сферы жизни людей, наиболее глубоко и остро проявляющих себя в современных условиях.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

- Рысмагамбетова Г.М. - «Bolashaq» академиясының ректоры, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор
- Смагулова Г.С., ғылыми зерттеулер, ізгілік педагогика және педагогикалық тәлімгерлік орталығының маманы.
- Абдрахманова А.С., п.ғ.к., магистр
- Сембиев К.З., ф.ғ.к., профессор
  - 1 Бокижанова Г.К., п.ғ.к. доцент
  - 2 Абдрахманов Р.Х., п.ғ.м. аға оқытушы
  - 3 Утяев А.Ф., ф.ғ.к., доцент, БашМУ Стерлитамак филиалы деканының ғылыми жұмыс жөніндегі орынбасары (Ресей)
- 1. Глухова В.И., э.ғ.к., доцент, Остроградский атындағы Кременчуг ұлттық университетінің бухгалтерлік есеп кафедрасының меңгерушісі (Украина)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

- Рысмагамбетова Г.М., ректор к.ю.н., ассоциированный профессор.
- Смагулова Г.С., специалист центра научных исследований, гуманной педагогики и педагогического наставничества.
- Абдрахманова А.С., к.п.н., магистр
- Сембиев К.З., к.ф.н., профессор
- Бокижанова Г.К., к.п.н. доцент
- Абдрахманов Р.Х., м.п.н., ст.преподаватель
  1. Утяев А.Ф., к.фил.н, доцент, зам.декана по научной работе Стерлитамакского филиала БашГУ (Россия)
  2. Глухова В.И., к.э.н., доцент, зав.кафедрой учета и финансов Кременчугского национального университета им.М.Остроградского (Украина)

ISBN 978-601-273-381-5

**ТҰЛҒАНЫ ДАМЫТУДЫҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
АСПЕКТІЛЕРІ**

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
РАЗВИВАЮЩЕЙСЯ ЛИЧНОСТИ**

Абдикаликова М.Т.
abdikalikova71@mail.ru

«Балақай» бөбекжайы Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

«БИЗИБОРД- МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫШЫ ОРТАДАҒЫ ҚҰРАЛЫ»

Аңдатпа. Жұмыстың өзектілігі баланы тәрбиелеу – ата-ананың назарын үнемі талап ететін күрделі міндет. Баланы қадағалау, дамыту, қатерден қорғау ата-ананың барлық уақытын талап етеді. Бизборд баланың қауіпсіз дамуын қамтамасыз ететін құрал. Ал тәрбиеші үшін қызметтік мақсатына оңай қол жеткізетін құрал туралы айтылған.

Сөйлеудің дамуы ұсақ моториканың дамуына тікелей байланысты. Соңғы уақытта бүлдіршін тілінің уақытынан кеш шығуы жиілеп барады. Сондықтан анық сөйлеуін ерте жастан қалыптастырған дұрыс. Қазіргі әлемде ата-аналар балаларға ерте жастан бастап ұялы телефондарда отыруға мүмкіндік береді. Осы себептен баланың тілі кеш шығады, көптеген балалар сөйлесудің орнына көрген ертегілердің дыбысын дыбыстайды. Бала теледидардың алдында немесе планшет, телефонның алдында көп уақыт өткізуі баланың тілінің кеш шығуына әсер етеді. Гаджеттер басып алған заманда, бала еркін сөйлеуден қалып барады. Себебі күні-бойы телефонға телмірген балақайлармен, ата-ана сөйлеспейді, салдарынан тіл құрылысындағы фонетика, лексика, грамматика жүйелері дамымайды. Ал, жасы өскен сайын, бұл кемшіліктердің қалпына келуі, қиындай түседі. Телефонда кері байланыс жоқ болғандықтан, бала тек ақпартты құр қабылдайды [1].

Баланың тілі тез шығуына саусақ жаттығуының әсері көп. Шын мәнінде саусақ біздің нағыз сөйлеу тілін дамытушы дене мүшесіміз. Ол тілге тікелей әсерін береді. Ұсақ моторикасы дамымаған баланың сөйлеу тілі дамымайды, бұны ғалымдар тәжірибе жүзінде дәлелдеген. Сиқырлы тақта облыстық жоба аясында «Ақмаржан» мектепалды тобы Бизборд құралын қолданады. Бизборд қолдың ұсақ моторикасын дамытудағы функциясын жақсы орындайды. Бизбордтар (busy board) – бұл әр түрлі түймелері, ажыратқыштары, ілгектері және басқа да кішкентай "қауіпті деп саналатын заттар" бар дамытушы тақта (стенд, модуль), балаларға күнделікті өмірде тиісуге тиым салынған заттар баланың қызығушылығын арттырады. Бизборд - табандылыққа, зейінділікке, зейінді шоғырландыруға, ойлау мен ми белсенділігін дамытуға арналған пайдалы ойындар. Бизбордтарды "Сиқырлы тақта", "ғажайып тақта", "ұсақ моторикаға арналған тақта-стенд" деп те атайтыны бекер емес [2].

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру күн сайын ойын түрінде және қоршаған әлеммен танысу бойынша түрлі бизборд құралдары арқылы жүзеге асырылады. Әрине, бір тақта ешқашан балабақшаға немесе мектепке дайындықтың бүкіл кешенін алмастыра алмайды, бірақ бизбордтың

кішкентай данышпанын қалыптастыруда маңызды негіз қалайды. Біздің ойымызша, бизиборд-бұл балаларды дамытуға арналған тамаша құрал және қазіргі уақытта әр жас тобында дамушы заттық-кеңістіктік ортаның элементі ретінде қажет. Бизибордты балаларды жан-жақты дамыту құралы ретінде пайдалану бойынша жұмысты бастап, біз заттық-даму ортасын ұйымдастыруға қойылатын талаптарды ескердік. Заттық дамытушы бізде күн сайын баланың қызығушылығына байланысты алмастырылып отырады [3].

Бизибордтың осы талаптарға, атап айтқанда, келесі компоненттерге сәйкес келетінін анықтадық:

- дамытушы (мұндай тақтаға әр түрлі элементтер неғұрлым көп бекітілсе, балаға соғұрлым қызықты болады: әр түрлі құлыптар, дөңгелектер, есіктер, тізбектер, түймелер және т. б.; егер бекітілген заттар көп болса, бизиборд балалар үшін мүмкіндігінше қызықты болады және олардың әрқайсысы орындай алады-бала әртүрлі заттарды басуды, ашуды, бұрауды, шертуді, түртуді, айналдыруды және т. б. үйренеді.);

- қол жетімді (ойын құралы жас ерекшеліктерін ескере отырып жасалған және бос жерде орналасқан, бұл балаларға қуаныш сыйлайды, олардың жаңа нәрселерді үйренуге деген қызығушылығын дамытады);

- қауіпсіз (негіздің барлық беттері Мұқият тегістелген; бекіту үшін қолданылатын бұрандалар тақтаның артқы жағына қарамайды; негізгі материал-бір жасқа дейінгі сәбилерге арналған жұмсақ мата тақталары және үлкен балаларға арналған өткір бұрыштары жоқ ағаш тегіс негіздер; жарақат алатын заттар мен жұқа жіптер жоқ);

- Денсаулық сақтау (барлық бөлшектер берік материалдардан жасалған және сапалы бояумен қапталған);

- эстетикалық тартымды (негізгі фон жарқын; әртүрлі форматтағы және түстердегі заттар).

Біздің ойымызша, бизибордтар-бұл өте қажет заттар, мұндай тақтаймен бала қызыға ойнайды, сонымен қатар өзінің білімін едәуір толықтырады, ысырмаларды ашуды және жабуды үйренеді, өзінің тактильді сезімдерін, саусақтарының моторикасын, логикасын мен ойлауын дамытады. Бизибордтан баланың қызығушылығын тудыратын бөлшектерді табуға болады, бірақ қауіпсіздік мақсатында бұл заттармен ата – аналар ойнауға рұқсат бермейді-розеткалар, ажыратқыштар, киім қыстырғыштары, шпингалеттер мен құлыптар, ілгектер мен тізбектер. Бизибордты қолдана отырып, біздің тәрбиеленушілер шілтермен, түймелермен, дөңгелектермен, әртүрлі ойыншықтармен қуана айналысады, оларды басу, сезіну, сипап сезіну қызықты. Балалар барлық ұсақ бөлшектерді үйренеді: есіктің ысырмасын жылжытады, құлыпты кілттермен ашуға немесе ілмек ілуді үйренеді [4].

Бұл жоба балалардың ұсақ моторикасының дамуы және тактильді сезімдер арқылы әлемді тану жас балаларда когнитивті процестердің қалыптасуын ынталандырып әр түрлі заттармен тәжірибе жасауға, олардың ойындарында алмастырғыш заттарды мүмкіндігінше ертерек қолдануға үйрету міндетін қойды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Білім берудің барлық деңгейлеріндегі мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031>
2. Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарлары <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029509#z6>
3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200030183#z6>
4. Цветкова Екатерина Владимировна, «Бизборд ерте жастағы балаларды дамыту құралы ретінде» <https://urok.1sept.ru/articles/667270>

Абдикаликова М.Т.

«БИЗБОРД-ИНСТРУМЕНТ В РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЕ ДОШКОЛЬНИКОВ»

Аннотация. Актуальность работы. Воспитание ребенка-сложная задача, постоянно требующая внимания родителей. Наблюдение, развитие, защита ребенка от угроз требует всего родительского времени. Бизборд-это инструмент, обеспечивающий безопасное развитие ребенка. А для воспитателя речь идет о средстве, которое легко достигает своих служебных целей.

ӘОК 371.2

Абдрахманова Ж.Т.

№6 жалпы білім

беру мектебінің қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі

Шахтинск қаласы, қазақстан Республикасы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа: Бұл мақалада бүгінгі күні әлемдік қауымдастық қатарында өзіне лайық орнын белгілеген біздің мемлекетіміз үшін қазіргі заман талаптарына байланысты өзіндік көзқарасы, саяси түсінігі бар, білімді әрі жоғары білікті жас ұрпақ тәрбиелеу қажеттігі туындап отырғаны сөзсіз. Оқырман сауаттылығының негізі туралы айтылған.

Қазақстан Республикасында қазақ тілінің мемлекеттік тіл құқығына ие болуы, Қазақстан Республикасының Білім және Тіл заңдарының қабылдануы болашақ ұрпақ тәрбиесіне жаңаша көзқараспен қарауды талап етеді. Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасының жобасында: «Білім берудің мектепке дейінгі сатысы дайындық кезең ретінде орта білім алудың үздіксіз жүйесіне енетіндігін айта келіп, тәрбиелеу мекемелерінің әр типтілігіне қарамастан олардың ортақ функциялары – баланың денсаулығын, психикалық санасын жетілдіру және қорғау, баланың ақыл-ойы мен тұлғасының дамуын қамтамасыз ету» деп нақты атап көрсеткен .

Бұл сана-сезімі ұлттық психология негізінде қалыптасқан, дені сау, білімге деген қызығушылығы жоғары, өздігінен іс-әрекет жасау дағдыларын меңгерген тұлға даярлап шығару мектепке дейінгі ұйымдардың міндеті екенін көрсетеді Балабақшадағы оқу – тәрбие үрдісін дұрыс ұйымдастырудың бірден – бір жолы

сапалы білім берумен қатар, сол білімді алуға балалардың қызығушылығын ояту, өз ана тілдерінде таза сөйлеуге баулу. Бүгінгі бабалақшада тәрбиеленетін балалар еліміздің ертеңі, ұлтымыздың болашағы.

Бұл оқушылар шығармадан қажетті ақпарат алуына, нақты мәтіннен қорытынды шығаруына, негізгі кейіпкерлердің әрекеттерін интерпретациялауға, мәтін үлгісімен бекітуге және мәтін құрылымының бастапқы сараптамасын алуға көмектеседі.

Сауатты оқуды қалыптастырудың әртүрлі тәсілдері бар. Біріншіден, бұл мәтіннің қарапайым бірліктеріне: сөзге, ұсынысқа, абзацқа назар аудару; екіншіден, мәтін құрылымын және оның логикалық байланыстарын талдаусыз мәтінді түсіну мен түсіндіру мүмкін емес. Оқушы оларды бекіте отырып, жоспар, тезистер, конспектілер, сызбалар мен кестелерді құрастыруды үйренеді; үшіншіден, мәтінді түсіну - бұл көптеген мәселені шешу деуге болады [1].

Қазіргі заман балалардың функционалды сауатты болуын талап етсе, соның бірі -оқу сауаттылығы.

Оқу сауаттылығы:

- ақпаратты табу;
- мәтінді интерпретациялау;
- рефлексия және бағалаудан тұрады.

- оқу сауаттылығы дегеніміз – қарапайым тілмен айтқанда бала өзі оқып отырған ақпаратты толықтай қабылдай біліп, ішінен негізгісін ала білуі.

Оқу сауаттылығын қалыптастыру үшін қазіргі кезде түрлі технологияларды пайдалануға болады. Сондай технологиялардың бірі – оқу және жазу арқылы оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын дамыту технологиясы болса, сонымен қатар білім беру мен білім алудағы жаңа әдістер болып табылады. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының негізгі ұстанымдары топтық жұмысқа, еркін ойлауға, жазбаша, ауызша ой алмасуға, мәтін мәнін ашуға, автор іріктеген сөздер мен сөз тіркестерінде жатқан ұғымдарды түсінуге, әрекеттестікке негізделген. Оқу сауаттылығы түсініп оқудан басталып, сөздер мағынасына, грамматика және тілдік, мәтіндік құрылымдарға талдау жасауды қамтиды. Оқу сауаттылығы бойынша оқушылар мектеп аясында және мектептен тыс уақытта нені оқитынын, қандай мақсатпен оқитынын білуі қажет [2].

Қазіргі әлемдік білім кеңістігіндегі халықаралық стандарт талаптарына сай оқыту үдерісінің түпкі нәтижесі құзыреттіліктер болып белгіленуі білім беру жүйесінде функционалды сауаттылықты қалыптастыру болып табылады. Жалпы функционалды сауаттылық деген ұғым - адамдардың (жеке тұлғаның) әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы және өмір бойы білім алуына ықпал ететін негізгі фактор. Яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына қарай ілесіп отыруы. Сонымен, функционалды сауаттылық адамның мамандығына, жасына қарамастан үнемі білімін жетілдіріп отыруы. Мұндағы басшылыққа алынатын функционалды сапалар: белсенділік, шығармашылық тұрғыда ойлау, шешім қабылдай алу, өз кәсібін дұрыс тандай алуға қабілеттілік, т.б. Осыған сәйкес алған білімдері негізінде әрекет етуге қабілеттілік пен кез келген тілдік жағдаяттарда қарым-

қатынасқа түсе алу даярлығын білдіретін құзыреттілікті қалыптастыру - үздіксіз білім беру жүйесінің маңызды буыны болып саналатын жалпы білім беретін орта мектептердегі қазақ тілі пәнін оқытудың басым бағыттарының бірі [3].

Функционалдық сауаттылық қазақ тілінің функционалды сипатын зерделеу арқылы қалыптасады. Ұлттық білім беру парадигмасы, оның басты ұстанымдары бәсекеге қабілетті білімді де білікті ұрпақты тәрбиелеу болып табылады. Ол өз халқының баға жетпес байлығы ана тілін жетік білетін, ұлттық мәдени құндылықтарды бағалай алатын, тілдің таным және қатынас құралы ретіндегі ғажайып мүмкіншілігін пайдалана білетін тұлға қалыптастыру деген сөз. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту - бүгінгі заманның талабы. Соның ішінде оқу сауаттылығы- оқушылардың жазба мәтіндерді түсінуі және қолдануы, мәтін барысында ой толғауы, жаңа білім игерудегі әдіс-тәсілдерді қолдануы, әлеуметтік ортаға бейімделуі. Яғни, оқу сауаттылығының негізі - мәтінмен жұмысты толық қалыптастыру болып табылады. Қазақ тілі сабақтары тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларының ерекшеліктері арқылы іске асады. Сондықтан күнделікті сабақты дағдылар ерекшелігін ескеріп құру, оқу сауаттылығын арттыруда маңызды роль атқарады. Соның ішінде оқылым дағдыларының ерекшеліктері оқу сауаттылығын арттырудың бірден бір жолы.

Оқылымның мынадай ішкі дағдыларын әр сабақ барысында қолдануға болады:

1. Мазмұнын түсіну үшін оқу немесе көз жүгіртіп оқу - мәтіндегі жалпы идеяны түсіну үшін тез оқып шығу.

2. Нақты ақпараттарды табу үшін оқу - мәтін ішіндегі ақпараттарды тауып алу үшін оқу, яғни ол үшін тұтас мәтінді түсініп оқу, мазмұнын білу маңызды емес. Мысалы, мәтіннен қажет пайыздық көрсеткіштерді, жылдарды немесе қажетті сөздерді тауып алу.

3. Детальді түрде оқу- әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу. Мысалы, келісімшарттағы талаптарды немесе нұсқауларды түсіну үшін сөзбе-сөз оқимыз.

4. Сөз мағынасын контексттен ажырату - мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын болжау үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару.

5. Мәтін құрылымын түсіну - мәтін құрылымының ұйымдастырылуын түсіну. Мысалы, кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қорытынды бөлім.

6. Болжай білу - оқылым тапсырмасы алдында қолданылатын тәсіл. Оқушылар мәтінді оқымас бұрын оның мазмұны мен көтеретін мәселесі жөнінде ойланып, талқылап көреді. Ол үшін олар мәтін тақырыбына, оған берілген суретке қарап болжай отырып, сол тақырыпта өз білімдерін қолданады. Бұл тәсіл мәтінді оңай түсінуге көмектеседі. 7. Мәтін түрлерін ажырата білу - әр мәтіннің өзіндік ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ, хабарландыру, т.б.

7. Мәтін түрлерін ажырата білу — әр мәтіннің өзіндік ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ, хабарландыру, т.б.

Негізінде бұл мәселе бойынша осы кезге дейін жарық көрген әдебиеттерді талдау барысында, көп ретте, «функционалдық сауаттылық», «функционалдық сауатты тұлға», «негізгі құзыреттер», «жалпы білімдік біліктер» сияқты ұғымдардың көбірек талдауға түсірілетіні байқалады. Негізінде, «функционалдық сауаттылық» термині өзінің 1957 жылы ЮНЕСКО енгізіп отырған уақытынан бастап «сауаттылық» және «минималды сауаттылық» ұғымдарымен қатар қолданысқа түсіп келеді.

Осылардың әрқайсысына жеке-жеке түсініктеме беріп тоқталып кету жөн болмақ:

1) Сауаттылық дегеніміз – оқу, жазу, санау және құжаттармен жұмыс жасай алу дағдылары.

2) Минималды сауаттылық дегеніміз – қарапайым хабарламаларды оқу және жазу дағдылары.

3) Функционалдық сауаттылық дегеніміз – адам өзінің оқу және жазу дағдыларын әлеуметтік ортада қарым-қатынас жасауда қолдана білу қабілеті, яғни адамға өзін қоршаған әлеуметтік ортамен қарым-қатынасқа түсуге мүмкіндік беретін және сол ортаға барынша тез әрі жайлылықпен бейімделуіне жағдай туғыза алатын сауаттылық деңгейі. Бұл деңгейде адам мәтіндерден өзіне қажетті ақпаратты, мәлім іріктеп алуы үшін және сондай ақпаратты басқаларға жеткізе алуы үшін қажетті болатын қабілеттер қалыптасады [4].

Функционалдық сауаттылық - адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым - қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады.

Функционалдық сауаттылықтың факторлары:

- ғылыми зерттеуді қамтамасыз етіледі;
- білім беру жаңартылады;
- мониторинг, бағалау өзгереді;
- техникалық база жаңартылады.

Бүгінгі таңда қолданылып жүрген педагогикалық технологиялардың элементтерін сабақта пайдалана отырып, оқушылардың ой – өрісін , тіл байлықтарын дамытып, ізденімпаздыққа, білімді өздігінен меңгеруге жағдай жасап, білім мен тәрбиені оқушылардың өміріне ең қажетті біліктіліктерін жетілдіру. Дәстүрлі оқыту жаттауға, есте сақтауға бағытталған ,ал дамыта оқыту дербес жұмыс істеуге, оқушылардың жас ерекшелігіне сай оқытуда баланың ізденушілік - ойлау әрекетін ұйымдастыруға бағытталған. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру қазіргі таңда оқыту жүйесіне қойылып отырған әлеуметтік сұраныс талаптарымен сай келу үшін бастауыш сыныптардан бастап

оқушының оқу, жазу сауаттылығын, жаратылыстану ғылымындағы сауаттылығын, математикалық сауаттылығын, компьютерлік сауаттылығын, денсаулық мәселесіндегі сауаттылықты, құқықтық сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған арнайы жұмыс арқылы оң нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Қоғамның осындай дарынды адамдарға деген қажеттілігін қанағаттандыру талабы білім беру жүйесінің алдына баланың жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашу, шығармашылық қабілеті зор жеке тұлғаны қалыптастыру міндетін қойып отыр. Бұл жердегі мұғалімнің міндеті: әр оқушының бойындағы бейімділікті дер кезінде көре біліп, оны дамыту.

Біз ұстаз ретінде әр оқушыны болашақ азамат ретінде бағалап, осы тұжырымдаманы өз қызметіме басшылыққа аламын. Қазіргі компьютерленген жана заманда әр оқушының заман талабына сай әлемдік дәрежеде білімді меңгеруі үшін қазақ тілі пәні бойынша шығармашылық қабілетін дамыту – ең басты міндетіміз. Қазіргі өмір ағымының техниканың қарқынды дамыған тұсында адамзат әлемі функционалды сауатты болса, өмір сүруге бейім, алған білімін өзіне тиімді қолдана алатын тұлға қалыптасары сөзсіз. Сондықтан уақыт талабына сай оқушының күнделікті тапсырмасына мәтінді таңдауда қажеттілігі мен қолжетімділігіне қарай сұрақ құрастыруда ойлау процесіне әсерін де ескеру қажет. Сонда ғана функционалдық сауатты тұлға болып толық қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 — 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары. Астана. 2012 жылғы 25 маусым.*
- 2. ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.*
- 3. ҚР Білім туралы заңнама. – Алматы, 2012.*
- 4. ҚР білім беру жүйесін 2015 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы. – Астана, 2004.*

Абдрахманова Ж.Т.

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация: *В этой статье, несомненно, подчеркивается необходимость воспитания образованного и высококвалифицированного молодого поколения, имеющего собственное видение, политическое понимание, соответствующее современным требованиям для нашего государства, которое сегодня занимает достойное место в рядах мирового сообщества. Речь идет об основах читательской грамотности.*

Абиш Т.

«Bolashaq» академиясының ДОВ-20-2каз тбының студенті

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Шалтаева Р.Ж.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА БАЛАЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДА ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕУІ

Аңдатпа. Бұл мақалада, мектепке дейінгі ұйымда балалардың қызметін ұйымдастыруда техникалық құралдарды пайдаланудағы негіздері айқындалған. Заттармен жаттығулар жасау барысында балалар, олардың қасиеттерін: түсін, пішінін, массасын, материалдық қасиеттерін, кеңістіктегі қозғалыс және өзара әрекеттесу ерекшеліктерін меңгереді, қозғалыс бағытын есте сақтайды. Қасиеттерді өндіру балалардан интеллектуалдық дағдылар мен қабілеттердің көрінуін талап етеді.

Жалпы балалар ауруының өсуіне, олардың дене дайындығы деңгейінің төмендеуіне байланысты қазіргі заманғы жағдайларда, тәрбие мен білім беруді ұйымдастырудың жаңа тиімді тәсілдерін іздеу қажеттілігі сонымен қатар, жас ұрпақтың физикалық және психикалық денсаулығын сақтау туындады. Өсіп келе жатқан ағзаның қалыптасуындағы қозғалыс белсенділігінің шешуші маңызы баршаға белгілі. Алайда, оқу процесінде оның балалардың физикалық, функционалдық, моторлық және психикалық дамуының резервтік мүмкіндіктерін арттыруды ынталандыратын фактор ретіндегі ерекше маңыздылығы жеткілікті түрде ескерілмейді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың қимыл-қозғалыс әрекеті, ғалымдар мен педагогтардың пікірінше, дене шынықтыру жабдықтары мен жеңілдіктері бар балалардың іс-әрекетіне негізделген дербес қозғалыс әрекетінде айқын көрінеді.

Сондықтан В.Н. Шебеко, Н.Н. Ермак, В.А. Шишкина және т.б., балалардың қозғалыс белсенділігін реттеудің өте маңызды әдістерінің бірі – тәрбиешінің балалармен жұмыс істеуде дене тәрбиесі құралдарын күнделікті ұтымды пайдалануы екенін атап көрсетеді. Оларды пайдалану балалардың алдында туындайтын қозғалыс тапсырмаларын нақтылауға, оларды көрнекі, эмоционалды түрде боялған, сондықтан қол жетімді және түсінікті етуге мүмкіндік береді [1]. Дене шынықтыру құралдарын ұтымды пайдалану балалардың әртүрлі қозғалыстарды орындауға қызығушылығын арттырады, көбінесе әдеттен тыс жағдайларда, демек, қозғалыс белсенділігінің қарқындылығының жоғарылауына немесе оның тежелуіне әкеледі, бұл физикалық және ақыл-ойға жақсы әсер етеді. мектеп жасына дейінгі балалардың дамуы, олардың денсаулығы туралы. Дегенмен, қазіргі деректерге сүйенсек, балабақшада болған кезде балалар отыз пайыздан аспайтын уақытында емін-

еркін қозғалады және ойнайды. Мұндай жағдайларда балалар қозғалыс саны бойынша жас нормасының жартысынан азын жүзеге асырады.

Балабақшадағы балалардың дербес әрекеті уақыттың көп бөлігін құрайды. В.А.Шишкина мен М.В.Мащенконың пікірінше, барлық жастағы балалардың жалпы қозғалыс белсенділігінің кем дегенде 2/3 бөлігі, өйткені ол қозғалыс әрекетінің барлық түрлерінен ең аз шаршатады[2].

Дамыту-тәрбие психологиясының сөздігіне сәйкес, тәуелсіздік – адамның ерікті қасиеті, тұрақты басшылықсыз және сырттан практикалық көмексіз өз қызметін жүйелеу, жоспарлау, реттеу және белсенді түрде жүзеге асыру қабілеті. Педагогикалық тәжірибеде баланың дербес қозғалыс әрекетін ұйымдастыруға жеткіліксіз көңіл бөлінеді. Ол дене мәдениетінің құрамдас бөлігі және адамның жеке басын дамыту құралы ретінде қарастырылмайды. Осы және басқа факторлар білім беру ұйымдарында оқушылардың денсаулығын сақтау мүмкіндігін төмендетеді. Балалардың денсаулығын жақсарту үшін дене тәрбиесі жүйесін жетілдіру, қозғалыс белсенділігін күшейту, баланы тәрбиелеуде, оқытуда және дамытуда жеке-дара сараланған тәсілді жүзеге асыру қажет.

Балалар ашық ауада ойнағанды жақсы көретініне қарамастан, олар ойынды, тіпті жақсы білетін ойынды да өз бетімен ұйымдастыра алмайды. Ересек адам баланың дербес әрекетінің көшбасшысы болады. Бұл нұсқау көрсету арқылы, сонымен қатар ауызша әңгімелеу, түсіндіру және бағыт беру арқылы жүзеге асырылады. Балалардың жаңа қимыл-қозғалыстарын дамытуда, баланың дербес қимыл әрекетін дамытуда ересек адам жетекші рөл атқарады.

А.В.Кенеман мен Д.В.Хухлаева барлық жас топтарындағы балалардың өз бетінше әрекетін дамытудың шарты, ең алдымен, топта және орнында әртүрлі ойыншықтардың, шағын және үлкен дене тәрбиесі құралдарының болуы, яғни пәндік ортаны ұйымдастыру[3]

Мектепке дейінгі білім беру стандарты балалардың жас және жеке ерекшеліктері мен бейімділігіне сәйкес дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау, әр баланың өзімен, басқа балалармен қарым-қатынас субъектісі ретінде қабілеттері мен шығармашылық әлеуетін дамыту міндеттерін шешуге бағытталған. , ересектер және әлем.

Ғылыми және әдістемелік әдебиеттерді талдау негізінде біз бұл мәселенің қазіргі уақытта өте өзекті деген қорытындыға келдік. Шынында да, балалардың денсаулығы мен көңілді болуына қамқорлық жасау, олардың дене белсенділігін реттеу керек. Ал мектеп жасына дейінгі балалардың өз бетінше қимыл-қозғалыс әрекетін ұйымдастыруда тәрбиешінің дене тәрбиесі құралдарын шебер пайдалануы тапсырманы шешуге көмектесуі мүмкін.

Мектеп жасына дейінгі балалардың дамуындағы дене шынықтыру құралдарының рөлі туралы мәселе оқу-әдістемелік әдебиеттерде толық ашылған. Заттармен жалпы дамыту жаттығуларын меңгеру, атап айтқанда таяқшаны ұстаудың әртүрлі тәсілдері де осы бұлшықет тобына әсер етеді. Домалау, лақтыру кезінде лақтырудың дұрыстығы допты ұстау тәсіліне байланысты.

Заттармен жаттығулар жасау барысында балалар олардың қасиеттерін: түсін, пішінін, массасын, материалдық қасиеттерін, кеңістіктегі қозғалыс және өзара әрекеттесу ерекшеліктерін меңгереді, қозғалыс бағытын есте сақтайды.

Қасиеттерді өндіру балалардан интеллектуалдық дағдылар мен қабілеттердің көрінуін талап етеді. Бірқатар ойындар балалардың дене шынықтыру және спорт туралы білімдерін толықтыруға ықпал етеді, спорттық ойындардың ережелерімен таныстырады. Физикалық құралдармен жаттығулар қол мен саусақтардың дамуына ықпал етеді; бұл анализатор жүйелерінің қызметін белсендіреді және жалпы сөйлеу мен психикалық дамуына әсер етеді. Кішкентай бұлшықеттердің координациясын жақсарту баланың қолын жазуға дайындайды. Ұжымдық спорттық ойындар мен заттармен жаттығулар мінез-құлықтың жағымды қасиеттері мен адамгершілік қасиеттерін дамытуға ықпал етеді, балаларды қозғалыс мәселесін шешуде шығармашылық қарым-қатынасқа үйретеді. Гимнастикалық қабырғаға, арқанға өрмелеу, гимнастикалық орындықпен жүру, шанамен төбеден сырғанау, шаңғы тебу сияқты жаттығулар балалардың бойында батылдықты, алғырлықты, табандылықты, төзімділікті дамытады. Физикалық күйзеліс ерікті күш-жігермен байланысты, сондықтан бұл жаттығулар адамгершілік-еріктік қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді.

Дене шынықтыру құрал-жабдықтарын сабаққа дайындауға қатысу балаларда оны ұқыпты, ұқыпты ұстау, бөлу және жинау, орнату, жылжыту, берілген орынға қою дағдыларын қалыптастырады. Балалар әртүрлі материалдардан құрал-жабдықтарды сақтау және жеке артықшылықтарды күту ережелерін үйренеді; қағаздан, картоннан, ағаштан ойынға атрибуттар жасауға үйрету.

Доронова Т.Н., Ерофеева Т.И., Короткова дене шынықтыру жабдықтары балабақшаның жалпы пәндік ортасының құрамдас бөлігі бола отырып, мектеп жасына дейінгі балалардың қимыл-қозғалысын ұйымдастыруға ықпал етеді деп есептейді.

Нұсқаулықтарды пайдалана отырып, әр түрлі жаттығуларды орындау барысында балалардың моторикасын (шаңғы тебу, арқанмен секіру және т.б.) дамытады.

Дене шынықтыру құралдарын пайдалану кезінде әртүрлі дене жаттығуларын орындау үшін ауыспалы және күрделі жағдайлар жасалуы мүмкін.

Әртүрлі көмекші құралдармен және заттармен (доп, құрсау және т.б.) жалпы дамытушылық әсерлер кешені әртүрлі бұлшықет топтарының дамуына және бұлшықет тонусын күшейтуге үлкен әсер етеді. Велосипедтер, конькилер, конькилер аяқ бұлшықеттерінің дамуын ынталандырады. Табанның бұлшықеттерін күшейту және жалпақ табандардың алдын алу үшін әртүрлі массажерлер, ұсақ заттар (сақиналар, таяқтар, шарлар - саусақтарды ұстау үшін), қырлы тақталар қолданылады. Дұрыс дене қалпын қалыптастыруға ағаш қабырғаға қарсы орындалатын дене жаттығулары, балалар экспандерлері, гимнастикалық таяқша және басқа заттармен жаттығулар көмектеседі.

Дене тәрбиесі құралдары балаларға сезім мен қабылдау негізінде қалыптасатын қозғалыс туралы нақтырақ түсінікке жетуге көмектеседі.

Қозғалыс тапсырмаларын орындау барысында балалар әртүрлі заттар мен көмекші құралдардың қасиеттері (пішіні, түсі, салмағы, материал сапасы) туралы білім алады, кеңістіктегі қозғалыс ерекшеліктерімен, қозғалыстардың бағыттарымен танысады. Кеңістік пен уақытты қабылдауға, оның ішінде қоршаған ортада бағдарлау дағдылары мен дағдыларын қалыптастыруға арналған ашық ойындар мен жаттығуларда дене тәрбиесінің әртүрлі құралдарын пайдаланудың оң рөлін атап өткен жөн.

Кеңістіктік-уақыттық қатынастарды, объективті ортаны жан-жақты білу әртүрлі көмекші құралдармен орындалатын белсенді қозғалыстар арқылы жүзеге асады.

Дене шынықтыру құрал-жабдықтарын ұтымды таңдау және орналастыру кезінде баланың әр түрлі дербес дене белсенділігін дамытуға қолайлы жағдай жасалады. Мектеп жасына дейінгі балалар қимыл-қозғалыс мәселелерін шығармашылықпен шешуге, әртүрлі заттардың арасында кеңістікте өзін жайлы сезінуге және қозғалыс белсенділігін реттеуге көмектесетін әртүрлі көмекші құралдармен қызықты және қолжетімді қимылдарды таңдай алады.

Дене тәрбиесінің пайдасы балалардың әдеттен тыс жағдайларда (орманда, спорт залында, спорт алаңында) әртүрлі қимыл-қозғалыс тапсырмаларын орындауға қызығушылығын арттыруға үлкен ықпал етеді, бұл олардың физикалық белсенділікке деген қажеттілігін қанағаттандыруға әкеледі, сонымен қатар балалардың денсаулығы. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыру сабақтарының әртүрлі түрлеріне арналған оқу құралдарын дайындауға қатысуы олардың дұрыс және ұқыпты жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырады.

Дене шынықтыру және ойын ортасын безендірудегі әртүрлі формалардың, әртүрлі көмекші құралдардың түстерінің үйлесімі мектеп жасына дейінгі балаларда жағымды эмоцияларды тудырады. Пәндік ортаның әртүрлі жағдайларындағы балалардың ұтымды қимыл-қозғалысы оларда жүйелі дене шынықтыру әдетін қалыптастырады. Сонымен, дене шынықтыру құралдары мен оқу құралдарының әртүрлілігі мектепке дейінгі білім беру мекемесінің жалпы пәндік-ойын ортасының құрамдас бөлігі болып табылады. Балалардың қимыл-қозғалыс белсенділігін оңтайландыру процесінде құрал-жабдықтарды дұрыс таңдау және ұтымды пайдалану балалардың қимыл-қозғалыс сферасының дамуына ықпал етеді, әр баланың қозғалыс қажеттіліктерін толық қанағаттандыруға мүмкіндік береді, негізгі дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді. және қабілеттерін дамыту, бала ағзасының функционалдығын арттыру, қозғалыс қасиеттері мен қабілеттерін дамыту, дене шынықтыру сабақтарының әртүрлі түрлеріне қызығушылықты арттыру.

Сонымен қатар, балаларды нығайтуға және үйлесімді дамытуға, адамгершілік және еріктік қасиеттерді тәрбиелеуге, көптеген психикалық процестер мен тұлғалық қасиеттерді дамытуға бағытталған міндеттер шешілуде.

Спорттық жабдықтарды таңдауға қойылатын талаптар. Жабдықтарды таңдау балаларды дене тәрбиесімен қатар, жан-жақты тәрбиелеудің бағдарламалық міндеттерімен анықталады. Доронова Т.Н., Ерофеева Т.И. және Короткова дене шынықтыру құралдарын таңдауға келесі талаптарды анықтайды: құрал-жабдықтар (заттардың өлшемдері, өлшемдері және салмағы) балалардың жас ерекшеліктеріне және олардың антропометриялық көрсеткіштеріне сәйкес болуы қажет. Жабдықтардың мөлшері барлық мектеп жасына дейінгі балалардың дене жаттығуларының әртүрлі түрлеріне қатысуына байланысты анықталады. Жабдықты таңдаудағы ең маңызды талаптардың бірі оны пайдалану кезінде балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Әрбір жәрдемақы тұрақты және берік болуы керек. Дене шынықтыру сабағында сақтандыруды қамтамасыз ету және жарақаттанудың алдын алу үшін жақсы бекіту және гимнастикалық төсеніш болуы керек. Жабдық жасалатын материалдар гигиеналық талаптарға сай, экологиялық таза және берік болуы керек. Жабдықты әр түрлі қозғалыс түрлеріне, дене жаттығуларына, ашық ауада және спорттық ойындарға сәйкес аяқтаған жөн. Құрал-жабдықтар мен көмекші құралдардың көмегімен әртүрлі дене жаттығулары кешенін дұрыс орындауды, сонымен қатар әртүрлі дене қасиеттерін мақсатты түрде қалыптастыруды қамтамасыз ету керек.

Дене шынықтыру құралдарының көпшілігін балалар дене жаттығулары мен ашық ауада ойындарды орындау процесінде пайдаланады. Сондықтан жабдықтың жинақтары әртүрлі элементтерді қамтуы керек: үлкен өлшемді, портативті және стационарлық, әртүрлі материалдардан жасалған, шағын.

Жиынтықта әртүрлі құрал-жабдықтардың болуы дене шынықтыру сабақтарының әртүрлі түрлерінің ерекшеліктеріне байланысты (танертеңгілік жаттығулар, күндізгі ұйқыдан кейінгі түзету жаттығулары, дене шынықтыру сабақтары, ашық ауада және үй ішінде ойындар мен жаттығулар, спорттық бос уақыт пен мерекелер).

Дене шынықтыру құралдарының тиімділігін арттыру жолдарының бірі – жаңалық, ол тасымалданатын құрал-жабдықтарды ауыстыру, стационарлық және тасымалданатын жабдықтарға қосымша бөлшектерді орналастыру арқылы жасалады; әртүрлі артықшылықтарды түпнұсқа кешендерге біріктіру.

Топтағы жәрдемақылар әр жолы жаңа жолмен реттеледі. Дене шынықтыру құралдары арқылы балалардың қозғалыс белсенділігінің стиліне жанама әсер етудің үлкен мүмкіндіктері. Топқа күннің уақытына, балалардың алдыңғы және алдағы іс-әрекеттерінің сипатына қарай енгізіледі. Дене шынықтыру құралдары ойын жабдықтарына айналатын жаңашылдық әдістері қызықты.

Мектеп жасына дейінгі балаларға көп және әртүрлі тәсілдермен қозғалуға болатын қарапайым заттарды (шарлар, құрсаулар, өлшемі әртүрлі, әртүрлі материалдардан) берген жөн. Сіздер өзіңіздің қалауыңыз бойынша спорт кешенін «өрт сөндіру алаңына», «бақылау мұнарасына», «кеме дінгегіне» айналдыра алатындай жиналмалы құрылымдарға артықшылық беру керек.

Осылайша, дене шынықтыру құралдарын таңдауға барлық қажетті талаптарды ескере отырып, тиімді пайдалану арқылы ғана балалардың әртүрлі және қызықты қозғалыс белсенділігін қамтамасыз етуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шебеко В.Н. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі: орта педагогикалық оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық [Мәтін] / В.Н. Шебеко., Н.Н. Ермак, В.А. Шишкин; //3-ші басылым, стереотип. – М.: Академия, 2012. – 192 б.

2. Мащенко М.В. Дене шынықтыру сабағында стандартты емес құрал-жабдықтарды пайдалану. М.: 2014. 169б.

3. Кенеман А.В. Хухлаева Д.В. «Мектепке дейінгі мекемелердегі дене тәрбиесінің әдістемесі» М.: 2014 ж. - 206 бет

4. Туғаннан мектепке дейін: Мектепке дейінгі тәрбиенің негізгі білім беру бағдарламасы 3-ші басылым, испан. және қосымша М.: - Мозаика - Синтез, 2016 - 368 б.

Абиш Т.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИЗКУЛЬТУРНОГО ОБОРУДОВАНИЯ В ДЕТСКОМ САДУ

Аннотация. В данной статье, определены основы использования физкультурного оборудования, спортивного инвентаря, а так же, правильный отбор оборудования при организации деятельности детей в детском саду. В ходе занятий с предметами дети изучают их свойства: цвет, форму, массу, свойства материала, особенности движения и взаимодействия в пространстве, запоминают направление движения. Спортивный инвентарь должен подбираться исходя из возраста воспитанников.

ӘОК37.02:371

Акмухамбетова Б.А.

Білім бөлімінің М.Дулатов атындағы ЖББМ КММ

Бастауыш сынып мұғалімі

Рудный қаласы, Қазақстан Республикасы

bota.inkata@bk.ru

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЛАРЫН
ДАМЫТА ОТЫРЫП, ОҚУ ЖЫЛДАМДЫҒЫН АРТТЫРУ**

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорының мәселесі ашылады. Автор оқушының сөздік қорын жетілдіру арқылы оқу техникасының дамуына оң әсер ететінін атап көрсетеді.

Өмірдің бүгінгі таңдағы талабы қазақ тілін жас ұрпаққа үйретудің тиімді әдістемесі жасалуын қажет етіп отырғаны белгілі. Қазақ тілінің қарым –қатынас құралы ретіндегі мәні мен қатар, танымдық құралы ретіндегі рөлін де күшейте түсетіні мәлім. Осыған орай жас ұрпаққа білім беру, оларды қажетті дағды мен іскерлікке төселдіру өз пікірлерін

білдіріп, қорытынды жасай алуға баулу мектептегі оқу – тәрбие жұмыстарының алдында тұрған басты міндеттердің біріне айналуда. Мектептегі тіл дамыту мен олардың сөздік қорларын байыту мәселесі алға қойылған мақсаттардың бірі болып табылады. Мектеп табалдырығын жана аттаған бүлдіршінде сөздік қорлары аз болады. Олардың сөздік қорларын молайту, сөздерді өз орнына қолдана білуге жаттықтыру, оларды өзара байланыстырып сөйлем құрастыруға төселдіру ұстаздардың басты жұмыстарының бірі болып табылады.

Оқушының неғұрлым сөздік қоры көп болса, ойлау қабілеті жақсы жетілсе, білімді тереңде тез үйренеді[1]

Тіл сабақтарында мақсатты және жүйелі түрде халық ауыз әдебиет үлгілерін :

1. Ертегі.
2. Жаңылтпаш
3. Мақал мәтелдер
4. Жұмбақ
5. Өтірік өлеңдерді жаттауды енгізіп пайдаланамын

Бұл жұмыстар оқушылардың сөздік қорын дамытады , сонымен қатар ертегі мен өтірік өлеңдерді оқығанда оқу жылдамдықтары да артады. Мысалы:

«Алтын балта» ертегісін оқушылар өздері бір рет оқып шығады. Түсініксіз сөздерді талдау. Оларды сөздік дәптерлеріне жазып алады. Оқу жылдамдығын арттыру мен тіл дамытудың тиімді құралдарының бірі жаңылтпаш жаттау болып табылады. Кез- келген жаңылтпаш баланың тілін жетілдіру үшін айтқызылады. Жаңылтпаштардың мазмұны әртүрлі болады.

Мысалы:

Топ бала, топ бала	Беріп тай лақты,
Ойнап жүр далада.	Алдым тайлақты.
Зымырап допты ала,	Беріп тай лақты,
Қуады көп бала.	Алдым тай, лақты.

Оқушылардың сөздік қорларын дамыту мақсатында төмендегідей әдістерді жиі қолданамын:

- Оқылған мәтіндегі таныс емес сөздерді дәптерлеріне жазып алады.
- Түсініксіз сөздердің мағынасын ашу, түсіндіру.
- Жаңа сөзді қатыстырып сөйлемдер құрастыру.
- Оқушы сөздігіне жаңа сөздерді жаздыру.

Сөздердің негізгі сөздік қорда кең қолданылуы мен ұзақ сақталуы олардың сөз жасау қабілетін дамыта түседі. Бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын байытуда және оқу жылдамдықтарын арттыруда келесі ұстанымдарды қолдануға болады: Сөздің оқушылардың күнделікті өмірмен байланыстылығын ескерту. Үйретілген сөздің жеңілділігі. Бастауыш сынып оқушыларының ұғымына сөз мағынасының сай келуі. Сөздерді оқытылатын тақырыппен байланысты таңдап алу. Сөздердің мағыналық ерекшеліктерін ескерту. Сөздердің тәрбиелік, ізгілік

ұғымына сәйкестілігін есепке алу. Сөздік қорының ең маңызды міндеті оқушылардың ауызекі сөйлеуде қолданылатын сөздер қорын толықтыратын сөздікті белсенді ету. Жаңа сөздерді есте сақтаудың тәсілдері мен жаттығулары да бар: Олар төмендегідей:

- ✓ Тақтаға сөзді жазып, оны буынға бөлу.
- ✓ Сөз мағыналарын анықтауда ұғымның белгілерін санайтындай жаттығулар жасау.
- ✓ Жаңа сөзді кіріктіре отырып сөйлем құрастырып, мағынасын ашу.
- ✓ Жаңадан үйренген сөздерге байланысты шығармашылық жұмыстар жасау.
- ✓ Сөздік жұмыстарын жүргізу.

Жаттығу жұмыстарын жүйелі түрде әсерлі ұйымдастыру мұғалімнің әдістемелік шеберлігіне және ізденіс деңгейіне де байланысты болады. Оқушыны сауатты жазуға, жылдам оқуға, дұрыс байланыстырып сөйлеуге баулу, сөздерді бұрмаламай оқуға дағдыландыру, сөздік қорды байыту және практикалық білім беру мақсатында тиімді қолданылатын негізгі тәсілдердің бәрі жаттығулар жайында ғалым Н.Ж. Құрманова былай дейді: «Жаттығулар оқушының білім меңгеруі барысында маңызды орын алады, өйткені жаттығулар қандай да бір қызметтің, іс- әрекеттің негізін қалайды. Осындай маңызды қызметі бар жаттығулар оқушының теориялық білім алуына тиімді нәтижелерге қол жеткізу үшін, оларды тиімділікпен жасау, нәтижелі орындау шарттарын анықтап алу керек. Егер де жасалған жаттығулар жүйесі бірлігін дамыта оқыту барысында тиімді және оң нәтижелі болсын десек, онда жаттығулардың оқушының теориялық ойлау мен тілін дамытуға үлесін қосуына саналы түрде бет бұруымыз керек». Сабак барысында оқытудың әдістерін, соның ішінде жаттығу әдісін қолдануда мұғалімге тән іскерліктерге мыналар жатады:

- Әдістерді қолдану арқылы оқушының жеке тұлғасын дамытуды басты мақсат етіп, оқ жылдамдығын арттыра отырып, өз бетімен білім алуға дағдыландыру қажет.
- Оқушы өз бетімен ізденуші, өзін -өзі дамытушы ретінде тәрбиелену керек.
- Оқушы қиындыққа кездескенде, мұғалім кеңес алуға болатын тұлға ретінде тұруы керек[3].

Оқу жылдамдығын арттыру мақсатында алынған мәтін таңдалып, тапсырма берілгенде оқушы жанына жақын және жас ерекшелігіне сай материал алуға тырысамын. Тапсырма айқын, түсінікті және қызықты болса, нәтиже де жақсы болмақ.

Жалпы балалардың сөздік қорларын байыта отырып, оқу жылдамдықтарын дамыту жұмыстарының міндеті – білімді тексеріп ғана емес, оқушыға алған білімдерін іс жүзінде күрсету үшін қолданатын дағды, іскерлік, әдіс, тәжірибе жинақтау. Екіншіден, оқу жылдамдықтарын тексергенде оқушылар жылдам оқимыз деп, сөздерді қате оқыған жағдайда олардың қателерін сол сәтте дұрыстап оқу жолдары көрсетіледі. Әрине,

мұндай жауапты жұмыстың басы-қасында үнемі ұстаздар тұрары хақ. Мұғалімнің білім мен шеберлігі арқылы белгілі бір оң нәтижеге жетуге болады[4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. « Білім айнасы» Әдістемелік журнал -А.:211
2. Дюсембекова А.Е. «Ұстаз тілегі» - Қ.: 2020
3. Жандарбекова Л.,Күзекова З. Екінші тіл ретінде Қазақ тілі оқулығының лингвистикалық негіздері -А.:2008
4. Әбілдина П.А. Заманауи әлемдегі ғылым мен білім.-Қ.:2013

Акмухамбетова Б.А.

РАЗВИТИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ И ПОВЫШЕНИЕ СКОРОСТИ ЧТЕНИЯ

Аннотация . В данной статье раскрыта проблема со словарным запасом у учеников начальных классов. Автор указывает, что путем улучшения словарного запаса ученика можно положительно влиять на развитие техники чтения.

ӘОК 37

Амантай Ә.Қ. Жетпісбай Н.Ж.

a_sundetova@bu.edu.kz

Баишев Университетінің студенттері
Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы,
Ғылыми жетекші магистр, аға оқытушы Сундетова А.Р.

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ САЛАЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Қазіргі жаңа заманда цифрлық технологиялардың алатын орны өте үлкен әрі маңызды. Біз қолданатын гаджет, медициналық көмек, халыққа қызмет көрсету орталығы, тіпті үй жабдықтарына дейін осы таңда цифрландырылған. Осы өмірімізді цифрлық технологияларсыз елестетудің өзі мүмкін емес болып кетті.

Түйін сөздер: цифрлық технология, экономика, цифландыру, “Цифрлы Қазақстан”, білім беру, озық технологиялар.

Жаһандану дәуіріндегі цифрлық технологиялар ХХІ ғасырдағы бәсекеге қабілеттіліктің шешуші факторына айналды.

Ағылшын тіліндегі педагогикалық әдебиеттерде цифрлық технология сөзі (digital technologies) қолшатыр термині ретінде қолданылады. Оған бұлтты, мобильді, ақылды технологиялар және дәстүрлі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кіреді. Цифрлық технологиялар – бұл ақпараттық қоғамдағы өмірге бейімделген жеке тұлғаны тәрбиелеуді қарқындату және оңтайландыру міндеттерін сәтті шешетін құрал. Соңғы жылдары цифрлық әлемге көшу қарқынды дамып келеді. Бүгінгі таңда цифрлық технологиялар жаһандық экономикалық дамудың негізгі факторларының бірі болып табылады [1].

Цифрлық технологияларды пайдалану маңыздылығы:

1. Өмірді жақсарту мен тиімділік: Тиімділік және өмірді жақсарту: цифрлық технологияның көмегімен өмірдің маңыздылығын жақсартуға, жайлылық жасауға және көмектесуге болады

2. Экономикалық дамудың қамтылуы: Технологиялар бойынша біріншіліктің әдіснамасына, тиімділігіне көмек көрсету

3. Білім мен біліктілікті арттыру: Цифрлы технологияларды пайдалану арқылы білімділігімізді арттыру және байқау ісін түсіндіру.

4. Инновациялық басқару жолдары: Жаңа жобалар құру, бизнес пен қоғамдастық іске қосу арқылы инновацияларды басқару.

5. Жаттығушылық пен үлгілерді жасау: Қайталануды пайдалануға, оқуды арттыруға және жаңа жобаларды дайындауға мүмкіндік береді.

6. Банк қызметтерін жасау: Банк қызметтері, тасымалдаушы қызметтер. ағартушылық және т.б.

Әлемдік нарықта ақпараттық технологиялар саласы қарқынды дамып келеді. Сондықтан, осы саланы игере отырып, біз әлемдік нарыққа шығатынымыз анық. Өйткені, заман талабы осындай.

Бұл үлкен орталық, статистикалық ақпаратты жинау, онда дұрыс талдау жүргізу, қорытынды ретінде көрсету. Цифрлық технологиялар экономиканың қарқынды дамуы үшін өзін-өзі ақтайтын және сенімді құрал болып табылады. Мемлекет басшысының "Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік" атты Қазақстан халқына Жолдауы еліміздің болашағы үшін маңызды мәселелерді көтеретін нақты және түйінді құжатқа айналды.

Елімізде осы цифрлық технологияларды дамытудың түрлі бағыттары көзделген. Еуразиялық экономикалық кеңістіктің басымдығы цифрлық технологияларды дамыту болып табылады. "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасы технологиялардың жылдам өсуіне және қызметтерді Қазақстанда электрондық форматқа қайта бағдарлауға негіз болады

Осы бағдарламалардың негізінде бес негізгі бағыт пайда болды. Олар: экономика салаларын цифрландыру, бұл еңбек өнімділігін арттыратын және капиталдандырудың өсуіне әкелетін серпінді технологиялар мен мүмкіндіктерді пайдалана отырып, экономиканың дәстүрлі салаларын қайта құрылымдауды білдіреді. Электрондық қызметтерді одан әрі жетілдіру, дамыту. Азаматтар мен бизнесті дамытуға қызмет көрсету инфрақұрылымы ретінде мемлекеттің қажеттіліктерін білу, трансформация бағыты-Цифрлық мемлекетке көшу. Цифрлық Жібек жолын іске асыру, жоғары жылдамдықты беру, деректерді сақтау және өңдеу және қорғалған инфрақұрылымды дамыту.

Келесі мәселенің бірі байланыс желілері мен ақпараттық-коммуникациялық технологиялар инфрақұрылымының аумағын кеңейту, киберқауіпсіздікті күшейту. Бұл бастамаларға спутниктік байланыс жүйесін жаңғырту, шалғайдағы елді мекендерге талшықты-оптикалық байланыс желілерін тарту, сондай-ақ транзиттік әлеуетті және цифрлық теле-радио хабарларын тарату желілерін арттыру кіреді [2].

"Адами капиталды дамыту" бағытының басты мақсаты-үздік әлемдік тәжірибелер негізінде білім беру жүйесін жаңарту. Оқу процесіне робототехниканы, виртуалды элементтерді, 3D-басып шығаруды және т. б. енгізу көзделеді

Инновациялық экожүйені құрудың нақты міндеттері көрсетілген. Бұл-дамудың инновациялық аяндарын қолдау, технологиялық кәсіпкерлікке және стартап-мәдениетке көмек көрсету. Осы мақсатта Astana Hub IT-стартаптарының халықаралық технопаркi құрылды. Бұл аянда отандық отандық мамандар өз жобаларын әзірлей бастады

Егер тарихтағы алғашқы компьютерлер бір үлкен бөлменің көлемінде үлкен болса, қазір олар көрінбейтін түрде жасалған. Ақпараттық технологиялар саласындағы бәсекелестік әлемге техника мен технологиялардың жаңа, тың және қолжетімді түрлерін жасауда. Қазіргі заманғы технологиялар біздің өмірімізге үнемі енгізіліп отырады, "цифрлық" тұжырымдамасы ғылыми конференцияларда ғана емес, күнделікті өмірде де кең таралған. Цифрландыру процесі мінсіз білім беру процесі мен сапасына әсер етеді. Оқу процесінде компьютер оқыту формасы ретінде, сондай-ақ оқыту, тәрбиелеу, дамыту және оқыту мазмұнын игеруді диагностикалау құралы ретінде әрекет етеді.

Цифрландырудың негізгі мақсаты-бәсекеге қабілеттілікті арттыру, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, оқу - тәрбие процесін жеделдету және оңайлату. Елді Цифрландыру-бұл мақсат емес, бұл Қазақстанның абсолютті артықшылыққа қол жеткізу құралы. Бұл технологияның өзектілігі қоғамды ақпараттандыру жылдамдығының артуымен сипатталады [3].

Қорыта келе, өз ойымды қоссам, цифрлық технологияны Қазақстанда дамыту үшін төмендегі мақсаттарды орналастыру маңызды секілді:

1. Техникалық білім беруді жетілдіру: Әлем экономикасы күн санап өзгеуде. Соған сай маман керек. Индустрияға бағытталған техникалық мамандар қажет. Нарықтың сұранысын, өндірістің талабын қанағаттандыруға қабілетті болуы үшін кадр даярлайтын білім бағдарламаларының мазмұнын, бағытын өзгертуге тиіс.
2. Инновациялық жобаларға қолдау көрсету: Заманауи инновациялық жобаларды дамыту арқылы Қазақстандағы инновациялық секторды жаңарту.
3. Инфрақұрылымды жетілдіру: халықпен өзара іс-қимылдың жаңа моделін қалыптастыру және тұрғындардың өзекті қажеттіліктері туралы ақпарат жинау үшін коммуникация арналарын жолға қоюды жоспарлау, интернет қосымша желілерін жаңарту.
4. Технологиялық өнімдерге қолдау көрсету: Жергілікті технологиялардың өнімділігін арттыруда қазақстандық өнімдерге қолдау көрсету.
5. Электронды жүйелерді интеграциялау: Мәліметтер базасы мен электрондық жүйелерді қолдана отырып, деректерді жаңарту мен қолдау

Сол себепті технологияның әрдайым жаңарып, жақсарып отыруы шарт. Цифрлық технологияның бізге беретін тек ең жақсы жақтарын қолдануға тырысайық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://bugin.kz/12499-tsifrlyq-dganha-tekhnologiya>
2. <https://bilimdiler.kz/informatika/31532-cifrlyk-sauattylyk-bugingi-zaman-talaby>
3. <https://primeminister.kz/kz/news/16093>

4. Маусумбаев Р.С. Цифрлық технология жағдайында болашақ әлеуметтік педагогтің зерттеушілік әлеуетін дамыту : философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация : 6D012300 - Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану : қорғалған 05.10.23 / Р.С. Маусумбаев; ғылыми кеңесші Р.К. Толеубекова ; шетелдік ғылыми кеңесші Н.В. Чекалева ; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. - Астана, 2023. - 183 б.- Библиогр.: б. 135-146.

Амантай Ә.Қ, Жетпісбай Н.Ж.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБЛАСТЕЙ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В наше время цифровые технологии занимают очень большое и важное место. Гаджет, который мы используем, до медицинской помощи, Центра обслуживания населения и даже домашнего оборудования, сегодня оцифрован. Даже представить себе эту жизнь без цифровых технологий стало невозможно.

ӘОК 371.268

Арунова Ж.А.

arunova73@mail.ru

«Bolashaq» академиясы» п.ғ.м., аға оқытушы

Мұхтарғали А. Е.

amukhtarqali@bk.ru

«№64 ЖББМ» КММ. Бастауыш сынып мұғалімі

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

**БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ РОЛІ**

Аңдатпа. Бұл мақаланың басты айтары отбасы тәрбиесі және отбасындағы қарым – қатынас. Отбасындағы қарым-қатынас тек балалық шақта ғана емес, кейінгі өмірде де маңызды болып қала береді.

Жас ұрпақты тәрбиелеуде отбасы маңызды орын алады. Отбасы – адамзат бесігін тербеткен ұя. Баланың бас ұстазы ата – ана. Отбасы – таным бесігі, өркениет ошағы, үлгі өнеге бастауы. Ата-ана күнделікті өмірде еңбегі, адамдық бейнелері, жақсы мінез – құлқы, дұрыс қарым – қатынасы арқылы балаға үлгі. «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі», «Әкеден ақыл, анадан мейрім» алады және ата-анаға баладан жақын ешкім жоқ. Әр ата-ана баласының әдепті, арлы азамат болып қалыптасуын армандайды. Отбасы мүшелерінің бір-біріне деген сенімі, сүйіспеншілігі, достық қатынастары нығая түседі. «Отбасыға қарап бала өседі, қарағайға қарап тал өседі», - деп тегін айтылмаған.

Отбасындағы тәрбиенің мақсаты – баланың жас ерекшелігін ескере отырып лайықты тәрбие беру.

Адамның өсіп-өнуіне алтын ұя – отбасы және отбасындағы тәрбие. Бала өміріндегі ең қызықты маңызды нәрсе осы отбасында өтеді сонымен қатар бала тәрбиесінің негізі. Әрбір ата-ана баласын білімді, мәдениетті, жан-жақты етіп тәрбиелеуге міндетті. Тіпті отбасы тәрбиесі мәселесі әлемдік деңгейде қарастырылуда.

Бұның дәлелі ретінде: «Балалар құқығы туралы Конвенция» [1], Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы» [2], Қазақстан Республикасының «Балалардың құқығы туралы заңы» [3], сияқты құжаттар дәлел бола алады.

К. Аманжолов, Қ. Рахметов, Т.Қ. Айтқазин, А.Аманжолов, Х.А.Арғынбаев, С.Қалиев, Қ.Жарықбаев т.б. сияқты ғалымдар өз ғалыми еңбектерінде, қазақ отбасындағы бала тәрбиесі мен білім беру тарихы әр қырынан қарастырылған.

Халықтың ежелден келе жатқан ұлттық мәдениеті өзіне тән өнері, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі есебінен жетілетіні белгілі. Оған қоса ғасырлар сынынан еленіп, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан халық мұраларындағы озық үлгілер жеке тұлғаның жан-жақты дамуына септігін тигізеді.

Ұрпақ қамы-ертеңгі ел қамы ретінде, ХХІ ғасырда өмір сүріп жатқан жастарды тәрбиелеу – кезек күттірмейтін мәселе екені даусыз.

Қоғамдық қатынастар мен процестердің әртүрлі формалары бір-бірімен үйлесімді болатын жан-жақты әлеуметтік құбылыс – отбасы.

Отбасылық құндылықтар қалыптастырады және әдет-ғұрып дәстүрлерін дамытады, яғни адамзат отбасын құра отырып, сол шағын мемлекетті көркейтеді.

Халық педагогикасына негізделген отбасы тәрбиесі туралы алғашқы педагогикалық ой-пікірлер, ұғымдар мен негізгі идеялар бар.

Көптеген ғалымдардың еңбектерінде салауатты өмір салты, оқу орындары мен отбасы арасындағы қарым-қатынас, баланың отбасындағы өзара қарым-қатынасын ұйымдастыру және басқа да мәселелер қарастырылуда.

Отбасындағы тәрбие, оның барлық құрылымдық элементтері бір-бірімен тығыз байланысты. Өйткені олардың мақсаттары мен міндеттері бір.

Отбасы мүшелерінің өзара дұрыс қарым – қатынасын, тіл табысып түсінуін, бірін – бірі тыңдап, ата – ананы, туған туыстарын, жасы үлкендерді сыйлап, құрмет тұтуға үйрету. Еңбек сүйгіштікке, еңбекті қажетсінуге баулу баланың күнделікті өміріне мәнді ұйымдастыру, тұрмыстағы, үй шаруашылығындағы еңбекке құлшынысын арттыру, өзіне - өзі қызмет ету дағдыларын үйрету.

Оқудың, білім алудың, мәдени мінез – құлықтың әдет – дағдыларын қалыптастыру. Отбасындағы баланың икемділігі мен қабілетін байқап, кәсіптік жағынан бағдарлау. Тәртіптілікке, ұқыптылыққа, жауапкершілікке, ойшылдыққа, сергектікке, естілікке, өзін – өзі тәрбиелеуге, дербестікке, шығармашылыққа баулу. Осылардың бәрін халықтық педагогика негізіне сүйене жүргізіледі. Бұл сияқты жауапты мақсат, міндеттерді орындау үшін бала дүниеге келгеннен бастап отбасында, одан кейін қоғамдық тәрбие орындарында, мектептерде жалғаспақ. Осылайша бала тәрбиесі үзіліссіз, жүйелі жүргізілумен шешіледі. Ата – ана баланың күнделікті еңбегін дұрыс ұйымдастырып, көмектесіп, кездескен қиыншылықтарды жеңуге қол ұшын беріп отыру арқылы

еңбек дағдысының беки түсуіне ықпал ете тырып, ұқыптылыққа, жауапкершілікке, ойшылдыққа үйренеді. Қазақ отбасындағы тәрбие белгілі бір ережелерге негізделеді, яғни үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық, өзара көмек, өзара сыйластық, адалдық. Қазақ халқында ең қастерлі адамдар аталар мен әжелер болған. «Қарты бар үйдің даңқы да, дәулеті де мол» деп бір мезгілде оларға ерекше құрмет көрсетілді.

Қазақ халқы отбасы тәрбиесінде баланың жас ерекшеліктерін, жеке ерекшеліктерін үнемі ескерген. Бұл халық даналығын мына сөзден аңғаруға болады: «Баланы беске дейін патшандай күт, бестен он үшке дейін құлындай жұмыса, одан соң досындай сырлас деген».

Халық өнеріне, шығармашылығына деген қызығушылығын қалыптастыру бастауыш сынып оқушыларының ең маңызды міндеті болып табылады.

Шынайы шығармашылық көзқарастың маңызды шарты ретінде қызығушылық таңдамалы, білім алуға, ой-өрісін кеңейтуге маңызды ынталандырулардың бірі ретінде әрекет етеді және қызмет етеді. Алғашқылардың бірі болып қызығушылық құбылысына Д.И. Писарев назар аударды. Қызығушылық ең алдымен - бұл оқу процесінде дамуы керек нәрсеге ұмтылу.

Баланың жаңа нәрсе жасауға және қоршаған әлемді безендіруге деген ұмтылысымен байланысты эстетикалық қажеттіліктің ерекше түрі. Балаға табиғатынан тән және эстетикалық тәрбие берудің мақсатты процесінде, эстетикалық қажеттілікті қалыптастырудың негізінде әсемдікке ұмтылу жатыр.

«Қызығушылық» ұғымын психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде әртүрлі түсіндіріледі. Ал халық өнері «дәстүр» (латын тілінен аударғанда *trahitio* – беру) сөзімен тығыз байланысты. Яғни, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан және тарихи қалыптасқан әдет-ғұрып, мінез-құлық ережелерін білдіреді [4].

Баланың жеке басының ішкі субъективті дүниесінің қалыптасуына, халық өнері шығармашылығымен танысу оның қоғамда әлеуметтенуіне оң әсер етеді. Халық өнерінің бала тұлғасының қалыптасуына ықпалын оның көп функционалды мақсатымен байланыстыра қарастыру керек. Шығармашылық қызмет – күнделікті өмірде қажетті бұйымдар; мерекелік - көптеген заттар және олардың безендіру сәндік композициялары белгілі бір идеялар жүйесімен, әдет-ғұрыптармен, нанымдармен байланысты. Халық шығармашылығы – жеке тұлға болып қалыптасудың бір қайнар көзі. Баланың және жалпы жеке тұлғаның ұлттық мәдениетін халық шығармашылығын және олардың мәдениет пен білім беру саласындағы мәселелерді шешудегі оң мүмкіндіктерін зерттеу, қалыптастырудың құрамдас бөлігі болып табылады.

Тәрбиелік мазмұны бар балалар мен жасөспірімдердің шығармашылық дамуына ықпал ететін, халық ауыз әдебиеті, тұрмыстық салт-дәстүрлер, аңыздар ұлттық мінездің қалыптасуына орасан зор әсер ететін ұғымдар. Баланың ой-өрісін дамытатын, логикасын, өз халқының мәдениетіне, тарихына деген қызығушылығын арттыратын мақал-мәтелдер.

Балалар отбасылық тәрбие процесінде сыртқы әлемді сезінуге үйренедіп қана қоймай, қоғамның басқа мүшелерімен қарым-қатынас жасау дағдыларына ие болады. Қазіргі уақытта біздің қоғамның болашағы шешуге байланысты отбасында тәрбиенің тиімді әдістерін тәжірибеге енгізу, балалар санасының одан әрі дамуына әсер ететін факторларды анықтау өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Отбасындағы шынайы қарым-қатынас баланың өзін-өзі бағалауын дамытады. Тәрбие процесінде балалар отбасындағы қоғамның басқа мүшелерімен қарым-қатынас жасау дағдыларымен бірге, сыртқы дүниені сезінуге үйренеді, адамгершілік, әлеуметтік философия және менталитет негіздерін меңгереді, өз халқының ұлттық салт-дәстүрін мұра етеді [5].

Ата – ананың баласының рухани және дене бітімінің қасиеттерін саналы түрде қалыптастыру үрдісін отбасылық тәрбие дейміз. Баланы тәрбиелеу мен дамытуда отбасының орны ерекше және әр отбасы өз алдына қоятын міндеттері баланың болашағына үлкен үлес қосады. Ата-анасы балаларының көптеген жылдар бойы талантты, қамқор, мейірбан, адамгершілігі мол болып ер жеткеніні қалайды. Отбасы ересек өмірге жол ашып, көмектесе алады және балаға қандай тәрбие стилін қолданатындығына байланысты. Махаббат пен сенімге негізделген отбасында, бала тәрбие стилі ынтымақтастыққа, бір-біріне құрмет пен сенім арқылы жүзеге асырылуы керек болған кезде шығармашылық дамиды.

Отбасы – қоғамның жеке, дербес бөлігі. Әлеуметтік ортамен тығыз байланысты және оған тәуелді екені даусыз. Отбасы қоғамның маңызды элементі болып қала береді. Оның басты рөлдердің бірі - адамның ұрпақты болуы және отбасының жалғасуы болып табылады. Баланы өмірге келтіру ғана емес, отбасының негізгі қызметі оның бойына қоғамға пайдалы жеке тұлға етіп тәрбиелеу болып табылады. Өз борышын мүлтіксіз орындауы ата-ананың – үлкен тәрбие мектебі. Бүгінгі ұрпақ бейнесінен еліміздің көркейіп, өркениетті елдің қатарына қосылып, халықаралық деңгейге шығуы көрінеді.

Балалар қарым-қатынас тәжірибесін отбасында алады, жақсылық пен жамандық ұғымдарын түсінеді, адамдар арасында өмір сүруге үйренеді.

Бала өз бетімен адам болып қалыптаспайды. Тек үлкендермен тіл табыса отырып, олардан жүру, сөйлеу, өзіне қызмет ету қабілетін меңгереді. Сонымен бірге жалпы қоғамда да, қоғамда да мінез-құлықтың белгілі бір моральдық нормаларын сақтайды.

Адам бойындағы рухани құндылықтардың қалыптасуының қайнар көзі – отбасы. Әулет, әлеуметтік орта, мемлекет, ұлттық құндылық, ұлттық әдет-ғұрып, ұлт алдындағы парыз, парыз, намыс, ұлттық рух, ұлттық салт-дәстүр, жеке тұлғадағы құндылықтар. Ұлттық құндылықтар ғасырлар бойы жинақталған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар, яғни белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән, адамдық қадір-қасиет.

Әлемде теңдесі жоқ тәрбие қазақ халқының ұлттық тәрбиесі деуге болады. Ұлттық тәрбие бала бойына отбасында қалыптасады. Тәрбиенің бастауын сәби ана құрсағынан бастаса, мектеп ұлттық құндылықты әрі қарай жетілдіруші. әл-Фарабидің: «Тәрбиесіз берген білім қауіпті», – деген сөзі дәлел.

Соңғы жылдары қосымша білім беру жүйесінде тек жасөспірімдер ғана емес, ересектер арасында да халық шығармашылығын зерттеуге деген қызығушылық артып келеді. Қазіргі таңда халық шығармашылығын меңгеру әдістемесі педагогикалық және инновациялық технологиялардың жаңа деңгейіне көтерілуде.

Халық шығармашылығының «...дәл бүгінде адамның табиғатпен, тарихпен, этникалық қауымдастықтың және барлық халықтардың адамгершілік құндылықтарымен байланысын жаңғыртып, тарихи сабақтастықты сақтайды, халықтың және бүкіл адамзаттың өмірі үшін маңызды құндылықтар деңгейін реттейтін дәстүрлер. Ал қазіргі жағдайда халық шығармашылығының тағдыры қоғамның рухани және материалдық мәдениетінің жалпы деңгейіне және оның әрбір мүшесінің азаматтық жауапкершілігіне тікелей байланысты екенін өз еңбегінде Т.Я. Шпикалова білім мен тәрбие жүйесіндегі маңыздылығын бірнеше рет атап көрсетті [6].

Сондықтан, ұрпақ тәрбиесін отбасынан бастап, өнегелі ұрпақ өсуін тілеп, әрбір ата- ана бала алдындағы парызын дұрыс атқаруы қажет. Халқымыздың тәлім- тәрбиелік мұрасына үнілсек, ата-бабаларымыздың баланы бесігінен жақсы әдеттерге баулыған, ол адамгершілікті, қайырымдылықты, мейірбандықты дәріптейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 «Балалар құқығы туралы Конвенция» // <http://kaz.osh-18.kz>.
- 2 Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы// <http://www.edu.gov.kz>
- 3 Қазақстан Республикасының «Балалардың құқығы туралы заңы»// adilet.zan.kz.
- 4 Қазіргі философиялық сөздік, Алматы технологиялық университетінің баспасы 2012, 301 б
- 5 Ходжиева Ф. Ата-ананың бала тәрбиесіндегі жауапкершілігі. Душанбе, Қазақ ұлттық педагогикалық университеті баспасы. Алматы, 2016. -№1(55), 22-25-бб
- 6 Тараненко В.Я. Отбасы және тұлғаның қалыптасуы. – М: Педагогика, 2003. -352 б.

Арунова Ж.А., Мұхтарғали А. Е.

РОЛЬ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ ДЕТЕЙ

Аннотация. Главная тема этой статьи - семейное воспитание и семейные отношения. Отношения в семье остаются важными не только в детстве, но и в дальнейшей жизни.

Семья играет важную роль в воспитании молодого поколения. Семья - это гнездо, которое бьет колыбелью человечества. Главный учитель ребенка - родители. Семья - колыбель познания, очаг цивилизации, начало образцового искусства. Родители являются примером для детей в повседневной жизни через их труд, человеческие образы, хорошее поведение, правильное отношение. «Что видит ребенок в гнезде, то и вешает», «Ум от отца, милость от матери», и нет никого ближе к родителям, чем ребенок. Каждый родитель мечтает о том, чтобы его ребенок стал вежливым, мужественным. Укрепляются доверие, любовь, дружеские отношения между членами семьи. «В зависимости от семьи растет ребенок, в зависимости от сосны растет ива», - не зря сказано.

Цель воспитания в семье - достойное воспитание с учетом возраста ребенка.

Арунова Ж.А.
«Bolashaq» академиясы» п.ғ.м., аға оқытушы
arunova73@mail.ru
Сейдуәли М.Н.
«Bolashaq» академиясы» 4-ші курс студенті
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
mseyduali03@mail.ru

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ МУЗЫКАСЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЕЛЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Бүгінде мектеп қабырғасынан бастап-ақ, өкшебасар ұрпақ бойында патриоттық сезімді қалыптастыру басты міндет болып отыр.

Мемлекеттің басты белгісі болып табылатын азаматтық қоғамды құру үшін баланың бойында парасаттылық, саяси сауаттылық, әділеттілік іспетті құндылықтарын дамытып, саналы әрі мәдениетті тәлім берумен қоса, патриоттық тәрбие беру де бірден-бір өзекті мәселе екендігі сөзсіз. Өршіл намысты, биік рухты ұрпағы бар елдің еңсесі биік.

Тәуелсіз, егеменді, зайырлы, демократиялық мемлекетімізде ел негізін құрудың қайнар көзі, бастар бұлағы мектеп екені айдан анық. Қазіргі кезде Республикамыздың Егемендігі мен бейбітшілігін сақтауда жеткіншектерді ұлттық рухын көтеру тәрбиелеу мақсат.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің басым міндеттерінің қатарында жеке тұлғаны «азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны – Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға қарсы кез-келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу», — деп атап көрсетілген [1].

Оқушылардың бойында патриоттық қасиетті тәрбиелеу жалпы білім беретін мектептерде тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі бағыттары қатарынан орын алады. Отанымыздың әлеуметтік – мәдени және экономикалық дамуының жаңа кезеңі жастарды патриоттыққа тәрбиелеу мәселесін тағы да маңыздылығы артты.

Білім беру ұйымдарындағы оқушы-жастардың үздіксіз тәрбиесі патриоттық тәрбие гумандық, демократиялық қоғам мүшесінің азаматтық тәрбиесінің өзегі және маңызды бөлігі болып табылады. Жас ұрпақтың бойында Отанға, туған жерге шексіз сүйіспеншілік, оның тарихын қастерлеу секілді сезімдерді тәрбиелеу, оның өркендеуіне өзіндік үлес қосып, жетістіктеріне қуану, Отанды қорғауға әрқашанда дайын болу міндеті әрқашанда көкейкесті болып келген.

Қазақ елі ел болғалы сан ғасырлар бойы елдігін сақтау үшін қаншама күрес, ұрыс-соғыс, жорық-майдан жолдарынан өтті. Қаншама дәуірлерді,

қасіретті, қайғылы жағдайларды, қысылтаяң кезеңдерді бастан кешірді және қаншама ержүрек, батыр ата-бабаларымыз сол жолда мерт болды. Сондағы асыл арманымыздай болған ең басты, алыстан бұлыңғырлана, бұлдырай елес болып көрінген, ең түпкілікті мақсатымыз – еліміз бен жерімізді аман сақтап, бостандық, еркіндікке қол жеткізіп, тәуелсіздік туын тігу еді.

Рухани зор байлықтың мұрагері – Қазақ халқы. Ежелгі ата-бабаларымыздың асқақтата салған әсем әні, ғашықтық жырлары, шешендік сөз, айтыс өлеңдері мен бостандық үшін жері мен елін қорғаған батыр бабаларымыз туралы тарихи жырлары, күмбірлеген күміс күйі, сыбызғы-сырнаының үні, дастандары ғасырлар бойы өз ұрпағын өнегелі де, өнерлі, адамгершілік ар-ожданы жоғары намысқой азамат етіп тәрбиелеп келгені тарихи шындық. Оқушыларды патриоттыққа қалыптастыруда қазақ музыка шығармашылығының үлкен тәрбиелік мәнге ие. Олай болса, тәуелсіздік туы желбіреген егеменді еліміздің болашақ патриот ұрпағын тәрбиелеуде оқушылардың бойына қайырымдылық, кішіпейілділік, әдептілік, елін, жерін, ізеттілік, Отанын сүю секілді ең асыл қасиеттерді қаны мен жанына сіңіруде осы ата-бабамыздың салт-дәстүрін негізге ұстансақ, өте ұғымды болар еді.

«Мен — қазақстандықпын!» деген сөзді мақтаныш сезімімен айта алатын, Қазақстан азаматтары өз тағдырын өзі шешетін елдің азаматтарына айналатын болды. Өнер тілі, жан азығы – қазақ халық музыкасы деуге болады. Жалпы білім беретін мектептердегі мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруда патриоттық бағыттағы білім беру мен тәрбиелеудің маңызы ғасырлардан-ғасырға келе жатқан қазақ халық музыка шығармашылығының маңызы зор. Патриоттыққа қалыптастыруда қазақ халық музыка шығармашылығы оқушыларды үлкен тәрбиелік мәнге ие екені сөзсіз. Бесік жырынан бастау алған ата-бабамыз бізге баға жетпес мол мұра — түрлі аңыздар, әңгімелер, жырлар, термелер, ән-күйлерін қалдырды. Халық әндері мен күйлерінде, термелері мен толғауларында, жырларында қазақ халық музыка шығармашылығының негізгі жанрларында халық өмірінің мазмұны – тарихи оқиғалар, батырлардың ерлігі, табиғаттың сұлулығы, күнделікті өмірдің тыныс-тіршілігі бейнеленген.

Халық музыкасын тыңдау және орындау арқылы қоршаған ортадағы сұлулықты, табиғаттағы әсемдік пен адамдар арасындағы қарым-қатынасты сезіп, түсінуге тәрбиелеу, халық әндері арқылы туған еліне, өз халқының салт-дәстүріне құрметпен, сүйіспеншілікпен қарауға тәрбиелеу болып табылады. Оқушыларға патриоттық тәрбие беруде жалпы білім беретін мектептегі халық әндерінің ерекше үлкен мәні бар екенін атап өту қажет. Қатыгездіктің құрбаны болған боздақтарын еске түсіріп, бүгінге дейін көзіне жас алмайтын «Елім — ай» әнін білмейтін, оны орындағанда тебіренбейтін қазақтың кәрі-жасы кемде-кем. Ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, халықтың өткен тарихын, ой-қиялын, арманын бейнелейтін, ауыздан — ауызға, халық әні ерлікке, мейірімділікке үйретеді.

Оқушылар қоршаған ортаны осындай шығарманы тыңдау, орындау арқылы таниды. Оқушыларға ата -бабаларымыздан келе жатқан патриоттық сезімге тәрбиелеуде мәдени мұрамызды, байлығымызды игертуге, ақыл-парасат күшін ұғындыруға атсалысуымыз керек. Сондықтан, халықтық музыканы

қабылдауында, үйренуінде жас ұрпақтың халық музыка шығармашылығына деген қызығушылығын оята білуіміз қажет.

Эпостық жырлар – қазақ халық музыка шығармашылығының құнды саласы. Олар: батырлар жыры және лиро – эпостық жырлыр болып бөлінеді. Батырлар жырын тыңдағанда оқушылар қазақ батырларының ерліктерін мақтан тұтуы тиіс.

Қазіргі жастарда отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастырудағы педагогикалық мүмкіндіктерінің аса мол екендігін қазақ халық музыка шығармашылығының кез-келген жанрынынан байқауға болады. Сол себепті жалпы білім беретін мектептегі қазақ музыка шығармашылығы арқылы музыка мұғалімі тек теориялық білім беріп ғана қоймай, оқушылардың патриоттық сезімін қалыптастыруы қажет.

Бесік жырының сазды әуені арқылы қазақ баласын бесігінен тәрбиелеп, ұйқыға кетірген. Талпына келе ана ақ сүтімен бала бойына ана тілі арқылы дүниені, өмірді таниды. Снымен қатар жас ұрпақтың бойында өз халқына, еліне, ұлттық музыкасына деген сүйіспеншілігі, қазақ халық музыка шығармашылығы халық әндері, жырлар, термелер, айтыстар, тұсау кесер жыры, тұрмыс салт әндері, толғаулар және ұлттық музыкалық аспаптарында орындалатын күйлерді тыңдау, орындау арқылы артады.

Отанға деген сүйіспеншілік сезімі, туған тіліне, өз халқының мәдениетіне, тарихына т.б. патриоттық, сезімдерді тудырады.

Оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеуде халық музыка шығармашылығымен және патриоттық бағыттағы тәрбие жұмысын ұйымдастыру әрі басқару мұғалімнің міндеті.

Мектеп оқушыларын патриотизмге тәрбиелеу барысында Отанға деген сүйіспеншілік, тәуелсіз өмір сүріп жатқан елдерге ынтымақтастық, ел тағдырының болашағы үшін жауапкершілік, экономикалық даму қарқынын тездетуге үлес қосуға ниеттестік, ғылыми, саяси-моральдық және туған жерін қорғау мақсатындағы әскери әзірлік, Отанын саяси, идеологиялық қауіптерден сақтауға бағыттылық, арам ниеттегі ішкі және сыртқы жауларға төзбеушілік тәрізді мінез-құлқы қалыптасады, дамиды. Сонда даму өрісінің басты тірегі — патриоттық тәрбие дей отырып, дамудың өзі патриотизмсіз жүзеге аспайтынын мойындаған жөн деп есептейміз.

Білім мен тәрбие барысында балалардың азаматтық тұлғасы мен отаншылдық асқақ сезімдері қалыптасады. Маңызды да жауапты істердің бері, жас ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеу. Әр отбасының және мектепке дейінгі ұйымның негізгі міндеттерінің бірі, ел тізгінің берік ұстай білетін ұрпақ тәрбиелеу.

Күнделікті ұйымдастырылған оқу-іс әрекеті, ертеңгіліктер, іс-шаралар арқылы балаларға патриоттық тәрбие беріліп отырады. Соның негізінде, өз тілін, елін, жерін сүйетін, ағайын-туысын, достарын, рәміздерін құрметтейтін, жауапкершілікті сезінетін тұлға қалыптасады.

Мәселен, ата-анамен бірлесе жүргізілген «Екі жұлдыз» патриоттық ән байқауы, «Отбасылық шаңырақ» сайысы, «Тәуелсіздік ел тірегі білімді ұрпақ»,

«Желтоқсан желі-ызғары», «Жеңіс күні», «Астана- бас қала», «Ата заңым ардақты», «Ана тілің- арын бұл», «Бірлігіміз жарасқан- елміз», «Мен Қазақстан азаматымын» тақырыбында мерекелік ертеңгіліктер мен іс шаралар ұйымдастырылса нәтижесі керемет болары сөзсіз.

«Музыкалық тәрбие – музыкантты тәрбиелеу емес, ең алдымен адамды тәрбиелеу», - деп В.А. Сухомлинский тәрбиеге де баса назар аударған [2]. Біз өзіндік дамуға даяр, өзін таныта алатын және өзі үшін де, қоғам үшін де бар мүмкіндігін пайдаланатын шығармашыл, күзiреттi тұлғаны тәрбиелеуге балалардың қабiлетiн дамыта отырып, жұмыстанудамыз.

«Патриоттық тәрбиенi сабақ процесiнде де, сабақтан тыс тәрбие саласында да үзбей беру керек. Ұлттық мектептің алға қойған ең негiзгi мақсаты, маңызды мiндетi де осы болмақ», - Ш.Әленұлы деген едi [3].

Жастардың азаматтық жауапкершiлiгiн дамыту жайындағы «Өзiңдi тәуелсiз қоғамның азаматы сезiну үшiн, аса өнегелi азаматтық, патриоттық және интернационалдық тұрғыдан дамыған балаларда, жеткiншектерде патриоттық сезiмдердiң қалыптасуына ар-намыс, ұят, абырой, азаматтық борыш, адамгершiлiк мiндет пен жауапкершiлiк сезiмдерiнiң қалыптасуына ерекше көңiл бөлу керек», – деген бағыттағы ой-түйiндеулердiң айтылуы орынды [4].

Патриоттық тәрбие мәселесi өзектi. Қазiргi заман талабына сай бүгiнгi таным-түсiнiк тұрғысынан тереңдете зерттеудi талап етедi. Бүгiнгi жастардың рухани болмыс-бiтiмi мен сезiмдерiн қалыптастыру және дамытуда оларға ерлiк, батырлық, қайырымдылық, мейiрiмдiлiк секiлдi iзгi қасиеттермен көрiнiс бермек және өте маңызды мәнге ие.

«Азаматтық – бұл қоғам мен мемлекет iстерiне белсендi қатысу, саналы түрде өз құқықтарын қолдану мен өз мiндеттерiн орындау даярлығынан және қабiлетiнен көрiнетiн адамның, азаматтың қасиетi мен қабiлетi», - деген М.И.Богомолова [5].

Отанымыз аумағының бүтiндiгiн сақтау, мемлекеттерге қауiп төндiретiн кез келген сыртқы және iшкi күштерге қарсы тұрудың халықтың тыныштығын алатын лаңкестермен қарсы ұйымшылдықпен күрестiң өзi жастардың отаншылдық рухта тәрбиелеу мiндетiн жүктейдi. Қоғамның дамуына байланысты қазiргi уақытта оқушыларға бiлiм беру, оларды тәрбиелеу және дамыту мiндеттерi барған сайын күрделенiп бара жатыр. Жас жеткiншектерге патриоттық тәрбие беру мектепте оқытылатын барлық пәндердiң үлесiне жатады. Сондықтан пәнге оқушылардың ынта-ықыласын, қызығушылығын арттыра отырып, олардың бойына ұлтжандылықты сiңiру абзал.

Қырғыз халқының дана ұлы: «...өз халқының және басқа халықтардың тарихы, мәдениетiнен, тәжiрибиесiнен бейхабар адамның болашағы жоқ, бүгiнгi күнмен ғана өмiр сүредi», - Шыңғыс Айтматов деген [6].

Өйткенi тек бiлiмдi адам ғана өз төл тарихы мен мәдениетiн бағалай алады, өз халқының ажырамас бөлiгi екенiн сезiнiп, сол халық мәдениетiнiң қажеттiлiгiн өтей алады. Отансүйгiштік – бiздiң халықты бiрiктiретiн Қазақстанның бiрлiгi мен жалпыұлттық идеясының негiзi болса, тәуелсiздiк – елдiң ең биiк әрi қасиеттi құндылығы.

Азамат, патриот болу үшін батыр немесе асқан ерекше адам болудың қажеті жоқ. Тек өз Отанынды жеткілікті дәрежеде сүйең, ол үшін қам жеуің, оның барлық қиындығы мен қуанышын бірге бөлісуің қажет.

Қазақ музыка шығармашылығы арқылы мектеп оқушыларын патриотизмге тәрбиелеу барысында тәуелсіз өмір сүріп жатқан елдерге ынтымақтастық, Отанға деген сүйіспеншілік, ел тағдырының болашағы үшін жауапкершілік, арам ниеттегі ішкі және сыртқы жауларға төзбеушілік тәрізді мінез-құлқы қалыптасады, дамиды. Патриоттық тәрбие дей отырып, даму өрісінің басты тірегі — дамудың өзі патриотизмсіз жүзеге аспайтынын мойындаған жөн деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңнама., Заң актілерінің жиынтығы. – Алматы., Юрист., 2004.
2. В.А.Сухомлинский *Как воспитать настоящего человека.* -Москва: Педагогика. -1990. 20-24с.с.
3. Байділдина К. *Патриоттық тәрбие бастауы.* – *Бастауыш мектеп.*-1996 №9.-125 б.
4. Байсеркеев Л. *Казахстанский патриотизм и многонациональный интернационализм// Поиск.* – 1997., №2., 128-130 б.
5. Богомолова М.И. *Современные подходы к гражданскому воспитанию детей //* 2006., 316 б.
6. Жабыкбаева Д.М. «Мәңгілік Ел» идеясы аясында Қазақстан жастарының азаматтық-патриоттық тәрбиесін дамытудың ғылыми негіздері// *Талдықорған.* – 2022., 122 б.

Арунова Ж.А., Сейдуэли М.Н.

ПУТИ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ЧЕРЕЗ КАЗАХСКУЮ НАРОДНУЮ МУЗЫКУ

Аннотация. Сегодня главной задачей является формирование у подрастающего поколения чувства патриотизма, начиная со школьной скамьи.

Для построения гражданского общества, являющегося главным символом государства, развитие у ребенка нравственных ценностей мудрости, политической грамотности, справедливости, а также воспитание сознательности и культуры, безусловно, является одной из актуальных проблем. Страна с гордым, высокодуховным поколением имеет высокий уклон.

Очевидно, что в нашем независимом, суверенном, светском, демократическом государстве школа является источником и источником образования страны. В настоящее время целью является воспитание у молодежи национального духа сохранения суверенитета и мира Республики.

Асанова Г.С.

gulmira.asanova.2022@mail.ru

Магистрантка, ФГБОУ ВО «ОмГПУ»

Научный руководитель к.п.н., Парц О.С.

ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА У ПОДРОСТКОВ ЧЕРЕЗ ВЛИЯНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития познавательной деятельности через интерактивные технологии обучения. Описываются результаты исследования особенностей развития этих компонентов у подростков. Находится взаимозависимость показателей познавательной деятельности от влияния интерактивных технологий.

Образование представляет собой совокупность приобретенных знаний, умений и навыков, означает совокупность знаний, опыта и компетенций деятельности определенного объема и сложности, приобретенных с целью удовлетворения интеллектуального, духовно-нравственного и профессионального развития человека, его потребностей и интересов. Образовательный процесс - это процесс, который является общественным благом и осуществляется в интересах человека. Образование тесно связано с преподаванием, включая интерактивное обучение. В словаре А.С. Воронина [1], как тренинг, направленный на подготовку личности к быстрым изменениям в обществе - готовности активно строить будущее посредством нового, творческого и мобильного мышления, создания нового материального продукта, духовного обновления личности и коллектива. Интерактивное обучение - это, прежде всего, диалоговое обучение, основанное на взаимодействии учащихся со средой обучения, образовательной средой, которая служит полем осваиваемого опыта, в ходе которого взаимодействуют преподаватель и [2]. Образовательный процесс, основанный на интерактивном обучении, организован таким образом, что практически все учащиеся участвуют в познавательном процессе, у них есть возможность понять и осмыслить то, что они знают и думают. В процессе усвоения учебного материала учащиеся осуществляют совместную деятельность, в которую каждый вносит свой вклад, обмениваются опытом, знаниями и умениями, то есть Дубовицкая Т. на основе жизненного опыта учащихся происходит витагенное обучение. Обучение проходит в дружеской атмосфере и при взаимной поддержке друг друга. Таким образом, интерактивное обучение - это овладение реальными жизненными ситуациями посредством взаимодействия с другими людьми, которое направлено на развитие навыков, необходимых для улучшения качества жизни. Для этого необходимо реализовать определенные цели интерактивного обучения:

1. развитие и обогащение социального и личностного опыта через приобщение студентов к сфере межличностного взаимодействия.

2. создание условий, в которых учащиеся учатся самостоятельно усваивать недостающие знания из различных источников, использовать их для решения познавательных и практических задач, развивают исследовательские навыки, системное мышление.

3. создание комфортных условий обучения, в которых ученик уважает свои успехи, интеллектуальные способности, делает весь образовательный процесс продуктивным и результативным. По мнению Б. Ц. Бадмаева, интерактивное - это обучение, основанное на психологии человеческого общения и интеракции [2]. По мнению А. П. Панфиловой [2], интерактивное обучение - это особая форма организации познавательной деятельности, поэтому оно должно проходить в разных формах. Интерактивные формы обучения.

Отдельной формой является взаимодействие преподавателя с одним студентом, который самостоятельно решает поставленные перед ним задачи.

Парная форма используется для решения задач в паре, учащиеся не только получают знания, но и осуществляют взаимное обучение и взаимоконтроль.

Групповая форма используется, когда учащиеся делятся на подгруппы и совместно решают задачу.

Фронтальная форма предполагает, что преподаватель работает со всеми учащимися, выполняет задание всеми участниками одновременно, в едином темпе и с общими задачами.

Коллективная форма используется, когда учащиеся рассматриваются как единый коллектив, но со своими лидерами и особыми формами взаимодействия.

Форма взаимодействия со сменным составом студентов используется для выполнения коллективной или фронтальной работы, но при постоянной смене участников значительно расширяет изучаемую проблему и способствует интеллектуальному обогащению за счет узнавания отдельных личностей.

Планетарная форма - самая сложная форма интерактивного обучения. В планетарной форме группа участников получает такое общее задание, как разработка проекта; учащиеся делятся на подгруппы, каждая из которых разрабатывает свой собственный проект и озвучивает версию проекта; после презентации работы отбираются лучшие идеи, которые ложатся в основу общего проекта.

Интерактивная форма обучения позволяет найти индивидуальный подход к каждому ребенку, выстроить предметно-субъективные отношения между учителями, их учениками и родителями. Кашлева С. С., Панфилова А. П., Бадмаева Б. Ц. [2] и другие изучают проблему интерактивных методов обучения. Интерактивные методы обучения. По мнению С. С. Кашлева [3], интерактивные методы обучения - это способы целенаправленного усиления субъективного взаимодействия преподавателя и учащихся с целью создания оптимальных условий для их собственного развития. Интерактивные методы основаны на обучающих действиях, благодаря действиям человек лучше запоминает и усваивает то, что он делает своими руками, благодаря усиленному

педагогическому взаимодействию, взаимовлиянию приобретает бесценный опыт, учитывающий его жизненные навыки.

Интерактивные методы обучения могут активно внедряться в образовательный процесс на разных этапах урока, что позволяет сделать интерактивные методы обучения более квалифицированными.

Метод создания благоприятной атмосферы, организации общения. Метод организуется преподавателем для немедленного включения в работу каждого ученика, что способствует самообновлению каждого ученика.

Организационный метод значения творчества. Содержание образовательного процесса, на основе которого учащиеся создают индивидуальные представления об изучаемых явлениях и процессах, после чего происходит активный обмен опытом между учащимися.

Метод организации обмена услугами. Данный метод способствует интеграции студентов в творческие группы для совместной деятельности и коллективного принятия решений.

Метод организации мыслительной деятельности студентов. Метод способствует мобилизации творческих способностей учащихся, формированию положительной мотивации к обучению, развивает активную мыслительную деятельность.

Метод организации рефлексивной деятельности. Метод направлен на развитие самоанализа и самооценки учащегося, что дает возможность оценить полученные результаты деятельности и определить состояние ее развития, а также определить причину этого процесса.

Интегративный метод (интерактивные игры). Метод используется для объединения всех интерактивных ведущих функций с целью всестороннего развития учащихся. Для эффективной реализации интерактивных методов обучения используются различные средства обучения. Учебные пособия - это специально разработанные инструменты и материалы различного характера, которые помогают преподавателю управлять познавательной и практической деятельностью учащихся, решать задачи по формированию их компетенций и помогают студенту учиться [3]. Исходя из логики исследования, рассмотрим интерактивные средства обучения.

Интерактивные средства обучения - это компьютерные и мультимедийные инструменты, которые обеспечивают интерактивное взаимодействие между участниками.

Анализируя познавательный интерес студентов, показано, что интерес является отражением потребности в познании и занимает особое место в современном образовательном процессе. Именно познавательный интерес является своеобразной лакмусовой бумажкой, по которой можно проверить и почувствовать влияние всех средств, затраченных в образовательном процессе. По тому, что взволновало студентов или оставило их равнодушными, как было выполнено задание, с каким использованием личных сил и личного рвения была выполнена предложенная работа, по эмоциональному и интеллектуальному настрою деятельности студента можно судить о возможностях положительного влияния на них образовательного процесса.

Использование интерактивных технологий очень важно. Учащиеся имеют возможность индивидуально подбирать задания, исходя из возраста учащихся. С учетом определенного уровня интеллекта учащегося. Познавательный интерес учащихся, с другой стороны, может быть сосредоточен на предметных знаниях, а с другой стороны, на предмете познания посредством усвоения интерактивных технологий (главное - умение самостоятельно работать, пользоваться компьютером, Интернетом).

Важное место в развитии познавательного интереса учащихся отводится интерактивному обучению, которое позволяет одновременно решать следующие задачи: учебно-познавательную; коммуникативно-развивающую; социально-ориентированную. Анализ интерактивных педагогических технологий, используемых в системе дополнительного образования, позволяет выделить такие формы и методы, как дискуссия (диалог, групповая дискуссия, анализ ситуации из опыта, анализ ситуаций морального выбора и др.).

Формирование положительного эмоционального настроения учащегося, что способствует созданию состояния творческого поиска и инициативы в игре. Из вышеизложенного следует, что для повышения познавательной активности подростков необходимо использовать интерактивные методы обучения, например, игровые методы, способствующие развитию познавательного интереса. Четкой классификации, группировки игр по видам нет. Чаще всего игры связаны с образовательным содержанием: игры на сенсорное восприятие, словесные игры, игры на знакомство с природой и другие.

Интерактивная модель организации образовательного процесса, направленная на развитие познавательного интереса учащихся, включает в себя целенаправленный, содержательный, организационный и продуктивный компоненты, отражающие как структуру познавательного интереса, так и логику педагогического процесса. Эффективность реализации модели обеспечивается комплексом педагогических условий: организационно-педагогических, дидактических, психолого-педагогических.

Список использованных источников:

1. Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. Гоу ВПО УГТУ - УПИ - 2006-
2. Плаксина И.В. Интерактивные образовательные технологии: учебное пособие для вузов/ 3-е изд. Испр. И доп. - Москва: издательство Юрайт, 2023- 151с.
3. Кашляев С.С. Современные технологии педагогического процесса: Пособие для педагогов. – Мн.: Университетское, 2000 – 95с.

Асанова Г. С.

ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАСӨСПІМДЕРДЕ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫҢ ДАМУЫН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа: Бұл мақалада оқытудың интерактивті технологиялары арқылы танымдық белсенділікті дамыту мәселелері қарастырылады. Жасөспірімдерде осы компоненттердің даму ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері сипатталған. Танымдық белсенділік көрсеткіштерінің интерактивті технологиялардың әсерінен өзара тәуелділігі бар.

Аубакирова А.К., Кайрбекова А.М.
 Қарағанды облысы білім басқармасының
 «№1 оңалту орталығы» КММ
 дефектолог- мұғалімдері

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДА КЕЗДЕСЕТІН ДИСЛАЛИЯНЫ ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Ұсынылып мақала 7-9 жас аралығындағы балалардың дыбысты дұрыс айтуға бағытталған жаттығулардың топтамасы қамтылып, артикуляциялық, тыныс алу жаттығуларына түрлері топтастырылған. Дыбысты түзеуде қолданылатын дидактикалық ойындар бұзылған дыбысты қоюға артикуляциялық аппаратты дайындау және дұрыс дыбысты бекіту сынды алға қойылған дидактикалық міндеттер дұрыс шешімін тапқан. Сонымен қатар, бағдарлама спецификалық төл дыбыстарымыздың орфоэпиялық нормаларын қатаң сақтап айтылу кемшіліктерін айқындап әрі түзету тәсілдері, дидактикалық ойындар, қайталауға арналған тапсырмалардың оңтайлы түрлері таңдалып алынған.

«Тіл үшін дамудың «қиын-қыстау» кезеңі бала өмірінің алғашқы үш жылы болып табылады: осы кезге қарай негізінен мидың анатомиялық сөйлеу желісінің жетілуі аяқталады, бала ана тілінің басты грамматикалық формаларын меңгереді, мол сөз қорын жинайды. Егер алғашқы үш жылында сәбидің тіліне тиісті назар аударылмаса, кейін олқылықтың орнын толықтыру үшін қыруар күш-жігер жұмсауға тура келеді.»- деп М.М.Кольцова айтқандай баланың тіл кемшіліктерін түзету үшін логопедиялық түзету жұмыстарын ерте бастаған нәтижелі болмақ.

Дислалия – есту қабілеті дұрыс және сөйлеу тілі аппаратының иннервациясы сақталған қалпында сөйлеу тіліндегі дыбыстардың айтылуының бұзылуы. Дислалия сөйлеу тілінің даму кезінде пайда болады. Дыбысты алмастырып, шатастырып, бұзып айтуы байқалады. Балаларда кездесетін дислалияның екі түрін ажыратады: органикалық және функционалды. Анатомиялық ауытқушылықтар органикалық дислалияны белгілесе, аталмыш ауытқулардың байқалынбауы функционалды дислалияны көрсетеді. Органикалық (механикалық) дислалия артикуляциялық аппараттың құрылымының бұзылуымен байланысты: тістенудің бұрыстығы, тістер құрылысының бұзылуы, аномальді үлкен және кішкентай тіл, тіл ершігінің қысқа болуы. Аталған кемшіліктер дыбыстардың дұрыс айтылуын қиындатады.

Функционалды дислалия дегеніміз - дыбыс шығару аппаратында ешқандай кемістік болмаса да, дыбыстардың дұрыс айтылмауы. Бұл жерде ешқандай органикалық негіз байқалынбайды.

Функционалдық дислалия көп жағдайда төмендегілерге: баланың отбасында сөйлеудің бұрыс тәрбиеленуіне (баламен сөйлесу кезінде үлкендердің асыра еркелетіп «баланы күтуші тілін» қолдану); баланы қоршаған жақын адамдарының дыбысты дұрыс дыбыстамауына; педагогикалық салғырттыққа, фонематикалық тәрбиелеудің жетілмеуіне байланысты. Дислалиясы бар балада артикуляциясы бойынша қиын, бір не бірнеше дыбыстарды айтуында бұзылыстар болуы мүмкін (ысқырықты, ызың, р,л).

Дыбыстарды айту бұзылыстары, белгілі бір дыбыстардың жоқ болуы, дыбыстарды бұрыс айту барысында немесе оларды алмастырып айту түрінде көрінуі мүмкін. Балалардың нормативті дыбысты айтуы төрт жасқа дейін біртіндеп қалыптасады. Егер балада төрт жастан кейін дыбысты айтуда ауытқушылықтар байқалынса, ол баланы міндетті түрде логопедтің көмегіне жүгінуі қажет.

Дислалия жиі кездесетін ауытқушылық. Зерттеулер бойынша, мектеп жасына дейінгі балаларда 25-30% (5-6ж), мектеп жасындағы (1-2 сынып) балалардың 17-20%, ал жоғарғы сынып оқушыларында 1% дыбыс айтылуының бұзылысы байқалады. Бұл зерттеулер осы бұзылыстардың уақытша екенін дәлелдейді. Түзету жұмысы барысында балалардың аталмыш тіл мүкістіктерін жоюға болады.

Арнайы әдебиеттерде дыбыс айту кемшіліктерін түзетудегі логопедиялық жұмыс кезеңдерінде әртүрлі пікір айтылады. Мысалы, Ф.Ф.Рау екі кезеңге бөлсе, О.В.Правдина, О.В.Токарева үш, ал М.Е.Хватцев төрт кезеңге бөлді. Кезең саны әртүрлі болғанымен негізгі мақсаты бір болып келеді. Логопедиялық түзету жұмысын, оның мақсаты мен міндетіне байланысты, келесі кезеңдерге бөлу тиімді:

- Дайындық кезеңі
- Дыбысты қою кезеңі
- Дыбысты дұрыс айтуға машықтандыру кезеңі
- Дыбысты ұқсас дыбыстардан ажырату кезеңі

Аталған кезеңдердің арасында айқын шекара жоқ – 1-нің аяқталуы 2-нің басталуына ұласып кетеді.

Дайындық кезең. Бұл кезеңнің негізгі мақсаттары: баланың түзету жұмысына ынталандыру, саналы түрде тапсырмаларды орындауға үйрету, зейінін, тыңдау, ойлау қабілетін дамыту, арнайы логопедиялық міндеттерге артикуляциялық дұрыс қалыптастыру, дыбысты қабылдау, ажырату жатады. Артикуляциялық дұрыс қалыптастыру үшін арнайы жаттығулар қолданылады. Жаттығулар қойылатын дыбысқа байланысты жүйеленеді және ерін, тіл қимылдарын, қалпын дағдыландыруға бағытталады. Балаларды қызықтыру үшін және жаттығуды ойларына сақтап қалу үшін әр жаттығу әртүрлі атпен аталады. Мысалы: «Күрекше», «Инеше», «Төбешік», «Түтікше», «Ожау», «Сағат», «Саңырауқұлақ», «Алтыбақан», «Тәтті тосап», «Сылақшы», «Тоқылдақ», «Ат шауып келеді» т.б.

Сөйлеу тіліндегі дыбыстардың түсіп қалуы сөздің басында, ортасында және аяғында кездесуі мүмкін. Мысалы: радио-адио, тарақ-таақ, қасқыр-қасқы. Р дыбысын айтқанда жұмсақ таңдайдың артқы жақ шеті дірілдеп, қырылдаған дыбысын немесе кішкентай тіл тербетіліп, көмейден ырылдаған «р» дыбысы, тілін шайнап «с» дыбысын, тілін бұрап езуінен «ш» дыбысын, еріндерін үрлеп «л» дыбысын шығарады. Кейбір балалар бір дыбысты екінші дыбыспен алмастырып айтады. Алмастырулардың мынадай түрлері болуы мүмкін:

1. Жасалу жолдары жағынан ұқсас, сөйлеу тілі мүшелеріндегі айтылуында айырмашылығы бар дыбыстар алмастырылады, мысалы тіл арты түзелмелі

(шұғыл) дыбыстарын тіл алды шұғыл дыбыстарына алмастырады.(Кәмила-Тәмила, гүл-дүл).

2. Сөйлеу мүшелеріндегі айтылуы ұқсас, жасалу жолдарының айырмашылығы бар дыбыстар алмастырылады, мысалы, тіл алды «с» дыбысы тіл алды «т» дыбысына алмастырылады.(сабын-табын).

3. Жасалу жолдары ұқсас, ал сөйлеу тілі мүшелерінің әрекеті бойынша айырмашылығы бар «с» дыбысына алмастырылады. Мысалы: Самат-фамат және т.б.

4. Сөйлеу тілі мүшелеріндегі айтылуы мен жасалу жолдары ұқсас дыбыстар дауыстың дауыстың қатысуымен шығатын дыбыстармен, мысалы, ұяң дыбыстар қатаң дыбыстармен алмастырылады. (Болат-полат, қозы-қосы).

5. Жасалу жолдары ұқсас дыбыстар мен сөйлеу мүшелерінің белсенді әрекеттері бойынша шығатын дыбыстар жуан және жіңішке белгілерімен айқындалатын дыбыстармен, мысалы: жіңішке дыбыс жуан дыбыспен, жуан дыбыс жіңішке дыбыспен алмастырылады: (пяз-паз, ерік-ерық).

Сөйлеу тілінде айтылуы бұзылған дыбыстардың мөлшері бойынша дислалия қарапайым және күрделі болып бөлінеді. Егер сөйлеу тілінің айтылуында бұзылған дыбыстардың саны төртке дейін болса, оны қарапайым, ал одан көп болса күрделі дислалия дейді. Егер сөйлеу тілінің айтылуында бұзылған дыбыстардың ауытқулары дыбыс шығарудағы сөйлеу тілі мүшелерінің әрекетіндегі бір топтағы (мысалы, ысқырықтар) дыбыстар болса, онда мономорфиялық дислалия дейді. Егер мұндай ақаулықтар дыбыс шығарудағы сөйлеу тілі мүшелерінің әрекетіндегі бірнеше топтардағы дыбыстарда болса, оларды полиморфиялық дислалия дейді.

Дайындық кезеңінде баланы түзету жұмысына ынталандыру, артикуляцияны дұрыс қалыптастыру, саналы түрде тапсырмаларды орындауға үйрету, дыбысты қабылдау, ажырату процестерін дамыту, сөйлеу кезіндегі дұрыс тыныс алуын қалыптастыру, қолдың ұсақ моторикасын жаттықтыру жұмыстары жүргізіледі. Мысалы, бала «р» дыбысын айта алмайды. Ал бала тіл ұшын дірілдету тұрмақ, оны жоғары көтере алмайды. Сол себепті дайындық жұмысын жүргізу қажет. Бұл жұмыстың негізгі мақсаты артикуляциялық жаттығулар арқылы ерін мен тілдің қимыл қозғалысын дамыту. Артикуляциялық гимнастикаға арналған жаттығуларды қалай болса солай алуға болмайды. Жаттығулар қойылатын дыбысқа байланысты беріледі және ерін, тіл қимылдарын, қалпын дағдыландыруға бағытталады. Мысалы, бала «с» дыбысын айта алмаған жағдайда, ысқырық дыбыстарды дұрыс айтуға қажетті артикуляциялық аппараттар мүшелерінің қимыл-қозғалысын және қалпын дамытуға бағытталған жаттығулар беріледі: «Жымию», «Күрекше», «Ине», «Тіс тазалау», «Тәтті тосап», т.б. Ал егер бала «р» дыбысын айтуға қиналса, оған басқа жаттығулар ұсынылады: «Кесе», «Даңғыра», «Саңырауқұлақ», «Алтыбақан», «Ат шауып келеді» т.б. Артикуляциялық жаттығуларды орындату кезінде оңайдан күрделіге бағытталған дұрыс. Жаттығуларды ойын түрінде, эмоционалды өткізу қажет. Арнайы жаттығулар қолдың ұсақ моторикасын жетілдіру үшін де қолданылады.

Сонымен, келесі кезеңде дыбысты қою жұмысы нәтижелі болу үшін дайындық кезеңіндегі жұмыс дұрыс ұйымдастырылуы керек.

Дыбыстарды қою кезеңінің мақсаты дыбыстардың дұрыс айтылуын алғашқы қалыптастыру болып табылады. Фонемалардың дұрыс айтылуын алғашқы қалыптастыру дыбысты қою кезеңінде негізгі үш тәсіл арқылы қолданылады. **Бірінші тәсіл**, еліктеуге негізделген. Бала естуді, көруді, тактильді – тербелісті, бұлшық ет түйсігін пайдалана отырып фонеманың дыбысталуы мен артикуляциясын қабылдайды, сапалы түрде сөйлеу мүшелерінің қажетті түрде қимылын, қажетті дыбыстарын қайталауға талаптанады. Бұл жағдайда дыбыстардың тікелей естіп қабылдау, сөйлеу қимылдарын көру арқылы қабылдау, оның ішінде өзінің /айнаға қарау көмегімен/, ішінен ауа ағынын, көмекей дірілін қолмен сезіну, түрлі құралдардың көмегімен сөйлеу мүшелерінің жұмысын бейнелеп көрсетумен толықтырылуы мүмкін.

Тиісті дыбыстарды айтуға еліктеу арқылы қол жетпеген жағдайда әуелі оның элементтерін қалыптастыруға күш салу керек. Мәселен, Р дыбысының айтылуын түзеткенде тілді дұрыс формасы мен позициясын игерілетін жаттығулар жасап, содан кейін ғана оның тербелісін қалыптастыруға көңіл бөлінеді. Сөйлеу мүшелерінің қимыл баяулығы немесе қатар басқарылуы қиындықтары кейде дайындық артикуляциясы жаттығуларының тұтас жүйесін пайдалануға, өзіндік артикуляциялық гимнастикаға сүйенуге мәжбүр етеді. **Екінші тәсіл** құралдардың /шпатель, зондтар/ немесе саусақтың көмегімен сөйлеу мүшелеріне механикалық ықпал жасауды көздейді. Бұл жағдайда белгілі бір бастапқы артикуляция пайдаланылады, соның негізінде сөйлеу мүшелері механикалық жолмен баяу түрде қажетті қалыппен қозғалысқа келтіріледі. Бұның өзі қажетті артикуляцияны кейінірек еркін және белсенді айтуға алғы шарт болып табылады.

Таза күйіндегі осы тәсілге тән нәрсе – механикалық әсердің нәтижесінде алынатын артикуляция бастапқы кезде баланың талабына сай келмеуі мүмкін. Мәселен, қ дыбысының айтылуын механикалық тәсілмен түзету кезінде оған та-та-та буындарын айту ұсынылады және осы кезде тілдің алдыңғы жағынан белгілі шпательмен басып қойылады. Та буынын ұмытпаған бала оны – та түрінде, ал шпательмен тілді ақырын жылжытып итерген жағдайда – қа, сосын – қа түрінде бастайды. **Үшінші – аралас тәсіл.** Бұл тәсіл бойынша сөйлеу тілі механикалық ықпал жасаудың мақсаты – еліктеу және ауызша түсіндіру арқылы қажетті артикуляцияны мейілінше толық және дәл айтуға көмектесу. Бұған баланың қажетті артикуляцияны еркін меңгере алмаған жағдайда /төменгі тіс сигматизмін түзетуді қараңыз, тілдің ұшын астыңғы тістің артқы жағына түсіріп ұстап тұру үшін зонд пайдалану мысал бола алады/. Аталған тәсілдердің бәрінде де дыбыстардың артикуляциялық тегістігін ескеру қажет және мүкіс дыбысты түзеткенде оның тектестерінің дұрыс айтылуына сүйену керек. Мысалы, үнді дауыссыздарға еліктеу арқылы түзеткенде сәйкес ұяң дауыстыға сүйенген пайдалы. Егер қос ерінді ұяң дыбысы қалыптасқан болса ол тіл-тіс қатысында айтылатын – «д» дыбысын меңгеруге көмектеседі. Ал – д дыбысын меңгеру осы

әдіспен немесе механикалық жолмен тіл – таңдай түбі қатысында айтылатын – г дыбысын қалыптастыру негіз болады.

Көптеген жағдайда дыбыс туыстығын екі бағытта пайдалануға болады. Мысалы, – ш дыбысы дұрыс айтылса, ол артикуляциясы тілдің сәйкес жолымен сипатталатын –р дыбысын қалыптастыруға негіз болады. Керісінше –р дыбысы да –ш дыбысын қалыптастыруға өте қолайлы.

Бала жеке дыбысты дұрыс айтып үйренген соң міндетті түрде дыбысты машықтандыру кезеңіне ауысу қажет. Қойылған дыбысты бекіту жұмысы жүйелікпен және кезекпен жүргізіледі. Бұл кезең дайындық және дыбысты қою кезеңінен бастап дыбыс айтудың ауытқуының себебі қандай болмасын жұмыс бірдей кезектілікпен жүргізіледі: қойылған дыбысты буында (ашық, тұйық, бітеу) машықтандыру; сөзде (сөздің басында, ортасында, аяғында); сөз тіркесінде; сөйлемде; байланыстырып сөйлеуде дыбысты дұрыс айтуға машықтандыру: дыбысты күнделікті сөйлеу тілінде машықтандыру. Дыбысты дұрыс айтуға машықтандыру үшін жаттығу материалын таңдаған кезде фонетикалық талаптарды еске алу, айту қиындықтарын сатылап арттыруды сақтау керек. Сонымен қатар сөздік материалдарының /сөз, сөз тіркесі/ мәні балаға түсіну мүмкіндігінше күнделікті қолданыстағы сөздерден алынуға тиіс. Қарапайым жаттығулардан барынша күрделі сөйлеу қызметіне біртіндеп көшу өте маңызды. Мысалы: логопед ілесе қарапайым буындар мен сөздерді қайталаудан бастап, дауыстап оқуға, заттарды атауға, суреттер бойымен суреттерден бейнеленген қарапайым көріністерді сипаттауға, есептерге, өлеңді, жұмбақты, мақал мен мәтелді, жаңылтпашты тиісті дыбысты қатыстырып жатқа айтуға, одан әрі сұрақтарға толымды жауап беруге, суреттер сериясын әңгімелеп беруге, ақырында еркін әңгімелесуге ұмтылу керек. Алайда есте болатын жай – түрлі дыбыстардың айтылу кемшілігін түзету қиындығының дәрежесі көбінесе бұл кемшіліктердің сипатына және бағытына және ерекшелігіне байланысты. Сондықтан дыбысты түзету ретін анықтағанда тілдің фонетикалық қалпын сипаттайтын мәліметтерге алдын-ала арнаулы сынақтарға сүйену керек, олар кемшіліктердің түзетуге икемділік дәрежесін білуге көмектеседі.

Қойылған дыбысты ұқсас дыбыстардан ажырату кезеңінде логопедиялық жұмыс, дыбысты дұрыс айтуға машықтандыру кезеңіндегідей жүйемен жүргізіледі, яғни жеке дыбысты ажырату, сосын дыбысты, буында, сөзде, сөйлемде ажырату. Дыбыстың бұзылуын түзету барысында Г.С. Оразаеваның зерттеу жұмысындағы ғылыми тұрғыдан негізделген ұлттық ойындар түрлерін логопед өз тәжірибесінде кеңінен қолдануына болады.

Тіл кемшіліктерін түзетуге арналаған логопедтің жұмыс тиімділігінің қажетті шарты – оның сенімді жабдықталуы. Жабдықтар ең кем дегенде мыналарды қамтиды.

1. оқушы мен логопедтің бетін қатар көрсете алатын үлкен айна;
2. шпательдер мен зондтар, тазалық құралдары;
3. сөзді жазып, қайталайтын магнитофон;
4. тыныс алуды дамытуға қажетті ойыншықтар, альбом құралдары;
5. дыбыс айтылуын зерттеуге қажетті суреті бар альбом;

6. түрлі дыбыс топтарына қажетті сөйлеу материалдарымен жұмыс істеу үшін суреттер, суретті лото;

7. түрлі дыбыстың айтылуына бекітуге қажетті тілдік материалы бар кітап – құралдар;

8. әр класқа арналаған оқу материалы бар кітап;

Сөйлесуді көзбен бақылау /фиброскоп «Двин» / немесе сөйлеу органдарына механикалық әсер етуге арналған түрлі приборлар мен құралдар шыққан сайын, олар да жабдықтар жиынтығына өтуге тиіс. Нақты дыбыстардың айтылу кемшіліктерін түзету тәсілдерін сипаттауға көшпестен бұрын бұл кемшіліктердің ішінде дыбыстың өзгеруінен туатындары, сонымен қатар бір дыбысты өзге дыбыспен ауыстырудан пайда болатындары бар екенін атап көрсету керек. Кемшіліктердің **алғашқы – антропофоникалық, соңғысы – фонологиялық** деп аталады. **Антропофоникалық** кемшіліктің үлгісі – р дыбысын тамақпен айту немесе – с дыбысын тіске қысып айту бола алады. **Фонологиялық** кемшіліктің мысалы –ш орнына –с алмастыру / «маса» – маша/, немесе – р орнына – л / «ара» – ала/, сонымен қатар фонологиялық кемшілік аралас дыбыс түрінде де кездеседі. Бұндай жағдайда дыбысты дұрыс айта тұрып, оларды сөйлеу кезінде шатастырып алады. Мысалы: Самат маған көрші тұрады, қате айтылуы «Шамат маған көрсі тұрады». Бұндай жағдайда дыбыстардың артикуляциясын қалыптастыру қажет болмағандықтан біздің қарастыруымыздан тыс қалады. Сонымен қатар дыбыстың тұрақты алмастыруын түзету кезінде мынандай жағдайды ескерген жөн. Жаңа артикуляцияны меңгерген кезде біраз уақыт жаңа қойылған дыбыс пен бұрынғы ауыстырып айтылған дыбысты сөйлегенде жиі қолданылады. Мысалы, ш дыбысы с дыбысымен алмастырылады дедік. Енді ш дыбысын дұрыс айтып үйренгенде біраз уақыт с дыбысы бар сөздерде ш дыбысы қолданылады. Сабын – шабын, қасық – қашық т.б. Фонологиялық қателіктер уақытша сипат алуына қарамастан жазу қателіктеріне де соқтыруы мүмкін. Сондықтан фонологиялық қателікті түзету нәтижесінде бекіте отырып дифференциялық мақсатына тиісті дыбыстарды және буын мен сөздегі әріптерді салыстырып отыратын жаттығуларға көңіл бөлу керек. Түрлі дыбыстардың айтылуы кемшіліктерін сипаттау барысында осы кемшіліктердің пайда болуына себеп болатын оларды түзетілуіне кедергі болатын аппаратының шеткі бөліктерінің құрылысындағы кейбір ақаулықтар ескертіледі. Бірақ есте болатын жай бір жағынан айту кемшіліктері кейде сөйлеу аппаратының өте дұрыс, құрылымы бұзылған жағдайында да бола берсе, кейде сөйлеу аппаратының елеулі кемшілігіне қарамастан сөйлеу тілінің фонетикалық жағы дұрыс дамуы жиі кездеседі. Бұл фактілер жоғарыда жүйке қызметінің ерекше икемділігінің куәсі, дұрыс сөйлеу үшін сөйлеу аппаратының зор мүмкіндігі бар екенін көрсетеді. Шеткі сөйлеу аппаратының құрылымының анық ауытқушылықтары жағдайында дыбыстарды дұрыс айту мүмкіндігін ескертудің маңыздылығы сонда, кейде бұл ауытқушылықтарды дыбыстың айтылу кемшіліктігін түзетуді жүзеге асыратын фактор ретінде аса мән беру кездеседі. Тек ерін, тіс, таңдай, жақ, тіл құрылысындағы ең ауыр ауытқушылықтар болғанда ғана логопедиялық

жұмыстан бұрын хирургиялық операция реттеу немесе протездеу түріндегі медициналық әсерді қажет ететінін көптеген тәжірибелер көрсетуде. Бұндай әсердің қажеттігін логопед пен дәрігер /стоматолог, отоларинголог/ бірлесіп шешеді.

Балалар дыбысты түзетуге арналған жаттығуларды жақсы көреді және бірін-бірі тексеруге, қадағалауға, бір-біріне дыбысты айтуға, артикуляциялық, тыныс алу жаттығуларына қызығушылық танытады. Олар дыбыс ойындарын ойнағанды, дыбыстарды айыру, сөздерді, өлеңдер мен тақпақтарды жаттағанды ұнатады. Дыбысты дұрыс айтуды үйренген бала жеңісіне қатты қуанып, мақтанышпен үйренген дыбысын қайталап айта алады, ұялмай еркін сөйлесе алады. Дыбыс айту бұзылыстарын түзеу балаға сауатты оқу, жазуды меңгеруіне ықпал жасайды және де қандай да болсын ортада өз ойын анық жеткізуіне мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі: Гумарова Л. Дыбыс айту бұзылыстары және оларды түзету жолдары //Дефектология. – 2013. - №3

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С. Логопедия. – Алматы, 2011.

2. Өмірбекова Қ.Қ. Дыбыс айту кемшіліктері және түзету жолдары. - Алматы, 2005.

Аубакирова А.К., Кайрбекова А. М.

СПОСОБЫ КОРРЕКЦИИ ДИСЛАЛИИ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В представленной статье представлена серия упражнений, направленных на правильное произношение звуков у детей 7-9 лет, сгруппированы виды артикуляционных, дыхательных упражнений. Дидактические игры, используемые при коррекции звука, правильно решены поставленные дидактические задачи, такие как подготовка артикуляционного аппарата к постановке нарушенного звука и закрепление правильного звука. Кроме того, в программе выбраны способы выявления и коррекции недостатков произношения, дидактические игры, оптимальные виды заданий для повторения, строго соблюдая орфоэпические нормы специфических звуков.

Базарбай Н.Ж.
rozaakan@mail.ru

«Bolashaq» академиясының студенті ДДОВ 21-2к тобы
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі: Жанысбаева Р. М.

ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа: Жұмыстың өзектілігі қазіргі білім беру саласындағы өзекті мәселелердің бірі- жаңа технологияларды қолданудың әдіс-тәсілдері жайлы жазылған. Мектепке дейінгі балалардың шығармашылық, теориялық негіздерін, эстетикалық көзқарастарын пайымдауын, баға беруін, танымдық белсенділігін дамытуға бағытталған.

Технология - грек сөзінен алынғанда техно (өнер, қолөнер, ғылым) және логотиптер (тұжырымдама, оқыту) деген мағынаны білдіреді. Білім берудегі заманауи технологиялар жаңа білім беру парадигмасын жүзеге асырудың құралы ретінде қарастырылады. Білім беру технологияларының даму тенденциялары білім беруді ізгілендірумен тікелей байланысты, жеке тұлғаның өзін-өзі тануы мен өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал етеді. «Білім беру технологиялары» термині «оқыту технологияларына» қарағанда анағұрлым сыйымды, өйткені оқыту сонымен қатар, оқушылардың жеке қасиеттерін қалыптастыру мен дамытумен байланысты тәрбиелік аспектіні қамтиды [1].

Педагогикалық технологиялар дегеніміз - басымдықты жалпы білім беру мақсаттарымен, тұжырымдамалық өзара байланысты міндеттермен және мазмұнмен, білім беру процесін ұйымдастырудың формалары мен әдістерімен біріктірілген әдістер мен әдістердің күрделі жүйелері, мұнда әр ұстаным басқалар үшін із қалдырады, бұл сайып келгенде белгілі бір жағдайлар жиынтығын жасайды. Білім беру технологиясы бұл - әдіс-тәсілдер, қадамдар жүйесі, оны орындау дәйектілігі оқушының жеке басын оқыту, тәрбиелеу және дамыту міндеттерін шешуді қамтамасыз етеді, ал іс-әрекеттің өзі процедуралық, яғни белгілі бір әрекеттер жүйесі ретінде ұсынылады; педагогикалық процестің компоненттерін кепілдендірілген нәтиже беретін іс-әрекеттер жүйесі түрінде әзірлеу және процедуралық іске асыру болып саналады [2].

Инновациялық құбылыстар білім беру саласында өткен ғасырдың сексенінші жылдарында кеңінен тарала бастады. Әдетте инновация бірнеше өзекті мәселелердің түйіскен жерінде пайда болады да, берік түрде жаңа мақсатты шешуге бағытталады, педагогикалық құбылысты үздіксіз жаңғыртуға жетелейді. ” Масырова Р.Линчевская Т – “Жаңару” дегенімізді былай деп түсіндіреді: “Жаңару – белгілі бір адам үшін әділ түрде жаңа ма, әлде ескі ме оған байланысты емес, ашылған уақытынан бірінші қолданған уақытымен анықталатын жаңа идея.

Сонымен, «Инновация» термині – ол тамыры тереңде жатқан термин, ғылымға ХІХ ғасырда енді. ХХ ғасырдың екінші жартысында инновация әлеуметтік өзгерістердің жалпы үрдістерінің сатысы ретінде қаралып, латын тілінен аударғанда «жаңару», «өзгеру», ал ағылшын тілінен аударғанда «жаңашылдық», «жаңашыл», «бағалаушылар» деген ұғымды білдіреді.

Қазіргі заманғы педагогикалық технология төмендегідей негізгі әдістемелік талаптарға сай болуы тиіс:

1) Технологиялық сызба (карта) технологиялық үдерістің оны жеке функционалды бөліктерге бөлу және олардың арасындағы логикалық байланыстарды белгілеу арқылы көрсететін шартты бейнесі болуы қажет.

2) Әр педагогикалық технология тәжірибеде игерудің белгілі бір ғылыми тұжырымдамасына негізделуі тиіс: білім беру мақсаттарына жету үдерісінің ғылыми негіздемесі болу шарт.

3) Педагогикалық технологияның жүйелік сипаттары: үдерістің логикасы, барлық бөлшектерінің өзара байланысы, тұтастығының болуы қажет.

4) Оқу үдерісін жобалау, жоспарлау, мақсатын анықтау мүмкіндіктері ескерілуі керек: кезеңді диагностика, нәтижелерді түзету мақсатында әдістер мен құралдарды түрлендіру мүмкіндігі қаралуы қажет.

5) Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар бәсекелестік жағдайда қызмет.

б) Педагогикалық технологияны басқа білім беру ордасында басқа субъектілердің де пайдалануы.

Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды мәселелердің бірі - оқытуды ақпараттандыру, яғни арнайы пәндерді оқытуда интерактивті техника және технологияларды қолдану. Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру енгізілді. Ақпараттандыру жағдайында балалармен меңгеруге тиісті білім, білік, дағдының көлемі күннен күнге артып, мазмұны ұлғайып өсіп келеді. Білім беру саласында интерактивті техника және технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін интенсификациялау мен модернизациялаудың тиімді тәсілдері іздестірілуде [3].

Инновациялық процестерді ендіру үш өзара байланысты күштер анықталады: енгізілген технологияның ерекшеліктерімен; жаңашылдардың инновациялық әлеуетімен; жаңалықты енгізу жолдарымен.

Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. Бұл өз қызметіне шығармашылықпен қарайтын, жеке басының белгілі іскерлік қасиеті бар адамды қажет ететін жұмыс. Шындығында да әрбір педагог жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысында өзін-өзі дамытады және өзін-өзі қалыптастырады. ХХІ ғасырда болашақ мамандарды даярлау, олардың кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселелері – кезек күттірмейтін өзекті қоғам талабы. Сондықтай біз болашақ педагог-психологтардың жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды қолдануға даярлығын қалыптастырудың

құрылымдық-мазмұндық моделін жасадық. Болашақ мамандардың жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға даярлықты қалыптастыру мына көрсеткіштерді қамтиды:

Мотивациялық өлшемдеріне танымдық қызығуды қалыптастыру бейнесі жатады. Оған болашақ мамандарды қалыптастыру, құндылық қарым-қатынас, болашақ маманның өзінің кәсіби шеберлігін дамытуға талпынуы, болашақ мамандығын ерекше жақсы көруі, ұрпақ тәрбиесінде ұстаздың жетекші орнын сезінуі, кәсіби жеке біліктілік деңгейін көтеруге бағыттылығы, инновациялық іс-әрекетке ұмтылу әрекеттері кіреді [4].

Мазмұндық өлшемдеріне болашақ маманның жалпы мәдениеттілік дайындығы мен мәндік әдіснамалық дайындығының деңгейі, мамандығы бойынша білімі, педагогикалық біртұтас білім жүйесі, біртұтас педагогикалық үрдістің заңдылықтары, мен қозғаушы күштерінің жалпы теориялық білім негіздерімен қарулануы кіреді. Оған біртұтас педагогикалық үрдістің теориялық негіздерін және жеке тұлға теориясының ғылыми негіздерін меңгеруі, педагогикалық іс-әрекет теориясының негіздерін білуі, білім алушылардың барлық мүмкіндіктерін пайдаланғанда инновациялық іс-әрекеттің көбіне нәтижелі болатындығын сезіне алуы жатады.

Бейімділік өлшемдерін болашақ маманның барлық жағдайға бейімделе алу қабілеті атады: бейімділік жағдаятына бағдарлана алуы, микроорта өзгерістеріне сай қолайлы инновациялық педагогикалық технологияларды таңдай алуы. Бейімділік өлшемдері болашақ маманның білімгер мәртебесінен оқытушы, ұстаз мәртебесіне ауысуының ерекшелігін сезіне білуімен бейімділік іс-әрекетті жүзеге асырудың жаңа әдіс-тәсілдерін пайдалана алуларымен ерекшеленеді.

Танымдық өлшемдері болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны жедел тани алуымен, өзін кәсіби жүзеге асырудың нәтижелі әдіс-тәсілдерін пайдалануымен, инновациялық педагогикалық технологияларға қызығу танытумен ерекшеленеді. Оған болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны біліп тануы, кәсіптік білімін өз тәжірибесінде қолдана білуі, инновациялық педагогикалық технологияларды оқып меңгеруі, үйренуі жатады.

Сонымен, белгілі дидакт ғалымдарымыздың ұсынған анықтамаларын зерделей келе, инновацияны педагогикалық мақсаттарға жетуге кепілдік беретін, алдын-ала жобаланған, бірізді жүзеге асатын оқу-тәрбие үдерісінің жүйесі деп түсінгеніміз жөн, демек «инновация» – педагогикалық жаңашыл әрекетке жатады және ол мектептегі құбылысқа тың жаңалық: жаңа бағдарламаны, оқу жоспарын, әдіс-тәсілдерді зерделеу және оқу-тәрбие үдерісіне енгізу құралы болып табылады.

Кез-келген педагогикалық технология философиялық негізде қаралады. Білім әлеміне еніп жатқан инновациялық технологияларды реттеу, жүйелеу және сұрыптау арқылы педагог жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалануда өзін-өзі дамытады және қалыптастырады, оқушы қызығушылығын арттырып, шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми көзқарасын қалыптастырады, білім сапасын арттырады. Сондықтан да, жас ұрпаққа білім

беру жолында инновациялық технологияны оқу үрдісінде пайдаланып, тиімділігін арттырудың маңызы зор [5].

Қорыта келгенде, кез-келген педагогикалық технология философиялық негізде қаралады. Сондықтан, бірінші кезекте, білім әлеміне еніп жатқан инновациялық технологияларды реттеу, жүйелеу және сұрыптау қажет. Білім беру жүйесіндегі инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалану арқылы оқу материалдарын оқытуды бір жүйелікпен үздіксіз жүргізу, оқу-тәрбие үрдісінде оқытуда пәнаралық байланыстардың болуын қарастыру. Педагог жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалану барысында өзін-өзі дамытады және қалыптастырады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы.*
- 2. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2011*
- 3. Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – //Қазақстан мектебі, №4, 2014*
- 4. Нағымжанова Қ. Инновациялық технологияның құрылымы. – А.:Өркен, 2007*
- 5. Коростылева Л.А., «Инновационные технологии в обучении школьников» СПб., 2008.*

Базарбай Н.Ж.

**ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ТЕХНОЛОГИИ
ОБУЧЕНИЯ**

Аннотация. Актуальность работы изложена в одной из актуальных проблем в современной сфере образования-методах и способах применения новых технологий. Направлена на развитие творческих, теоретических основ, эстетических взглядов, суждений, оценок, познавательной активности дошкольников.

Beikutova A.M.
3rd year PhD student Kazakh Ablai Khan University
of International Relations & World Languages
e-mail: a.beikutova@mail.ru

Kunakova K.U.
doctor of pedagogical sciences, prof. Kazakh Ablai Khan University
of International Relations & World Languages
e-mail: saule.gosteva@mail.ru

Kalmet A.B.
Master of pedagogical sciences Kazakh Ablai Khan University
of International Relations & World Languages
e-mail: aisha072199@gmail.com

CONCEPTUAL BASIS OF MEDIA AND FOREIGN-LANGUAGE COMMUNICATION COMPETENCE

***Abstract:** The article provides a critical analysis of the formation of professional competence in higher education, including foreign-language media-communicative competence, with an emphasis on the problem of the formation of professional competence in the process of foreign-language education. The role of the competence component in the development of society is shown, attention is drawn to the current state of the formation of competencies in education. Also, the content of the article is based on the status and components of foreign language media communicative competence in the structure of professional competence of a university graduate based on the analysis of the requirements of state standards and works in the field of foreign language education.*

Introduction

It is necessary to develop a qualification system and technologies for the formation of media communicative competence in foreign language education in the country's universities. The conceptuality of the formation of foreign-language media-communicative competencies lies in the development of qualification technologies and its justification. In this regard, a question arises related to the level of training of university graduates and the compliance of mutual requirements for employment. The graduate's mastery of external media communication competencies is under the close supervision of employers. This is due to the fact that in the new article 45-1 of the law "On Education" "social association in the field of vocational education", where special attention is paid to the participation of employers in the training of specialists, the assessment of the professional training of graduates, the organization of their professional practice and employment" [1].

The relevance of the mass implementation of this approach is determined by the following planned and implemented trends in the development of the domestic education system:

1) the need to meet the needs of the professional labor market by specialists trained in accordance with the qualification structure of higher professional education;

2) the need for multidisciplinary professionals who ensure the variability and alternativeness of the system of vocational education based on qualifications for innovative and industrial progressive development of the economy;

3) definition of the qualification model of universal education, corresponding to the international level, aimed at ensuring the integration of Kazakhstani education.

The above-mentioned directions of modernization of the domestic system of vocational education determine many of the tasks facing each branch system of vocational education, namely:

- the main professional guidelines are defined for strategic purposes;

- preparation of a conceptual and innovative platform based on an updated model of a certain branch of education, strategic innovative system directions of our country;

- in such an area of humanitarian vocational education as the system of professional higher education, the definition of the main component, including the need for production and the limitations of its applied productivity, branch science, vocational education, the integrity of production and business, complementarity of each other. Therefore, in solving the problem of modernization of higher professional education, it is advisable to study the experience of universities in this area. This paper presents the experience of complex integrative modeling of highly professional foreign language education.

Materials and methodology

When conceptually differentiating the methodological foundations of foreign language education, several concepts can be distinguished.

At the UNESCO level, clarified competencies in education are designated as the main result of the student. In the report of the International Commission on Education "education: the hidden treasure" for the XXI century, Jacques Delors formulated the "four pillars" underlying education: learn to recognize, learn to create, learn to live together, learn to live," and identified the main global competencies. Thus, according to Jacques Delors, one of them believes: "to learn not only to have professional qualifications, but also to have a cut in a broad sense, which allows you to overcome many different situations and work in a team" [2].

At the symposium in Bern (March 27-30, 1996), the question was raised that in order to reform education according to the Council of Europe program, it is important to determine the core competencies necessary for students both for successful work and for further higher education [3].

M. G. Sessateleva, S. L. Mishlanova in their works note the following points:

- competencies related to the mastery of oral and written communication, which are especially important for social life and ministry, it is important to note that those who have not mastered such competencies distance themselves from society, paying attention to the fact that difficulties arise in society and in professional activity. Knowledge of a foreign language in the context of communication is very important today;

- competencies related to the growth of informatization of society [4].

Research in the field of communicative competence conducted by the Council of Europe in the 1960s-80s. "modern languages: teaching, learning, evaluation. The Pan-European competence of Foreign Language proficiency", along with the definition of the concept of communicative competence and the explanation of its constituent competencies, describes six levels of language proficiency [5].

The monograph "Pan-European Competencies" establishes the relationship between the use of language and learning processes; the approach adopted for the study of foreign languages is called activity-based, "in which users and language learners are "subjects of social activity", i.e. society solving tasks (not necessarily related to language) in a certain field of activity under certain conditions are considered as members". The monograph describes in detail all the competencies and components of general and communicative competencies; a more complete definition of the term competence is given: "competencies are a set of knowledge, skills and personal qualities that allow a person to perform various actions."

Results and analysis.

Competence in the domestic methodology of teaching foreign languages, according to many researchers, education currently faces a very difficult and ambiguously solved task of determining both the content of this concept and the basics of distinguishing the main competencies and the scope of their components. Undoubtedly, the competence-based approach in teaching as a means of improving the quality of education at the end of the twentieth century is a priority direction for the modernization of the teaching system in the global educational space. The Russian school, which is at the active stage of reforming its system, could not pass the competence approach. V. In the article by Myasnikov and N.Naidenova "competence and pedagogical criteria" it says: "in the period of globalization, it is very important to study the application of the competence approach in measuring educational and academic achievements from the point of view of the world educational community and to determine the relationship of the competence approach in our country with the global principles of reforming secondary education" [6].

O. E. Lebedev believes that "the competence approach is a set of general principles for determining educational goals, selecting the content of education, organizing the educational process and evaluating educational results " [7]. Raven J. competence approach " is aimed, first of all, at achieving certain results, obtaining important competencies. mastering the sections is impossible without gaining experience, i.e. competence and activity are inextricably linked" [8].

Thus, the learning process acquires a new meaning, becomes a process of acquiring knowledge, skills, skills and experience in order to achieve professionally and socially significant competencies [9].

The competencies that all foreign language teachers should have were divided into three subgroups: 1) competencies characteristic of all foreign language learners (philological, communicative, linguistic, linguocultural, as well as socio-cultural); 2) competencies characteristic of foreign language teachers (subject, professional-communicative, foreign language methodological competencies) 3) competencies

inherent in all teachers (general pedagogical professional competence, including methodological, psychological, pedagogical and informational competencies).

The students' competencies were also divided into three subgroups: 1) philological, communicative foreign language competencies, including competencies (linguistic (linguistic), discursive (speech), sociolinguistic, multilingual, metalanguage and national), characteristic of all foreign language learners, as well as general competencies (social, socio-cultural, intercultural and compensatory competencies); 2) competencies characteristic of future teachers of a foreign language (professional, methodological, professional-pedagogical, professionally-oriented socio-cultural, communicative-didactic and special educational);

3) competencies inherent to all students (general academic, technical, media/information, research, self-education). There is no doubt that a foreign language teacher and a future foreign language teacher are the main subjects of the educational process.

In addition, students must master other competencies, such as bilingual, multilingual, multilingual.

Having studied foreign and domestic methodological literature devoted to the description of the system-activity approach in education, it was noted that the work on the development, formation or improvement of the competencies of the subject of social activity is carried out according to a single scenario. This approach is an integral part of the language teaching system, "acting as the most general methodological basis of teaching, characterizing modern approaches to the subject (language) of teaching and the possibility of its assimilation in the learning process " [11].

From the requirements of today, at present, in the process of teaching a foreign language, not a secondary language personality is in demand, which joins the conceptual system of the language users being studied, but a multilingual and multicultural language personality, in which the ability and willingness to interact with representatives of different countries and cultures is formed.

Committee of Ministers of the Council of Europe. The development of a multilingual and multicultural linguistic personality is possible only with the implementation of a competence-based approach. A foreign language learner develops a multilingual and multicultural language, which is understood as "the opportunity to use languages as a means of communication and participate in intercultural communication." At the same time, different degrees of proficiency in several languages and knowledge of several cultures are established.

REFERENCES:

- 1 *Bilim turaly Zaң. Қазақстан Respublikasynyң 2007 zhylǵy 27 shildedegi № 319 Zaңy.*
- 2 *Zimnyaya I. A. Pedagogicheskaya psihologiya / I. A. Zimnyaya. — M. : Logos., 2004. — 384 b.*
- 3 *Hutmacher Walo. Key competencies for Europe//Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) aSecondary Education for Europe. Strasburg, 1997.*
- 4 *M.G. Zasedateleva S.L. Mishlanova METODOLOGICHESKIE OSNOVY OBUCHENIYA INOSTRANNYM YAZYKAM. Uchebnoe posobie CHelyabinsk 2018, 94 b.*
- 5 *ZHalpyeuropalyқ қўziretter, 2003. Obshcheevropejskie kompetencii, 2003: 2*

6 Myasnikov V.A., Najdenova N.N., Tagunova I.A. *Образование в global'nom izmerenii. Monografiya.* — М., ИТИПРАО, 2009. — 512 с.

7 Lebedev O.E. *Kompetentnostnyj podhod v obrazovanii. SHkol'nye tekhnologii.* — 2004. — № 5. — 3-1b.

8 Raven Dzh. *Kompetentnost' v sovremennom obshchestve. Vyyavlenie, razvitie i realizaciya.* М., 2002. (angl. 1984).

9 Gurshanova N.A. *Razvitie kompetentnosti specialii kak vazhnejshee napravlenie reformirovaniya pro-fessional'nogo obrazovaniya. Desyatyj simpozium. Kvalimetriya v obrazovanii: metodologiya i praktika / Pod nauch. red. N.A. Seleznevoj i A.I. Subetto. Kn. 6. М., 2002.*

10 *Sbornik statej mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii pamyati akademika RAO Inessy L'vovny Bim.*— М.: TEZAURUS, 2013. — 84-87b.

11 Azimov E. G., SHCHukin A. N. *Novyj slovar' metodicheskikh terminov i ponyatij (teoriya i praktika obucheniya yazykam).* — М.: Izdatel'stvo IKAR, 2009. — 448 с.

12 *Enciklopediya professional'nogo obrazovaniya. V 3-h tomah / Pod red. S. YA. Bатыsheva* — М.: RAO; Associaciya «Professional'noe obrazovanie», 1999. — 1320 с., с.78–80

**Бейкутова А.М., Кунакова К.У., Қалмет А.Б.
ШЕТТІЛДІК МЕДИАКОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ
ҚЫЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КОНЦЕПТУАЛДЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа: Мақалада шеттілдік білім беру барысында кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру мәселесіне назар аудара отырып, жоғары оқу орнында кәсіби құзыреттілік, соның ішінде шеттілдік медиакоммуникативті құзыреттілікті қалыптастыруға сыни талдау жасалады. Құзыреттілік компонентінің қоғам дамуындағы рөлі көрсетіліп, білім беруде құзыреттілікті қалыптастырудың қазіргі жағдайына тоқталып өтеді. Сонымен қатар мақала мазмұны шеттілдік білім беру саласындағы еңбектер мен мемлекеттік стандарттардың талаптарын талдау негізінде ЖОО түлегінің кәсіби құзыреттілігінің құрылымындағы шетел тіліндегі медиа коммуникативті құзыреттіліктің мәртебесі мен компоненттеріне негізделген.

УДК 373

Бөкен А.
Қарағанды «Volashaq» академиясының
ДОВ-20-2каз тбының студенті
ғылыми жетекші п.ғ.к., доцент Шалтаева Р.Ж.

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СУРЕТ САЛУДЫҢ
ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ӘДІСТЕРІНІҢ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа. Дәстүрлі емес сурет салу әдістері қиял мен шығармашылықты дамытып, даралықты ашу үшін қажет. Бұл өзін-өзі көрсету тәсілдерінің бірі. Ерекше материалдармен және ерекше әдістермен сурет салу балаларға ұмытылмас жағымды эмоцияларды сезінуге мүмкіндік береді. Нәтиже әдетте өте тиімді және шеберлік пен қабілетке байланысты емес.

Балалық шақ – ерекше кезең, оның мәні баланың өсіп, ересектердің әлеуметтік әлеміне ену процесі. Қоғамдық өмірдің мәдени, адамгершілік ережелері мен заңдылықтарын меңгерген сайын оның шығармашылық қиялы – тамаша нәрсені ойлап табу, басқалармен тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті қалыптасады. Баланың өз бетінше және ересектердің басшылығымен қажетті әлеуметтік тәжірибені жинақтауы мектеп жасына дейінгі баланың жасына байланысты әлеуетінің дамуына, мектепке, кейін ересек өмірге сәтті дайындалуына ықпал етеді. Бұл жастағы балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, ең алдымен, олардың сенсорлық тәжірибесін байытумен, сенсорлық қабілеттерді, елестету идеяларын қалыптастырумен, қиялды дамытумен, шындыққа, өнерге, көркемдік-эстетикалық іс-әрекетке эмоционалды оң көзқараспен байланысты. Бұдан шығатыны, өзгермелі қоғамда даму мен сәтті бейімделу траекториясын анықтайтын баланың әлеуметтік жетілуінің негізі мектепке дейінгі жаста қаланады. Мектепке дейінгі білім беру мекемесі әлеуметтік-педагогикалық жүйе ретінде тәрбиенің әлеуметтік институтының бөлігі болып табылады және оның бастапқы сатысы бола отырып, бала дамуының мәселелерін қарастырады және балаларды ерте әлеуметтендіру мәселелерін шешеді

Көптеген әртүрлі дәстүрлі емес визуалды әдістер бар. Олардың ерекшелігі педагогтарға балаларды сурет салудың әдеттегі шегінен шығаруға, ал балаларға қажетті нәтижеге тез жетуге мүмкіндік беретіндігінде.

Дәстүрлі емес техниканы дамытудың мақсаты:

- ұсақ моторика және тактильді қабылдау;
- қағаз парағында кеңістікті бағдарлау, көз және көрнекі қабылдау;
- бейнелеу дағдылары мен дағдылары;
- байқағыштық, зейін және табандылық;
- эстетикалық қабылдау, эмоционалды жауап беру.

Дәстүрлі емес әдістемелер әдісі ізденіс-конструктивтік, көрнекілік, практикалық, шығармашылық белсенді әрекеттің ойындық, көрнекі-практикалық әдістерін қолдану болып табылады. Мақсатқа жету құралдары таңдалған пішін мен сурет салу әдісіне байланысты. Әр жас өзінің дәстүрлі емес сурет салу әдістерін қалайды.

Көркем материалдармен дәстүрлі емес сурет салудың түрлері мен тәсілдері.

1. Дәстүрлі емес сурет салу техникасы (шашрату)

Материалдар мен жабдықтар:

- акварель немесе гуашь бояулары, қағаз, палитра, су;
- тіс щеткалары (ескі, қабатталған, жалпақ таяқтар, қарындаштар, пластик сызғыштар немесе тарақтар);
- кептірілген жапырақтар, гүлдер мен шөптер, трафареттер, шаблондар;
- клеенка, газет, алжапқыш.

«Шашрату» техникасын қолдану өте қарапайым. Оның мәні - бояу тамшыларын шашырату. Кішкентай балалар үшін бұл бірден мүмкін емес, бірақ соған қарамастан, жұмыс қанағаттану әкеледі. Бүріккіш техниканы қолданып

бояу үшін акварель бояулары немесе гуашь, тіс щеткасы мен шыны, жалпақ таяқша, қарындаш, пластик сызғыш немесе тарақты пайдалануға болады (қалау бойынша).

Жұмыс кезеңдері:

- Щетканы сумен сулаңыз.

- Дақтар қалмас үшін артық суды алыптастаңыз.

- Тіс щеткасына бояуды алыңыз.

- Қылқаламды сол қолыңызға және стеканы оң қолыңызға алыңыз.

- Щетканы парақтың үстінде өзіңізге теріс қаратып ұстаңыз және щетканың бетімен өзіңізге қарай (төменнен жоғарыға) жылдам жылжытыңыз. Қағазға шашырандылар шашырайды.

- Шашырауды қажетті бағытқа бағыттап көріңіз және суретке байланысты бүкіл суретті немесе оның белгілі бір бөлігін бояңыз.

Бүрку кезінде қол қозғалысының бағытын өзгертуге болады (тік, көлденең, қиғаш, толқынды, дақтардың өлшемін өзгерту, шашырауды қағаз парағына жақындату немесе одан әрі ұзарту. Әр түрлі түсті және әртүрлі қалыңдықтағы бояуларды қолдануға болады. Бір уақытта бірнеше бояуды қолдану көп түсті суретті жасауға көмектеседі. Түстердің санына және бүрку қарқындылығына байланысты, әр жолы сіз бұрынғы суреттерден өзгеше жаңа жұмыс аласыз.

«Шашрату» бояу техникасы, тапсырмаға байланысты, әртүрлі эсерлерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мысалы, бояуды шашырату арқылы сіз бір түстен екінші түске тегіс аусу жолын жасай аласыз.

«Шашрату» бояу техникасын қолдану нұсқалары:

- трафареттерді, шаблондарды, жапырақтарды және басқа заттарды пайдаланып сурет салу кезінде;

- пейзаждарда жаңбыр, қар, жұлдызды аспанды бейнелегенде;

- суреттерді нақтылау және толықтыру үшін;

- зергерлік бұйымдарды, карточкаларды, сәндік бұйымдарды және қолөнер бұйымдарын жасау кезінде;

- суреттің фоны ретінде;

- қолданбалы жұмыстарға арналған қағазды бояу кезінде;

Тіс щеткасымен шашрату арқылы үлгіні немесе трафаретті пайдаланып суретті салуға болады.

Трафарет (шаблон) қағаз парағына салынып, үстіне бояу шашылады. Осыдан кейін трафаретті алып тастау керек. Қағаз парағында айқын көлеңке қалады.

Бірнеше трафареттерді пайдаланып, көп қабатты «шашыратуді» қолдануға болады. Ол үшін қалың картоннан трафарет жасаған дұрыс. Біріншіден, ақ болып қалуы керек элементтер параққа салынады (олар сызбаның соңына дейін алынбайды). Содан кейін, тіс щеткасын және стекті пайдаланып, ақшыл бояу қабаты жағылады. Бірінші трафареттің үстіне екіншісін салып, бояудың түсі күңгірттеу болу тиіс. Үшіншісін екінші трафареттің үстіне қойыңыз, т.б. Соңғы бояу қабаты ең күңгірт болуы керек. Соңында барлық трафареттер алынады.

Кляксография балаларды сия тамшысын істеуге үйретеді (қара және түрлі түсті). Үш жастағы сәби оған қарап бейнелерді, нәрселерді немесе жеке бөлшектерді көре алады. «Сия тамшылары неге ұқсайды?», «Сенің есіңе ол нені түсіреді?» деген сұрақтар өте пайдалы, бұл сұрақтар олардың ойлау және елестету қабілеттерін дамытады. Осыдан кейін баланы қинамай-ақ, тек көрсетіп, келесі кезең – сия тамшысын айналдырып аяқтауды ұсынамыз.

Саусақпен сурет салу әдісі.

Тағы да бір әдіс қоршаған ортаны саусақпен, алақанмен, табанмен, тіпті иекпен, мұрынмен салу. Бұл әдісті бәрі бірдей қабылдай алмайды. Анығында қол мен жеке саусақтар сондай демеу болады. Қарындашқа қарағанда оң қолдың сұқ саусағымен басып, суретті жақсы салады. Егер қарындаш сынып қалса, қылқаламның қылы желінсе, фломастер бітіп қалса да, сурет салғымыз келеді. Тағы бір себеп: кейде тақырыптың өзі баланың саусағы мен алақанын керек етеді. Мысалы, бала басқа құралдарға қарағанда тамшының суретін саусақпен жақсы орындайды. Сонымен қатар ағаштың суретін сәтті шығаруға болады. Саусақпен діңгекті, бұтақты, содан кейін (егер күз болса) қолдың ішкі жағына сары, жасыл, қызыл сары бояуды жағады және жоғарына қоңыр қызыл ағашты салады. Егер біз балаларды тек сұқ саусақпен ғана емес, саусақтың барлығын пайдалануға үйретсек өте жақсы нәтиже береді.

Поролонды суреттер. Одан әр түрлі кішкене геометриялық пішіндер жасап, кейін оларды жіңішке сыммен таяқшаға немесе қарындашқа (ұшталмаған) бекітуге кеңес береміз. Жұмыс құралын енді бояуға батыруға болады. Штамп әдісімен қызыл үшбұрыш, сары дөңгелек, жасыл шаршылардың суретін саламыз (поролон мақтаға қарағанда жақсы жуылады). Алғашында балалар геометриялық пішіндердің суретін ретсіз салады. Алдымен пішіннің бір түрінен қарапайым өрнектерді жасауды ұсыныңыз, кейін екі-үш пішіннен.

Бормен сурет салу. Мектеп жасына дейінгі балалар алуан түрлілікті ұнатады. Қызықтыру үшін қарапайым бор, сангин, көмір пайдалануға болады. Бор мен көмір жақсы жазылатын материалдар – тегіс асфальт, фарфор, керамикалық плита, тастар. Көлемді сюжетті асфальтқа орналастыруға болады. Оларға келесі күні де суретті жалғастырып салуға болады. Содан кейін сюжет бойынша әңгіме құрастырылады. Ал біз керамикалық плиталарға бормен немесе көмірмен кішкене нәрселер, өрнектер салуды ұсынамыз. Үлкен тастарды формасына қарай жануарлардың басын немесе ағаш түбірін бейнелеуге пайдалануға болады.

Коктейльдің трубкасымен сурет салу. Коктейльдің трубкасын пайдаланғанда, жоспарсыз сурет салу тәсілі қолданылады. Алуан түрлі түстегі бояуды кішкене шалшық қылып, қағаздың бетіне құямыз. Артынша трубканың көмегімен шалшық үрілгенде, әр тарапта көптеген өсінділер пайда болады.

Ашық хаттың көмегімен сурет салу. Көптеген үйде ескі ашық хаттар сақталған. Балалармен бірге оларды жинақтап, керекті суреттерді қиып, сюжеттегі орнына желімдеуді үйретуге болады. Жарқыраған фабрикалық заттың бейнесі мен құбылысы тіпті қарапайым суретке әсемділік береді. Үш, төрт тіпті бес жастағы бала иттің, қоңыздың суретін сала алмайды. Бірақ ол ит

пен қоңызға күннің, жауынның суретін толықтырып сала алады және оған өзі өте қуанады. Егер балалармен бірге ашық хаттан терезесінің алдында әжей отырған ертегідегі үйшікті қиып жапсырса, ол да өзінің қиялына, ертегіге байланысты және қиялына қарай, тағы бір нәрсені салады.

Бір таңба әдісі (Монотопия). Бұл екі сөзді әдіс сурет салуда сирек қолданылады. Себебі ол мектеп жасына дейінгілерді қызықтырады. Қысқаша айтсақ, бұл целлофандағы бейне, кейін қағазға көшіріледі. Суретті тегіс целлофанға қылқаламның немесе мақта оралған сіріңкенің не саусақтың көмегімен салады. Бояу ашық және қою болуы керек. Бояу кеппей тұрып, қалың ақ қағазға суретін төмен қаратып целлофанды аударамыз, суретті қағаз сіңіріп алғандай болады, одан кейін целлофанды көтеріп аламыз. Сонда екі сурет шығады. Кейде сурет целлофанда, кейде қағазда қалады.

Сулы қағазға сурет салу. Кей заттарды, сюжеттерді, бейнелерді сулы қағазға салған жақсы. Мысалы, бала «Тұманды қала», «Жаңбыр жауып тұр», «Түнгі қала», «Жабын артындағы гүл» тақырыптарын бейнелегісі келсе, онда анық емес, көмескілік қажет. Қағазды аздап ылғалдауды үйрету керек. Қағаз тым сулы болса сурет шықпауы мүмкін. Сондықтан мақтаны таза суға малып алып, сығып түгел қағаз бетімен немесе кейбір бөліктеріне жүргіземіз. Осылай қағаз әзір болады.

Нүктелі сурет. Балаларға дәстүрлі еместердің барлығы ұнайды. Мына жағдайда нүктемен сурет салу – ерекше тәсіл. Фломастер, қарындаш алып, оны ақ қағаз бетіне перпендикуляр қойып бейнелейміз. Бірақ нүктелі суреттер бояумен жақсы шығады. Күкіртінен тазаланған сіріңке мақтамен тығыз етіп оралады да қою бояуға малынады. Әрі қарай нүктені салудың ұстанымы әлгіндей. Ең бастысы баланың қызығушылығын ояту.

«Палитра — саусақтар» саусақпен сурет салу. Бұл барлық жастағы балаларға ұнайтын қарапайым, оңай әдіс. Олар үлкен ынтамен салады. Саусақпен сурет салу бірнеше кезеңнен тұрады. Балалар әуелі бір саусақпен, сосын бірнеше саусақпен сурет салып үйренеді. Біз көбелектерді, балықтарды, көгалды нүктелер, ирек сызықтармен безендіріп үйренеміз. Келесі кезеңде балалар бояуларды араластыруды үйренеді. Әр саусағын әр түрлі бояуға батырып, бір түстің үстіне келесісін жағады. Түстерді араластыру нәтижесінде бала өзіне қажет түсті табады. Ертегілерге салынған сюжеттерді олар өте сәтті бояды.

«Алақанмен» сурет салу әдісі кішкентайлар тобындағы балаларға өте ұнайды. Балалармен жұмыс жүргізуде пайдаланылатын келесі әдіс – **сызықтармен (штрихтармен)** сурет салу. Сызықтардың көмегімен заттың сапасы, қасиеті туралы біліп, суреттегі бейнені, оның қоршаған ортаға қатысын ашуға болады. Сызықтармен сурет салу саусақтардың бұлшық еттерін дамытып, қолды жазуға жаттықтырады. Сызықпен сурет салу үшін балалар бос уақыттарында көп жаттығулары керек. Бейненің мазмұнын ашу сызықты пайдалана білуді қажет етеді. Сонымен бірге **дымқыл қағазға** сурет салу әдісі де өте қызық. Бұл әдіс ересектер тобындағы балалармен жұмыс жүргізуде пайдаланылады. Гуашьпен бояғаннан гөрі акварельмен бояу күрделірек, бірақ

қызық. Акварельмен тек ақ параққа сурет салуға болады. Бояуға су көбірек араластырылса бояу түсі тұнықтана түседі. Әсіресе балаларға тымық және желді күнгі теңізді салу өте ұнайды. *Балауыз бор, май шам және акварельмен* сурет салу – ертеден келе жатқан әдіс. Жаңа техника *граттажды* пайдаланып балалар «Қысқы орман», «Түнгі ертегілер», «Саябаққа серуен» тақырыптарына суреттер салды. *Майлау арқылы* бояу балаларға өте ұнайды. Балалардың жағу әдісін игеруі әр түрлі болғандықтан бұл әдіс те көп жаттығуды, жеке жұмыс жүргізуді қажет етеді. Балаға жағу мен нұқуды айыра білудің өзі күрделі. Қазір сәнге айналған монотипия және диотипия (баспа техникасы) әдістері де өте қызықты. Ол қиялды, елестетуді, түс пен пішінді сезінуді жетілдіруге көмектеседі. «Су жағасындағы талдарды» салуда жарты суреттен тұтас суреттің жасалуы балаларға өте ұнады. Дәстүрден тыс әдістің бірі – шашырату арқылы сурет салу да үйретілді. Бұл күрделі техника, бірақ еңбектің ақталғанын көру – бала үшін бір ғанибет. Пластилинмен сурет салу баладан төзімділікті, бастаған істі аяғына дейін жеткізу үшін табандылықты талап етеді. Бұл әдісті біз мектепалды топта пайдалануға болады. Сол сияқты балаларды бейнелеу өнеріне баулуда бейнелеу өнерінің дәстүрден тыс әдістерін көптеп пайдалануға болады.

Қорытындылай келе, қазіргі таңда балабақша мен үй жағдайында дәстүрлі емес сурет салу әдістері жиі қолданады. Дәстүрлі әдістерге негізделмеген сурет салу, ерекше әрі бірегей болып көрінеді. Сурет салудың ерекше, бірқилы тәсілдері балаларды сурет салуға қызықтырады, әр баланың шығармашылық әлеуетін дамытады. Сонымен қатар, дәстүрлі емес сурет салу баланың ұсақ қол моторикасын жетілдіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Шебеко В.Н. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі: орта педагогикалық оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық [Мәтін] / В.Н. Шебеко., Н.Н. Ермак, В.А. Шишкин; //3-ші басылым, стереотип. – М.: Академия, 2012. – 192 б.*
- 2. Мащенко М.В. Дене шынықтыру сабағында стандартты емес құрал-жабдықтарды пайдалану. М.: 2014. 169б.*
- 3. Кенеман А.В. Хухлаева Д.В. «Мектепке дейінгі мекемелердегі дене тәрбиесінің әдістемесі» М.: 2014 ж. - 206 бет*
- 4. Туганнан мектепке дейін: Мектепке дейінгі тәрбиенің негізгі білім беру бағдарламасы 3-ші басылым, испан. және қосымша М.: - Мозаика - Синтез, 2016 - 368 б.*

Бөкен А.

ОСНОВЫ НЕТРАДИЦИОННЫХ ТЕХНИК РИСОВАНИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКА.

Аннотация. Нетрадиционные техники рисования нужны для развития фантазии и творческих способностей, раскрытия индивидуальности. Это один из способов самовыражения. Рисование необычными материалами, оригинальными техниками позволяет детям ощутить незабываемые положительные эмоции. Результат обычно очень эффективный и почти не зависит от умелости и способностей.

Болат С.
bolatsttigy@mail.com
«Bolashaq» академиясының студенті ДДОВ 21-2к тобы
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі Коркина В.И.

ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Андатпа: Жұмыстың өзектілігі жас ұрпақ тәрбиесі адамзаттың мәңгілік тақырыбы. Ұрпақ тәрбиесі қоғамнан тыс құбылыс емес, ол қоғамның заманның бағыт-бағдарымен, тыныс-тіршілігімен жүріп отырады. Ұлттық тәрбиенің негізі балаға ана тілімен ана сүтімен, бесік жырының әлдімен беріледі. Ал балабақшада балаға әр бүлдіршіннің тілге, ілім, білімге деген жеке дара бейімділігімен қызығушылығын дамыта отырып, ойлау қабілеттері мен танымдық қабілеттіліктеріне қалыптастырады. Балабақша мен ата-ана ынтымақтастығы бірін-бірі қос өзеннің сағасындай толықтырады десек те болады.

Жас бала дегеніңіз ол-ұрығын жарып жаңа көктеп келе жатқан жас шыбық іспетті де, ал тәрбиеші болсажаңадан көктеп келе жатқан нәзік шыбықты күтуші бағбан іспетті. Бала тәрбиесі отбасынан басталып, балабақшадан жалғасын табады. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан бала бойынан жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттеді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікте тәрбиелеуде отбасы мен балабақша шешуші роль атқарады [1].

Балабақшаның ата-аналармен жұмысын ұйымдастыру нысандары әртүрлі болуы мүмкін. Жұмыстың бұл нысандары мен әдістерінің барлығы педагогтық тұрғыдан негізделгендігі және ынтымақтастық пен өзара іс-әрекеттің біртұтас жүйесінде бірін-бірі толықтырып отыруы қажет. Барлық типтегі балабақшалардағы ата-аналармен жұмыстың кең тараған түрлері жиналыстар, конференциялар, біріккен шаралар, отбасылық кеш, сайыс тағы басқалар.

Балабақша мен ата-аналардың бүлдіршіндердің бойында елжандылық, Отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастырудағы ынтымақтастығын нығайту мақсатында жүргізілетін жұмыстарды мен мына бағытта жүргізіледі:

1. әкімшілік-ұйымдастыру жұмыстары;
2. психологиялық педогогикалық кеңес беру жұмыстары;
3. ақпараттық әдістемелік жұмыс;
4. диагностикалық талдау.

Әкімшілік ұйымдастыру жұмыстары балабақшаның және топ тәрбиешісінің, ата-аналар кеңестерінің іс-әрекетін ұйымдастыру ата-аналар қаулысын балабақшаның жұмысшы ұйымдарына тарту және іс-әрекетке

бағыттау. Бұл балабақша өмірін жандандыра дамыта түсетіні анық, ол іс-шараларды тәрбиенің мына қырларынан көруге болады [2].

Қазіргі уақытта білім беру мекемесінің өмірі мен дамуы ата-аналардың білім беру процесінде толыққанды, белсенді қатысуынсыз мүмкін емес. Бір ортақ мақсатты анықтап, оған ортақ күш-жігермен жетуге тырысу – ата-ана мен балашақша арасында орнатылатын байланыстың негізгі көздегендерінің бірі. Мектепке дейінгі білім беруді дамытудағы қазіргі тенденциялар маңызды критериймен біріктірілген. Оның сапасы тәрбиешілердің кәсіби құзыреттілігі мен ата-аналардың педагогикалық мәдениетінің деңгейіне тікелей байланысты. Бірлескен қызмет – бұл тәрбиеші мен ата-ананың өзара іс-қимылға, түсіністікке, сыйластыққа, сенімге және тануға негізделген белсенді бірлескен жұмысы. Тек ата-ананың, тәрбиешінің және баланың берік ынтымақтастығы оқыту мен тәрбиелеуде оң нәтижеге жетелейді [3].

Ата-ана мен тәрбиеші арасындағы ынтымақтастық – өзара қарым-қатынасты, тәжірибе алмасуды қажет етеді. Тәрбиеші тәрбиеленушілердің күнделікті оқу-тәрбие жұмысын, демалыс уақытын ұйымдастырады. Ал бөбекжай мен балабақша тәрбиешісі мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелейді, мектепке даярлайды, отбасына көмектеседі. Тәрбиеші балалардың жақын досы болуы керек, ал еркелетуге сақтықпен қараған жөн. Бір баланы еркелету басқа балалардың қызғанышын тудырады. Дегенмен, балаларды еркелету де қажет. Тәрбиеші өз талабына ұқыпты болуы қажет. Бала тек адамның жеке басының тікелей тигізетін әсері арқылы ғана тәрбиеленеді. Балабақша тәрбиешісі жас ұрпақты жан-жақты дамытып тәрбие беру, оны өмірге еңбекке даярлауда педагогикалық білімді көпшілік арасына насихаттау сияқты әрі жауапты, әрі қадірлі қоғамдық міндеттер атқарады.

Балабақша тәрбиешісінің міндеттері:

- балаларды дұрыс тәрбиелеуді қамтамасыз етеді;
- өз тобындағы әрбір баланың қызығуы мен қажетіне ұқыптылықпен, қамқорлықпен қарайды;
- балалардың денсаулығын сақтауға, қорғауға байланысты дәрігер талабын орындайды;
- балаларды отбасында, балабақшада тәрбиелеу мәселелері туралы ата-аналармен жұмыс жүргізеді;
- аудандық, қалалық әдістемелік бірлестіктерде, балабақшада педагогикалық кеңестің жұмысына қатысады;
- балалармен жүргізілетін өз жұмыстары туралы жоспар құрады, есеп береді, әрбір сабаққа ұқыпты дайындалады.

Тәрбиешіге қойылатын талаптар:

- тәрбиеші болатын адам өзінің мінезін, жүріс-тұрысын жөнге салып, балалар іс-әрекетін дұрыс ұйымдастыра білуі керек;
- арнаулы білім, білік пен іскерлік- дағдыны меңгеруі керек;
- баламен еркін, жақын тарта сөйлесе білуі керек;
- ол өзінің көзқарасымен, ым-ишарасымен де өз ойын балаға жеткізіп, түсіндіре алуы керек;

- жұмысты ұйымдастыра біледі, тиісті жерінде қатал талап қоя алатын болуы, кейде әзілдесіп, тиісті жерде көңіл аудара алатын болуы шарт;
- тәрбиешінің әрбір қимылы, жүріс-тұрысының өзі балаларға өнеге, тәлім – тәрбие берерліктей болуы тиіс.

Алдағы уақытта отбасылық тәрбиедегі тәжірибемен бөлісу мақсатында педагогикалық – психологиялық сайыстар, үлгілі отбасымен кездесу кешін өткізу, отбасылық газет шығару жұмыстары түрлене отырып жүйелі түрде жүргізілсе екі жақты тәрбие процесі жүйелі түрде жүзеге асады. Ата – ана мен балабақша арасындағы тығыз қарым — қатынас, бірлік, ынтымақ жарасым тапқан жағдайда, оның бала тәрбиесіне тигізетін ықпалы да нәтижелі болмақ. Біздің мақсатымыз ХХІ ғасыр талабына сай жаңашыл, шығармашыл, мәдениетті, жан — жақты сауатты жеке тұлға тәрбиелеу [4].

Мектепке дейінгі ұйымдар мен отбасының арақатынасы.

Отбасы мүшелерінің тиімді өзара әрекеті барысында, әсіресе, ата-аналар баланы оқытуға белсенді қатысады. Мұндай қатысушылық балабақша әкімшілігі тарапынан белгілі бір күш - жігерді талап етеді, бірақ оның жемісі баланың, отбасының және балабақшаның өзінің игілігіне жұмсалады. Кейбір жағдайларда қалыпты әсер айтарлықтай әрі қарай тарайды және тұтастай қоғам өміріне кең таралып, мектепке дейінгі ұйым аясынан шығып кетеді.

Ата-аналардың сұрақтарды шешуге қатысуға құқықтары бар және осымен бір уақытта өздерінің балаларының күтімі және оларды оқытуға қатысты шешімдерге жауапты болады. Ата-аналарды осы процестерді бақылап және белсенді қатысуға тарту үшін барлық күш-жігерді жұмсау қажет. Тәрбиешілер балалардың ата-аналарымен ұдайы байланыстар орнатып, қолдап отырулары тиіс. Ерте жаста балалар айтарлықтай дәрежеде дербестік, қауіпсіздік, қамқорлық және жалпы игілік сұрақтарында өздерінің ата-аналарына тәуелді болады. Отбасы мен тәрбиешілер арасындағы байланыстар өзара түсіністік қарым-қатынас орнатуға және жалпы ұстанымға келуге, сондай-ақ, баланың өзі үшін болып жатқан бірізділікпен үлкен қисындылықты қамтамасыз етуге көмектеседі [5].

Тәрбиешілер балаларды оқытуға қалай дайындалады. Мұнда тәрбиешінің оқыту баланың топқа келген сәтінен басталмайтынын түсінуі қажет. Бұл өте маңызды. Баланың ата-анасы оның бірінші мұғалімдері болып табылады. Баланың өзінің отбасында танып-білгендерінің барлығы ары қарай, анағұрлым толық масштабты оқыту процесі үшін негіз болып табылады. Ата-аналар балада моральдық құндылықтардың қалыптасу процесіне, оның әртүрлі сұрақтарға қатынасына, дербес қадір - қасиет сезімінің қалыптасуына, баланың мінез-құлқына, оның мектепке даярлығына және тұтастай өмірлік жетістіктеріне ықпал жасайды. Сондай-ақ, отбасы ұғымын оның жалпы қабылданған анықтамасымен, яғни ана, әке және бала салыстырғанда біршама кеңірек қарастырған жөн. Басқа үлкендерді, көке, тәте немесе көршілерді, яғни бала тәрбиесіне қатысатын адамдардың барлығын топтағы жұмыстарға тартуға болады.

Педагог, өз кезегінде, баланың білімдерді меңгеру процесіне, барлық өмір бойы жалғасуы тиіс процеске ұдайы қатынасатындардың бірі болып табылады.

Отбасы мен балабақшаның өзара әрекетін дамыту мақсаты мынау: баланың мектепке дейінгі дамуына отбасының қатысуының маңызын бағдарламаның сапасы және оның жетістігінің көрсеткіші ретінде кептеген бағдарламалар мойындайды.

Отбасы мен балаға байланысты қарым-қатынас жасау - педагогтік ұжым міндеттерінің аса маңызды бөлігі. Барлық отбасылар өздерінің балаларының жағдайы жақсы болғанына мүдделі және олардың жақсы және ынталы оқығанын қалайды. Бәлкім, мектепке дейінгі мекеме - бұл мектепке дейінгі баланың отбасынан тыс жерде болуының алғашқы тәжірибесі болуы да мүмкін және сондықтан да отбасының мүшелері оның жетістіктеріне көңіл бөліп отырғанды қалайды. Педагогтар сәби туралы ұғымды тереңдету және бұдан да тиімді әрекет ету үшін ата-аналармен бірге сәбидің үй ішіндегі және мектептегі сабақтарын, оның күшті және әлсіз жақтарын, өздерін мазалайтын нәрселердің барлығын да талқылауға тиіс.

Бірлескен қызмет пен тәрбиешілердің және ата-аналардың қарым-қатынасы үшін мүмкіндіктердің көп болуы және олардың алуан түрлілігі әрбір отбасының жеке мүдделері мен басым көңіл бөлетін нәрселеріне сай келетін нысандарды жасап шығуға мүмкіндік береді. Егер баланың отбасындағы мүшелердің біреуі топтағы жұмыстарға тартылатын болса, бұл балалардың табысқа жетуге деген талпыныстарын күштірек ынталандыра түседі. Сондай-ақ, педагогтарда балалардың отбасына деген қарым-қатынаста сыйластық сезімі қалыптасады, бұл балабақшаға деген баланың қарым-қатынасының қалыптасуына қалыпты ықпал етеді. Балалар өздерінің отбасының мүшелерін бақшада ашық жүреппен қарсы алатындықтарын сезінеді. Ең соңында, балабақша барлық отбасылар үшін қалыпты әсер факторына айналады.

Тәрбиешілер ата-аналар, ұйымдар, бағдарламалар және консультанттар, яғни баланы оқытуға жауаптылардың барлығы баланың дамуына қатысты, бала бағдарламаның бір деңгейінен екіншісіне қалай өткендігі туралы ақпараттар алмасуларына болады. Білім беру процесінде осындай сабақтастықтың дамуы баланың дамуы үшін ерекше маңызды фактор болып табылады. Берілген сабақтастық көлденеңінен алғанда, бала бір топтан екіншіге қалай өтеді, сондай-ақ тігінен алғанда, бала өзін қоршаған ортадан екіншісіне қалай өтетіні секілді тығыз өзара әрекет процесінде туындайды.

Ата-аналарды балабақша өміріне тарту нәтижесінде, бала үшін басқа да қалыпты факторлардың арасынан келесілерді атауға болады:

- топтағы үлкендер санының көбейіп кететіндіктен әр балаға жекелей үлкен назар аудару мүмкіндігі;

- басқа мәдениетті анағұрлым тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін, әр түрлі мәдениеттерді ұсынатын балалар отбасылармен өзара әрекеттің үлкен мүмкіндігі;

- ата-аналар мен педагогикалық ұжымның бірлескен жұмыс процесінде балабақшаға деген қарым-қатынасты жақсарту;

- тәрбиешілерден бөлек басқа үлкендердің өкілеттігін мойындау, және тәжірибемен білім көздері ретінде оларға деген қарым-қатынас.

Отбасы- бұл баланың өмір сүру ортасы; қамқорлықтың тұрақты көзі, тәрбиемен, қарапайым біліммен қаруландыратын ,шешім қабылдай білуге үйрететін және ең жақын адамдардың мейірім шуағын сезетін орын.Отбасында барлығы жақсы болған жағдайда балалар жақсы жетістіктерге жетіп,өзінің даму әлеуетіне көтеріле алады.

Қорыта келе, отбасы мен мектепке дейінгі мекеменің өзара әрекеттестігінің жана философиясы негізіндегі пікірге сүйенетін болсақ, онда балалар тәрбиесіне жауапкершілік ата-аналарға жүктеледі, ал қалған барлық әлеуметтік институттар оларға көмекші құрал ретінде қолдауға бағыттап, олардың тәрбиелік әрекетін толықтырып отыруы керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1.Торыбаева М.З *Жасөспірім оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастырудағы мектеп, отбасын және қоғамдық қауымның бірлескен жұмысы Автореф.канд.дис. -Алматы, 2004.- С. 24.*

2.*Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре.- М., 2000.-С. 137.*

3.Ковалев С.В. *Психология современной семьи. - М., 1988. –С.208.*

4.Варга А.Я. *Системная семейной психотерапия// Журнал практической психологии и психоанализа. 2002.№ 2.-С.7-13.*

5.Немов Р.С. *Психология.: Кн. №1. -М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1997. - С.608.*

Болат С.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СЕМЬИ С ДОШКОЛЬНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

Анотация: *Актуальность работы: Воспитание молодого поколения-вечная тема человечества. Воспитание поколений-это не явление вне общества,оно идет по течению, по жизненному пути общества. Основа национального воспитания дается ребенку с молоком матери, колыбельной. А в детском саду, развивая у каждого ребенка интерес к языку, учению, знаниям с индивидуальной склонностью, формирует мыслительные способности и познавательные способности. Можно сказать, что сотрудничество детского сада и родителей дополняет друг друга.*

Гуляев М.Д

maks.gulyaev.2303@mail.ru

Студент 2 курса АРУ им. К.Жубанова

город Актобе, Республика Казахстан

Научный руководитель к.и.н, Г.Ж.Сулейменова

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье поднимаются психологические и социальные проблемы, с которыми сталкиваются студенты в условиях непрерывного образования

В условиях развития новых информационных технологий и перехода к инновационному типу развития непрерывного образования, где образование становится все более доступным и востребованным, многие люди проводят значительную часть своей жизни в учебной среде. [1] В Казахстане в среднем после окончания бакалавриата около 5% выпускников поступают в магистратуру и этот процент увеличивается с каждым годом. В сравнении с предыдущими годами можно отметить небольшие темпы роста (примерно 10%) числа магистрантов: в 2014 году их было 32,5 тыс., в 2015 – 30 тыс., в 2019 – 35,6 тыс. Количество поступивших в вузы студентов за эти же годы увеличилось с 477 тыс. до 604тыс. Конечно же, есть много мотивов для поступления в магистратуру, одна из главных это получить возможность для расширения профессионального кругозора и развития как специалиста. [3] Но мы считаем, что помимо положительных сторон непрерывного образования, у него есть и негативные, особенно в рамках психологического и социального развития человека.

Одна из первых проблем, по нашему мнению, это отсутствие опыта реальной работы. В университете студенты часто уделяют больше внимания теоретическим знаниям, чем практическим навыкам. Это может оказаться препятствием при переходе к реальной работе, где требуется умение применять знания на практике. И эта проблема не для кого ни секрет, многим работодателям важнее практический опыт работы и навыки полученные в ходе практики, а лучше во время работы в другой компании, но по той же специальности, вместо формального образования, полученного в университете. Это связано с тем что, реальный опыт работы намного значимей в глазах работодателя, так как в таком случае специалист лучше понимает тонкости своей профессии и соответственно сможет лучше выполнять поставленные перед ним задачи и адаптироваться к рабочей среде.

Говоря об этой проблеме, мы не имеем ввиду, что образование с ее теорией совсем уж уступает реальному опыту в ходе работы. Образование служит

важным фундаментом для дальнейшего развития карьеры и освоения новых навыков, особенно теоретических. Но в случае, когда некоторые образовательные программы могут больше сосредотачиваться на теории, уделяя меньше внимание практике. Обязательно еще нужно учитывать тот фактор, что большинство студентов, в особенности те, которые обучаются на гранте не имеют реальной возможности работать, из-за того, что большая часть времени уходит на обучение. Так же сказывается недостаток вакансий с гибким графиком. Все это в совокупности может привести к тому, что выпускники не готовы к реальным требованиям рынка труда. [4]

Следующая проблема связана с тем что люди, которые проводят большую часть своей жизни в учебной среде, могут столкнуться с трудностями адаптации к реальной работе, по сути у них может появиться “академическая зависимость”, это когда человек не представляет свою жизнь без университета и не готов к смене роли со студента на работника. Все мы понимаем, что переход от учебы к работе часто связан со страхом перед неизвестным и боязнью изменений в жизни. Даже несмотря на то, что студенческая жизнь часто представляет много возможностей для общения со своими сверстниками, которые чаще всего имеют схожие интересы, все это не может помочь после окончания университета, когда социальное окружение и круг общения значительно измениться, что несет за собой стресс и психологические проблемы, на решение которых обычно нету времени, не возможности. В следствии возникает страх у студента сделать следующий шаг в своей жизни, переступить на следующую ступень своей карьеры. Думаем, многие из нас слышали о такой проблеме что из-за неуверенности в себе и в своих способностях у людей не получалось привыкнуть к рабочему образу жизни и исполнять свои обязанности на должном уровне, подозреваю что у некоторых найдутся такие примеры из собственной жизни. Сложим все факторы перехода от студенчества к рабочему образу жизни. Студент в этот момент сталкивается с изменением своего социального окружения, новыми обязанностями, постоянным потоком новой информации. Кроме того, на работе могут сказать: “забудь все чему тебя учили в институте, будешь учиться сейчас, на практике”. Далее идет изменения режима дня и структуры, если студент привык к гибкому графику занятия и большому количеству свободного времени, по сравнению с работой с жестким графиком и большим объемом обязанностей. Добавим к этому факт того что, любой человек изначально переживает и нервничает из-за больших изменений в своей жизни и в совокупности получится огромное давление на новоиспеченного работника и далеко не каждый справится с этим адаптационным периодом.

Перейдем к проблеме, с которой человек может столкнуться уже во время обучения. Это стресс, перегрузка и в итоге перегорания. Постоянное обучение может стать рутиной, из года в год студент встает по утрам и ходит на пары, где видит лица все тех же людей, которых уже знает несколько лет, а после учебы его постоянные обязанности связаны с домашней работой, подготовке к семинарам, выполнением практических работ. Со временем я считаю, что это может надоесть и человеку необходимы будут изменения, так как он столкнется с вопросами “А надо ли оно мне?”, “А правильную ли я выбрал специальность, с которой свяжу свою жизнь?”, “В своем университете я получаю хорошие знания или стоит подыскать лучше?” и все это может случится в разгар обучения или

даже сессии. Уверены, есть не мало примеров, когда студенты в самый неожиданный момент шли в деканат и писали заявление об отчислении. Во многих исследованиях изучали проблему перегорания, она известна каждому и решается различными способами, но все еще она остается актуальной и по сей день. [1] Даже если студент будет уверен в необходимости получения образования, уверен в своей специальности и университете, то все равно это не решает проблему в полной мере. Человек всегда пытается совмещать обучение с личной жизнью и работой, особенно если есть большая необходимость в финансах, а она есть всегда, стипендии не будет хватать на все потребности и далеко не каждому в этот период смогут помочь родители финансово, а если и могут, то я по себе знаю, как стыдно просить деньги у родственников. Если не найти во всем компромисс и идеальный способ совмещать учебу, личную жизнь и работу, все это может привести к ухудшению физического и психического здоровья, проще говоря к выгоранию.

Это были основные проблемы развития личности в условиях непрерывного образования. Они решаются и всегда есть необходимость адаптировать решения проблемы, так как из года в год меняется ситуация на рынке труда, появляются новые требования и список задач перед специалистами, только получивших диплом. Это важно потому что одной из главных задач образования является подготовка студента к работе и не только в теоретическом и практическом плане, но и психологическом, так как переход от учебы к работе может быть вызовом для многих выпускников. Поддержка близких, профессиональные тренинги, работа психологов, воспитание дисциплины у студентов, правильно организованные практики в институте, где будут показана истинная внутренняя кухня будущей профессии и показаны все ее тонкости, а так же осознание проблем и поиск решений помогут успешно адаптироваться к новой среде и достичь успеха в карьере.

Список использованных источников:

1. Кузьмина Л.К. «Непрерывное образование как условие и фактор формирования профессионала нового типа». С. 1-2

<https://cyberleninka.ru/article/n/nepreryvnoe-obrazovanie-i-razvitie-lichnosti>

2. Курочкина, И. А. Актуальные проблемы непрерывного образования / И. А. Курочкина // Личность в профессионально-образовательном пространстве: материалы XV Всероссийской научно-практической конференции, 25 ноября 2016 г., [г. Екатеринбург] / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. - Екатеринбург : РГППУ, 2016. - С. 74-81.

3. Панченко Т.Д. «Зачем казахстанцы идут в магистратуру и есть ли у нее будущее?»

<https://forbes.kz/process/education/est-li-budushee-u-magistraturyi-v-kazahstane>

4. Афонина Н.К. «Непрерывное образование как социальная и педагогическая проблема.»

<https://spravochnick.ru/pedagogika/nepreryvnoe-obrazovanie-kak-socialnaya-i-pedagogicheskaya-problema/>

Гуляев М. Д.

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТҮЛҒАНЫ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада үздіксіз білім беру жағдайында кездесетін студенттердің психологиялық және әлеуметтік мәселелері көтеріледі.

Жаксылыкова К.К., Қабылова Н.Қ.

kaliza.zhaksylykova@mail.ru nuray.kabylova@mail.ru

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің 4-курс студенттері,
Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі магистр дәрежесі, биология кафедрасының аға оқытушысы
Кеубасова Г.У.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА STEM ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ИНЖЕНЕРИЯ БАҒЫТЫН ҚОЛДАНУ

Аннотация. Бұл мақалада биология сабақтарында STEM технологиясының инженерлік бағытын қолдану қарастырылады. Автор бұл бағыт бір қарағанда ерекше болып көрінгенімен, көптеген артықшылықтар мен инновациялық идеялар әкелуі мүмкін екенін түсіндіреді. Зерттеу тыныс алу механизмі сабағының мысалында келтірілген модельдеу әдісін қамтиды. Әр түрлі оқыту әдістерін қолданатын сыныптар арасындағы нәтижелерді салыстыру әдісін қолдана отырып, зерттеу нәтижелері шығарылады.

Кіріспе

STEM білім беру технологиясы бұл жаңа термин. STEM терминіне анығырақ тоқталатын болсақ жаратылыстану ғылымдары, технологиялар, инженерлік өнімдер және математика бағыттарын қарастыра аламыз. Осыдан жаратылыстану ғылымын технологиямен, инженерлік және математикамен үйлестіре отырып жобалық дайындықпен кешенді пәнаралық байланыстарды біріктіреді. [1]

STEM оқытудың біріктірілген тәсілі, оның шеңберінде академиялық, ғылыми техникалық тұжырымдамалар шынайы өмір контексінде зерттеледі.

Неліктен қазіргі таңда STEM технологиясы атақты? Оның себебі STEM технологиясы білім беруде тек теориялық білімді негізге алмай, оған қоса білім алушылардың шығармашылық жалынын жағуға бағытталған.

Инженерлік жобалау барысында оқушылар мәселелерді анықтап, оларды дамытады, сынайды және шешу жолдарын анықтайды.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаларында «Мектепте білім берудің жаңартылған мазмұнына көшу STEM – оқыту аясында жүзеге асырылуы тиіс. Білім беру ұйымының цифрлық инфрақұрылымын дамыту жұмысы жалғастырылады. Мектептер химия, биология, физика пәндері кабинеттермен, STEM кабинеттерімен жарақтандырылады деп көрсетілген.[2]

Материалдар мен әдістер

Инженерия қазіргі әлемнің ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл адамдарға өмірін жақсарту үшін әртүрлі құрылғыларды, механизмдерді және жүйелерді жобалауға және жасауға мүмкіндік береді. Ұзақ уақыт бойы білім беру саласында төрт пәнді – табиғат туралы ғылымды (Science), технологияны

(Technology), инженерияны (Engineering) және математиканы (Mathematics) біріктіретін STEM тұжырымдамасы белсенді қолданылып келеді.[3]

Алайда, биология сабақтарында STEM технологияларын қолдану біршама ерекше және күтпеген болып көрінуі мүмкін. Өйткені, биология тірі организмдерді және олардың жұмысын зерттейді, ал инженерия – әртүрлі жүйелер мен механизмдерді құру. Осы екі саланы біріктіру көптеген артықшылықтар мен инновациялық идеялар әкелуі мүмкін.

Біріншіден, биология сабақтарында инженерлік тәсілді қолдану білім алушыларға тірі организмдердің жұмыс істеу принциптерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Оларды техникалық құрылғылармен және жүйелермен салыстыра отырып, студенттер жануарлар мен өсімдіктерде жүзеге асырылатын белгелі бір процестер мен әдістердің маңыздылығын түсіне алады. Мысалы, олар жүрек-қан тамыр жүйесін сорғы жүйесімен салыстыра алады, олардың әрқайсысы қалай жұмыс істейтінін және импульстардың бүкіл денеге қалай берілетінін түсіндіреді.

Екіншіден, инженерлік тәсілді қолдану оқушыларды шығармашылық ойлауға және мәселелерді шешуге ынталандыруы мүмкін. Биология жүйелік тәсіл мен талдауды қажет ететін көптеген тапсырмаларды қамтиды. Оқушылар биологиялық ұғымдарды жақсырақ түсінуге және зерттеуге көмектесетін әртүрлі модельдер мен эксперименттерді әзірлеу үшін инженериялық технологияларды пайдалана алады. Мысалы, олар әртүрлі материалдарды пайдалана отырып, ДНҚ үлгісін, қан ұю механизмін, тыныс алу механизмін жасай алады немесе әртүрлі жағдайлардың өсімдіктердің өсуіне әсерін зерттеу үшін эксперимент жасай алады. (1-сурет)

Сурет 1. – Қан ұю үдерісінің механизмі тақырыбында оқушылардың жасаған моделі

1-суретте қан ұю үдерісінің механизмі, қан тамырда қанұйықтың пайда болу моделі жасалған. Модельді жасау үшін керекті құрал-жабдықтар: ермек саз, ақ парақ, желім, ақ дәке. Жұмыс барысын 3 сатымен көрсете аламыз:

1. Қағызды орау арқылы қан тамырдың үлгісін жасап, ондағы жарақаттың орнын қайшы арқылы қиып, ойып жасаймыз

2. Дәкені созып, фибрин талшықтары ретінде жарақаттың үстіне орналастырамыз

3. Ермек саздан қан жасушаларын үлгілеп, қан жасушаларын жасауға болады

Оқушылар модельді жасау арқылы қанның ұю процесінің механизмін түсіндіре алады.

Үшіншіден, биология сабақтарында инженерлік технологияларды қолдану оқушыларды болашақ мансаптық мүмкіндіктерге дайындауға көмектеседі. Қазіргі әлем білімді бір салада ғана емес, оны басқа салалармен біріктіре алатын мамандарды қажет етеді. Биологиядағы STEM технологияладың дағдылары мен принциптерін меңгерген оқушылар жаңа міндеттерге оңай бейімделе алады және алған білімдерін болашақ мамандықтарына қолдана алады.

Зерттеу әдістері

Бұл зерттеудің мақсаты – оқу процесінде инженерлік тәсілді қолдану кезінде оқушылардың биологиялық білімін тез игеруге және оңай түсінуге бағытталған тиімді білім беру тәсілін құру. Зерттеу жұмысын жүргізу барысында 9 сыныпқа биология сабағында модельдеу әдісі қолданылды. Оқушылар сабақта әртүрлі материалдарды пайдалана отырып, тақырыпқа байланысты берілген тапсырмаларды орындау барысында модель жасады. Мысал ретінде 9 «С» сыныбына жүргізілген биология сабағын қарастырамыз. Сабақ тақырыбы: «Тыныс алу механизмі», сабақ мақсаты: өкпедегі газ алмасу механизмін сипаттау. [4] Топтық тапсырманы орындай отырып, модельдеу әдісі арқылы оқушылар өкпенің модельін жасап шығарды (2-сурет)

Сурет 2. – Тыныс алу механизмі тақырыбында оқушылардың жасаған моделі

2-суретте тыныс алу механизмiне байланысты өкпенiң модельi жасалған. Модельдi жасау үшiн керектi құрал-жабдықтар: ермек саз, екi түтiкше, үш шар, желiм таспа, жартылай кесiлген пластикалық бөтелке. Жұмыс барысын 3 сатымен көрсете аламыз:

1. Түтікшелердің басына шар кигізіп, желім таспамен ораймыз. Түтікшенің екінші басына бөтелкенің қақпағын тесіп, тесік арқылы өткіземіз. Тесікте бос орын қалмағанына көз жеткізу үшін ермек сазбен тығыздаймыз.

2. Дайын түтікшені бөтелкеге кіргізіп, қақпақты бөтелкеге бекітеміз.

3. Шардың бір ұшына түйін байлап, қарама-қарсы ұшын кесеміз. Кесілген ұшын бөтелкенің астыңғы бөлігіне кигіземіз.

Модельдің астыңғы бөлігінде орналасқан шарды тарту арқылы, ішіндегі екі шардың ауаға толатынын көре аламыз. Өкпенің модельін жасау арқылы оқушылар тыныс алу механизмін түсіндіре алады.

Зерттеу нәтижесін анықтау мақсатында биология сабағы STEM технологиясының инженерлік бағытымен жүргізіліп, модельдеу әдісі қолданылған 9 «С» сыныбы және биология сабағында басқа әдісті қолданған 9 «Д» сыныбы салыстырылды. Салыстыру кезінде сыныптардың БЖБ баллдары қарастырылды.

• Салыстыру әдісі – гипотезаны дәлелдеу немесе жоққа шығару үшін екі немесе одан да көп элементтерді жүйелі түрде салыстыру

Зерттеу нәтижесі

Сынып	БЖБ
	Мах - 4
9 «С»	3
9 «Д»	2.5

Кесте 1. – 9 «С» және 9 «Д» сыныптарының БЖБ баллдарын салыстыру

Зерттеу нәтижелерін кесте 1-ден көре аламыз, модельдеу әдісі қолданылған 9 «С» сыныбы және биология сабағында басқа әдісті қолданған 9 «Д» сыныбының БЖБ баллдары салыстырылған болатын. Салыстыру нәтижесінде 9 «С» сыныбында жүргізілген STEM технологиясының инженерлік бағытының нәтижелі екендігіне көз жеткізе аламыз.

Қорытынды

Қорытындылай келе, мақалада биология сабақтарында STEM технологиясының инженерлік бағытын қолданудың маңыздылығы көрсетілді. Биология сабақтарында модельдеу әдісін қолдана отырып жүргізілген зерттеу нәтижелері салыстырмалы түрде инженерлік тәсілдің тиімділігін растайды. STEM технологиясының инженерлік бағыты оқытудың тиімділігін арттырады. Осылайша, мақала қазіргі қоғамдағы білім мен ғылымды дамыту перспективаларын ескере отырып, STEM технологияларын білім беру процесіне біріктірудің маңыздылығын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *STEM-технология негізінде орта білім беру мазмұнын қайта құрылымдау Нұр-сұлтан: Ы.Алтынсарин атындағы ұлттық білім беру академиясы. Алтынсарин, 2022. – 120 б.*

2. *Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы*

3. STEM білімді енгізу бойынша әдістемелік нұсқаулық / - Астана, 2017.325 б.

4. Оспанкулова Э., Зияхметова Н., Хонтай М., Иммашпаева Г. 9-сыныпқа арналған Биология оқулығы – АОО «НИШ», 2019, 270 б.

Жаксылыкова К.К., Қабылова Н.Қ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНЖЕНЕРНОГО НАПРАВЛЕНИЯ STEM ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Аннотация. В этой статье рассматривается применение инженерной направленности технологии STEM на уроках биологии. Автор объясняет, что, хотя на первый взгляд это направление может показаться необычным, оно может принести много преимуществ и новаторских идей. Исследование включает метод моделирования, представленный на примере урока дыхательного механизма. Результаты исследования выводятся с использованием различных методов обучения.

ӘОК 371. 311. 3

Жанбаев Е.А.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті 4-курс студенті

Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

zhanbaev_ea03@mail.ru

Ғылыми жетекші – т.ғ.к Г.Ж. Сулейменова

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУДІҢ КЕЙБІР ИННОВАЦИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Мақала негізгі 5 жаңалыққа толлы аспектіні ұсына отыра, дәстүрлі ІІ білім беру аспектісін қамтиды. Кез-келген жаңалық немесе ашылу өзінің өткен әдіс-тәсілінің қолдану аясының кеңеюін көрсетеді. Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысының 5-бөлімі дамудың негізгі қағидаттары мен тәсілдерінің 2-тарауы (Өмір бойы оқуды дамыту) 1-параграф үздіксіз білім беру жүйесін дамыту және формальды емес білім беру нәтижелерін тануға бағыт сілтейді.

Бүгінгі таңдағы қоғам кәсіби білімі жетік, құзіретті, бәсекеге қабілетті мамандарды талап етеді. Білікті ұстаз, білімді маман болу үшін әрбір мұғалім өз білімін үздіксіз көтеріп отыруы тиіс. Білімін тұрақты көтеріп отыру – мұғалімдердің құқықтары әрі міндеттері, білім беру жүйесінің тұрақты дамуының кепілі, мемлекеттің дамуының құралы болып табылады. Қазіргі қоғам адамнан прогрессивті ойлай алатын, белсенді әрекетті, жан-жақты болуды талап етеді. Біздің елімізде жаңаша білім беруде әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерінің қатарына ену мақсатында түрлі шаралар атқарылуда. Бүгінгі білім беру үрдісі адамның ішкі табиғи мүмкіндіктерін ашып, әр адамның өзін-өзі толықтыруға көмектесетіндей, сыртқы әлеммен әлеуметтік қарымқатынастарда өз орнын табуға, өзін шығармашылықпен өзгертуге белсенділік танытуға ықпал етуі тиіс. География пәні мұғалімі ретінде білім мен біліктілік комплексін

игерумен қатар, айналаны кеңістік тұрғысынан қабылдау жүріп жатқан құбылыстар мен процестердің көп түрлілігі мен жүйелілік сипатын оқушыларға түсіндіре алу қажет [1].. Оқушыға білім, білік дағдыларын беріп қана қоймай, ол тез өзгеріп тұратын нарық жағдайына бейімделе алатын, түрлі ақпараттарды өзі іздеп тауып, оны тиімді пайдалана алатындай етіп тәрбиелеу қазіргі заманның маңызды талабы екенін түсіндіру. Ал, география пәнінің ерекшелігі әрбір сабақ барысында сарамандық жұмыстар мен өзіндік жұмыстарды әрқашан бірін-бірі толықтырып отыратындай етіп орындау керек. Оқушының өз бетінше орындалуына берілетін әрбір тапсырма олардың күші келетіндей, түсінікті, көлемі жағынан бағдарламаға сай, мазмұны оқушыларды қызықтыратындай әр түрлі болуынан . Өз бетімен жұмыс істеу оқушыларды тиянықтылыққа, төзімділікке, бастаған ісін жемісті аяқтауға тәрбиелейді. Дәстүрлі оқыту форматында оқушылардың өз бетімен жүргізілетін жұмыстарының бірнеше түрлерін сабақ барысында әр кезеңінде ұйымдастырылады. Олар мыналар:

1.Оқулықпен жұмыс істеу – әсіресе жоғарғы сынып оқушыларымен жүргізілетін негізгі жұмыс түрі. Оқушылар статистикалық материалдарды, кесте, сызба-нұсқаларды талдау арқылы оқулықтағы білімдерін кеңейтіп, негізгі білімдерін жүйелейді (көбіне бұл жұмысты жаңа сабақты түсіндіру кезеңінде пайдаланған тиімді.)

2. Атласпен, картамен жұмыс істеу: география пәнінде атласпен, картамен жұмыс барлық сыныптарда жүйелі жүргізілуі тиіс. Географиялық нысандарды ажырату, олардың ерекшеліктерін, жату бағыттарын, орналасуын тек карта арқылы түсіндіруге болады. Сондай-ақ өнеркәсіп орталықтарын, олардың мамандану салаларын карта арқылы білуге болады. Сондықтан да бұл жұмысты да жүйеге келтіру керек. Атласпен картамен жұмыс жасай алмайтын оқушы география пәнін меңгермеген оқушы .

3.Кескін картамен жұмыс: бұл жұмысты 6-шы сыныптан бастап үйрете беру керек . Себебі 7- сыныптағы материктер картасын кескін картаға салу кезінде оқушылар қатты қиналады. Ал бастапқы курсты оқу барысында оқушыларға түрлі-түсті бояу арқылы жер бедерінің азғантай бөліктерін салғыза отырып, олардың биіктіктерді ажырату, ойпаттардың, қырат-үстірттердің, таулардың бояуларын қалыптастыру дағдыларын дамытуға болады. Сондай-ақ өзен- көлдерді картаға түсіру дағдылары дамиды.

4. Географиялық есептер шығару, жаттығулар орындау: географияның бастапқы курсында географиялық есептер шығару арқылы оқушылардың қисынды ойлау дағдыларын дамытып, пәнаралық байланысты қалыптастыруға мүмкіндік болады. Мысалы қысым мен температура арасындағы байланысқа арналған есептер, географиялық градус торы арқылы жер бетіндегі қашықтықты анықтауға арналған есептер құрастыруға болады.

5. Географиялық сөздік, анықтамалық материалдармен жұмыс. Оқулықтардың соңында географиялық терминдер мен ұғымдардың түсіндірме сөздігімен жұмыс жүргізіп отыру керек. Сондай-ақ, онда кездеспейтін ұғымдарды күнделікті жұмыс дәптерлерінің соңындағы бірнеше бетке жазып отыруды тапсырып отыру керек. Бұл жұмыстың жүйелі жүргізілуін қадағалап

отыру қажет, себебі ол- оқушылардың есте сақтау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді .

6. Кестелерді толтыру. Кесте толтыру арқылы оқушылардың салыстыру, нақтылау, ойлау қабілеттері дамытады.

7. График, профиль, диаграммалар сызу: 6-шы сыныптан бастап температура графигін салу, бағандық диаграмма арқылы жылдық жауын-шашынның айлар бойынша таралуын сыздырту оқушыларды төзімділікке, ыждаһаттылыққа тәрбиелейді. Сондай-ақ 9-сыныпта статистикалық материалдарды пайдалана отырып, шеңберлік диаграмма сызу арқылы білім, білік дағдыларын дамытуға мүмкіндік болады.

8. Қосымша әдебиетпен жұмыс. Қосымша әдебиеттердің ішінде саяхатшылардың өмір тарихы, зерттеулері, қызықты әңгімелер оқу арқылы оқушылардың жан-жақты дамуына, дүниетанымының артуына мүмкіндік туындайды.

9. Табиғатқа бақылау. (топсеруендегі бақылаулар мен ауа райына күнделікті бақылау жүргізу)

10. Карта-сызба нұсқауларды қарау.

11. Әңгіме құра білу. Оқушылардың өз бетімен жасаған нәтижесі білім ұстамының тұрақты болуына әсерін тигізеді. Ұлы ойшыл қытай философы Конфуции «Естігенімді ұмытамын, көргенімді есте сақтаймын, ал өз ақыл ойыммен істеген ісімді түсінемін» дегендей оқушылардың негізгі білім және білік дағдыларын қалпыстырады. Қазіргі кезде білім беру технологияларының негізгі бағыттарының бірі саралап оқытуға көп көңіл бөлінуде. Оқушыларды саралап оқыту (деңгейлік тапсырмалар беру арқылы) Америкада бастауыш сыныптардан, ал Жапония мен Франция елдерін ортаңғы және жоғарғы сыныптарда жүзеге асырылуда. Оқулық атласын оқудың өз ережесі бар [2].

Халықтың формальды емес білім беруге қатысу белсенділігін арттыру және құқықтық, цифрлық, қаржылық және тағы басқа сияқты қажетті білім тапшылығын жою үшін ересектерді өмір бойы оқыту - кредиттік (жинақтаушы) оқу жүйесінің табысты тәжірибесіне негізделетін болады, бұл қолданыстағы құзыреттерді жаңа кәсіби құзыреттермен толықтыруды көздейді, сондай-ақ бейресми білім беру нәтижелерін тануға мүмкіндік береді. Мазмұнды сабақтастықты сақтау арқылы білім беру сатыларының тік

интеграциясын және білім беру құрылымдарын деңгейлес үйлестіруді қамтамасыз етуге бағытталған жұмыс жүргізілетін болады.

Сатылас интеграция адамға "жоғары" білім беру траекториясы бойынша білім алуға мүмкіндік береді, оны кәсіптік білім беру сатылары мен деңгейлері бойынша келесі схема бойынша ілгерілетеді: білікті жұмысшы - орта буын маманы - бакалавр (қолданбалы бакалавриат) - бакалавр - магистр және phd докторы.

Білім берудің барлық деңгейлері мен сатыларында дағдылар мен құзыреттерді өлшеудің және бағалаудың бірыңғай бірлігін енгізуге негізделген үздіксіз білім берудің академиялық кредиттерінің бірыңғай жүйесі құрылатын болады.

Деңгейлес үйлестіру кез келген білім беру деңгейі негізінде кәсіби қызметтің кез келген кезеңінде біліктілікті арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл қажет болған жағдайда, білім беруді жалғастыруға ғана емес, сонымен қатар кадрларды қайта даярлау жүйесінің қызметтерін, оның ішінде бейресми білім беру нысанында пайдалана отырып, оның бейінін өзгертуге мүмкіндік береді. [3]

Осы мақсатта ҒЖБМ қазақстан республикасының еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігімен бірлесіп бейресми білім беруді тану тетігін қамтамасыз ету үшін ұлттық біліктілік шеңберінің өзектендірілген жобасын әзірлейтін болады. Сондай-ақ, кәсіптік білім беруді дамыту мақсатында біліктілік бойынша құзыреттердің функционалдық картасы пайдаланылатын болады. Онда жұмыс берушімен келісілген kazcvet кредиттерінің санымен және кәсіптік стандарттарды пайдалана отырып мамандықтар классификаторы негізінде әзірленген ұлттық және салалық біліктілік шеңберлерінің біліктілігінің белгілі бір деңгейіндегі қызметкер орындайтын еңбек функциялары (міндетті және қосымша), кәсіптік міндеттер, іскерліктер мен білімдер сипатталатын болады.

Барлық деңгейлер мен сатыларда микроквалификацияларды алу, нано-оқыту нәтижелерін есепке алу ("nanodegree"/ "нано дәреже") мүмкіндігі іске асырылатын болады, бұл қысқа мерзімде қажетті кәсіби дағдыларды игеруге, өзінің жеке оқыту траекториясын құруға және білімдегі олқылықтарды жоюға мүмкіндік береді.

Азаматтарға оқытудың әртүрлі нысандары арқылы, оның ішінде жаппай ашық онлайн-курстар (бұдан әрі – жаок) арқылы білім, дағдылар мен құзыреттер алуға мүмкіндік беріледі. Coursera, edx, udacity және khan academy сияқты әлемдік провайдерлер ұсынатын жаок әртүрлі тақырыптарға ие, тегін оқу кестесін ұсынады және жалпы халыққа қолжетімді. Жоғары оқу орындары да жаок әзірледі және онлайн білім беру қызметтерін көрсетеді. Халықтың кең топтарының онлайн-оқытуға қол жетімділігін қамтамасыз ету үшін қолданыстағы платформалар интеграцияланатын және электрондық куәліктерді беруге қайта бағдарланатын болады.

Қысқа мерзімді курстар арқылы алынған сертификаттар мен несиелер "stackable degree" (жинақталатын дәрежелер) деңгейіне ауыстырылады.

Жұмыс берушілердің талаптары мен түлектердің біліктілігі арасындағы алшақтықты қысқарту мақсатында жоғары оқу орындары, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдары, сондай-ақ нақты сектордағы компаниялармен (ұйымдармен, кәсіпорындармен) әріптестіктегі оқу орталықтары ұсынатын қысқа мерзімді курстардың спектрі кеңейтілетін болады [4]. Сонымен қатар колледждер базасында жұмыс істеп тұрған қызметкерлердің біліктілігін арттыру үшін құзыреттілік орталықтары одан әрі дамиды.

"Күміс университеттер" моделін дамыту үшін білім беру ұйымдары оларды одан әрі дамыту жөнінде, атап айтқанда, оқу-әдістемелік құралдарды, курстар бағдарламаларын және курстарды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету мен сүйемелдеу тетіктерін әзірлеу жөнінде шаралар қабылдайтын болады.

Корпоративтік университеттер және кәсіпорындардың оқу-курстық комбинаттары сияқты индустриялық компаниялардың біліктілігін арттырудың корпоративтік құрылымдары дамиды болады.

Өңірлерде еңбек траекторияларын кеңейтуге ықпал ететін оқыту бағдарламаларын іске асыру жөнінде шаралар қабылданатын болады. Бұл ересектерді еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарға оқытуға мүмкіндік береді. Озық халықаралық тәжірибені, өңірлік және салалық ерекшеліктер мен еңбек ресурстарына қажеттіліктерді ескере отырып, қаржыландырудың тиімді тетіктері (мемлекеттік, мемлекеттік емес), үздіксіз білім беру жүйелері әзірленетін болады.

Кәсіптік стандарттар негізінде нақты сабақтар тобы бойынша кәсіптік дағдылардың бірыңғай тізбесін қалыптастыруға мүмкіндік беретін дағдылар анықтамалығы әзірленетін болады, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің білім беру бағдарламаларын, онлайн-курстарды әзірлеу және жаңарту үшін шарт болады.

Бұдан басқа, оқытуға мұқтаж жұмыссыз азаматтар мен біліктілігі төмен жалдамалы қызметкерлер үшін еңбек нарығында сұранысқа ие біліктіліктер мен дағдылар бойынша қысқа мерзімді курстарды ұйымдастыру бойынша жұмыс жалғастырылатын болады.

Қорытындылай келетін болсақ үздіксіз білім беру тұжырымдамасына сәйкес географиялық үздіксіз білім берудің кейбір инновациялық аспектілері ретінде қалыптастыратын әдістер :

1. Технологиялық жаңарту: Технологияларды пайдалану арқылы онлайн курстар, веб-ресурстар мен географиялық құжаттарға қолдау көрсету.

2. Геоақпарат анализі: Географиялық мәліметтерді алдыңғы аналитикалық құралдар мен алгоритмдер арқылы талдау және талдау.

3. Виртуалды қоғамдық кездесу: Виртуалды қоғамдық кездесудің платформалары арқылы оқушыларға жаңа географиялық тәжірибелер жасау.

4. Мұхият құжаттама: Құжаттама үшін электрондық қолданбалар мен графикалық құжаттама платформаларын пайдалану.

5. Коллаборация және құрылымды басқару: Онлайн платформалар арқылы студенттердің географиялық проекттерде қатысуы мен әрекеттесуін басқару.

Бұл тек үздіксіз білім берудің кейбір инновациялық аспектілерінің бірнеше міндетті. Географиялық үздіксіз білім беру жүйесін дамыту және формальды емес білім беру нәтижелерін тану қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бахишева С. 12 жылдық білім беру және оқушы тұлғасы. // 12 жылдық мектеп мұғалімі // №11. – 2006.

2. Тұрғанбаева О.М. Геоафия сабақтарында есептер шығаруға жаттықтырудың тиімді әдіс-тәсілдері. // 12 жылдық мектеп мұғалімі // №7. – 2005.

3. Иманбекова Б.И. «Мектептегі ғылыми-әдістемелік жұмыстар». – Алматы, 2003.

4. «Дүние» ақпараттық-талдамалық экологиялық және тұрақты даму журналы, №3. – 2002.

Жанбаев Е.А.

НЕКОТОРЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Научная статья охватывает 11 традиционных образовательных аспектов, предлагая полный аспект 5 основных открытий. Любое открытие или открытие указывает на расширение сферы применения своего прошлого метода. Раздел 5 Постановления Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248 "Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы" Глава 2 основных принципов и подходов развития (развитие обучения в течение всей жизни) параграф 1 направлен на развитие системы непрерывного образования и признание результатов неформального образования.

ӘОК 373.1

Журсинбекова А.Ж.

«Bolashaq» академиясы, студент

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

akdidar_03@mail.ru

Ғылыми жетекші: Сарбасова К.А. п.ғ.м., аға оқытушы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш жалпы білім беруде ақпаратты өз бетінше іздеуге, білім алу дағдыларын дамытуға ықпал ететін құралдар мен технологияларды қолдану қажеттілігінің алғышарттары қарастырылған. Бұл мәселе ХХІ ғасырларда қалыптасқан қазіргі шындық жағдайында ақпараттық технологиялардың әсерінен сұранысқа ие. Оқушылардың шығармашылығына, өзіндік таңдауына мүмкіндік беру және ақпараттық технологияны қолдануда білім деңгейіне қарай өзгертіп, жаңарта пайдаланудың жұмыс нәтижелілігі үшін қаншалықты тиімді болатынына тоқталды.

Ақпараттық технологияны сабақтарда проблемалық-іс-әрекеттік тәсілді іске асыру және жобалық қызметті ұйымдастыру үшін жағдай жасау құралы ретінде пайдаланудың артықшылықтары қарастырылды.

Бүгінгі таңда қоғамның жедел ақпараттандырылуы мен қарқынды дамуы білім беру жүйесіне қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Бүгінгі таңда білім берудің басты мақсаты - оқушыларды тәрбиелеу, білік мен дағдыларды қалыптастыруға қол жеткізу ғана емес, сонымен қатар олардың негізінде жауапты шешімдер қабылдау, барлық нәрседе белсенді шығармашылықпен айналысу, қазіргі заманда лайықты өмір сүріп, еркін өз бетімен жұмыс істей алатын жеке тұлғаны тәрбиелеу болып табылады. Бұл мақсаттың шешімін табуда оқушылардың оқу іс-әрекетінің негізгі түрі - өзіндік жұмыстардың алатын орны ерекше. Сондықтан олардың мазмұнын, түрлерін ақпараттық қоғам талабына сай жетілдіру өзекті мәселелер қатарынан орын алады.

Қазіргі уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кең өріс алуда. Сонымен қатар, бұл оқушының оқуға деген ынтасын арттырады. Сонымен қоса оқушының оқу ынтасын арттырады. Олардың көмегімен оқу үдерісін икемді басқара отырып, оқушылардың іс- әрекетін бақылауды негізге алуға болады. Қазақстан және ТМД елдері білім саласында тұлғалық- бағдарлы оқытуға көшуде. Осы тұста шешуші рөл ақпараттандыруға берілген. Ақпараттандыру- бұл білім беру мен оқытудың психологиялық-педагогикалық міндеттерін жүзеге асыруда білім беру жүйесіндегі ағымдағы ақпараттық қамтамасыз етудің теориясы мен практикасын қамтамасыз ету. Білім беруді ақпараттандыру білім беру жүйесін реформалаудың барлық негізгі бағыттарын қамтитын маңызды механизм болып табылады. Мемлекеттік білім беру жүйесінің даму деңгейі білімді ақпараттандыру проблемасымен байланысты. Осыған байланысты білім беруді ақпараттандыру экономиканың, ғылымның және мәдениеттің қарқынды дамуын анықтайтын негізгі шарт болып саналады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында [1]: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу», – делінген. Бастауыш сынып оқушыларын оқыту процесіне ақпараттық технологияларды енгізу әртүрлі ақпараттық ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз етеді және оқыту мазмұнын байытуға ықпал етеді, оған логикалық және ізденушілік сипат береді, сондай-ақ оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру, олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, психикалық белсенділікті ынталандыру жолдары мен құралдарын іздеу мәселелерін шешеді.

Сондықтан бастауыш сынып оқушыларын жаңа сатыға көтеру үшін тек білім мазмұны мен оқыту әдістерін ғана емес, ақпараттық технологияларды кеңінен пайдалану арқылы оқытуды ұйымдастыру формаларын да жетілдіру керек. Мұның өзі мынадай оқу-тәрбие міндеттерін шешуге көмектеседі:

1. Оқу үрдісін дербестендіру. Мәселен, компьютер оқытуды нақты бір авторлық бағдарлама бойынша жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

2. Нақты әрекетке негізделген кері байланысты қамтамасыз етеді. Мәселен, компьютер арқылы әрбір оқушы өзінің білімін бақылауға, тексеруге және бағалауға мүмкіндік алады.

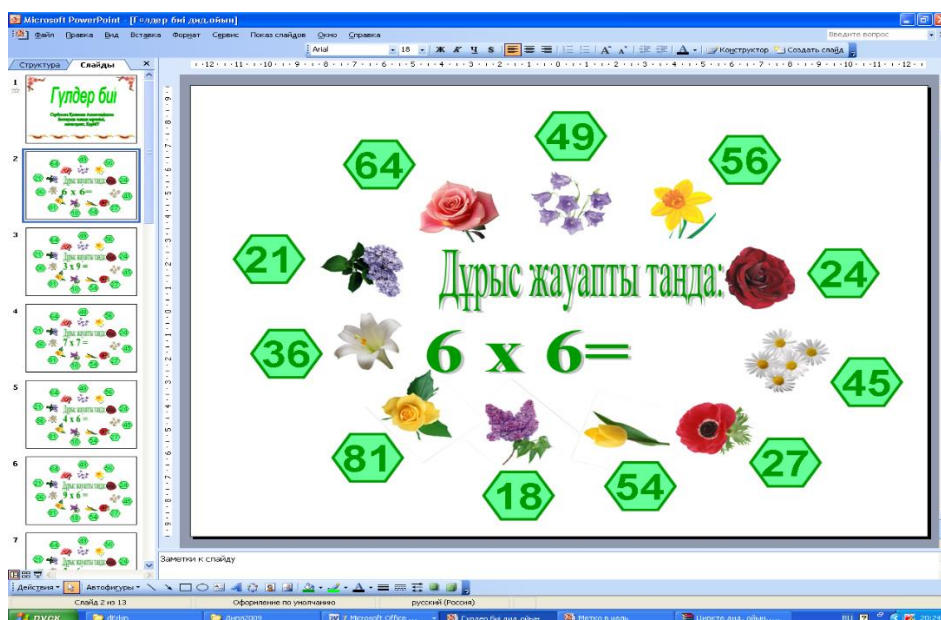
3. Материалды меңгеру жылдамдығын арттыруға болады [2].

Қазіргі уақытта оқу процесі заманауи ақпараттық технологияларсыз мүмкін емес. Сондықтан білім беру саласы да оны дамыту үшін жаңа зерттеулер әзірлеуде. Осыған байланысты адамға ақпараттық кеңістікте дұрыс бағытты таңдауға мүмкіндік беретін оқытудың жаңа технологиялары пайда болады. Және оны жасау ғана емес, оны іс жүзінде жүзеге асыру да біздің қолымызда.

Бастауыш мектепте оқу процесінде өзіндік жұмысты ұйымдастыруға ерекше назар аудару қажет. Мұғалімнің басты міндеті-оқушыларды өз бетінше жұмыс істеуге үйрету, оларды осы қызмет түріне дағдыландыру және сүйіспеншілікпен

жұмыс істеуге үйрету. Компьютерлік дидактикалық ойындар ақпаратты алу, көбейту, ұсыну, сақтау және пайдалану тәсілдері мен құралдары екені белгілі.

Компьютер оқушыларға өз жұмыстарын тез және қарқынды ұйымдастыруға көмектеседі. Мәселен, Microsoft Word мәтін редакторында оқушыларға әртүрлі жазбаша тапсырмаларды өз бетінше орындатуға болады. Оқушылар компьютерде негізгі сөздер мен мәтіндерді шығару мүмкіндігін және осы жинақталған ақпаратты пайдаланып, қысқаша конспект жазу арқылы мәтіндегі негізгі ойларды табуды үйренеді. Мұндағы мұғалімнің басты мақсаты-оқушылардың дұрыс және сауатты жазуын қадағалау. Жұмыстың бұл түрі оқушылардың шығарма жазуға деген қызығушылығын арттырады, өйткені олар дәптерге шарикті қаламмен жазып, өте баяу жазғысы келмейді. Алайда, бұл жазуды тек компьютерде жасау керек дегенді білдірмейді, оны тек баланы ынталандырудың бір түрі ретінде қолдану керек.«Дидактикалық ойын: «Гүлдер биі» ЭЕМ-ге арналған оқыту бағдарламасының мазмұндық бөлімі 1-суретте берілген.

Сурет 1. «Дидактикалық ойын: «Гүлдер биі»

Қазіргі таңда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, оның мазмұнының түбегейлі өзгеруі, және оның дүниежүзілік білім кеңістігіне енуі бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге өзгертулер енгізіліп мұғалімдерге жаңа талаптар мен міндеттер қойылып отыр. Қоғам алға дамыған сайын адамдардың өмірге деген көзқарастары өзгеруде, білім алуға, тілдерін үйретуге деген ынтасы жоғарылай түсуде. Білім беруді ақпараттандыру, пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаты алға қойылуда. Кез-келген мемлекеттің дамуы ақпараттық мәдениетінің деңгейіне байланысты. Білім беру жүйесін ақпараттандыру бағыты — жаңа ақпараттық –коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы дамытып тұлғаға бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отыру және оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын көтеруді көздеп

отыр. Жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты – оқушылардың оқу материалдарын толық меңгеруіне оқу материалдарының практикалық жағынан тиімді ұсынылуына мүмкіндік беру. Бұл мақсаттарға жету жолында электронды оқулықтар, тексеру бағдарламалары, оқыту бағдарламалары сияқты бағдарламалық өнімдер қызмет атқарады. Білім саласында компьютер оқушы үшін оқу құралы, ал мұғалім үшін жұмысшы болып табылады. Заман дамыған сайын технологияларда дамып жатыр.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы// [http: /www.edu.gov.kz](http://www.edu.gov.kz)
- 2 Сарбасова Қ.А., Омарбеков Е.Е. Ақпараттық технологиялар арқылы бастауыш сынып оқушыларының өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру// Бастауыш мектеп. -2006. - №4. - Б.11-13.

Журсинбекова А. Ж.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются предпосылки необходимости применения в начальном общем образовании средств и технологий, способствующих самостоятельному поиску информации, развитию навыков получения знаний. Этот вопрос востребован под влиянием информационных технологий в условиях современной реальности, сложившейся в XXI веках. Он остановился на том, насколько эффективно использование информационных технологий для повышения результативности работы, позволяя учащимся проявлять творческий подход, самостоятельный выбор и изменять и обновлять их в зависимости от уровня знаний.

Рассмотрены преимущества использования информационных технологий на уроках как средства создания условий для реализации проблемно-деятельностного подхода и организации проектной деятельности.

ӘОК 37

Ибыш А.М.

ainaka.im@mail.ru

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің магистранты

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессордың ассистенті Қадырбаева Д.А.

ЖАҢА ЗАМАНЫҢ – ЖАҢА ПЕДАГОГЫ

Аңдатпа. Жаңа буын мұғалімі – оқу үдерісін үнемі жаңартуға дайын тұлға, оның мақсаты – балалардың зейінін интернет ресурстарынан сыныптағы іс-әрекетке ауыстыруға көмектесетін оқытудың инновациялық формалары мен әдістерін енгізу. Жаңашыл болу дегеніміз - ең жақсының ең жақсысы болу!

Жалпы мұғалім мектеп оқушыларына, оқу орнындағы студенттерге өмірде өз жолын табуға көмектесуге нұсқаушы, кеңесші болып табылады. Балалармен жұмыс істеу – үлкен жауапкершілік талап етіп, сонымен бірге үлкен қуаныш сыйлайды. Білім алушылармен жұмыс істегенде, олармен тәлімгерден қорқуға емес, өзара сыйластыққа негізделген сенімді қарым-қатынас орнатуға тырысады. Заман ағымына ілесіп, шәкірттерімен бірге моральдық, кәсіби тұрғыдан өсіп, тәжірибеңізбен бөліседі. Сондықтан әрбір мұғалім үнемі өз бетінше жұмыс істеуі, жаңа нәрсені үйреніп, сонымен бірге атақты мұғалімдердің тәжірибесіне сүйенуі керек.

Қарқынды дамып келе жатқан әлемімізде мұғалім қашанда заман талабына сай болуы керек және оқушылармен тіл табыса білуі керек. Қазір қызықты интерактивті сабақтарды құруға арналған көптеген материалдар бар. Жаңа ұрпақтың балалары дағдылар мен білімді тез игереді, бірақ олардың көпшілігінде жиі зейін жетіспейді: түрлі-түсті мобильді ойын күрделі сабақтарға қарағанда әлдеқайда тартымды болып тұрады. Сондықтан бейне ойындарын жасаушылар мен цифрлық аниматорлар қолданатын механизмдермен балаларды қызықтыру өте маңызды. Сабақ материалы жарқын суреттермен, интерактивті тақтадағы 3D фигуралармен, кино мен театрдан аудио және бейне үзінділермен қарапайым және қысқа презентациямен сүйемелденуі мүмкін. Мұғалім ақпаратты ұсыну және материалды түсінуді жеңілдету үшін заманауи технологияларды қолдану дағдыларын үнемі жетілдіріп отыруы керек. Қазіргі кезде оқушы, студенттер үшін мұғалімдер жай ғана пән мұғалімі, дәріс беруші ретінде ғана қабылдауы мүмкін. Алайда мұғалім дос, тәлімгер бола біргені жақсы. Себебі бізді қоршап тұрған қоғам оларға әрқашан оң әсер ете бермейді. Және, өкінішке орай, барлық ата-ана баласын тәрбиелеу үшін қажетті күш-жігерді жұмсамайды. Ал мұғалім балаларға айғайлап, айыптамай, жақсылық пен жамандықтың аражігін анық түсіндіретін, мұны өз үлгісімен көрсететін адам болуы керек. Мұғалім қолдана алатын ең тиімді құрал – шығармашылық. Мұғалім шығармашыл болуы керек. Мұғалімнің шығармашылығы оқытудың стратегиясын, оқу материалын беру формаларын, оқыту мен тәрбиелеудің әдістері мен құралдарын таңдаудан көрінуі мүмкін. Педагогикалық шығармашылықтың орын алуына септігін тигізетін тағы бір мәселе — мұғалімнің әртістік қасиеті. Мектеп, әрине, театр емес. Дегенмен мұғалім үнемі халық алдында тұратын танымал адам. Олай болса ол аудиторияны меңгере алуы, иландыра білуі, шабыттандыра алуы тиіс. Әртістік қасиет – педагогтың «образға ене алуы», сыртқы келбетінің тартымдылығы, тілінің түсініктілігі, көркемдігі, жатықтығы, мимикасы мен қимыл қозғалысының айтылып жатқанға сәйкестігі.

Сабақ жүргізу барысында негізгі мән берілетін жайттың бірі: мұғалім балалардың әрқайсысы сабақтың тақырыбын түсінетіндей оқу материалын таңдай білуі. Сыныпта немесе топта қабілеті әртүрлі балалар болуы мүмкін, мұны сабақ жоспарын құру кезінде ескеру қажет. Заманауи мұғалімнің бір дағдысы – сыныптағы, топтағы барлық балалардың қызығушылығын арттыра білу. Мұғалім үлгерімі жоғары оқушылардың жалықпауын және сонымен бірге

жаңа білімді қабылдау қиынға соғатын балалардың тақырыпты талқылаудан тартынбауын түсінуі керек. Жеңіл тақырыптардан күрделіге көшу стратегиясы бірте-бірте талқылау арқылы білім алушыларылардың сабақа толық қатысуын қадағалау қажет. Тақырыпты бекіту кезінде жұппен немесе топпен жұмыс тапсыру қажет. Оқу үрдісінде интерактивті құралдар көбейіп келеді, олар балалардың назарын аударуға кең мүмкіндіктер береді. Мұғалім балаларды қандай цифрлық құралдармен қоршап тұрғанын, қандай технологиялармен жұмыс істеуге ыңғайлы және таныс екенін түсінуі керек, сонда мұғалім мен оқушылар арасындағы байланыс тиімдірек болады, ал оқу жоспарланған нәтижені тез әкеледі. Сонымен қатар, мұғалімнің міндеті - балаларға үлкен деректермен жұмыс істеуді, құрылымды және алынған ақпараттан негізгі нәрсені бөлектеуді түсіндіру, ақпарат ағынында қауіпсіздік ережелерін сақтау.

Бірақ қазіргі кезде білім беруде педагогтерге қиыншықы тудыратын мәселелерде жоқ емес. Негізгі мәселелердің бірі – білім сапасының төмендеуіне әсер ететін бірнеше себептер. Соның бірі берілген тапсырмаларға ізденіс жасамай интернет желілерінен барлық дайын мәліметерді жүктеп алулары. Мектеп, жоғарғы оқу орнындағы білім алушылардың сөйлеу дағдылары нашарлап барады. Егер бұрын барлығын жатқа оқып, өз бетімен көп ізденіп, пайымдап, ой елегінен өткізу керек болса, қазір оның қажеті жоқ, бұл ақпараттық технологияның минусы. Әрине, заманауи технологиялар мүмкіндіктер теңізін ашады, бірақ оларды тиімді қолдана білу керек, ресурстарды қалай дұрыс пайдалану керектігі туралы жүйелі схема қажет.

Заманауи мұғалімдер кәсіби қызметіндегі өзгерістерге және оқу-тәрбие үрдісін жаңартуға әрқашан дайын болуы керек. Сондықтан мұғалім тұлғасының ұйымшылдық сияқты сапалық жағдайының рөлі артып келеді. Мұғалімнің жоғары ұйымшылдығы өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі басқарумен байланысты және қазіргі заман талабына сай ұйымдастырушылық қабілетінің даму деңгейін білдіреді. Оқу үрдісін дұрыс басқару өзін-өзі ұйымдастыруға және өзіндік рефлексияға үйретеді, сыни және шығармашылық ойлауды, бейімделу қабілетін дамытуға және мәселелерді шешуде ынталы және икемді болуға ұмтылуға мүмкіндік береді.

Ұстаз мамандығын ешкіммен салыстыруға болмайды, өйткені ол тек ұстаз емес, жас ұрпақтың рухани сәулеткері. Бұл өз жылуыңызды, қуатыңызды ондаған, жүздеген балаға беруге деген арнау және ниет. Бұл үлгі көрсетуге және өзіңізді үнемі жетілдіруге мүмкіндік. Нағыз мұғалім жалақы немесе мансап үшін жұмыс істемейді, тек балалардың өздері үшін жұмыс істейді. Содан кейін балалар жауап береді. Шәкіртінің өзіне сенуіне мүмкіндік беретін, оның табысқа жету жағдайын жасайтын ұстаз – заманауи ұстаз.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Ахметова Г. К. Исаева З.Ә. Әлқожаева Н.С. Педагогика.- Алматы; Қазақ университеті, 2018 -220 бет.
2. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Астана 1998.
3. <https://bilim-all.kz>

Ибыш А.М.

НОВЫЙ УЧИТЕЛЬ НОВОЙ ЭПОХИ

***Аннотация:** Учитель нового поколения – это человек, готовый постоянно обновлять учебный процесс, его цель – внедрять инновационные формы и методы обучения, помогающие переключить внимание детей с интернет-ресурсов на учебную деятельность. Быть инновационным – значит быть лучшим из лучших!*

УДК 376

Имангалиева К.Д.

kamila_imanagaliyeva_96@mail.ru

Магистрант, Жетысуский университет им. И.Жансугурова
город Талдыкорган, Республика Казахстан

Научный руководитель к.ф.н ОП «Специальная педагогика» Галиева А.Н

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ОБУЧЕНИЮ ДЕТЕЙ С ОВЗ

***Аннотация.** В статье рассматриваются особенности формирования готовности учителей начальных классов к обучению детей с ОВЗ. Дается характеристика профессиональной и психологической готовности учителя. Автор дает обобщенную характеристику профессиональных качеств, необходимых для работы с детьми с ОВЗ.*

Введение. Каждый год общеобразовательные школы принимают все больше детей, имеющих отклонения от возрастной нормы; дети с нарушениями речи, повышенной возбудимостью, нарушениями концентрации внимания, повышенной утомляемостью и т.д.

В настоящее время существуют научные исследования, связанные с подготовкой и готовностью учителей к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья. Исследования показывают необходимость и важность подготовки педагога к работе с детьми с ОВЗ.

Учителя в обучении детей с нарушениями в развитии должны понимать, что эти дети не имеют недостатков по сравнению с другими, но, тем не менее, эти дети нуждаются в особом индивидуальном подходе. Готовность педагога, обеспечивающих обучение, воспитание и развитие детей с ОВЗ является одним из основных условий инклюзивного образования. Следовательно, важной и актуальной задачей инклюзивного образования считается подготовка учителя для работы с детьми с нарушениями в развитии.

Актуальность исследования. Проблема готовности учителей к обучению детей с ОВЗ отражена в научных трудах таких исследователей, как Н.Д.Хмель, З.А.Мовкебаева, А.А.Байтурсынова, А.К.Кусаинов, А.Я.Журкина, Ю.И.Турчанинова М.И.Дьяченко, А.К.Маркова, Л.А.Кандыбович.

Исследователи рассматривают “готовность к инклюзивному образованию” как готовность педагога включающая личностную и деятельностную компоненты. Н.В. Кузьмина считает готовность к обучению детей, как способность принимать участие в разнообразных видах профессиональной деятельности. И.А. Зимняя рассматривает готовность, как овладение определенными знаниями и умениями, стойкую убежденность человека. Она полагает, что личностные, как и профессиональные качества играют огромную роль в структуре готовности учителя в работе в условиях инклюзивного образования.

Исследования показали, что формирование профессионально-личностных качеств играют важную роль в профессиональной деятельности учителей. Педагог должен признавать ценность личности ребенка с нарушениями развития, формировать значимые профессионально-личностные качества, такие как толерантность, милосердие, эмпатия, ориентироваться на получение не только результатов обучения, но и на освоение обучающимся умений и навыков, необходимых для жизни [7].

Подготовка учителей начальных классов к обучению детей с ОВЗ обеспечивает наличие новых профессиональных компетенций, включающие навыки создавать необходимой психологически и эмоционально комфортной среды, владеть методами диагностики уровня развития ребенка с ОВЗ, владеть методами адаптации учебного материала с учетом индивидуальных особенностей, относиться к каждому ребенку с ОВЗ не с позиции, чего он не может в силу своего дефекта, а с позиции, что он может, несмотря на имеющиеся нарушения организовывать учебный процесс с учетом возможностей ребенка, проводить психолого-педагогическое сопровождение ребенка с ОВЗ, владеть различными методиками и технологиями воспитания, обучения и развития детей, имеющих особые образовательные потребности, адекватно воспринимать нестандартные ситуации, связанные с поведенческими и психологическими особенностями учеников с ОВЗ, строить отношения с детьми по принципу взаимодействия и сотрудничества[4].

Готовность учителей начальных классов к обучению детей с ОВЗ состоит из профессиональной готовности и психологической готовности.

Профессиональная готовность состоит из:

- информационной готовности (нормативно-правовая база);
- знаний индивидуальных особенностей детей с ОВЗ;
- применения и знаний современных педагогических технологий;
- знаний основ психологии и коррекционной педагогики;
- готовности педагогов моделировать урок.

Психологическая готовность из:

- ценностной ориентации личности;

- толерантности;
- эмпатии;
- педагогического оптимизма;
- готовности включать детей с различными типами нарушений в деятельность на уроке;

Подготовка учителей начальных классов к обучению детей с ОВЗ предполагает формирование следующих умений:

- Коммуникативные умения: умение устанавливать контакт с группой детей и отдельным ребенком; находить индивидуальный подход к детям; разбираться в конфликтных ситуациях и устранять их; взаимодействовать с детьми и родителями, с логопедом, дефектологом;

- Аналитические умения: умение систематизировать информацию в виде схем, таблиц, графиков и рисунков; наблюдать, анализировать и оценивать деятельность детей и учителя; диагностировать уровень развития, воспитанности и обученности детей с ОВЗ;

- Организаторские умения: умение организовать образовательную и самостоятельную деятельность детей с ОВЗ; выбирать наиболее рациональные формы организации детской деятельности в зависимости от конкретной педагогической ситуации; организовывать собственную педагогическую деятельность;

- Рефлексивные умения: умение проводить рефлексию своей деятельности; иметь психологическую и педагогическую наблюдательность[1].

Методы и материалы. В статье представлены методы подготовки учителей начальных классов для работы с детьми с ОВЗ. Наиболее распространенной моделью подготовки учителя к работе с детьми с нарушениями развития является прохождение курсов повышения квалификации.

Также важным способом подготовки педагогов считается прохождение курсов.

Процесс повышения квалификации включает:

- готовность использовать педагогические технологии для организации процесса обучения и воспитания;
- осуществлять взаимодействие с другими специалистами психолого-педагогического сопровождения;
- готовность к моделированию и осуществлению психолого-педагогического сопровождения лиц с ОВЗ;
- готовность принять особенности в психическом и физическом развитии детей.

Обсуждение. Многие исследования посвящены вопросам выявления профессиональных качеств и навыков, необходимых учителям в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья. При этом базовыми качествами педагога, работающего с детьми с ограниченными возможностями развития, признаны мотивационно-ценностные качества: знание основ инклюзивного образования, его цели и задачи, барьеры, ценностные установки по отношению к детям с ОВЗ, эмпатия, педагогический оптимизм, гуманность, любовь к детям

и корректное восприятие детей с ОВЗ; толерантное отношение здоровых детей к своим одноклассникам с ОВЗ; операционно-деятельностные качества: знание психолого-педагогических особенностей развития детей с ОВЗ, определение образовательные потребности; применение разнообразных форм организации совместной работы здоровых детей и детей с ОВЗ; рефлексивно-оценочные способности понимание специальной терминологии, создание и использование индивидуальных образовательных программ для детей с ОВЗ.

Данные особенности подготовки учителей к работе с детьми с ОВЗ, доказывают, что личностные компетенции педагога являются ключевым моментом профессиональной деятельности учителей начальных классов в условиях инклюзивного образования.

Результаты исследования указывают на неготовность педагогов к работе с детьми с ОВЗ; нехватка профессиональных компетенций учителей начальной школы в условиях инклюзивного образования; присутствие психологических барьеров и профессиональных стереотипов учителей, профессиональной неуверенности учителя в работе с детьми с недостатками в развитии.

Деятельность учителя начальных классов направлена на создание благоприятных условий развития, учитывающие индивидуальные образовательные особенности детей с ОВЗ, взаимодействие с психологом, логопедом, дефектологом, сопровождающие детей с ОВЗ.

Задача учителя заключается в построении работы таким образом, чтобы ребёнок с ОВЗ смог раскрыться не только в учебной деятельности, но и во внеклассной деятельности.

Заключение. Важным условием успешности инклюзивного образования является подготовка учителей начальных классов. Подготовка учителей начальных классов к работе в условиях инклюзивного образования заключается в формировании личностных, профессиональных и ключевых компетенций, осуществляющие эффективную деятельность по включению детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательный процесс и социализацию личности.

Главным критерием подготовки учителей начальных классов к обучению детей с ОВЗ является ценностная ориентация учителя, направленная на личность, отношение к окружающему миру и людям как к ценности.

Следующим критерием готовности учителя являются профессиональные компетенции, включающие знания и умения педагога, необходимые для осуществления инклюзивного образования. Инклюзивное образование требует знаний специальной педагогики, физиологического, психологического и личностно-индивидуального развития детей; психолого-педагогической диагностики детей с ОВЗ, планирования процесса обучения с учетом индивидуальных особенностей учеников.

С каждым годом в образовательные школы поступают все больше школьников с особыми образовательными потребностями. Для обучения и воспитания детей с ОВЗ необходимы соответствующие знания, умения, компетенции.

Учителям общеобразовательных школ не хватает опыта практического применения педагогических технологий совместного обучения детей с ОВЗ и с нормально развивающимися детьми.

Огромное количество исследований посвящены подготовке учителей начальных классов и предметников к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья. Особое внимание в исследованиях уделяется формированию личностных качеств, профессиональных компетенций, необходимых умений педагогов для работы с учащимися с нарушениями в развитии. Исследования в области подготовки учителей для инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья заключаются в интеграции содержания общего педагогического образования с подготовкой к работе с детьми, имеющими ОВЗ.

Список использованных источников:

1. *Алехина, С. В. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / С. В. Алехина, М. Н. Алексеева, Е. Л. Агафонова // Психологическая наука и образование. — 2011. — № 1. — С. 83–92.*
2. *Байтурсынова А.А. Организационно-педагогические условия включения детей с ограниченными возможностями в учебный процесс общеобразовательной школы: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. – Алматы: 2010.*
3. *Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А.Зимняя. - Изд. второе, доп.,испр. И перераб. - М: Логос, 2002.- 384.*
4. *Кусаинов А.К., Аргынов А.Х., Жумаханова Р.А. Профессиональная подготовка взрослого населения в области инклюзивного образования: методическое пособие. – Алматы: ROND&A, 2008. – 120 с*
5. *Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя: Психологическая структура деятельности учителей и формирование его личности. - Л: Изд. ЛГУ, 1967 — 183 с.*
6. *Мовкебаева З.А. Вопросы подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан к работе в условиях инклюзивного образования // Педагогика и психология. – 2013. - №2.*
7. *Хмель Н.Д., Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: «Гылым», 1998.– 320 с.*
8. *Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами: Учебное пособие.- М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – 240с.*
9. *Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 368с.*

Имангалиева К.Д.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУҒА БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып мұғалімдерінің мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуға дайындығын қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Мұғалімнің кәсіби және психологиялық дайындығына сипаттама беріледі. Автор мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істеу үшін қажетті кәсіби қасиеттерге жалпыланған сипаттама береді.

Имангалиева К.Д.

kamila_imanagalieva_96@mail.ru

Магистрант, Жетысуский университет им. И.Жансугурова

город Талдыкорган, Республика Казахстан

Научный руководитель к.ф.н ОП «Специальная педагогика» Галиева А.Н

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГА К ОБУЧЕНИЮ ДЕТЕЙ С ОВЗ

***Аннотация.** В статье рассматриваются особенности формирования компетенций педагога в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья. Статья посвящена вопросам формирования инклюзивной компетентности у современных педагогов и варианты их подготовки к реализации инклюзивной образовательной практики.*

Введение. Распространение идеи инклюзивного образования в Казахстане, обеспечивают уважение и принятие индивидуальности учащегося, независимо от того, соответствует каждый ребенок требованиям школьной системы или нет, порождает новые требования к компетентности педагогов. Требования к современным педагогам, прежде всего к школьным учителям, связаны с выполнением новых услуг: способностью самостоятельно, творчески и адекватно выбирать и применять технологии, с помощью которых можно работать с различными образовательными группами, будь то дети с ограниченными физическими или интеллектуальными возможностями, дети из разных социальных групп, живущие в городе или деревне, или с другими.

Особенно востребованы высококвалифицированные школьные учителя, работа которых ориентирована не только на здоровых детей, но и на детей с различными отклонениями в развитии. Однако традиционная форма подготовки учителей, осуществляемая в течение длительного времени, часто предусматривает ориентацию на образование нормального ребенка, не имеющего никаких особенностей в развитии. Поэтому педагоги, осуществляющие на практике инклюзивное образование, испытывают трудности с адаптацией требований государственных общеобязательных стандартов образования для обучения детей с ограниченными возможностями развития и содержания программы по учебным предметам, не понимают особенностей и возможностей их развития, способностей, не могут применять определенные методики индивидуального обучения, не имеют навыков межличностного общения между детьми с особыми потребностями и нормальными детьми, неспособность установить отношения и т. д. Причина этого в том, что подготовка педагогических кадров, работающих в условиях инклюзивного образования, зачастую строится на основе развития отдельных элементов подготовки к работе в условиях инклюзивного образования без формирования всей системы профессиональных компетенций, необходимых

учащимся. Специфика подготовки учителя в условиях инклюзивного образования должна быть направлена на создание компетентного подхода, результатом образовательного процесса которого является не система знаний и навыков, а совокупность ключевых компетенций.

Профессиональная компетентность рассматривается исследователями как характеристика качества подготовки специалиста и потенциал результативности трудовой деятельности. А профессиональная компетентность педагога отражает качественную характеристику личности специалиста, включающую систему научно-теоретических знаний в предметной области, а также в области педагогики и психологии. Профессиональная компетентность педагога - это многофакторное явление, состоящее из системы теоретических знаний учителя и их применения в определенных педагогических условиях, ценностей педагога, интегративных показателей его культуры (речь, манера общения, отношения к себе и работе и др.) [6].

Особое внимание должно уделяться подготовке педагогов к взаимодействию с учащимися с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования.

Компетентность - готовность педагога к осуществлению профессионально-педагогической деятельности.

Компетенция – совокупность необходимых качеств личности (знаний, умений, навыков), достаточных для выполнения определённого вида деятельности

Компетентный педагог - это педагог, способный качественно решать задачи профессиональной педагогической деятельности.

Исследователи изучающие тему профессиональной компетентности Г.К.Ахметова, З.С.Исаева, Э.Ф. Зеер, Л.В. Комаровская, Н.В. Кузьмина, М.И. Лукьянова, Л.А. Петровская Л.М. Митина, И.А. Зимняя, Е.И. Рогов, А.И. Щербаков, А.К. Маркова, А.А. Вербицкий.

Выделяют следующие компетенции:

Общекультурные компетенции

- Этическая;
- Рефлексивная;
- Мотивационная;
- Коммуникативная.

Общепрофессиональные компетенции

- Исследовательская;
- Методологическая;
- Информационная.

Профессиональные компетенции

- Инновационная;
- Методическая;
- Диагностическая.

Маркова А. К. выявляет следующие профессиональные компетенции: специальные, социальные, личностные:

1. специальная профессиональная компетенция характеризуется овладением специальными знаниями и применением их на практике;

2. социальная профессиональная компетенция характеризуется овладением приемами и способами профессионального взаимодействия;

3. профессиональная личностная компетенция характеризуется овладением методами саморазвития и самовыражения.

Коточитова Е. В. представляет модель педагогической компетентности. Составляющими модели являются блоки, состоящие из 6 видов компетенций:

- образовательная;
- деятельностная;
- коммуникативная;
- эмоциональная;
- личностная;
- творческая.

Т.е., педагог, работающий с детьми с ОВЗ должен обладать более высоким уровнем профессиональной компетентности, необходимым условием повышения качества педагогического процесса, основу которой составляет личностное и профессиональное развитие педагогов.

Формирование основ профессиональной компетентности, в котором выделяют четыре этапа:

Первый этап – бессознательная некомпетентность. У педагога отсутствуют необходимые знания, умения и навыки, и он не знает, об их отсутствии.

Второй этап - сознательная некомпетентность. Педагог осознаёт, что ему не хватает профессиональных знаний, умений, навыков.

Третий этап - сознательная компетентность. Педагог владеет системой профессиональных знаний, умений и навыков и эффективно применяет.

Четвёртый этап- бессознательная компетентность. Профессиональные навыки полностью интегрированы, встроены в поведение.

Материалы и методы. В статье представлены следующие методы формирования компетенций педагога:

Значимая роль в процессе формирования профессиональной компетентности педагогов отводится использованию различных форм организации и методов обучения. В качестве основных в системе подготовки и переподготовки педагогов можно отметить следующие:

- Повышение уровня образования и квалификации;
- Самообразование педагогов;
- Активное участие в семинарах, конференциях, мастер – классах;
- Владение современными образовательными технологиями;
- Овладение ИКТ.

Результаты и обсуждения.

По мнению исследователей, педагогическая деятельность считается качественной и эффективной, когда педагог имеет высокий уровень теоретических знаний, который обеспечивает ему уверенность и самостоятельность при решении своих профессиональных задач, умеет

диагностировать уровень развития ребенка с ОВЗ, его потенциальные возможности и образовательные пределы, определяет систему оценки знаний, планирует учебный процесс с учетом индивидуальных особенностей, ведет психолого-педагогическое сопровождение ребенка с ОВЗ.

Ключевым моментом в компетентности педагога является не только система знаний, умений и навыков в работе с детьми с ОВЗ, а также наличие внутренних качеств и искренних чувств. Знание специальной психологии, общей психологии и педагогики, этики и других наук являются источником знаний для создания компетентного педагога в системе специального образования [4].

Все педагогические профессионалы должны безусловно придерживаться этических норм, независимо от того, работают ли они с детьми с нарушениями развития или с нормой развития.

В связи с внедрением инклюзивного образования модель профессиональной компетентности педагога приобрела изменения, один из них — это компонент, такой как инклюзивная компетентность. Для реализации инклюзивного образования важной составляющей профессиональной компетентности является инклюзивная компетентность.

Инклюзивная компетентность — это компетентность педагога, подразумевающая способность выполнять профессиональные функции в процессе инклюзивного образования, учитывать образовательные потребности детей и обеспечивать включение ребенка с ОВЗ в среду образовательной организации и создание условий для его развития [9].

Заключение. Основным критерием профессионального роста педагога является формирование профессиональных компетенций, его опыт профессиональной деятельности. Одной из важнейших компонентов профессиональной компетентности является способность учителей самостоятельно получать новые знания и умения, применять их в практической деятельности.

Таким образом педагог должен обладать определенными компетенциями для эффективной работы с детьми. Необходимой компетенцией является инклюзивная. В условиях образования такой подход позволяет вывести на новый уровень подготовку специалистов в области специального образования. Для компетентного педагога для работы с детьми с нарушениями в развитии необходимо формирование инклюзивной компетентности, что важно для профессионального роста.

Следовательно, компетентный педагог в рамках своей профессиональной деятельности должен обладать определенными компетенциями, также инклюзивной компетенцией, так как он определяет цели, задачи, содержание, методы обучения и воспитания детей с ОВЗ. Неотъемлемой составляющей для реализации инклюзивной образования в образовательных учреждениях является подготовка профессиональных, компетентных кадров для успешной деятельности детей с ОВЗ. Также развитие инклюзивного образования определяет особенности и специфику формирования, совершенствования

профессиональных качеств личности педагога с помощью профессиональной подготовки, повышения квалификации.

Список использованных источников:

1. Хафизуллина, И.Н. *Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки [Текст]: дис... канд. пед. наук / И.Н. Хафизуллина, 2014. – 56 с.*
2. Черномырдина, Т.Н. *Формирование психологической готовности будущих педагогов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования [Текст]: дис... канд. психол. наук / Т.Н. Черномырдина, 2018. – 40 с.*
3. Хитрюк, В.В. *Формирование инклюзивной готовности будущих педагогов в условиях высшего образования [Текст]: дис... канд. пед. наук / В.В. Хитрюк, 2015. – 36 с.*
4. Черкасова, С.А. *Формирование психолого-педагогической готовности будущих педагогов-психологов к работе в системе инклюзивного образования [Текст]: дис... канд. психол. наук / С.А. Черкасова, 2012. – 39 с.*
5. Атькова, Н. Я. *Повышение инклюзивной компетентности педагогов в дошкольном образовательном учреждении / Н. Я. Атькова. Текст: электронный // Международный научный журнал «Вестник науки». 2021. № 1 (34) Т.4. С. 15-18.*
6. Бараковских, К. Н. *Инклюзивная компетентность педагога: исследование состояния практики профессионально педагогической деятельности / К. Н. Бараковских, Н. В. Третьякова. Текст: электронный // СПО. 2021. № 3(307). С. 22-27.*
7. Бородин, О. С. *Формирование инклюзивной компетентности будущего учителя основ здоровья / О. С. Бородин. Текст: электронный // Проф. образование в России и за рубежом. 2014. Вып. 1 (13). С. 75-79.*
8. Горюнова, Л. В. *модель формирования инклюзивной компетентности педагога в процессе его профессиональной подготовки / Л. В. Горюнова. Тест: электронный // Гуманитарные науки. 2018 (2). С. 57-63.*
9. Козырева, О. А. *Изменения в структуре профессиональной компетентности педагога в условиях перехода к инклюзивному образованию / О. А. Козырева. Текст: непосредственный // Сибирский вестник специального образования. 2017. № 1 (19). С. 31-34.*
10. Шумиловская Ю. В. *Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Шуя, 2011. – 26 с.*

Имангалиева К.Д.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУҒА ПЕДАГОГ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда мұғалімнің құзыреттілігін қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Мақала қазіргі педагогтардың инклюзивті құзыреттілігін қалыптастыру мәселелеріне және оларды инклюзивті білім беру практикасын жүзеге асыруға дайындау нұсқаларына арналған.

Каражанова Ж.И.
Karazanovazadyra90@mail.ru
«Bolashaq» академиясының студенті дДОВ 21-2к тобы
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі Таликова Г.Т.

БАЛА ТІЛІН ДАМУДА ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ

Аңдатпа: Жұмыстың өзектілігі қазіргі таңдағы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілі мен сөздік қоры молая бастаған сайын, бала айналадағы адамдармен, өзі қатарлас балалармен белсенді қарым-қатынас жасайды. Баланың айналадағы дүниеден алған әсерін әрі қарай кеңейте отырып, бір арнаға түсу балабақшада арнайы өтетін сабақ, ойын, еңбек процестерінде тәрбиешінің басшылығымен дамытың туралы анықталған.

Балабақшадағы тәлім-тәрбие барлық тәрбиенің бастауы. Өйткені әр балдырғанның салауатты тіршілігі мен өмірден өз орнын табуының негізі балабақшада қаланады. Бала – ата-ананың болашақ үміті. Адамзаттың келешегі. Оның бүгінгі өмірі ертеңгі күннің өлшемі екені анық. Бала тәрбиесі, оны мәпелеп өсіру бүгінгі таңның үлесіндегі күрделі міндет. Осы міндетті балабақша ұжымы өздерінің ауызбіршілігімен, ізденімпаздығымен, шығармашылық еңбектерімен орындауда.

Балалар сөздерді байланыстырып сөйлеуге үйретіп, өлең, тақпақ жаттату арқылы тіл байлығын дамыту, логикалық ойлау қабілеттерін жетілдіру арқылы жан-жақты білімділікке тәрбиелейді. Мектеп жасына дейінгі мекемеде тәрбиеленетін бүлдіршіндер мектепке толық дайындықпен барады. Айталық, бала санауды біледі, сурет бойынша сөйлем құрай алады, сурет салады, тақпақ жаттап, өлең айтады, би билейді, ертегі айта біледі [1].

Баланың айналадағы дүниеден алған әсерін әрі қарай кеңейте отырып, бір араға түсу балабақшада арнайы өтетін сабақ, ойын, еңбек процестерінде тәрбиешінің басшылығымен іске асады. Балаға бағдарламалық материал негізінде білім беруге назар аудару керек.

Балабақшадағы оқыту- тәрбиелеу жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын молайту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолдану, одан әрі күнделікті іс- әрекет кезіндегі тілдік қарым- қатынаста қолдана білуге жаттықтыру ісіне ерекше мән берілген. Мектеп жасына дейінгі кезеңдегі балалармен сөздік жұмысын жүргізу ісі- тіл дамытудың негізгі бір міндеттері болып есептелінеді.

Біз балалармен сөздік жұмысын жүргізе отырып, оларды айналасындағы заттармен таныстырып, атын атай білуге, қасиеті мен сапасын, түр- түсін және пішінін ажырата білуге, өмірдегі, қоршаған ортадағы түрлі құбылыстар жайындағы ұғым, түсініктерін дамыта отырып, белсенді түрде тілдік қарым- қатынас жасай білуге үйретеміз.

Балаларды байланыстыра сөйлеуге үйрету үшін, сөздік қорын молайтуда ойын, тапсырма жаттығулардың орны ерекше. Соның ішінде ойын- баланың шын тіршілігі. Ойын арқылы бала айналасындағы нәрседен өзіне қызықтысына ықыласы ауып, таңдап алады. Баланың бір ерекше қасиеті сөйлеуден еш жалықпайды. Ойын бала тілінің дамуына ықпалын тигізіп, таным белсенділігінің дамуына жол ашады. Қай бала болмасын ойынмен өседі, өйткені бала табиғатының өзі тек ойынмен байланысты. Ойын үстінде бала еш нәрсеге тәуелсіз. Ол өзін еркін ұстайды. Ал, еркіндік дегеніміз барлық дамудың баспалдағы, бәрін білуге деген талпынысы мен құлшынысы [2].

Баланың білуге деген құштарлығы, сөйлеуі ойын үстінде қалыптасады:

1. Айналада бар, күнделікті өмірде пайдаланып жүрген заттарды (киім-кешек, ыдыс-аяқ, тағам, үй мүліктері) көрсету баланың қолына беріп, атын сұрап айтқызу. Осы заттарды қайда, неден (ағаштан, шыныдан, шыттан, жүннен, темірден т.б.) жасалатынын, кімге, неге, не үшін керек екенін ұғындыру.

2. Баланы белгілі заттардың атына байланысты сөздерден сөйлем құрап айтуға үйрету. Мұндайда «Суретті сөздік» атты кітапшада жеке заттар мен оларға байланысты іс-әрекеттер көрсетілген. Бала суреттен үйдегі затты көрсетіп, бірде атын атаса, екіншіден сол заттардың көмегімен жасалатын іс-әрекет, оның ерекшелігі туралы сипаттама айтуға жаттыға бастайды.

3. Балалар сөзді, сөйлемді дұрыс айтуға үйрене бастаған соң шағын әңгіме құрастыруға дағдыландыру керек.

а) Баланың бақылау кезінде көргендері жайлы жетекші сұрақ беріп әңгімелесу.

ә) Ойыншықтары, жақсы көретін кітабы жайында әңгіме айтқызу.

б) Оқылған ертегі, әңгіме мазмұнын сұрап, әңгіме желісін бұзбай айта білуге үйрету.

в) Сюжетті көркем картиналарды (суреттерді) көрсетіп, оның мазмұнын әңгімелеп беруге баулу

г) Жеке заттық атауларды білдірумен қатар киім, мал, төл, ағаш, тамақ, жеміс, көкөніс т.с.с. жалпы ұғымды білдіретін сөздерді түсіндіру

ғ) Белгілі грамматикалық формаларды дұрыс қолданып, сөйлей білуге үйрету: ішінде, үстінде, астында, қасында, жанында, артында, ортасында, шетінде деген сөздерді сөйлем ішінде қолдана білуін қадағалау. Ол үшін балаға сурет көрсетіп әңгімелескенде, нақтылы бір жұмыс түрін орындатқанда, ойын кезінде мынадай сұрақтар беруді ұмытпаған жөн. Қуыршағың қайда отыр? (үстелдің немесе диванның үстіне, астына, қасына қойып). Кітап қайда тұр? Немесе баланың бір ойыншығын жасырып қойып, тапқызу, ол жөнінде сұрап (Сүт қайда тұр? т.б.) әңгімелесу. Затты жекеше, көпше айтуға үйрету: кітаптар, қуыршақтар, кімнің? ненің? кімдікі? деген сұрақтарға жауап ала отырып, жеке сөздерді септік, көптік, тәуелдік жалғаулар жалғап айта білуге жаттықтыру. 6-7 жастағы бала ата-анасымен демалыс күндері киноға (күндізгі) барғанда, не арнайы серуенге шыққанда талай сұрақтар беріп мазалайды. Мұндай жағдайда оларға ұрыспай, байсалды жауап берген жөн [3].

Мектеп жасына дейінгі балалардың дүние танымын кеңейтіп, ойын өрістетіп, тіл байлығын жетілдіру ісінде көркем әдебиеттің алатын орны ерекше. Көркем сөз өрнегін балаға тыңдатып, санасына сәуле түсіру, халық қазынасының музыкалық үнінен нәр алдыру оның ең сәби шағынан, ана әлдиінен басталады.

Балаларға оқылатын шығармалар олардың ой-өрісіне, дүние танымына әсер етерліктей болу үшін мына мәселелер мұқият ескерілуі керек:

1. Балаға әңгімелеп айтуға, оқып тыңдауға, жаттап айтуға таңдалған материалдардың олардың даму деңгейіне, жас шамасына лайықты болуы. Отбасында тәрбиеленуші әрбір бөбектің күнделікті іс-әрекеті, оның неге қызығып әуестенетіні, оның алғашқы ұстазы ата-анаға белгілі.

2. Арнайы жинақталған суретті кітапшалар, әңгіме-ертегілердің, мақал-мәтелдердің, баланың өмірден алған әсерін, білім, түрлі әдет-дағдыларын айқындай түсіндіріп, тереңдете, кеңейте түсерлік дәрежеде болғаны жөн. Шығарманың баланы Отан сүйгіштікке, достық, жолдастыққа, ата-анаға, айналасындағы үлкен-кішіге, ата-әжесіне сүйіспеншілікке, мейірімділікке, бауырмалдыққа, адамгершілікке, мінез-құлыққа тәрбиелейтін дәрежеде болтаны жөн.

3. Оқылатын шығарманың суреттермен көрнекі бейнеленуіне баса назар аудару қажет. Психологтардың дәлелдеуінше балалар оқиғаларының басталу, даму процесіне, шиеленісіне, оқиғадан-оқиғаның өрістеуіне, өзгерістер мен оның болу себептеріне, шешімінде, кейіпкерлер мінездерінің әр түрлі іс-әрекет үстіне көріну өзгешелігіне қызыта назар аударады. Оқиғаның негізгі себептері туралы ой жүгіртіп, қорытынды жасауға ынталанады. Оқиғасы бала түсінігіне дөп келетін, оған айрықша әсер туғызған шығарманы тыңдап отырғанда бала сол оқиғаға өзі араласып кеткендей әсерленетін болады.

4. Айналадағы балаға танымал дүние, табиғаттың тамаша көріністерін, жыл маусымдарына қарай құбыла түрленетін ғажайып өзгерістерін, пейзаждың суреттерін, оның себептерін, табиғат пен адам арасындағы заңды байланыстарды айқара ашып, көркем де түсінікті түрде суреттеп бере білу, сәбиді сезімталдыққа, эстетикалық талғампаздыққа баулып, оның зейін, қабылдау, таным әрекетін қалыптастыруға игі әсерін тигізеді 4].

5. Әдеби шығармалардың тілі жеңіл де, көркем, балаға түсінікті, олардың сөздік қорын жаңа сөздермен байытатындай болуы тиіс.

Бар жақсысын ұрпақ тәрбиесінісін аямаған халық - баланы сылаумен өсіре отырып, құлағына бесік жыры әуенін сіңіре білген. Нәресте есейген сайын ана сүтімен даритын сөйлеу тілін дамытып, тазалыққа, имандылыққа баулып, ізеттілікке, жомарттыққа, әсемдік, сезімталдыққа, ұқыптылыққа, әдептілікке үйретіп, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу - әрбір отбасының арманы болған. Оған дәлел - халық даналығы: санамақтар, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар баланы ойландырып, толғандыратын өтірік өлеңдер, ертегі, аңыз әңгімелер [5]. Осылардың қай-қайсысы болмасын баланың сезімін селт еткізбей қоймайды. Тіліне үйіріліп, еріксіз сөзге еліктіреді. Өйткені, ауыз әдебиеті халықтың ұрпағына деген сүйіспеншілігінен, арман-мүддесінен туындаған.

Тілге жеңіл, мазмұны түсінікті, ойната сөйлететін шығармаларды тыңдаған бала оны қиналмай жаттап алып айта береді.

Тілді үйретудегі құралдар:

- бесік жыры;
- мақал-мәтелдер;
- ертегілер;
- эпостық шығармалар;
- жұмбақтар;
- аңыз-әңгімелер.

Қазақ балалар әдебиетінің атасы Ы. Алтынсарин балаларды оқыту, тәрбиелеу ісінде ауыз әдебиеті шығармаларының маңызды орын алатынын айта келіп «Өмірге қажетті ауызекі сөйлеу дағдыларына жаттықпайынша, қай-қай тілде болсада еркін, жүйелі сөйлеу мүмкін емес», - деген.

Адам өзінің өмір қажетін өтеуге байланысты басқа біреулермен пікірлеседі, өз қимыл-қозғалыстарын басқару, реттестіру үшін басқалармен қарым-қатынасқа түседі. Ойымызды басқа біреуге жеткізудегі жеке адамның дербес әрекетін сөйлеу деп атайды. Сөйлеу - бұл пікір алмасу процесінде адамның белгілі тілді өзінше пайдалануы. Сөйлеу процесі арқылы кісі өзінің білімін іс-тәжірибесінде байытып қана қоймайды, сонымен қатар, қоғамдық тәжірибені меңгеруге де мүмкіндік алады. Сөз - халық қазынасы, рухани өнегелі өріс.

Мектепке дейінгі педагогиканың теориялық және тәжірибелік мақсаты біреу – ол жас ұрпақты жан-жақты тәрбиелеу, ой өрісін, сана-сезімін кеңейте отырып, өміріне қажетті білім дағдыларға үйрету. Сол себепті педагогика және «Балабақшада оқыту және тәрбиелеу бағдарламасында» сәбидің тілін дамыту, ауызекі дұрыс, мәдениетті сөйлеуге үйрету, үйренгенін күнделікті өмірде пайдалана білуге бағыттап отыру ісіне назар аударады. Өйткені баланың айналадағы өмірді танып білудегі басты жәрдемшісі – тіл. Ал тілдің дамуы оның сана-сезімінің, ой өрісінің жетіле түсуіне негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан республикасының “Білім беру туралы” заңы. А. 2007
- 2 Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. 2004 ж.
- 3 Баймұратова Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту методикасы. А.1991г.
- 4 Бородич А.М. Методика развития речи детей. М.1991г.
- 5 Мәжкенқызы Р., Ү.Сәдуақасова, Ж.Бейсенбина. Сауат ашу. А.,2019.

Каражанова Ж.И.

ВИДЫ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ ДЕТЕЙ

Аннотация: Актуальность работы заключается в том, что по мере увеличения речевого и словарного запаса современных дошкольников ребенок активно взаимодействует с окружающими людьми, с детьми, с которыми он связан. Погружение в языковую среду с дальнейшим расширением впечатлений ребенка от окружающего мира определяется в процессе занятий, игр, труда, проводимых в детском саду под руководством воспитателя об этом говорится в данной статье.

Карисова А.К.
karisovaaigerim@gmail.com
Студент Академии «Bolashaq»
город Караганда, Республика Казахстан
Научный руководитель к.п.с.н, доцент кафедры «Педагогика»
Никифорова О.В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ЮВЕНАЛЬНОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности поведенческой природы подростков в самоопределении своего «Я» и становлении себя как личности. Определяются теоретические подходы к изучению кризисного поведения с обретением идентичности в ювенальный период как значимый этап онтогенетического развития личности.

Актуальность исследуемой психолого-педагогической проблемы становления личности в ювенальном возрасте как наиболее важном этапе онтогенетического развития заключается в том, что именно подростковый возраст именуют как триггер и процесс перехода между возрастными новообразованиями и ступенями при формировании и становлении своего «Я», что выступает основополагающим аспектом не только в личностном развитии, но и в преодолении кризиса идентичности.

Именно подростково-юношеский период является самым трудным и сложным конструктом на всем этапе онтогенеза. Этот возраст характеризуется наличием самых разнообразных психологических проблем и сложностей, которые определяют противоречивость осознания на данном возрастном этапе.

Ювенальность – это тот барьер, что определяет самые значительные, глубинные и сложные изменения, с которым подростки и юноши сталкиваются со множеством различных трудностей, новообразованиями, ну и конечно же, формируется социальная идентичность, где выстраивается круг наиболее интересных референтных лиц, которые способны определить ценностную перспективу жизни на данном этапе.

Важно подчеркнуть, что такой процесс как идентичность включает в себя сложный механизм оценивания себя как личность, где подросток постоянно задает себе вопросы: «кто же я на самом деле?», «с кем мне быть?» и «каким же я буду в дальнейшем?».

Через процесс идентичности происходит осознание личностью своей принадлежности к той или иной социально-личностной позиции, начинается и формирование характера, подросток сравнивает себя с окружающими - другими словами, идет процесс социализации подростков, играющий значительную роль

в жизнедеятельности как общества, так и личности, «обеспечивающий самовоспроизводство и саморазвитие в общественной жизни».

Появление термина «идентичность» традиционно связывают с именем Э.Эриксона, который определил ее как чувство личной тождественности с самим собой, где непрерывно формируются собственные значимые цели, выстраивается перспектива и направленность будущей жизни личности подростков [1].

С.В.Ковалев также отметил, что кризис подросткового возраста – самый острый и длительный, существенно отличается от кризисов младших возрастов. В течение этого периода подростки сильно переживают внутриличностные и социально-психологические конфликты, которые связаны с раскогласованием их желаний и возможностями их удовлетворения [2].

На наш взгляд, самым важным «ключевым» новообразованием подросткового возраста считается обретение «чувства взрослости», что проявляется в сознательном формировании, построении личной жизни и поиска новых начинаний в ней. В этот период проблема смысла жизни становится доминантной, где учитывается и далекое будущее, и ближайшее.

Нельзя не отметить, что идет непрерывный процесс развития самосознания - осознание личностью своих личных особенностей, способностей и преимуществ. В данном процессе подростки умело проявляют свою уникальность, что и делает их непохожими и неповторимыми личностями.

Изменения в области самосознания отражают все отличительные признаки подросткового возраста, где происходит полная трансформация и перестройка своей «самости», учитывая свои внутренние ощущения и убирая постепенно преимущественно родительскую внешнюю оценку, руководствуясь внутренним «Я».

Таким образом, постепенно и происходит формирование устойчивой системы представлений о самом себе – выстраивание своей «Я-концепции», где отражена вся совокупность полного спектра представлений личности о своем «Я», сопряженной с их оценкой и возможностью находиться в постоянном рефлексивном анализе.

Благодаря системе устойчивых представлений о самом себе формируется и самооценка в подростковом возрасте, а самооценка - один из важнейших базальных и структурных компонентов Я- концепции. Всякое знание личности о самом себе напрямую связано с тем, как личность относится к себе с эмоциональной стороны, где свои личные особенности и способности зависят от системы ценностей, заложенных в них, либо сверстниками, либо семьей.

Формирование системы личностных ценностей в дальнейшем формирует и определяет содержание деятельности подростка, его окружения, избирательность по отношению к окружающему миру. Здесь проявляется его стремление к самоопределению и не только профессиональному, но и саморазвитию и постоянной стабилизации интересов.

Таким образом, самосознание представляет собой единство процесса самопознания, самоопределения и саморегулирования, в какой бы форме оно ни выступало, и определенной системы оценок и переживаний, включенных в этот

процесс. Я-концепция предстает как совокупность суждений подростка о самом себе и включает убеждения, оценки, эмоции и задает траекторию поведения.

Нельзя не согласиться с тем, что подростковый возраст является самым проблемным и противоречивым, и находится под пристальным вниманием психологов уже с конца XIX- начала XX веков.

Так, например Г.С.Холл считает, что подростковый возраст является периодом «бури и натиска». Его представления приравнивают подростковую стадию к эпохе романтизма [3].

Именно поэтому со своей теорией рекапитуляции, он первый описал амбивалентность чувств, противоречия и раздвоенность эмоций подросткового возраста, выделив то, какие эмоциональные «качели» (веселость сменяется унынием, любовь может перерасти в ненависть) свойственны подростковому возрасту.

На наш взгляд, несмотря на то, что подростковый возраст очень сложный и многоаспектный в своем эмоциональном проявлении как к себе, так и к миру, но преодолев данный кризис, подросток приобретает чувство индивидуальности, уникальности, то есть обнаруживает свою гетеростагическую природу.

Э.Шпрангер считал, что главными новообразованиями ювенальности являются открытие своей личности, изучение и определение своего «Я», умение проводить рефлексивный анализ и осознание своей индивидуальности и непохожести [4].

Значительный вклад в изучение подросткового возраста внесла и Ш.Бюллер, обозначив отрочество – «безрадостным периодом». Ш.Бюллер считала, что в этот кризисный момент появляется новая жизненная потребность – потребность в эмоциональном благополучии [5].

Именно поэтому, мы разделяем позицию Ш.Бюллер и считаем, что в подростковом возрасте происходят не только психологические изменения, но и физиологические, что способно вывести подростка из спокойного и удовлетворенного собой состояния в постоянное недовольство собой, своим внешним обликом и фигурой, что для подростка играет определенно важную роль.

В негативных и отрицательных проявлениях ювенальности можно найти положительный полюс, который будет заключаться в толчке к новым качественным изменениям и образованиям при переходе на следующую фазу развития.

Нельзя не выделить культурно-историческую концепцию в изучении особенностей и закономерностей развития в подростковом возрасте, которая была продолжена Л.С.Выготским. Он рассматривал проблему интересов подростков, называя ее «ключом ко всей проблеме психического развития» в этом возрасте, так как «именно в отрочестве и происходит деструкция старых интересов, то есть старое заменяется новым» [6].

В этот сложный период у подростка становится предметом сознания и переживания такая мощная биологическая потребность, как половое влечение, в

связи с чем возникает масса напряженных переживаний, меняется вся эмоциональная сфера.

На новый уровень поднимаются интеллектуальные возможности, расширяется кругозор, появляются новые интересы, планы на будущее. Это стимулирует развитие познавательной деятельности. Возникает необходимость в расширении сферы жизненных контактов, в сопоставлении себя со сверстниками, в более тесном общении с ними.

Именно в подростковом возрасте сознательно формируются жизненные ценности и ориентации. Говоря о переходном возрастном периоде, как о кризисном, целесообразно констатировать, что подросток уже не отождествляет себя с ребенком, он считает себя абсолютно сформировавшейся личностью.

Важным психологическим новообразованием ювенальности считается становление гендерной идентичности, так как данное новообразование позволяет личности выстраивать собственные модели поведения «Я как парень» и «Я как девушка», где происходит осознание своей половой принадлежности, физиологических, психологических и социальных особенностей своего пола, что является актуальной проблемой в изменяющихся условиях современного мира.

Следует подчеркнуть, что подростковый период характеризуется резкими и качественными изменениями в различных аспектах развития. Физическое развитие, такое как рост, созревание половых признаков и изменения внешности, варьирует у разных подростков и может происходить с разной скоростью, вызывая гетерохронность.

Также, психическое развитие в этот период неоднородно: может возникать диссонанс между интеллектуальным развитием и эмоционально-личностным развитием. Некоторые подростки могут демонстрировать более взрослые мыслительные способности и умения, в то время как их эмоциональная и социальная зрелость может быть на уровне младшего возраста.

Данный диссонанс может создавать вызовы и противоречия в их поведении и отношениях с другими людьми. Неравномерное развитие может вызывать статусные конфликты и самоидентификационные противоречия у подростков, которые могут стремиться соответствовать разным образцам развития.

Понимание этих особенностей подросткового периода поможет воспитывающим взрослым (родителям и педагогам) справиться со сложностями, сопровождающими этот важный этап жизни, и обеспечит подросткам оптимальную поддержку и руководство для их развития.

В процессе подросткового периода подростки начинают задавать себе вопросы о своей самобытности, идентичности и целях в жизни. Они ищут свое место в обществе и определяют свои ценности и убеждения. Подростки также сталкиваются с различными способами взаимодействия со сверстниками, семьей и референтными лицами, что помогает им понять, как они взаимодействуют с другими людьми и устанавливают свои отношения.

Однако важно отметить, что процесс формирования личности в подростковом возрасте не заканчивается. Это лишь начало пути, на котором

каждая личность будет продолжать развивать и оттачивать свою индивидуальность, уникальность и самобытность.

Понимая этот процесс, взрослые могут предоставить поддержку подросткам в их стремлении к самоопределению, помочь им искать и осознавать свои интересы и цели, а также создать благоприятные условия для развития их индивидуальности и самоидентичности.

Кризис отрочества – это особый период в развитии подростка, когда происходят значительные изменения в его физическом, эмоциональном, когнитивном и социальном развитии. В этот период подросток сталкивается с противоречиями и неопределенностью в своем представлении о себе и восприятии своего места в мире.

Основное противоречие внутри личности подростка во время кризиса отрочества заключается в том, что он стремится к самостоятельности и независимости, но одновременно испытывает сомнения и неуверенность в своих возможностях. Эти противоречия могут вызвать сильные эмоциональные колебания, такие как раздражение, агрессия, сомнения в своей ценности и способностях, а также стремление к поиску своей идентичности и референтного окружения.

Кризис отрочества меняет самосознание подростка, потому что он начинает осознавать свою индивидуальность и различия с другими людьми. Подросток задается вопросами о своих интересах, целях, жизненных ценностях и ищет свое место в обществе. Он может испытывать давление со стороны родителей, системы образования и социальных ожиданий, что также может повлиять на его самосознание.

Именно поэтому ювенальный возраст является пиком переходного возраста, который значительно меняет все ценностные представления подростка, что отличает данный период от всех других возрастов, так как имеет ряд количественных и качественных изменений, требующих пристального внимания к подростковому возрасту как одному из значимых этапов онтогенеза.

Список использованных источников:

- 1 Эриксон Э. *Детство и общество*. / Пер. с англ. - СПб.: ЛЕНАТО, 2011. - 590с.
- 2 Ковалев С.В. *Психология современной семьи. Кн. Для учителя*. – М.: Просвещение, 2001
- 3 Холл Г.С. *Юность*. Нью-Йорк: Эпплтон, 1920. - Том 2. - С.78.
- 4 Шпрангер Э. *Психология юности*. – М.: Изд-во, 2000. – 193с.
- 5 Бюллер Ш. *Духовное развитие ребёнка*. М., 1998г. –Новая Москва.- С.23.
- 6 Выготский Л.С. *Психология: Мир психологии / Лев Семенович Выготский* — Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. — С.594.

Карисова А.К.

**ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕОПЛАЗМАЛАР ЖӘНЕ КӘМЕЛЕТКЕ
ТОЛМАҒАНДАРДАҒЫ ТҮЛҒАНЫҢ ДАМУ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ**

Аңдатпа. Бұл мақалада жасөспірімдердің өзін-өзі анықтаудағы және өзін тұлға ретінде қалыптастырудағы мінез-құлық табиғатының психологиялық ерекшеліктері қарастырылады. Жеке тұлғаның онтогенетикалық дамуының маңызды кезеңі ретінде кәмелетке толмаған кезеңде сәйкестікке ие бола отырып, дағдарыстық мінез-құлықты зерттеудің теориялық тәсілдері анықталады.

Кенес Е.А., Жапаш Е.Е.

Дене тәрбиесі оқытушылары І.Жансүгіров атындағы, Жетісу университетінің,
“Zhansugurov College”

Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ

Аңдатпа: Бұл мақала, білім беру жүйесінің дамуы мен бала білімінің дамуын талап ету үшін дене тәрбиесі мен инновацияның маңызын салу бағдарламасына арналған. Мақалада, дене тәрбиесінің бала білімінің адамгершілігін дамыту мен жеке даму әдістерін дамыту жөнінде қолданылатын технологияларды жаттату мен оларды инновациялық білім беру бағдарламаларымен қосушыны жасау жолдары талайды. Инновациялық білім беру бағдарламасының білім беру жүйесінде технологияларды, жаңа жобаларды және оқушыларды жетілдіруді арттыру мақсатында қалыптастыру мәселелеріне орналасуына бағытталған. Білім беру процесінің критикалық ойлау қабілеттерін жетілдіру мен олардың инновациялықтық аспектілерімен қамтамасыз етілуіне болатын тақырыптарда талданады. Осы мақала бойынша, дене тәрбиесі мен инновацияның білім беру бағдарламасында келісімді қолдану арқылы білім беру процесінің өсімдіктерін толықтайтын негізгі мәселе жаттыруды талаймыз.

Жеке тұлғаны жан-жақты дамыту шеңберінде білім берудің мақсаты мен мәнінің өзгеруі «білім беру технологиясы» деп алатын жаңа ұғымның пайда болуына ықпал етті. Бұл ұғымның мәнін білім беру үдерісін өздігінше дамытатын жүйе деп түсінуге болады, онда білім алушылардың қызметі жетекші фактор болып табылып, оқыту мұғалім мен білім алушының субъектаралық өзара әрекетін қарастыратын және олардың мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін рефлексиялық басқару ретінде көрінеді.

Білім беру жүйесіндегі жаңа технологияларды пайдаланудың тиімділігі пән мұғалімінің кәсіби іс- әрекетін дұрыс ұйымдастыра алуымен байланысты. Педагогикалық іс- әрекеттің қыр-сырын әртүрлі салада қарастырған ауқымды зерттеу еңбектері баршылық. Республикамыздың білім беру саласында жаңа ақпараттық технологияларды меңгерген жастарға деген сұраныстың артуы оқушылардың мектеп табалдырығынан бастап ақпараттық білімділігі мен қабілеттілігін жетілдіру, біліктіліктің қазіргі талаптарға сай болуы, болашақ ұрпақты біліммен қаруландыруда білім стандарттарына, мазмұнына сай жетілдіру проблемалары көкейкесті мәселе болып отыр.

Әлемдегі өзара ұйымдастырылған жаңа білім беру бағдарламалары қалауымен, дене тәрбиесінің инновациялық аспекті артты. Бұл бағдарламалар адамдарды сол жағдайға түсіре отырып, білім мен тәрбие жүйесінде өзгерістерді меңгеру мақсатын алады. Осы бағдарламалар арқылы білімге қол жеткізудің жаңа жолы табылады, инновациялық өсу қамтамасын жасайды.

Дене тәрбиесі - бұл адамның жастардан бастап өмірінен алаңына дейін толық дамуын қамтамауын жаттай өзгертуге арналған жағдайды. Бұл құралдар мен оқу-әдістемелер менің көмекшілігімен жасалады. Инновациялық дене

тәрбиесі бағдарламалары, жастардың жетекші білім алуын қамтамау, сондай-ақ инновациялық тәсілдерді пайдалану арқылы тәжірибе алуға мүмкіндік береді. Білім беру бағдарламасы, жастарды білімге қамтамау жолында жүргізілген жұмыстар мен білім беру бағыттарының барлық түрлідігін жібереді. Бұл бағдарламалардың мақсаты - білімді жаңа технологиялар мен мәселелерді шешуді үйрету мен білім алушыларды біртіндеп өзінің міндеттері мен қабілеттері бойынша дамытпау.

Инновация - бұл күнделікті іс-шара тәрізді даму мен оны дамытудың жаңа жолдарын іздеген, келесі тамақтанатын технологиялар мен әдістерді іске асыратын, жаңа әдістер мен білімдерді жасау мен пайдалану процесінің бұрынғы стандарттарын бас тарту процесі. Инновациялар арқылы, жастар ойлау, креативтілік жатату, проблемаларды шешу қабілеттерін дамыту жататты аймақтарын қалыптастыруды жататып, жаңа білім беру жолдарын ашуға мүмкіндік береді.

Дене тәрбиесінің инновациялық бағдарламалары арқылы, жастардың білімге қабілетті жақындауы, өзіні таныту және өзіні тәрбиелеу жолдарын ашу кезінде технологияны пайдалану мүмкіндігін түсіндіреді. Бұл бағдарламалар, қазіргі денеге білімге технологиялардың алдында жаңа бағыттар жасау мен жастарды инновациялық тәрізді дамыту кезінде қажетті рол ойынайды.

Дене тәрбиесінің әлеуметтік жүйе және қоғамдық құбылыс есебінде дене тәрбиесі жүйесін, оның қалыптасуы мен дамуының негізгі заңдылықтарын, оның қызметі мен құрылымын танып, білудің қажеттілігі білім мен тәрбие талаптарына сәйкес өсіп келе жатқан ұрпақтың дене тәрбиесін қамтамасыз ету үшін керек. Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, ол сабақтан тыс, мектептен де тыс денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі екенін ескерсек, қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын дамытуды меңзейді. Мұндай маңызды әдістеме ғылыми және оқу пәні ретінде жетекші рөл атқаратын, дене тәрбиесі саласындағы кәсіптік бағытта болашақ мұғалімдерді дайындауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарындағы оқыту жүйесіне тікелей байланысты. Қазіргі кезеңде жалпы орта мектептердегі оқу бағдарламаларын құрастыру бағыт-бағдары өзгерді. Алайда, бұлардың бәрінде мектеп оқушыларын қайда оқитындығы ескерілмейді, олардың меңгеруі тиіс негізгі дағдылар мен қабілеттер, оқу нормасын тапсыруға арналған шарттар көрсетілген.

Денені шынықтыру жаттығуларының орындалуы қозғалыс дайындығының деңгейі туралы мәлімет береді. Дегенмен, бұл бағдарламалар базалық, үлгілік сипатқа ие, сондықтан оларды әрбір педагог жергілікті жағдай мен салт-дәстүрлерге орай өзгертулер мен толықтырулар енгізіп, өзгерте алады. Дене тәрбиесі мәселелерін шығармашылық тұрғыда шешуге, өзгермелі өмір жағдайында инновациялық процестер мен жаңашыл бағыттарды дер кезінде меңгере отырып, тәжірибеге сын көзбен қарап, дене тәрбиесі міндеттерін жүзеге

асыруға белсенді, салауаттылық пен дене мәдениетін меңгерген маман даярлаудың маңыздылығы артуда.

Модификациялық инновация – бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған В.Ф. Шаталовтың математикаға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады. Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. ХХІ ғасырда болашақ мамандарды даярлау, олардың кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселелері – кезек күттірмейтін өзекті қоғам талабы. Сондықтай біз болашақ педагог-психологтардың жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды қолдануға даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасадық. Болашақ мамандардың жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға даярлықты қалыптастыру мына көрсеткіштерді қамтиды:

Шығармашылық өлшемдеріне шығармашылық ептілікті, шығармашылық белсенділікті болашақ маманның шығармашылық-ізденушілік дамыту кіреді. Оған болашақ маманның ғылыми – зерттеу жұмыстарына өзіндік талдау жасай алуы, өз білімін көтеруге, жетілдіруге талпыныстың болуы мен инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануға өзіндік жаңалықтар, өзгерістер енгізумен және жаңалықты шығармашылықпен қолдана алуымен сипатталады.

Білім сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологияларды оқып, үйреніп, сараптай келе, мынадай тұжырым жасауға болады: білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технология түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты; - жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады; - жаңа инновациялық оқыту технологияларын енгізу барысында әрбір оқу орнының материалдық-техникалық базасының бүгінгі талапқа сай еместігі, әрі жетіспеуі, кадрлық әлеуметтің төмендігі көп кедергі жасайды. Қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірденбір шарты - оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылымитехникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады. Біздің ойымызша, оқу орындарында инновациялық басқару жүйесін енгізіп, оны жүзеге асыру міндет.

Жұмысымыздың алдыңғы параграфында келтірілген рефлексивті мәдениетті дамытуды тиімді ету үшін болашақ мамандардың осы сапасын дамытудың: мәнді элементтері, әдіснамалық негіздері, компоненттері мен жолдары, әдістері мен құралдары, деңгейлері мен нәтижесі айқындалған моделін жасау қажеттілігі пайда болады. Болашақ дене шынықтыру мамандарының рефлексивті мәдениетін қалыптастырудың құрылымдықмазмұндық моделі осы сапаның ерекшеліктерін зерттеу материалдары негізінде, қоғамның бүгінгі инновациялық біліктілігі қалыптасқан, ізденімпаз маманды дайындауға деген

талабына байланысты, педагогикалық білім беру мазмұнына талдау жасай отырып, жаңалауды қажет етуіне байланысты құрастырылды.

Біздің зерттеуімізде, модельдеу жетекші әдіснамалық тұғырлардың бірі, басқа жалпы ғылыми тәсілдердің жетістіктері мен ерекшеліктерін қамтитын танымның әмбебап әдісі ретінде қарастырылады. Сондықтан да педагогикалық ақиқаттың моделін жасауға қатысты еңбектерді зерделедік. Жалпыға белгілі болғандай, модельдеу ғылыми зерттеу әдістерінің бірі ретінде педагогика ғылымында кеңінен қолданылып келеді. Модельдеу әдісі эксперименттің педагогикалық нысанын зерттеу барысында және логикалық құрылымдар мен ғылыми түйіндерді құрастыруда сәйкестікті болжайды.

Қазіргі заман педагогінен тек өз пәнінің терең білгірі болуы емес, сонымен қатар ол танымдық, педагогикалық-психологиялық сауатты, білімді және инновациялық технологияны жан-жақты меңгерген, жоғары мәдени, педагог атағына ие, кәсіби құзырлы маман болу талап етілуде. Спорт мамандарының кәсіби әрекеті жүйесіндегі ең басты компоненттерінің бірі – ол педагогикалық компонент. Мысалы, қосымша білім беру саласындағы түрлі категорияларымен (балалар, жеткіншектер мен ересектер, т.б.) жүргізілетін спорттық жұмыстарында педагогикалық білімдер мен педагогикалық дағдылар қажет, жалпы дене мәдениеті проблемаларын шешу үшін педагогикалық әдістерді қолданады. Сонымен бірге дене шынықтыру мұғалімінің өзінің іс-әрекетінің мазмұндық және процессуалдық компоненттерін қазіргі инновациялық педагогикалық технологияларды қолдану арқылы жүйелеуде. Қорыта айтқанда, педагогикалық құзыреттілік спорттық педагогтің көпәспектiлi әрекеттерi кезiнде нақты мақсатталған, нәтижелi шешiмдер қабылдауына өз септiгiн тигiзедi.

Осылардың барлығын ескере отырып, дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің теориялық және практикалық кәсіби дайындығының ең маңызды міндеті ретінде болашақ дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыруды белгілеуге болады.

Жас ерекшелігін ескере отырып, сауықтыру тапсырмалары барынша нақты түрінде айқындалады: омыртқа иілімдерінің қалыптасуына, табан ойысының дамуына, сүйек-буын аппаратының нығаюына көмектеседі; барлық бұлшық ет тобын, әсіресе бүгу – бұлшық еттерді дамытуға; дене мүшелерінің дұрыс қалыптасуына; жүрек-қантамырлар қызметі мен тыныс алу жүйесін жетілдіруге ықпал етеді. Тәрбиелеу тапсырмалары балалардың жан-жақты дамуына, олардың жүйелі денені шынықтыру жаттығуларына қызығушылығы мен қажеттілігін қалыптастыруға көмектеседі. Балаларда салауатты өмір салтын ұстану дағдыларын қалыптастыруға бағытталған, баланың үнемі ширақ, көтеріңкі көңіл күйде болып, физикалық және психикалық дамуы қамтамасыз етілетіндей жағдайлар жасап, оқытуды ұйымдастырудың маңызы өте зор.

Педагогикалық іс-әрекет дегеніміз - мұғалімнің оқу-тәрбие істерін нәтижеге жеткізетін әрекеттер құрылымы. Мұғалімнің шеберлігі педагогикалық мамандық негізінде басқара білу. Өз педагогикалық іс-әрекетін талдау - мұғалімнің оқу-тәрбие жұмысының қалпын, нәтижелерін зерделеуі; педагогикалық құбылыстар элементтерінің арасындағы өзара байланыстарды

белгілеу, оқушыларды оқытуды және тәрбиелеуді әрі қарай жетілдіру жолдарын анықтаудан тұрады. Педагогикалық талдаудың: диагностикалық, танымдық, түрлендірушілік, өздігінен білімденушілік сияқты қызметтерді атқарады. Педагогикалық іс-әрекеттегі педагогикалық талдаудың рөлі өте зор.

Мұғалім талдауды неғұрлым тереңірек және негізді түрде жүргізсе, басқарылатын объектінің және ондағы процестердің мәніне енсе, басқарылатын жүйені ретке келтіру және оны жаңа, жоғары сапалы күйге көшіру жөніндегі әрекеттері неғұрлым дәлелді және тиімді болады. Талдау педагогикалық қызметтің нәтижелері мен тиімділігін зерттеу негізінде жүзеге асырылады және сонымен бірге педагогикалық қызметті мақсат қою, болжау және жоспарлаумен өте тығыз байланысты. Талдау қаншалықты терең болса, келесі кезеңдегі мұғалімдердің, ұжымның мақсаттары мен міндеттері соғұрлым дұрыс және нақты анықталады.

Мақсаттар неғұрлым нақты болса, соғұрлым жоспарланған жұмыстың мазмұны мен формаларын таңдау оңтайлы болады. Әрекетті талдау ондағы орын алған кемшіліктердің себептерін айқындауға мүмкіндік береді. Талдау, қайта ой елегінен өткізу, яғни мәселеге өзгенің көзімен қарап, өз мақсатына пайдалана білу дегенге келіп саяды. Егер педагог өз әрекетіне өзіндік талдау жасай алса, онда ол өзіндік дамуының, кәсіби тұрғыда жетілуінің көкжиегін бағдарлай және өз тәжірибесін жақсартып алады деуге болады. Болашақ маманды рефлексия жасауға жетелеу жоғары оқы орыны оқытушысының басты міндеттерінің бірі, себебі рефлексия да бұл әрекетті талдаудың өте тиімді формасы. Өзінің іс-әрекеттеріне және білім алушылармен өзара әрекеттестікті талдауға бағытталған жұмыс өзімен-өзі «ішкі диалог» құру, ол өзіне және өзгелерге қатысты әділ болуды, белгілі деңгейдегі педагогикалық тәжірибені, сондай-ақ психологиялық және педагогикалық білімді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гуцин, В.А. (2010). *Физическая культура: теория и методика преподавания*. Москва: Флинта.
2. Здравомыслов, В.А. (2014). *Физическое воспитание в школе: теория и методика*. Москва: Просвещение.
3. Лозовский, Л.Ш. (2005). *Методика физического воспитания*. Москва: Академия.
4. Матвеев, Л.П. (1983). *Теория и методика физической культуры*. Москва: Физкультура и спорт.
5. Спиридонов, Б.И. (2013). *Педагогика физической культуры и спорта*. Санкт-Петербург: Питер.
6. Толстых, Н.Н. (2007). *Теория и методика физической культуры*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.
7. Ушаков, В.Л. (2006). *Физическое воспитание и спорт в школе*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.

Кенес Е.А., Жапаш Е.Е.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ

Аннотация: данная статья посвящена программе построения значимости физического воспитания и инноваций для обеспечения развития системы образования и развития образования ребенка. В статье обсуждаются пути заучивания применяемых технологий по развитию нравственности и методов личностного развития детского образования физического воспитания и их сопряжения с инновационными образовательными программами. Инновационная образовательная программа направлена на решение вопросов формирования в системе образования с целью повышения технологий, новых проектов и совершенствования учащихся. Анализируется на темы, которые могут быть обеспечены развитием навыков критического мышления образовательного процесса и их инновационными аспектами. В этой статье мы обсуждаем основной вопрос, который дополняет образовательный процесс посредством использования согласия в образовательной программе физического воспитания и инноваций.

УДК 159.9(091)

Керимова Е. О.

lkerimova443@gmail.com

студент Академии «Bolashaq»

город Караганда, Республика Казахстан

Научный руководитель к.п.н, доцент кафедры «Педагогика»

Никифорова О.В.

«ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГИЯ: СОВРЕМЕННОСТЬ НАУЧНЫХ ОТКРЫТИЙ»

Аннотация. Статья посвящена рефлексивному анализу ключевых открытий яркого направления в психологической науке- гештальтпсихологии и определению значимости в сегодняшнем дне научных завоеваний её представителей.

Ещё на 1 курсе, изучая историю психологической науки, среди всех психологических школ и направлений, больше всего меня заинтересовала гештальтпсихология, и в контексте своего научного размышления я попытаюсь показать современность научных открытий ученых этого направления.

Нельзя не согласиться с тем, что гештальтпсихология – это не только из основных современных направлений в психологии, но и яркие интересные изыскания на рубеже 20-века в период кризиса психологической науки.

В противоположность ассоцианизму, соединившему рефлекс и ассоциацию, гештальтпсихологи утверждали приоритет структуры, и целостности в организации психологических процессов законах и динамике их протекания.

Гештальт психологи утверждали, что образ создаётся через синтез отдельных элементов, а свойства целого определяются свойствами частей.

Главная идея, которую защищали гештальтпсихологи, заключалась в утверждении, что сложные психологические явления обладают особыми качествами, не сводимыми и не выводимыми из элементарных психологических явлений, а гештальт - это целостная структура [1].

Бесспорно, гештальтпсихология связана с такими именами как Вольфганг Келер, Макс Вертгеймер, и тот, кто больше всего меня заинтересовал, - это Курт Левин. Я полагаю, из всех выдающихся ученых целый мир представляет феномен личности этого великого человека.

Имя Курта Цадека Левина известно во всём мире, ведь он стал одним из ключевых фигур в гештальтпсихологии, благодаря своей теории психологического поля.

Для всех нас в психологии такие термины как «квазипотребность», «напряжённость», «семантическая валентность» стали не просто словами, а ключевыми понятиями, открывающими возможность объяснить свои отношения с миром и с другими людьми.

Курт Левин родился 9 сентября 1890 г. в польском городе Могильно. Ещё студентом прошёл курс физиологической психологии, а также проводил исследования в Психологическом институте, сразу после обучения в университете он стал добровольным участником Первой мировой войны, а после её окончания (когда ему было 27 лет) он познакомился с Блюмой Зейгарник, девушкой из далекой России, и именно она впоследствии стала его любимой ученицей, подарившая радость дружеского общения и научного сотрудничества.

Следует отметить, что Блюма Вольфовна Зейгарник на десять лет младше Курта Левина и родилась 9 ноября 1900 года в городе Пренай, где в большой дружной семье прошло её детство. Она получила высшее гуманитарное образование в Берлинском университете.

Гештальтпсихология зарождалась у неё на глазах благодаря работам В. Келлера, К. Коффки, но из всей этой блестящей плеяды «молодых» гештальтпсихологов только Курт Левин решил посвятить себя экспериментальному изучению личности, а Блюма Зейгарник стала не только частью его окружения, а также его научной последовательницей.

Нельзя оспорить тот факт, что гештальтпсихологию без Б.В.Зейгарник мы уже считаем невозможной, и тем не менее именно эта научная школа сделала её великим учёным, которая известна всему миру.

Она одна из тех личностей, которые открывают возможность нового и яркого познания мира.

Хотелось бы отметить, что она вошла в историю психологии прежде всего как автор «закон незавершённого действия», который впоследствии стал «эффектом Зейгарник».

Предистория возникновения этого всемирно известного научного открытия интересна и необычна.

Находясь в кафе с К. Левиным и ещё с несколькими студентками, Блюма заметила, что официанты не записывают заказы, но при этом помнят только те, за которые ещё не была произведена оплата, и после увиденного она решила провести эксперимент.

Суть исследования была в том, что она собрала людей и разделила их на две группы, раздала им абсолютно одинаковые, но увлекательные и творческие задания; одна из групп завершила все задания, а у второй группы задания были прерваны на самом интересном моменте.

Спустя время исследователь снова собрала эти группы людей и задавала вопросы по поводу этих заданий, первая группа, которая завершила задания, помнила очень мало, а вторая группа помнила практически всё об этих заданиях, и самый запоминающийся момент был именно тогда когда они прервались, то есть на самом ярком и пиковом моменте.

Получается, что действие не завершилось, потому что гештальт не закрылся, так как квазипотребность не реализовалась - таким образом Б.Зейгарник доказала, что яркий след в памяти у нас оставляет незавершённый гештальт [2].

Почему же мы помним одни события, даже далеко отстоящие от сегодняшнего дня, и забываем недавно бывшие?

Блюма Вольфовна нашла ответ на этот вопрос в теории силового психологического поля своего друга и учителя Курта Левина.

Интересно, что К.Левин задался вопросом, благодаря которому основал свою теорию психологического поля, а именно: «почему я до сих пор помню свою первую любовь» А вы когда ни будь задавались подобным вопросом?

К. Левин считал, что каждый человек взаимодействует с миром, но не совсем миром, а только с той его частью, которая ему интересна, то есть семантически валентна, а значит, соответствует его потребностям, смыслам, ценностям [3].

Но эта потребность взаимодействовать с семантическим валентным объектом как «внутренняя нужда в чем-либо», основной источник активности, «мотор человеческого поведения» и инициирует квазипотребность, которая и выступает такой мощной движущей силой «здесь и сейчас», что вызывает напряженность в том жизненном пространстве, которое К.Левин называет силовым психологическим полем.

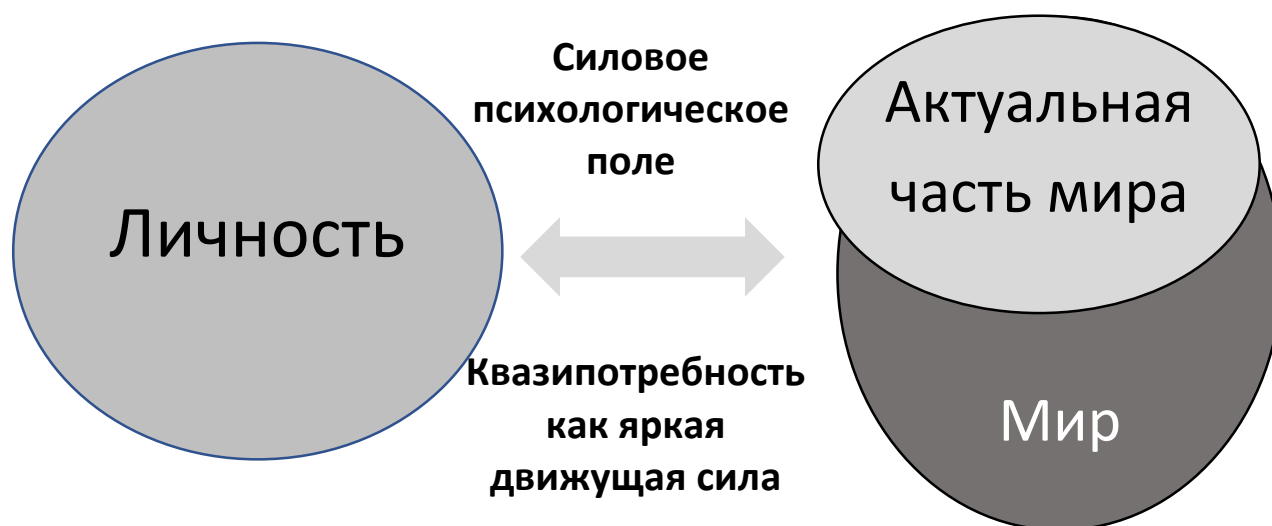
И когда эта яркая квазипотребность реализуется напряженность в силовом психологическом поле спадает и гештальт завершается.

Напротив, не реализованная квазипотребность («как горячая нужда, требующая своего выхода») удерживает высокий накал напряженности в психологическом поле (жизненном пространстве человека), не давая завершиться гештальту.

Именно он незавершенный образ, незакрытый гештальт оставляет в памяти человека яркий отпечаток.

Исследования мнемических процессов с позиции незавершенного гештальта свидетельствуют о том, что незавершенный гештальт как прерванное чрезвычайно захватывающее действие (событие) помнится ярко, долго, даже на уровне эйдетической картинки (детализированно, до мельчайших подробностей).

Теория силового психологического поля выступила основанием для экспериментальных исследований Блюмы Вольфовны, и ее «Эффект Зейгарник», а также многочисленные законы гештальтпсихологии активно используются в современной киноиндустрии, рекламе, дизайне интерьера, информационно-коммуникативных технологиях, моде, архитектуре.

Хочется обратить внимание на то, что актуальная часть мира личности динамична: чем больше человек развивается, осваивая культуру как цивилизационный опыт, тем больше его жизненное пространство, которое будет способно вмещать семантически валентные объекты (ими могут быть любимый человек, интересное дело, творческое увлечение и пр.), и тогда активнее будут действовать движущие силы как яркие и вдохновенные квазипотребности, обеспечивая высокую напряженность в актуальной части мира личности, открывая возможность ее самопроявления, самореализации.

Список использованной литературы:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – М.: Смысл, 2019.
2. Зейгарник Б.В. Теория личности Курта Левина. https://www.koob.ru/zeigarnik/theory_personality
3. Левин Курт Теория поля в социальных науках. – М.: Академический Проект, 2018. – 313 с.
4. Жизненное пространство в психологии: Теория и феноменология: сборник статей / под ред. Н.В.Гришиной, С.Н.Костроминой. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2020. - 532.

Керимова Е. О.

"ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГИЯ:

ҒЫЛЫМИ ЖАҢАЛЫҚТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНЫ"

Аннотация. Мақала психологиялық ғылымдағы жарқын бағыттың - гештальт психологиясының негізгі жаңалықтарын рефлексивті талдауға және оның өкілдерінің бүгінгі ғылыми жаулап алуларының маңыздылығын анықтауға арналған

Конхаева Г.Ж.
ЖШС "Дария" бөбекжайы, меңгеруші
Улытау облысы Жаңаарқа ауданы, Қарағанды облысы,
Қазақстан Республикасы

ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ЗЕЙІНДІ ТӘРБИЕЛЕУ МЕН ДАМУ

Аңдатпа. Бұл мақалада оқыту үрдісінде балалардың назарын тәрбиелеу мен даму мәселелері қарастырылған. Автор сонымен бірге зейіннің негізгі қасиеттерін, оқу жұмысының мазмұнына байланысты оқушылардың зейінін ашуға болатынын көрсеткен.

Зейінді тәрбиелеу оқу – тәрбие жұмысының мазмұнына тікелей тәуелді. Сабақ немесе өз бетімен атқарылатын жұмыс түрлендіріліп, мотивациялы және қызықты етіп ұйымдастырылса, білімалушының зейінді болуына септігін тигізеді. Оқуды практикамен тығыз байланыстыру міндеттері, қолданылатын оқыту, тәрбиелеу әдістемесін жаңа талаптарға сай жетілдіре түсу қазіргі білім саласының талабы.

Бүгінде инновациялық мүмкіндіктерді оқу-тәрбиелеу үрдісінде пайдалана білу педагогтан дайындықты қажет етеді. Сабақ өткізудің белсенділік принципі мен зейінді тәрбиелеу мүмкіндіктері арасында тығыз байланыс байқалады.

Зейіннің маңызды сипатының бірі – тұрақтылығы болып табылады. Өзін-өзі тәрбиелеуде іс-әрекеттің нәтижелі болуына зейін тұрақтылығының рөлі өте жоғары. Зерттеу барысында зейіннің тұрақтылығы жағынан жоғары ұпай жинақтаған білімалушылардың өзін – өзі тәрбиелеулері де өте жоғары екені байқалады. П.Я. Гальперин 1974 жылы өз зерттеуінде ырықты зейін жоспармен, яғни алдын – ала құрастырылған үлгімен бақылау формасы ретінде іске асырылатын зейін деген қорытынды жасады. Зейіннің тұрақтылығы – адамның табандылығының көрсеткіші десек, зейіннің тұрақтылығы эксперименталды зерттейтін әдістемелер қандай да бір табандылықты анықтауға, ал сыртқы тітіркендіргіштерге зейіннің бөлінуін зерттейтін әдістемелерді ұстанымдылықты анықтауға пайдалануға болады. Сондықтан сабақта белсенділік принципін қолдана отырып, білімалушыларға білім берумен ғана шектелмей, сонымен қатар олардың зейінін де тәрбиелеу қажет. Оқыту әдістемесіне қойылатын тағы негізгі бір талап - оқушылардың зеректігін, ойлай білетін қабілетін дамыту.

Зейінді ұйымдастыру үшін ескеретін мәселенің бірі топтағы оқушылардың зейіні басқа оқушыларға тәуелділігі. Егер топтағы балалардың көпшілігі тәртіпті, зейінді болып, олардың ішінде тек бірен – сарандары ғана тәртіп бұзса, бұларға әдетте еркіндік берілмейді, олар амалсыздан бірте – бірте тәртіпті және зейінді бола бастайды. Мұғалім әрбір оқушыны жеке байқап, одан зейінді болуын талап ете отырып, алдымен өзі балаларға зейінді болғанда мақсатына жете алады [1].

Даралық – типологиялық ерекшелік негізінде зейінді дамыту мүмкіндіктері педагогтарға оқушылардың жеке басына тән қасиеттерін ғылым негізінде терең зерттеу арқылы бұл қасиеттердің бір түрін екінші түрінен

ажырата білу және осыған сәйкес алуан түрлі педагогикалық әдістер қолданып оқушылардың зейініне ие болуға әрекеттену мұғалімдердің негізгі міндеттерінің бірі.

Оқыту барысында білімді, іскерлік және дағдыны меңгереді. Білімді меңгерудің өзіне тән көптеген ерекшеліктері бар. Оны толық меңгеруге барлық жағдай тек қана мектепке қабырғасында жасалады. Зейінді дамытуға арналған жаттығулар оқушының қызығушылығын қарым–қатынас деңгейін, жаңа ортаға бейімделуін, ішкі энергиясын, лидерлік қабілетін анықтауды қамтамасыз етеді және де оқушы туралы жалпы мағлұмат алуға мүмкіндік береді. Зейінді аудару қабілетін дамыту жаттығулары: Балаға әртүрлі сөздерді атау керек: үстел, кітап, ағаш, дәптер және т.б. Ол келісім бойынша бір сөздерге қимылмен жауап беруі керек. Бала мұқият тыңдайды да, мысалы, жануарларды білдіретін сөздерді естігенде, алақанынсоғады. Егер бала шатасып кетсе тапсырманы қайталау керек. Осындай және осыған ұқсас жаттығулар зейінділікті, зейіннің бөлінгіштік және аудару жылдамдығын дамытады, ал сонымен бірге баланың ой–өрісін кеңейтіп, танымдылық белсенділігін арттырады. Осындай ойындарды жарыс түрінде балалар тобымен жүргізген қызықты.

Зейіннің негізгі қасиеті, ол санаың белгілі нысанмен байланысын байқатып, оған бағытталуын білдіреді. Осы бағытталу ерекшеліктері зейін қасиеттерін анықтайды. Бұл қасиеттер тобына зейіннің тұрақтылығы, шоғырлануы, бөлінуі, ауысуы және көлемі кіреді. Тұрақтылық – зейіннің уақыт аралығы на байланысты сипаты болып, оның белгілі бір нысанға көзделу мерзімінің ұзақтығын аңдатады. Педагогикалық үрдіске орай үйреншікті зейін үлкен маңызға ие. Оқу, тәрбие барысында шәкірттердің зейінін бір қалыпты ұстау үшін педагог олардың ерік күшіне арқа сүйенгені қажет [2].

Оқу үрдісінде – «Зейінді болсаң, қате жібермейсің. Есепті қалай шығарасың, егер сен оны оқу барысында зейін қойып тыңдамасаң?» - деген сөздерді жиі естуге болады.

Қызықты материалдарды оқу кезінде біз айналадағы болып жатқан заттарды, әрекеттерді елемейміз. Мұндай жағдайларда зейіннің шоғырлану процесі жүреді. Өйткені зейіннің негізгі функциясы – адамның кез келген уақыттағы әрекеттерін, қызметін жақсарту. Оқу үрдісінде зейіннің ырықсыз көрінуі, біріншіден, мәтіннің көркемділігіне байланысты. Сонымен қатар мәтіндегі шрифтін бөлінуі, оның астының сызылуы, бас әріптерден басталуы, түрлі – түсті түстердің қолданылуы және тағы сол сияқты жағжайлар, баланың назарын аудартады. Егер мәтінде сандық көрсеткіштер, графиктер мен сызулар, суреттер қолданылса, мұндай мәтінге деген қызығушылығы артады. оқушылар суреттерді мәтіннің мазмұнымен салыстырады.

Балалардың өмір тәжірибесі аз болғандықтан, олардың суреттерді көру барысында кітапқа деген қызығушылығы артады. Мәтінді мазмұндау барысында стильдің өзгеруі балалардың зейін деңгейінің өзгеруіне әсерін тигізеді. Зейінді, оның ішінде оқушылардың зейінін тәрбиелеу өзінше дербес жүргізілетін жұмыс емес, ол мектептегі бүкіл оқу- тәрбие жұмысының өн бойында жүргізілетін жұмыс болып табылады. Зейінді тәрбиелеу оқу – тәрбие жұмысының мазмұнына,

оның қызықты, қызықсыз болуына, демек, оқыту, тәрбиелеу жұмыстарының әдістемесіне байланысты. Сабақты немесе сабақтан тыс жұмыстарды түрлендіріп, қызықты етіп құрмайынша, оқушыдан зейінді болуды талап етпесе де болады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Садуов Б.Н., Әуезов Б.Н. Халықаралық ғылыми – практикалық конференция –К.; 2011, 299, Б. 231
2. Рогов Е.И. Психологтың үстел кітабы – М.: Гуманит. Баспа орталығы, 2004, Б.126
3. Дубровин И.В. Мектеп психологиясы - М.: Просвещение. 1997, Б.49

Конхаева Г.Ж.

ВОСПИТАНИЕ И РАЗВИТИЕ ВНИМАНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В данной статье речь идет о воспитании и развитии внимания детей в процессе обучения. Автор раскрыла и основные свойства внимания, внимание ученика зависит от содержания учебно - воспитательной работы.

УДК 37

Куаныш А.С.

КГУ " Лицей №2" Предмет НВП,
город Караганда, Республика Казахстан

**ПРИМЕНЕНИЕ ОБЩЕВОЙСКОВЫХ УСТАВОВ
НА УРОКАХ НВП**

Аннотация. В данной статье изложены вопросы последовательности привития и совершенствования военно-профессиональных навыков у учащихся в школе, в ходе проведения плановых занятий и в повседневной деятельности подразделений. Статья отображает методические рекомендации учителям НВП.

Военно-патриотическое воспитание учащихся и молодежи - одна из важнейших областей деятельности нашего государства. Военно-патриотическое воспитание тесно связано с начальной военной подготовкой и должно способствовать лучшему овладению молодежью военным делом, средствами с способами защиты в чрезвычайных ситуациях.

Сердцевину военно-патриотического воспитания составляет формирование у молодых людей морально-политических и психологических качеств защитников Родины. Необходимо воспитывать убежденных патриотов Родины, готовых стойко переносить все тяготы военной службы, достойно выполнять обязанности гражданина Республики в самых трудных условиях как в мирное, так и военное время.

Следующее направление военно-патриотического воспитания - военно-техническая подготовка в ходе, которой у учащихся формируется боевые качества, к числу которых относятся:

военные знания;

боевое мастерство;

дисциплинированность и организованность;

войсковое и флотское товарищество;

неукоснительное выполнение требований военной присяги и уставов, приказов и распоряжений командиров и начальников.

Третье направление военно-патриотического воспитания составляет физическое воспитание молодежи. Оно имеет своей задачей формирование у нее физической выносливости, способности переносить огромные физические нагрузки, как в повседневной военной службе, так и в боевой обстановке.

Физическая закалка не только источник бодрости и оптимизма, что само по себе важно, но это готовность и к труду и защите Родины, форма организующей рационального использования свободного времени.

Физическая подготовка молодежи к военной службе заслуживает особого внимания. Физическое развитие молодого человека, состояние его здоровья имеют исключительно большое значение для несения этой почетной, но нелегкой обязанности.

Неотъемлемой составной частью военно-патриотического воспитания молодежи является проведение оборонно-массовой и спортивной работы. Эта работа включает в себе систему мероприятий государственных и общественных организаций по формированию у молодежи высоких морально-политических и боевых качеств, овладению ими военными знаниями и навыками, необходимыми для обороны нашего Государства.

Хорошо поставленная оборонно-массовая внеклассная работа содействует не только закреплению и применению на практике знаний, умений и навыков, полученных на уроках, но и формированию у учащихся высоких морально-политических и боевых качеств.

Военный руководитель несет непосредственную ответственность за организацию и проведение этой работы по разделам НВП. Он должен быть настоящим воспитателем, наставником учащихся, пользоваться авторитетом педагогического коллектива и ребят. Только тогда ему удастся установить контакт с обучаемыми.

Эффективность военно-патриотического воспитания заключается в достижении определенных результатов в соответствии с заранее намеченными целями и задачами.

Исключительно большое значение в военно-политическом воспитании имеет принцип конкретно-исторического подхода, который предполагает рассмотрение всех явлений действительности как развивающихся и изменяющихся во времени. Этот принцип предполагает, прежде всего, соответствие содержания, форм и методов военно-патриотического воспитания в конкретной исторической обстановке,

Принцип конкретно-исторического подхода проявляется в том, что военно-патриотическая работа тесно связано с воспитанием у молодежи на героической истории, замечательных традициях Вооруженных Сил Республики Казахстан.

В это связи огромное значение приобретает объективное освещение исторических событий, не допускающее искажения истории.

Патриотические чувства развиваются у подростков по мере формирования таких новообразований, как стремление к героическому; жажда подвига, потребность к самопожертвованию, обретение своего места в коллективе сверстников, завоевание их признания, ориентация на требования коллектива и повышенное внимание и требовательность к себе, учитывая, что большинство юношей по окончании школы наденут военную форму, встав под овеянные славой Боевые Знамена частей. Очень важно в это период воспитывать у них любовь и уважение к своему народу, ветеранам войны, воину интернационалисту; раскрывать подлинную красоту ратного труда.

Руководство военно-патриотическим воспитанием учащейся молодежи

Как всякая сложная система, нуждается в управлении. Функции управления многозначны, но главное, что лежит в его основе, - это изучение состояния управляемой системы (в данном случае уровня организации военно-патриотической работы и ее результатов - отношения учащихся к предстоящей им военной службе, их готовности к защите Родины) и принятие решений по ее совершенствованию. Кроме этих главных функций, управление призвано обеспечить учет и прогноз военно-патриотической работы, подбор и расстановку педагогических кадров, определение и упорядочение их обязанностей, контроль и стимулирование ответственного отношения к работе.

Руководство военно-патриотическим воспитанием — это, прежде всего функция администрации школы, колледжа и ПТШ, которая должна наряду с административно-распорядительными методами широко использовать инструктивно-методические приемы, т. е. содействовать росту педагогического мастерства учителей и классных руководителей в сфере военно-патриотической работы, формировать в учебном заведении атмосферу активности и заинтересованности в ее конечном результате. Успех управленческой деятельности зависит от четкого распределения функциональных обязанностей между членами педколлектива.

Общие, типовые, функциональные обязанности учителей и других работников школы определены Уставом средней общеобразовательной школы и Правилами внутреннего распорядка. На их основе, исходя из специфики условий, и решаемых школой и ПТШ задач, а также из реальных возможностей членов педколлектива директор совместно с общественными организациями определяют конкретные обязанности каждого работника в области ВПВ. Рассмотрим их применительно к каждой должности [4].

Воспитание молодежи на боевых и трудовых традициях народа.

Сущность боевых традиций и их воспитательное значение.

Боевые традиции — это исторически сложившиеся в армии и на флоте и передающиеся из поколения в поколение правила, обычаи и нормы поведения воинов в бою и при несении воинской службы.

Боевые традиции Вооруженных Сил Республики Казахстан — это традиции, порожденные определенным общественным строем, в них отражаются особенности предназначения Вооруженных Сил Республики Казахстан. Они сложились на заре революционных событий Казахского пролетариата, героических подвигов казахстанцев в годы Великой Отечественной войны и впитали в себя все лучшее из героического прошлого Советской Армии.

Важнейшими боевыми традициями воинов Вооруженных Сил Республики Казахстан являются: беззаветная преданность суверенному государству - Республике Казахстан и его народу; ненависть к агрессорам; уверенность в своих силах; постоянная готовность к защите Родины; любовь к армии и флоту, верность военной присяге, Боевому Знамени воинской части и воинскому долгу; массовый героизм в бою; крепкое войсковое товарищество, уважение к командиру и защита его в бою; постоянное стремление к совершенствованию воинского мастерства и укреплению воинской дисциплины, повышению политических знаний; неустанная борьба за высокую бдительность и боевую готовность; чувство коллективизма и интернационализма, боевого содружества с воинами СНГ, готовность к защите суверенного демократического государства[5].

Дружба и войсковое товарищество прочно вошли в жизнь и быт личного состава Вооруженных Сил и являются составляющей в общей цепи боевых традиций. Соблюдать эту традицию требуют многие законодательные акты. Среди них Конституция Республики Казахстан, военная присяга, воинские уставы и другие. Так, Устав внутренней службы требует крепить дружбу и войсковое товарищество, помогать товарищу словом и делом, удерживать его от дурных поступков. Следуя этим правилам, воины считают делом чести оказывать взаимную помощь в бою, учебе и труде, никогда и нигде не оставлять в беде товарища, выручать его из опасности. Сплоченность коллектива, чувство локтя, уверенность в своих товарищах придает смелость, умножает силы воинов, повышает их волю и решимость, помогает легче переносить все тяготы и лишения суровой армейской жизни, чего от них требует военная присяга.

Верность военной присяге - другая основополагающая боевая традиция. Военная присяга - клятва на верность народу Казахстана, своей Родине. Каждый гражданин Республики Казахстан, вступая в ряды Вооруженных Сил, принимает военную присягу. Это важный правовой и морально-политический акт, которым подчеркивается государственное значение службы в армии и на флоте. Военная присяга для каждого воина - нерушимый закон жизни, от которого не может быть ни малейших отступлений.

В военной присяге воплощены все замечательные черты, которые характеризуют духовный облик защитника Родины, его морально-политические и боевые качества.

Наравне с другими боевыми традициями существуют постоянное стремление к совершенствованию воинского мастерства и укреплению воинской дисциплины, повышению политических знаний, неустанная борьба за высокую бдительность и боевую готовность. Эти традиции существуют благодаря постоянному воинскому воспитанию - составной части комплексного воспитания воинов.

Воинское воспитание — это целенаправленный процесс формирования духовных качеств вооруженных защитников Родины, отражающий в своем содержании специфический характер нашей военной организации, ее предназначение и задачи. Воинское воспитание формирует морально-боевые качества у личного состава, без которых невозможно успешное функционирование армии, как в мирное время, так и в условиях войны. Речь идет, прежде всего, о таких качествах, как верность воинскому долгу, воинская честь, дисциплинированность, стремление в совершенстве владеть боевой техникой и оружием, войсковое товарищество, боевое содружество с воинами армий государств Содружества.

Следует отметить, что боевые традиции Вооруженных Сил Республики Казахстан сложились на основе богатого боевого опыта народов Казахстана, их традиций, рожденных в горниле трех революций, в сражениях за свободу и независимость Родины, против колониального и феодального гнета, в ходе самоотверженного и героического труда населения республики. Воспитательное значение боевых традиций в том, что они помогают воинам получить правильное представление о героических делах своих дедов, отцов и старших братьев, познать славный боевой путь, пройденный бывшей Советской Армией, соединениями, частями вновь созданных Вооруженных Сил Республики Казахстан, проникнуться уважением к трудной и почетной военной службе.

Большинство боевых традиций регламентировано общевоинскими уставами Вооруженных Сил Республики Казахстан. Общевоинскими называются уставы, требования которых обязательны для всех военнослужащих нашей армии. К таким уставам относятся: Устав внутренней службы, дисциплинарный Устав, Устав гарнизонной и караульной службы и строевой Устав Вооруженных Сил. Соблюдение воинских уставов, как и верность военной присяге, является непреложным правилом для каждого военнослужащего.

Повседневная деятельность военнослужащих, армейский быт, выполнение задач по предназначению сами по себе обуславливают сохранение, наследственность и преумножение боевых традиций Вооруженных Сил Республики Казахстан. Для каждого воина современной армии они являются истинами, которые не требуют подтверждения их целесообразности или подкрепления их какими-либо напоминаниями.

Прививая чувства любви к Родине и национального согласия у студентов, мы преподаватели, даем возможность прикоснуться к самым важнейшим духовным и социальным ценностям человечества, укрепляем основы новой казахстанской государственности.

Руководство военно-патриотическим воспитанием — это, прежде всего функция администрации школы и колледжа, которая должна наряду с административно-распорядительными методами широко использовать инструктивно-методические приемы, т. е. содействовать росту педагогического мастерства учителей и классных руководителей в сфере военно-патриотической работы, формировать в учебном заведении атмосферу активности и заинтересованности в ее конечном результате. Успех управленческой деятельности зависит от четкого распределения функциональных обязанностей между членами педколлектива.

Общие, типовые, функциональные обязанности учителей и других работников школы определены Уставом средней общеобразовательной школы и Правилами внутреннего распорядка. На их основе, исходя из специфики условий, и решаемых школой задач, а также из реальных возможностей членов педколлектива директор совместно с общественными организациями определяют конкретные обязанности каждого работника в области ВПВ. Рассмотрим их применительно к каждой должности.

Чувство патриотизма нельзя привить в принудительном порядке. В связи с этим мастерство педагога заключается в тонком искусстве преподавания верности Отечеству, гуманизма, благородства, гражданской чести, которую невозможно объяснить путем наставлений и рекомендаций. Только собственным примером, "горением души", проявляя уважение к людям и к родной земле, взаимопониманием и уважением к воспитаннику, можно приобщить школьника к общечеловеческим, морально-нравственным ценностям. Работа по патриотическому воспитанию должна вестись совместными усилиями родителей и педагогов, образовательных учреждений всех типов.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании».
2. Предназначен для 10-11 классов общего среднего образования.
Типовая учебная программа с обновленным содержанием предмета «Начальная военно-техническая подготовка» (дополнение к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 21 апреля 2020 года № 154)
3. Военная доктрина Республики Казахстан: 21 марта 2007 года.
4. Конституция Республики Казахстан, 1995 г.
5. Закон Республики Казахстан «О воинской повинности и военной службе». - Астана, 2005 г.
6. Общие воинские уставы Вооруженных Сил Республики Казахстан, других войск и военных структур. - Астана, 2009 г.

Куаныш А. С.

ЖАЛПЫ ӘСКЕРИ ЕРЕЖЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ АӘД САБАҚТАРЫНДА

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепте, жоспарлы сабақтарда және бөлімшелердің күнделікті іс-әрекетінде оқушыларға әскери кәсіби дағдыларды енгізу және жетілдірудің жүйелілігі мәселелері қарастырылған. Мақалада NVP мұғалімдеріне арналған әдістемелік ұсыныстар көрсетіледі.

Лундина Н.Н.
Студентка, Академии «Bolashaq»
город Караганда, Республика Казахстан
anina.nadezhda@bk.ru

Научный руководитель к.пс.н., Абдрахманова А.С.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация: В статье говорится о важности развития критического мышления и эмоционального интеллекта у подростков. Описываются результаты исследования особенностей развития этих компонентов у подростков. Находится взаимосвязимость показателей эмоционального интеллекта от показателей критического мышления.

Изучение феноменов критического мышления и эмоционального интеллекта человека активно проходит с конца 20 столетия и по сей день. Почему многих мыслителей интересует эта проблема? Почему сегодня этой проблеме посвящаются многочисленные исследования и труды? Ответы на этот вопрос следует искать в современном мире. Сегодня в век стремительной глобализации и цифровизации человек оказался в мощном потоке информации и взаимосвязей. Большинство из нас даже не осознают насколько мы затянуты в информационную паутину, которая влияет на нас, заставляя действовать и решать быстро, а порой и молниеносно. В таких ситуациях мы можем интуитивно искать и находить правильные пути решения сложных и запутанных ситуаций, но это происходит не всегда. Тогда на помощь приходят наши познавательные процессы – восприятие, внимание, мышление и др., которые должны быть натренированы на такие ситуации, но к сожалению, не всегда и это происходит осознанно и правильно. Взрослый человек испытывает зачастую свою бессильность в некоторых ситуациях, но что же говорить о подростках, которые вступают в новый взрослый мир, с его такой воронкой - ловушкой. Все больше и больше сведений поступает от ученых исследователей, что на помощь современному человеку могут придти в этих случаях развитый уровень критического мышления, который как раз и подразумевает натренированность когнитивной системы на экстренное внешнее реагирование и реакцию.

Ученые, за время изучения критического мышления по-разному трактовали этот феномен. Мы же остановимся на определении Питера Фасиоун [1,с.11-20]. Он определяет критическое мышление как «целенаправленное, саморегулирующееся суждение, которое приводит к интерпретации, анализу, оценке и выводу, а также к объяснению доказательных, концептуальных, методологических или контекстуальных соображений, на которых основывается суждение» [1,с.2-15]. Фасиоун, Жанкарло и Гайнен [2,с.33-56] заявили о семи измерениях критического мышления. Затем эти семь параметров объединяются

в Калифорнийский перечень склонностей к критическому мышлению (CCTDI). Эти семь измерений — любознательность, непредубежденность, систематичность, анализ, поиск истины, уверенность в критическом мышлении и зрелость.

Во-первых, это любознательность, измеряющая интеллектуальные способности человека в попытке найти информацию и желание учиться, даже если необходимые знания не были изучены заранее. Во-вторых, непредубежденность измеряет степень, насколько толерантны люди к разным идеям и чувствительны к предубеждениям. В-третьих, систематичность показывает склонность людей организовывать, компилировать, сосредотачивать и продолжать исследовать информацию, имеющую высокий уровень сложности. В-четвертых, аналитический аспект, который подчеркивает, как люди используют причины и факты для решения проблем, предотвращают возможные проблемы, которые могут возникнуть. В-пятых, поиск истины заключается в том, что люди продолжают искать знания в соответствии с необходимой задачей, имеют стремление продолжать задавать вопросы и быть объективными в поиске информации, даже если результаты не подтверждают собственное мнение. В-шестых, уверенность в критическом мышлении измеряет доверие человека, когда речь идет о причине проблемы. Уверенность в критическом мышлении дает людям возможность доверять доводам, приведенным другими людьми, и вести к рациональному решению проблем. В-седьмых, зрелость предполагает склонность индивидуальных характеристик к оценке при принятии решений. Зрелость в практической деятельности можно охарактеризовать тем, как люди подходят к проблеме, изучают информацию и принимают решения даже в трудных обстоятельствах, полагая, что в некоторых ситуациях может потребоваться более одного возможного выбора решения, и что при проведении оценки необходимо соответствовать стандартам, контексту и связанным фактам о возникшей проблеме.

В свою очередь измерения и составляющие критическое мышление так или иначе связаны с эмоциональной сферой человека, которое регулирует и управляет решениями и участвует в выборе. К аспектам эмоционального интеллекта относятся отслеживание и выражение эмоций, регулирование эмоций и использование эмоций при решении проблем. Отслеживание и выражение эмоций означает идентификацию эмоций в себе и в других. Регулирование эмоций означает регулирование либо по отношению к себе, либо по отношению к другим. Использование эмоций включает в себя компоненты гибкого планирования, творческого мышления, целенаправленного внимания и мотивации. Кроме того, несмотря на то, что эмоции лежат в основе этой модели, она также включает социальные и когнитивные функции, связанные с выражением, регулированием и использованием эмоций.

В свое время, еще Э.Эриксон [2, с. 3-17] говорил о важности эмоций в развитии детей. Эриксон говорил о развитии формирования личности и важности эмоционального выражения. Для Эриксона эти кризисы носят психосоциальный характер, поскольку они связаны с психологическими потребностями личности

(т. е. психопатическими), противоречащими потребностям общества (т. е. социальными). Именно на этапе подросткового возраста подросток пересматривает свою личность и пытается точно выяснить, кто он или она. В подростковом возрасте они эмоционально уязвимы и часто не в состоянии управлять своими эмоциями. Именно в этом возрасте как никогда актуально развитие эмоционального интеллекта, который в своей структуре имеет не только умение управлять своими эмоциями, но и эмоциями других людей. А это значит развитый уровень эмпатии и рефлексии, логического и абстрактного мышления и др.

В нашем исследовании, мы ставили цель - изучить состояние и взаимосвязь развития критического мышления и эмоционального интеллекта у современных подростков. В исследовании приняло участие 80 учащихся городской школы 7 и 8 класса. Были проведены 4 методики:

- Методика Н. Холла оценки «эмоционального интеллекта» (опросник EQ),
- Опросник на эмоциональный интеллект – ЭМИн. Автор Д. В. Люсин
- Школьный тест умственного развития. Авторы К.М. Гуревич, М.К.Акимова, Е.М.Борисова, В.Г.Зархин, В.Т.Козлова, Г.П.Логинова.
- Тест- опросник критического мышления (разработчики Ю.Ф. Гушин, И.И. Ильясов)

Проведя исследование развития эмоционального интеллекта (ЭИ) у подростков, можно сказать, что общий уровень ЭИ находится в пределах чуть выше среднего значения и равен 66%. По составляющим критериям самыми развитыми оказались такие как: «понимание эмоций» - 64%, «межличностный ЭИ»-61%, и «внутриличностный ЭИ»-57%. По данным критериям показатели находятся выше среднего. В пределах среднего уровня выраженности находятся такие показатели, как: эмоциональная осведомленность, «самотивация», «распознавание эмоций других людей». И низкий уровень показали такие показатели как: «эмпатия» и «управление эмоциями». Наглядно результаты можно увидеть на диаграммах на рисунке 1.

По полученным результатам особенностей критериального мышления у учащихся 7 и 8 классов, можно сказать, что в основном показатели по двум методикам располагаются выше среднего, но общее значение остается в пределах среднего значения (56%).

Рис.1 Результаты исследования эмоционального интеллекта у подростков.

На рисунке 2 можно увидеть, что самыми высокими стали «умения находить недостающую информацию» - 100% и в пределах 80% и выше умения делать аналогии, последовательность умозаключений, умение находить недостающую информацию а также умение рефлексивно оценивать содержание текста. Выше средних пределов оцениваются осведомленность учащихся, умение делать классификацию и логические умозаключения, а также числовые вычисления. Это очень хорошие результаты, которые говорят о хорошем успешном уровне мышления. Но имеется один показатель, который имеет низкую выраженность. Это - умение обобщать (29%).

Рис.2 Результаты исследования критического мышления у подростков

Если проанализировать полученные результаты в ракурсе взаимозависимости, то можно, на основании корреляционного анализа и полученных показателей коэффициента Спирмена, сказать, что от информационной осведомленности, умения делать аналогии, классификацию, зависят эмоциональная осведомленность, управление эмоциями, понимание эмоций, межличностный и внутриличностный ЭИ, самомотивация. От умения обобщать и синтезировать, по нашим данным, зависит умение человека распознавать эмоции других. А умение управлять эмоциями зависит от умения действовать и оценивать логические умозаключения. Между этими показателями были обнаружены положительные корреляции. Значение r_s по Спирмену были в пределах от 0,29 до 0,45 ($p < 0,01$).

Таким образом, можно сделать вывод о том, что уровень ЭИ и КМ у исследуемых учащихся в основном выше среднего, но есть западающие зоны в виде низко развитых умений делать обобщения, управлять эмоциями, проводить эмпатию. И исходя из результатов корреляционного анализа, можно сделать рекомендации для подростков по развитию этих умений: больше получать информацию об эмоциональных состояниях, их проявлениях. Повышать свой уровень осведомленности в критическом мышлении. Обращать внимание на

умение делать обобщения, то есть анализировать и делать логические умозаключения, уметь различать их последовательность и ход заключения. Именно работа над этими показателями помогут подросткам более успешно управлять эмоциями и повысить уровень эмоционального интеллекта, который в свою очередь поможет творчески и критично решать не стандартные жизненные ситуации.

Список использованных источников:

1. P. Facione, A.C. Giancarlo and C.N.F. & Дж. Гейнен, «Предрасположенность к критическому мышлению», Журнал общего образования, 1995, с. 1–25.
2. П. Фасиоун Критическое мышление: Заявление об экспертном консенсусе для целей образовательной оценки и обучения, Калифорния: Калифорнийское академическое издательство, 1990. - 80с.
3. Эриксон Э. Детство и общество. / Пер. с англ. - СПб.: ЛЕНАТО, 2002. - 592с.

Лундина Н.Н.

**ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН СЫНИ ОЙЛАУДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ
ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа: Мақалада жасөспірімдерде сыни ойлау мен эмоционалды интеллектті дамытудың маңыздылығы туралы айтылады. Жасөспірімдерде осы компоненттердің даму ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері сипатталған. Эмоционалды интеллект көрсеткіштерінің сыни ойлау көрсеткіштеріне өзара тәуелділігі бар.

ӘОК 338.462

Маханов Т.Ж., Муса-Ахунов Р.А.

mahanov1973@mail.ru

№ 15 колледж, Тараз қаласы, Қазақстан Республикасы

**БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫ:
БОЛАШАҒЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қоғамның белсенді дамуы жағдайында білім беру жүйесінің жоғары талаптары, олардың халықтың кәсіптік-біліктілік құрылымын ұдайы өндіру және әлеуметтендіру сияқты қызметтерін тиімді атқаруы жалпы қоғамның дамуына, оның интеллектуалдық және экономикалық әлеуетіне әсер етуі қарастырылған.

Кез – келген мемлекетте білім беру - жүйені қалыптастыратын фактор болып табылады, ал сапалы білім беру әлеуметтік дамудың және тұрақты экономикалық өсудің негізі болып табылады. ХХІ ғасырдағы әлемдік экономиканың перспективалары көптеген елдердің қызмет көрсету саласы, ғылым, білім және т. б. белсенді ілгерілеп келе жатқан постиндустриалды кезеңге өту сипатымен айқындалған. Қазіргі уақытта елдің макроэкономикалық өсуі мен әл-ауқаты қоғамдық өндірістің базалық салаларының даму деңгейіне

байланысты екендігі айқын түсінікке ие болды, олардың арасында білім беру ерекше маңызды рөл атқарады. Білім берудің мақсаты - ол экономика мен қоғамның жаңа сапасын құруға арналған және қазіргі таңда адами капиталға қолдау көрсетілуде. Ғасырлар бойы білім беру ұйымдары (мектептер, ЖОО-дар және т.б.) іс жүзінде бәсекелестіктен тыс болды. Қызмет көрсету саласындағы бәсекелестік маңызды болмады және университеттер тұрақты жұмыс істеді. Өндіріс пен қызмет көрсетудің барлық салаларына әсер еткен жаһандану, ең алдымен, заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың ресурстарын пайдалану арқылы білім беру саласына айтарлықтай әсер етті. Мұның бәрі тұтастай алғанда білім беру жүйесін, атап айтқанда жоғары оқу орындарын стратегиялық басқару қажеттілігіне алып келді.

Ол үшін бірнеше шарттарды орындау қажет. Біріншіден, қоғам тарапынан қолдау болуы тиіс. Екіншіден, ел үкіметі тарапынан белсенді мемлекеттік білім беру саясатын ілгерілету. Үшіншіден, білім беруді жан-жақты жетілдіру.

Білім беру жүйесінде өзгерістер жиі кездеседі, оның қалыптасуы мен дамуына әсер ететін бірқатар факторлар бар. Осы факторларды қарастырып көрейік:

- елдің қайта құрылуымен тікелей байланысты саяси-экономикалық процестер. Бұл процестер еңбек нарығына қатысты талаптарды өзгертті, бұл білім алушыларға тікелей әсер етті;

- жекелеген азаматтардың, этностардың және халық жіктерінің мүдделерін ескеретін мемлекеттік әлеуметтік саясат;

- әлемдік дамудың жалпы үрдістері: қоғамның жедел дамуы, бұл, әрине, азаматтардың дайындық деңгейін арттыру қажеттілігінің пайда болуына ықпал етеді;

- ақпараттық қоғамға көшу, мәдениетаралық өзара іс-қимыл ауқымының едәуір кеңеюі, осыған байланысты коммуникабельділік пен төзімділік факторлары ерекше маңызға ие болуда;

- экономиканың серпінді дамуы, бәсекелестіктің өсуі, біліктілігі төмен еңбек саласының қысқаруы, жұмыспен қамту саласындағы елеулі құрылымдық өзгерістер қызметкерлердің кәсіби біліктілігін арттыру мен қайта даярлау қажеттілігін айқындайды.

Білім беру жүйесін дамытуда жаңа екпін халықаралық ашықтыққа, білім алушылардың қажеттіліктерін есепке алуға, қаржыландыру көздерін әртараптандыруға және статистикалық деректерді жүйелі жинауға және оларды жариялауға жасалды. Осылайша, жаһандану білім беру желілерін қалыптастыру қажеттілігі мен мүмкіндігін анықтайды, постиндустриалды экономика білім беру желілерінің құрылымына қойылатын талаптарды белгілейді, ал ақпараттық технологиялар білім беру желілерін қалыптастыру және жұмыс істеу және білім беру саласында қызмет көрсету рәсімдері мен ережелерін анықтайды. Сыртқы ортаның өзгеруі, Жоғары білім беру саласындағы бәсекелестіктің жоғары деңгейі, академиялық еркіндік дәрежесінің ұлғаюы жағдайында жоғары оқу орындарын дамытуды стратегиялық жоспарлау қажеттілікке айналды. Бұрын жоспарлы шаруашылық жүргізу дәуірінде жекелеген жоғары оқу орындарының

қызметін стратегиялық жоспарлаудың қажеті болмады – Стратегиялық жоспарлау Білім және ғылым министрлігі деңгейінде жүзеге асырылды.

Бұдан басқа, Қазақстандағы білім беру қызметтері нарығының перспективалары мынадай факторлармен сипатталады: жоғары оқу орындарының санын қысқарту, Ұлттық біліктілік шеңберлерін қалыптастыру, білім беру мазмұнын анықтаудағы академиялық еркіндік, академиялық ұтқырлық, екі жақты және желілік өзара іс-қимыл шеңберінде бірлескен білім беру бағдарламаларын дамыту, Болон процесінің қағидаттарын іске асыруға бағытталу. Осылайша, ҚР жоғары білім беру жүйесі тәуелсіздік жылдарында елеулі өзгерістерге ұшырады. Бұл процестің себептері мен катализаторларының бірі-жоғары білім беру жүйесіне жаңа мақсаттар мен міндеттер қоятын жаһандану. Университеттер бәсекелес ортада жұмыс істейді және жеке автономды бизнес-ұйымдар ретінде дамиды. Мемлекет тек өз меншігіндегі университеттердің қызметін тікелей үйлестіреді. Мемлекеттік емес университеттердің қызметі бірқатар жүйелі шаралар көмегімен реттеледі. Білім беру сапасын бағалаудың ең танымал тетіктері аккредиттеу және рейтингтер болды. Екі механизм де саяси және білім беру трендтеріне сәйкес келетін табысты университеттерді іздеуге және анықтауға бағытталған. Дәл қазір рейтингтер жоғары оқу орындарының білім беру қызметтерінің жаһандық нарығында оларды дамытуға және ілгерілетуге ықпал ететін белсенді маркетингтік компанияларының құралына айналды. Қазақстандық жоғары оқу орындарын әлемдік рейтингтерге ілгерілетуге мемлекеттік деңгейдегі бағдарлану Қазақстанда білім экономикасының дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасайды.

Дамуға қолайлы негізгі саяси факторлардың қатарында Қазақстанның Болон процесіне кіруін, білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу және іске асыру практикасын енгізуді бөліп көрсетуге болады. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесі технологиялық инновациялардың әсерін дереу сезінеді, олардың жеделдігі жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін айқындайды. Интернет-технологиялар бірлескен білім беру бағдарламалары мен зерттеулеріне қатысу және өткізу бойынша академиялық байланыстарды кеңейтеді, жоғары оқу орындарына өздерінің білім беру қызметтерін тұтынушыларға жақын болуға мүмкіндік береді.

Біздің республикамыздың тұрғысынан білім берудің жаһандануы мемлекеттің тиімді білім беру саясатына байланысты. Бұл үшін, ең алдымен, білім беруді қаржыландыру және ақшалай қаражатты тиімді пайдалану мәселелері шешіледі. Жаһандық ақпараттық желінің барлық артықшылықтарын пайдалану үшін Қазақстан оқу орындарында, жекелеген өңірлерде және ауылдық білім беру мекемелерінде компьютерлік орталықтар ашып, оларды Интернетке қосады, пайдаланушыларды оқытады. Барлық сала мамандарын қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру бойынша жалпыұлттық бағдарламалар әзірленуде. Жоғары білім берудегі жаһанданудың өтіп жатқан процесі профессорлар мен студенттердің академиялық ұтқырлығының өсуіне, оқу

жоспарлары мен оқыту әдістерін, халықаралық білім беру жобаларын, халықаралық оқу орындарын біріздендіруге әкеледі. Сонымен бірге, жаһандану жоғары білім берудің ұлттық жүйелерінен жаңа мақсатты бағдарлауды талап етеді. Жалпыадамзаттық этика құндылықтарындағы халықаралық ынтымақтастықтың барлық өзекті қажеттіліктерін ескеру қажет.

Жоғарыда айтылғандай, жоғары білім беру ауқымын кеңейту халықаралық ынтымақтастықтың өткір проблемасын туғызады. Халықаралық ынтымақтастық жоғары білім берудің әлемдік жүйесін дамытудың қуатты тетігі болып табылады. Ол бірқатар өзекті мәселелерді шешуге арналған. Атап айтқанда:

- түрлі елдер мен өңірлерде мамандар даярлау деңгейлерін теңестіру;
  - жоғары білім беру саласында халықаралық ынтымақтастық пен әріптестікті нығайту;
  - әр түрлі елдерде және әр түрлі континенттерде білім мен дағдыларды бөлісу;
  - жоғары оқу орындарының, оның ішінде халықаралық қорлардан қаржыландыру арқылы дамуына жәрдемдесу;
  - жоғары білім беруді дамыту мақсатында білім беру мекемелерінің қызметін үйлестіру;
  - академиялық ынтымақтастық пен өзара көмек үйлесімінде ғылыми мектептер мен білім беру жүйелерінің бәсекелестігін көтермелеу.
- Осылайша, жаһандану маңызды процестердің бірі бола отырып, білімге үлкен көңіл бөледі. Ол оқу-әдістемелік, тәрбие жұмысын, ғылыми зерттеулерді, халықаралық ынтымақтастықтың мазмұнын арттырады.

Білім беру процесіне жаһандану процесін белсенді енгізу оң сәттермен ғана байланысты емес, сонымен қатар елдердің әлемдік білім беру кеңістігіне кіруін едәуір қиындататын бірқатар маңызды проблемаларға ие. Білім берудің жаһандануы проблемасының мұндай кедергілеріне тілдік кедергіні жатқызуға болады. Жоғары оқу орындары студенттерінің көпшілігі шет тілдерін білмейді. Нәтижесінде студенттер шет тілінде өткізілетін конференцияларға қатыса алмайды, студенттер өз жұмыстарын жариялай алмайды. Сонымен, білім беру саласындағы жаһандану үрдістерін дамыту экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен қоғамның адами әлеуетін арттырудың объективті қажеттілігімен қатар баламасыз парадигманы, мазмұнды, экономикалық және институционалдық ұйымды жаңғыртуды талап етеді.

Білімге көптеген факторлар әсер етеді, олардың негізгілерінің бірі экономикалық. Білім экономиканың қажеттіліктерін қамтамасыз етуі және қанағаттандыруы керек. Экономика мен білім берудің өзара әрекеттестігі мен өзара байланысы – табиғи және өзара тиімді процесс. Әрбір мемлекет осы процестің пайда болуына және оны қолдауға барынша жәрдемдесуге тиіс және міндетті. Мемлекеттік саясаттың қазіргі кезеңдегі стратегиялық міндеті ұлттың зияткерлік және рухани-адамгершілік әлеуетіне негізделген тиімді қоғам құру болып табылады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Святлов С. А., Скиба М. А. Управление университетом, ориентированное на результат // Интеграция высшего образования Республики Казахстан в Болонский процесс: Управление, содержание, кадры. – Алматы, 2020.
2. Арыстанбекова А.Х. Глобализация. - Алматы: Дайк-Пресс, 2017.
3. Турганбаева А. Р., Скиба М. А., Бектемесов М. А. Инновации в образовательном процессе педагогического университета // Вестник КазНПУ имени Абая. Физико-математическая серия. – №4 (24), 2019

**Маханов Т.Ж., Муса-Ахунов Р.А.
СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ:
БУДУЩЕЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Аннотация. В статье рассматриваются высокие требования к системе образования в условиях активного развития современного общества, эффективное выполнение ею таких функций, как непрерывное производство и социализация профессионально-квалификационного состава населения, влияет на развитие общества в целом, его интеллектуальный и экономический потенциал.

УДК 376.3

Мухаметрахимова К.А
kmuhametrahimova@mail.ru

КГУ "Областной специальный комплекс "детский сад-школа-интернат №1
город Талдыкорган, Республика Казахстан
Научный руководитель к.ф.н ОП «Специальная педагогика» Галиева А.Н

**ОСОБЕННОСТИ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ
МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСЛЕ КОХЛЕАРНОЙ
ИМПЛАНТАЦИИ**

Аннотация. В статье анализируются методы и условия проведения коррекционной работы с обучающимися младших классов после кохлеарной имплантации. Рассматривается проблема речевого развития неслышащих детей после кохлеарной имплантации. Характеризуются специфические трудности, возникающие у детей с кохлеарным имплантом в процессе обучения.

Введение. Развитие высокотехнологичной медицины привело к появлению нового метода помощи лицам с тяжелыми нарушениями слуха – кохлеарной имплантации. В результате кохлеарной имплантации ранее глухой ребенок потенциально способен воспринимать даже тихие звучания, что соответствует легкой тугоухости (I степень по международной классификации) (М.Р. Богомилский, А.А. Ланцов, В.И. Пудов, Г.А. Таварткиладзе, Ю.К. Янов и др.) Кохлеарная имплантация – это комплексная система мероприятий, направленная на полноценную социальную адаптацию детей и взрослых с глубокой потерей слуха.

В области обучения глухих детей с помощью кохлеарных имплантов было выяснено, что успешная проведенная операция не гарантирует, как ранее считалось, автоматического перехода ребенка к освоению речи на слухозрительной основе. Она лишь создает предпосылки для этого. Была доказана необходимость психолого-педагогической реабилитации ребенка после операции. Предполагается, что идеальным результатом и целью кохлеарной имплантации детей с нарушением слуха в раннем возрасте является то, чтобы они научились слышать и понимать речь окружающих, говорить самостоятельно, использовать речь для общения и познания мира и развиваться наравне с детьми, имеющими нормальный слух. То есть, эффективность проведения кохлеарной имплантации будет зависеть от коррекционных мероприятий.

Дети, которым были установлены кохлеарные импланты, представляют особую группу, отличающуюся от слабослышащих и глухих детей, так как присутствует расхождение между их слуховыми возможностями и уровнем развития речи. Различный уровень развития речи после кохлеарной имплантации зависит от возраста ребенка, продолжительности времени, в течение которого он был глухим, возраста на момент имплантации, способа проведения операции, наличия сопутствующих нарушений и наличия предварительной развивающей работы с ребенком перед операцией.

Методы и наблюдения. В исследованиях сурдопедагогов подчеркивается, что дети с нарушением слуха – наиболее сложно и трудно интегрируемая категория детей. По мнению И.М. Гилевич и Л.И. Тиграновой, трудности связаны не столько с состоянием слуховой функции ребенка, сколько со связанными с этим особенностями речевого развития» [7]. Ребенок после операции по кохлеарной имплантации представляет собой совершенно другой статус ребенка с нарушением слуха, с одной стороны ему доступны звуки в диапазонах, характерных для I степени тугоухости, как у слабослышащих детей, с другой стороны, при отключении речевого процессора ребенок становится неслышащим. Начиная работу с детьми с кохлеарным имплантом, необходимым условием является знание педагога об особенностях их слухоречевого восприятия. Эти знания позволяют нам грамотно подходить к созданию слухоречевой среды и отбору содержания обучения.

Возникает вопрос, подходят ли современные системы педагогического сопровождения для слабослышащих и неслышащих детей ребенку с КИ.

Исследования Феклистовой С.Н. в анкетировании учителей –дефектологов при работе с детьми с кохлеарными имплантами выявили следующие трудности:

- в определении основных направлений коррекционной работы (только 40 % указали развитие слухового восприятия, развитие речи), то есть многие сурдопедагоги не работают над развитием всех психических процессов: над развитием внимания, памяти, мышления;

- факторов, влияющих на продолжительность коррекционной работы;

- конкретных методических приемов работы с детьми с кохлеарным имплантом.

Остается спорным вопрос о применении приемов и методов работы для слабослышащих и позднооглохших детей для детей с кохлеарными имплантами

Учеными Л.М. Быковой, Л.А. Головчиц, С.А. Зыковым, Л.В. Нейманом, Л.П. Носковой, Т.В. Нестерович, Е.Н. Марциновской, Н.Ф. Слезиной, Ф.Ф. Рау, Н.Д. Шматко и другими доказано, что нарушение работы одного только слухового анализатора приводит к расстройству слухового восприятия, формирует у ребенка нарушение слуха и своеобразие развития речи, ее понимания, произносительной стороны, невозможность овладения словарным составом [1,2].

Высшие психические функции у детей с кохлеарной имплантацией имеют свои особенности. У детей с кохлеарными имплантами отмечается нарушение слухового восприятия и памяти, высокая утомляемость, снижение внимания, недостаток волевых компонентов, замедленная обработка звуковой и речевой информации вследствие чего у детей может наблюдаться вторичная задержка (ЗПР), незрелость эмоционально-волевой сферы, нарушения коммуникации и центральные слуховые расстройства. Поэтому коррекционную работу с детьми, перенесшими кохлеарную имплантацию необходимо строить, учитывая вышеперечисленные особенности [3].

Проявляются особенности долговременной памяти: малыш быстро запоминает слово на занятии, а через некоторое время может повторить его по подражанию взрослому, но не связывает с определенным предметом. У ребенка с КИ возникают трудности в понимании многих слов. Замечаются проблемы произвольного и произвольного аудитивного внимания, быстрая утомляемость при прослушивании [4]. У детей после вживления кохлеарного импланта наблюдается несформированность познавательных процессов, а именно синтеза обобщения. В период старшего дошкольного возраста происходит снижение уровня концептуального мышления и преобладает конкретный и функциональный способ обобщения.

Исследования детей с нарушениями слуха показали, что если детей с 3-4 степенью тугоухости протезировать кохлеарным имплантом в возрасте до 6 месяцев, то их речевое и языковое развитие, включая накопление пассивного и активного словаря, овладение грамматической системой родного языка, будет таким же, как у нормальнослышащих детей. Если же детям надеть кохлеарный имплант после 6 месяцев, то при самой эффективной коррекционной работе ребенок все равно будет отставать в развитии речи. Таким образом, слухоречевое развитие ребенка с кохлеарным имплантом зависит в первую очередь от наличия у ребенка слухового опыта (прогрессирующее снижение слуха, постоянное использование СА). При отсутствии такого опыта ребенок медленнее адаптируется к новым ощущениям [5,6].

Результаты исследования. Феклистова С.Н. утверждает, что в процессе работы по развитию устной речи ребенка младшего школьного возраста с кохлеарным имплантом специальный педагог может использовать методы и методические приемы, рекомендованные в работе со слабослышащими детьми.

Анализ существующей за рубежом практики коррекционно-развивающей работы с детьми с кохлеарным имплантом позволяет выделить следующие ее особенности (1):

1) главную роль в процессе коррекционной работы выполняют родители. Сурдопедагогу необходимо вовлекать родителей в процесс обучения, - научить родителей развивать у ребенка понимание речи и использование речи для общения не вовремя целенаправленных занятий, а при выполнении обычных дел, и не превращать жизнь ребенка в непрерывное занятие.

2) в процессе обучения ребенка с кохлеарным имплантом старше трех лет рекомендуется использовать не глобальное, а аналитическое чтение. Это обеспечит развитие произносительной стороны устной речи и создание базы для овладения ребенком грамматическим строем речи;

3) не рекомендуется использовать опору на тактильно-вибрационные ощущения в процессе формирования устной речи. Основой для овладения устной речью, также как и у слышащего ребенка, должно быть только слуховое восприятие. Наши наблюдения показывают, что многие сурдопедагоги при постановке и коррекции звуков, имплантированным детям используют тактильно-вибрационные ощущения, как при работе с неслышащими детьми.

4) не рекомендуется использовать прием сопряженного проговаривания при формировании и развитии произносительных навыков, так как это будет тормозить естественное развитие понимания речи и собственной речи ребенка;

5) следует осуществлять постепенный переход от слухо-зрительного к слуховому восприятию обращенной речи ребенком с кохлеарным имплантом (на начальных этапах работы учитель-дефектолог сидит напротив ребенка, в дальнейшем – рядом с ним);

6) должно быть строго исключено использование жестовой речи в процессе коррекционно-развивающей работы. Специальные жесты отрицательно влияют на развитие устной речи [4].

Ребенок с кохлеарным имплантом может «услышать» практически все, но не всегда правильно понимает (а иногда вовсе не понимает) услышанное. Это связано с тем, что ребенок может просто не знать смысла воспринятых слов, их значения в определенном контексте.

Э.И. Леонгард, автор «метода Леонгард» сформулировала ряд требований для развития слухоречевого развития детей с КИ. Ближайшее окружение ребенка должно общаться с ним естественно, как со слышащим, не утрируя артикуляцию, не делая акцента на сложных звуках для лучшего понимания

При проведении коррекционной работы, специальный педагог должен осознавать, что ребенок с КИ имеет не только проблемы в развитии произносительных навыков, но и общее недоразвитие речи. Это предполагает необходимость многолетней целенаправленной работы по формированию языковой компетенции ребёнка – накоплению пассивного и активного словаря, формированию грамматических представлений, развития связной речи. Даже у детей, овладевающих в процессе использования КИ и занятий фразовой речью, характерны проблемы построения развернутого высказывания; отсутствие

языкового чутья, развить которое значительно сложнее, чем научить ребёнка использовать в своей речи готовые образцы высказываний; инертность в выборе языковых средств, обусловленную недостаточной сформированностью лексической и грамматической стороны речи.

Имплантированные учащиеся испытывают трудности при восприятии нового материала и его запоминании, употреблении грамматических форм речи, умении определять допущенные ими в процессе воспроизведения запоминаемого материала пропуски или ошибки и исправлять их, контролировать свою речь. У детей с кохлеарной имплантацией нет последовательности в изложении событий, трудности при пересказе, трудности в связных высказываниях, а также низкая концентрация и переключение внимания, быстрая утомляемость при слуховой нагрузке.

Учитывая все вышеизложенное, при организации коррекционных занятий использовать постоянно опорные средства: схемы, таблицы, задания с использованием мнемотехники, задания на развитие речи по схемам, по картинкам,

Заключение.

Таким образом, основными особенностями речевого развития детей, перенёсших кохлеарную имплантацию является сниженное понимание обращенной речи, ограниченный словарный запас, неверное употребление слов, нарушение звукопроизводительной стороны речи и грамматического строя, застенчивость, и низкая речевая активность. У данных детей несформированные мыслительные процессы, однако, скорость понимания может соответствовать здоровым детям, а в ряде случаев быть выше. Они быстро утомляются и подвергаются формированию стресса и депрессии в результате нервно-психического напряжения. Однако, чем больше срок ношения импланта, тем выше показатели речевого развития и понятийного мышления.

Для формирования и развития у школьника с КИ естественной коммуникации и речи необходимо удовлетворение особых образовательных потребностей: проведение регулярных коррекционных занятий с опорой на развивающийся слух, соблюдение естественных условий общения, организация регулярного общения со слышащими сверстниками и взрослыми

Список использованных источников:

1. Зыков С.А. Методика обучения глухих детей языку. – М.: Просвещение, 1977.
2. Зыков С.А. Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения // Изд-во Акад. пед. наук РСФСР. – М., 196
3. Феклистова, С.Н. Коррекционно-педагогическая помощь детям раннего и дошкольного возраста с кохлеарным имплантом в Республике Беларусь: состояние, проблемы, перспективы / С.Н. Феклистова // Специальная адукацыя, 2010. - № 6. – С. 17 – 24.
4. Зонтова, О.В. Коррекционно-педагогическая помощь детям после кохлеарной мплантации / О.В. Зонтова. – СПб : СПб НИИ уха, горла,носа и речи, 2008. – 78 с.
5. Королева, И. В. Слухоречевая реабилитация глухих детей и взрослых с кохлеарными имплантами / И. В. Королева. – СПб. : СПб НИИ уха, горла, носа и речи, 2007.

6. Королева И.В. Развитие слуха и речи у глухих детей раннего и дошкольного возраста после кохлеарной имплантации: Учебное пособие / И.В.Королева. СПб: С Петербургский НИИ уха, горла, носа и речи, 2008.- 286 с.

7. Гилевич, И.М. Если ребенок со сниженным слухом учится в массовой школе / И.М. Шилевич, Л.И. Тигранова. – Дефектология. – 1995. – № 3. – С. 13 – 17.

Мухаметрахимова К.А

КОХЛЕАРАЛЫҚ ИМПЛАНТАЦИЯДАН КЕЙІН БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРМЕН ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада кохлеарлық имплантациядан кейін бастауыш сынып оқушыларымен түзету жұмыстарын жүргізудің әдістері мен шарттары талданады. Кохлеарлық имплантациядан кейінгі саңырау балалардың сөйлеуін дамыту мәселесі қарастырылады. Оқыту процесінде кохлеарлы имплантаты бар балаларда пайда болатын ерекше қиындықтар сипатталады

ӘӨЖ 372.851

Мұхамедия А.

«Bolashaq» Академисының 4 курс студенті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы
mukhamediya03@inbox.ru

Ғылыми жетекшісі аға оқушысы Жапанова Р.Н.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада «функционалдық сауаттылық» ұғымы, оның бағыттары, белгілері, құрылымы, бастауыш мектеп жасындағы математикалық сауаттылықты қалыптастыру ерекшеліктері, сондай-ақ оқу процесінде бастауыш сынып оқушыларында математикалық сауаттылықты қалыптастырудың тиімді әдістері қарастырылады.

Сондай-ақ, біздің балаларымыздың, тұтастай алғанда бүкіл өскелең ұрпақтың функционалдық сауаттылығына көп көңіл бөлу қажет. Бұл біздің балаларымыздың қазіргі өмірге бейімделуі үшін өте маңызды. Сондықтан адамға өз әлеуетін іске асыруға көмектесетін білім беру сапасын жақсарту үшін функционалдық сауаттылықты дамыту бірінші орынға шығады [1].

Бастауыш жалпы білім беру бағдарламаларын игеру нәтижелеріне қойылатын білім беру талаптарының бірлігі білім алушының жеке басының жүйелі және үйлесімді дамуын, оның қазіргі қоғамда өмір сүруі үшін де, негізгі жалпы білім беру деңгейінде, сондай-ақ өмір бойы табысты оқуы үшін де қажетті білімді, құзыреттерді игеруін қамтамасыз ететін жүйелі-іс-әрекет тәсілі негізінде білім беру стандартында іске асырылады.

Жаңартылған стандарт бойынша функционалды сауаттылықты кез-келген өмірлік жағдайдан шығудың жолы ретінде қарастырады. Олар студенттерге әрі қарай білім алу және тиісті мамандықты таңдау үшін негізгі дағдыларды алуға

бағытталған. Функционалдық сауаттылықтың қалыптасуы өмір бойы жүреді, сондықтан мектептерде Өзін-өзі тәрбиелеуге деген қызығушылықты ояту ұсынылады.

Әлемдік білім беру кеңістігіне кірудің табыстылығының көрсеткіштерінің бірі математикалық сауаттылықты қалыптастыру басым міндеттердің бірі ретінде белгіленген білім беру халықаралық стандарттарын орындау болып табылады. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру динамикалық, шығармашылық, жауапты және бәсекеге қабілетті тұлғаның қалыптасуының шарты ретінде қарастырылады.

Бастауыш жалпы білім беру мектептегі білім берудің негізі болып табылады, өйткені дәл осы кезеңде жеке тұлғаны қалыптастыруға негіз қаланады. Дәл осы бастауыш мектепте функционалдық сауаттылықтың негізі қаланады [2].

Математикалық сауаттылық – адамның өзі өмір сүретін әлемдегі математиканың рөлін анықтау және түсіну, жақсы негізделген математикалық пайымдаулар айту және математиканы қазіргі және болашақта шығармашылық, қызығушылық танытатын және ойлайтын азаматқа тән қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін пайдалану қабілеті. Математикалық сауаттылық – адамның өмір бойы алған білімін адам қызметінің, қарым-қатынастың және әлеуметтік қатынастардың әртүрлі салаларындағы өмірлік міндеттердің кең ауқымын шешу үшін пайдалану мүмкіндігін қарастырады [3].

Бастауыш сынып оқушысының математикалық сауаттылығы функционалдық сауаттылықтың құрамдас бөлігі ретінде түсіндіріледі:

- оқу және күнделікті өмір үшін математикалық білімнің қажеттілігін түсіну;
- күнделікті жағдайларда математиканы қолдану қажеттілігі мен қабілеті;
- қоршаған шындық объектілері туралы математикалық ақпаратты табу және талдау.

Неміс ғалымдарының зерттеулері көрсеткендей, адам оқығандарының тек 10% - естігендерінің, 20% - көргендерінің, 30% - ғана есте сақтайды; және сөйлегенде және нақты іс-шараларға қатысқанда ғана ол материалды 90% есте сақтайды және сіңіреді.

Мұғалімнің алдында сұрақтар туындайды: баланы оқуға, үлкен көлемдегі ақпаратты шарлауға, мәтінмен жұмыс істеуге қалай үйрету керек? Оқуға деген оң көзқарасты қалай оятуға болады? Функционалдық сауаттылықты қалай қалыптастыруға болады?

Математика сабақтары барысында жалпы білім алушылардың математикалық мәдениеті дамиды. «Математикалық мәдениет» ұғымына мыналар кіреді: алгоритмдік мәдениет, есептеу мәдениеті, графикалық мәдениет, логикалық мәдениет, математикалық сауаттылық. Сабақтың әртүрлі кезеңдерінде жүйеде қолданылатын қосымша тапсырмалар математикалық сауаттылықтың әртүрлі компоненттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Түрлі дереккөздерден қызықты тапсырмалар табылды, нәтижесінде мен математикалық сауаттылықты дамыту аясында қолданатын технологиялар,

әдістер, тапсырмалар үлгілері пайда болды. Ең бастысы, бұл тапсырмалар өмірлік жағдайға байланысты.

Осылайша, білім алушылардың математикалық сауаттылығын қалыптастыру бойынша міндеттерді білім берудің базалық деңгейінің оқу мазмұны мен әртүрлі өмірлік жағдайларда қолданылатын математикалық дағдыларды жетілдіруге бағытталған қосымша курстардың оңтайлы үйлесімі жағдайында жүзеге асыруға болады. Жоғарыда аталған міндеттер мен әдістер «функционалдық сауаттылық» сабақтан тыс іс-шаралар курстарын іске асыру барысында қолданылады [4].

Бастауыш сынып мұғалімі математикалық сауаттылықты қалыптастыру туралы не білуі керек:

- қалыптасқан математикалық білімнің жүйелілігін, теориялық және практикалық пәндік базаның қажеттілігін есте сақтаңыз;

- қоршаған әлемнің математикалық жағымен өзара әрекеттесуге дайындықты қалыптастыру;

- өмірлік есептерді шешудің жолдарын іздеу тәжірибесін қалыптастыру, нақты жағдайларды математикалық модельдеуге үйрету және оқу есептерін шешудің тәсілдерін нақты жағдайларға көшіру;

- танымдық саланы дамыту, әлемді тануға үйрету, мәселелерді әртүрлі тәсілдермен шешу;

- реттеуші саланы және рефлексияны дамыту: қызметті жоспарлауға, алгоритмдерді құруға (есептеу, құру және т. б.), процесс пен нәтижені бақылауға, бастапқы мәліметтерге сәйкестігін тексеруге және сенімділікке, қызмет нәтижесін түзетуге және бағалауға үйрету [5].

Мұғалімнің мақсаты - білім алушыларды фактілерді, құбылыстарды, оқиғаларды бағалай отырып және алған білімдерінің негізінде шешім қабылдауға, әрекет етуге үйрету. Мұғалім қолданатын барлық әдістер танымдық, ақыл-ой белсенділігін дамытуға бағытталуы керек, ол өз кезегінде әр оқушының білімін жетілдіруге, байытуға, оның функционалдық сауаттылығын дамытуға бағытталған.

Сабақта қолданылатын әдістер оқушылардың математикалық сауаттылығын арттыруға бағытталған, жеке өзін-өзі дамытуды, білім алудағы дербестікті қамтамасыз ететін, коммуникативтік дағдыларды, ақпарат пен технологияларды пайдалану, мәселелерді шешу, кәсіпкерлік пен креативтілікті қалыптастыратын ақпараттық-білім беру ортасын дамытуға ықпал ететінін атап өткен жөн. Б.Баймұханов сөздері мұғалімнің мақсатын қысқаша және терең ашады: «менің оқушыларым менен емес, жаңа нәрселерді үйренеді; олар бұл жаңаны өздері ашады. Менің міндетім - оларға өз идеяларын ашуға және дамытуға көмектесу».

Мұғалім балаларды баурап, қызықтыруы керек, олардың іс-әрекетінің маңыздылығын көрсетіп, өз қабілеттеріне деген сенімділікті оятуы керек. Қойылған міндеттерді сәтті шешкен жағдайда біз функционалдық сауатты тұлғаны қалыптастырудың негізгі мақсатын орындаймыз, яғни. жалпы білім

беретін мектептерде интеллектуалды, физикалық және рухани дамыған азаматты қалыптастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Оспанов Т.Қ., Кочеткова О.В., Астамбаева Ж.Қ. Жаңа буын оқулықтары бойынша бастауыш сыныптарда математика оқыту әдістемесі. Оқу әдістемелік құрал. Алматы, 2005. – Б.28.

2. Кенелбаева М.А. Бастауыш және негізгі мектепте математиканы дамыта оқытудағы сабақтастық мәселелері. Оқу құралы. Астана, 2005. Б.3-11.

3. Файзулдаева С. Мектеп жасына дейінгілер мен бастауыш сынып арасындағы сабақтастық // Бастауыш мектеп. - 2006., №1., Б.45-49.

4. Сәдірмекова Д. Математикалық сауаттылықты қалыптастыру // Математика және физика. - 2005., №5., Б.12-15.

5. Баймұханов Б. Оқушылардың математикалық тапсырмаларды орындаудағы дербестігін арттыру. Алматы, 2006. Оқу әдістемелік құрал. Б.27-30.

Мухамедия А.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье рассматриваются понятие «функциональная грамотность», её направления, признаки, структура, особенности формирования математической грамотности в младшем школьном возрасте, а также эффективные приемы формирования математической грамотности у младших школьников в процессе обучения.

УДК 373.1.02

Накипбекова Ж.А., Коньратова Н.Б

”Әл-Фараби атындағы мектеп-гимназиясы”

физика пәні мұғалімі

№18 ЖББМ , Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Жұмыстың өзектілігі физика пәнін тиімді оқыту әдістері мен оқыту процесін жақсартуға көмектесетін негізгі стратегиялар қарастырылған. Қамтылған аспектілерге интерактивті оқу материалдарын пайдалану, оқушылардың белсенді қатысуы, тәжірибелік тәжірибелер, жеке қолдау көрсету және өзін-өзі реттеу стратегиялары кіреді. Физиканы оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін түсіну және қолдану мектеп оқушыларының осы ғылыми салаға деген қызығушылығы мен үлгерімін арттыруға бағытталған.

*Педагогикалық жұмыстағы шешуші нәрсе –
ең жақсы оқыту әдістерін таба білуде.*

Ыбырай Алтынсарин

21 ғасыр ол білім мен мәдениеттің, техника мен өнердің "бәсекеге" түскен кезеңі. Қазіргі кезде адамдар бұрынғы жаугершілік замандағыдай білек күшімен емес ақылдың, білімнің күшімен өзін көрсете білуге міндетті. Білекті бірді, білімді

мыңды жығады деген мақал да осыған байланысты айтылды емес пе? Иә, әрине. Бұл заманда адамның білімі болмаса мақтанарлықтай жетістікке жетуі екі талай! Ал білімді адамға қай жерде болмасын зор мүмкіндіктерге жол ашық екені белгілі! Бұл заман талабы!

Болашақта өркениетті дамыған елдер қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Өйткені, тәуелсіз Қазақстанды дамыған бәсекеге қабілетті елу елдің қатарында, терезесін тең ететін – білім. Сондықтан қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдына оқу үрдісін технологияландыру мәселесін қойып отыр. Мектеп өміріне еніп отырған технологиялардың ерекшелігі өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан – жақты дамыту.

Бұл мақалада «Физиканы тиімді оқыту әдістері» тақырыбын қамтиды және оқушылардың физиканы оқыту процесін жақсартуға көмектесетін негізгі стратегиялар мен әдістерге шолу жасайды. Қамтылған аспектілерге интерактивті оқу материалдарын пайдалану, оқушылардың белсенді қатысуы, тәжірибелік тәжірибелер, жеке қолдау көрсету және өзін-өзі реттеу стратегиялары кіреді. Рефератта оқыту әдістерін әр оқушының жеке қажеттіліктері мен оқу стиліне қарай бейімдеудің маңыздылығы да айтылады. Физиканы оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін түсіну және қолдану мектеп оқушыларының осы ғылыми салаға деген қызығушылығы мен үлгерімін арттыруға бағытталған.

Физиканы үйрену ғылыми жаңалықтар мен табиғат заңдары әлеміне қызықты әрі қызықты саяхат болуы мүмкін. Дегенмен, кез келген пән сияқты физиканы табысты оқыту әдіс-тәсілдердің дұрыс болуына байланысты. Бұл мақалада біз физиканы үйренуді оқушылар үшін тиімдірек және қызықты ететін бірнеше әдістерді қарастырамыз.

1. Физиканы қызықты және түсінікті етіп жасаңыз.

Оқушылардың физика пәніне деген қызығушылығын ояту үшін пәнді қызықты әрі түсінікті ету маңызды.

2. Оқушылардың белсенді қатысуын ынталандыру.

Сұрақтар қойыңыз, топтық пікірталас жүргізіңіз және оқушылардан талдауды және мәселелерді шешуді талап ететін тапсырмаларды тағайындаңыз. Бұл оларға материалды жақсы түсінуге және сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамытуға көмектеседі.

3. Ұғымдарды елестету.

Физика көбінесе түсіну қиын болуы мүмкін дерексіз ұғымдарды қамтиды. Күрделі ұғымдарды бейнелеу үшін диаграммалар, графиктер және модельдер сияқты көрнекі құралдарды пайдаланыңыз. Бұл оқушыларға абстрактілі идеяларды оңай елестетуге көмектеседі.

4. Заманауи технологияларды қолдану.

Заманауи технологиялар физиканы оқыту процесін айтарлықтай байыта алады. Студенттерге виртуалды ортада зерттеуге және тәжірибе жасауға мүмкіндік беру үшін интерактивті бағдарламаларды, компьютерлік модельдеулерді және онлайн ресурстарды пайдаланыңыз.

5. Жеке қарым-қатынасты сақтаңыз.

Оқушылардың білім деңгейі мен қабілеті әртүрлі. Әрбір студентке жеке көзқарасты сақтауға тырысыңыз, қажет болғандарға қосымша көмек көрсетіп, алдыңғы қатарлы студенттерге қосымша тапсырмалар тағайындаңыз.

6. Практикалық тәжірибені қолдану.

Практикалық тәжірибелер жасау студенттерге физика ұғымдарын түсінуге көмектесетін тамаша әдіс болып табылады. Оқушыларды эксперимент жүргізуге және нәтижелерін бақылауға тарту. Бұл оларға материалмен тікелей әрекеттесуге және физикалық заңдардың іс жүзінде қалай жұмыс істейтінін көруге мүмкіндік береді.

7. Қателерден сабақ алыңыз.

Оқушыларды қателесуге және олардан сабақ алуға қолдау және ынталандыру. Физикада, кез келген басқа ғылымдағы сияқты, қателер оқу тәжірибесінің құнды көзі бола алады. Оқушылармен материалды жақсырақ түсінуге көмектесу үшін олар қандай қателіктер жібергенін және олардың неліктен орын алғанын талқылаңыз.

8. Есептер мен басқатырғыштарды қолданыңыз.

Есептер мен басқатырғыштар физикалық заңдарды түсіну мен қолдануды тексеру үшін тамаша құрал бола алады. Студенттерге қиындығы әртүрлі есептер беру, жеңілден бастап, одан да күрделіге көшу, олардың есептерді шешу дағдыларын дамыту.

9. Ынтымақтастық және идеялармен алмасу.

Оқушыларға бір-біріне материалды түсіндіруге және ой алмасуға мүмкіндік жасау. Топтық талқылаулар мен бірлескен жобалар терең түсінуге ықпал етеді және студенттерге бір-бірінен үйренуге көмектеседі.

10. Үнемі жаңаруға ұмтылу.

Физика үнемі дамып отырады, сондықтан жаңа жаңалықтар мен әдістерді ұстану маңызды. Физикадағы соңғы тенденциялардан хабардар болу және оларды студенттеріңізге жеткізу үшін біліміңізді және оқу материалдарыңызды жаңартыңыз.

Мен өз жұмысымда мотивацияның әртүрлі әдістерін қолданамын: Проблемалық жағдайларды жасаймын. Психологиялық қиындық жағдайында оқушылар ойлау процесін бастайды. Оқушылардың санасында проблемалық жағдай туындайды, бұл оларды тәуелсіз танымдық әрекетке итермелейді. Талқылауды ұйымдастыру. Пікірталас-бұл ұжымдық ойлау. Талқылаудың шарттарының бірі-оған барлық студенттерді алдын-ала дайындау. Олар алдын-ала талқылау, ең қолайлы шешімдерді табу үшін мәселелер мен негізгі тақырыптарды көрсетуі керек.

Мұғалімнің алдына қойылған физиканы оқыту міндеттері тікелей жүзеге асырылатын жобаның неғұрлым тиімді түрі екені түсінікті сабақта-ақпараттық-практикалық. Сабақта жұмыстың топтық формасын қолдана отырып, зерттеу жобасын ұйымдастыруға болады. Мұндай жобалар мұғалімге пәнге қызығушылық танытқан оқушылардың білімін бағытталған және белсенді тереңдетуді ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, егер дұрыс әдістер қолданылса, физиканы үйрену қызықты және тиімді болуы мүмкін. Физиканы қызықты және қолжетімді етіңіз, оқушылардың белсенді қатысуын ынталандырыңыз және заманауи білім беру технологиясын қолданыңыз. Осылайша сіз студенттердің ғылымға деген қызығушылығын дамытуға және физика ұғымдарын сәтті меңгеруге көмектесесіз. Физиканы тиімді оқыту әртүрлі әдістерді біріктіруді, материалмен белсенді түрде айналысуды және оқушыларды ізденуге және тәжірибе жасауға ынталандыруды талап етеді. Физиканы оқушыларыңыз үшін қызықты әрі нәтижелі тәжірибеге айналдыру үшін жоғарыда аталған әдістерді пайдаланыңыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абдулаев Ж., Асқаров П. Физика курсы. -Алматы: Ғылым: 2004.
2. Абдула Ж., Мұқашева Ә., Сатаев Л. Жалпы физика курсының есептер жинағы. –Астана: 2006.
3. Ақылбаев Ж.С., Гладков В.Е., Ильина Л.Ф. Механика. -Астана: 2005.
4. Ақылбаев Ж.С., Құрманов М.К. Физикалық терминдердің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. I, II том. -Алматы: 1994.
5. Әкімбеков Е.Т. Физика-1. Оқу құралы. -Астана: 2007.
6. Әкімбеков Е.Т. Физика-2. Оқу құралы. -Астана: 2008.
7. В.Ветрова В.Т. Сборник задач по физике с индивидуальными заданиями. -Минск: 1991.
8. Волькенштейн В.С. Жалпы физика курсының есептер жинағы. -Алматы: 1974.

Накипбекова Ж.А Коныратова Н.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ

Аннотация Актуальность работы обеспечивается методами эффективного преподавания физики и основными стратегиями, которые помогают улучшить учебный процесс. Охватываемые аспекты включают использование интерактивных учебных материалов, активное участие студентов, практический опыт, индивидуальную поддержку и стратегии саморегуляции. Понимание и использование эффективных методов обучения физике направлено на повышение интереса и успехов школьников в этой научной области.

ӘОК 37

Нұрасыл С.Қ.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, магистрант
Ақтөбе қаласы Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші п.ғ.к. Жусупова Ж.А.

БАЛАЛАРДЫҢ АГРЕССИВТІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ТҮЗЕТУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ата-аналардың, практикалық психологтардың және әлеуметтік педагогтардың іс-әрекеттеріндегі балалардың агрессивті мінез-құлқын түзетудің өзекті мәселелері ашылады, сонымен қатар балалармен жұмыстың негізгі кезеңдері қарастырылады, балалардың мінез-құлқындағы агрессивтіліктің көріністерін түзету әдістері ұсынылады.

Балалардың мінез – құлқындағы ауытқулар негізгі психологиялық-педагогикалық мәселелердің бірі болып табылады. Қолайсыз биологиялық, психологиялық, отбасылық, әлеуметтік және басқа факторлардың үйлесуі қазіргі балалардың өмір салтына теріс әсер етеді. Бұл қоршаған әлеммен эмоционалды қатынастардың бұзылуына, балалардың мінез-құлқының бұзылуына әкеледі. Мінез-құлықтың бұзылуының әртүрлі түрлері бар. Олардың арасында агрессивті мінез-құлық бар.

Балалардың агрессивтілігінің жоғарылауы қазіргі уақытта дәрігерлердің, мұғалімдердің, психологтардың, жалпы қоғамның өткір проблемаларының бірі болып табылады. Бұл тақырыптың өзектілігі сөзсіз, өйткені агрессивті мінез-құлқы бар балалар саны үнемі өсіп келеді. Бұған көптеген факторлар ықпал етеді, олардың арасында балалардың әлеуметтік жағдайларының нашарлауы, баланың миының зақымдануы түрінде салдар қалдыратын патологиялық босанулардың көбеюі, мектептің балалардың жүйке-психикалық жағдайына назар аудармауы, бұқаралық ақпарат құралдарында зорлық-зомбылыққа табынуды насихаттау.

Агрессивті мінез-құлық әдетте бірге өмір сүру ережелері мен нормаларын бұзатын, адамдарға зиян келтіретін, азап шегетін және ауыртатын мотивацияланған сыртқы әрекеттер ретінде түсініледі. Бірақ агрессивті мінез-құлықпен жұмыс істеу кезінде агрессивті күйдің эмоционалды компонентін есте сақтау қажет. Бұл сезімдер, ең алдымен ашу. Балаларға импульсивтілікті жеңуге, өзін-өзі реттеу дағдыларын игеруге үйрету керек.

Бірақ білу керек, белгілі бір шектерде агрессия адамға қажет екенін есте ұстаған жөн. Қолайлы түрде көрсетілген агрессивтілік жағдайға бейімделу, жетістікке жету қабілетінде маңызды рөл атқарады, сондықтан агрессивтілік көбінесе өзін-өзі қорғау, өз құқықтарын қорғау, тілектерді қанағаттандыру және мақсатқа жету тәсілі ретінде қызмет етеді.

Агрессияның жіктелуінің көптеген түрлері бар, оның ішінде нысанға бағытталған гетероагрессия және өзіне бағытталған аутоагрессияға бөлінеді.

Сыртқы түріне байланысты олар: - реактивті агрессия - бұл қандай-да бір сыртқы ынталандыруға жауап;

- стихиялық агрессия - ешқандай себепсіз пайда болады, әдетте қандай-да бір ішкі импульстардың әсерінен пайда болады.

Мақсаттылығы бойынша мыналар бар: - инструменталды агрессия - нәтижеге жету құралы ретінде орындалады: жеңіске ұмтылған спортшы, бала анасынан оған ойыншық сатып алуды қатты талап етеді және т.б. - мақсатты (мотивациялық) - мақсаты агрессия объектісіне зиян келтіру болып табылатын іс-әрекеттерде көрінеді [1].

Көріністердің ашықтығы бойынша тікелей агрессия (тітіркенуді, қозуды немесе мазасыздықты тудыратын объектіге тікелей бағытталған) және жанама агрессия (айналма жолмен басқа адамға бағытталған, ең болмағанда қандай да бір түрде қылмыскермен байланысты (мысалы, мұғалім әділетсіз жазалаған мектеп оқушысы мұғалімнің үй жануарларын ұрғанда) немесе ешкімге бағытталмаған (еденге заттарды лақтыру, аяқтарын таптау).

Көрініс формасы бойынша вербальды агрессия (ауызша түрде көрінеді), экспрессивті (вербальды емес құралдармен көрінеді: мимика, дауыс интонациясы) және физикалық (басқа адамға немесе затқа физикалық күш қолдану).

Осылайша, балаларда агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуы көбінесе айналасындағы ересектерге байланысты: олардың балалардың мінез-құлқына реакциясы, ересектердің жеке мысалы.

Балалардың агрессивті мінез-құлқының көріністерін әртүрлі тәсілдермен жіктеуге болады.

Балалардың агрессиясының көріністерін жіктеуге негіз болатын, төрт санатын ажыратуға болады:

1. Физикалық агрессияға бейім балалар белсенді, мақсатты, шешімділігімен, тәуекелшілдігімен, батылдығымен, авантюризммен ерекшеленеді. Олар сондай-ақ импульсивті мінез-құлықпен, жетектердің әлеуметтендірілмегендігімен, өткір тәжірибелердің қажеттілігімен сипатталады.

2. Сөздік агрессияға бейім балалар. Екінші топтағы балаларда айқын психикалық теңгерімсіздік, депрессия және фрустрацияға төзімділік тән. Олар басқалардың бағалаулары мен әрекеттеріне жоғары сезімталдықпен, тұрақты ішкі жанжалмен және импульсивті мінез-құлықпен сипатталады.

3. Жанама агрессияға бейім балалар. Олар жиі импульсивті мінез-құлықпен өзін-өзі бақылаудың төмен деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар, олар жетектердің жеткіліксіз әлеуметтенуімен, өз әрекеттері туралы хабардарлығының төмендігімен және қалыптаспаған ерікті реакциялармен сипатталады. Олар сезімдік ләззат алуға қуанышты, жағдайларға, моральдық нормаларға, этикалық стандарттарға және басқалардың қалауына қарамай, өз қажеттіліктерін дереу қанағаттандыруға тырысады. Бұл балалар сын мен ескертулерді өз мекен-жайларына өте нашар жеткізеді [2].

Мектеп жасына дейінгі бала танылғысы келеді, қорғалған, назар аударғысы келеді. Бірақ оның қарым-қатынас дағдылары әлі жеткілікті дамымаған, моральдық нормалар қалыптаспаған. Сондықтан ол көшбасшылық позицияны алу үшін жиі агрессивті әдістерге жүгінеді.

Зиятында ауытқушылығы бар балалардың агрессивті мінез-құлқын түзету үшін олардың психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет, бұл баланың агрессивтілігінің психологиялық табиғатын түсінуге мүмкіндік береді.

Зиятында ауытқушылығы бар балалармен жұмыста арнайы ұйымдастырылған психологиялық ойындар оған қарым-қатынас процесінде өзінің мінез-құлқын бақылап қана қоймай, эмоциясын білдіруге көмектеседі. Д.Б. Элькониннің айтуынша, ойында бала эгоцентризмді жеңе алады, ол рөлді қабылдау және осы рөлді орындау механизмімен қамтамасыз етіледі. Осылайша, ойын интеллектуалдық және эмоционалдық-тұлғалық децентрацияның дамуына ықпал етеді, бұл өз кезегінде баланың проблемалық жағдайларды тиімдірек шешу қабілетін дамытады. Белгілі бір рөлді орындау барысында бала өзі үшін маңызды тұлғааралық қарым-қатынастарды үлгілейді, онда осы рөлге байланысты эмоционалдық тәжірибелер көрсетіледі; бұл әрекеттер балаға өз іс-

әрекетінің салдарын сезінуге, өз іс-әрекетінің мәні мен мағынасын анықтауға мүмкіндік береді, сонымен қатар белсенділіктің жаңа әлеуметтік мотивтерін қалыптастырады. Балалардың агрессивті мінез-құлық мәселесін зерттеушілер З.Фрейд, К.Лоуренс, Г.М. Андреева, Т.Г. Румянцева, Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, С.Мухина, Р.Берковец Карманов, Р.А.Назмутдинова, А.Б. Төлебаев, Р.Т. Әлімбаев, М.А. Құсайынов, Л.М.Қаржубаева және т.б. Бұл авторлар өз еңбектерінде өте көп және алуан түрлі ойындар, жаттығулар мен ұсыныстар ұсынады, бірақ ойын жаттығуларының жүйеленген жинақтары жеткіліксіз.

Психологтың кез-келген түзету әрекеті баланың мінез-құлқындағы қиындықтар туралы сұраудан басталады. Сұрау баланың ата-анасынан, мұғалімнен түсуі мүмкін. Кез келген сұрауды нақтылау қажет. Болып жатқан оқиғалардың барлық қатысушыларын талқылауға тарту. Бастапқы ақпаратты алғаннан кейін диагностика жүргізіледі. Оны мұғалімдермен, ата-аналармен, баламен, бүкіл сыныппен өткізуге болады. Агрессивті мінез-құлықты зерттеу кезінде көбінесе бақылау әдісі, сауалнама қолданылады.

Барлық ересектер (әкімшілік, педагогтар, ата-аналар) Е.В. Гребенкиннің «Мектептегі зорлық-зомбылық деңгейін зерттеу» сауалнамасының сұрақтарына жауап бере алады. Сондай-ақ, мұғалімдерге Д.Стоттың «Бақылау картасын», Г. П. Лаврентьеваның Баланың агрессивтілік критерийлері» сауалнамасын толтыру ұсынылады. А. Басс пен А. Дарки агрессия мен дұшпандықтың көріністерін ажырататын сауалнамасын өткізуге болады.

Баланың агрессивті мінез-құлқына тап болған барлық ата-аналарды «Бұндай мінез-құлықты түзетуде қандай жолды таңдаған дұрыс?» деген сауал мазалайды. Жұмыстың нәтижесі көрінуі үшін түзету эпизодтық емес, тұрақты және кешенді болуы керек. Агрессивті мінез-құлықты түзетудің ең танымал әдістері арт-терапияның барлық алуан түрлерін қамтиды. Бұл әдістер, әсіресе мектепке дейінгі жаста жиі қолданылады: изотерапия; құммен емдеу; сазды терапия; қуыршақ терапиясы; ертегі терапиясы, би терапиясы, т.б.

Күйзелісті жеңілдетуге және агрессияны бейтараптандыруға көмектесетін, белсенді ойындарға; балалардың коммуникациялық қабілетін арттыруға, мінез-құлықтың жағымды үлгісін, эмпатия мен релаксацияны дамытуға септігін тигізетін ойындарға көңіл бөлген жөн.

Көптеген зерттеулер көрсеткендей, агрессивті балалар агрессивті қарым-қатынастары бар отбасылардан шығады. Сондықтан отбасылық терапияның рөлі өте маңызды-оның мүшелерінің қарым-қатынасы мен психикалық денсаулығын қалыпқа келтіру арқылы отбасының функционалдық бірлігін қалпына келтіру қажет.

Психолог, бала және ата-аналар терапия сеанстары өткізілетін шағын топты құрайды. Маман бейтараптықты сақтауы керек, ол ұстамды және эмоционалды суық емес, жылы, эмпатикалық болуы керек.

Кішкентай балалармен (3-10 жас) сабақтар көбінесе ойын терапиясы түрінде болады. Ата-аналар мен психолог-бұл баланың ойын серіктесі, яғни олар баламен «тең» ойынына қатысады.

Отбасылық терапияның жетістігі:

ата-аналардың баланың агрессивті мінез-құлқының себептерін түсінуі, барлық отбасы мүшелерінің психокоррекцияға тепе-тең қатысуы, психологтың ұсыныстарын орындау, түзету іс-шараларын өткізу кезеңінде отбасында бейбітшілікті сақтау, отбасылық терапияны жеке және топтық көмек түрлерімен үйлестіру.

Агрессивті мінез-құлықты түзету кезінде келесі бағыттар бойынша әртүрлі әдістер қолданылады: ойын, әдеттегі ортадан алып тастау және түзету ортасына немесе тобына орналастыру, шығармашылық өзін-өзі көрсету, агрессияны әлеуметтік мақұлданған қызметке сублимациялау, спортқа агрессияны сублимациялау, тренинг тобына қатысу [3].

Агрессивті мінез-құлықты түзету бойынша жұмыстың маңызды кезеңі-жеке жұмыс. Бала, өз кезегінде, бұл жағдайда түзету жұмыстарының ережелері мен нормаларымен танысуға, ішкі өзгерістерге мотивация алуға, ыңғайлы жағдайда агрессивті көріністерге жауап беруге мүмкіндік алады.

Жұмыстың топтық формасы көптеген артықшылықтарға ие, олардың арасында: топ қоғамды нобайда көрсетеді; топтық тәжірибе иеліктен шығаруға қарсы тұрады, тұлғааралық мәселелерді шешуге көмектеседі; топ ұқсас проблемалары бар адамдардан кері байланыс пен қолдау алуға мүмкіндік береді; топта адам жаңа дағдыларды игере алады, тең серіктестер арасында әртүрлі қарым-қатынас стильдерімен тәжірибе жасай алады; топта қатысушылар басқалармен сәйкестендіре алады; топтық жұмыс формасының экономикалық артықшылықтары да бар.

Топтық терапияның мақсаты-адамның қарым-қатынасын қалыпқа келтіру арқылы оның психикалық бірлігін қалпына келтіру. Балалардың агрессивті мінез құлқын топтық түзету кезінде әртүрлі жұмыс түрлері қолданылады: әңгіме; жағдайларды рөлдік ойнату; өзі тану және өзін-өзі тәрбиелеу жаттығулары; зерттеулер, пантомима; бейнелеу қызметі; жаттығу, ашық ойындар; психогимнастика, ауторелаксация.

Бірақ агрессивті мінез құлықты топтық терапияны жүргізу үшін қарсы көрсеткіштер де бар:

баланың немесе оның ата-анасының жұмыстың осы түріне теріс қатынасы, алдын ала жеке жұмыстың немесе дәрі-дәрмек терапиясының сәттілігінің болмауы, агрессивтіліктің мотордың тежелуімен үйлесуі, өйткені бұл жағдайда мінез-құлықты бақылау қиын болады, жедел психотикалық симптоматологияның болуы, интеллектті орташа дебильділік деңгейіне дейін төмендету.

Осылайша, балалардың агрессивті мінез-құлқы мәселесі қазіргі уақытта өте өзекті. Агрессияны мінез-құлқтың белгілі бір түрі ретінде және агрессивтілікті тұлғаның психикалық қасиеті ретінде ажырату қажет.

Агрессивтілік белгілі бір шектерде кез-келген адамға қажет, өйткені ол өзін-өзі қорғау, өз құқықтарын қорғау, тілектерін қанағаттандыру және мақсатқа жету тәсілі бола алады. Сонымен қатар, жеккөрушілік пен дұшпандық түріндегі агрессивтілік зиян келтіруі мүмкін, жағымсыз қасиеттерді қалыптастыруы мүмкін.

Балалардың агрессивті мінез-құлқын түзету бойынша жұмыс ересектер келесі ережелерді сақтаған кезде тиімді болады: Баланың қажеттіліктері мен қажеттіліктеріне мұқият болыңыз. Агрессивті емес мінез-құлық үлгісін көрсету. Баланың жазаларында дәйекті болу. Нақты әрекеттер үшін жазалаңыз. Жаза баланы қорламауы керек. Ашуды білдірудің қолайлы тәсілдерін үйрету. Балаға ашуланған оқиғадан кейін бірден ашулануға мүмкіндік беру. Өзіңіздің эмоционалды күйіңізді және айналаңыздағы адамдардың жағдайын тануға үйрету. Эмпатия қабілетін дамыту. Баланың мінез-құлық репертуарын кеңейту. Жанжалды жағдайларда әрекет ету дағдыларын дамыту. Жауапкершілікті өз мойнына алуға үйрету.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бреслав Г. Э. *Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности.* – СПб.: Речь, 2007. – 144 с.
2. Джинотт Х. Дж. *Групповая психотерапия с детьми. Теория и практика игровой терапии / Пер. с англ. И. Романовой. Нау чред. Е. Рыбина.* – М.: Апрель-Пресс, изд-во Института психотерапии, 2005. – 272 с.
3. Долгова А. Г. *Агрессия у детей младшего школьного возраста. Диагностика и коррекция.* – М.: Генезис, 2011. – 216 с.

Нұрасыл С.Қ.

АГРЕССИВНОСТЬ ДЕТЕЙ И СПОСОБЫ ЕЕ КОРРЕКЦИИ

Аннотация. В статье раскрываются актуальные вопросы коррекции агрессивного поведения детей в деятельности родителей, практических психологов и социальных педагогов также рассмотрены основные этапы работы с детьми, предложены методы и приемы коррекции проявлений агрессивности в поведении детей.

ӘОК37.02:371

Нуркина Б.А., Ахметова Т.А.
№16 жалпы орта мектебі КММ
Қазақ тілі және әдебиет пәнінің мұғалімдері
Қостанай қаласы, Қазақстан Республикасы
batimanurkina@gmail.com.

**ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ДИАЛОГ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ
СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘДІС –
ТӘСІЛДЕР**

Аңдатпа. Бұл мақалада авторлар балалар мен мұғалімдер арасындағы диалогтың түрлерін қарастырады. Диалогта жұмыс істеген кезде оқушылардың білім сапасы жақсарады, бұл оқуға оң әсер етеді.

Қазіргі таңда еліміздің әлеуметтік - экономикалық дамуы білім беру жүйесінің әлемдік кеңістікке енуіне мүмкіндік туғызып отыр. Қазақстан

Республикасының әлемдік өркениетке кірігуіне қатысты білім беру саласына қойылып отырған заман талабы өзгермеді даму үстіндегі ортада өмір сүруге бейім, бәсекеге қабілетті және құзіретті, білімді тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру.Сапалы білім беру тек біздің елімізде ғана емес,көп елдегі ортақ мәселе.

Диалог дегеніміз – өзіне және басқаларға жылы қарым - қатынасты қалыптастыру болып табылады. Диалог негізінде білім беру мен білім алушылардың өзара сұхбаттасуы және мұғалім мен оқушы арасындағы диалогтің шәкірттердің өзіндік ой-пікірін жүйелеуі мен дамытуына көмектеседі.Әр сабақта диалогқа көп көңіл бөліп отыру қажет. Қазіргі жағдайда жеке тұлғаны педагогикалық үрдістің субъектісі ретінде қалыптастыру көкейкесті мәселе болып отыр [1].

Сабақ барысында біз диалогтік оқытуды қолданамыз.Бұл әдістің тиімділігі:

- Оқушыларды алға қойған мақсаттарына жетуге үйрету.
- Өз ойларын жұрт алдында ашық айта білуге үйрету.
- Қиялдай білуге үйрету.
- Басқалардың сөзін бөлмей, олардың пікірімен санаса білуге

үйрету.

Әдебиет сабақтарында дербестікке, сауаттылыққа, шығармашылыққа, тілді қарым - қатынас -дағдыларын қалыптастыруға, диалог жүргізе білуге , оқылған нәрсеге тұлғалық қарым -қатынасқа, мәдени мұраны сақтай білуге шақырамыз. Сабақтарымызда диалогтік қарым-қатынас жиі жүзеге асырылады. Мысалы:

- ✓ Мұғалім мен оқушы арасындағы ;
- ✓ Оқырман ретінде оқушылардың өзара диалогі;
- ✓ Оқулық авторы мен оқушылардың арасындағы диалогі.

Диалогсіз сабақты елестету мүмкін емес. Сабақ басынан бастап мұғалім мен оқушылардың арасында диалог жүре бастайды. Диалог – мұғалімдер балалардың оқуға деген ынтасын оята алатын пәрменді тетік[2].Қазақ тілі - түркі тектес елдердің ішіндегі ең бай, келешегі келбетті, болашағы зор, ауқымды тіл болып табылады. Әр ұлттың жан - дүниесін, табиғи бітім –болмысын, мінез -құлық , іс- әрекетін, тұрмыс - тіршілігін, танытатын - оның тілі. Ғылыми техникалық үрдіс пен өркениетті даму дәуіріне бет бұру кезеңіне жаңа қоғамға лайықты саналы. Білімді , мемлекеттік тілді жетік білетін тұлға қалыптастыру бүгінгі мектеп алдында тұрған негізгі міндет болып табылады. Мектеп қабырғасында өз бетінше білім жинай алатын, өз алдына мақсат қойып. Оны шешу жолдарын айқындап, мәселелерді шеше алатын өзіндік ой тұжырымдамасы бар ұрпақ тәрбиелеу жолға қойылуда [3].

Орыс тілді мектептерде қазақ тілін оқыту көп дайындықты қажет етеді. Өйткені оқу орыс тілінде жүргендіктен оқушылардың ойлау қабілеттері де басқаша болады. Диалог _- сабақ барысында мұғалім мен оқушы арасындағы қарым - қатынас. Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытуда

әдіс - тәсілдердің маңызы зор. Әдіс-тәсілдерді баланың жас ерекшеліктеріне, ойлау қабілеттеріне, қарай дұрыс таңдап, диалогтік оқыту әдістерін тиімді пайдаланған жағдайда ғана алға қойған мақсаттарымызға жете аламыз. Сондықтан да алға қойған мақсаттарымыз нақты да, айқын болу керек. Сонымен қатар сабақ үстінде оқушының жүйелі жұмыс істеуіне мүкіндік туғызып, сабақтың тақырыбына сай міндет қоя білуіміз керек. Оқушылардың өз бетімен орындауына берілген тапсырмалар олардың сабаққа дайындық деңгейін, бойында бар белгілі бір қасиеттерін, танымдық қызығушылықтарын оятатындай және кез келген адаммен диалогке түсе алатындай әдіс-тәсілдерді жиі қолданамыз. Әр оқушы әртүрлі деңгейде жұмыс жасайды[4].

Оқытуды жаңашылдық тұрғыдан ұйымдастыру өз кезегінде оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырып, олардың шығармашылық әрекетін дамытуға, сөздік қорларын молайтып, сөйлеу қабілеттерін дамытуға жол ашады. Оқушылардың тілін дамытуда, досымен диалогке түсіп, ойын дұрыс жеткізіп, ауызекі сөйлеуде ана тілін шұбарламай жүйелі сөйлеуге үйрету барысында төмендегідей әдіс- тәсілдерді қолданамыз:

- Өлең жолдарының ұйқасын тауып қою;
- Суретпен жұмыс;
- Танымдық ойындар ойнау;
- Қысқаша шығармаларды оқып, сұрақтар қойып, талдау;
- Балаларға таныс затты алып, зерттеу;
- Мақал –мәтелдерді жатқа айту;
- Мақал - мәтелдерді жатқа айтудан жарыс ұйымдастыру;
- Шығармаларды салыстыра отырып оқу;
- Жұмбақтар шешу.

Суретпен жұмыс жүргізудің де оқушының тілін дамытып, сөздік қорларын байытады және сөйлеу мәнеріне жаттықтырады. Суретпен жұмыстың негізгі мақсаты берілген суретке тақырыпты дұрыс қоя білу. Жоғарыда көрсетілген әдіс -тәсілдер оқушылардың сөздік қорын молайтып, ойлау және сөйлеу қабілеттерін дамытады. Баланың тілін дамытып, сөйлеу қабілеттерін жетілдіру үшін мақал мәтелдерді жатқа айту тәсілін жиі қолданамыз. Мақал - мәтелдерді пайдаланудың әр түрлі жолдары бар:

- 1.Жұмбақ айту, шешуі бойынша мақал немесе мәтел құрастыру;
- 2.Айтылған мақал мен мәтелдің жалғасын табу;
- 3.Суретке қарап мақал - мәтел құрастыру.

Оқушылардан айтқандарын дәлелдеп ашу талап етіледі және мұғалім толықтырып отырады.Өлең жолдарын ұйқастыруда баланың тілі дамытуға, қарапайым өлең, тақпақтар құрастыруға бейімдейді.Сол сияқты осындай жүргізілген жұмыстар балалардың сөздік қорларын байытады және ақындар жазған өлеңдерге деген сүйіспеншілігі мен қызығушылықтарын арттырады. Белгілі бір затты немесе оқиғаны суреттеу

оның ішінде салыстыра отырып суреттеу оқушылардың өз ойын айтуға, жазбаша түрде жеткізуге үйретеді. Заттардың айырмашылығы мен ұқсастықтарын айыра білуге үйрету балалардың сөйлеу барысында сөздік қорларын молайтады және диалогтік қарым қатынасты, логикалық ойлау қабілеттерін дамытады.

Мысалы: қызанақ пен алмұртты сипаттау және салыстыру. Сыныптағы балалардың жауаптары алуан түрлі болады. Балалар арасында диалог болады. Белгілі бір затты салыстыру жұмысын да жиі жүргіземіз. Балалар білетін белгілі бір затты жасырып айтып, жұмбақ құрастыру, танымдық ойындар, сөзжұмбақ, ребус шешу тағы басқа ойындар құрастыру оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Үлестірмелі тапсырмалардың түрлері оқушылардың ой-өрісін, ауызекі сөйлеу тілі мен жазу дағдыларын, айналасындағы өмір туралы түсініктерін кеңейтеді. Үлестірмелі тапсырмалардың мазмұны өтілген тақырыптың мазмұнына сәйкес келеді. Мысалы:

- Берілген сөздерге сөйлемдер құрастырып жазу.
- Сөйлемдегі сөздерге сұрақтар қою.
- Берілген тапсырма бойынша тұжырымдама жасау.
- Сурет бойынша сөйлемдер құрастыру.

Сауатты жазу дағдыларын жетілдіру мақсатында сабақ үрдісінде сөздік диктант жүргіземіз. Балаларға жазылған сөздер бойынша диалог арқылы мәтін құрастыруға тапсырма беріледі. Халқымыз баланы жас кезінен бастап дұрыс та айқын сөйлеуге үйретіп, тіліндегі кемістікті жоюды ойластырған. Соған орай жаңылтпаштар ойлап тапқан. Жаңылтпашты жаттау арқылы бала қазақ тілінде дұрыс сөйлеуге үйреніп, тілін ширатады, есте сақтау қабілетін дамытады, сөздік қоры толықтырады. Сабақ үрдісінде жаңылтпашты құрғақ жаттатпай, шығармашылыққа баулу жұмыстарын жүргізуге болады. Осы жұмыстарды жасау барысында оқушылар сөздердің дұрыс жазылуын меңгереді.

Осындай жұмыстарды сабақ үрдісінде жүргізу оқушыларда шығармашылық тапсырмаларды сауатты орындауға, байланыстырып сөйлеуге үйретумен бірге нәтижелі ойлау үрдісін қалыптастырады. Тіл дамыту және сөздік қорларын байытуға көп көмегін тигізеді, шығармашылыққа баулиды[5].

Сабақ сайын ережелерді өздері түйіндеу, қорытынды шығара білуге үйрету арқылы оқушыларды шығармашылыққа баулумен қатар олардың сөздік қорлары молайып, пәнге деген қызығушылықтары арттырылады.

Диалог арқылы оқыту оқушылардың логикалық ойлай алуына, тұлға ретінде қалыптасуына септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аринова Р.З. 12 жылдық білім беру үлгісіне көшу мәселелері Қ.:2012, бет 218
2. Пусурманов Ж. «Білім айнасы» – А.:2020, бет 28
3. «Қазақ әдебиеті мен мемлекеттік тіл» ғылыми-әдістемелік журнал-А.:2011, №3 бет 89
4. Бодесова Ш.Н. Заманауи білім 1 бөлім –Қ.:2012, бет 81

Нуркина Б.А., Ахметова Т.А.

**ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ДИАЛОГ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ
ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘДІС – ТӘСІЛДЕР**

Аннотация В этой статье авторы рассматривают виды построения диалога между детьми и учителями. При работе в диалоге у учеников улучшается качество образования, что позитивно влияет на учебу.

УДК 37.026.6

Нурмагамбетов А. Н.

Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, магистрант 1 курса по специальности 7М01505 – «Биология», город Актобе, Республика Казахстан
Научный руководитель: PhD доктор Махамбетов Мұрат Жарақұлы

**ГЕЙМИФИКАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА: ОБЗОР
ЛИТЕРАТУРЫ**

Аннотация: Современные информационные технологии являются новой средой, развитие которой обуславливает развитие глобальной экономики, науки, медицины, многих устоявшихся общественных институтов. На данный момент образование является именно тем общественным институтом, перед которым стоит проблема адаптации педагогической теории и практики в условиях, когда информационные технологии проникли во все сферы общественной жизни. Примером подобного явления являются видеоигры, чье влияние на современную массовую культуру неоспоримо. В связи с этим за последние 10 лет всё большую популярность в научной литературе получает идея нахождения в видеоиграх и интеграции в образовательный процесс тех аспектов, которые делают их интересными.

Геймификация — это зонтичный термин, под которым в общих чертах принято понимать использованию элементов игрового дизайна и игровой механики (а не самих игр) в неигровых контекстах [1] с целью улучшения пользовательского опыта (UX) и вовлечения пользователей в неигровые сервисы и приложения [2]. Также данный термин используется для описания тех особенностей интерактивной системы, которые направлены на мотивацию и вовлечение конечных пользователей посредством использования игровых элементов и механики [3].

Сущностно геймификация является процессом улучшения услуг за счет использования мотивационных аффордансов (возможностей) для стимулирования игрового опыта и связанных с ним поведенческих эффектов. Это важно для понимания роли геймификации в пробуждении тех же психологических переживаний, которые обычно вызывают игры. Согласно этой концепции, геймификацию можно рассматривать как процесс из трех основных

частей: 1) реализация мотивационных аффордансов, 2) следующие за этим психологические эффекты и 3) конечные поведенческие результаты.[4].

Геймификация как объект исследования имеет такую же длинную историю, как и сами видеоигры. Использование игрового дизайна и игровых элементов в других контекстах является давней темой в области человеко-компьютерного взаимодействия (HCI): попытки эвристическими методами вывести практические знания для создания приятных интерфейсов из игр датируются началом 1980-х годов [2]. На рисунке 1 показана тенденция увеличения количества публикаций на эту тему к 2013 году. Особо примечательно, что количество упоминаний термина «геймификация» в заголовках статей растет даже быстрее, чем общее количество поисковых запросов. Это говорит о том, что геймификация становится все более популярной темой академических исследований [4]. И судя по статистике запросов в поисковой системе Google, тема геймификации в 2023 году достигла максимума своей популярности, что говорит об актуальности выбранной темы исследования.

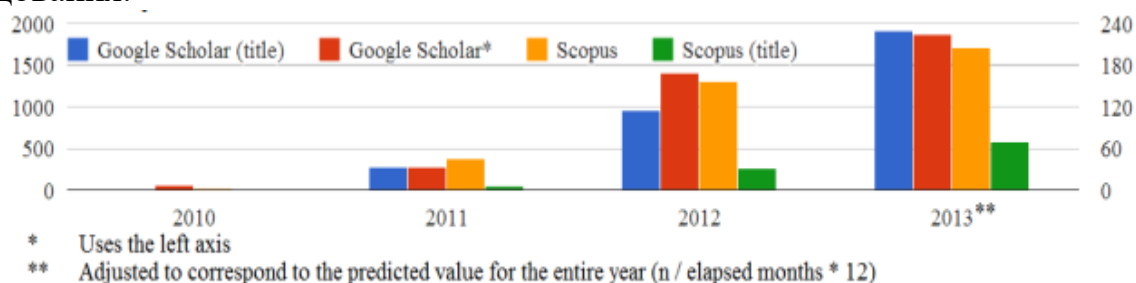

Figure 1. Search hits for "gamification"

Рисунок 1 [4].

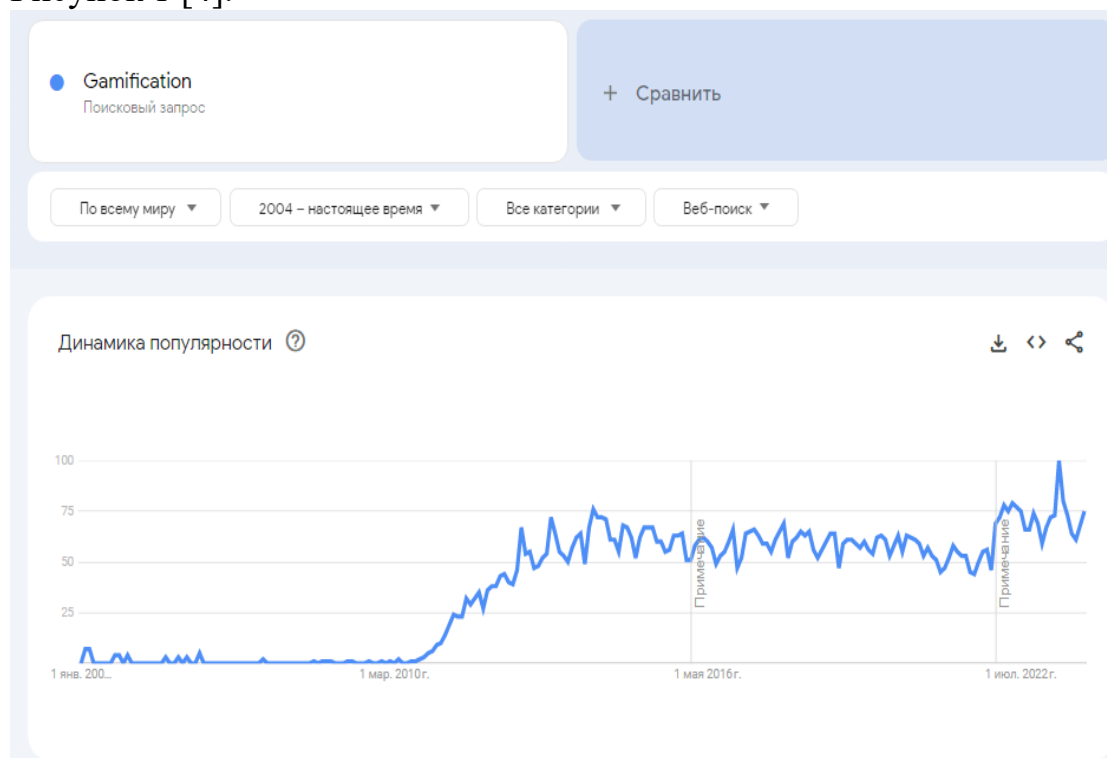

Рисунок 2.

Кроме того, популярность геймификации можно объяснить масштабами ее использования в современном бизнесе. Например, по оценкам Gartner, к 2015 году ожидалось, что более 50% организаций, управляющих инновационными процессами, в той или иной степени геймифицируют аспекты своего бизнеса. Кроме того, растет число успешных стартапов, чьи услуги направлены на добавление элементов геймификации в их основную деятельность (например, Codcademy, сервис, использующий игровые элементы для обучения пользователей программированию) или помощь более традиционным компаниям в геймификации своих услуг (например, Badgeville) [4].

После успеха геолокационного сервиса Foursquare этот подход быстро распространился в сфере интерактивного дизайна и цифрового маркетинга, что породило активные дискуссии в профессиональном сообществе, а также многочисленные «геймифицированные» приложения в области финансового управления, здравоохранения, СМИ, пользовательского контента, а также массово стали появляться разнообразные учебные приложения. Некоторые поставщики геймифицированных теперь предлагают геймификацию как сервисный уровень систем вознаграждения и репутации с очками, значками, уровнями и таблицами лидеров. В то же время геймификация привлекла интерес исследователей как потенциальное средство создания привлекательных рабочих мест или как средство содействия массовому сотрудничеству [2].

Также стоит разграничить геймификацию и видеоигры, несмотря на то, что геймификация была сформулирована применительно к интересу к видеоиграм. Например, видеоигры, как известно, ставят перед игроками задачи и цели, тем самым вовлекая их в активный процесс обучения с целью овладения игровой механикой. В то же время видеоигры предоставляют вымышленный контекст в форме повествования, графики и музыки, который при правильном использовании может стимулировать интерес игроков к неигровым темам, таким как, например, история.

Играм присущи такие преимущества, как немедленная обратная связь, информация по запросу, продуктивное обучение, мотивирующие циклы профессионального развития, саморегулируемое обучение или командное сотрудничество. Но это не отменяет некоторых известных проблем, связанных с содержанием образования, передачей знаний, оценкой обучения, вовлеченностью преподавателей и образовательными технологиями [1].

Если говорить о том, что нам известно в этом направлении, то в качестве примера можно привести довольно обширный обзор литературы по эмпирическим исследованиям на тему влияния геймификации. На рис. 3 суммированы результаты количественных исследований. В большинстве рассмотренных статей сообщалось об относительно положительных результатах внедрения геймификации благодаря использованию некоторых мотивационных аффордансов. Только в двух исследованиях все результаты были исключительно положительными.

Table 4. Effects reported in quantitative studies

Results	Paper
All tests positive	[13][37]
Part of the tests positive	[8][10][12][14][15][16][18][22][23][25][27][32][33]
All tests not significant	-
Only descriptive statistics	[2][4][17][20][21][36][41]

Рисунок 3 [4].

Что касается исследований с частично положительными результатов, то в них обсуждались причины, по которым некоторые ожидаемые результаты не были достигнуты. Например, стало известно, что геймификация может быть неэффективной в контексте утилитарных услуг, а ещё участие пользователей в геймификации может зависеть от нескольких факторов, таких как их мотивация или характер геймифицированной системы.

Однако авторы данной статьи также учитывают, что многие количественные работы носили чисто описательный характер. Естественно, описательные работы без наличия их интерпретации не позволяют сделать вывод об эффекте геймификации как таковой. Таким образом, хотя внедрение геймификации могло быть положительно воспринято пользователями, о ее реальных эффектах не сообщается [4].

В крупной обзорной статье от тех же авторов было исследовано в общей сложности 819 работ по теме влияния геймификации на обучение. Если говорить о контролируемых экспериментальных количественных исследованиях (66 штук), то там результаты неоднозначные: с одной стороны, значительная доля исследований сообщают об исключительно положительном влиянии геймификации (об этом сообщается в 28,7% из всех статей), однако есть также значительная доля тех работ, которые демонстрируют менее оптимистичные результаты, в которых сообщается о наличии отрицательных результатов или результатов, которые неоднозначны и сопровождаются как положительными, так и отрицательными выводами. Если быть более точным, почти половина (47,0%) всех исследователей вместе с положительными результатами сообщали о некоторых значительных нюансах, которые следует учитывать при интерпретации полученных данных. Полностью отрицательные результаты были зафиксированы лишь в 2 из 66 количественных экспериментальных исследований [5].

Стоит также упомянуть о двух исследованиях с диаметрально противоположными результатами. Одно из них подтвердило, что использование игровых элементов положительно влияет на успехи учащихся и их отношение к

учебным занятиям. Размер эффекта применения игровых элементов оказался умеренным, что соответствует результатам предыдущих исследований в данной области. Выводы исследования подчеркивают практическую значимость использования игровых элементов для поддержания успеваемости учащихся и их положительного отношения к занятиям, из чего следует эффективность использования игровых элементов в образовательном процессе [6].

Другое исследование напротив, делает более пессимистичные выводы о влиянии геймификации на учебный процесс. Исследователи обнаружили, что студенты, которые изучали курс с использованием геймифицированных технологий, имели уровень успеваемости и мотивации схожие с теми студентами, которые изучали курс без геймификации. Более того, со временем у студентов, которые изучали геймифицированный курс, данные показатели просели по сравнению с контрольной группой. Это падение мотивации привело к ухудшению итоговых оценок на экзаменах. Таким образом, использование элементов геймификации (доска достижений, значки, соревнование) не только не улучшает результаты обучения, но в некоторых случаях негативно влияет на мотивацию учеников и на их удовлетворенность учёбой. Оказалось, что использование вознаграждений в виде жетонов и монет, а также поощрение конкуренции с помощью таблиц лидеров может ослабить мотивацию учащихся [7].

Стоит также упомянуть об общей проблеме эмпирических исследований по теме геймификации, поскольку имеются данные о трудностях с дизайном данных исследований. В частности, в большинстве из них не проводился статистический анализ (и, следовательно, не удалось получить величину эффекта), не был изолирован эффект геймификации (например, путем контроля и сравнения геймифицированных и негеймифицированных систем), а сами исследования являлись краткосрочными по своей природе, что усложняет поиск долгосрочных последствий использования геймификации [3]. Но наиболее важен тот факт, что всё большее количество исследований указывает на значительную роль социальных контекстов в формировании опыта геймификации, что немедленно поднимает вопрос о том, каким образом и может ли вообще перенос (игровых) шаблонов в "чуждые" социальные контексты существенно изменить их эмпирическую доступность для исследователей [2].

Список использованных источников:

1. *Dominguez A. et al. Gamifying learning experiences: Practical implications and outcomes //Computers & education. – 2013. – Т. 63. – С. 380-392.*
2. *Deterding S. et al. Gamification. using game-design elements in non-gaming contexts //CHI'11 extended abstracts on human factors in computing systems. – 2011. – С. 2425-2428.*
3. *Seaborn K., Fels D. I. Gamification in theory and action: A survey //International Journal of human-computer studies. – 2015. – Т. 74. – С. 14-31.*
4. *Hamari J., Koivisto J., Sarsa H. Does gamification work?--a literature review of empirical studies on gamification //2014 47th Hawaii international conference on system sciences. – Ieee, 2014. – С. 3025-3034.*
5. *Koivisto J., Hamari J. The rise of motivational information systems: A review of gamification research //International journal of information management. – 2019. – Т. 45. – С. 191-210.*

6. Yildirim I. The effects of gamification-based teaching practices on student achievement and students' attitudes toward lessons //The Internet and Higher Education. – 2017. – Т. 33. – С. 86-92.

7. Hanus M. D., Fox J. Assessing the effects of gamification in the classroom: A longitudinal study on intrinsic motivation, social comparison, satisfaction, effort, and academic performance //Computers & education. – 2015. – Т. 80. – С. 152-161

Нурмагамбетов А. Н.

БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНІҢ ГЕЙМИФИКАЦИЯСЫ: ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Андатпа: Заманауи ақпараттық технологиялар - бұл жаһандық экономиканың, ғылымның, медицинаның және көптеген қалыптасқан қоғамдық институттардың дамуына себеп болатын жаңа орта. Қазіргі уақытта білім беру ақпараттық технологиялар қоғам өмірінің барлық салаларына еніп кеткен жағдайда педагогикалық теория мен практиканы бейімдеу мәселесі алдында тұрған дәл әлеуметтік институт болып табылады. Бұл құбылыстың бір мысалы - қазіргі заманғы танымал мәдениетке әсері даусыз бейне ойындар. Сондықтан, соңғы 10 жыл ішінде ғылыми әдебиеттерде бейне ойындардан табу және оларды қызықты ететін аспектілерді оқу процесіне біріктіру идеясы барған сайын танымал болды.

УДК 373.2

Оспанова Ж.К., Грабова В.П. Алькенова А.Б.
Директор, методисты КГКП ясли сада «Балақай»
город Караганда, Республика Казахстан
vero4ka68@mail.ru

«НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ - ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ»

Аннотация: в статье автор раскрывает, как на практике в организации образования обеспечивается целостность воспитания и обучения. Показана интеграция воспитания и обучения, способствующая проявлению таких ценностей, как национальный интерес, совесть, стремление в содержании всей воспитательной работы в решении цели и задач «Единой программы воспитания».

Воспитательная работа в организациях образования осуществляется на основе «Единой программы воспитания», подписанная приказом Министра просвещения от 19 сентября 2023 года.

Целью программы является воспитание добросовестного гражданина на основе общечеловеческих и национальных ценностей. Такие ценности, как национальные интересы, совесть, благодарность, отзывчивость, стремление будут отражаться в содержании всей воспитательной работы организаций образования. Незыблемыми приоритетами учебно воспитательного процесса в организациях образования являются обеспечение благополучия обучающихся, уважение и доверие к личности ребенка, обеспечение защиты прав детей.

Программа включает в себя методы воспитания детей от рождения до 6 лет. Программа решает следующие задачи:

- формировать умения и прививать навыки уважения родителей, взрослых, прислушиваться к их наставлениям, ценить семейный лад, достойно исполнять свои обязанности перед семьей;

- прививать такие качества, как доброта, честь, совесть, достоинство, ответственность, чувство заботы и справедливости, формировать трудолюбие и правовую культуру;

- беречь национальное достояние, уважать казахский язык, национальные символы, сохранять мир, согласие, сплоченность и национальное единство, воспитывать патриотизм и государственность;

- ценить здоровье, здоровый образ жизни, чистоту ума и эмоциональную устойчивость;

- воспитать бережное отношение к природе, национальному и культурному наследию, экономному и эффективному использованию природных ресурсов.

В рамках реализации «Единой программы воспитания» в целях воспитания будущего поколения, впитавшего в себя общечеловеческие и национальные ценности педагогическим коллективом КГКП ясли сада «Балақай» города Караганды ведется работа по решению задач, поставленных в данной программе.

Ведущими ценностями в рамках реализации «Единой программы воспитания» стали: ценность здоровья, ценность развития, ценность детства и ценность сотрудничества, которые, с одной стороны, выражают приоритеты современной гуманистической педагогики, с другой стороны, выступают содержанием ценностного освоения мира ребенком.

психического), приобщения их к ЗОЖ, формирования основ физической культуры.

Ценность развития направляет внимание на построение развивающего образовательного процесса, в котором актуализируются достижения и жизненный опыт каждого ребенка, обеспечивается развитие индивидуальных способностей и потребностей, формируется в условиях личного выбора готовность детей к саморазвитию и самообразованию.

Ценность детства акцентирует внимание на том, что детство – это неповторимый, самоценный и отличающийся от взрослого период жизни, особая культура, характеризующаяся целостным мировосприятием, открытостью миру, чуткостью, эмоциональностью, непосредственностью, готовностью к образованию. Специфика детства требует бережного отношения к особенностям возрастного развития, к внутреннему миру ребенка, а также создания условий для взаимодействия и взаимообогащения детского и взрослого миров.

Ценность сотрудничества предполагает, что сотрудничество, партнерство, диалог, гуманное отношение рассматриваются как основной фактор образования и источник обновления образовательной системы.

Ожидаемые результаты:

1. Повышение качества дошкольного образования.

2. Обеспечение психофизического благополучия детей в условиях общественного воспитания, социальной адаптации, содействие развивающему общению с взрослыми и сверстниками.

3. Приобщение ребенка к здоровому образу жизни и овладение разнообразными видами двигательной активности, снижение детской заболеваемости, повышение сопротивляемости организма.

4. Повышение профессиональных компетенций педагогического коллектива.

5. Внедрение инновационных технологий воспитания и обучения детей дошкольного возраста.

Основные тезисы, все планы и мероприятия, проводимые в ясли-саду, размещены на двух языках на информационных стендах для родителей в общем холле перед входом в здание, а также в центральном холле ясли-сада на центральном стенде.

Информирование родителей о всех мероприятиях и событиях, проводимых в ясли-саду, проводится также через социальные сети: официальный сайт отдела образования, Инстаграм, Фейсбук.

Для продвижения технологических и цифровых навыков у детей дошкольного возраста, формирования ценности воспитания - стремления, учитель информатики Абдрахманова А.К. конструирует из LEGO конструкторов, программирует с детьми лого роботов, инсценируя сказку на игровом поле. Работает на макете карты, путешествует совместно с робопчелкой по областям нашей страны, отмечая достопримечательности Казахстана. Повышает у детей степень наглядности, конкретизирует понятия, явления, события. Обогащает круг представлений, удовлетворяет их любознательность. И как результат учит дошколят брать на себя ответственность за свои поступки в семье и в ясли саду, быть верными своему слову, делу, поддерживать младших, почитать старших, беречь и дорожить честью и достоинством, высоко ценить честный труд.

Учителя казахского языка Абдраимова Г.Ж. И Ахметова Д.М. проводя организованную деятельность, в индивидуальной работе в проектной деятельности с детьми, в работе с родителями учат беречь национальное достояние, уважать казахский язык, национальные символы, сохранять мир, согласие, сплоченность и национальное единство, воспитывать патриотизм и государственность. Широко используют для этого электронные, дидактические игры, разные техники для развития мелкой моторики детей дошкольного возраста: создание узоров – контур и гуашь; облака, юрта – лоскутное шитье пряжа для валяния; тюльпаны – модулин и пластилин; барашки и лошадки – вата и краски; горы и пастбище – цветной фетр; алтыбақан – веточки и бархатная бумага. Проводимая работа учит детей проявлять патриотизм, иметь активную гражданскую позицию, благородство, считать своим долгом, верно, служить своему народу, защищать независимость государства, целостность страны и земли, знать традиции и сохранять их.

Умение ценить здоровье, здоровый образ жизни, чистоту ума и эмоциональную устойчивость - это одна из задач «Единой программы воспитания». Забота о здоровье и его укрепление – это одно из главных направлений работы ясли сада. Для инструктора по физической культуре

Агзамовой К.К в культурном наследии наших предков заложены неисчерпаемые источники работы с детьми. Обращаясь к истории своей страны, своего народа, инструктор по физической культуре использует казахские национальные игры: «Бестемше», «Тоғызқұмалақ», «Қыз қуу», «Асық», формируя у детей дошкольного возраста чистоту помыслов, культуру здорового образа жизни.

Для решения задачи по формированию умения и привития навыков уважения к родителям, взрослым, прислушиваться к их назиданиям, ценить семейный лад, достойно исполнять свои обязанности перед семьей, наряду с обучающими задачами, ведут в индивидуальной и групповой работе специалисты: логопеды: Кожаметова Н.К. и Белоус Н.Г., психологи Беседина В.А. и Исакова Ж.Р., преподаватель изо Камнева Л.О. Интеллектуальное, эстетическое, речевое развитие ребенка, элементарные навыки планирования и контроля в игровой деятельности, развитие пространственного и зрительного восприятия; логического мышления, внимания и памяти - и как результат у детей дошкольного возраста сформированы навыки уважения старших, принимая ответственность перед семьей, оценивание значение понятий "шаңырақ", "жеті ата", "тектілік". Реализация задач «Единой программы воспитания» педагогическим коллективом ясли сада направлена на воспитание образованного, честного, благородного поколения, способного укрепить самобытность страны и создать справедливое общество, основанное на национальных ценностях.

Список использованных источников:

1. «Единая программа воспитания», приказ Министра просвещения от 19 сентября 2023 года
- 2.«Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, после среднего образования». Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года №348. Приложение1
3. «Об утверждении Типовых учебных программ дошкольного воспитания и обучения». Приказ и.о. Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 августа 2016 года №499. Приложение1- в редакции приказа Министра просвещения РК от 14.10.2022 №422
4. Белая К.Ю., Модернизация образовательного процесса в ДО. Профессор кафедры педагогики и методики дошкольного образования МИОО Москва февраль 2021г.

Оспанова Ж.К., Грабова В.П. Алькенова А.Б
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ТӘРБИЕ НЕГІЗІ

Аңдатпа. мақалада автор білім беруді ұйымдастыруда тәрбие мен оқытудың тұтастығы іс жүзінде қалай қамтамасыз етілетінін ашып көрсетеді. Ұлттық мүдде сияқты құндылықтардың көрінуіне ықпал ететін білім беру мен оқытудың интеграциясы көрсетілді

Ошакбаева Д.А.

dosacbaeva@gmail.com,

«Bolashaq» Академиясының ПМНО 22-2 тобының студенті

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші: «Педагогика» кафедрасының магистрі,

аға оқытушысы Шутенова С.С.

ҚАЗАҚСТАНДА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ҮЛКЕН РӨЛ АТҚАРҒАН А.БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа: Бұл мақалада халқымыздың Ұлы ағартушысы, педагогы Ахмет Байтұрсыновтың ерекше тұлға болып қалыптасуына негіз болған факторларды, ғылыми, педагогикалық және қоғамдық қызметіне тоқталып, бұл салаларға қосылған үлесті талдап қарастырамыз. Ахмет Байтұрсынұлы–өзінің ағартушылық қызметі мен педагогикалық көзқарастары арқылы халықтық идеяны кеңінен насихаттады, оны нақты іске асыру жолында бар өмірін сарп еткен ғұлама ұстаз, халық педагогы, «ұлттық тарихымызда ешкіммен салыстыруға болмайтын ерекше тұлға» деп авторлар көрсетеді.

Бірден айту керек, «Әдебиет танытқыш» – Ахмет Байтұрсыновтың эстетикалық-философиялық танымын, әдебиетшілік көзқарасын, сыншылық келбетін толық танытатын жүйелі зерттеу, қазақ филологиясының ерекше зор, айтылған ойларының тереңдігі мен дәлдігі арқасында болашақта да қызмет ететін, ешқашан маңызын жоймайтын қымбат, асыл еңбек. Ұлттық әдебиеттану ғылымы қазір қолданып жүрген негізгі терминдер, категориялар, ұғымдардың қазақша өте дәл, ықшам, оңтайлы баламаларының басым көпшілігі тұңғыш рет осы зерттеуде жасалғанын ашып айтатын уақыт жетті. Бұл ретте, Ахмет Байтұрсынов – тіл терминдерін жасауда қандай кемеңгер, данышпан болса, әдебиеттану, өнертану, фольклортану терминдерін жасауда да сондай кемеңгер, данышпан.

Ахмет Байтұрсынұлы – халқымыздың ұлы перзенттерінің бірі, әмбебап ғалым, ақын, аудармашы, журналист, көсемсөз шебері... Бір сөзбен айтқанда, «сегіз қырлы, бір сырлы» адам. Ахмет Байтұрсынұлының сан қырлы қасиеттерінің бірі оның Қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі мен халыққа білім беруге деген ұмтылысы болып табылады.

Ахмет Байтұрсынұлы азамат болып қалыптасқан кезең Қазақстанның Ресей империясының отарына түгелдей айналып болған уақытқа тұспа-тұс еді. Бұл өтпелі ауыр тарихи кезеңде халқымыз патша үкіметінің әкімшіліктері тарапынан әлеуметтік-саяси тұрғыдан қинауды, жекелеген батыл өкілдерді жәбірленуі мен қорлауын бастан кешірді.

Мұны Байтұрсынұлы әулеті де бастан кешірді. ХІХ ғасырдың сексенінші жылдарында Торғай уезінің бастығы Яковлев Ахметтің әкесі Байтұрсынды өз ауылында жәбірлеп, қорлағаны үшін Байтұрсын оны соққыға жыққан. Сол үшін

ол ұзақ мерзімге Сібірге жер аударылған. Бала Ахмет осындай озбырлықтың талайын көріп, тез есейген.

1882-1884 жылдары табиғатынан дарынды Ахмет ауыл мектебінде оқыды. 1886-1891 жылдары Торғай қаласындағы орыс-қазақ училищесінде, 1891-1895 жылдары Орынбор мұғалімдер семинариясында оқыды. 1895-1909 жылдары Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездерінің мектептерінде, училищелерінде сабақ берді, Қарқаралы қалалық училищесінде мұғалім, меңгеруші болып жұмыс істеді. 1909 жылы полиция тыңшыларының жалған жаласымен 8-10 айға түрмеге қамалуы, отарлау саясаты тек әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан ғана емес, рухани, яғни тіл, дін, діл мәселелеріне төнгенін көрген А.Байтұрсынов қоғамдық қозғалыстарға талпынып, «Қазақ» газетінің негізін қалауға негіз болды.

Ахмет Байтұрсынов 1914 жылы өзі шығарып отырған «Қазақ» газетіне «Бастауыш мектеп» деген мақала жазады. Мақаладан үзіндіге тоқталайық: «Бұл күнгі ауыл мектептерін мектеп деп айтуға келмес. Оқуға қажетті құрал жоқ, оқыта білетін мұғалімдер аз. Сонда да қазақша хат танушылардың пайызы мұжықтардан жоғары. Бұл күнде тек хат жаза білетін қазақтардан бастап газета, журнал, кітап шығарып жатқандарымыздың бәрі де сондай мектептерден оқып, хат танып, жазу үйреніп шыққандармыз. Бұдан: бүгінгі мектептер мұншама жайсыз, күйсіз қалпында халық арасына оқу, жазуды мұжықтар арасына қарағанда көбірек жайып жатқаны, осы мектептің халыққа жақындығы, балалар білімді ана тілімен үйренгендігі». Осыдан біз А.Байтұрсыновтың халқының жаңашыры, лайықты перзенті ретінде көреміз.

А.Байтұрсынұлы қоғам, ғылым және мәдениеттің өркендеуі жазу арқылы іске асатынын жақсы түсінді. Ғалым сауатсыздықты жою үшін әріп, оқулық мәселесін кезек күттірмейтін мәселе екенін біліп, 1910 жылдан бастап, араб жазуының қазақ тілі үшін қолайлы емес жақтарын түзеп, оны тілдің дыбыстық ерекшеліктеріне сай етіп, сингармониялық ұлттық әліпби түзеді. Бұған дейін, Х-ғасырдан бері парсы-араб жазуын өзгеріссіз қолданып келгенбіз. Сөйтіп, А.Байтұрсынұлы полиграфиялық жағынан қолайлы-қолайсыз жерлерін, оқыту процесіндегі тиімді-тиімсіз жақтарын таразылай отырып, қазақ тілінің төл д Ахмет Байтұрсынов республиканың Академиялық орталығын басқарды, қазақ халқының тарихындағы тұңғыш мемлекеттік университеттің филология кафедрасының профессоры болды. Байтұрсынұлы ана тіліне арналған әдістемелік құралдар, білім беру жүйесіне арналған оқулықтар, 1920 жылдары бірнеше басылымнан өткен суретті астар жасады. Ахмет Байтұрсынұлы қазақ әдебиеті мен жазуының дамуына зор үлес қосты.

Атап айтқанда, оның ертегілері «Қырық ертегі» және «Маса» жинақтарына енгізілген. Байтұрсынұлы қазақтың ауызша халық шығармашылығы үлгілерін жинап, басып шығаруда көп еңбек сіңірді. 1923 жылы жарық көрген «Ер Сайын» поэмасының кіріспе мақаласы мен пікірлерін жазып, «23 жоқтау» (1926) және «Әдебиеттану» (1926) кітаптарын шығарды.

«Анама хат» деп аталатын өлеңінде:

«... Оқ тиіп он үшімде ой түсіріп,
Бітпеген жүрегімде бар бір жарам.

Алданып тамағыма оны ұмытсам,
Болғандай жегенімнің бәрі харам.
Адамнан туып, адам ісін етпей
Ұялмай не бетіммен көрге барам?!»

(Өлең 1911 ж. Орынборда жарық көрген топтамасынан алынды). Осы бір-екі шумақ өлеңнен балаң Ахметтің бүкіл өмір бойы істеген ісін, ой-арманын, мақсат-мүддесін аңғаруға болады...

Ахмет Байтұрсынұлы жазған «Тіл – құралды», «Оқу құралы», «Тіл жұмсар», «Жаңа әліпби» еңбектері бүгінгі ұлттың асыл қазынасы. Бұл еңбектердің барлығын бүгінгі күнде бір институт атқара алмайтыны анық. Ахмет жазғандай ұлттық құндылықтарымызды болашаққа дәріптейтін оқулықтар көп болған жағдайда ғана елдің ертеңі жарқын болмақ. Ал, ұлттық болмысынан айрылған елдің ертеңі бұлыңғыр. Өз заманында елінің бағы үшін туылып, елінің жоғын түгендеумен өтетін есіл ерлер қашанда туылары сөзсіз.

Бірақта, Ахмет қазақта жалғыз. Оның жазған бір мысал өлеңінің өзі бір ұрпаққа қырық жыл азыл боларлық үлгі, қайталанбас өнеге. Асыл мен жасықтың, саф алтын мен сары жездің айырымын ажырата білетін ұрпақ Ахметтің жасаған көзсіз ерліктеріне, ғылыми ізденістеріне, ғаламат аудармаларына, отты көсемсөздеріне ғылыми тұрғыдан лайықты бағасын береді деп сенеміз. Бар ғұмырын ұлтының болашағы үшін қиған, өз кіндігінен тараған ұрпағы болмаса да, әр қазақ баласы кішкене болсын білім мен өнер үйренсін деп, ауыр да азапты, қамшының сабындай ғұмырын ғылым жолына, ұлт жолына арнаған Ахмет Байтұрсынұлы – біздер үшін идеал тұлға!

Қазақ халқының тәуелсіздігі үшін, оның сауатты да білікті ел қатарына қосылуы үшін ақтық демі біткенше күрескен осынау ұлы адамның аты ұлт жүрегінде мәңгі сақталуы тегін емес. Ендеше, Ахмет Байтұрсынов — адамзаттың асыл перзенті, қазақтың ұлы тұлғасы, ұлт мәдениетінің хантәңірі. Осы ақиқатты біз ұрпақтан ұрпаққа таралатын ұлттымыздың негізі, алтын діңгегі деп білуіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақ» газеті / Бас редактор Ц.Нысанбаев. -Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 2018. -560 б
2. Ахмет Байтұрсынов «Тілтаным», 2020 2-том 123-125 б
3. <http://baitursynuly.kz/>
4. <https://baitursynov.ksu.edu.kz/kz/biografiya-i-proizvedenie/biografiya>
5. <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan>

Ошакбаева Д.А.

НАУЧНАЯ, ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А. БАЙТУРСЫНОВА, СЫГРАВШЕГО БОЛЬШУЮ РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В данной статье мы рассматриваем факторы, которые легли в основу становления выдающейся личности великого просветителя, педагога нашего народа Ахмета Байтурсынова, его научную, педагогическую и общественную деятельность, проанализировали личный вклад в эти сферы. Ахмет Байтұрсынұлы-через свою

просветительскую деятельность и педагогические воззрения популяризировал народную идею, которую на пути к реальной реализации сделали всю свою жизнь выдающимся педагогом, народным педагогом, «уникальной личностью в нашей национальной истории, которую нельзя сравнивать ни с кем», отмечают авторы.

ӘОК 373.2

Рақыжанова Ж.А.
Bota.rakyzhanova@mail.ru
«Bolashaq» академиясының студенті ДДОВ 21-2к тобы
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі Жанысбаева Р. М.

ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

***Аңдатпа:** Жұмыстың өзектілігі қазіргі таңдағы еліміздегі өзгерістер, тұрақты дамудың жаңа стратегиялық бағыттары, ақпарат ағындығының қарқындылығы білім беру жүйесіне қойылатын талаптарды да жетілдіріп отыр. Бірақ қандай заман, қандай реформа болсын, білім беру саласында басты тұлға мұғалім қала бермек. Білім ошақтарының, педагогтың алдындағы басты мақсаты-жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру туралы айтылған.*

Бала болашағымыз десек, сол балаға жүйелі білім беріп, ынта-ықыласын дұрыс бағыттауды, қабілет-қасиеттерін дамытуды балабақшадан бастауымыз керек. Қазіргі уақытта педагогика ғылымының бір ерекшелігі – баланың тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы.

Заманауи жаңа технологиялар – бұл білімнің басымды мақсаттарымен біріктірілген пәндер мен әдістемелердің: оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың өзара ортақ тұжырымдамамен байланысқан міндеттерінің, мазмұнының, формалары мен әдістерінің күрделі және ашық жүйелері, мұнда әр позиция басқаларына әсер етіп, ақыр аяғында баланың дамуына жағымды жағдайлар жиынтығын құрайды [1].

Жаңа заман баласы ертеңгі еліміздің болашағы. Жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет. Әрине, ол үшін мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде балалардың жеке басының қалыптасуы мен дамуында педагогтардың педагогикалық технологияларды қолдана білу сауаттылығына байланысты.

Балабақшада жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты: оқыту мен тәрбиелеуде инновациялық ойын технологиясының элементтерін пайдалана отырып, жан-жақты, білімді, құзыретті тұлға тәрбиелеу.

Балабақшада қолдануға тиімді технологиялар:

1. Денсаулық сақтау технологиясы.
2. Дамыта оқыту технологиясы.
3. Ақпараттық – коммуникативтік технологиялар (АКТ).
4. Ойын технологиясы.
5. Мнемотехника технологиясы.

Мектепке дейінгі мекемеде ұйымдастырылған оқу іс әрекеттер барысында балалар ересектердің сөйлеуінен берілетін жаңа сөйлеу құралдары мен үлгілеріне қажеттілік туындаған ситуациялық сөйлеуден айырмашылығына, назар аудармайтын үлгіні көрсетуі керек. Мектепке дейінгі бала осы бағытта алғашқы қадамдарды жасауды үйрене бастайды. Үйлесімді сөйлеу дағдылардың дамуы одан әрі мектеп жасында жүреді. Уақыт өте келе, кез-келген мектепке дейінгі бала жағдайға және қарым-қатынас сипатына байланысты ситуациялық, контекстік, диалог және монолог түрінде сөйлеуді толығымен меңгереді және басқа сөйлеу моделін игеруді бастайды.

Кез келген ұйымдастырылған оқу іс әрекеттерді өткізу барысында тәрбиеші алдына келесі міндеттерді қояды:

1) Балаларды суреттің мазмұнын немесе ұсынған дидактикалық көрнекіліктер материалын көруге және дұрыс түсінуге үйрету, ретсіз көруден дәйекті түрде қарау;

2) Балалардың тілдерін сезімдер, эмоциялар арқылы дамыту яғни, ұсынған көрнекілікке дұрыс қарау;

3) суретшінің салған бейнесін еркін және сенімді жеткізе алатындай етіп балалардың сөздік қорын кеңейту.

Е.И Тихеева ұсынған заттарды, суреттерді, кез келген дидактикалық материалды қарау арқылы балалар үйренеді олардың сипаттамалық белгілерін, олармен жасалатын әрекеттерді дұрыс атап ажыратуға. Бұл жұмыстар әсері етеді балалардың сөздік қорын кеңейтуге, байланыстыр сөйлеу дағдыларын дамытуға, дыбыстық мәдениеттерін жетілдіруге жол ашады. Жұмыс барысында педагогқа әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы балаларға мүмкіндік береді өз ойларын байланыстырып жеткізуге және басқа ұйымдасстырылған оқу қызметтерде осы сөйлеу дағдыларды әрі қарай дамытып жетілдіруге болады деген ой білдірген [2].

Тәрбиенің алдағы міндеттерінің бірі балалардың ойлау қабілеттерін қалыптастыру болса, ойын – осы мәселенің шешімі. Балада ойлау қабілеті мен сөйлеу қызметі бірге дамиды. Баланы ойната отырып сөйлетуде суретті әңгіме, дидактикалық ойынды сурет арқылы өткізу, шығарманы оқып таныту оң нәтиже береді. Мектеп жасына дейінгі балаларды тіл мәдениетіне тәрбиелеу, сөздік қорын дамыту, сурет қарау, заттарды сипаттау, жұмбақ шешу, құрастыру, тақпақтар, мақал - мәтелдер, жаңылтпаштармен қатар ертегі тыңдау әңгімелесу баланың тілдік құзіреттілігін, қызығушылығын арттырады.. Жаңадан шыққан әдіс - тәсіл қолдану арқылы балалардың жаттауға, есте сақтауға деген ынталарының дамуына, тілдерін машықтандырғанына көз жеткіземіз [3].

Денсаулық сақтау технологиясының негізгі мақсаты:

Баланың денсаулығын нығайтуға, білім дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ұйымдары баланың денсаулығы мен оның дене бітімінің қалыптасуына үлкен үлес қосады. Балалардың денсаулығын нығайту барысында біздің балабақшада бірқатар жұмыстар атқарылуда. Балалар күнделікті таңғы жаттығулар жасайды, хауызға барады, жаттығу бөлмесіне барады.

Дамыта оқыту технологиясы – баланы оқыта отырып, дамыту. Бала бойына еркіндік, мақсаткерлік, ар-намыс, мақтаныш сезім, дербестік, адамгершілік, еңбексүйгіштік, белсенділік, т.б. қасиеттерді дамыту.

Ақпараттық технологиялар деп оқыту педагогикасында арнайы техникалық ақпараттық құралдарды (интерактивті тақта, электронды-есептеуіш машиналар, аудио, бейне) пайдаланатын барлық технологияларды атайды. Компьютерлер білім беруде кеңінен қолданыла бастады, «оқытудың компьютерлік технологиясы» термині пайда болды. Қазіргі заман талабына сай енгізіліп жатқан жаңа бағдарламалар, ақпараттық-коммуникативтік технологиялар арқылы балаға тәрбие мен алғашқы білім беру негізі – балабақшадан басталады. Ақпараттық-коммуникативтік технологиялар педагогтардың біліктілігін көтеруге, олардың оқу үрдісін жүйелі, қызықты етіп өткізуге, балалардың ойлау, есте сақтау, тыңдау қабілеттерін дамытуға үлкен септігін тигізіп отыр. Ақпараттық технологиялар бойынша тәрбиешілердің жасалған электрондық оқу кешендері, құралдары жинақтары бар. «Қызықты грамматика», «Кел балалар ойнайық», «Ойнайықта, ойлайық» осы құралдарды пайдаланамыз. Мысалы, қызықты грамматикада ертегілер тыңдаймыз. Есіне сақтамаған балаға қайтадан көрсетуге болады [4].

Мнемотехника – тіл дамытуда тиімді есте сақтау, оны дұрыс жеткізе білудегі әдіс пен тәсілдер жүйесі. Қазіргі кезде мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуда мнемотехниканы қолдану өзекті болып тұр. Бұл мақсатты іске асыру үшін, баланың тілін дамытуға әртүрлі тәсілдер мен әдістерді қолдану қажет.

Қойылған мақсатты нәтижелі етуге қолданылатын тәсілдер:

– көрнекіліктер, дидактикалық ойындар, суреттер, буындық кестелер, тірек-сызба, үлгілер, т.б.

Луллий шеңбері. Мектепке дейінгі баланың тілін дамыту әрқашанда өзекті мәселе болып табылады. Сөздік қорын байытады. Дыбыс, сөз, буын, сөйлем құрудың структурасын үйретеді.

Айта алмайтын дыбыстарын тез айтуға жаттығады. Бүгінгі таңда тіл туралы аз айтылып жатқан жоқ. Ана тілін қастерлеген адам өз халқының тарихын, жұмыс жағдайын, тыныс-тіршілігін жақсы біледі. Тіпті өмірде болып жатқан жаңалық та, басқа да өзгерістер біздің сана – сезімге өз деңгейінде келіп жетіп, жалғасын табады. Бала бойына Отанына деген сүйіспеншілік қасиет сәби шағынан бастап сіңеді. Тіліміздің құндылығы бала жүрегінде сақталады. Қорыта айтқанда, балалардың ана тіліндегі дыбыстарды анық айтып, дұрыс сөйлей білуге балабақшада берілер тәрбиенің ықпалы зор.

Қазіргі заман талабына сай оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру, яғни әр баланы жеке тұлға ретінде қабылдап, мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндерді ойына, бойына шақ әдеби мұралармен сусындатып тәрбиелеу, тәрбиешінің алға қойған міндеті. Айналадағы дүниені, табиғатты бақылап түсіндіріп әрдайым жаңа сөздермен, сөздік қорын толықтырып отыру қажет деп есептеймін. Жоғарыда айтылған мүмкіндіктерге сай балалардың сөйлеу қабілеттерін тереңдетіп, шығармашылық қабілеттерін дамытуда айтқан әңгімесіне, өзі құрастырған қысқа әңгімелеріне бағыт-бағдар бере отырып, тіл байлығын, сөздік қорын да дамытуды басты назарда ұстау керек деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Завьялова О.А. Кіші мектеп оқушыларының ақпараттық мәдениетінің құндылық негіздерін тәрбиелеу. - «Бастауыш мектеп» журналы No11, 2005 ж.
2. Захарова Н.И. Оқу үрдісіне ақпараттық технологияларды енгізу. – «Бастауыш мектеп» журналы No1, 2008 ж.
3. Иванов В.В., Зайцева С.А. Мұғалімнің ақпараттық мәдениетіндегі этикалық компонент. - «Бастауыш мектеп» журналы No11, 2005 ж.
4. Каминский В.Ю. Оқу үрдісінде білім беру технологияларын қолдану. – «Завуч» ғылыми-практикалық журналы №3, 2005 ж.

Ракыжанова Ж. А.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА ДЕТЕЙ ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГИИ.

Аннотация Актуальность работы обусловлена происходящими изменениями в стране, новыми стратегическими направлениями устойчивого развития, интенсификацией информационного потока, что также повышает требования к системе образования. Но какие бы времена ни были, какая бы ни была реформа, главным человеком в сфере образования останется учитель. Говорят, что основная цель образовательных центров и педагогов – сформировать всесторонне развитую личность.

УДК:378

Сатыбалды А.Ж.

Магистр искусств в области музыки
город Астана, Республика Казахстан

Научный руководитель, профессор Гиляс П

**ДИСЦИПЛИНА «ХОР» КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация. В статье затрагиваются вопросы о формировании эстетического вкуса, духовности, коллективности среди подрастающей молодежи на базе общеобразовательной структуры в взаимосвязи с такой музыкальной дисциплиной как «Хор».

Тема статьи затрагивает вопрос о возникновении в общеобразовательной структуре Республике Казахстан отдельного предмета «Хор» как дисциплины

для 1-9 классов. Чем же актуально будет данное новшество в связи с наличием музыкальных школ и дополнительных кружков? Как показывает статистика, многие учащиеся и их родители предпочитают такие дополнительные секции, как танцы, шахматы, индивидуальные творческие секции. А вот направление «Хоровое пение» многие обходят стороной. Возможно из-за этого в будущем у подрастающего поколения не будет духа сплоченности, взаимовыручки, инстинкта работать в команде, они в какой-то степени не могут социализироваться.

Как же всему этому способствует дисциплина «Хор»? Так как хор изначально является отраслью музыкального образования, нужно упомянуть, как проходило данное становление на территории Казахстана.

Как утверждал педагог Сухомлинский, «... без музыкального воспитания невозможно полноценное умственное развитие человека».

Получение независимости Республикой Казахстан в 1991 году дало импульс на формирование различных стратегических концепций всей страны. Во многих посланиях народу Казахстана Нурсултаном Назарбаевым, первым президентом РК, сказано, что одной из составляющих благополучия населения является рост уровня жизни. Концепция включает в себе вопросы качества и доступности образования по всем профилям подготовки. В послании народу Казахстана от 27.01.2012 г. изложено следующее: «Образование должно давать молодежи не только знания, но и умение их использовать в процессе социальной адаптации. Поручаю Правительству принять пятилетний Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников. Важно усилить воспитательный компонент процесса обучения. Патриотизм, нормы морали и нравственности, межнациональное согласие и толерантность, физическое и духовное развитие, законопослушание. Эти ценности должны прививаться во всех учебных заведениях, независимо от формы собственности». Важно с раннего детства его воспитывать тягу у детей к художественному творчеству. Не последняя роль отведена в данном контексте музыкальному образованию в системе художественного воспитания учащихся школ Республики Казахстан.

Актуальность данной темы будет решать несколько важнейших задач для улучшения художественного и эстетического воспитания учащихся. С этой точки зрения весомое значение приобретает урок музыки в общеобразовательной школе, на котором ребенок получает знания в области музыкального искусства. На уроках музыки дети узнают о композиторах, стилях, жанрах музыки, средствах музыкальной выразительности, знакомятся с шедеврами мировой классики, образцами детской музыки, приобретают умения и навыки, необходимые для их эмоционально-осознанного восприятия и выразительного исполнения. Наряду с дисциплиной «Музыка» неотъемлемым видом деятельности является хоровое пение.

Обучение пению – это не только обучение данному виду искусства, в процессе которого развивается голос у детей, а также решаются воспитательные задачи, связанные с формированием личности. Детское пение в первую очередь

является предметом изучения не только вокальной педагогики, но и эстетики, методики, психологии, физиологии, акустики, искусствоведения, медицины. Также разработано много типовых программ по предмету «Музыка» в общеобразовательной системе РК, но с каждым годом количество часов занятий сокращается, что приводит к упрощению структуры программы.

В современном образовании дисциплина «Хоровой класс» исчезла, хотя исторический этап показывает, что дисциплина «Хор» в общеобразовательной системе существовала. На сегодняшний день предмет «Хоровой класс» существует только в системе дополнительного образования. Известно, что хоровое пение – это один из видов коллективной исполнительской деятельности. Оно способствует развитию певческой культуры школьников, их общему и музыкальному развитию, воспитанию духовного мира, становлению их мировоззрения, формированию будущей личности.

Цель же данной работы заключается в следующем: включение дисциплины «Хорового класса» в общеобразовательную систему Республики Казахстан. Данная цель способствует следующим аспектам: выявление уровня духовно-нравственного отношения учащегося к окружающему миру; определение музыкально-педагогического восприятия и применение его в социуме; раскрытие значимости музыкально-образованного человека в соотношении с различными дисциплинами, не только творческими; постановка качественной оценки роли урока «Хор» в общеобразовательной системе и его влияние на процесс формирования нравственно-эстетического вкуса ребенка (на примере Литовской Республики).

Объектом работы является развитие типовой программы предмета «Школьный хор», предметом исследования - роль школьного хора в данной системе.

Так к примеру, современный школьник бурно меняющегося мира в XXI веке совсем иной, каким был раньше. Он опережает своих предшественников в физическом развитии, но, увы! отстает в духовно-нравственном плане. К тому же новые условия современной жизни не способствуют духовному здоровью детей. В воспитании духовной культуры и нравственного облика учащихся особенно велика роль уроков музыки, с наибольшей силой воздействующей на эмоциональный мир школьника, его нравственные и духовные качества, облагораживающие его душу. Уроки музыки способствуют формированию богатого духовного мира учащихся, развивают художественный вкус, эстетические потребности, воспитывают духовно и нравственно. А такой предмет как «хоровой класс» будет способствовать развитию у любого школьника «прекрасного настроения, правильно поставленному дыханию и т.д.

Образовательная миссия музыкального искусства и дисциплины «Хор» заключается в призыве к добру и справедливости, патриотизму, великодушию и конечно же в прозрении более совершенного мира. Посредством музицирования и пения происходит формирование сильной, творческой, жизнеспособной личности. Как говорил И. А. Ильин: «Музыка позволяет полнее ощутить ценность жизни, почувствовать ее пульс, течение: она облагораживает

внутренний мир личности и делает его подлинным «аристократом духа» [2]. О воспитательной роли музыки писали философы и учёные, музыканты и педагоги. Духовно-нравственное и художественно-эстетическое воспитательное воздействие музыки было отмечено в далёкие от нас времена.

Музыка, неразрывно связанная с пением в системе общего образования, пение – это основа процесса воспитания духовности школьников. Приобретаемые на уроке музыки и пения знания, умения и навыки становятся личностным духовным достоянием, в своей ценностной данности превращающегося в основу духовного роста и самоутверждения. Музыка и пение в современном мире – это не просто предмет развлечения, а могучее средство воспитания и самосовершенствования личности.

Духовные, нравственные аспекты закладываются именно в школьном возрасте. «Как гимнастика выпрямляет тело, так музыка выпрямляет душу человека...», сказал В.А. Сухомлинский, следовательно, музыка – одно из действенных средств духовно-нравственного воспитания и художественно-эстетического образования школьников. Этим удивительным средством я имею удовольствие пользоваться ежедневно, на каждом уроке [1].

Список использованных источников:

1. Сухомлинский В.А. *Сердце отдаю детям*. – М.: Концептуал, 2016г. – 312 с.
2. Ильин И. А. *Наши задачи. Историческая судьба и будущее России: ст. 1948-1954 гг.: В 2-х т.* – М.: МП «Рарог», 1992. – Т. 1. – 616 с.

Сатыбалды А.Ж.

**«ХОР» ПӘНІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ
МАҢЫЗДЫ ҚҰРАМЫ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа. Мақалада «Хор» сияқты музыкалық пәнге байланысты жалпы білім беру құрылымы негізінде өсіп келе жатқан жастардың бойында эстетикалық талғамды, руханилықты, ұжымшылдықты қалыптастыру мәселелері қозғалады.

Сейтова В.В.
Директор ТОО «Amirali&company»
город Караганда, Республика Казахстан
seitova_v_v@mail.ru

Алексеева Е.А.
Старший преподаватель кафедры Педагогика Академии «Bolashaq»
город Караганда, Республика Казахстан
evgeniya96_01@mail.ru

СИНДРОМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА ДОШКОЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ

***Аннотация.** Данная статья посвящена изучению синдрома эмоционального выгорания, который может возникать у педагогов дошкольного воспитания и обучения. В работе исследуются причины и симптомы данного синдрома. Анализируются факторы, влияющие на возникновение эмоционального выгорания, такие как высокая нагрузка, недостаток поддержки со стороны коллег и руководства, конфликты в коллективе и с родителями, несоответствие ожиданий и реальности педагогической работы.*

Приоритетной задачей Республики Казахстан в сфере воспитания и обучения детей дошкольного возраста является «развитие и раскрытие потенциала каждого ребенка на основе общечеловеческих и национальных ценностей с учетом его интересов, особенностей и потребностей» [1]. Основными направлениями в развитие воспитания являются: обновление содержания, внедрение инновационных методов и технологий, основанных на лучшем передовом педагогическом опыте в сфере воспитания и способствующих совершенствованию и эффективной реализации воспитательного компонента государственных общеобязательных стандартов для формирования индивидуальной траектории развития личности ребенка с учетом его потребностей, интересов и способностей.

Все эти направления могут быть реализованы в дошкольных организациях, которые способны создать единенное образовательное пространство и пропагандировать концепцию ценности дошкольного периода детства [2].

Отсюда возникает вопрос, каким должен быть современный педагог дошкольного воспитания и обучения? Прежде всего, педагог дошкольного воспитания и обучения должен быть готовым к индивидуальной работе с каждым ребенком, учитывая его потребности и особенности. Он должен уметь создавать доверительные отношения с детьми и их родителями, проводить различные игровые и образовательные активности.

Важным аспектом работы педагога дошкольного воспитания и обучения является использование современных методов и технологий обучения, адаптированных к возрастным и индивидуальным особенностям детей. Кроме

того, педагог должен быть готовым к постоянному самообразованию и саморазвитию, чтобы следить за новыми научными и практическими достижениями в области дошкольного воспитания и обучения. Был открытым и гибким, готовым к сотрудничеству с родителями и другими специалистами, такими как педагог-психолог, дефектолог и логопед. Коллективная работа и сотрудничество помогут создать благоприятную развивающую среду для детей дошкольного возраста. Все вышеперечисленные качества и навыки помогут педагогу дошкольного воспитания и обучения эффективно взаимодействовать с детьми, повысить качество воспитательно-образовательного процесса и обеспечить полноценное развитие каждого ребенка.

Педагоги ежедневно тратят безграничные эмоциональные силы и энергию на свою профессиональную деятельность. Они подобны «горящей свече», которые «светят» другим, но при этом сами теряют свою энергию. Они отдают свою физическую и эмоциональную силу, полностью предается своей профессии и детям. Исследования авторов (В. В. Бойко, Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова, Т. В. Форманюк и др.) показывают, что педагоги страдают от постепенного эмоционального утомления и выгорания.

В данной статье мы рассмотрим синдром эмоционального выгорания в контексте профессиональной деятельности педагога дошкольного воспитания и обучения.

Отметим, что сам термин «эмоциональное выгорание» происходит от английского слова «burnout» - «психическое состояние здоровых людей, находящихся в интенсивном и тесном общении с клиентами, пациентами в эмоционально нагруженной атмосфере при оказании профессиональной помощи» [3].

Нам известно, что термин «эмоциональное выгорание» введен и проанализирован американским психиатром Х.Дж. Фрейденбергером в 1974 году, подразумевающим под данной категорией «состояние физического, эмоционального и умственного истощения, проявляющееся в профессиях социальной сферы» [4].

Первым шагом в понимании синдрома эмоционального выгорания является осознание его симптомов. Педагогическая работа с детьми дошкольного возраста требует постоянной эмоциональной инвестиции, что может привести к перегрузке нервной системы. Некоторые из основных симптомов синдрома эмоционального выгорания включают хроническую усталость, раздражительность, потерю интереса и мотивации к работе, повышенную чувствительность к стрессу, апатию и депрессию. Эти симптомы могут привести к снижению эффективности профессиональной деятельности педагога дошкольного воспитания и обучения, а также к его эмоциональному истощению. Причины синдрома эмоционального выгорания у педагогов дошкольного воспитания и обучения могут быть многообразными.

Исследуя причины, вызывающие синдром эмоционального выгорания у педагогов дошкольного воспитания и обучения, ученые-исследователи (Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова, В. В. Бойко, Т. В. Форманюк и др.) разделили

их на две группы: внешние (организационные) и внутренние (личностные) факторы [5].

К первой группе внешних факторов авторы относят условия материальной среды, социально-психологические условия деятельности, содержание работы. Представим характеристику данных факторов более подробно:

- *интенсивная хроническая психоэмоциональная активность* - интенсивное и целенаправленное взаимодействие с людьми (субъектами воспитательно-образовательного процесса). Педагог, работающий с детьми, должен постоянно усиливать различные аспекты общения эмоциями: активно решать различные проблемы, внимательно воспринимать, интенсивно запоминать и быстро интерпретировать визуальную, звуковую и письменную информацию, быстро оценивать альтернативы и принимать решения.

- *дестабилизирующая организация деятельности* - размытое планирование работы, отсутствие оборудования, плохо структурированная информация, наличие бюрократии - противоречий, завышенные нормы того контингента, с которым связана профессиональная деятельность. Дестабилизирующая ситуация приводит к множественному негативному эффекту. Она влияет на самого профессионала, на субъект общения, а затем на отношения между ними.

- *повышенная ответственность за исполняемые функции и операции* - педагоги несут моральную и юридическую ответственность за благополучие людей (детей), которые были им доверены. Необходимо постоянно находиться в состоянии субъекта, с которым осуществляется работа, принимать на себя его энергетические разряды.

- *неблагополучная психологическая атмосфера профессиональной деятельности*, когда возникают конфликты между руководителем и педагогом, либо между коллегами. Рано или поздно даже у человека (педагога) с крепкими нервами появится склонность к дистанцированию и эмоциональной отстраненности.

Отметим и дадим характеристику внутренних факторов эмоционального выгорания в профессиональной деятельности:

- *склонность к эмоциональной ригидности* - возникает у менее впечатлительных и сдержанных людей (педагогов). Например, у импульсивных педагогов с подвижными нервными процессами формирование симптомов эмоционального выгорания происходит медленнее и наоборот. Повышенная впечатлительность и чувствительность могут полностью заблокировать наблюдаемый механизм психологической защиты и предотвратить его развитие.

- *интенсивное переживание обстоятельств профессиональной деятельности* - возникает у педагогов с повышенной ответственностью. Постепенно эмоциональные и энергетические ресурсы истощаются, и появляется необходимость восстанавливать их или беречь, используя тот или иной метод психологической защиты. Некоторые педагоги со временем меняют свой профиль работы и даже профессию. Но типичный вариант экономии ресурсов – выгорание. Возникают моменты, когда неудобства деятельности начинают восприниматься слишком негативно и может проявляться агрессия по

отношению к конкретному человеку.

- *слабая мотивация эмоциональной отдачи в профессиональной деятельности*, где можно выделить два аспекта. Во-первых, педагог не считает необходимым или по каким-то причинам не заинтересован в проявлении соучастия и сопереживания субъекту своей деятельности. Данное состояние стимулирует не только эмоциональное истощение, но и его крайние формы - равнодушие, черствость характера, безразличие. Во-вторых, педагог не привык, не умеет вознаграждать себя за сочувствие и соучастие, проявленное по отношению к субъектам профессиональной деятельности. Он поддерживает систему самооценки другими способами - материальными или позиционными достижениями.

- *нравственные дефекты и дезориентация личности* - вызваны невозможностью включить во взаимодействие с партнерами такие моральные категории, как честность, порядочность, совесть, добродетель, уважение прав и достоинства другого человека. Дезориентация вызвана неумением отличить хорошее от плохого, пользу от вреда. Увеличивается вероятность безразличия к субъекту деятельности и апатии к исполняемым обязанностям.

Важно отметить, что эмоциональное выгорание – динамический процесс и возникает поэтапно, в полном соответствии с механизмом развития стресса, налицо все три фазы стресса [6]:

1) нервное напряжение – его создают хроническая психоэмоциональная атмосфера, дестабилизирующая обстановка, повышенная ответственность, трудность контингента;

2) резистенция, то есть сопротивление, - человек пытается более или менее успешно оградить себя от неприятных впечатлений;

3) истощение – оскудение психических ресурсов, снижение эмоционального тонуса, которое наступает вследствие того, что проявленное сопротивление оказалось неэффективным.

Подчеркнем, что эмоциональное выгорание – это многомерное психологическое образование, проявляющееся в эмоциональной, интеллектуальной и поведенческой ригидности, в повышении уровня нейротизма, в снижении работоспособности, профессиональной мотивации, снижении способности к саморегуляции и адекватной рефлексии, что приводит к возникновению конфликтогенных ситуаций.

Таким образом, чтобы предотвратить и бороться с эмоциональным выгоранием педагогов, необходимы следующие меры: создание поддерживающей и доверительной атмосферы в коллективе, обеспечение возможностей для профессионального и личностного развития, а также разработка и внедрение программ по управлению стрессом и эмоциональной поддержке. В целом, эмоциональное выгорание педагогов дошкольного воспитания и обучения является сложной проблемой, которая требует системного подхода и совместных усилий со стороны образовательных учреждений, администрации, педагогов и общества в целом.

Список использованных источников:

1. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031>
2. Монгуш О. О. Эмоциональное выгорание в профессиональной деятельности педагогов дошкольного образовательного учреждения // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VII Междунар. науч. конф. - Самара: ООО «Издательство АСГАРД», 2015. - С. 47-51.
3. Чикарева Е.А. Синдром профессионального (эмоционального) выгорания в педагогической среде. – Хабаровск, 2018 – С. 6 -12.
4. Фрейденберг Г. Выгорание сотрудников // Социологические исследования. - 2016. - №30. - С.159-165.
5. Дубиницкая К. А. Особенности проявления феномена профессионального выгорания у воспитателей детского сада // Социальная психология малых групп: Материалы I всероссийской научно-практической конференции, посвященной памяти профессора А. В. Петровского. - М: МГППУ, 2016.
6. Форманюк Т.В. Синдром «Эмоционального выгорания» как показатель профессиональной дезадаптации педагога // Вопросы психологии. - 2018. - №6. - С. 57-64.

В. В. Сейтова., Е. А. Алексеева

**МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ТӘРБИЕ МЕН ОҚЫТУ МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ
ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЭМОЦИОНАЛДЫ КҮЙІП ҚАЛУ СИНДРОМЫ**

Аңдатпа. Бұл мақала мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту мұғалімдерінде пайда болуы мүмкін сарқылу синдромын зерттеуге арналған. Жұмыста осы синдромның себептері мен белгілері зерттеледі. Эмоционалды күйіп қалудың пайда болуына әсер ететін факторлар талданады, мысалы, жоғары жүктеме, әріптестер мен басшылықтың қолдауының болмауы, ұжымдағы және ата-аналармен қақтығыстар, педагогикалық жұмыстың күтулері мен шындықтарының сәйкес келмеуі.

УДК 159.9

Смагулова А.Ж., Гадюкова А.В.,

alina.kudiyarova@mail.ru, gadyukova04@bk.ru

студенткаи Карагандинского университета Казпотребсоюза,

город Караганда, Республика Казахстан

Научный руководитель к.п.н., доцент Кенжебаева С.К.,

**ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА СТУДЕНТОВ,
ИСПЫТЫВАЮЩИХ ФРУСТРАЦИЮ**

Аннотация: Актуальность статьи обусловлена влиянием фрустрации на качество учебно-познавательной деятельности студентов. Проведен анализ научной психологической литературы для определения сущности фрустрации и на этой основе предложены рекомендации по преодолению проявлений фрустрации.

Качество подготовки специалистов в значительной мере зависит от обеспечения благоприятных психологических условий в учебном процессе вуза. Наиболее часто встречающейся психологической проблемой, негативно

влияющей на решение учебных задач, академические достижения, самооценку, жизненную и учебную мотивацию, является фрустрация.

В.М. Лейбин в «Словаре-справочнике по психоанализу» отмечает, что термин «фрустрация» находил свое отражение в классическом психоанализе, где оно трактуется как психическое состояние, способное привести к возникновению невроза. Автор также связывает понятие «фрустрация» с психическим состоянием, имеющим негативные последствия [1, с.657].

Проблема фрустрации впервые была затронута в трудах З. Фрейда. «Фрустрация - это особое состояние или внутренний конфликт, когда личность сталкивается с каким-либо (чаще - субъективно непреодолимым) препятствием на пути к достижению своих осознаваемых или неосознаваемых целей» [2, с. 447].

В психологическом словаре, «фрустрация - негативное психическое состояние, обусловленное невозможностью удовлетворения тех или иных потребностей» [3, с.672].

Некоторые исследователи (Пирожкова Н.И., Гудзовская А.А., Мешкова Н.В., Ковалева А.И.) [4,5,6,7] считают, что фрустрация – это одна из форм психологического стресса. Ученые считают, что это состояние проявляется в переживаниях, разочаровании, тревоге, раздражительности, отчаянии и подчеркивают, что эффективность деятельности при этом существенно снижается.

По словам Тихомировой Т., фрустрация - это «негативное понятие, которое отображает состояние человека, сопровождающееся различными формами негативных эмоций» [8, с.300].

Р.С. Немов, считает, что фрустрация - это «глубокое переживание человеком своей неудачи, сопровождающееся чувством безысходности и крушения всех надежд на достижение определенного результата» [9, с.576].

Как отмечал В.С. Мерлин, наиболее распространенными эмоциональными реакциями на фрустрацию являются агрессия, тревога и подавленность, которые являются основными формами проявления эмоций при фрустрации [10, с.272].

Фрустрированный человек испытывает целую гамму негативных эмоций:

- Неуверенность в себе;
- Раздражительность;
- Тревожность;
- Замкнутость;
- Отчаянье. [11].

Таким образом, фрустрация является сложным, многогранным и неоднозначным процессом, который сопровождается, как и позитивными, так и негативными факторами.

Изучение и анализ научной литературы по проблеме фрустрации позволяет заключить, что в образовательном процессе вуза необходима организация психологической помощи студентам в ее преодолении, а также психопрофилактическая работа.

Одни из основных источников фрустрации для студентов являются высокие требования и ожидания, которые предъявляются со стороны родителей, преподавателей и общества. Образовательная система может являться провокатором появления фрустрации, если она основана на запоминании фактов, а не на развитии творческой личности, критического мышления студентов.

В отсутствии студентоориентированного обучения фрустрация может иметь долгосрочные последствия для обучающихся. Они могут начать терять интерес к учебе, становиться менее мотивированными и утрачивать веру в свои собственные способности. Фрустрация также может привести к повышенному уровню стресса и депрессии, что в свою очередь может отрицательно сказаться на их физическом и психическом здоровье.

Поэтому, понимание и управление фрустрацией - важные аспекты образовательной системы. Университеты и преподаватели должны быть осведомлены о возможных факторах, вызывающих фрустрацию у студентов, и предлагать им поддержку и ресурсы для ее преодоления. Кроме того, студентам следует учиться осознавать свои эмоции и развивать стратегии для решения проблем и преодоления трудностей.

В целом, психологическая помощь во время фрустрации помогает в улучшении эмоционального состояния студента, разработке стратегий управления стрессом, решении проблем и улучшении общего благополучия.

На основе теоретических положений по проблеме фрустрации, ее преодоления и профилактики нами сформулированы следующие рекомендации:

1. Правильная оценка ожиданий: часто фрустрация возникает из-за несоответствия между ожиданиями и реальностью. Важно помочь студентам понять, что ожидания должны быть реалистичными и достижимыми. Вместо ориентации на совершенство, поощряйте студентов фокусироваться на своих усилиях и постепенном прогрессе.

2. Развитие навыков управления временем: одна из причин фрустрации у студентов – это ощущение нехватки времени. Рекомендуется помочь студентам развивать навыки эффективного планирования и управления временем. Обучение методике составления расписания, приоритетам и делегированию задач поможет студентам лучше организовать свое время и снизить уровень стресса.

3. Поддержка эмоционального благополучия: фрустрация часто сопровождается эмоциональным напряжением и стрессом. Психологическая поддержка студентов может быть весьма полезной. Слушайте студентов внимательно, помогайте им выражать свои эмоции и развивайте их навыки управления стрессом. Также стимулируйте студентов обратиться за помощью, если им это необходимо.

4. Повышение мотивации: фрустрация может снижать уровень мотивации у студентов. Важно помочь им восстановить интерес и энтузиазм к учебе. Организуйте интересные и вдохновляющие учебные материалы, предоставляйте студентам возможность выбора, поддерживайте их достижения и успехи.

Помните, что мотивация индивидуальна, поэтому важно учитывать индивидуальные интересы и цели студентов.

5. Создание поддерживающей среды: студенты часто нуждаются в поддержке и понимании окружающих. Рекомендуется создать приветливую и поддерживающую среду внутри учебного заведения, где студенты могут общаться с другими и делиться своими переживаниями. Содействуйте созданию групп поддержки или клубов, где студенты могут найти единомышленников и получить взаимодействие со своими коллегами.

6. Заботиться о своем здоровье: регулярно занимайтесь физическими упражнениями, следите за питанием и сном. Физическая активность поможет сублимировать ваши негативные переживания и увеличить мотивацию, а также восполнить энергию.

Конечно, каждый студент и каждый случай фрустрации индивидуален и может требовать индивидуального подхода. Если фрустрация становится серьезной и продолжительной проблемой, рекомендуется студентам обратиться к психологу для получения дополнительной поддержки и помощи.

Список использованных источников:

1. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу/ В. Лейбниц. – М: Просвещение, 2010.
2. Фрейд З. Психология бессознательного. - М.: Просвещение, 1989.
3. Мецераков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мецераков, В. Зинченко. - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004.
4. Пирожкова Н.И. - Исследование реакций на фрустрацию и способов выхода из конфликтных ситуаций у сотрудников отдела работы с персоналом и службы психологического сопровождения // Психолог. - 2023., № 2., С.92-104.
5. Гудзовская А.А. Социальная идентичность как фактор продуктивности деятельности // Вестник МГОУ. Серия: Психологические науки. - 2021, № 4, С. 8.
6. Мешкова Н.В. Современные зарубежные исследования креативности: социально-психологический аспект // Социальная психология и общество. - 2015., Том 6., № 2., С. 11.
7. Ковалева А.И. Разновидности социальной идентичности: подходы к классификации // Знание. Понимание. Умение. - 2019., № 4., С. 99.
8. Тихомирова Т. Интеллект и креативность в условиях социальной среды - Москва, Издательство Litres., 2022.
9. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Р.С. Немов. М.: Владос., 2003., С. 576.
10. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека. - Пермь., Издательство б.и., Перм. гос. пед. ин-т. Уральское отд-ние О-ва психологов СССР, 1972.
11. Кораблева К. Фрустрация – что это такое в психологии? // <https://psylib.org/frustracija/>

Таликова Г.Т.
старший преподаватель
Академии «Bolashaq», город Караганда, Республика Казахстан
talikova_galya@mail.ru
Морозова К.Г.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ФЕНОМЕНА «ТРУДНАЯ ЖИЗНЕННАЯ СИТУАЦИЯ» В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В данной статье авторы рассматривают различные точки зрения относительно понятия «трудная жизненная ситуация». Авторы приходят к выводу о необходимости изучения трудной жизненной ситуации с разных подходов, но и в контексте потенциальной возможности создавать условия для развития личности.

На протяжении всей жизни, вне зависимости от возрастного этапа, человек сталкивается с определенными трудностями. Эти трудности связаны не только с проблемами развития и возрастными кризисами, не только с экстремальными событиями в социальной и личной жизни, но и с обыденными трудными жизненными ситуациями. Для преодоления повседневных трудных ситуаций человеку требуются представления о стратегиях, условиях и возможностях, необходимых для реализации своих усилий, а также умения эти способы применять. Несомненно, всё это происходит по мере взросления человека и накопления им определенного жизненного опыта.

Сегодняшние социально-экономические и социально-культурные преобразования, происходящие в казахстанском обществе, оказывают деформирующее влияние на социализационные процессы в молодежной и подростковой среде, ограничивая возможности профессионально-трудовой самореализации молодых людей, затрудняя их семейное жизнеустройство, закрепляя деструктивные практики в роли норм поведения и отношений с окружающим социумом.

Реальные жизненные трудности в процессе социализации встречаются практически все люди, независимо от возраста, пола, социального положения и места проживания, однако наибольшее число социальных проблем, существенно ограничивающих возможности для эффективной социализации имеются у молодых людей и подростков, находящихся в трудной жизненной ситуации.

Интерес к проблеме поведения в трудных жизненных ситуациях пронизывает все человеческое бытие. Осмысление трудных жизненных ситуаций, представление о способах поведения в них нашли свое отражение в народной культуре [1].

Кашеева А.В., Зимина И.В. подчеркивают, что поведение личности в трудных жизненных ситуациях стало предметом изучения психологической науки сравнительно недавно. Лишь во второй половине XX века в зарубежной

психологии возникло направление, занимающееся проблемой «копинга» (англ. термин - «coping» - справляться, преодолевать, совладать; нем. - «Bewältigung» - переработка нагрузок) человека с трудными жизненными ситуациями, т.е. выяснением того, как, каким образом личность ведет себя в трудных жизненных ситуациях различного рода и свойства. С начала 90-х годов XX века совладающее поведение становится предметом исследования в российской и в казахстанской психологии [2].

На наш взгляд, для изучения феномена совладающего поведения личности психологам и педагогам следует знать о специфике трудных жизненных ситуаций, о способах и стратегиях поведения человека в них, об особенностях личности, проявляющей себя в данных обстоятельствах.

Термин «трудная жизненная ситуация» трактуется в исследовательских работах Тегетаевой Ж.Р., как ситуация, объективно нарушающая жизнедеятельность человека (вследствие инвалидности, болезни, сиротства, безнадзорности, малообеспеченности, безработицы, отсутствия определенного места жительства, конфликтов и жестокого обращения в семье, одиночества и пр.), которую он не может преодолеть самостоятельно, без посторонней помощи [3].

На наш взгляд, чтобы понять сущность поведения того или иного индивида в трудной жизненной ситуации, прежде необходимо выяснить содержание и структуру ситуаций, которые составляют жизнь и деятельность человека, опосредуют процессы его социализации, становления личности, формирования образа «Я» и т.д.

Изучению трудной жизненной ситуации, как психологического феномена, и различных ее аспектов посвящены многочисленные научные исследования Д.Магнуссона, А.В.Филиппова, С.В.Ковалева, Л.Ф.Бурлачука, Каримовой Р.Б., Кенесбаева С.М., Казахбаевой Г.И. и др. В обобщенном виде вышеперечисленными авторами под «трудной жизненной ситуацией» понимается естественный сегмент социальной жизни, определяющийся вовлеченными в нее людьми, местом действия, сущностью деятельности личности и т.д.

В целом, структура жизненной ситуации включает в себя объективные элементы, присущие первому, объективистскому, подходу, и субъективные элементы, присущие второму подходу: межличностные отношения, социально-психологический климат, групповые нормы, интересы, ценности, стереотипы сознания и т.п. Жизненная ситуация в понимании второго подхода всегда субъективна (это всегда «чья-то» ситуация) и поэтому она приобретает для человека то или иное значение, к тому же она всегда кратковременна.

Таким образом, определение жизненной ситуации и ее эмоциональной окрашенности в сознании личности определяется формированием и развитием у нее определенного конструкта данной ситуации и его функционированием, поскольку индивид, как правило, отражает любую жизненную ситуацию в качестве элемента целостной социальной системы, являющей собой для него целостную картину мира.

Для нашего исследования, наряду с обычными жизненными ситуациями, представляют особый интерес трудные жизненные ситуации, являющиеся особым случаем психологических жизненных ситуаций. Концепция поведения человека трудной жизненной ситуации разрабатывалась в психолого-педагогической науке Е.Е.Даниловой, И.П.Стрельцовой, Муликовой С.А., Кенжебаевой С.К., Абдакимовой М.К. и др.

По мнению К.Левина, трудные жизненные ситуации предъявляют повышенные требования к способностям и возможностям человека, к его моральному и материальному индивидуальному потенциалу и кроме того, ограничивают его социальную активность [4].

Следует отметить, что сами трудные жизненные ситуации могут становиться стрессорами различной силы для человека, который попал в них. Данные стрессоры могут вызывать у человека стрессовое состояние, т.е. стресс. В настоящее время понятие «стресс» получило очень большое распространение в психолого-педагогической науке, что связано с тем, что концепцию стресса многие исследователи пытаются неоднозначно объяснить, как явление в жизни человека.

Анцыферова Л.И. классифицирует в своих трудах все трудные жизненные ситуации следующим образом:

- повседневные (обыденные) жизненные неприятности;
- негативные жизненные ситуации, которые связаны с различными периодами жизни и определенными возрастными изменениями;
- непредвиденные (неожиданные) несчастья и горести [5].

Таким образом, можно утверждать, что, повседневные жизненные неприятности, несмотря на их кажущуюся тривиальность и обыденность для человека, попавшего в них, также могут быть стрессорами. Кроме того, эти трудные жизненные ситуации тесно связаны с жизненным опытом самого индивида и с его индивидуальным личностным реагированием на них (стратегия поведения).

В психолого-педагогической науке существует такое понятие, как «когнитивное оценивание», трактуемое исследователями как процесс распознавания индивидом особенностей той или иной жизненной ситуации, выявление отрицательных и положительных ее сторон, определение смысла и значения происходящего. Основным результатом такого «когнитивного оценивания» служит принятие индивидом решения о подконтрольности данной жизненной ситуации и его оценки насколько трудной она для него является и может ли он ее изменить [4,25].

Л.И. Анцыферова отмечает, что люди, когнитивно оценивая даже трагические события, снижают их значимость и уменьшают тем самым психотравмирующий эффект. Кроме того, обобщенная позиция личности целостной жизни обуславливает восприятие ею любого стрессового жизненного события не как удара судьбы и влияния неподконтрольных сил, но как обычное явление в жизни и как результат действия других людей. Т.е., по ее мнению, тот или иной субъект уверен, что любую трудную жизненную ситуацию можно так

преобразовать, что она будет согласовываться (не противоречить) с его жизненными планами, окажется в чем-то ему полезной, даже выгодной [5, 58].

Следует заметить, что в психологической науке выделены несколько форм конструирования трудной жизненной ситуации. Так, в работах А.Прихидько, описываются следующие формы конструирования трудной жизненной ситуации человеком:

- во-первых, когда индивид воспринимает ситуацию как «трудно преодолимую», он воссоздает «модель неконструктивного переживания». В таком случае трудная жизненная ситуация становится «неприятным событием», «ударом», вызывает у индивида «шок» и «чувство обиды». При этом человек остается в плену интерпретации причин трудной жизненной ситуации и не переходит к конструктивным способам поведения в ней, нацеленным на успешное преодоление сложившейся ситуации;

- во-вторых, трудная жизненная ситуация воспринимается человеком как «легко преодолимая». В данном случае индивид воссоздает своеобразную «модель конструктивного переживания» трудной жизненной ситуации, при этом индивид упоминает о «шоке» и «чувстве обиды», но ему удается преодолеть негативное состояние и перейти в результате к осуществлению конструктивных способов разрешения ситуации;

- в-третьих, воспринимая трудную жизненную ситуацию как «легко преодолимую» можно воссоздать «модель конструктивного отношения», когда оно не является трудной жизненной ситуацией: человек не испытывает острых неприятных ощущений и в короткое время после трудной жизненной ситуации переходят к конструктивным способам поведения [6].

Можно сказать, что индивид, оценивая стрессор, в соответствии со своими представлениями о характере трудной жизненной ситуации, от значимости, придаваемой ей, от степени собственного ее переживания, выбирает определенную (конкретную) стратегию совладания с трудной жизненной ситуацией, мобилизуя при этом весь собственный социальный ресурс.

Таким образом, можно утверждать, что до сих пор в психолого-педагогической науке не существует единого концептуального теоретического подхода к пониманию феномена «совладающего поведения» или «копинг-стратегии».

Введение термина «совладания» (англ. - coping) в психологическую науку связывают с именем Г. Гартмана. Это произошло в 30-х гг. XX века, а поводом к этому послужила потребность психологов в описании механизмов функционирования в поведении человека так называемой «свободной от конфликтов зоны Я» [7].

Тышкова М. выделяет следующие специфические стратегии поведения в трудной жизненной ситуации:

- стратегия, сфокусированная на оценке. Личность, использующая эту стратегию, определяет для себя значение и суть происходящего, пытается оценить последствия, с которыми ей придется столкнуться. Основные способы сводятся к логическому анализу, когнитивной подготовке, выделению

позитивных моментов и т.д., возможно использование и защитных механизмов: отрицание или приуменьшение угрозы и пр.;

- стратегия, сфокусированная на проблеме. Личность стремится непосредственно иметь дело с трудной ситуацией и предполагает решительно противостоять стрессорам и их последствиям. Вначале должна быть получена максимально надежная и полная информация относительно возникшей ситуации, также поиск социальной поддержки. Главным является принятие решения и реализация конкретных действий;

- стратегия, сфокусированная на эмоциях. Личность пытается сохранить эмоциональное равновесие и управлять своими чувствами. Способы, относящиеся к данной стратегии таковы: обретение надежды на изменение ситуации, размышления о позитивной перспективе, следование нормам морали, научение терпимости [8].

Реакция человека на трудную жизненную ситуацию, благодаря ее оцениванию, приданию смысла для себя, уяснению степени угрозы и т.д., во многом зависит от особенностей представлений о себе, своих возможностях, отношения к себе, оценивания себя, что является важными ресурсами совладающего поведения. «Я-концепция» или «образ Я» - это обобщенное представление о себе, динамичное психологическое образование, существующее в виде системы установок относительно собственной личности, на формирование которой оказывают влияние как внешние, так и внутренние факторы.

Список использованных источников:

1 Битюцкая Е.В. Современные подходы к изучению совладания с трудными жизненными ситуациями // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. - 2011. - № 1. - С. 100-111.

2 Кащеева А.В., Зимина И.В. К вопросу о совладании с трудными жизненными ситуациями // Научные исследования: от теории к практике. -2016. - № 3. - С. 150-151.

3 Тегетаева Ж.Р. Дети, попавшие в трудную жизненную ситуацию, как показатель социального здоровья общества // Образование и здоровье: Материалы III Межрегиональной научно-практической конференции. - 2013. - С. 267-270.

4 Андросова М.И. Трудная жизненная ситуация как социально-психологическая проблема // Актуальные проблемы развития личности в онтогенезе: материалы V Всероссийской научно-практической конференции студентов и аспирантов. - 2016. - С. 11-12.

5 Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. - 1994. - №1. - С.56-60.

6 Прихидько А. Когнитивные факторы копинг-поведения безработных. - М.: Наука, 1998. - 341с.

7 Прилепских О.С., Волобуева Е.В. Особенности копинг-поведения детей младшего школьного возраста в процессе адаптации к школе // Прикладная психология и психоанализ. - 2013. - № 2. - С. 6-9.

8 Тышкова М. Исследование устойчивости личности детей и подростков в трудных ситуациях // Вопросы психологии. - 1987. - № 1. - С.44-51.

Таликова Г.Т., Морозова К.Г.
«ҚИЫН ӨМІР ЖАҒДАЙЫ» ҚҰБЫЛЫСЫН ТҮСІНУДІҢ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛЫҚ
ТӘСІЛДЕРІ АДАМ ӨМІРІНДЕ

Аңдатпа. Бұл мақалада авторлар «қиын өмірлік жағдай» ұғымына қатысты әртүрлі көзқарастарды қарастырады. Авторлар қиын өмірлік жағдайды әртүрлі көзқарастардан, сонымен қатар тұлғаның дамуы үшін жағдай жасаудың әлеуетті мүмкіндігі контекстінде зерттеу қажет деген қорытындыға келеді.

ӘОК 371.311.3

Темірғали Д.Қ.

dimash_200211@mail.ru

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті 4-курс студенті
Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші – т.ғ.к Г.Ж. Сулейменова

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ОҚЫТУДАҒЫСАБАҚБЕРУ
ТӘСІЛДЕРІНІН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Гуманитарлық білім - адамның әлеуметтік табиғаты жөнінде, сонымен бірге көркем мәдениет негіздері мен оның тілі туралы ғылыми білімдер негізін баяндайтын оқу пәндерінің кешенін қамтитын жалпы білімнің үш құраушысының бірі. [1] Мемлекетіміздің тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз етудің негізгі жолы білім беру жүйесін жоспарлы түрде құру болып табылады. Бүгінгі күнде ХХІ ғасырдың көшбасшы мемлекеті болу білім берудің тиімді жүйесін қалыптастыруда жатыр. Білім әлемдегі барлық мемлекеттердің негізгі басымдықтарының бірі болып саналады. [2]

1231 жылы Париж университеті төрт факультеттен тұрды : теология , медицина , канондық құқық және өнер . [3] Білім беру мекемелері алғашында ғылыми қауымдастық шығаратын жаңа және кеңейтілген ақпарат жиынтығын каталогтау және мұрағаттау үшін «пән» терминін пайдаланды. Пәндік белгілер Германия университеттерінде ХІХ ғасырдың басында пайда болды.

Көптеген академиялық пәндердің тамыры он тоғызыншы ғасырдың ортасынан аяғына дейін университеттердің секуляризациясы кезінде, дәстүрлі оқу бағдарламалары классикалық емес тілдер мен әдебиеттермен , саясаттану , экономика , әлеуметтану және мемлекеттік басқару және жаратылыстану сияқты әлеуметтік ғылымдармен толықтырылды. физика , химия , биология және техника сияқты ғылым және технология пәндері . [4]

Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарды оқыту студенттерді қызықтыру және олардың күрделі әлеуметтік, мәдени және тарихи құбылыстарды түсінуіне ықпал ету үшін ойластырылған және динамикалық тәсілді талап етеді. Бұл мақала әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар педагогикасында қолданылатын әртүрлі әдістемелерді зерттейді, оқыту нәтижелерін жақсартудың тиімді стратегияларын көрсетеді және сыни ойлауды ынталандырады.

Интерактивті дәрістер:Интерактивті дәрістер студенттердің белсенділігі мен қатысуын ынталандыру үшін дәстүрлі дәрістерді белсенді оқыту әдістерімен біріктіреді. Сыни тұрғыдан ойлауды ынталандыру және курс материалын тереңірек түсінуді жеңілдету үшін оқытушылар пікірталастарды, топтық әрекеттерді және мультимедиялық презентацияларды қоса алады. Студенттерді сұрақтар қоюға және өз көзқарастарымен бөлісуге ынталандыру арқылы интерактивті дәрістер белсенді оқуға ықпал етеді және бірлескен оқу ортасын қалыптастырады.

Кейс зерттеулері және проблемалық оқыту:Кейс-стадилер және проблемалық оқыту (PBL) – нақты өмірлік сценарийлерді ұсыну және студенттерді күрделі мәселелерді талдау мен шешуге шақыру арқылы әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдарды оқытудың тиімді әдістемесі. Практикалық қолданбалар аясында теориялық тұжырымдамаларды контекстуализациялау арқылы кейс-стадилер және PBL сыни ойлауға, проблеманы шешу дағдыларына және білімді нақты әлемдегі жағдайларға қолдануға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл әдістемелер студенттерді бірлесіп жұмыс істеуге шақырады, топтық жұмыс пен коммуникативті дағдыларды дамытады.

Тәжірибелік оқыту:Тәжірибелік оқыту студенттерге курстық материалмен тікелей араласуға және нақты өмірлік контексттерде теориялық тұжырымдамаларды қолдануға мүмкіндік беретін практикалық әрекеттерді, экскурсияларды, тәжірибелерді және қоғамдастық жобаларын қамтиды. Студенттерді тәжірибелік оқу мүмкіндіктеріне батыра отырып, нұсқаушылар оларға құнды практикалық дағдыларды береді, олардың әлеуметтік және гуманитарлық мәселелерді түсінуін тереңдетеді, азаматтық жауапкершілік пен әлеуметтік белсенділік сезімін қалыптастырады.

Сыни педагогика:Сыни педагогика басым әңгімелерге күмән келтірудің, билік құрылымдарына қарсы тұрудың және білім берудегі әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті ілгерілетудің маңыздылығын атап көрсетеді. Сыни педагогиканы қолданатын оқытушылар студенттерді әлеуметтік, саяси және мәдени құбылыстарды сыни тұрғыдан қарастыруға, негізгі болжамдарды сұрауға және әлеуметтік теңсіздіктер мен әділетсіздіктерге сыни сананы дамытуға шақырады. Сыни рефлексия және диалог арқылы сыни педагогика студенттерге әлеуметтік өзгерістердің белсенді агенттері болуға мүмкіндік беретін трансформациялық оқыту тәжірибесін дамытады.

Көпмодальды нұсқау:Мультимодальдық оқыту әртүрлі оқу стильдері мен қалауларын қанағаттандыру үшін жазбаша мәтіндерді, көрнекі құралдарды, аудиовизуалды материалдарды және цифрлық технологияларды қоса алғанда, әртүрлі оқыту әдістерін пайдаланады. Курс материалын бірнеше форматта ұсына отырып, оқытушылар студенттердің жеке қажеттіліктері мен қалауларын қанағаттандырады, түсіну мен есте сақтауды жақсартады және неғұрлым инклюзивті және қолжетімді оқу ортасын жасайды. Қорытындылай келе, әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардағы тиімді оқыту әдістемелері студенттерді қызықтыру, сыни ойлауды ынталандыру және күрделі әлеуметтік

мәселелерді тереңірек түсінуге ықпал ету үшін интерактивті оқу әрекеттерін, нақты әлемдегі қолданбаларды, сыни сұрауды және мультимодальды оқытуды біріктіреді. Белсенді оқуға, проблемаларды шешуге және әлеуметтік жауапкершілікке баса назар аударатын студентке бағытталған тәсілді қолдана отырып, педагогтар қазіргі қоғам алдында тұрған міндеттерді шешуге қабілетті ақпараттандырылған және өкілеттігі бар азаматтарды тәрбиелей алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / О 74 Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ. 2006. - 482 б

2. Паридинова, Б. Ж. Әлеуметтік-гуманитарлық білімнің заманауи қоғамдағы орны / Б. Ж. Паридинова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 19.2 (123.2). — С. 32-34. — URL: <https://moluch.ru/archive/123/34436/> (дата обращения: 12.02.2024).лаймыз.

3. Білім тарихы , Британ энциклопедиясы (1977, 15-ші басылым), Макропедия 6-том, б. 337

4. Жак Ревел (2003). «Тарих және әлеуметтік ғылымдар». Портерде Теодор ; Росс, Дороти (ред.). Кембридж ғылым тарихы: Қазіргі әлеуметтік ғылымдар, том. 5 . Кембридж: Кембридж университетінің баспасы. 391 – 404 беттер

Темірғали Д.Қ.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Аннотация. Гуманитарное образование является одной из трех составляющих общего образования, включающей комплекс учебных предметов, описывающих основы научных знаний о социальной природе человека, а также основы художественной культуры и ее языка. [1] Основным способом обеспечения стабильного экономического и социального развития нашей страны является планомерное создание системы образования. Сегодня становление государства-лидера XXI века заключается в формировании эффективной системы образования. Образование является одним из главных приоритетов всех стран мира. [2]

УДК-159.9(091)

Хусаинова С.М.

sofiya_khusainova@internet.ru

Студент Академии «Bolashaq»

город Караганда, Республика Казахстан

Научный руководитель к.п.с.н., доцент кафедры Педагогики

Никифорова О.В.

**ПРИНЦИП ДЕТЕРМИНИЗМА:
ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ**

Аннотация: статья посвящена значимому аспекту психологической науки – концепции причинно – следственных связей, определяющих основы детерминизма, которые рассматриваются в исторической динамике научных взглядов учёных.

Согласно детерминизму, всё происходящее в мире, включая ход истории и человеческой жизни, предопределено либо судьбой, либо теологией, либо природой, либо человеческой волей (этико-антропологический детерминизм), либо развитием общества (социальный детерминизм).

Я изучаю психологию не так давно, и она открыла мне возможность не только на основе полученных психологических знаний рефлексировать и делать собственные исследовательские открытия - психология дала мне понять, что вся наша жизнь, все наши поступки, желания, мотивы, действия – все обусловлено чем – либо все в нашей жизни не происходит «просто так», все имеет свою предысторию, свою предрасположенность, то есть все то, что мы называем детерминизмом – от физических явлений до душевных наших переживаний.

В словаре практического психолога С. Ю. Головин дает традиционное определение детерминизма: концепция, согласно которой действие людей детерминируются – определяются и ограничиваются – наследственностью и предшествующими событиями их жизни [1].

Построение причинно – следственных связей в жизни человека восходит в истории психологической науки к имени Бенедикта (Баруха) Спинозы, который ещё в 17-м веке делал попытку вновь (после Аристотеля) соединить тело и душу человека, разделённые дуалистическим учением [2].

Действительно, дуализм как основа решения проблемы взаимосвязи психики и поведения людей, провозглашал независимое существование в мире двух начал: материи и духа («внешнего» и «внутреннего»).

Но следует подчеркнуть, что нидерландский учёный Б. Спиноза, вопреки дуализму, в своем «Богословско–политическом трактате» (1670) утверждал совершенно новую, почти революционную мысль о том, что «все действия человека включены в цепь универсальной мировой детерминации» [2].

Б. Спиноза прожил всего 45 лет, но вся его научная жизнь посвящена мысли о том, что «мир – это закономерная система, которая до конца может быть познана через установление причин – следственных связей» [2].

Но вместе с тем, мы полагаем интересно отметить, что существовало учение, диаметрально противоположное концепции причинно – следственных связей – индетерминизм [3].

В противовес концепции всеобщей обусловленности, индетерминизм отрицал объективность причиной связи природных и социальных явлений. Согласно индетерминизму любое событие в жизни человека возникает как совершенно случайное и не носит строгого причинно – следственного характера, а поэтому предсказать ход жизненных событий заранее практически невозможно [1].

Концепция индетерминизма, утверждающая, что мир не управляется причинно-следственными связями, а подчиняется случайным событиям, имеет глубокие исторические корни и была популярна среди некоторых философов и ученых на протяжении веков.

Однако с развитием психологической науки все больше ученых приходят к выводу о том, что индетерминизм является слишком упрощенным и нереалистичным взглядом на мир.

Следует отметить, что разработка представлений о детерминизме, его формах связана с развитием научного знания о психике. И это, мы думаем, объясняется тем, что сама дефиниция психики содержит систему причинно – следственных связей, определяющих её функции.

Вспомним, что психика – это свойство мозга (высоко организованной материи) отражать окружающий мир, на основе отраженного формировать образ мира, который и будет регулировать поведение и деятельность человека.

Именно поэтому пути применения принципа детерминизма в психологической науке основываются на решении проблем соотношения психики и мозговой активности. Психологи считают, что психика является функцией мозговой активности.

Так, в психологической науке появилась еще одна проблема - объяснить, как работают механизмы мозговой активности. Основу исследований составляют теории о высшей нервной активности. Детерминизм в исследовании использовали для того, чтобы проецировать законы физиологии на сущность явлений психики.

В связи с этим следует отметить биологический детерминизм, сопряженный учением Чарльза Дарвина о естественном отборе и утвердившим взгляд на психику только как необходимую для выживания функцию.

Неслучайно поэтому биологический детерминизм выступает как представление о том, что жизнь человека и общества определяется биологическими факторами [4].

Бесспорно, на поведение людей влияют как биологические (генотип, рефлексy), физиологические потребности (голод, жажда, половое влечение, сонливость и др.), так и социальные факторы (воспитание, социальное окружение, культура).

Но сторонники биологического детерминизма абсолютизируют значение биологических факторов в ущерб социальным и могут быть отнесены к редуccionизму, который упрощает сложное, сводит его к более простому, доступному для понимания [1].

В этом контексте мы считаем возможным обратиться к биогенетической теории, в которой утверждается, что причины поведения человека уже заложены в его биологии, природно-физиологическом начале.

Исходя из этого, Э.Геккель, Ф. Мюллер, С. Холл, В. Штерн даже причиной преступности, асоциального поведения видят в особых генетических структурах, в том «роковом наследии», которая передается от поколения к поколению, как биологический ген преступности.

Мы считаем важным подчеркнуть, что причинно–следственная обусловленность, определяемая принципом детерминизма, – явление системное, многофакторное, включающее не только биологические, но и социальные, исторические и культурные причинные факторы.

Именно Л. С. Выготский в качестве причиной обусловленности развития личности выделил культурно–исторический детерминизм. С точки зрения Л. С. Выготского культура, как система общечеловеческих ценностей, как цивилизационный опыт человечества в своем историческом становлении детерминирует развитие личности.

Безусловно, Лев Семенович Выготский для применения детерминизма в науке сделал много, создав культурно-историческое учение. В первый раз фокус экспериментов был направлен на исследования характерных черт, главенствующих функций человеческой психики. В результате исследования данной концепции стало понятно, что процессы психики, которые заложены природой, трансформируются с историческим развитием человека в обществе. Во многом на личность влияет история, общество, а также потребление продуктов культуры человека.

В психологической науке принцип детерминизма основывается на исследовании особенностей поведения живых существ. Он позволяет объяснить факторы и причины, влияющие на формирование человеческого мышления. По данному принципу человеческое поведение зависит от совокупности определенных факторов. Также психологический детерминизм доказывает, что поведение человека может меняться, но только тогда, когда он активно занимается деятельностью, он трансформирует ее под себя, а не просто обладает сознанием.

Освоение культуры, а также воздействие общества может происходить только в процессе тесных взаимодействий человека и мира, в процессе активности. Именно поэтому деятельность стала основополагающим двигателем явлений в психологии - это фундаментальные основы теоретических и экспериментальных исследований С.Л.Рубинштейна и А.Н.Леонтьева.

Представление этих учёных о причинно – следственной обусловленности личности, активности дополняют друг друга.

Так, С.Л.Рубинштейн утверждает, что действия «внешних причин через внутренние условия», так и действия «внутреннего» через «внешнее» определяют причинно – следственный контекст жизнедеятельности человека [5].

Для автора важно определить детерминизм в качестве основы для объяснения взаимодействия человека и внешнего мира.

А.Н.Леонтьев определял деятельностный подход как основное условие развития личности, подчёркивая, что, изменяя реальный мир предметной действительности, личность меняется сама [6].

В итоге нашего размышления мы считаем важным подчеркнуть, что именно детерминизм помогает человеку верно оценить себя, мир и предвидеть результаты своих действий.

Именно поэтому нам жить со своими поступками и отвечать за них, и выбор у нас есть только «здесь и сейчас».

Данный принцип детерминизма, который когда-то внёс в историю психологической науки Бенедикт Спиноза, остается актуальным и по сей день.

Список использованных источников:

1. Головин С.Ю. Словарь практического психолога. - Минск: Харвест, 1998
2. Немов Р. С. Психология: Словарь – справочник: в 2 ч. – М.: Издательство – ВЛАДОС ПРЕСС, 2003. – ч. 2.-352 с.
3. Словарь иностранных слов. – 17-е изд; испр– М.: Рус. Яз; 1988-й – 608 с.
4. Федяев А.П., Федяева Р.Х. Дарвинизм и современная наука: социокультурная экспликация <https://cyberleninka.ru/article/n/darvinizm-i-sovremennaya-nauka-sotsiokulturnaya-eksplikatsiya/viewer>
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2. Т. I. – Т. II. – 1989. - С 236 – 249.
6. Леонтьев А.Н. - Деятельность. Сознание. Личность. – 2-е издание. – М.: Смысл: Академия, 2005. – 352 с.

Хусаинова С.М.

ДЕТЕРМИНИЗМ ПРИНЦИП:

ЗЕРТТЕУДІҢ ТАРИХИ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Аңдатпа: Мақала психологиялық ғылымның маңызды аспектісіне - ғалымдардың ғылыми көзқарастарының Тарихи динамикасында қарастырылатын детерминизм негіздерін анықтайтын себеп – тергеу байланыстары тұжырымдамасына арналған.

**ҚАЗАҚ ФИЛОЛОГИЯСЫ:
БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ**

**КАЗАХСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ:
НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ**

Анесова А.Т.

№14 мектеп -лицейінің қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, Арал қаласы,
Қызылорда облысы, Қазақстан Республикасы
AK-gul-86@mail.ru

Ғылыми жетекші: филол.ғ.д., профессор **Хамзин М.**

ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТЫҢ ЭТНОГРАФИЯСЫ ЖАЙЛЫ БІРЕР СӨЗ

Аңдатпа. Аталмыш еңбекте қазақтың ұлттық әдебиеті, оны оқу орнында оқыту барысында мұғалім тарапынан қолданылатын тәсілдер, жалпы, әдістеме сипатындағы мәселелер сөз болған. Сөз жоқ, қазақ тілі мен әдебиеті пәндерін сабақ орыс тілінде жүретін сыныптарда жүргізу педагогтан аса үлкен шеберлікті талап етеді. Мұғалім сол пәндер бойынша ұлттық дүниетанымынан, әдет-ғұрып, салт – дәстүрінен, қысқасы, барша болмысынан шәкірттеріне мағлұмат беретіні нақты мысалдармен дәлелденген.

Қазақ тілі мен әдебиетін сабақ орыс тілінде жүретін сыныптарда оқытудың өзіндік ерекшеліктерін сөз еткенде, бірнеше жайтқа назар аударған абзал:

біріншіден, қазақ сыныптары мен орыс сыныптарында ұлттық тіл мен әдебиетті оқыту бірдей емес. Қазақ сыныптарына, негізінен, қазақы отбасында өмірге келгендер оқуға келеді, алайда қаладағы үйлерінің маңында қазақ балабақшасы жоқ боп, орыс балабақшасына барғандарды да қазақ сыныбына беретін ата-аналар бар, бірақ олар аз. Ал, тілі орысша шыққан, үйінде әке - шешесі, барлық отбасы мүшелерімен орыс тілінде сөйлесетін балалардың басым көпшілігі орыс сыныптарына келеді, бұлардың әке-шешесі қазақтар. Бұлар сыныпта орыс балалармен бірге оқиды. Демек, екі сынып оқушыларына олардың осы айтылған ерекшеліктерін ескере отырып, оқыту үрдісін ұйымдастырған жөн;

екіншіден, қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдерінің көтерер жүгі де мол, ұстаз әрі ұлт тарихының білгірі, әрі этнография ілімінен үлкен хабары бар жан, әрі ірі тәрбиеші (білім арқылы жақсы тәлім бере алатын) болуымен қатар, өз халқының, ұлтының, Отанының елжанды азаматы болуы шарт. Егер осындай сипаттар оның бойынан табылса, ол өз шеберлігі арқылы сол қасиеттерді шәкірттерінің бойына сіңіре алады.

Ақиқатын айтсақ, кеңестік дәуірде одақтас республикалардың бәрінде дерлік, ұлт мектептерінен гөрі, орыс мектептері көп болды. КСРО сияқты алып империяда орыс тілінің мерейі үстем болды. Оның айрықша қажеттілікке айналғаны соншалық, орыс тілін білмесең, нан тауып жей алмайсың деген қағида күшіне мінді. Демек, тоталитарлық тәртіп идеологиясының қуаттылығы соншалық, орыс тарихы, орыстың әдет – ғұрпы, орыс этносы айрықша дәріптелді де, өз тарихымызға сол ұлттың шовинистері тұрғысынан қарау жүзеге аса бастады. Басқа республикаларға қарағанда, Қазақстандағы жағдай өте мүшкіл еді. Ұлттық санаға бодандық қамыты кигізілді. Барлық жерде іс қағаздары орыс

тілінде жүргізілді. Жиналыс, түрлі бас қосулар орыс тілінде жүргізілетін болды (қатысушылардың бәрі қазақ ұлтының өкілі болса да). Алматы т.б. ірі қалаларда қазақ мектептері саусақпен санарлық деңгейге де жетпеді. Баламның болашағын ойлауым керек деп шешкен қазақ отбасылары балаларын жаппай орыс мектептеріне берді. Қазақтың бай тарихы, өлшеусіз рухани мұрасы, ғасырлар бойы туып, қалыптасқан әдет-ғұрып, салт – дәстүрі, қысқасы, ұлттық болмыс – бітім иірімдері назардан тыс қалды. Шындыққа назар аударайық, халқымыз, әсіресе жас буын мәңгірттенуге бет бұрған еді.

Тек тәуелсіздікке қол жеткізуіміз ғана осынау сын-қатерден аман алып қалды деуіміз керек. Әрине, жетпіс жылдан астам (оның алдындағы Ресей патшалығына бодан болған кезіміздегі нақты хал-ахуалды айтпай ақ қояйық) уақыт аясында қалыптасқан жағдай тәуелсіздік жылдарында өзге ұлт өкілдері өз алдына, бәрінен бұрын, қазақ азаматтарының тарапынан (әрине, бәрінің болмаса да, әсіресе орысша білім алғандардан) ұлттық тілдің дамып, өркендеуіне оң ықылас бола қойған жоқ. Тіпті сол бір теріс тенденцияның осы уақытқа дейін үзілмей келе жатқаны еріксіз қынжылтады.

Бұл айтылғандардың барлығы да, жоғарыда көрсеткеніміздей, ұстаздардың, әсіресе, орыс сыныптарында қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерінің атқарар міндетінің қаншалықты ауыр екеніне айғақ болса керек.

Тәуелсіздік жылдарында орыс сыныптарында қазақ тілі мен әдебиеті пәндерін жүргізу бірден даңғыл жолға түсе қойған жоқ, оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдары (сыннан өткен) жетіспеді. Бірыңғай оқыту жүйесі қалыптаспады. Жағдай біртін – біртін түзелгенімен, әлі де сол кемістіктерден арылып біттік дей алмаймыз.

Қалай болғанда да, тәуелсіздік жылдарындағы уақыт, әсіресе, қазіргі кезең біршама өзгерістерге тән болғандықтан, төмендегідей ой-пікірлерімізді ортаға салудың реті келіп тұр.

Ол ой-толғамдар төмендегідей:

- орыс сыныптарында қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ жүргізуде сүйенер әдістемені қозғалмалы, үнемі өзгеріске түсіп тұрар үрдіс деп қабылдағанымыз абзал. Яғни сынып оқушыларының білім деңгейінің өлшеміне, ұлттық құрамының сипатына сай лайықты оқыту әдістемесін пән мұғалімі өзі таңдап алуы қажет;

- сабақ басқа тілде жүретіндіктен, негізгі мақсат қазақ тілін, әдебиетін меңгертумен қатар, ұлттық тәрбиеге, ділге, қазаққа тән болмыс ерекшеліктеріне баулу деп білгеніміз абзал.

- Сабақтар тәуелсіздік талаптарына орай, өткен тарихынды, оң-солынды, бұрын айтылмаған шындыққа үнілуді игеру сипатында болуы керек. Асылы, осы жерде бір мәселені атаған абзал. Ұлттық тіл мен әдебиеттің мұғалімдері ешуақытта басқа тілді, әдебиетті қажеті жоқ дегенді айтқан емес. Шәкірттері бір тіл емес бірнеше тілді меңгерсе, әлем әдебиетінің үздік, классикалық үлгілерін меңгерсе, ұстаз оған қуанады. Алайда сондай жан –жақтылыққа бастайтын мәселе қазақ тілі мен әдебиетінен бастау алуы керек. Себебі, сен Қазақстан азаматы екенсің, еліңді құрметтеу, оның мемлекеттік тілін, әдебиеті мен

мәдениетін, әдет – ғұрпын, салт-дәстүрін қадірлеу деген сөз. Түркия, Жапония т.б. көптеген елдерде уақытша тұрсаң да, бала оқу жасына келген екен, ендеше, ол он екі жасқа дейін сол елдің тілін, барша дәстүрін меңгеруі тиіс.

Ұлттық тіл ол халықтың педагогикасы, әдебиеті, өнері мен мәдениеті кешенді түрде сабақ барысында байланыстыра оқылса ғана өз мәнінде меңгеріледі. Мәселен, қазіргі кезеңде Алаштың ұлы қайраткерлері туралы зерттеулер, фильмдер түсіру т.б. қарқынды түрде жүріп жатыр. Қуанарлық әрі өте құптарлық жағдай. Жас ұрпақ үшін үлкен өнеге, ғажайып тағылым.

Алаш арыстары ел тәуелсіздігі үшін ұлттық тарих, білім, ғылым, саясат, мәдениет, өнерге өлшеусіз үлес қосты. А.Байтұрсынов [1], М.Жұмабаев [2] т.б. еңбектері, білім саласына арналған оқулықтары маңызын әлі жойған жоқ. Ендеше, барлық сан қырлы қызметтері, зерттеулері – бәрі де олар ғұмыр кешкен уақыттың қыр-сырына үнілуге бастайтыны мәлім. Сондықтан да уақыт тынысы, қоғам талабы сабақ барысында мұғалімнің жадында болуы шарт:

- Мұғалім қандай тақырыпты өтсе де, міндетті түрде сол кезеңдегі тарихи-әлеуметтік жағдаяттарға айрықша назар аударып, оқушыларына замана келбетінен хабар беруі қажет;

- Кез келген ұстаздың жадында «Қай дәуір туралы қалам сілтемесін, жазушы қашанда тарихшы. Әдебиеттің басты парызы – адамзат естелігінің үзік-үзік болмауына күш салу. Шежіре арқауы жалғанбаған жерде адамзат санасынан ғасырлар ғайып болып, тіпті мыңжылдық жеңістер мен жеңілістер трагедиясы ұмыт қалады» [3] деген қағида берік орын алуы қажет.

Қазақстанда негізгі ұлт – қазақтар. Басқа ұлт өкілдері өзге диаспораға жатады. Тәуелсіздік жылдарында «Қазақстан – ортақ үйіміз» деген ереже берік орнықты. Олай болуы яғни барлық қазақстандықтарды ел бірлігін сақтауға шақыру заңдылыққа жатады. Ұлт тұтастығы, ұйымшылдық, ел бірлігінің сақталуына айрықша үлес қосу – бәрі де сол елдің тарихын, ұлттық болмысын, дүниетанымын, тілін, дінін, ділін құрметтеуге бастайды. Міне, орыс сыныптарында ұлттық тілді, әдебиетті оқытуда мұғалім бетпе-бет келетін жайттар осылар. Егер осынау міндеттерді шығармашылықпен ұтымды атқаруға тиісті мұғалім болса, ол көп қырлы маман болуы керектігі өзінен өзі түсінікті. Мәселен, жеті атаға дейін қан араластырмау, тектілік сипаттары мен бекзадалық болмыстың қалыптасу себептері, көшпелілер жасаған, яғни Ұлы Даланың мәдениеті мен өркениетінің жалпыадамзаттық өркениеттің, мәдениеттің құрамдас бөлігі екендігі, орасан зор, бай рухани мұраның туу себептері, таным көкжиегінің ерекше кеңдігі т.б.

Осы айтылғандар қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерінің асыл парызы дер едік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. *Әдебиеттанымдықш. К.:Шығармалары. А., 1989*
2. Жұмабаев М. *Педагогика. А., 1992*
3. Сүлейменов О. *Сөзстан. А., 1987*
4. Жұмақажева Б. *Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. А., 2015*

Анесова А.Т.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА И ЭТНОГРАФИЯ КАЗАХОВ

Аннотация. В данной статье глубоко рассматриваются вопросы методики преподавания казахского языка и литературы в классах русскоязычных школ. Следует отметить, что всесторонне проанализировав основные аспекты, автор показывает пути педагогического мастерства учителя, комплексно и творческие подходы в обучении национальной литературы в контексте с историей, этнографией казахского народа.

ЭОК 373.116

Өзімбаев М.Қ.

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің 2 курс магистранты
Тараз қаласы, Қазақстан Республикасы

magzhanazimbaev@mail.ru

Ғылыми жетекші: ф.ғ.д., профессор Көпбаева М.Р.

БЕЙНЕ СОМДАУДАҒЫ ЖАЗУШЫЛЫҚ ҰСТАНЫМ

Аңдатпа. Мақалада М.Әуезов романынан алынған бейнелер арқылы әдебиеттанудағы таным мен талғам мәселелері қарастырылады. Автор романнан мысалдар келтіре отырып, жазушының әдеби образ жасаудағы ұстанымын егжей-тегжейлі талдайды. Ол ақынның бейнесін ашудағы жазушының шеберлігі мен тұжырымдамасына тоқтала отырып, кейіпкердің жеке басын ашудағы стильді, жазушының ізденуін, таным мен талғамды дәл көрсетеді.

Адам санасы өскен сайын оның рухани қажеттілігі де арта түсері сөзсіз. Әдебиет – рухани қажеттілікті қанағаттандырушы өнер саласының бірі. Ал әдебиеттің рухани қуатының қандай болмағы көркем сөз шеберлерінің дүниетанымы мен мақсат мүдделеріне тікелей қатысты. Суреткер шеберлігі оның табиғи таланты мен дүниетанымының тереңдігімен сараланады. Заманымыздың заңғар жазушысы М.Әуезов өзінің дара дарындылығы, тума таланты мен зор, табанды еңбегінің нәтижесінде дүние жүзіне халқының қасиетін паш еткен «Абай жолы» роман-эпопеясын өмірге әкелді.

«Дұрысында, роман-эпопея көлемдік қана құбылыс емес, сапалық та құбылыс» [1.88], - дейді сыншы М.Қаратаев.

М.Әуезовке Ұлы Абай туралы шырқыраған шындықты жазу оңай болмады. Шындықты айтуға социалистік қоғам талаптары тосқауыл болды. Сондықтан да, жазушы шындықты көркем қиялмен көмкерді. Басқасын былай қойғанда, Абайдың ең көрнекті ақын шәкірті, әрі туысы Шәкәрімсіз Абай туралы роман жазу – жоқтан бар жасаумен бара-бар еді. Шұбар – Шәкәрім – Дәрмен. Бұл үштік Әуезовтің саяси талапқа қарсы жасаған айласы еді. Көкірегі ояу оқырман Дәрменнен Шәкәрімді тапты. Ал, саяси танымның қажеттілігі үшін Шұбардың прототипі – Шәкәрім. Әуезовке осылай амалдауға тура келді. Өмірде Құнанбай туыстарының ішінде Шұбар деген адамның болғаны да рас. Абай елінің шежірешісі Б.Исабаевтың айтуынша: «Өскенбайдың өр тоқалы Таңшолпаннан

Шұбар, Елеусіз, Тілеуберді туады» [2.35]. Әйтсе де, Әуезовтің сомдағаны бұл Шұбар емес. Эпопеядағы Шұбар бейнесі – тағы да қайталаймыз, Әуезовтің саясатқа тосқан қалқаны.

Романда Абайдың ақын балалары Мағауия, Ақылбай, Тұрағұлдардың бейнелері саяси сынның уысынан шыға алмады. Әйгерімнің көңіл-күйіне ғана қатысты аты аталып қана қалған омыраудағы екі жасар Тұрағұлды құбыжық көріп, «кеңес өкіметіне қарсы табанды түрде күрескен, аса ірі феодал, халық жауы Тұраш сүйсіне суреттеледі» деген сорақы сын Тұрағұлдың атын «Абай жолынан» мүлдем сызғызып тастады. Бір сөзбен айтқанда ұлы жазушының дәуірнамалық туындысында ең негізгі тақырыпқа айналатын, айналуға тиіс болған Абайдың ақындық мектебі тоталитарлық жүйенің құрбандығына шалынды. Ең бастысы Абай бейнесі арқылы ұлы эпопеяны дүниеге әкелу үшін М. Әуезов көп тарихи тұлғалармен қатар Абай шәкірттерін де құрбандыққа шалды. Шәкәрім, Көкбай, Әріп ақындарды кеңестік саясат қажетсінген межеден ғана көрсете алды. Сөйтсе де, жазушы өз шеберлігін саяси сынның қылбұрауына тосқауыл ете білді. Романда Абайдың ақындық мектебі туралы сөз болмағанымен, шығармаға үнілсеңіз ақындық мектеп идеясы бар. Бұдан кеңестік идеологияның Абай мектебіне деген қарсылығы тек ғылыми еңбектерге ғана емес, М.Әуезовтің көркем шығармасына да қаншалықты қасірет әкелгенін байқауға болады. Ол көлемдіктің биік сатысында туған жанрлық форма. Роман-эпопеяның зор көлемділігін оның жоғары сапалылығы деп ұқсақ, онда Отан тарихының тұтас бір дәуірінің шындығын міндеттейтін белдеулі, жоталы оқиғалар мен құбылыстар алынып, тарихи процестегі халықтың шешуші ролін танытатын, өмірдің байта та терең картиналары мен халықтың үздік адамдарының кесек, сом образдары жасалуы шарт. Сонымен бірге роман-эпопея сол дәуірдің философиялық саяси-әлеуметтік, моральдық, эстетикалық проблемаларын да көтеріп, образдар жүйесінде өзінше нақты шешуші шарт.

Осындай эпопеялық талапқа толық қанды жауап беретін М.Әуезовтың «Абай жолы» романы социалистік формацияның нағыз қуатты шағында дүниеге келді. Бұл туындыға социалистік реализм әдісінің ықпалы болмай қалмағаны сөзсіз. Дегенмен кемеңгер жазушы кредосының тізгінін берік ұстап, бұл жолдан биік біліктілікпен өте білді. ХІХ ғасырдың соңында дүние есігін ашқан жазушы қазақ дала өмірінің сан қатпарлы құпияларын, әлеуметтік, саяси қоғамдық жағдайлар мен ұлттық болмыс, салт-санасын сәбилік кезінен көріп өсті. Дала тіршілігінің тынысын бала түйсігінің алғырлығымен сезінді.

Шығармашылық өнер тек дара, туған дарындыларға берілетін қасиет болса, бұл Мұхтар Әуезовтің болмыс бітіміне жат емес. Жазушы табиғи талантын шындап, атына алған мақсатына жету үшін ұлы ақынның өмірі мен творчествосын ұзақ уақыт зерттеп, зерделеп, тарихи дәйектерді негіз етіп алды. Ендігі жерде М.Әуезов өз халқының өмір жолымен ұлы ақынның өмір жолын ақиқат тұрғысында ұштастырып, екі өмірдің көркем синтезін жасады.

«Яғни жазушы тарихи тақырыпқа барғанда, бір адамның – бас кейіпкердің ғана өмірінің аясында шектеліп, тұйықталып қалмай, қоғамның тарихи даму проблемасын жоба – қазық етіп ұстады, бас кейіпкер өмірі мен халық өмірін

тығыз бірлікте ала отырып, бүкіл бір дәуірдің шындығын шежірелегіні мәлім» [3.116].

Міне, Мұхтар Әуезов негізін салған роман-эпопея жанры кейінгі жазушылар үшін шығармашылық өсудің үлкен мектебіне айналды.

Ұлы Әуезовтің «Абайы» оқыған адамды арманға бөлейтін кітап. Сезім сұлулығы қандай, махаббат құштарлығы мен ақындық шабыт қалай шебер өріліп берілген! Суреттеп отырған көрініс табиғи күйінде мөлдіреп кеп көз алдында керіліп тұрып алады. Бірге тебіреніп, тербеліп кетпеу мүмкін емес-ау!

Романдағы Абай әрі лирикалық, әрі эпикалық бейне. Оның лирикалық бет-бейнесі махаббат, ғашықтық тұстарында айқын көрінсе, эпикалық кең құлаштылығы қалың елдің ортасында жүргенде қат-қабат қарбаласта, арпалыста барынша айқын көрінеді. Осының қай-қайсысында болсын Абай мінезі өзгеше дараланып, төңірегінен айшықтала түседі.

Төрт томдық роман-эпопеяны қызықтап оқи отырып біз Абай бейнесінің әрі реалистік, әрі романтикалық бейне екеніне де көзімізді жеткізе түсеміз. Оның айнала төңіректі, тіршілік дүниені қабылдауы өзгеше. Асқан сезімталдық, ақындық қуат пен ұшқыр қиял оған әр нәрсені ешкімге ұқсамайтындай өзінше түйсінуге, содан шабыт табуына, тың құпиялар ашуына мүмкіндік береді. Осының бәріне кейіпкер бойындағы асқақ арман, көтеріңкі пафос, мейлінше лепті, айшықты көркем тілі араласып, астасып тұрады.

Бірінші кітаптың алғашқы беттеріне зер салып көрейікші. Аулына қайтып келе жатқан Абайға туған даласының әсері қандай! «Жазықсыз сары биік, көкшіл қоныс, ақ көделі әдемі өлке мұнарланады. Барлық айналадағы кең дүниеге, әсіресе мынау өзі туған сахара, өлке белдеріне соншалық бір туысқандық ыстық сезіммен, кешіріммен де қарайды. Жабыса, сағына сүйеді. Үзілмей, қатаймай, бір қалыппен желпіп соққан әдемі салқын қоңыр жел қандай рақат. Осы желмен құлпыра толқып, су бетіндей жыбыр қағып шалқып жатқан алкүрең көде мен селеу далалары... дала емес – теңіздері қандай! Сол даладан көз алмай, тоя алмай, үнсіз телміріп ұзақ-ұзақ қарайды. Шамасы келсе, бұл жерлерді құбыжық көру емес, үрке қарау емес, құшағын керіп аймалар еді!» [4.17].

Туған жер мен туған ел кімде жоқ. Жырақтап кетсе оны сағынбайтын адам кемде кем. Ал бала Абайдың сағынышы мен нәзік түйсінуді елден ерекше. Көңіл көзі қарапайым өмір құбылысының ар жағындағы өзге адам аңғара бермейтін терең сырды қапы жібермей айқара ашады, сыршыл дүниеге сүңгиді. Кеуде кернеген әлдебір құпия сезім асқақтап кеп рахат күйге бөлейді. Мұндай шақта әсершіл Абайдың айтар сөзі де жәйбар қарапайым емес. Көтеріңкі, лепті пафоспен айтылар сөздер. «Мен сені сағындым, өзгелер жаман жер десе, мен олай демеймін. Тіпті ұры-мұрыңмен де жатсың, бөтенсің демеймін!» [4.18] деп тебіренеді.

Жас Абайдың алғаш Тоғжанға кезіккендегі тебіренісі қандай!: «Махаббат па? Осы ма? Осы болса, мынау дүние, мынау маужыраған тынысты нәзік түн... бесігі ғой. Сол сұлу саздың құлақ күйі ғой!». Тағы бірде: «Таң... жүрек таңы... Сол таңым сенсің бе? Жарығымбысын, кімсің?» [4.18] деп тамсанады.

Осының бәрі де Абайдың жәй ғана бейбіт күйдегі қалпы емес. Романтикалық асқақ сезімге, қол жетпес арманға, тіпті қиялға берілген толқынды шағы. Тіл байлайтын көрініс. Бірақ ақын Абай осының өзіне лайық, көңіл күйін дөп басатын асқақ жырды, нәзік сырды дәл тауып беріп отыр. Бірауық осыны кестелі сөзбен жеткізіп беріп тұрған жазушы Мұқтарды естен шығарғандай боламыз да, Абайдың өз аузынан естігендей күй кешеміз. Бақсақ шебер суреткер өз кейіпкерін осылайша асқақ арманға бөлей отырып өзі де бір кезек қосыла жарысып, бірге сырласып, сондайлық күй кешеді екен.

Қан жайлауда өнердің туын тігіп, жаз бойы өнерлі жастардың жыр-әуендерін тамашалаған әйгілі Біржан аттанып бара жатып өзінің арманды «Қозы көш» деген әнін айтып бара жатады: «Ей, бозбала-ай,

Өтті-ау, заман-ай.

Қош бол, аман!» деп.

Осы өлең жолдарының өзінде шабытты ақынның «ah» ұрған арманы, өтіп кеткен дәуренін қимай аңсауы жатыр. Көкіректі кернеген таусылмас шер жатыр. Өнер құдіретінің өз төңірегіне әсерін суреттеп беріп отырған шебер жазушы енді бір кезек өзі де қоса елігіп, асқақтап, бірге шырқап кетеді. «Өн тіл қатады. Ескек, асқақ атойдай қып, зор кеуденің алып күйін азынатып төгеді. Мен келемін! өнер әкелемін! Танымай көрші, аңдамай бақшы! Сай – сүйегің босамай, алпыс екі тамырың иімей көрші!»-деп, бас идіре ән төккенде ән емес, нұр төккендей » [4.20].

Кезінде, «Абай» романына кірісер алдында: ұлы Әуезов: «Қара сөзбен жыр жазамын» [5.125] деген екен. Жазушының сол үддеден шыққанын әрдайым-ақ сезіп отырамыз. Авторлық баяндаудағы романтикалық сарынды біз мынадай жолдардан да көреміз:

«Ақшоқыда туған өлең, өлең мен ән, сан салалы жырлар көшіріліп жатталып, әуелеп толқып, тарап жатты. Алуан сырлы жаңа сөз Арқаның қоңыр желіндей жай жылжып, бірақ кең жайылып тарады. Бұл атырап, бұл сахра бұрын естімеген сарын есті. Ғасырлар бойы жұмбақтай үнсіз сұрақпен мелшиіп, мүлгіп тұрған далаға жел қанатымен жырдай жауын есті. Игі желдей. Жыл жетерін білдірген көктем желіндей есті.

Ақшоқыда туған өлең, өлең мен ән жатталып, әуенге қосылып, кең атырапқа тарап жатты. Сырттағы Керейге, ойдағы уаққа, Арқадағы Қаракесек, Қуандыққа да кетті. Аягөз, Тарбағатай, Алтай, Наймандарға да жетіп жатты» [4.23]

Жырға бергісіз осы жолдар ақынның да, автордың лепірген көңілін, асқақ үнін қапысыз дәл жеткізіп беріп тұрғандай. Бұл жолдарда жәй баяндаудан гөрі романтикалық сипат басымырақ. Жүрек кернеген толассыз серпін бар. Кейде бір тау суындай қопарыла құлаған немесе шырқау биікте саңқылдап үн салған қыранның асқақ үніндей естіледі.

Ал аяулы Тоғжанымен қайта кездескендегі Абай әнінде өзгеше бір мұң, «ah» ұрған арман бар. «Сағындырған ғашық жар ынтығы іште жүрген шерлі досын кінәлаудан тоқтар ма екен? Бар дүние, бар сырын, барлық бақыт тілегін бір өзінің шұғыласына құрбан етем деп келсе, не дер екен! Сол күнде де қатты болса, қайта серіпсе, әділдігі, рахымы кәні! Ол шақта үміт бермей өртемеспе еді! Кінәламай

жазаламас па еді? Сол қаталдықты көрерлік ғашығы қанша ғайыпты еді? - деген бір өзгеше сыр кетті!» [4.23].

Осы бір кездесуде Абай мен Тоғжан екеуі ырғағы көп сезімді сұлу әнге бар шындығын тапсырып, бар сырларын бөлейді. Ән айтқан жоқ, екі бірдей ынтық жан қауышып табысқан шаттық айтты. Жүрек тербейтіндей бұл хәл Абай бойындағы алапат сезімнің, жан жарасының көркем де асқақ көрінісі. Мұны басқаша жеткізсе тіл шолақ, ой нәрсіз, қызуы жоқ жадағай бірдеңе болып шығар еді.

Абайдың жасы ұлғайып, ақын аға атанған кезіндегі шабытты сөздері қуаты бір кеміген емес. Қайта кемелдене, тереңдей түсетін сияқты. Сол тегеурін, сол серпін, қызулы от қайта қанатын кеңге жайып, шалқи түскендей. Мұны біз Абайдың өзінің сүйікті шәкірті Дәрменге арнаған мына бір сөздерінен байқаймыз: «Артымнан мен жетпегенге жетіп, мен көксегендей ортаны көксеп ұшармысың алысқа! Жетермісің жақсы жайылымға! Мен ұшқаннан арыға ұшар болшы! Мен танығаннан арғыны танышы, кейінгі елің көрер ырыс-қонысты барлашы! Ол сол сен бүгінгі шыншыл жүрекпен таныған өрісте!» [4.23]. Абайдың мұндай асқақ пафоспен, көтеріңкі леппен беріп отырған бағасы жас ақынның ағындап келе жатқан үлкен шабытының үрдіс шабысын танығаны. Осыған жауап ретінде шәкірт ақын Дәрменнің Абайға арнап айтқан эпилогтағы мына бір сөздер дәл сондай қуатпен, дәл сондай құштарлықпен асқақ естіледі:

«- Абай аға, қадірлім! Ол дәндерің өлген жоқ, жойылған жоқ! Рас бұл күнде бір араға біткен дүм тоғай болмасын. Үлкен бақ боп тұрмасын... Бірақ ең дала, мол сахараның бар бойында ол дәндерің өсіп келеді. Көп өсіп, көктей өсіп келеді. Өсе бермек күн санап та, жыл санап. Сол үшін де өз өмірімде, өле-өлгенше асыл сөзіңді сақтармын, ата тәрбиенді ақтармын, ағажан!» [4.116] - дейді. Бұл Дәрменнің Абай алдындағы оның ұлы рухына берген анты еді.

Осыған ілесе автордың өзінің де соңғы түйіні поэтикалық тілмен, көтеріңкі леппен беріледі: «Адал жар жоқтауымен Абай жаңаша жолға өтті. Ол өлмеске қадам басты! Әйгерімнің әні мен соған оралып айтылған Дәрмен жыры, Абай туралы кейін туатын бар өнердің басы еді. Жаңа туған әннен бастап Абай жаңа туысқа ауысты» [4.26], - деп қорытады.

Бірінші кітаптың соңында автор Абайды жалаң құздың басындағы тақыр құм мен тастақты жарып шыққан жас шынарға теңесе, роман – эпопеяның соңында сол шыңға шыққан алып шынар құлайды. Сол алып шынар Абайдың символдық бейнесі. Өмірден Абай кетті деп түйеді автор.

Мінекей, жазушы М. Әуезов көркем сөз өнерінің киесі мен құдіретін танытып отыратын талапты да дәл тауып және өзі сол талаптың үдесінен шықты. М. Әуезов шығармаларының қай-қайсымен болмасын авторлық концепциясы әркез мәңгілік өзгермейтін үш ұғымның төңірегінде топтасады. Олар: адам, табиғат, даналық; мейірім, зұлымдық, сұлулық. Қаламгер М. Әуезов шығармаларының мәңгілікке мұра болып, классиканың ең озық үлгісін сомдауы да осындай өміршең құбылыстарды көркем сөз өнерінде бағыт-бағдар етіп ұстауында болса керек. Ұлы жазушының ұлылығы да сол, ол әрқашан шығармаларының идеясының соңғы түйінін айтуды оқырманна қалдырды. Әлі де зерделеп-

зейіндеуді қажеттетін XX ғасырдағы ұлттық әдебиетімізде құбылыс болған Мұхтар Әуезовтің қаламының құпиясы сан ұрпаққа рухани азық болары айқын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қаратаев М. Эпостан эпопеяға – Алматы: Ғылым, 1977. – 377 б.
2. Исабаев Б. Ұлылар мекені. – Новосибирск: Парус, 2001. – 116 б. Әуезов М.
3. Бердібай Р. Таңдамалы. I том. – Алматы: Орда, 2018. – 391 б.
2. Әуезов М. Абай жолы. – Астана: Фолиант, 2018. – 328 б.

Азимбаев М. К.

ПИСАТЕЛЬСКАЯ ПОЗИЦИЯ СОЗДАНИЯ ОБРАЗА

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы познания и вкуса в литературоведении через образы из романа М.Ауезова. Автор подробно анализирует позицию писателя М.Ауезова в создании литературного образа, приводя примеры из романа. Он подробно остановился на мастерстве и концепции писателя в раскрытии образа поэта. Точно отражает стиль, поиск писателя, познание и вкус в раскрытии личности персонажа.

ӨОК 16.21.61

Базарбаева Б.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің 1-курс магистранты

Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

Balzhan_bazarbayeva@mail.ru

Ғылыми жетекші: филология ғылымдарының кандидаты,

доцент Садуақас Н.А.

ШЕШЕНДІК - ШЕБЕР СӨЙЛЕНГЕН ӘСЕРЛІ СӨЗДЕР

Аңдатпа. Мақалада шешендік өнер, негізгі талаптар, тіл мәдениетінің қалыптасуы, сөйлеу шеберлігі, көпшілік алдында өз сөзін дұрыс және мәдениетті жеткізе білу туралы баяндалған.

Қазақ ұлты – ежелден сөзге шешен халық. Ата-бабамыз ежелден бірауыз сөзге тоқтап, небір шешілмес түйінді бірауыз сөзбен шешіп, сөздің құдіретіне бас иіп, «сырт киіміне қарай қарсы алып, ақыл-ойына қарай шығарып салуды» дәстүрге айналдырған ақын да, шешен халық болған. Бұдан барлық уақытта адамды тек сөзіне қарай бағалау керек деген ой тумайтынын бәріміз де білеміз, бірақ сөзі мен ісі сәйкес келетін әр адам өзгелерге қарағанда көзге алдымен ілінері хақ. Бұрынғы заманда сөз сөйлеу, шеберлік көп мәселені шешетін болса, қазір де шешендікті қажет ететін мамандықтар да көптеп кездеседі. Жұмыс барысында адамдармен тығыз қарым-қатынасты, жұртпен сөйлесу шеберлігін қажет ететін, мамандықтар бар, олардың қатарында заңгер, мұғалім, педагог-психолог, әлеуметтік қызметкер, кәсіпкер, менеджер, саясаткер, діни уағыздаушы өз мамандықтарының шарықтау шегіне жеткісі келсе, сөйлеу өнерін жете меңгеруі тиіс екені түсінікті жай. Антикалық дәуірде «барлық өнер атаулының падишасы» атанып, поэзия (әдебиет) және сахналық шеберлікпен

байланыстырылған шешендіктану кейінгі кезеңде бірте-бірте жаңа сипатқа ие болып, қазір ол ғылым ретінде де қарастырылады. Кезінде академик Р.Сыздық өте ерте замандардан бері өмір сүріп, біздің дәуірімізге дейін жетіп, бүгінгі мәдени-рухани өмірімізден орын алып келе жатқан шешен сөйлеу дәстүрі бар екенін, қазіргі таңда шешен сөйлеудің қажеттілігі артып отырғанын айтқан еді. Ол шешендік өнер мен шешендік сөздің, шешендік пен поэзияның айырмашылығын, ара-жігін ажыратып, анықтама беріп, шешендік өнерге қойылатын шарттарды көрсетіп береді [1].

Қазақ шешендік өнерін зерттеу А. Байтұрсынұлынан басталды. А. Байтұрсынұлы қазақ шешендік сөзінің сипаты мен түрлерін, тілдік-көркемдік белгілері туралы «Әдебиет танытқыш» еңбегінде толық көрсеткен. Шешен сөз ауызша және көсем сөз жазбаша формасы дегенді де лағаш етіп қозғаған. «Ойлау мен тіл тамырлас. Екеуі де жұмбақтай күрделі құбылыс. Ойды ойдағыдай жеткізу үшін оралымды, икемді тіл қажет. Нағыз шешен қапияда ой тауып немесе ойлап, ойша сөйлеп, лайықты тапқыр тілмен өрнектеп жеткізеді. Оның құдіретті миы, ақыл-санасы еш уақытта тыным таппайтын алып фабрикаға ұқсайды», - дейді ғалым С.Негимов [2. 22]. Шешендіктің қажетті көрсеткіштері – тіл мен ойлау егіз ұғым дейтін болсақ, логика – сол ойлаудың төркіні, яғни бұл жерде пайымды, түйінді, ақылға сала айтылған ой, тапқыр ой туралы айтылып тұр.

Қазіргі кезде шешендіктану мәселесі қоғамда кешенді пән ретінде қарастырылып, құрамына тілдік қарым-қатынастың бірнеше аспектілерін қамтыған, яғни логика, лингвистика, психология, көркем әдеби және тағы басқа бағыттарды сыйдырып отырғанын байқаймыз. Шешендіктану ілімінің қарастыратын орталық басты ұғымы шешен – көпшілік алдында сөз сөйлеуші адам (грек тіліндегі синонимі – rhetor – ритор. Бұл сала «шешендік өнер», «шешендік», «шаршы топ алдында ауызша сөйлеу шеберлігі», «риторика» сияқты «өзара нәзік айырмашылықтары бар» бірнеше атаулармен аталады екен.

Шешендіктанудың негізгі нысаны – сөз, шебер сөйлеу дағдысы, өзгеге әсер етер күшке ие шебер сөйленген сөз. Шаршы топ алдында сөз сөйлеу кім-кімге де оңай соқпасы анық. Сөзді неден бастау керек, қалай айту керек, тыңдарманды өзіне тарта білу, оларды шаршатып алмау, өзіне тарта білу үшін қандай әрекеттер жасауы тиіс. Осы мәселелердің бәрі шешендікті меңгерудің алғашқы қадамдары болып табылады. Адам топ алдына шықпас бұрын өзін дұрыс дайындай білуі тиіс екенін байқаймыз. Осы орайда білікті мамандардың ақыл-кеңесіне жүгінген жөн деп білеміз. Шешендіктану ғылымында қазақ ғалымдары арасында осы мәселені алғашқы болып тілдік тұрғыда зерттеп, докторлық диссертация қорғаған ғалым, профессор Қыдыршаев Абат Сатыбайұлы болды [3]. Шешендіктану мәселесін жан-жақты зерделеп жүрген ғалым А.Қыдыршаев: «Алғашқы кезекте сөз сөйлеудің мақсатына орай «Кімдерге сөйлеймін?», «Оларға не айтамын?», «Оларға бұны не үшін айтамын?» секілді сауалдар туындайды. Сондай-ақ сөйленер сөздің сыртқы «техникалық» жағын айқындайтын «Қалай дұрыс айту керек?», «Қалай түсінікті айту керек?» «Қалай қызықты айту керек?», «Қалай сендіре сөйлеу керек?» сияқты сұрақтарға жауап

бере алатындай болу керек»,-дейді. Демек, шешендіктанудың алғашқы баспалдақтарында адам өзіне ерекше жауапкершілік міндеттеуі тиіс, шаршы топ алдына дайындықсыз шыға салу ойлаған мақсатқа жеткізе бермейді, сондықтан айтар сөзіңді әбден ой елегінен өткізіп, әбден ширатып, сөйлеу техникасын да жетілдіре түсу керек деп есептейміз. Шаршы топ алдына шығушы шешенге қажетті ақыл-кеңестер ретінде шаршы топ алдында сөз сөйлеу үшін, не айтатыныңды білу аздық етеді, бұған қоса, қалай айту керектігін білген жөн, шешен өз сөзінің ерекшеліктерін көз алдына елестете білуі керек, шешен мен тыңдаушыларға әсер ететін сандаған факторларды ескеру дұрыс, сөйлеу техникасын меңгеруі тиіс деген талаптар бар..

Көпшілік алдына шыққан сөйлеуші не баяндамашы аудиторияға айтатын сөздерін нысанаға дөп тигізетіндей ұтымды жеткізу үшін өзіндік сөйлеу шеберлігін таныта білуі керек болса, ол осы мақсатқа жету үшін белгілі бір талаптарға сай болуы керек екен. Нағыз шешен әрқашан да үш сатыда, яғни өз айтар сөзін ойдан шығарушы, құрастырып, жүйеге келтіруші және орындаушы ретінде көрінетінін, шешендік сөз - жанды сөз әрекеті арқылы көрініс беретін эмоционалды-интеллектуалды шығармашылықтың ерекше бірегей түрі деген анықтама береді.

Шешендікті меңгеру үшін антикалық дәуірден кейінгі еуропаның алғашқы оқымыстылары еңбектеріне назар аударсақ, олар табиғи дарындылық, ғылым, дүлдүл шешендерге еліктеу, шығармашылық тұрғыда машықтану, өзге ғылым салаларынан хабардар болу сияқты қасиеттерді атап кеткен болса, ғалым А.Қыдыршаев шешендік сөздердің жанрлық-тақырыптық жіктемесін келесі атаулармен көрсетеді: «әлеуметтік-саяси, академиялық, іскерлік, сот, дипломатиялық, әскери, әлеуметтік-тұрмыстық, діни», т.б.. Ғалымның көрсетуінше, қазіргі кезең зерттеушілерінің еңбектерінде шаршы топ алдында сөз сөйлеуге дайындалудың басты кезеңдері ретінде сөйлеу, есте сақтау, сөзбен кескіндеу, орналастыру, айтарыңды ойластыруға маңыз берілген. Ғалым А.С.Қыдыршаев өзінің аталған мәселені зерттеуі барысында «шешендіктанудың негізгі нысаны – сөз, шебер сөйлеу дағдысы, өзгеге әсер етер күшке ие шебер сөйленген сөз» деп анықтап қана қоймай, шешендіктану саласындағы нағыз керекті құрал - шешендік сөз екенін де көрсетіп, «шешендік сөз - жанды сөз әрекеті арқылы көрініс беретін эмоционалды-интеллектуалды шығармашылықтың ерекше бірегей түрі»,- деп анықтамасын да береді. Нағыз шешен әрқашан да үш сатыда, яғни өз айтар сөзін ойдан шығарушы, құрастырып, жүйеге келтіруші және орындаушы ретінде көрінетіндігін де баса айтып өтеді.

Өзінің аталған тақырыптағы зерттеулерінде ғалым А.Қыдыршаев шешендіктану (риторика) ежелгі ғылым салаларының бірі екендігін айта отырып, оған қызығушылық білдіріп, оны игеру үшін, алдымен, шешендіктану тарихын білуге шақырады. Оның пайда болып, өмір сүруі мыңдаған жылдарды қамтиды. Шешендік өнердің өркен жайып гүлденуі ежелгі грек, ежелгі рим елдерінен бастау алып, ел өміріндегі әртүрлі тарихи дәуірлерде көпшілікті біріктіріп, соңына ерте білуде жұртшылықты аузына қаратып, шаршы топ алдында сөз сөйлеуге деген қажеттілік қашан да күн тәртібінде болған. Бертін

келе шешендіктануға қызығушылық оның тарихын ғана емес, шешендіктану теориясының да дамуына ықпал еткен.

Бүгінгі таңда шешендіктану ғылымы деп отырған шешендік өнердің алғашқы бастаулары біздің жыл санауымызға дейінгі V-IV ғ.ғ. Ежелгі Грецияда қалыптасқан екен. Шешендік өнері Египет, Ассирия, Вавилон, Үндістан сияқты ежелгі мемлекеттерде де жоғары бағаланған. Ғалым «Антикалық дәуірден бергі шешен тұлғаның келбетін танытар негізгі үш тірек тұғыр- этос, логос, пафос», - деп көрсетіп, «Этос – шешен тұлғаның адами қалпы, Логос – пайым-түсінікті алдын-ала іштей білу мәдениеті, Пафос – сөйленген сөздің тыңдаушыға жұғысты болуына орайлас толғанысы, сезім толқыны», - деген анықтамасын береді.

Адамзат тарихындағы алғашқы өнер туындылары арасында шоқтығы биік тұрған шешендік өнердің қыр-сырын жете зерттеген ғалым А.С.Қыдыршаев: «Шешендік өнер – адам өмірінің әрқилы ішкі үдерістерін бейнелеудің озық тәсілі, өзгелерді өз еркіне бағындырудың аса күшті қаруы, жанды қарым-қатынастың амалы ретіндегі сөз сөйлеу құдіретіне ие болғызатын шын мәнінде адамның құдіреттілігін танытатын көпқырлы ілім», - деп анықтама береді [4.20]. Ғалым өз еңбектерінде қоғамның дамуына сәйкес Ежелгі Грецияда аузы дуалы шешен Гомерден бастап, иландырушы сөзге нақты қажеттілік пайда болғанын, сөздің сендіру әрекетін таныту үшін, «шешендік» ұғымы туындағанын айта келе, сол тұста Коракас, Лисий және Горгий сияқты Ежелгі Грецияның сөйлеу шеберлігін танытқан тұлғаларының арқасында шешендіктану теориясының негізі пайда болғанын түсіндіреді. Ғалым грек философтары Платон мен Аристотель шешендіктің теориясына орасан зор үлес қосқанын, Аристотельдің «Риторика» деп аталатын еңбегін, Ежелгі Римнің шешендік өнерінің белгілі теоретигі Марк Тулий Цицерон «Шешен туралы», «Брут», «Шешен» атты үш кітабын талдап баяндайды. Қазақтың шешендік дәстүріндегі ұлттық шешендік өнерінің тарихы Түркі қағанаты, қараханидтер, қыпшақтар мемлекеттері дәуірінен бастау алатын Күлтегін, Білге Қаған, Тоныкөкті, одан кейін орта ғасырдағы Ж.Баласағұни, М.Қашғари, А.Игінеки сияқты түркі халықтарына ортақ ғұламалар еңбектерінен небір саф алтын үзік жазбалардан шешендіктануға қатысты деректер келтіреді. Қазақ шешендік өнерінің тарихи тармақтары сан қатпарлы. Ұлттық шешендік өнерінің тарамдарын білу – бүгінгі ұтқыр ойлы, шешен тілді ұрпақ тәрбиелеудің кепілі.

Шешендіктанудағы тағы бір ескеретін мәселе, шешен сөйлеудің логикалық аспектілерін меңгеру болып табылады. Сөзді логикалық тұрғыда ұйымдастыруға арқа сүйенілмесе, ойлаған мақсатқа сай келмесі де ақиқат. Сөйленген сөзде логиканың болмауын психологиялық амалдармен де, тілдің бейнелілігімен де, дауыс мәнерлілігімен де алмастыру мүмкін емес. Шешен сөйлеудің логикалық заңдары ретінде Тепе-теңдік заңы, қарама-қарсылық заңы, жоққа шығару заңы, жеткілікті негіздеу заңы, деп бөледі де, сөздің анықтығы, сөздің қайшылықсыздығы, яғни бірізділігі, сөздің негізділігі, яғни дәлдігі қажеттігін көрсетеді.

Шешендіктанудың келесі маңызды талаптарының бірі-шешеннің сөйлеу мәдениеті. Тіл -мәдениеттің елеулі формасы. Кезінде ғалым М.Балақаев өзінің

«Қазақ тілінің мәдениеті» атты еңбегінде: «Халықтың тіл қазынасын меңгеру, тілді өткір құрал ретінде ұстарта білу – үлкен өнер. Әрбір мәдениетті кісі сол өнерді үйренуге, тіл мәдениетін арттыруға талпынады», - деп жазған еді [5.3]. Сондықтан тіл мәдениеті деген ұғым тілдің мәдениетке қатысты екенін емес, тілді орнымен қолдану, тілдік тәсілдерді тиімді жұмсай білу, әдеби тіл мен көркем тілдің аражігін біліп қолдану деген ұғым береді. Сол себептен сөйлеудегі, жазудағы тіл жұмсаудың өнегелі үлгілері, сауаттылық, айқын ойлылық, ізеттік тіл мәдениетіне енетінін айтады.

Ғалымның көрсетуі бойынша, шешендіктанудың кезекті талаптарының бірі - шешен мен аудиторияның арақатынасы. Шаршы топ алдында сөйленер сөздің өзіндік әлеуметтік-психологиялық жағы бар. Бұл ретте жұртшылық психологиясын ескеру, сөздің адамдардың көңіл-күйіне, сезіміне, іс-әрекетіне әсер ету заңдылықтарын жете білу, аудиторияны есепке алудың, онымен тығыз байланыс орнатудың, тыңдаушы қауым назарын бағыттай алудың аса қажеттілігі ескерілуі тиіс деп есептейді. Тыңдармандарды екінші сөзбен аудитория деп атап, аудитория адамдарды тілдік қарым-қатынас, жалпы тыңдау үстіндегі іс-әрекет, әсер етудің ортақ субъектісі /шешен/ сияқты ортақ жағдайлар біріктіреді деп түсінік береді.

Шешеннің айтар ойын қабылдамас бұрын, ең әуелі аудитория шешеннің өзін сенім, құрмет туғызатын адам ретінде қабылдауы тиіс болса, этиканы білмеген шешеннің тыңдаушыларды өзіне назар аударта алмайтыны анық. Сондықтан шешендік этиканың аса мәнді элементтерінің бірі – аудиторияға құрметпен, жылылықпен қараудан туған такт, ашықтық, елгезектік, сезімталдық қалып ұстауы екенін айтады. Сөз сөйлеу үдерісінде аудиторияға әсер ету үшін шешеннің сөзі баяу әрі анық, дауысы жағымды, дәлелді болуы шарт десек, сөз арқылы түйінделген ой қаншалықты маңызды болса да, ол тыңдаушыларға тек шешеннің сол сөздерді нақты да түсінікті, мөлшерленген күйде дыбыстауы, айтуы арқылы ғана әсер ете алады. Шешендіктану – жанды, дыбысты сөз туралы ғылым. Демек, шешендік туралы ғылымның өте арнайы да маңызды тарауы - сөйлеу техникасы. Өзгелерінен ерекшелігі бұнда дыбыстау дағдылары бойынша жүргізілетін ұзақ мерзімді, тегеурінді машықтық жұмыстар мен жаттығулар аса маңызды. Шешендіктанудың келесі талабы сөйлеу техникасының құрамды бөліктері – бұл дыбыстық, тыныстық қойылымы, сөйлеу сәтіндегі дауыстың, дикциясының, орфоэпиясының дұрыс қойылымы.

Адам баласы бір-бірімен сөйлесіп, тілдік қарым-қатынас жасауы заңды құбылыс десек, олардың ауызекі сөйлеуі мен жазбаша байланыс жасауының стильдік ерекшеліктері де болуы түсінікті жай болса, ал бүгінгі жазудың қажеттілігі артып тұрған заманда орфоэпиялық талаптарды жете білу екінші-бірі ескере бермейтін жағдайға айналды. Ал шешендіктанудың басты қажеттіліктерінің бірі орфоэпиялық талаптар екендігі аян. Орфоэпиялық нормаларды игеру сөзі дұрыс та сауатты әдеби дыбыстауды білдіреді. Кез келген дыбыстау нормасынан ауытқушылық аудитория назарын шешен сөзінің мән-мәнісінен оның формасына ауытқытады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сыздық Р. Шешендік сөз // Қазақ әдеби тілінің ауызша түрі. – Алматы: 1987.
2. Негимов С. Шешендік өнер.- Алматы: Ана тілі, 1997. 208 б.
3. Қыдыршаев А.С. Шешендіктануды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (Жоғары оқу орындарының гуманитарлық бөлімдері бойынша). Педагогика ғылымдары бойынша ДДА. - Алматы, 2001.- 50 б.
4. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану. 2-басылым.- Орал: «Азартушы», 2004.-156 б.
5. Балақаев М. Қазақ тілінің мәдениеті.- Алматы: «Зият Пресс», 2004.-140 б.

Базарбаева Б.А.

РИТОРИКА - ВПЕЧАТЛЯЮЩИЕ СЛОВА СКАЗАННЫЕ КРАСНОРЕЧИВО

Аннотация. В статье рассказывается о искусстве риторики, основные требования, формирование языковой культуры, ораторских способностей, умения правильно и культурно излагать речь перед публикой.

ӘОК 81.26

Батаева А.Р.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің 2 курс магистранты
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
ayaulym-116@mail.ru

Ғылыми жетекші: ф.ғ.д., профессор Адилова А.С.

Т.ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ БАЗАЛЫҚ КОНЦЕПТІЛЕР РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

Аңдатпа. Мақалада жазушы Т.Жолдасбекқызының шығармаларындағы жалпыадамзаттық «әйел» және «өмір» базалық концептілерінің репрезентациясы қарастырылады.

Тақырыбы, түрі, мазмұны, көркемдік шешімі жағынан бір-біріне мүлде ұқсамайтын, тіпті кейде кереғар пікір тудыратын туындылары арқылы қазақ көркем әдебиетіне қомақты үлес қосып, оқырмандарының назарына ілігіп отыратын жазушылардың қатарында Т.Жолдасбекқызын атауға болады. Торғын Жолдасбекқызының шығармаларының бәрінде астарлы ой, адам психологиясының ерекше көріністері, өз ортасының шындығы асқан шеберлікпен суреттелген. Мазмұн тереңдігімен, ерекше қуатымен көзге түсетін, жанаша жазылған, тың тақырып қозғалған туындыларының бірі – «Кеш қалма». Аталмыш туындыда автор оқырманды ертегі әлеміне жетелей отырып, адам жанының терең қатпарларын шарлатады. Жазушы шығармашылығындағы әйел образдарының қай-қайсысы болса да, халқымыздың әлем бейнесіндегі әйел концептісін жан-жақты ашатыны дау тудырмайды. Ал әйел концептісін ашатын бірегей туындысы – «Араша». «Араша» кітабындағы әңгімелерін жазуға, қолына қалам алуға түрткі болған жайт – автордың басына түскен қиындық. Сол қиындықтарды қайтпас қайсарлығымен жеңе білген әйел қырлары.

Жалпы қазақ тіл білімінде әйел концептісі туралы тың мәліметтер беретін А.М.Байғұтованың «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты» [1.1],

Б.И.Нұрдәулетованың «Жыраулар поэтикасындағы дүниенің концептуалдық бейнесі» [1.2] диссертацияларын атауға болады. Алғашқы зерттеуде ана тіліміздегі, көркем дискурстағы түрлі бірліктер арқылы вербалданатын ұлттық әлем бейнесіндегі «әйел» концептісі қарастырылса, кейінгі жұмыста жыраулар шығармашылығындағы әйел бейнесін құрайтын құрылымдар нақтыланған.

Концепт – адамның ойындағы ментальді кешеннің вербалданған түрі болғандықтан ол түрлі жағдайға, қаламгердің дүниетанымына, тілдік-мәдени күзіретіне байланысты әр қилы көрінеді. Зерттеуші С.Жапақов: «концепт типтері ұжымдық санада инвариант, индивидтік санада вариант түрінде болады, сол арқылы концепт құрылымы кеңейіп, толығып, байып, ұлғайып отырады, себебі әр қолданыста оған сан алуан субъективті эмоционалдық, бағалауыштық, философиялық мән үстемеленіп отырады» [1.3].

А.Вежбицкаяның анықтауы бойынша: «...концепт ақиқат шындық құрылысының логикасын түсіндіретін ой құрылымы. Концептілер тілдік амал-тәсілдер арқылы беріледі, яғни олар мәдени компоненттері бар түсіндіруші конструкциялар болып табылады» [1.4, 47]. Сол себепті де, термин белгілі бір саланың арнаулы білімдерін айқындайтын ерекше концептілердің вербалдануы ретінде сол социум концептосферасының элементі болып саналады, яғни оның мәдениетінің бір бөлшегі.

А.М. Байғұтова «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты» атты зерттеу жұмысында еркек/әйел оппозициялық ұғымдарымен байланысты тілдік деректерді талдау арқылы ұлттық таным ерекшелігін көрсететін көптеген мәселелерді айқындайтынын мәлімдейді. Соның бірі ұлттық стереотиптер хақында: «Еркек» және «әйел» концептілері барлық мәдениетте кездеседі, оларға әдет-ғұрып, фольклор, мифтік санада, «дүниенің қарапайым ойсуретінде» айтарлықтай орын берілген. Алайда гендердің стереотиптік және аксиологиялық бағасы түрлі мәдениетте бірдей емес. Сондай-ақ әйелдер мен ерлердің әлеуметтік рөлі де бір-бірінен ажыратылатынын алға тартады. Зерттеуші әйел мен еркекке байланысты қоғамда қалыптасқан таптаурындарды (стереотиптер) тізіп көрсетеді. Соның ішінде біздің қоғамдағы әйелге қатысты кең тараған таптаурындар: ана, жар, үй шаруашылығындағы әйел, ошақ қамқоршысы, қызметкер [1.1, 9]. Қазақ тіл білімі ғылымында «әйел» концептісі қоғамдағы рөлі мен жас ерекшеліктеріне байланысты тілші ғалымдар тарапынан жан-жақты қарастырылғаны мәлім. Қазақы танымда әйел заты туылғаннан «қазақ қызы» аталып, ары қарай қоғамда «аяулы жар», «инабатты келін», «ардақты ана», «мейірімді әже» сынды түрлі рөлдерді атқарады. Көбіне ғылыми еңбектерде адамның жынысына қатысты атаулар лексика-семантикалық және этнолингвистикалық сипатына талдау жасалынып, қыз-ана лексемасын қыз-келін, әйел-ана, бәйбіше-тоқал деген үш тақырыпта ажыратылып қарастырылады. Осы аталған лексемалар «Араша» кітабындағы «Сөз» әңгімесінде ерекше назар аудартқан Ажарға сай келеді. Өткен ғасырдағы ашаршылықтан аман қалып, жойқын соғыс жылдарындағы ауыр еңбек белін де, сағын да сындыра алмаған Ажардағы мықтылық әйел-батыр тармағына келеді. Ажардың Ажар болуына, батыл әйел болуына себепкер болған Әйім, Әбдіреш,

Құлпы, Ақмолда, Сәдірлер. Адамның 85 жыл өмірін 60-ақ бетке бар қызықшылығымен көз алдымызға жайып тастай отырып, еңбекқорлық, намыс, мақсат, бауырмалдық, қатігездік, арамдық, ынжықтық, кендік, т.б. көп қасиеттердің адам қалыптасуына әсерін ашады.

«Кеш қалма» мен «Араша» шығармаларындағы әр кейіпкердің ішкі мұңы арқылы әрбір әйел – ашылмаған сыр. Жай ғана сыр емес, әрқайсысы мұңлы, жұмбақ сыр. Адамның болмысы, арманы, қуанышы, қайғысы, үрейі мен үміті, өзге түгіл өзінен жасырған сыры, бары мен жоғы, тапқаны мен айырылғаны, сезімі мен сенімін ашып көрсеткен жазушы Торғын Жолдасбекқызы туындысындағы әйел бейнелері – қазақтың аналары, қарапайым қыз-келіншектері.

«Әйел» концептісінің жазушы өзектендірген келесі бір танымдық тармақтары – Аяның ішкі жан-дүниесін, психологиясын, рухани тазалығын көрсететін еркелік, нәзіктік, ұяңдық семалары:

Сұрықсыз, ұсқынсыз, дарақы, сотқар Қаһар бүгін сықылықтап күлді. Бойынан бір нәзіктік байқалғандай көрінді. Тапырақтаған жүріс енді жоқ. Етек астынан тіпті басқан ізі білінбей, қылдырықтай белі үзілердей болып қалқитындай [2.1,258].

- Солайы солай зой. Сонымен қатар ерекше сұлу мүсініне қарап, алғаш көрген сәтте періште емес, адам екеніне күмәндандым.

- Менің анам да сұлу еді зой, - деді бәсең үнмен. - Сол сұлулығы оны басқаға емес, дәл менің әкеме қосты. Сүйді, сенді, осы сарайдың табалдырығын аттады. Ақыры не болды? Құсадан өлді. Өмір анамды аямады. Кейде сол сұлулықтың кесірінен анамды сабаған қамшының сабы өзге емес, әкемнің қолында болғандай көрінеді. Шолақ махаббат! Келте сезім! [2.1,6]

Ақыр аяғы тіке қарауға именбейтін қайсарлығын еске алып, буырқана жөнелген қиялының тентектігінен өзі қысылғандай, езуіне еріксіз күлкі үйірілді. [2.1,25]

Әйелдің жүрегі жұмбақ болып қала бермек. Іштей от боп жанғанымен, сырттай бейқам күйге енеді. Ая ханша да бүгін дәл сондай күйде болатын. [2.1,76]

Бүгін де өз бөлмесінде жалғыз отырған Аяның жанары солғын. Ауыр ойдың құрсауында қалып қойғандай, белгісіздікке телміре қарайды. [2.1,83]

Ызғар бар еді жанарында. Бұлай сөйлеуі де алғаш. Оңаша қалған ханшаның содан жүрегін үскірік шалғандай көрінді. [2.1,84]

Бұл күні тек Ая ғана сабырсыз, Ая жалғыз беймаза. Бөлмесінде отырып, санасын улаған сан қилы ойдан арыла алмаған соң, не де болса Асыл ханшайыммен оңаша сөйлесіп, тулаған көңілін тыныштандырмақ боп шешті. [2.1,86]

Осы когнитивтік-пропозициялық құрылымдар Аяның мықтылығын, төзімділігін, беріктігін қоса танытады.

Қазақ әйелінің көңіл-күйі, сезім әлемі, ішкі дүниесі нәзік болуымен бірге шытырманға толы, аса күрделі. Әйелдерде бейвербалды белгілерді олардың ұсақ-түйегіне дейін бірден байқап, тез арада айтылмақ ой мен емеурін, ишараны шешетін туа бітті қабілет ерекше дамығанын айтуға болады: *Қаһар оған емес,*

оны шарасыздықтың құшағынан арашалай алмаған өзіне өкпелі болатын. Қасына жақын барғысы келді. Құшағына алып, не шешім қабылдаса да қасында болатынын айтып, жұбатқысы келді. Бірақ... Сол бойы тіл қатпады. Оның қажеті де болмады. Асыл айтпағын сөзсіз-ақ ұқты. [2.1,102]. Алайда жауап орнына тек ханның соңынан жабылған есіктің шиқылын ғана естіді. Ащы шындықтың кесірінен мұз боп қатқан жүрегің кеудеңді қарған сәтте, қос жанардан тоқтаусыз ыстық жас ағарын ханша сол күні тағы бір сезді. [2.1,110]. Қаһар – бас кейіпкер. Ержүрек, қайтпас қайсар, адамгершілігі мол, көңілі мен пейілі кіршіксіз, арам-сұм пиғылдан ада өр мінезді бірегей дара кейіпкер (сарбаз). Әрине, Қаһар кемшілік атаулыдан ада болды деуге келмейді. Дей тұрғанмен кемшілігінің өзі Қаһарды сүйкімді де сүйікті ете алды. Бұл сарбаз шығармада бар болмысымен бірден көзге түседі.

Мейірім астына жасырған ащы мысқылын жан-тәнімен сезінген Қаһар сонда ғана еріксіз кері шегінсе де, тіл қатуға батпай, көзін төмен салып тұра берді. Сөйткеннен өмірінің шырқын бұзған жанды жеңгендей көрінді оған. Тіпті сол сәтте тұла бойын бірде шоқ, бірде мұз боп қарыған сұм сезімге қайтсе де, қарсы тұратын боп шешкендей. Өзіне-өзі:

- Байқаймын, менен өзгенің бәрі өміріне дән риза тәрізді. Бәлкім, мені де төрт қабырғаға қамалып, құсаның дәмін жалғыз татар деп күтетін боларсыңдар. Олай бола қоймас. Хан елінің бас ханшасы мына менмін, солай болып қала береді, - деп күбірлей сөйледі. Дегенмен осынша мықтылығының астарында **әлсіздік пен шарасыздық та** бой көрсеткісі келіп тұрады: «Алайда көкірегін жарып шаққан сол сөздердің зілі мен қаһарын ханшаның өз жүрегі аяғына дейін ұға қоймағандай, жанарынан ыстық жас парлап кетті. Асылмен жолыққандағы бар мақсаты бетін жұлу болмаса да, жүрегің тырнап кету еді. Бірақ неге екені белгісіз, бұл жолы да өзгеден бұрын өз жүрегі көбірек жаралағандай күйге түсті». [2.1,155] «Бұлтсыз күнде жарқ еткен найзағайдай әсер еткен бұл жаңалық бүкіл өмірін өксікке айналдырып, болашаққа үмітін сор еткен жанға деген шексіз өкпені ала кетті» [2.1,166].

«Әйел» концептісінің айрықша бір танымдық тармағы — «махаббат» фреймі деуге болады. Әмбебап, метафизикалық деп танылатын махаббат концептісінің өзегі әлем бейнесіндегі түсінікпен сәйкес келсе де, қаламгер танымындағы шеткері аймақтарда түрлі ассоциативтік-бейнелік, эмоционалды-бағалауышты модельдермен беріледі. Ж.Ермекова: «ғаламның діни-мифологиялық бейнесіндегі, ғаламның тарихи бейнесіндегі, ғаламның философиялық бейнесіндегі, ғаламның психологиялық бейнесіндегі махаббат модельдері» 7 топқа бөлінеді. Ең көп вербалданатыны «ер мен әйел арасындағы махаббат концептісі» [1.5].

Концептінің вербалданған тармағы Аяның ішкі монологінде ойсурет құрылымда танылады: «Тентек жүрек осынша асау болар ма ең?!... [2.1,117], Уақыт өте өз жүрегіңе өз қолыңмен салған жара да жиырылар. Ардан қашу қолыңнан келсе, әрине. Ал ардан қашу мүмкін бе? Сірә, мүмкін емес-ау. Жеңу мүмкін болар, бірақ, қашу емес. Жеңу де оңай бола қоймас. Жан

жүрегіңмен қалап, көп күш салуың керек. Сол кезде, бәлкім, мүмкін, шынымен... Әй, қайдам...» [2.1,124].

Әйел болмысы, оның еркектен ерекшелігі, ең алдымен, әйелдің сұлулығынан көрінеді. Торғын Жолдасбекқызының "сұлулық" концептісін сипаттауы төмендегі тіркестер арқылы көрінеді: кең маңдай, қолаң шаш, маздап тұрған оттай, жарқын үнді, т.б. Аталған тіркестерден қазақ халқының сұлулық туралы ұғымына сай мағыналар айқын аңғарылады. Олардың бірқатары халық санасында бұрыннан қалыптасқан тұрақты тіркестер болса, енді бірқатары ақынның тілдік тұлғасының лингвокогнитивті деңгейіне сай жасалған сөз өрнектері мен бейвербалды амалдар: ернін сылп еткізу, аузын сылп еткізу, ернін қымқыру, етегінен сүю.

Келтірілген мысалдардан көрініп тұрғандай, Т.Жолдасбекқызының шығармаларындағы «әйел» концептісінің танымдық тармақтары қайталанбас образ жасауға мүмкіндік берген. Бұл концептіні вербалдаған тілдік бірліктердің эмоционалды, коннотациялық бояуының қанықтығы жазушы сөзқолданысының индивидуалдық мәнерін танытады, өзі жақсы білетін, ұстанатын ұлттық таным, болмыс, діл ерекшеліктерін оқырмандардың бірнеше буынына жеткізуді мақсат етеді. Қаламгер концепт құрайтын құрылымдық элементтердің қарапайым, күрделі, бейнелі формаларын ұтымды, уәжді қолдану арқылы өз кейіпкерлерінің болмысын дәл бере алған. Жас жазушының бұл шығармасы оқырманды ертегі әлеміне жетелей отырып, адам жанының терең қатпарларын шарлатады. Әр кейіпкерден өзіңізді тануға, жаныңызды мазалап, көңіліңізді алаң қылған сұрақтарыңызға жауап таба аласыз.

Әңгімелерінің мазмұны қоғамдағы адамзаттың күнделікті өмір сүру салты, психологиясы, тыныс-тіршілігі мен өмір тәжірибесін, салт-санасын суреттейтін түрлі-түрлі тақырыптарды қамтиды. Әңгімелер мазмұнында реалистік өмірден алыс, фантастикалық дүниелер де жетерлік. Оны «Ертегі емес ертегі», «Аватардың ақыры» әңгімелерінен байқауға болады. Мысалы, *Ива ағашының басындағы аға аватарлардың жиынынан келемін. Соның кесірінен біз ауада қалқып, аяқ астымыздағы қара жер жоғарылап келе жатты, жоғарылап... Не керек, жермен тұмсық кезіккен кезде жоқ боп шықтым [2.2,192]* секілді шынайы өмірден ауытқитын тәсілдерге бой алдырады.

«Арашадағы» әңгімелерінде өмір концептісі ерекше көрініс тапқан. Бұл концепт күрделі философиялық толғамдарды қамтитындықтан халықтың таным-түсінігінде әр қилы бейнеленеді. Автордың ерекшелігі шығармаларында сан қилы тағдырды, әр түрлі оқиғаларды бір-ақ ауыз сөзбен түйіндеп отырады.

Өмір – шолақ. «Адамның ұшуы неге қиын», «Сөз», «Таңдау», «Сүйкімсіз», «Көк сырға», «Куәгер», «Сырласу», «Сенің өмірің», «Сабақ» атты қысқа әңгімелерінің мазмұнына зер салсақ, өмірдің ұзақтығы мен мөлшері жайлы сөз етіледі. Оның тым аз әрі жылдам өтетіндігін көрсетеді. Өмір-шолақ фреймі мазмұнын кеңейту мақсатында күл болған ғұмыр тіркесі қолданылған. Адам-қонақ тіркесі арқылы адамдардың бір-біріне уақытша ғана әсер ететін құбылыс екендігін сипаттайды. Өйткені, барлығымызға белгілі, қонақ деген түсінік белгілі бір аралықта саған кіріп, аман-саулығыңды біліп, дастарханыңнан ауыз

тиіп, өз жолымен кететін адамдар. Осы шолақ өмірді қызық өмір эпитеті арқылы өмірдің маңызды әрі ғажап екендігіне назар аудартады.

Сонымен қатар өмірдің шолақ екені бірнеше мысалдарда дәлелденіп отырған: *Мысалға, ашығып өлген Базарым бұл өмірден не көрді? Сол себепті, осы күніме тәубе етем. [2.2,75]*

Себебі Сабыр өткен күннен қалған өшпес жан жарасы бар Ажарды, оның өмірді «бір үлкен күрес қана» деп білер қызуқандылығын да түсінетін. [2.2,50]

Өмірлік құндылық көп. Мына жиган бағалы дүниең өзіңе жүк болады. Әкете алмайсың. Таста. Ең қажеттіні ғана ал. [2.2,85]

Ал соңында қалғаны оның ұзап бара жатқанына дәл елу жыл бұрынғыдай қарап тұрды да, өзгеге естіртпей «ғұмырымды күл еткен расында сенбісің?» деп сұрады. [2.2,102]

Бәріміздің келген жеріміз де, барар жеріміз де – бір. Көктөбе ешқайда қаппайды. [2.2,122]

Бұл жолы да алдымнан шыққан арман мен жалғанды тани алмай, бірін екіншісімен шатастырып алғанымға ұялып, біз өкшеммен жердің миын шағып отырып, үйге қарай зуладым. [2.2,148]

Өмір – жастық шақ. Бұл фреймдік құрылым, адамзаттың өмірлік тәжірибесінен жинақталған. Заман өзгерістерге ұшыраса да жалпы адамзат үшін ең керемет кезең – жастық шақ саналады. Сол себептен де өмір жайлы сөз еткенде жастық кезең жайлы сөз етпеу мүмкін емес. Жастық шақта жаңа тәжірибе, жаңа мүмкіндіктер, жаңа естеліктер қалыптасады. Жастық шақта өмірдің зулап өтетіндігін ескен желдей теңеуі мен бала жүрек метафорасы арқылы бейнелейді: *Оқи-тоқи, білім жинай келе, бала жүрек, кең көңілді өз қорқақтығымыздың кесірінен сол балалық шақта қалдырып кететініміз өкінішті-ақ! [2.2,150]*

Өмір – жол. Өмірді ұзақ жолға теңестіру арқылы, өмір өз бағытын өзгертпейтіндігін, жалғаса беретін шексіз сапар екенін бейнелеген: *Адамның рухани түнек ішінен өзін іздеп тауып, танысып, өзіне қол созған сәтіне куә болу ұнайды маған. Себебі өмір жолында ең қиыны осы МОЙЫНДАУ ғана. [2.2,172]* *Ананың таяғын жегізсе де, өмірдің оқтауынан сақтасын. [2.2,180].*

Өмір – түпсіз дария. Өмір әр алуан құбылыстар мен күтпеген шиеленістерден тұратындықтан, өмірді түпсіз дариямен теңестірген: *«Осы дарияны өту үшін батпайтын қайық қажет. Демек, өмір – жауабы жоқ құпия: Өмір – дария. Бала – айна. Менің айнам». [2.2,222]*

Қаламгер шешім шығаруды оқырманның өзіне қалдырған, оқырманның көкірек көзін ашу мақсатында өлім мен өмірді шебер суреттеген. Торғын Жолдасбекқызы шығармаларындағы түс – ішкі монологтың бір элементі ретінде кейіпкердің көңіл-күйін, санасында үздіксіз жүріп жатқан психологиялық процесті бейнелейтін құрал ретінде пайдаланылған. Қазақ прозасында түс көруге соншалық мән беріп, одан үлкен философиялық ой, әлеуметтік-қоғамдық мәселе көтеретін шығармалардың бірегейі – «Арашада» тізбектелген шытырман әңгімелер. Онда адам санасындағы бітпейтін арпалыс, қоқыстан (өкпе-реніш,

өкініш пен үрей) бас тартып, азат өмір сүруге деген құлшыныс, таңдау жасаудағы таразының екі ұшы жайлы сөз қозғалған.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан көрініп тұрғанындай, Т.Жолдасбекқызының әрбір шығармасындағы «әйел» концептісінің бірнеше танымдық тармақтары өзге туындыларында ұшыраспай, соны бейнелер жасауға мүмкіндік берген. Жазушының барлық қарапайым, күрделі, бейнелі сөзқолданыстары оның өзі ұстанатын ұлттық таным ерекшеліктерін оқырмандарға жеткізуді көздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.1. Байғұтова А.М. «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты: филол. ғыл. кад. автореф. – Алматы: Абай ат. ҚазҰУ, 2008. - 36 б.

1.2. Нұрдәулетова Б.И. Жыраулар поэтикасындағы дүниенің концептуалдық бейнесі. Монография, Астана: Пура-Астана, 2008. - 132 б.

1.3. Жапақов С.И. Эпикалық фразеологизмдердің когнитивтік негіздері: филол.ғыл.канд. дисс. – Алматы, 2003. – 107 б.

1.4. Вейсбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов / пер. с англ. А.Д. Шмелёва. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.

1.5. Ермекова. Ж.Б. Мағжан Жұмабаевтың тілдік тұлғасы: филол. ғыл. канд. дисс. – Алматы, 2010. – 144 б.

Пайдаланылған көркем әдебиет:

2.1. Жолдасбекқызы Т. Кеш қалма: Роман / – Алматы: «Самға» баспасы, 2020. - 392 б.

2.2. Жолдасбекқызы Т. Араша. – Алматы: «Самға» баспасы, 2021. - 232 б.

Багаева А.Р

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ БАЗОВЫХ КОНЦЕПТОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т.
ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ**

Аннотация. В статье рассматривается репрезентация общечеловеческих базовых концептов «женщина» и «жизнь» в произведениях писателя Т. Жолдасбекқызы.

Бахбергенова Г.А.

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің 1 курс магистранты,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

gulbakytbakbergenova@gmail.com

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Жарылғапов Ж.Ж.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҚҰСТАРДЫҢ СИМВОЛИКАСЫ

Аннотация. Бұл мақалада құстардың әр өлеңдегі алуан түрлі образдарын ашып, талдап көрсетеді. Сонымен қатар әр ғасырда өмір сүрген ақындар мен жазушылардың шығармаларынан мысалдар келтіре отырып, заман ағымына сай құстар образынан да кем қалмайды. Мақалада көптеген құстардың атаулары мен оларға тән образдар, халық арасындағы мақалдар мен аңыздар негізге алынады.

Поэзия – ақынның жанының тебіренісі, рухының биіктігі мен ішкі жан-дүниесінен сыр шертетін ерекше жыр. Біз өлең жырлардың жазылуына байланысты бірнеше топтарға бөлеміз. Арнау өлеңдері, жыр, дастан, толғау деп жатамыз. Дегенмен поэзияның айтар тағы да басқа қыры, шертер сыры бар екенін ұмытпаған жөн. Ол поэзиядағы бейне деп аталады. Мысалы, «қазақ поэзиясындағы бәйтерек бейнесі» немесе «қазақ поэзиясындағы құстар бейнесі». Мысалы, бір ақындар тобы болады, олар табиғатқа жан бітіреді, күзді күңіретіп, қысты пәк етіп жырлауға құмар. Сол секілді жазды жадыратып, көктемді жаңа өмірге, жаңа серпіліспен байланыстырады. Бір ақындар тобы болады, сезімнің сан түрін жырлай алатын, махаббатқа от беретін жырларымен жүректі баурайды. Осындай ақындарымыздың бір тобы құстарға жан бітіріп, поэзияларына арқау етеді. Сондай ақындарымыздың бірі әр сөзі от болып шыққан от ауызды ақын болған Махамбет Өтемісұлы.

Махамбет Өтемісұлы құстардың бейнесі мен ерекшеліктеріне қарай өз өлеңдеріне тиімді арқау ете білген. Ақынның жырларының ерекшелігі сол, жеткізер ойын, жырлар жолдарын әрдайым құстардың бейнесімен салыстыра отырып береді. Сол секілді ақынның мына бір өлеңіне назар аударатын болсақ:

«Мен қарақұстан туған қалықпан,
Сөйлер сөзге жалықпан.
Көптер көзін тіккендей,
Көп соңыма түскендей,
Көптің несін алыппын?
Тыңда, халық, әлеумет,
Көп кісіден анықпын» – дейді [1,92].

«Мен қарақұстан туған қалықпын» деп аталатын бұл өлеңінен біз бұрын соңды естіп көрмеген «қалықпын» деген құстың атауын кездестіреміз. Қалық құсының тарихына көз жүгіртсек, өте сирек жағдайда туылатын, кездесе

бермейтін құстың бірі. Халық арасында қыран құстың бір түрі болып саналады. Аңыздарға сүйенсек қаракұстың тоғызыншы құқсын осылай атайды екен. Біз бұл өлең жолдарынан «қалықпын» деп, бейбітпін, биікте самғайтын еркін құспын дегенін байқаймыз. Олай болса «қалық» құсының негізі символы еркіндік пен бейбітшілікте.

Махамбет Өтемісұлы өлеңдерінде сұңқар бейнесін көп кездестіре аламыз.

Мәселен мұндағы:

«Томағалы сұңқар мен едім,
Толғамалы найзамен
Толықсып жауға шапқанда,
Бір озғанмын жұртымнан.
Ер дұшпаны көп болар,
Қатын-дұшпан жігіттер
Не демес дейсің сыртымнан?»

Дәл осы жырда ақын сұңқар бейнесін ерекше береді. Назар аударар болсақ «көп кісінің бірі емеспін» дегеніне сияды. Өзін бірегей етіп таныта отырып тағы да сұңқарға теңейді. Мұндағы сұңқардың бейнесін біз жүйрік әрі батыр символына сая аламыз. Бұл өлең жолдарының барлығы бізде Махамбет Өтемісұлының шығармаларынан, жалынды жазбаларынан келтірілді.

Ақын құстарды адалдық пен пәктікке балайды, дара ұшатын бозторғай құсын да тазалықтың символына балайды. Ақынның «Алматының аспаны» атты өлеңінде:

«Көк кептер мезі болған жауыннан көп,
Ойлайды алда қанша дауыл бар деп.
Қалаға үйрене алмай жүрсе керек,
Ол дағы мен сияқты ауылдан кеп.
Тәйірі, біздер үшін сел деген не?!
Көк кептер,
Көндігеміз сен де, мен де.

Бұйығып үндемейсің, жазған құсым,
Ал айтшы, не істейік көнбегенде?» –дей отырып, өзінің ішкі жан дүниесін көк кептердің тұрысына балайды [2,140].

Құсқа сұрақ қоя отырып өзін де сол құстың өзіне балап, артынан сұраққа да жауап беріп тұрғанын көреміз. Ақын мұнда көк кептерді өмірден түңіліп, күресуге шамасы қалмаған жанның тағдырына ұқсатады. Ақын мұны өз шығармасына ішкі жанындағы аласапыран оқиғалармен байланыстырып көркем жеткізгенін байқаймыз. Мұндағы көк кептерді мұңның жыршысы арқылы беріп тұрғанын, көк кептердің символын өмірдің бар дегеніне көндіккен, шарасыз құсқа теңейміз.

«Іңір» атты өлеңінде ақын құстар бейнесін осылайша береді:

«Үйрек емес көлден ұшқан аспандап,
Көк алалы бұлттардың легі еді.
Толқын мініп томашадай қасқалдақ
Екі аяғын ескек етіп келеді.

Көлден ұшқан бұлттар емес көк ала,
Күн еді ғой ұясына асыққан.
Көлеңкелер шырмалып қап қоғаға,
Көмек күтіп қол бұлғайды қашықтан.
Қайтам мен де,
Зеріктім һәм жалықтым,
Көл де, шөл де – жүрегімде,
Өзімде.

... Бірсін- бірсін сөнеді анау алып күн
Томашадай қасқалдақтың көзінде» [2,146].

Бұл орайда ақын өзіміздің жерімізде мекен ететін, наурыз айларында ұшып келетін, басқа құстардан ерекше мандайында ақ тері қаптары бар, аяғы қысқа, байшайларында жапырақ тәрізді тері қаптарлары бар жыл құсы қасқалдақты өлеңіне арқау етіп тұр. Яғни туған жерге деген сағынышын ақын құстардың образымен бере отырып, қасқалдақты өзінің орнына қояды. Өзін қасқалдаққа теңейді.

Құстардың әсем бейнесін шығармаларына арқау еткен ақындар қатары аз емес. Солардың бірі қазақ поэзиясында мұзбалақ атымен танылған Мұқағали Мақатаев. Ақынның «Қарлығашым келдің бе?» атты өлеңіне назар аударсақ:

«Қарлығашым, келдің бе, қаршығадан саумысың?
Аман-есен жеттің бе, айыр құйрық нау-құсым?
Оралдың ба, тағы да өзің өскен ұяға,
Оралдың ба, сүйіктім, екеуің де бармысың?
Қарлығашым, бұ қалай, қайда кеткен серігің?
Зияны жоқ зиялым, өкпелетті сені кім?
...Түсінікті, сүйіктім, түсінікті айтпа енді,
Тұмар құсым кеткен-ау тырнағында перінің» [3,59].

Қарлығаш құсы туралы ел арасында аңыздар да, мақалдар да жетерлік. Бала күнімізден оқып өскен «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» сынды ертегілер де осының дәлелі. Бүлдіршіндерге қарлығаш-адамның досы деп те түсіндіреміз. Бұл өлең жолдарында да ақын қарлығаш құсын өзінің жанына жақын тартып, бар сырын шығарғысы келетін досының бейнесіне теңейді. Олай болса бұл өлең жолдарындағы қарлығаш құсының негізді символы достықта екені мәлім.

Құстардың ішіндегі ерекшесінің бірі, ерліктің символына айналған құс-қыран. Қыран құсының қасиетіне теңеліп жазылған өлеңдер мен жыр шумақтары аз емес. Мысалы, Сырбай Мәуленовтың «Бүркіт», Сәбит Мұқановтың «Тау бүркіттері», Абай Құнанбайұлының «Қыран бүркіт неге алмайды, салса баптап» және тағы көптеген ақындардың шығармалары бар. Осының ішінен «Қыран бүркіт не алмайды салса баптап» өлеңіне тоқталсақ:

«Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап,
Жұрт жүр ғой күйкентай мен қарға сақтап.
Қыран шықса қияға, жібереді
Олар да екі құсын екі жақтап.

Қарқылдап қарға қалмас арт жағынан,
Күйкентайы үстінде шықылықтап.
Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос салақтап.
Тиіп-шығып, ыза қып, ұстатпаса,
Қуанар иелері сонда ыржықтап» [4,49].

Осы өлең жолдарынан-ақ қыран құсының неліктен жігерлік пен ерліктің символы екенін білуге болады. Халқымыз қыран құсының бойындағы осындай ерекше қасиеттеріне балап ер балаларына да «Қыран», «Сұңқар» сынды есімдер беріп жатады. Бұл ең әуелі қыран құсының символының жігерлі, рухты, қайсарлы екенін білдіреді.

Ақындардың жырлау сарыны мен жеткізу шеберлігіне байланысты әр құсты әр поэзиядан әр түрлі образбен де көре аламыз. Байқағанымыздай бір ғана ақынның шығармашылығының өзінен бірнеше құс атауларын бірнеше бейнеде кездестіру болады.

Құстар табиғатымыздың жаратқан көркемдігінің бір белгісі. Әр қайсысының белгілі бір мағынасы, жеткізер ойы бар. Осы мақалада біз сол құстардың әдебиетіміздегі орны мен символына тоқталып өттік. Құстардың символы қазақ поэзиясында ерекше орынға ие, ол ақындардың жырларының бірден-бір арқауы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Махамбет. Ереуіл атқа ер салмай. Өлеңдер. – Алматы: «Жазушы» баспасы, 1989.- 142 б.
2. Раушанов Е. Бозаңға біткен боз жусан: Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Раритет, 2006. – 384 бет.
3. Мақатаев, М. Тамаша айым – тамызым [Мәтін] : өлеңдер / М. Мақатаев. – Алматы : Қазақпарат, 2016. – 336 б.
4. Құнанбайұлы, Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы : өлеңдер мен аудармалар, поэмалар, қара сөздер. Т.2 / Абай Құнанбайұлы. – Алматы : Жазушы, 2002. – 336 б.

Бахбергенова Г.А.

СИМВОЛИЗМ ПТИЦ В ПОЭЗИИ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. В данной статье раскрываются и анализируются различные образы птиц в каждом стихотворении. В то же время, приводя примеры из произведений поэтов и писателей, живших в каждом столетии, можно увидеть не что иное, как изображение птиц в соответствии со временем. В основу статьи легли названия многих птиц и их характерные изображения, народные пословицы и легенды.

Жанибекова А.
alua.janibekova@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының
4 курс студенті, Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы, «Қазақ тілі мен әдебиеті»
кафедрасының профессоры Сембиев Қ.З.

АБАЙ МЕН МҰҚАҒАЛИ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ОРТАҚ ТІРЕК СӨЗДЕР

Аңдатпа. Бұл мақала қазақ әдебиетінің екі көрнекті ақыны Абай мен Мұқағали поэзиясында ортақ түйінді сөздердің қолданылуын зерттейді. Зерттеудің мақсаты - олардың поэтикалық шығармаларындағы семантикалық және символдық элементтерді талдау, сондай-ақ олардың шығармашылығының ерекшеліктерін анықтайтын жалпы тенденциялар мен сипаттамаларды анықтау. Сонымен қоса, ақындарымыздың ұлттық көркемдік дамуға қосқан үлестері туралы айтылған.

Әр халықтың болашаққа бет алған тарихи дамуында жарық жұлдыздай бағыт берген, есімдері ерекше аталатын зор тұлғалардың болуы заңды. Сондай ұлы адамдардың өмірі мен еңбектері бүгінде ұрпақтар мүддесіне мәңгі қызмет етіп келеді.

Абай – осы күнгі әдеби тіліміздің негізін қалаушы болса, Мұқағали – сол Абай негізін қалаған тілдің жалғастырушысы бола білді.

Абай мен Мұқағали творчествосының дені – поэзия. Жалпы осы ақындар лексикасын – поэзия тілінің сөздік құрамын негізгі үлкен екі тұрғыдан зерттеуге болады. Өлеңмен жазылған шығармада жеке сөздер мен сөз тіркестері белгілі бір көркемдеу міндетін атқарып тұрады: біреулері эпитет болып бір затты (нәрсені, адамды) анықтап, суреттеп, бейнелеп тұрса, енді біреулері оны басқа бір нәрсеге теңеп тұрады. Сондай-ақ сөздер әсірелеу, мағына ауыстыру т.т. сияқты поэтикалық сан алуан тәсілдерге қажетті материал болып келеді.

Екі ақынның шығармаларының лексикалық қабатына ден қойсақ, ХІХ ғасырда, әсіресе, оның ІІ жартысына дейінгі кезеңдерде қазақ тіліне енген араб-парсы сөздерінің басым көпшілігін Абай да, Мұқағали да өз шығармаларында актив пайдаланған. Қос ақын да қазақтың бәріне түсінікті, бұрын шет тілден енсе де, халықтың өз сөзі, ана тіліндей болып кеткен сөздерді сол қалпында қолданады. Бұл тіл тазалығы үшін күрес, яғни, шет тілінен керексіз, түсініксіз сөздерді алмау, өз тілдерін орынсыз шұбарлауға қарсы күрес деп әбден толық айтуға болады. Бұрыннан жалпы халықтық тілде қалыптасқан шығыс сөздерінен сан жағынан Абай мен Мұқағалида көбірек пайдаланылғаны дінге қатысы жоқ атаулар.

Абайдағы абстракт ұғым атауларының бірсыпырасы жоғарыда көрсетілгендей, бұрыннан қалыптасқан шығыс сөздері: «Кемді күн қызық дәурен тату өткіз» [1, 35 б.], «Пайда ойлама, ар ойла» [1, 49 б.], Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар мінез деген нәрселермен озбақ... [2, 105 б.] деп берілсе, Мұқағалида бұл сөздер нақ сол үлгіде қолданылады: «Ар-ақиқат үкімі

жасалғанда, Қолға тұрар ноктасыз асауларда» [3, 111 б.], «Пейілімді теңізбен таластырып, Тереземді аспанмен теңестірем» [3, 27 б.], «Сор да жоқ мұнда, бақта жоқ, Атақ та, құрмет, даңқ та жоқ» [3, 82 б.], «Сен менен от іздеме құрмет ізде» [4, 25 б.], «Өмір – мәңгі, Уақыт, мүмкін, елес» [4, 26 б.].

«Абайда *-лық* жұрнағы арқылы абстракт ұғымды білдіретін туынды зат есімдер жасау тәсілі ерекше көзге түседі. Мысалы, ашуланшақтық, өтірікшілік, салғырттық, күлкішілдік, ықтиярсыздық, беріктік тәрізді атаулардың *-лық* жұрнағынсыз түрлері қазақ тілінде жиі қолданылатын, бірақ бұлардың абстракт есімдер жасауға мүмкіндіктері болғанмен, ол есімдер Абайға дейін көп қолданылмаған. «Мысалы құмарлық сөзі тұлға жағынан бұрыннан да бар болуы әбден ықтимал - әйел мен еркектің бір-біріне деген сезімін ғана білдірсе, Абай әңгімелеп отырған құмарлық жалпы бір нәрсеге ұмтылу, талпыну мағынасын беретін сөз. Әрбір құмарлық, әр түрлі нәрсеге құмарлық дегеніне қарағанда, Абай бұл сөзге жаңа ұғымды сыйғызып, жаңа сөз жасап тұр. Сірә да, *-лық* жұрнағы арқылы жаңа сөз жасауда сын есім түбірін актив пайдалану – Абай қаламына тән нәрсе» [5, 151 б.].

Ал, Мұқағали қаламында бұл сөз «Ұрынбай боран, жауынға» деп басталатын өлеңінде: «Бауырым басып құраққа, Құмарым қанбай тұрмаймын» дей келе, туған жер табиғатының сұлулығын ашуға талпынған, туған жер махаббатына ұмтылған жанның сөзі ретінде, туған жер сұлулығын суреттеуге қатысқан және тәуелдік жалғауының I жағын қабылдап, контексте зат есім болып байланысқа түседі.

Абай адамның қасиет-белгісін, кәсіп-өнерін білдіретін *-шы, -шыл* аффикстері арқылы бірқатар жаңа сөздер жасап қолданады. Мысалы, ойшыл сөзінің бұрыннан да некен-саяқ кездесу мүмкіндігі бар болғанмен, Абайда ол белгілі бір ұғымды білдіріп, жиі қолданған тұлға. Бұл туынды сөз Абайда екі түрлі ұғымды береді: бірі – «ойлаушы, толғанушы» дегенді білдіруі. Мысалы: Ойшылдың мен де санды бірімін деп, Талап, ойсыз мақтанды қалдым күтіп [2, 56 б.] дегенінде өмір, қоғам туралы толғанған, ойланған өзі туралы айтып отыр. Екінші бір жерде аудармасында ақын осы сөзді армандаушы дегеннің баламасы ретінде келтіреді: «Өзіңе сенбе, жас ойшыл» [6, 145 б.].

Абайдың осы ойшыл неологизмін Мұқағали да Абай қолданған бастапқы ұғымда «ойлаушы, толғанушы» мағынасында қолданған, осы мағынада жұмсаған. Тек ол сөз Мұқағали қолданысында адамның қасиет-белгісін, кәсіп-өнерін білдіретін *-лы* аффиксі тұлғасында берілген. Мысалы:

«Адамды адам түсінбеу – бір ақырет,

Ойлы жас, түсініпсің рақмет» [4, 39 б.], - дегенінде өмір, қоғам туралы толғанғаны туралы айтып, өз ойын түсінген ойы терең жастарға өз алғысын білдіріп жатса, осы шумақтың қалған екі тармағында жаңағы Абай қолданысындағы ойшыл сөзінің екінші ұғымы «армандаушы» дегенді:

«Рақмет!

Жассың ғой жалыны мол,

Жалыны мол және де қуаты көп» [4, 39 б.], - деп бойларында қуаты көп, жалындап тұрған ойлы жастардың жас кездерінде арман қуушы

екендіктерін өлең контексінде айтып, логикалық жақтан қамтып тұр.

Қазақ тілі - Абай мен Мұқағалидың сөздіктерінің негізгі қоры, қайнар бұлағы болғаны даусыз мәселе. Абайдың өлеңмен жазылған шығармаларының тілін талдағанда ақын тілдің барлық лексикалық қабаттарын қамтыған. Абай мен Мұқағалидың шығармаларындағы тілдің лексикалық қабаттары туралы айта отырып, олар қолданған диалект сөздерді еске алған жөн.

Абай өз өлеңдерінде диалектінің екі түрін ғана қолданған және олардың өзі Қазақтың тек кейбір өңірлерінде қолданылатын диалект сөздер мен қысқартынды сөздер болған болған. Мысалы, «*жейде*», «*там*» сөздері диалект болып табылады. «*Там*» деп Орал, Ақтөбе, Атырау, Оңтүстік, Жетісу қазақтары моланы айтады. Абай «*там*» сөзін қыстау деген мағынада қолданған. Ал Мұқағалида «*там*» сөзі дәл сол мағынада қолданылған.

Абай қолданған диалекттің екінші түріне келесі мысалдарды көрсетуге болады: *кеп, боп, ап*. Мұндай қысқартынды сөздер негізінен өзбек тілінің әсері тәрізді. Өзбек халқының тілінде кейбір етістіктерді қысқартып айту заң болып қалыптасқан құбылыс десек, Оңтүстік қазақтар тілінде бұл - заңға айналған құбылыс. Оңтүстік қазақтарының өзбек халқымен сыбайлас отыруы – сөздік, сөйлемдеріне де әсер еткендігі байқалады.

Бұл қысқартынды сөздердің қазақ шығармаларында кездесуі Абайдан бергі әдебиеттерімізде қанатын кеңге жая бастады. Осы қысқартынды диалект сөздерді біз Мұқағали өлеңдерінде де кездестіре аламыз.

Бұл тәрізді сөздің буынын қысқартудың екінші себебі: өлең тармақтарындағы буындарды үнемдеу, кейбір буынның тармақта буыны асып кететін болғандықтан бір буынын қысқарту, сөзді ықшамдап қолдану арқылы өлеңді жанды, жинақы ету тілегінен туғандығынан. Алайда кездесетін қысқартынды сөздер осы айтылған өлеңдердегі сөздердің буын санын ықшамдаумен байланысты. Бірақ, Семей облысының қазақтары жай сөйлегенде «болып» дегенінің орнына «боп», «алып» дегеннің орнына «ап» ешуақытта да айтпайды. Демек, бұл тек қана өлеңдерде ғана кездеседі.

Абай мен Мұқағали шығармаларында, сонымен бірге, аналогиялас сөздер де кездеседі. Олар өлеңдерінде уақыт пен өмір сөздеріне бірдей мағына салып қолданған.

Ақындардың өлеңдерінде «жүрек» сөзі де көп кездеседі. Жүрек - осы ақындарымыздың қолданылуларында тіршіліктің, өмірдің бейнесі, адалдық пен арамдықтың таразысы, адам имандылығының қайталанбас қасиетті символы. Осындай эстетикалық ыңғайда бұл символ – бейне, символ – тұспал, символ – толғаныс көптеген жырларында кездеседі. Түрлі тақырыптағы көптеген жырларында жүрек сөзі тура мағынада да, бейнелік, көркемдегіш мәнде де жиі кездесіп, болмысын танумен, толғаныстарының өзіндік ерекшеліктерін аңғартады.

Абай мен Мұқағалидың өлеңдерінде ұқсастықтардың кездесуі – заңды құбылыс. Себебі, Мұқағали Абайдың ақындық мектебінің шәкірті, Абай үлгісімен жыр жазған ақын.

Екі поэттың тіліндегі тағы бір ұқсастық – *-лық* жұрнағы.

Абай мен Мұқағали тілінде бұл жұрнақтың түбір сөзге жалғанғандағы беріп тұрған мағынасы мен қызметтері мынандай:

1) Абстракт ұғымдарды, яғни, құбылыс, күй, сапа атауларын, адам өмірінің кезеңдерін т.б. білдіретін зат есімдер жасайды: *адамдық, адалдық, байлық, кедейлік, балалық, жігіттік, кәрілік, достық, дұшпандық, құмарлық, надандық.*

2) –*лық* жұрнағының Абай мен Мұқағалида сын есім жасайтын сәттері бар. Осы жұрнақ арқылы жасалған сын есімдердің белгілі бір система құрайтындары – сан есімдермен тіркескен мезгіл мәнді сөздерге жалғанып келуі.

Абай мен Мұқағали шығармаларының мәтіндерінде кейбір тұлғалар сыртқы формасы жағынан толық және ықшам варианттар түрінде кездеседі. Олар –*тұғын/-тын, -дайын/-дай* аффикстері, *-менен/-мен, -дағы/-да* шылаулары. Бұл қос варианттылық өлеңдеріне де, прозалық шығармаларына да тән. Бұл аталған тұлғалардың толық, ықшам түрлерінің өлең жолдарында кезектесіп қолданылуы буын өлшеміне (метрикаға) байланысты. Мысалы, артық буын керек жерде есімшенің ауыспалы шағы үшін –*тұғын*, бір буыны – кем тармақ керек болса, *-тын* вариантын еркін пайдаланыла береді.

Шығарманың тақырыбына, идеясына орай ақындар бейнелерді іздейді, сол бейнелерді беретін тілдік құралдарды (сөздерді, фразаларды, тұлғаларды) таңдайды. Осы орайда Абайдың «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін» деп басталатын өлеңі мен Мұқағалидың «Мен-дағы өлең жазбаймын ермек үшін» деп басталатын өлеңін салыстыра талдап, ортақ идеяны ашып көрсеткен тілдік тұлғаларды талдамақпыз. Көрсетілген өлеңдерде қос ақындарымыздың да алған тақырыптары – поэзия, идеясы – сол поэзияны тани білу.

Тақырып пен өлең идеясын жүзеге асыру үшін Абай екі бейнені алады. Оның бірі – поэзияны, өлең сөзді беретін бейне болса, екіншісі – сол өлеңді оқитын оқырманның бейнесі. Ал, бұл жағынан келгенде Мұқағали да екі бейнені алады, бірі – поэзияны беретін бейне болса, екіншісі – ақынның өлең жазудағы мақсаты мен өз бейнесі бейнеленген.

Осылайша, біз Абай мен Мұқағали шығармашылындағы ұқсастықтар мен ортақ белгілерді көре аламыз. Және де бұл ұқсастықтар Мұқағалидың Абайдың ақындық мектебінің шәкірті екенін, Абайды үлгі тұтып құметтегенін көрсетеді.

Осылайша, Абай мен Мұқағали поэзиясындағы ортақ түйінді сөздер поэтикалық бейнені қалыптастыруда, идеялық-эмоционалды мазмұнды жеткізуде және мәдени символдар мен тарихи тақырыптарды бейнелеуде маңызды рөл атқарады. Олардың өлеңдері көптеген жылдар бойы өзектілігі мен құндылығын сақтай отырып, қазіргі ұрпақ үшін маңызды шабыт пен даналық көзі болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай. *Екі томдық шығармалар жинағы, I том (Өлеңдері мен поэмалары).* – Алматы: Жазушы, 1986. – 304 бет.
2. Абай. *Шығармаларының екі томдық жинағы, II том.* – Алматы: Жазушы, 336 бет.
3. Мұқағали Мақатаев. *Жырлайды жүрек.* – Алматы: Жазушы, 1989. – 496 бет.
4. Мақатаев М. *Өмірдастан.* – Алматы: Жазушы, 1976. – 232 бет.
5. Сыздықова Р. *Абай және әдеби тіл.* – Алматы: Ғылым, 1968. – 334 бет.
6. Абай. *Шығармаларының екі томдық жинағы, I, II том.* – Алматы: Жазушы, 2005. – 236 бет.

Жанибекова А.

ОБЩИЕ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА В ПОЭЗИИ АБАЯ И МУКАГАЛИ

Аннотация. В этой статье исследуется использование общих ключевых слов в поэзии двух выдающихся поэтов казахской литературы Абая и Мукагали. Целью исследования является анализ семантических и символических элементов в их поэтических произведениях, а также выявление общих тенденций и характеристик, определяющих особенности их творчества. Кроме того, речь идет о вкладе наших поэтов в национальное художественное развитие.

УДК 8.1751

Жәнібекқызы Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Қазақ тілі мен әдебиеті»
білім бағдарламасының 2-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының кандидаты, доцент Карагулова Б

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭРГОНОМИКАЛЫҚ АТАУЛАР (АҚТӨБЕ ӨңІРІ БОЙЫНША)

Аннотация. Мақалада Қазақстанның Ақтөбе облысының географиялық атауларына олардың эргономикасы тұрғысынан жан-жақты талдау жасалған. Аймақтық топонимикалық жүйенің қалыптасуына тарихи шолу жасалып, жергілікті топонимдердің негізгі түрлері анықталды. Топонимдерге қатысты эргономика түсінігі және оны бағалау критерийлері тұжырымдалған. Ақтөбе өңіріндегі ең эргономикалық географиялық атаулар анықталды. Эргономикалық топонимдерді құрудың жалпы принциптері және аймақтың нақты атауларын оңтайландырудың ықтимал жолдары ұсынылған.

Географиялық атаулар немесе топонимдер кез келген аумақтың мәдени мұрасының маңызды бөлігі болып табылады. Олар оның тарихы, халықтың этникалық құрамы, ландшафт ерекшеліктері туралы мәліметтерді қамтиды. Топонимдер де үлкен практикалық рөл атқарады, бұл кеңістікте шарлауға және сөйлеу мен жазуда әртүрлі объектілерді белгілеуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар географиялық атаулардың барлығы бірдей қолайлы бола бермейді. Бірқатар топонимдер қиын, есте сақтау және айту қиын. Бұл қарым-қатынаста белгілі бір қиындықтарды тудырады және аумақтың имиджін қабылдауға әсер етуі мүмкін. Осыған байланысты аймақтық топонимикалық жүйелердің эргономикасын талдау және оларды оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу міндеті өзекті болып табылады.

Бұл зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасы Ақтөбе облысындағы географиялық атаулардың эргономикасына кешенді баға беру. Аймақтың таңдалуы оның топонимикасының байлығы мен алуан түрлілігіне байланысты, әр дәуір мен халықтардың іздерін көрсетеді. Сонымен қатар, бірқатар жергілікті топонимдер қабылдау мен қолданудың айтарлықтай жоғары күрделілігімен сипатталады.

Ақтөбе облысының топонимикалық жүйесін талдау негізінде мақалада

эргономикалық топоним туралы түсінік берілген, эргономикалық критерийлер тұжырымдалған, қолдануға ыңғайлы және ыңғайсыз атаулар анықталған, сонымен қатар аймақтық топонимиканы оңтайландыру бойынша практикалық ұсыныстар әзірленген. Жұмыс лингвистикалық, тарихи, географиялық және салыстырмалы талдау әдістерін қолдану арқылы жүргізілді.

Ақтөбе облысының географиялық ерекшеліктері жергілікті топонимдерде көрініс табады. Мұғалжар, Орал үстірті, Торғай үстірті сияқты атауларға төбелері мен биіктіктері бар жазық жер бедері негіз болды.

Өзендер аймақ ландшафтының маңызды бөлігі болып табылады, сондықтан көптеген елді мекендер гидронимдерден атау алды. Бұл Ембі, Ырғыз, Ойыл, Торғай, сондай-ақ аттас өзендердің бойындағы ауылдар, селолар мен станциялар.

Қарғалы су қоймасы сияқты ірі су қоймалары да, Шалқартеңіз сияқты маусымдық тұзды көлдер де атаулардың қайнар көзі болған.

Климаттық жағдайлар топонимикада онша айқын емес, алайда Жарлы, Жарсуат, Ащысу атаулары бар елді мекендер бар.

Сонымен, Ақтөбе облысының географиясы өзінің табиғи ерекшеліктерімен өлкенің топонимикалық жүйесінің қалыптасуына тікелей әсер етті, бұл адам мен оның мекендейтін ландшафттық ортасы арасындағы байланыстың айқын көрінісі [1].

Топонимнің эргономикасы оның ыңғайлылығы мен қолданылу жеңілдігін, есте сақталуы мен айтылуын білдіреді. Эргономикалық атаулар адаммен оңай қабылданады, қарым-қатынаста қиындық тудырмайды және белгілі бір географиялық объектіні белгілеудің оңтайлы тәсілі болып табылады.

Топонимдердің эргономикасын бағалаудың бірнеше критерийлері бар. Біріншіден, фонетикалық күрделілік бар - буын, дауыссыз және дауысты дыбыстардың саны. Дыбыстардың саны аз қарапайым моносиллабты атаулар оңтайлы эргономикалық болып табылады.

Екіншіден, бұл грамматикалық дұрыстық және сөйлеу қателерінің болмауы. Грамматикалық және орфографиялық қателері жоқ топонимді есте сақтау оңай және бұрмаланбай қолданылады.

Үшіншіден, бұл семантикалық жүктеме және белгіленген нысанға сәйкестік. Жердің негізгі белгілерін немесе тарихын көрсететін атау дерексіз сөз тіркесіне қарағанда тезірек есте қалады.

Осы критерийлер тұрғысынан Ақтөбе облысындағы ең және аз эргономикалық географиялық атауларды қарастырайық.

Жоғары эргономика мысалдарына Аят, Ырғыз, Қарғалы сияқты қысқа және фонетикалық қарапайым топонимдер жатады. Олар қысқа, жағымды естіледі және есте сақтау оңай. Бұған аймақтың дәмін көрсететін Қоянды сияқты бейнелі атаулар да кіреді.

Осылайша, жаңа географиялық атауларды жасау немесе оңтайландыру кезінде оларды қабылдау мен пайдалануды жеңілдету үшін аталған эргономикалық критерийлерді ескеру маңызды [2].

Жаңа эргономикалық жер атауларын жасау бірнеше негізгі қағидаларға

негізделуі керек.

Біріншіден, бұл ықшамдық - атау мүмкіндігінше қысқа және қарапайым болуы керек, ең аз буындар мен дыбыстарды қамтуы керек. Көлемі 2-4 буынды болғаны ыңғайлы.

Екіншіден, эвфония – топоним жағымды, айтылуы оңай болуы керек. Артикуляцияға ыңғайсыз дауыссыз дыбыстардың шоғырларынан немесе дыбыстардың тіркесімінен аулақ болу керек.

Үшіншіден, орынмен мағыналық байланыс – атаудың берілген географиялық объектінің сипаттамасы немесе тарихы туралы ақпарат болғаны жөн.

Ал, сайып келгенде, сауаттылық – топоним тілдің орфографиялық, сөзжасамдық заңдылықтарына сай болуы керек.

Ақтөбе облысында бар топонимдерді оңтайландыру үшін келесі шешімдерді ұсынуға болады. Шұбарқұдық немесе Жетібайтал сияқты ұзақ және айтылуы қиын атауларды түбірлік негізді және географиялық орынды сақтай отырып, 2-3 буынды етіп қысқартудың мағынасы бар [3].

Бірқатар дерексіз немесе бет-бейнесі жоқ атауларды жергілікті ерекшеліктерді көрсететін бейнелі топонимдермен ауыстыруға болады. Бұл олардың есте сақтау қабілетін арттырады.

Осылайша, аталған қағидаларды Ақтөбе облысының қолданыстағы географиялық атауларына қолдану оларды эргономикалық және қолдануға ыңғайлы етеді.

Ақтөбе облысының географиялық атауларын эргономика тұрғысынан оңтайландыру өңірдің дамуы үшін елеулі перспективалар ашады.

Біріншіден, эргономикалық топонимдер аумақтың имиджін жақсартуға көмектеседі, адамдар санасында жағымды және есте қалатын бейнені қалыптастырады. Бұл өңірдің туристік және инвестициялық тартымдылығын арттырады.

Екіншіден, қарапайым және түсінікті атаулар аумақты шарлауды, мекенжайларды көрсетуді және адамдар арасындағы қарым-қатынасты жеңілдетеді. Бұл жергілікті тұрғындар үшін де, аудан қонақтары үшін де маңызды [4].

Дегенмен, топонимдерді оңтайландыру процесінде белгілі бір тәуекелдер бар. Ең бастысы, дәстүрлі атауларды жаңа атаулармен ауыстыру кезінде тарихи-мәдени ерекшелік пен дәмнің жоғалуы мүмкін. Сонымен қатар, атауды өзгерту ресми құжаттарда, карталарда және навигациялық жүйелерде шатасуға әкелуі мүмкін.

Сондықтан сарапшылар мен жергілікті тұрғындардың пікірлерін ескере отырып, оңтайландыруды мұқият жүргізген жөн. Тарихи-мәдени тұрғыдан құнды атауларды сақтай отырып, қолдануға ең ыңғайсыз топонимдерді біркелкі, бірте-бірте түзету ең жақсы тәсіл. Бұл аймақ үшін ең аз тәуекелмен максималды пайда алуға мүмкіндік береді.

Ақтөбе облысының географиялық атауларының жүйесі зерттеу барысында көрсетілгендей, өлкенің көп ғасырлық тарихын және адам мен ландшафттық

ортаның тығыз байланысын көрсетеді. Қазіргі топонимдерде әртүрлі дәуірлер мен оларды мекендеген халықтардың ізі сақталған.

Топонимдерді эргономика тұрғысынан талдау кейбір жергілікті географиялық атаулардың қарапайым, ықшам және мәнерлі екенін көрсетті. Олар оңай қабылданады, есте сақталады және қарым-қатынаста қолданылады. Басқалары дыбыстық немесе мағыналық құрылымының күрделілігімен сипатталады [5].

Топонимдерді оңтайландыру оларды түсінуге мүмкіндігінше қолжетімді және қолдануға ыңғайлы етуге мүмкіндік берер еді, бұл өз кезегінде аумақтың дамуына септігін тигізер еді. Дегенмен, бұл кейбір атаулардың тарихи құндылығын және қайта атау қаупін ескере отырып, салмақты көзқарасты қажет етеді.

Жүргізілген жұмыстар аймақтық топонимиканы одан әрі лингвистикалық, тарихи-мәдени тұрғыдан зерттеуге перспективалар ашады. Эргономикалық талдауды Қазақстанның басқа аймақтарына да қолдануға болады. Нәтижелер Ақтөбе облысында ішкі және келу туризмін дамыту үшін де практикалық қызығушылық тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аязбекова С.Ш. *Қазақ топонимдері: тарихы және зерттеу әдістемесі.* – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 272 б.
2. Қалиев Ф. *Географиялық атаулар мәселелері.* – Алматы: Рауан, 1992. – 160 б.
3. Сыздықова Р. *және басқалар Қазақстан қалаларының эргономикасы.* - Астана: Фолиант, 2016. - 204 б.
4. *Қазақстан топонимикасы / Ред. Сыздықова Р.* – Қарағанды: Қарағанды университеті, 2003. – 356 б.
5. Жанұзақов Т. *Жер-су атауларының тарихы.* – Алматы: Қазақстан, 1994. – 368 б.

Жәнібекқызы Н.

ЭРГОНОМИЧНЫЕ НАЗВАНИЯ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ (ПО АКТЮБИНСКОМУ РЕГИОНУ)

Аннотация. В статье сделан всесторонний анализ географических названий Актюбинской области Казахстана с точки зрения их эргономики. Проведен исторический обзор формирования региональной топонимической системы, определены основные виды местных топонимов. В отношении топонимов сформулировано понятие эргономики и критерии ее оценки. Определены самые эргономичные географические названия Актюбинского региона. Представлены общие принципы построения эргономических топонимов и возможные пути оптимизации конкретных названий местности.

Жұрағат А.

zhuragat_20@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті»
білім беру бағдарламасының 4-курс студенті
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы,
Ғылыми жетекшісі: «Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасының доценті, ф.ғ.к. Баймұрынов Ж.М.

Қазіргі БАҚ тіліндегі калька мәселесі

Аңдатпа. Мақалада қазіргі БАҚ тіліндегі калька мәселесі қозғалады. Калька – өзге тілдегі сөздерді немесе сөз тізбегін ана тілінің сөздер немесе морфемалар құрамымен сөзбе-сөз аудару. Жалпы, қазақша құрастырылған қазіргі мәтіндерде кальканың екі түрі кездеседі, олар: 1) лексикалық калька; 2) грамматикалық калька.

«Қазақы сөйлеу дағдысына сыйымсыз конструкциялар кальканы орынсыз қолданудан пайда болады. Калька – өзге тілдегі сөздерді немесе сөз тізбегін ана тілінің сөздер немесе морфемалар құрамымен сөзбе-сөз аудару» [1, 166].

«Мемлекеттік мәртебесі бар қазақ тілі ғылыми бағытта да қарқынды дамып келеді. Осы орайда ұлт тілінің стильдік жағынан жатық, дұрыс қалыптасуына айрықша мән береміз. Орысшадан тәржімаланған ресми құжаттар, үкімет қаулы-қарарлары жатық та түсінікті тілде жазылуға тиіс. Мүлдем басқа жүйеге жататын тілден тәржімелегенде әр сөз, сөз формасы өз орнында қолданылып, айтатын оймен шебер қабысып келуіне баса көңіл бөлетініміз анық. Әр сөздің мағына айқындығы мен мәнерлілігін сақтап, дұрыс қиыстырып, лексикалық үйлесімін барынша дәл келтіруге жете мән беру күні бүгінге дейін күн тәртібінен түспей келеді. Өйткені тіл-тілдің қайталанбас ерекшелігіне орай әр сөзді орнымен жұмсамайынша, ұғым-мағынасы дәл берілмейінше, оның нәзік иірімі мен көркемдігін аңғарта алмаймыз.

Қазақ сөзімен орысша сөз саптау көрінісі әсіресе сөз тіркесінен байқалады. *Арқаланып кеттіні – аруақтанып кетті* деп, *атқа міндіні – атқа отырды* деп, *хабар аяқталдыны – хабар бітті* деп, *сегіз тұяқ қойды – сегіз бас қой*, *ұрғашы малды – аналық мал* деген секілді ой елегінен өткізбей қолдана салған кереғарлық, құлаққа естілуі томпақтау шұбалаңқы тіркестер аз емес. Әр алуан құжат пен үкімет қаулы-қарарын, жарлық пен заңдарды мінсіз, жатық, түсінікті тілде аудару мемлекеттік мәртебеге ие болған тіліміздің ресми стилі анықталған толыққанды тіл ретінде танылып, дамуы үшін қажет.

Алыс бас сиыр, атқа отырды, ағаш отырғызды, картоп отырғызды, туы астында, қайда болмасын, қайда бармасын, ашық аспан астында сияқты көптеген тіркес орыс тілінен сөзбе-сөз аударылғанына, қазақ тілінде айтылатын сөз орамдары басқаша екеніне көз үйреніп кеткеннен болар, қазіргі жазарман оған мән бермейтін сыңайлы. Көнекөз қариялар бұл аталған сөз тіркестерінің

орнына *алтыс сиыр, атқа мінді, ағаш тікті, картоп екті, туын көтерді, қайда болса да, қайда барса да, ашық кеңістікте* деп айтып жүрмес пе.

Қазақша сөйлеу дәстүріне мүлде жуыспайтын өте орашалақ сөйлемдер, басқаларды айтпағанның өзінде, өкінішке орай, арнайы білім алған журналистердің, телебағдарлама жүргізушілердің сөз саптауынан да кездесіп қалады. Грамматикалық тұлғалар мен тіркестердің орнын айырмау кейде орынсыз шумақтардың орын алуына, сөйлем мен сөз тұлғаларын орынсыз күрделендіруге жол беріп, сөздің ырғағын кемітетіні белгілі. Сөзіне сөз, тіркесіне тіркес жасап сірестіріп қою аударма мәдениетінің төмендігін көрсетеді. Қазақ тілінің икем-орайына келмейтін сөз саптаудың орыс тіліне орынсыз да қисынсыз еліктеуден пайда болғаны анық. Басқаша айтқанда, орысша ойлап, қазақша сөйлегенде (жазғанда) осындай әр алуан стильдік қателер жіберіледі. Тіл табиғатына жат сөйлем мен тіркестер тілімізді шұбарлап, оның ажарына нұқсан келтіріп жүр десек, артық айтқандық емес. Орыс тілінен аударылған мектеп оқулықтарын осындай олқылықтардан арылту – уақыт талабы.

Мемлекеттік тілдің көркеюіне нұқсан келтіріп жүрген тағы бір жайт – бүгінгі күндегі аударма ісі. Аударма ісі жайында кереғар пікірлер айтылып жүр. Аударма ісінің кей тұста дұрыс жолға қойылуының арқасында халық тіліндегі небір қалтарыстағы маржан сөздерді қолданысқа ендіріп, төл терминімізді қалыптастырып, мемлекеттік тілімізді ұстартып, бір жүйеге келтіріп, оның мүмкіндігін молайта түсуде қыруар шаруа атқарылғанын ешкім жоққа шығара қоймас. Дей тұрсақ та орыс тілінен сөзбе-сөз аударып сірестіріп тастаудың салдарынан орашалақ сөйлемдермен қазақ тілінің қаймағын бұзу да белең алып отырғаны баршаға аян. Күнделікті құжаттар көбінесе орысша толтырылып, сосын барып қазақшаланып жүр. Ал мерзімді басылымдарда түпнұсқа материалмен салыстырғанда аударма мәтіннің солғын шығып жатқанына күн сайын куә боп жүрміз. Дәл балама табылмай, сәтсіздеу не бұрмаланып айтылған аударма жиі ұшырасады. Ой айқын берілмей, сөйлемнің мазмұны түсініксіздеу, шұбалаңқылау, қате аударылған сәттерде айтылатын оқтау жұтқан аударма, олақ та салақ аударма, шалажансар аударма, орашалақ аударма, икемсіз аударма, олпы-солпы аударма, қасаң аударма, сіреспе аударма, оралымсыз аударма, қиқалақ аударма, алжасқан аударма, бөспе аударма, сапасыз аударма, мүгедек аударма, дәлдүріш аударма, жарымжан жарнама теңеулері осыны айғақтап тұрғандай. Мұндай аудармалар жасөспірімдерді тіл мәдениетіне тәрбиелеуде кері әсерін тигізетінін уақыт көрсетті. Ұлттық ұғымға жауапкершілікпен қарап, әдеби тілдің өз заңдылығы мен табиғатына үңіліп, даму ерекшелігі мен стильдік тармақтарын ескергенде ғана ана тіліміздің қадір-қасиетін кетірмей, ажарынан айырмай дәл аударма жасай аламыз. Сапалы аударма екі тілдің де қыр-сырына қанып, ұстана білетін білімділікті, біліктілікті, тәжірибе мен ізденісті қажет етпек. Аударманың сапалы болуы тіліміздің стильдік икем-орайына илікпейтін тұстарды жете ескеруге көбірек байланысты. Жазушы Тахауи Ахтанов: «Қазақ тілі өз табиғатынан айырылып, төл тілге емес, аударма тілге айналып бара жатқанын байқайсыздар ма?» – деп жазған еді («Егемен Қазақстан», 19 маусым, 1992)» [2, 320-321]. Демек, аударма жасамас бұрын аудармашы екі тілдің де

болмыс-бітімін толық меңгергені абзал. Сонымен қатар орыс тіліндегі дайын ақпараттарды сөзбе-сөз аудару қазақ тілінің грамматикасы мен лексикасына біршама әсер етеді.

Жалпы, қазақша құрастырылған қазіргі мәтіндерде кальканың екі түрі кездеседі, олар:

- 1) лексикалық калька;
- 2) грамматикалық калька.

Лексикалық калька салдарынан кей сөз мағынасына сай қолданылмайды. Сөзді орнымен жұмсамау, біріншіден, ол сөздің орыс тіліндегі қолданысын ғана ескеруден орын алады. Мысалы, *нәтижесінде* сөзінің *в результате* немесе *в результате чего* дегендердің орнына жұмсалуды осы лексикалық калькаға жатады.

Лексикалық кальканың бірі есімдіктердің орынсыз жұмсалымынан көрінеді. Мысалы, *Это правда?* дегенді *Бұл рас па?* деп калькалауға қажеттілік жоқ. Дұрысы (...) *Рас па?* болады, яғни бұл контексте сілтеу есімдігі қазақ тілінің табиғи ерекшелігін солғындатады. Сөзді орнымен жұмсамау, біріншіден, ол сөздің орыс тіліндегі қолданысын ғана ескеруден орын алады. Мәселен, қазіргі БАҚ материалында *толығымен жеңіліске ұшырайды* деген қолданыс айтарлықтай белсенді жұмсалады. Бұл – *потерпит полное поражение* дегеннің аудармасы, басқаша айтқанда, калькасы. Дұрысы: *оңбай жеңіледі* [3]. Аударма барысында тілдік құндылықтарды ойсыратпауымыз керек.

Сүтпен шай тіркесі де көпке белгілі, күнделікті қолданыста да жиі ұшырасып жатамыз. Осыны *сүтті шай*, *сүт қатқан шай* деп айтсақ, қазақы болмысқа біршама жақын болар еді.

Және бірер мысал: *гүлмен суретке түсу* (фотографироваться с цветами). Дұрысы: *гүл ұстап суретке түсу*. *Мотивациямен оралдым* (вернулся с мотивацией). Дұрысы: *мотивация алып қайттым*.

Қазіргі БАҚ материалынан мұндай мысалды тізбектеп көрсете беруге болады, қараңыз:

• *Саған 21 бар ма?* (тебе есть 21?). Бұл – жай ғана калька емес, «*бәленшеге 80*», «*университетке 100 жыл*» деп сауатсыз медианың таңып берген сауатсыз конструкциясы. Дұрысы: *21-ге толғансың ба?* [4].

• *Құрдастарымнан сұрау арқылы мұндай проблема көп адамда бар екенін түсіндім* (Спрашивая своих сверстников (ровесников), я понял, что у многих есть такая проблема). Мұндағы адресант – оқушы, ал оқушы «құрдастарым» демейді. «Сверстники (ровесники)» сөзінің тікелей калькалана салынғаны менмұндалап тұр. Демек, дұрысы: *Қатарластарымнан сұрау арқылы мұндай проблема көп адамда бар екенін түсіндім*. Және бір мысал: *Сондықтан шығарманы түсініп оқып, сөздік қорын арттыру үшін осындай ойын ойлап таптым* (увеличение словарного запаса). Бұл да – лексикалық калька. Мазмұндық жағынан дұрыс болғанымен, бұл сөйлемде стилистикалық бейнорма бар. Стилистикалық нормадағы сөз дәлдігі қисынына сүйенер болсақ, дұрысы мына нұсқада болмақ: *Сондықтан шығарманы түсініп оқып, сөздік қорын молайту үшін осындай ойын ойлап таптым*.

Грамматикалық кальканы өз ішінен сөз бен сөз тіркесі деңгейіндегі және сөйлем деңгейіндегі калька деп бөлуге болады.

Сөз бен сөз тіркесі деңгейіндегі калькаға мысал:

С участием – қатысуымен;

В свою очередь – өз кезегінде;

В очередной раз – кезекті рет;

Является – болып табылады (А.Бісқақов бұл қолданыста «тіл мәдениетіне ақау түсірерлік мін бар» екенін өткен ғасырда ескерткен («Соц. Қаз.», 27.12.1968).

Мәтіндерден мысал:

1) *Қарағандыда «Тойота» көлігінің қатысуымен жол-көлік оқиғасы орын алды – В Караганде произошло дорожное происшествие с участием автомобиля «Тойота».*

Жалпы, **қатысу** қимыл есімі – адамға қатысты қолданылатын сөз. Басқаша айтқанда, әлденеге қатысу үшін уәж (мотивация) яки мақсат қажет. Ал көлікте мақсат та, уәж де болмайтыны түсінікті. Сондықтан бір ғана **қатысуымен** сөзінің салдарынан бұл сөйлем қазақы танымға түбірімен жат болып шыққан. Дұрысында, сөйлем *Қарағандыда жол-көлік оқиғасы орын алды. Анықталғандай, «Тойота» көлігі ... соғылған үлгісінде болуы тиіс-ті.*

2) *Өз кезегінде баяндамашы барлық сұраққа жауап берді – В свою очередь докладчик ответил на все вопросы.*

Аударма теориясындағы «түсіріп тастау» термині аударылатын тіл үшін қажетсіз элементтерді түсіріп тастау дегенді білдіреді. Сөйлемнің орыс тіліндегі нұсқасы дұрыс болғанымен, оны сол күйінше аудару қазақы қабылдау дағдысына жат. Дұрыс сөйлем: (...) *Баяндамашы барлық сұраққа жауап берді.*

3) *Қарағандыда нан кезекті рет қымбаттады – В Караганде хлеб в очередной раз подорожал.*

Бұл сөйлемде қазақ тіліндегі **тағы** үстеуінің семантикасы ескерілмеген. Демек, дұрысы: *Қарағандыда нан тағы қымбаттады.*

4) *Ал бұл талаптардың сақталуын қарайтын институт – Әдеп жөніндегі кеңес болып табылады – А институтом, который следит за соблюдением этих требований, является Совет по этике.*

Бұл сөйлемде де **является** сөзін калькалаудың қажеті жоқ. Дұрысы: *Ал бұл талаптардың сақталуын қарайтын институт – Әдеп жөніндегі кеңес.* Мұндай сөйлем қазіргі қазақ мәтіндерінде шектен тыс көп: *Қазақ тілі мемлекеттік тіл болып табылады т.с.с.*

5) *Киікті атуға рұқсат* (отстрел сайгака). Етістікті тіркесте меңгерілетін есім сөзге логикалық екпін түспеген жағдайда ғана табыс жалғауы жалғанады, яғни меңгерілетін сөздегі табыс жалғауының көрініп не көрінбей тұруына етістіктің сабақтылық категориясының қатысы жоқ. Ендеше дұрысы: *Киік атуға рұқсат.*

Қорытындылай келе, қазіргі БАҚ тіліндегі калька, жасалған талдаулардан байқалғандай, әуелі, автордың ойлауы орыс тіліне ыңғайлануы, екіншіден, қазақ тілінің лексикалық және грамматикалық мүмкіндіктерін жеткілікті деңгейде

білмеуі, үшіншіден, аударма барысында ана тілінің ішкі заңдылықтарын ескермеудің салдарынан орын алады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

- 1 Тіл білім сөздігі / Жалпы ред. басқ.: Э.Д.Сүлейменова. – Алматы: Ғылым, 1998.
- 2 Бизақов С. Қазақ тілі қандай тіл? – Алматы: «Арыс» баспасы, 2010. – Б,429
- 3 Баймұрынов Ж. Қазақ мәтіндеріндегі калька мәселесі: лексикалық калька // «Ortalyq Qazaqstan». – 07.09.2021. – №98(22983). – Б.2
- 4 «Калькасыз қазақ тілі» Telegram арнасы: <https://t.me/KalkaStop>

Журагат А.

ПРОБЛЕМА КАЛЬКИ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКЕ СМИ

Аннотация. В статье затрагивается проблема кальки в современном языке СМИ. Калька – дословный перевод слов или последовательностей слов на другом языке с составом слов или морфем родного языка. В целом, в современных текстах, составленных на казахском языке, встречаются два вида кальки: 1) лексическая калька; 2) грамматическая калька.

ӘОК 82-4

Изтилеуов А.К.

iztileuovazamat1000@mail.ru

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің
2 курс студенті, Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі: тарих ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Калыбаева А.Ж.

ІЗ ІЗДЕГЕН - БІЗ КЕРУЕН

Аңдатпа. Бұл тақырыптың өзектілігі қазіргі таңда әдебиет саласындағы шешімін таппай келе жатқан өзекті мәселелердің ауқымын анықтауда. Әдебиет әлеміндегі тоқырау жағдайында қоғам не нәрсеге көбірек көңіл бөлу керектігін айтамыз.

Әдебиет аясында көркемделіп, өрнектелген әр шығарма жүрек түбін елжіретер, болмысы таза жаны сұлу адамдардың өнеге ісі. Көне сөзбен құлақ құрышын алып, бал тілмен әңгімені құнарлы еткен сөз құдіреті. Қазіргі таңда өлеңсүйер-өнерсүйер қауымның көз қуанышысына, сүйіктісіне, еркесіне, айналған әдебиеттің көрнекті өкілдері. Олардың әдебиетке салған ізі мен оның болашағын айғақтауы. Келешекте әдебиет әлемі басымдық таныта ма деген дискуссия. Дискуссия бұл ойдың таласы. Әдебиетке де осы керек. Мағжан ағамыз айтады:

«Ой бір теңіз,
Шетсіз, түпсіз тұңғыық,
Ой бір теңіз,
Жан түседі жан қиып» [1.350].

Әдебиет сырлы әлемнің таңғажайып сырға толы құбылысын біліп, оны

өмірде пайдаланайын деген адамға тағылым мен ғибрат аларлық адамзаттың алдыға өркендеп келе жатқан ғылымын дамытып, ісінің өрісін кеңейтеді. Күдірет шеберлігін тануға, көкірек сарайын ашуға көмектеседі. Әдебиет – жазбаша түрде бейлегенген сөз өнері. Оған роман, поэма, драма, эссе және т.б. сияқты әр-түрлі жанрдағы шығармалар кіреді. Әдебиет біздің тәжірибемізді байытады, ой-өрісімізді кеңейтеді, эмпатияны дамытады және әртүрлі мәдениеттер мен адам тәжірибесін түсінуге көмектеседі. Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынов Көрнек түрлерін беске жіктеп бергенде « өнердің ең алды – сөз өнері» деп ерекшелеп атап өтті [2.70]. Ақын жазушылар осы сөз өнерімен құнықтап, өз туындыларын әдебиетке алып келеді.

Қоғам көбіне әдебиет әлемі жайында сөз қозғаса ақындарды адуынды, асау толқынға теңейді де жазушылар әдебиеттен шектеліп қалды, көрінбейді деген ойға келеді. Әдебиетке алып қосар ештеңе қалмады, көлемді шығармалар көлеңкенің тұсауында деген пікір формаға айналды. Шын мәнінде жазушылар емес, тіпті Кеңес үкіметінде беделді ұлт зиялыларының өзі тек халықтың мұң-мұқтажын, зарын, ел арасында белең алған мәселелерді Әдебиеттің үлкен көшіне ілестіріп, жүгіне қосып отырған. Олар өз қоғамының дерті мен дауасын Әдебиетке алып келіп құлдыратпай керсінше жаңа деңгейге жеткізді. Осындай кезде ақынның бөлек, жазушының да ақынға ұқсамайтын басқа бөлек қыры бар екенін аңғарамыз. Ақындар саясатқа көп араласпауды жөн көреді және олар сонымен ерекше. Қарапайым халықтан басқа олардың өзінің қиял-ғажайып керемет әлемі болады. Ол әлемге қоғам-саясат деген бүлікшілер зарарын тигізсе, ақын басты бір құндылықтарынан, қапыда келе қоятын шабытынан айырылады. Жазушының өзі өмірдің кей жауабы жоқ, белең алған сауалдарын шығармасына қосып, өзіндік жанр қалыптастырады.

Әуелі әдебиет бізден не күтеді деген сұраққа жауап табу қажет.

Бүгінгінің ақындары мен жазушыларының ең бірінші алаңдатқан мәселесі мен ескіше жолмен кетейін бе? Әлде жаңа заманның сұранысына сай дүние жасайын ба?

Қазір көптеген адамдардың түсінігінде осындай ой қалыптасыпты. Кітап ол атақ, кітап бұл ақша. Кітап бизнесі кіріс көзіне айналды. Халық неге бірыңғай іскерлік кітаптар мен мотивациялық дүниелерге бас қойып кетті? Әдебиетшілер неге көшке ілеспей қалды? Бұл мәселенің жауабын өткеннен іздегеніміз жөн ақ. Баяғы кеңес уақытында барлық адам жұмыстан бас алмағанда, ақындар мен жазушылар бірінғай қағаз бетімен жұмыс жасады. Себебі, оның жанында сөйлесетін адамы да жақыны да болмады. Қағаз бен паракты өзіне серік етіп ішіндегі барын жаза берді. Сол үшінде қазіргі таңда олардың қилы заманда жазған еңбектері біршама өтімді. Әмина Құрманғалиқызы апамыз айтады емес пе «Сенің жылағаның, біреуге хат жазғаның, іштегі сезімің, гөй-гөйің мен әңгімең сол әдебиеттің алғашқы элементтері». Дұрыс жиырмасыншы ғасырда Абай жолы сияқты прозалар әдебиеттің көшін бастаса, қазір поэзия әлемі басымдық танытты. Өйткені бүгінгі таңда мен сенің өкпенді, ренішінді тыңдасам, оны қағазға қара мәтінмен емес оны көркемдеп, суреттеп өлеңмен жеткізгенді жөн көремін. Қысқа және ұтымды.

Бақытжан Бұқарбай ағамыз айтады екен:

-Әдебиетшілер дегенде аға буыннан үміт те, қайыр да жоқ. Менің ол мәселемен басымды қатырғым да келмейді. Мені қынжылтатыны – жас қаламгерлердің, кейінгі буынның сол алдыңғы толқынның жасағанын қайталағысы келетіні. Қазақта сөз бар: «Кәрі түйе ойнақтаса, жұт болар», немесе «Алдағы көш қайда жүрсе, соңғы көш сонда барар». Қазіргі ақындар сол ескінің жолымен жүрсе, әдебиеттің бір жері майысып қалмайды ғой. Сол сіз айтқан қазіргі жас буындар, кітапты қайтсем жарып шығам, не жазсам таныламын деп жүр ғой. Кітап деген жазба. Ал сенің қазіргі Екінші бол ма, Бай бол дейтін, болмаса Диета туралы кітаптар сізге, кейінге мол мұра болып қалмақ па? Керсінше, әдебиетті түрлендіріп, адам қызығатындай төрге, жаңа белеске шығарып, өз дәрежесінде көрсетуіміз керек. Жаңашаландыру қажет. Бұл қалай жүзеге асады деген сауал туындауы мүмкін.

М. Жұмабаев «Фантазия өмірдің гүлді көрікті болуының түпкі дінгегі. Фантазиясыз адам тұсаулы-есек» дейді [3.84]. Көз жетпеген жерде, ой ойласаң онда қиялдың шекарасы жоғын білесің. Қоғамда болып жатқан жағдайларға қарап, оңтайлы шешім шығаруға да қиын. Біз ол үшін аздап ойдың көмегіне жүгінеміз. Жастар жиырма бірінші ғасырда әдебиеттен алыстады десеніз мұнда сіз қателесесіз. Ешқашан біреу айтты екен деп оның рас өтірігіне көз жеткізбей сенбеңіз. Әдебиетті сүйетіндер біледі, нағыз көркем сөз қияли сөз емес, ақиқат сөз. Байыбына жетіп, түбіне үңілсеңіз қазіргі жастар өз ортасын құрғысы келеді. Үлкендер оған тек кедергі жасауда. Университет қабырғасында, жақсы тіпті мектеп оқып жүрген кез де, жастар кітап оқымайды деген сөзді көп естідік. Осы арқылы дем де барлығын өзгертіп, бір төртбұрыш шаршының ішіне кіріп тығылып аламыз. Ақылды заман да цифрлық дәуірде жастардың санасы ерекше, және олар қиын заманда қолдауды қажет етеді. Олар да Абайды оқығысы келеді, тіпті мен бұны білмесем жүре алмаймын деген позицияны да ұстап алады. Ұлттық сана оянған шақта әрбір перзент мәдениетін білуге құлшыныс жасау да. Қазақша сөйлеу трендте, патриот болу жүректе деп көпке ұран тастағанда солар. Көбіне жастар оқитын кітаптар өзін өзі дамыту, тұлғалықты сақтау, тұрақты және дұрыс коммуникация құру жайында. Біз халық болып әдебиетті осы бағытқа сәл ыңғайлы етіп құрсақ, ел шыңына шығар еді. Бірақ саналы білімді жастар бұл мәселені өз ортасында жақсы шешеді.

Бақытжан Бұқарбай ағамыз қазіргі ақындар кітабын шығармаса да болады дейді. Әлеуметтік желілер оларды танытуға үлкен мүмкіндік береді. Әлеуметтік желіден алған әсер кітаптан оқығанға жетпейді. Кей ақындар бір кітабын амалсыз 100 постқа шығарып лайықты лайк-ымды жинадым деп ойлайды. Жарық экранда оқығаның сені жарық әлемге алып шықпайды.

Бәрі осы заманға риза. Бұл уақыт - адам құбылып, әдебиет әлемі тоқырауға ұшыраған кезең. Абай айтқандай кім жаман болса замандастары кінәлі. Неге қазіргілер менің шығармамды бүгін түсте жазсам, кешке халық оқу керек деген түсінікте қалды екен?

М. Дулатов: өзінің Қазақ халқы кешегі мен бүгінгінің халі деген өлеңін
«Бір кеңес түсті қиял бастарыма

Дәптер хат ғибрат үшін тастары ма
Әсіресе арнап жаздым халық үшін

Жиырмамыншы ғасырдың жастарына», [4.47]- деп өз заманын өз қоғамына суреттеп жеткізіп бергендей көрінеді. Бірақ ол өз тарихын жазып, кейінге қалдырып жатқанын суреттейді. Қазіргі айтқан сол Мағжанды, Ахметті ешкім бағаламайды. Оларға сын таққанда бірден жазғанын төңкеріп сала береді. Тарихты шұқып, өлген ақындар мен жазушылардың өмірінен жаңалық аштым деп, әруақты аяқ асты етеді. Одан келіп кетері не? Біз соңы немен аяқталады деп күтіп отыратын шыдамсыздар қоғамында өмір сүріп жатыр екенбіз. Осы бастан айтып қояйын. Бізді ертең сынайтын кезде пендешілігімізбен емес шығармаларымызбен сынаңыздар. Әдебиет сізге автордың биографиясы емес. Адам жанының, рухани әлемінің википедиясы. Кітап соған сілтеме.

Әуелі бәріміз өзімізді дұрыстауымыз керек. Біреуге айтып істете алмасаң, көрсетіп істеуге дағдылануымыз керек. Әдебиет шешілмеген дүние емес. Күллі адамзаттың тағдырын суреттеуге шамасы бар әдебиет, біз содан бейқамбыз. Канадалық Кехо есімді кісі өз шығармасында жақсы өмір сүру қағидаларының барлық үлгісімен нұсқаларын көрсетеді екен. Өз кітабын аяқтардың соңында осылай ой тастайды.

«Барлығы жеңіске жеткенді жақсы көреді, бірақ барлығы бірдей еңбек еткенді жақсы көре ме?» [5.119]. Кітап оқудың қандай маңызды екенін түсіндіріп кетеді. Ақын жазушылар қалай еңбек етсе, оқырманда солай оларға солай қызмет етеді. Талқыға түскен Әдебиет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1) С Жубаниязов Мағжан Жұмабаев шығармалары. II том Алматы.:Жазушы,2013
- 2) А Байтұрсынов Әдебиет танытқыш. Алматы.:Атамұра,2003
- 3) М Жұмабаев Педагогика
- 4) М Дулатов Оян қазақ. Алматы.:Атамұра,2003
- 5) Джон Кехо Түйсігіңмен ойлап біл

Изтилеуов А.К.

МЫ КАРАВАН, ИЩУЩИЙ СЛЕД

Аннотация. Актуальность данной темы заключается в определении масштабов актуальных проблем, не решаемых в области литературы на данный момент. Расскажем, на что нужно обратить больше внимания обществу в условиях стагнации литературного мира

Мұратхан Ә.С.

murathan.auzhan@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті»

білім беру бағдарламасының

4-курс студенті Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы,

Ғылыми жетекшісі:

«Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының доценті,

филология ғылымдарының кандидаты Баймұрынов Ж.М.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАЛҒАУЛЫҚТАР ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіліндегі жалғаулықтар қызметі туралы сөз қозғалады.

Шылау – белгілі бір сөздің жетегінде жүретін және оған мағына үстейтін сөз.

Шылаудың басқа сөз таптарынан мынадай айырмашылықтары бар: Шылаудың толық мағынасы болмайды. Кей сөздер жалғау орнына жүреді және жалғаулар сияқты басқа сөздердің шылауында тұрмаса, өз алдына мағына шықпайды.

Шылау – белгілі бір сөздің жетегінде жүретін және оған әр түрлі мән-мағына үстейтін сөз.

Мысалы: *Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін, Жоқ-барды, ертегіні термек үшін* (Абай). *Абай қажымай, жалықпай, ылғи гана ынтығып тыңдайтын* (М.Әуезов). Бұл мысалдарда *үшін, гана* деген сөздердің мағынасы жоқ. Бірақ белгілі бір сөйлемге қатыстырғанда қосымша мән үстеп тұрады. Бірінші сөйлемде *үшін* шылауы *ермек және термек* деген сөздерге мақсат мәнін үстеп, ол сөздерді *жазбаймын* сөзіне бағындыра байланыстырып тұрса, екінші сөйлемде *гана* шылауы күшейткіш мән беріп тұр.

Шылаудың басқа сөз таптарынан мынадай айырмашылықтары бар:

1. Шылаудың толық мағынасы болмайды;

2. Жеке тұрып сөйлем мүшесі болмайды;

3. Шылаулар түрленбейді және басқа сөз таптарынан жұрнақ арқылы жасалмайды.

Жалғаулық шылау жайлы А.Байтұрсынұлының анықтамасы: «Кей сөздер жалғау орнына жүреді жана жалғаулар сияқты басқа сөздердің шылауында тұрмаса, өз алдына мағына шықпайды. Сондай сөздерді жалғаулық дейміз.

Жалғаулық сөздер қазақ тілінде тіпті аз, мәселен: *мен, үшін, арқылы, тақырыпты, туралы.*

«Менен» алдындағы дыбыстың түріне қарай «бенен» болып айтылады, қысқа түрінде «мен», «бен» болып айтылады» [1, 196].

Шылау сөз табының грамматикалық жалпы қызметі өзара ұқсас, бәріне бірдей болып келгенімен, синтаксистік қызметі алуан түрлі, яғни біркелкі емес.

Дәстүрлі грамматикада жалғаулық шылаулардың синтаксистік қызметтеріне орай өзгешеліктерін алғаш байқаған ғалым – А.Ысқақов. Сонысына қарай ғалым жалғаулық шылауларды «салаластырғыш

жалғаулықтар» және «сабақтастырғыш жалғаулықтар» деп екіге бөліп көрсеткен [2, 365].

Салаластырғыш жалғаулықтар бірыңғай жеке сөздер мен сөз тіркестерін және бірыңғай сөйлемдерді байланыстырады да, солардың өзара байланысу жолдары мен қатынастарын көрсеткен. Осындай байланысу жолдары мен қатынастарын көрсететін салаластырғыш жалғаулықтарға ғалым жалғаулықтардың екі мағыналық түрін, яғни ыңғайластық, талғау мәнді шылауларды жатқызады, ал сабақтастырғыш жалғаулықтардың құрмалас сөйлем құрамдарындағы жай сөйлемдерді бір-бірімен жалғастырып байланыстырып, солардың арақатынасын анықтап көрсету үшін жұмсалатынын, ондай жалғаулықтардың мағыналары қарсылықты, себептік, салдарлық, шартты, айқындағыш болып бөлінетінін келтіреді.

Мен (бен, пен), және, тағы, әрі, да (де, та, те), әм шылауларының сөздердің салалас қатарын жасайтыны – дау тудырмас мәселе. Жалғаулықтың бұл қызметі туралы кейінгі жылдары қазақ тіл білімінде арнайы зерттеу жұмысын жасаған – П.Медетпекова.

Мен/бен/пен жалғаулықтарының тек бірыңғай мүшелерді ғана байланыстыратыны белгілі, сонымен бірге бұл қатарға **және** жалғаулығын да жатқызуға болады. Алайда **және** жалғаулығының грамматикалық функциясы **мен/бен/пен** жалғаулықтарына қарағанда күрделірек. Өйткені олар сөйлемнің бірыңғай мүшелерін ғана емес, жай сөйлемдерді де салаластыра байланыстырып, компоненттерін мезгілдік жағынан ыңғайластырып тұрады. Демек, қандай жалғаулықпен байланысатынына қарай бірыңғай мүшелердің арасындағы мағыналық қатынас та түрліше болып отырады. Оларды анықтау үшін зерттеушілер түрлі қырынан қарастыруды ұсынады. Сондай ұсыныстың бірі – квантитативті, яғни сандық және квалитативті, яғни сапалық талдау әдісі [3, 125]. Бұл жөнінде зерттеуші П.Медетпекова былай дейді: «**..мен/бен/пен** жалғаулық шылауларын бірізді ретпен орналастыру – қазақ лингвистерінің барлығына дерлік тән нәрсе. Вариантты бірліктер деп саналатын бұл шылауларды үнемі нақ осы көрсетілгендей бірізді тәртіппен орналастырудың себептері, яғни қандай да бір ішкі заңдылықтардың негіз болатыны ашылғанымен, толық шешімін тапты деу мүмкін емес. Бұл мәселенің шешімінде олардың қолданылу жиілігінің сандық көрсеткіштерін сапалық талдаудың өзіндік үлесі бар деп ойлаймыз» [4, 193-194].

Жалғаулық шылауларды осындай сипаттарына қарай шартты түрде сөз бен сөзді және сөйлем мен сөйлемді байланыстыратын жалғаулықтар, сонымен қатар әрі сөз бен сөзді, әрі сөйлем мен сөйлемді байланыстыратын жалғаулықтар деп бөліп қарастыруға болады:

1) Сөз бен сөзді байланыстыратын жалғаулықтар: *мен/бен/пен, және, да/де/та/те, әрі;*

2) Сөйлем мен сөйлемді байланыстыратын жалғаулықтар: *бірақ, дегенмен, алайда, ал, өйткені, сондықтан, себебі, әйтпесе, егер, егер де, онда, кейде, бірде, біресе, не, немесе, я, яки, я болмаса, әлде, құй, мейлі т.б;*

3) **Әрі сөз бен сөзді, әрі сөйлем мен сөйлемді байланыстыратын жалғаулықтар:** *және, да/де/та/те, әрі.*

Сонымен, **мен/бен/пен** жалғаулықтары тек қана сөз бен сөзді байланыстырса, **және** жалғаулығы сөз бен сөзді де, сөйлем мен сөйлемді байланыстырады [3, 126].

Зерттеуші П.Медетпекованың жалғаулықтардың бұл түріне қатысты мынадай пікірі бар: «*Мен/бен/пен* жалғаулық шылауымен зат есімнен немесе субстантивтенген басқа сөздерден болған бірыңғай мүшелі сөйлемдер байланысады және осы жалғаулық шылаулар арқылы байланысқанда бірыңғай мүшелерге тән септік формалар тек соңғы сөзге жалғануы арқылы екеуі бірдей ортақтасып тұрады. *Мен/бен/пен* жалғаулық шылауы тек зат есім мен субстантивтенген сын есім, есімше сөздерден болған мүшелерді ғана байланыстыруы және бірыңғай мүшелердің форма қабылдауына ықпал етуі бұл жалғаулық шылаудың о баста септік жалғауынан дамып шыққандығына байланысты.

Және жалғаулық шылауы бұрыннан қолданылып жүрген жалғаулық шылау болғанмен, кез келген бірыңғай мүшелердің арасына қойыла бермейді» [5, 100].

Қазақ тілінің морфологиясында мынадай пікір бар: «**Мен (бен, пен, менен, пенен, бенен)** жалғаулығы, негізінде бірыңғайласқан есім сөздерді, қимыл атауларын және кейде субстантивтенген сөздерді бір-бірімен байланыстырады» [2, 365].

Мысалы: *Сәуір туғалы жауған жауын мен қар сай-саланы суға қандырып болған, ендігісі жерге сіңбей, ойпаң мен шұқанаққа иірілуде.* Осындағы жалғаулықтар қатар келген тең дәрежелі есім сөздерін байланыстырып тұрса, мына мысалда субстантивтенген сөздерді байланыстырушылық қызметіне ие: *Күлгені мен сөйлегені, жүргені мен киім киісі – бәрі-бәрі әлі күнге дейін қаз-қалпынша көз алдында.* Мұндағы бірыңғай мүшелер – заттанған етістіктер. Әдетте етістік сөз табының категориясы саналатын есімше (**-ған**) және ортақ етіс қосымшасы (**-ыс, -іс, -с**) заттануға бейім келеді. Осы сипатына орай сөйлемдегі етістік сөздер субстантивтеніп, соларға сай түрленген, яғни III жаққа тәуелденіп тұр.

«*Мен* шылауы көбінесе бір-біріне жуыспалы түрде, бірлестік мағынада айтылатын бірыңғай мүшелердің арасына қолданылады да, және бірыңғай мүшелерді бірінен-бірін бөлектеп, олардың мағыналарын ерекше логикалық екпінмен айту үшін қолданылады» [6, 199].

Бұл жөнінде зерттеуші П.Медетпекованың филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациялық жұмысының авторефератында былай делінген: «Мұнда *мен, бен, пен* жалғаулық шылауларына өзара сабақтас, тамырлас ұғымдарды топтау қызметінің тән болуы сол нәрселер мен құбылыстардың объектив дүниедегі бейнесі негізінде туындайды...

Мен жалғаулығының сөз бен сөзді байланыстыру негізіндегі грамматикалық қызметі сол сөздер арқылы таңбаланған нәрселер мен топқа лексикалық бірліктердің топтасып, мағыналық тұрғыда үйлесулерімен ұштасып жатыр: *ата-*

анам **мен** жолдастарыма емес, ата-анам **мен** бауырларыма және жолдастарым **мен** сыныптастарыма» [7, 18].

Қазақ тілінің грамматикалық анықтағыштарында, түрлі еңбектерде *мен/бен/пен* жалғаулық шылауларының тек зат есім мен субстантивтенген сын есім, есімше сөздерден болған бірыңғай мүшелер, қимыл атаулары байланысында қолданылады деп жалпы түрде көрсетіледі.

Мен жалғаулық шылауының түрлі сөз таптары арасында зат есім мен зат есім байланысында қолдану жиілігінің сандық көрсеткіші жоғары болып отыр, бұл ғалым Р.Әмірдің осы шылаулардың тек зат есім мен заттанған сын есімдердің байланысында қолданылатынын баса айтуының [8, 38] негізсіз еместігін, бірақ олардың тек зат есім мен заттанған сын есім байланысында ғана емес, сонымен бірге зат есім мен сын есім, сын есім мен зат есім, сан есім мен сан есім т.б. байланысында да өзіндік үлес алатынын көрсетеді. Мысалы: *Бұл үшін **партия ұйымдары мен депутаттық топтар** атқарушы биліктің жергілікті органдарымен өзара тиімді байланыс орнатқаны абзал немесе Атасы ауылда жоқта сау ете түскен ақтың әскері **бар мал мен бағалы бұйымдарды** алып кетеді.*

Осы сөйлемдерде зат есім мен қатыстық сын есімдердің байланысында *мен* жалғаулығы қолданылып тұр (*ұйымдары мен депутаттық топтар, мал мен бағалы бұйымдар*). Бұл мәселеде *мен/бен/пен* жалғаулық шылауларының зат есім мен зат есімнің тікелей байланысын ғана емес, анықтауыштық қатынаста құрылған зат есімдердің байланысын да жүзеге асыратынын айтуымыз керек [7, 19-20].

Бұл жалғаулық шылаулардың *мен, бен, пен* үлгісінде ретімен орналасуы *мен* жалғаулығы арқылы байланысуға бейім, яғни тілімізде дауысты я үнді дыбысқа аяқталатын сөз санының көптігіне ғана байланысты емес, сонымен қатар дыбыстардың үнді, ұяң, қатаң болып жіктелуіне және шартты түрде өзара үндесетініне де байланысты.

Қазіргі қазақ әдеби тілімізде кездесетін тұрақты сөз варианттарының көпшілігі айтарлықтай ережеге бағынбайды, яғни оларға жарыспалы сипат тән. Мысалы, баспасөзде *қазір / кәзір, ажсуа / әжуа, залым / зәлім, баз / бәз, қария / кәрия* сияқты үлгілердің бірінің орнына бірі қолданылып жүргені мәлім. Ал *мен, бен, пен* жалғаулық шылауларының бұл сияқты екіұдай айтылып та, жазылып та жүрген вариантты нұсқалардан ерекшелігі – олар жарыспалы қолданысқа түсе алмайды. **Мен** жалғаулығы қажет етілетін позицияда еш уақытта да **бен** немесе **пен** жұмсалмайды, себебі олар тілдің жалғамалы табиғаты тудырған үндестік заңына бағынады, яғни белгіленген ережесі, қатаң нормасы бар.

Қорыта келгенде, сөзге грамматикалық мағына үстеуде түбірге жалғанатын қосымшалардың вариантты болып келуі, негізінен, жалғамалы тілдерге тән. Ғалымдардың көрсетуінше, қазіргі қазақ әдеби тілінде кездесетін тұрақты сөз варианттарының көпшілігінде (бір нұсқасының орфограммасы арнайы сөздікте нормаланса да) жарыспалы сипат тән, қараңыз: *қазір / кәзір, тауба / тәубе т.с.с.* Бұл орайда **мен, бен, пен** жалғаулық шылауларының табиғаты мүлде басқаша,

бұл варианттылық тікелей басқа сөзбен тіркескенде сол сөздің дыбыстық үндесуықпалына, жалғамалыққа байланысты туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: «Ана тілі», 1992. – 448 б.
2. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. 2-басылымы. Филология факультеттері студенттеріне арналған оқулық. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 б.
3. Баймұрынов Ж.М. Жалғаулық шылаулардың синтаксистік қызметі / Қазақ-башқұрт филологиясы. Ұжымдық монография. – Қарағанды: «Болашақ-Баспа» РББ, 2017. – 377 б.
4. Медетпекова П.Т., Борибаева Г.А. Қазақ тілін оқытуда квантитативті лингвистиканың рөлі // Филология мен шет тілдерін оқыту әдістемесінің өзекті мәселелері: II Халықаралық оқу-әдістемелік конференция материалдары. – Алматы: ҚазҰУ, 2016. – 229 б.
5. Медетпекова П.Т. Мен/бен/пен, және жалғаулық шылауларының сөз таптарын байланыстыру жолдары // ҚарМУ Хабаршысы. Филология сериясы. – №1(41). – 2006. – Б.99-102.
6. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі: Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. – Астана: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2006. – 237 б.
7. Медетпекова П.Т. Мен/бен/пен, және жалғаулық шылауларының квантитативті өлшемдері: филол. ғыл. канд. ...авторефераты. – Алматы, 2007. – 28 б.
8. Әміров Р. Қазақ тіліндегі жалғаулықтар. – Алматы: 1959. – 70 б.

Муратхан А.С.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗОВ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье речь пойдет о деятельности союзов на казахском языке.

Междометие-это слово, движимое определенным словом и придающее ему значение. Междометие имеет следующие отличия от других классов слов: междометие не имеет полного значения. Некоторые слова идут вместо спряжения и сами по себе не имеют смысла, если они не стоят на слогах других слов, таких как спряжения.

ӘОК 81'373; 001.4

Оразхан А.

aikenzheorazkhan@gmail.com

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының
4курс студенті Қарағанды қаласы, қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасының доценті, п.ғ.м. Абдрахманов Р.Х.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАРНАМАҒА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіліндегі жарнаманы қолға алу не себептен маңызды екені айтылады. Жарнама мәтіндеріндегі қателер талданып, аталған мәселені шешу жолдары ұсынылады.

Жарнама сөзі адам санасында негізінен «маркетинг», «менеджмент», «нарық» секілді ұғымдармен байланысты ассоциативтік өрісті құрайтыны анық.

Сондай-ақ, жарнама арқылы белгілі бір ақпарат көпшілікке таралатыны да мәлім. Халықтың назарын аудару, санасын жаулауды мақсат еткен қызмет көрсетушілер жарнама мәтініне аса мән беретінін де байқауға болады. Демек жарнама – баспа арқылы жүргізілетін сауда деп айтсақ та қате болмас. Және сол сауданың алға басуы жарнама мәтініне тікелей байланысты болып, сөздің «сиқырлы күшіне», терминмен айтсақ, суггестиялық қасиетіне иек артады. Яғни, жарнама мәтіні – автордың белгілі бір адресатқа (немесе аудиторияға) ақпарат тарату, әсер ету құралы. Сол жарнаманы тыңдау, көру және оқу арқылы адресат адресантпен коммуникативтік актіге түседі. Жарнама сауда жүргізу, қандай да бір қызмет ұсыну барысында маркетингтің нысаны болса да, жарнама мәтіні (жарнама тілі) лингвистиканың нысаны болып қала береді. Себебі, жарнама публицистикалық стилге жататын жанр және өзіндік тілдік ерекшелігі мен құрылымы бар.

Алыс-жақын шетелдерде жалпы жарнама жайлы мақала, ғылыми жұмыс, кітап көп. Алайда олар экономика саласына басымырақ мән берген, нақты жарнама тіліне, мәтініне арналған лингвистикалық зерттеулер бар болса да көп жағдайда психология, когнитивті лингвистика салаларымен байланысын қарастырады. Яғни, сөздің адам санасына әсері, оны қалай дұрыс жұмсау қажет, экстралингвистикалық факторларға мән беру, тіл және ойлау, тіл және қоғам қарым-қатынасына аса көңіл аударады. «Advertising headlines that make you rich: create winning ads, web pages, sales letters and more» D.Garfinkel, «Copywriting made simple: how to write powerful and persuasive copy that sells» T.Albrighton, «Words in ads» G.Myers, «Hypnotic writing: how to seduce and persuade customers with only your words» J.Vitale секілді бірқатар кітаптар жарнама мәтінін дұрыс жазылу жолын нұсқайтын америкалық жазушылардың еңбектері. Бұл кітаптар өз уақытында лайықты бағасын алып, копирайтинг саласында жұмыс жасаймын деушілерге көмекші құрал болған. Копирайтинг – белгілі бір адамға, тауарға, қызметке, идеяға халықтың назарын аударуды көздеген жарнамалық немесе презентациялық мәтіндерді жазу [1]. Көрсетілген туындылар жарнама мәтіні арқылы сауданы қарқынды жүргізуді, адамдардың назарын аударып тұтынушы етуді үйретеді. Байқағанымыздай, кітаптарда «сөздің құдіретіне», адам санасына әсер ете алу қасиетіне баса назар аударылған. Сондай-ақ, жарнама мәтіндерінің құрылысына қатысты критерийлерді атап көрсетіп береді. Ағылшын тіліндегі жарнама мәтіндері туралы ақпараттарды қарастыра отырып тағы бір терминмен жиі ұшырасамыз. Ол – слоган. Слоган – (ұран тілі) шаблонды сөйлеу оралымы, үйреншікті ұрандық клише: тауар жарнамасын көрсететін қысқаша ұран, жарнамалық идеяның қысқаша нұсқасы [1]. Қысқа әрі айтуға, есте сақтауға оңай болып келетін сөйлемдер жарнама мәтінінің сәтті шығуына бірден бір себепші екені жоғарыда аталған кітаптарда да айтылады. Ағылшын тіліндегі жарнама туралы еңбектерден жарнама мәтінінің грамматикасына көңіл аударатын тұстарын табу қиын. Себебі нарықта қолданатын тауар мен қызметтің басым бөлігі әлемде ағылшын тілінде жарнамаланады, сондықтан мәтін түпнұсқасында ағылшын тілінде жазылатындықтан грамматикадан қате жіберу жиі кездесетін дүние емес. Мәселелер тек жарнама мәтінін дұрыс құру, сөздердің ерекше

байланысына сүйену, аз сөзге көп мағына беру, бейвербалды құралдарды орнымен қолдану төңірегінде қозғалады.

Орыс тіліндегі зерттеу жұмыстарында жарнаманы тіл білімі саласының нысаны деп қарастырған біршама мақала баспа беттерінде жарық көрген екен: Е.С.Кара-Мурза «Русский язык в рекламе», Н.Н.Кохтев «Стилистика рекламы», Е.Ю.Жданова «Рекламный текст как объект лингвистического исследования», В.В.Добросельский «Рекламный текст: анализ, структура», Е.С.Стрельникова «Реклама как объект изучения в современной лингвистической литературе» т.б. «Рекламный текст не похож ни на один из других видов текстов, применяемых в различных сферах деятельности человека. Так рекламный текст должен быть краток, понятен и содержать большое количество идей и новых мыслей, креативен по своему содержанию» [2]. В.В.Добросельский өз мақаласында осылайша жарнама мәтінінің өзіндік ерекшелігі, құрылымы бар мазмұны басқа мәтіндерге ұқсамайтынын атап өтеді. Жалпы орыс тіліндегі зерттеу жұмыстарында жарнама мәтінінің стилистикалық жағы, сөздерді орнымен жұмсау, ағылшын және басқа да шет тіліндегі жарнамаларды орыс тіліне дұрыс аудару, аударма барысында халыққа түсінікті болатындай бірақ түпкі мағынасын сақтайтын тәсілдерді қарастырады, сондай-ақ, орфоэпия жағына да мән береді, аудио, видео жарнамадағы айтылымға көңіл бөлуді ұсынады.

Қазақ даласына жарнама үлгілері ХІХ-ХХ ғасырда ене бастағанымен, жарнама тілі, мәтіні туралы зерттеулер 2000-жылдардан бері қарай жүргізіле бастаған. Қазақ тіліндегі жарнама мәтіні туралы айтарлықтай үлкен еңбек болмағанымен, С.А.Асанбаева, Ғ.Солтанбекова, М.Увайсова, А.Б.Байдуллаева жарнаманың әлеуметтік сипаты, аудармасы, прагматикалық негізі, танымдық-коммуникативтік жақтарын талдап диссертация қорғаған. Мерзімдік баспа беттерінен жарық көрген.

Орыс тіліндегі зерттеу жұмыстарында жарнаманы тіл білімі саласының нысаны деп қарастырған біршама мақала баспа беттерінде жарық көрген екен: Е.С.Кара-Мурза «Русский язык в рекламе», Н.Н.Кохтев «Стилистика рекламы», Е.Ю.Жданова «Рекламный текст как объект лингвистического исследования», В.В.Добросельский «Рекламный текст: анализ, структура», Е.С.Стрельникова «Реклама как объект изучения в современной лингвистической литературе» т.б. «Рекламный текст не похож ни на один из других видов текстов, применяемых в различных сферах деятельности человека. Так рекламный текст должен быть краток, понятен и содержать большое количество идей и новых мыслей, креативен по своему содержанию» [2]. В.В.Добросельский өз мақаласында осылайша жарнама мәтінінің өзіндік ерекшелігі, құрылымы бар мазмұны басқа мәтіндерге ұқсамайтынын атап өтеді. Жалпы орыс тіліндегі зерттеу жұмыстарында жарнама мәтінінің стилистикалық жағы, сөздерді орнымен жұмсау, ағылшын және басқа да шет тіліндегі жарнамаларды орыс тіліне дұрыс аудару, аударма барысында халыққа түсінікті болатындай бірақ түпкі мағынасын сақтайтын тәсілдерді қарастырады, сондай-ақ, орфоэпия жағына да мән береді, аудио, видео жарнамадағы айтылымға көңіл бөлуді ұсынады.

Қазақ даласына жарнама үлгілері ХІХ-ХХ ғасырда ене бастағанымен, жарнама тілі, мәтіні туралы зерттеулер 2000-жылдардан бері қарай жүргізіле бастаған. Қазақ тіліндегі жарнама мәтіні туралы айтарлықтай үлкен еңбек болмағанымен, С.А.Асанбаева, Ғ.Солтанбекова, М.Увайсова, А.Б.Байдуллаева жарнаманың әлеуметтік сипаты, аудармасы, прагматикалық негізі, танымдық-коммуникативтік жақтарын талдап диссертация қорғаған. Мерзімдік баспа беттерінен жарық көрген магистранттардың «Жарнаманың танымдық мәні және мемлекеттік тілді дамытудағы рөлі, «Жарнама мәтінінің тілдік ерекшеліктері», «Жарнамалардың қазақ тілінде аударылып берілу ерекшеліктері», «Қазақ тілді жарнаманың зерттеу бағыты» секілді бірқатар жекелеген мақалаларын да таба аламыз. Көріп отырғанымыздай қазақ тілді жарнамаларға арналған зерттеу жұмыстары ауыз толтырып айтарлықтай емес. Бұл қазақ жеріне жарнаманың кеш келіп, сауда, жалпы экономика, нарық саласының егемендік алған жылдардан кейін бір-ақ дамуымен де байланысты болар. Ағылшын тіліндегі копирайтинг саласына арналған кітаптар секілді бізде де жарнама саласына, оның ішінде жарнама мәтінінің қазақ тілінде қалай дұрыс құрып, халыққа түсінікті етіп жазуға болатыны туралы кітап болса, жарнама мәтінін құрайтындар да ағылшын, орыс тілінен аударып қазақ тілінің «сәнін» бұзбас еді.

Қазіргі таңдағы қазақ тілінің жағдайы шынына келсек мәз емес. Қазақ тілді азаматтардың өзі ана тілінде қате сөйлейді және оны өзіміз мүлде байқамаймыз. Себебі біз үшін бұл нормаға еніп барады, мағыналық жағынан үйлеспейтін сөздерді тіркестіріп, өзімізге мағынасы күңгірт сөздерді орынсыз қолданамыз. Осындай жағдайда жүргенде қазақ тілінде сауатсыз жазылған немесе айтылған жарнамалар «жығылғанға – жұдырық» болмай ма. Күнделікті өмірде сан рет кездесетін жарнаманы көпшілікке ұсынылғандықтан, теледидарда көрсетілгендіктен, газет бетінде жарияланғандықтан дұрысы осы болар деп санайтындар көп қой. Тіл жанашырлары көп, таза сөйлеп, сауатты жазуға үйрететін білікті мамандар да бар, алайда миллиондаған адамға арналып жасалған дүниедегі қатені бір ғана адам даттап, дұрысын түсіндіруге әлі жетпейтіні анық. Сол үшін де кез келген жарнаманы халыққа ұсынып жарияламас бұрын мәтінін тексерістен өткізген жөн болар. Немесе копирайтинг саласындағы мамандарды арнайы қазақ тілі, аударма жұмысы секілді қажетті пәндерді қамтитын курстан өткізіп барып жұмысқа орналастыру сияқты шара қолдануға да болады.

Қазақ тіліндегі жарнамалардың қате болуының басты себебі – калька. Тікелей аударма сөздің сиқын кетіріп мағынасынан айырады, тілдік бірліктерді орынсыз қолдануға әкеледі. «Тыйым салынады есіктерді қолмен ұстаңыз аяқ ауыстыру – Запрещается держать двери руками и подставлять ноги», «Құрметті тұрғын үй кешенінің тұрғындары! Кешірім сұраймыз байланысты уақытша қолайсыздықтар жөндеу-құрылыс жұмыстарымен – Уважаемые жильцы ЖК! Приносим свои извинения за временные неудобства в связи с ремонтно-строительными работами», «Балаларға рұқсат етілмейді отыруға қатарында – Детям не разрешается сидеть в этом ряду», «Өзіңізбен кіруге тыйым салынады – Вход со своим запрещен», «Кәрі фотоның реставрациясы – Реставрация старых

фото», «Сен бұл мәтінді оқып жатқанша, сенің бургерің салқындап жатыр – Пока ты читаешь, твой бургер остывает». Осы секілді жарнамадағы калька қатарын толтыра беруге болады. Кейбір жарнаманың орысшасын оқымасаң түсінбейтін жағдайдамыз. Жоғарыда айтып өткенімдей бұқараға жарияланатын дүниелерді қатаң бақылауға алатын, тіл мәселесін қолға алатын орталықтар болса немесе арнайы орталық ашылмаса да, сауатты, қазақ тілін жетік игерген маманға мәтінді алдымен қазақша дайындауға тапсырма берсе де болар еді.

Жалпы қазақ тіліндегі жарнама мәселесі калькамен тығыз байланысты екеніне тоқталып, мысал келтірдім. Ендігі кезекте, жарнама мәтіндерінің грамматикалық қателеріне тоқталғым келеді.

«Адамға *Vici* беру – даналық шешім» (балықтан жасалған өнімнің атауы). Бұл сөйлемнің лексикалық мағынасына, сөз қолданысына тоқталмаймын, грамматикалық қате «даналық» сөзінде. *Дана* – сын. оқыған-тоқығаны көп, ақылды, кемеңгер [1]. Түбір қалпында да сындық мағына беретін сөзге жұрнақ жалғаудың қажеті жоқ. Тіпті бұл жерде «*дұрыс шешім*» деп алса да жарнаманың мазмұны бұзылмас еді. Себебі *дана* сөзі көп жағдайда адамға қатысты қолданылады. Сонымен қатар –*лық* жұрнағының есім сөздерден сын есім де, зат есім де тудыру қабілеті барын білеміз. Қазақ тілінің электронды түсіндірме сөздігінде *даналық* сөзін зат есім деп көрсетіп, өмірдің шындығын, оның себебі мен салдарын кемеңгерлігімен танып-білген қасиет деп жазады [1]. Бұл жерде калькадан бөлек, қазақ тілінің грамматикасының бұзылуын көреміз.

«Осы деректердің бәрін «*Менің Beeline-ым*» қосымшасында біл!». Бұл сөйлемдегі грамматикалық қате – *қосымша* сөзінің дұрыс септелмеуі. Шығыс септік жалғауының орнына жатыс септігінің келуі сөйлемнің мағынасын бұзып тұр. Егер сөйлем түзуші керек ақпаратты қайдан көруге болатынын айтқысы келсе шығыс септігінің қосымшасын жалғағаны жөн. Ал егер ақпарат қайда айтылғанын нұсқағысы келсе, *бәрі* сөзінің түбір күйін сақтап, *қосымшасы* сөзін жатыс септігінде қалдырып, баяндауышты басқа сөзге ауыстыру қажет болады. Жатыс септігіндегі сөздер негізінде көлемдік, мекендік және мезгілдік мағына береді. Ал шығыс септік іс-амал, қимыл-әрекеттердің шыққан орнын, себебін, мезгілін, мөлшерін және басқа әр қилы мағыналарды білдіреді [3, 64].

«*Жаңа жылды бірге өткізіңіздер, тіпті жаныңызда болмаса да!*» (*Beeline* байланыс жүйесінің *Janymda* интернет тарифының ұраны (слоган)). Аталған сөйлем қазақ тілінің сөйлем түзу нормасына қайшы келеді. Қарсылықты бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлемде алдымен бағыныңқы компонент одан кейін барып басыңқы компонент келуі тиіс. Қарсылықты бағыныңқыда қарсы мағынада айтылатын, қарсылық мағынаны білдіретін бағыныңқы компонент емес, басыңқы компонент. Бағыныңқы компонентте белгілі бір істі істеу немесе істемеу үшін жасалған әрекет баяндалса, басыңқыда оның керісінше болғандығы баяндалады [4, 118]. Сөйлем құрау ережесі поэзияда белгілі бір себептермен өзгеріске ұшырайтын, автордың стилдік ерекшелігіне, экспрессивті реңк үстеуіне қарай өзгертіп қолданатын жағдайлар бар. Алайда, бұл слоган орыс тілінің сөйлем құрау ерекшелігіне қарап жазылғандығы байқалады.

Қазақ тілді жарнамаға қатысты мәселе – ұлттық тілімізді қалыптастырып, қоғамдағы позициясын нығайтуда айтарлықтай рөл атқарады. Радио, теледидар және баспасөз сияқты бұқаралық ақпарат құралдарының тіліне арнайы көңіл аудару да тіл мәдениеті шаруаларының бірінен саналады [5, 37] дейді академик Р.Сыздықова. Жарнама да осы аталған саланың бір бөлшегі екенін естен шығармайық. Қазіргі таңда жарнама теледидар, радио, баспасөз беттерінен бөлек кез келген сайтта, әлеуметтік желіде алдымыздан шығады. Ол жарнамалардың орыс тілінде болуы бір бөлек мәселе, ал қазақша жарнаманың өзі қате болып, бала да, ересек те соны есінде сақтап қалуы бөлек. Қазақ тілі – бай, десек те қазіргі ақпараттық ағымда қоғамға, күнделікті өмірімізге еніп жатқан шетелдік сөздерді барынша тез игеріп, «қазақы қалыпқа» келтіруге шамасы жетеді ме?. Ұлттық құндылықтарымызды жоғалтпай, жаһандық деңгейде көрінгіміз келсе, әлемдік брендтерді жарнамалаудың қазақша нұсқасын сауатты жасауға тырысқанымыз жөн.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1 Басты бет - SOZDIKQOR.KZ

2 Добросельский В.В. Рекламный текст: Анализ и структура. (scipress.ru)

3 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – 2-басылымы. Филология факультеттері студенттеріне арналған оқулық. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 бет.

4 Қордабаев Т. Қазақ тіліндегі құрмалас сөйлемдер синтаксисі (Оқу құралы). 2-басылымы. – Алматы: Санат, 1995. – 176 бет.

5 Сыздықова Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). Көптомдық шығармалар жинағы/ Рәбиға Сыздықова / – Алматы: «Ел-шежіре», 2014. – 292 бет.

Оразхан А.

ВОПРОСЫ СВЯЗАННЫЕ С РЕКЛАМОЙ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье рассказывается о важности внимания к рекламе на казахском языке. Будут проанализированы ошибки в рекламных текстах и предложены пути решения указанной проблемы.

ӘОК 81'38

Рамазанова А.

aruzhan.ramazanovaa@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының
4курс студенті, Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасының профессоры Сембиев Қ.З.

**ҚАЗАҚ ТІЛІ ЭКСПРЕССИВТІК СТИЛИСТИКАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ
ЗЕРТТЕЛУІНЕ ҚЫСҚАША ШОЛУ**

Аңдатпа. Мақалада экспрессия, эмоция жайында сөз етіледі. Экспрессивтілік тілде әртүрлі амалдар арқылы пайда болып, алуан түрлі жолдармен жүзеге асады. Тілді ерекше әсерлі ететін, адамның эмоциясы мен сезімін білдіретін тілдік амалдардың жиынтығы деп түсіндіреміз. Сондай-ақ, ғалымдардың экспрессияға қатысты пікірлерін қарастырамыз.

Еуропа тіл білімінде стилистикалық ізденістер ХІХ ғасырға дейін көне дәуір ілімінің ықпалында болса, ХІХ ғасырдан бастап өзіндік жаңа сипаттарға ие бола бастайды, оның өзі стилистикадағы формалдық ілімді туғызады.

Стиль ұғымына зерттеушілер мақсаттылығы мен орындылығын енгізеді, “стиль ойды жеткізуші сөздің әдемілігі мен орындылығы” дейді. И.Х. Аделунг [1,16]. Кейбір зерттеулерде сонымен қатар стиль ұғымына сөйлеушінің (жазушының) даралық сапаларына қатысты белгілері де енеді. Бұл кезеңде стилистика практикалық мақсатты көздеп дамиды, тыңдаушыға (оқушыға) әсер ететін стилистикалық фигуралар туралы ілім ретінде қаралады.

ХІХ ғасырдың рационаализмі мен неоклассицизмін ХХ ғасырдағы Ш.Баллидің Женева мектебі жалғастырды.

Тілдің лексикасымен фразеологиясы, троптар мен фигуралар, сөздердің орын тәртібі, синтаксистік құрылымдардың синонимикасы, міне, осыларға “экспрессивтік бояу” әсіресе ерекше тән болады. Сондықтан стилистика тілдік құралдардың мәнерлегіш қасиеттері туралы ілім ретінде қаралады.

ХІХ ғасырда жүйелі құбылыс екендігінің сыры ашылуы стилистикалық зерттеулерге жаңа серпін берді, оның зерттеу әдіс-тәсілдерінде құрылымдық басты орын алуы осыған байланысты болды. Стильдік құбылыстар тілдік элементтердің ерекше ұйымдасуы ретінде түсіндірілді [1,25].

ХХ ғасырда тіл білімінің үлкен жетістіктерге жетуі, жаңа бағыттардың пайда болуы (прага мектебі, орыс филологтары В.В.Виноградов, Г.О.Винокур т.б еңбектері) стилистика ғылымының одан әрі жедел қарқын алуына әсер етті, оның дамуы функционалды сипаттала бастады. В.Матезус бастаған чех ғалымдары әдеби тілдің функционалдық сипатына нормалдық зерттеумен байланысты ерекше көңіл аударды [2].

1930 жылдары В.В.Виноградовтың орыс әдеби тілі тарихын және жазушылардың тілін зерттеген маңызды еңбектері жарық көрді. Оларда орыс көркем әдебиетінің стильдегі орыс әдеби тілінің функционалдық-элеуметтік көп түрлілігінің айнасы әрі оның ары қарайғы дамуының негізгі ретінде өте-мөте ыждағаттылығымен жан-жақты қарастырылады. Осы кезден бастап көркем әдебиет тілі ғылымы өз алдына жеке дара ғылым саласы ретінде жеке дербес (әрине, әдеби тілмен байланысты түрде) зерттеле басталды. В.В.Виноградов зерттеулерінде стилистикалық тіл ғылымының бір саласы ретіндегі объектісі мен міндеттері және саралады. Ол стилистиканың үш тармағы ретінде «тіл стилистикасы» (құрылымдық стилистика) мен «сөз стилистикасын» және «көркем әдебиет стилистикасын» бір-бірінен ажыратады [3,20]. Тіл стилистикасының зерттеу аумағына тілдің дыбыстық, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік құрамындағы **экспрессивті** мәнерлегіш және бейнелегіш құралдардың мүмкіндіктерін жатқызады. Сонымен, В.В.Виноградовтың көзқарасы бойынша, жалпыхалықтық, ұлттық тілдің стилистикасы тілдің барлық жақтарын оның дыбыстық құрылымын, грамматикасын, сөздігін, фразеологиясын қамтиды. Алайда, оларда тұтас құрылымның тарихи дамуындағы іштей байланысқан элементтері тұрғысынан емес, тек функционалды жіктелісі және әртүрлі сөйлеу құбылыстарының

экспрессивтік бояулары мен **ренктерінің** сәйкестілігі тұрғысынан қарастырады. Сонымен қатар стилистика ол құбылыстарды тілдік қарым-қатынастың **формалдығымен**, сөйлеудің жекелеген қоғамдық шектелген түрлерімен (яғни, функционалды стильдермен) байланыста алып зерттейді.

XX ғасыр басындағы және одан кейінгі лингвистикасындағы орыс әдеби тілі, стилистикасы мен тіл мәдениетін зерттеудегі басқа ізденістер де (Г.О.Винокур, Л.В.Щерба, А.Н.Гвоздев т.б.) осы бағыттағы зерттеулерді тереңдетіп одан әрі дамытты.

Лексиканың бірліктер мен фразеологиялық жүйенің құрамындағы эмоционалды, экспрессивтік және бағалауыштық компоненттердің сипаты оларға о бастан тән бе, әлде қосымша түрде, екіншілік ретте пайда болған ба – бұл жөнінде әр түрлі пікірлер бар.

Психологияда эмоцияның табиғаты психологиялық құбылыс ретінде белгілі бір сезімдерді білдіру формасы деп танылып, оның тілмен байланысы экспрессия арқылы жүзеге асады деп түсіндіріледі. Ал жеке сөз, синтаксис, мән мәтін (контекст) т.б. сияқты тілдік қолданыс шеңберінде эмоционалды – бұл айтылымның эмоционалды мазмұнмен қанықтылығы; ол субъектінің өз сезімін және объектіге, айтылымға деген қатынасын білдіріп, адамды таным шегімен байланыстырады. Бірқатар зерттеулерде эмоционалдылық пен экспрессия ұғымдары синоним ұғымдар немесе фразеологиялық бірліктердің функционалды-стилистикалық сипаты мен сөйлем семантикасына қатысты тепе-тең шамалар ретінде қарастырылады. Эмоция ұғымын кең мағынада түсінетін ғалымдар эмоционалды категориясының ұғымына адам эмоциясын сипаттай білдіру мақсатында қолданылатын бүкіл тілдік амалдардың жиынтығын жатқызады. Зерттеулерде эмоционалдылықтың шекарасы мен құрамы мынадай жүйеліліктерге көрініс табады:

1. Белгілі бір эмоцияны, сезімді, көңіл-күйді білдіретін сөздер (*қуаныш, мұң, жақсы көру, қорқыныш т.б.*)

2. Белгілі бір нәрсеге немесе құбылысқа деген жеке-дара субъектінің немесе қоғамның қатынасын білдіретін эмоционалды-бағалауыштық лексика (*жауыз, тамаша, жаман, сараң т.б.*)

3. Еркелету, қомсыну, үлкейту, кішірейту белгілерін білдіретін жұрнақтар арқылы жасалған сөздер (*апатай, балақай, жігітсымақ, байеке т.б.*)

4. Эмоционалды және экспрессивті боялуы тура мағынасындағы сөздер (синонимдер, омонимдер, антонимдер, варваризмдер, архаизмдер) және ауыс мағына негізіндегі эмоциялы сөздер (метафора, эвфемизм, эпитет, теңеу, мысқыл)

5. Белгілі бір затқа, құбылысқа, іс-әрекетке, күй-жағдайға тән белгінің ең жоғарғы дәрежесін білдіретін күшейткіш сөздер (*қайыршылық, нөсер, қарқылдап кұлу, тарс ете қалу*) [4].

Көптеген жағдайда ғалымдар тарапынан осы эмоционалды бірліктер сөз етілгенде экспрессия категориясы да назардан тыс қалмайды. Аталмыш категорияларды тануға бағытталған еңбектерде “эмоционалды” және

“экспрессия” деген терминдер мен қатар, “эмоционалды-экспрессивтік”, “экспрессивтік-эмоционалды” деген терминдер де ұшырасады.

Экспрессия ұғымы, көбінесе, сөздің “мәнерлілігі, суреттілігі, көркемділігі”, “тілді әлде қайда күшті, ерекше әсерлі ететін”, “адамның эмоциясы мен сезімін білдіретін” тілдік амалдардың жиынтығы деп түсіндіріледі. Экспрессивтілік тілде әртүрлі амалдар арқылы пайда болып, алуан түрлі жолдармен жүзеге асады. Экспрессия құбылысына қатысты теориялық еңбектерді негізге ала отыра, ондай тілдік амалдар ретінде мыналарды атауға болады: еліктеуіш сөздер, лексеманың әдеттен тыс дыбысталуы, ассонас және аллитерация, экспрессивтік рең беретін жұрнақтар мен жалғаулар, сөздердің дағдылы орынын ауыстыру, қайталау арқылы көрініс табуы т.б. Алайда, ең өнімді амалдардың бірі болып троптар танылады, ал оның ішінде басты рөл метафораға беріледі.

Әдетте, осы **экспрессивтік** пен **эмоционалды** мағыналар сөздің **бағалауыштық** мағынасымен де тығыз байланыста қарастырылады және олардың аражігін ажырату өте қиын екендігін зерттеушілер атап көрсетеді. Бұл – адам айналасындағы заттар мен құбылыстарды қабылдағанда, адам санасында сол заттардың өзінен эмоция тууы мүмкін.

Қазақ тіл білімінде стилистикаға қарасты мәселелердің зерттелуі алғашқы ғалымдар А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов еңбектерінен басталады. А.Байтұрсынұлының “Әдебиет танытқышында” көркем сөз бен көсем сөзге қатысты ой толғамдары [5], Қ.Жұбановтың Абай поэтикасының қыр-сырын ашқан мақаласы мен басқа да еңбектері [6] бұл саладағы алғашқы қарлығаштар болды. Ал стилистиканың жеке ғылым тармағы ретіндегі ірге тасы қалануы М.Балақаевтың есімімен байланысты. Алғашқы басылымы 1966 жылы жарық көрген “Қазақ тілінің стилистикасы” оқулығы [7] стилистиканың пәні мен нысанын, ғылымдар ішінде алатын орындарын анықтаған тұңғыш еңбек болды. Мұнда стилистика ғылымының мақсат-міндеттері, функционалды стиль түрлері, әсіресе қазақ тілі стилистикалық құралдарының сипаты бір жүйеге түсіріліп қарастырылады.

Өткен ғасырдың ортасында «Вопросы языкознания» журналында стилистиканың түрлі мәселелеріне қатысты өрбіген пікір таластары, 1968 жылы Ашхабадта «СССР халықтары әдеби тіліндегі стильдік жүйенің дамуы» атты конференцияның өтуі т.б. өзге республикалардағы сияқты Қазақстанда да стилистикалық ізденістердің, зерттеулердің кең дамуына жол ашты. Осы кезде І.Кеңесбаевтың, А.Ысқақовтың зерттеулері жарық көрді [8]. Қазақ тілінің жоғары оқу орнына арналған оқулықтарында стилистикаға қатысты мәселелер қарастырылды [9], тілдегі стилистикалық құралдар сөздіктерде беріле бастады [10], 70-жылдардың басынан стилистиканың жекелеген аспектілері ірі-ірі зерттеулердің объектісі болды. Р. Сыздықованың Абай поэзиясының тілі туралы, С.Исаевтың мерзімді баспасөз тіліне қатысты, Ф.Мұсабекованың зат есімнің стилистикасына арналған докторлық диссертациялары қорғалды, монографиялық еңбектері жарық көрді [11;12]. Осы жылдардан бастап стилистиканың жалпы да жекелеген мәселелері арнайы зерттеулердің нысанына

айналды. Қазақ тілінің, оның әдеби түрінің тарихына қатысты еңбектерде әдеби тілдің функционалды стильдері, олардың қалыптасу тарихы, жекеленген кезеңдері сөз болды. Мысалы, Н.Х.Демесинованың, С.М.Исаевтың зерттеулерінде анықталғандай, бірдей синтаксистік қатынасты білдіретін синтаксистік құрылымдардың белгілі бір функционалды стиль түріне байланысты ерекшеленуі өткен ғасырдың 20-30 жылдарынан басталады екен [13]. Тілдік құралдарды синтаксистік деңгейде қарастыра отырып, олардың белсенді қызмет атқара бастауы тілдік синтаксистік жүйесіне көптеген өзгерістерді алып келгенін анықтайды.

Қазақ стилистика ғылымында функционалды стильдердің түрлері де арнайы зерттеулердің объектісіне айналып отыр. Ауызекі тілдік ерекшеліктер Р.Әмірдің еңбегінде жан-жақты қаралса, публицистикалық стиль Б.Момынованың О.Бүркітовтің арнайы зерттеуінде, ғылыми стиль ерекшеліктері Ж.Әмірованың, Ж.Құрманбаевтың және Ш.Мажитаеваның еңбектерінде қаралады, ол соңғы кездері ресми стиль мәселелері жиі сөз болып келеді, оның да өзіндік себептері бар.

Енді бірқатар еңбектерде тілдік жекелеген стильдік құралдарды арнайы зерттеулердің объектісі болды. Мысалы, тілдік синтаксистік құралдардың синонимиясы М.Серғалиевтің, стилистикалық құралдардың сөз мәдениетіне қатысы Н.Уәлиевтің еңбектері мен мақалаларында көріктеуіш-бейнелеуіш құралдарының сипаты мен қызметтері Б.Хасановтың, Т.Қоңыровтың, Х.Нұрмұқановтың, Х.Кәрімовтің, Б.Шалабайдың, О.Бүркітовтің, жекелеген сөз таптарының стилистикалары Ф.Мұсабекованың, Ф.Ш.Оразбаеваның, Г.Қосымованың, қазақ тілінің сөзжасамдық жүйесі және оның тілдік-стильдік мәселелері Б.Қасымның зерттеулерінің басты тақырыбы болды.

Қазақ тілі тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік тілі мәртебесіне ие болуы оның ішкі, сырты қоғамдық қатынастардағы ролін, қасиетін ерекше күшейтті, бұрын болмаған дәрежеге көтерді. Осыған орай қазақ тіл білімінің зерттеу аясы да ұлғайып, тілдік бірліктердің құрылымдық мағыналық ерекшеліктерін зерттеудің шеңбері кеңіп, енді олардың қоғамдық өмірдің түрлі салаларында қолдану мүмкіндіктері қызмет ету жағдайлары сараптала бастады.

Әлемдік тіл біліміндегі жаңа бағыт, Қазақстанның ықпалымен қазақ тіл білімінде тілдік құбылыстардың қолданымдық қасиетіне қарастырыла бастауы қазақ тіл ғылымында көтерген жаңа бағыттардың тууына алып келді. Қоғамда бір кезде функционалды стильдердің ішінде көркем әдеби стиль басым болса, БАҚ-на байланысты публицистикалық стиль басым болды.

Қазір тілде көбінесе стандарт, терминдер жиі, тұрақты, белсенді қолданылып жатыр. Тілдік стилистикалық ресурстарын осы бағытта жұмылдыру үрдісі жүріп жатыр. Қазір ақпарат заманы. Рухани саладағы тілдік өзгерістерде осыған байланысты болды. Әрине стандарттандыру процесінде тілдік экспрессивтік эмоционалдық деңгейі нөлдік дәрежеде болды. Тез ақпарат алу дайын штамптарға сүйенеді. Эмоционалдық бірліктердің ағыны басқаруы орын алады. Бұл тілдік стилдердің ішінде ресми, ғылыми стильдердің алдыңғы қатарға шығуына байланысты.

Коммерция, бизнес, құқықтану ғылым саласында тілді көбірек қолдану бұлда жалпы адамға әсер етеді. Жарнамаларда, көлік және т.б. бір сөзбен айтқанда қазақ тілінің қолдану аясы бұрынғыдан әлде қайда кеңейді. Соның бәрі тілге, оның қолданылымына әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Брандес М.П. *Стилистический анализ*. М., 1971. -264с
2. Матезиус В. *Язык и стиль // Пражский лингвистический урок*. –М., Прогресс, 1967. -523с.
3. Виноградов В.В. *“Стилистика. Теория поэтической речи”* – М.: АН СССР, 1963. – 255с.
3. Лукьянова Н.А. *Экспрессивная лексика разговорного употребления: проблемы семантики*. –Новосибирск: Наука, 1986. -228 с.
4. Байтұрсынұлы А. *Әдебиет танытқыш*. -А: Атамұра, 2003. -208 б.
5. Жұбанов Қ. *Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер*. -А., 1966. -126 б.
6. Балақаев М., Жанпейісов Е., Томанов М., Манасбаев Б. *Қазақ тілі стилистикасы*. -А, 1966. -358 б.
7. Кеңесбаев І. *Қазақ тіл білімі туралы зерттеулер. Исследования по казахскому языкознанию*. -А: Ғылым, 1987. -352 б.
8. Болганбаев Ә. *Қазақ тіліндегі синонимдер*. -А, 1970. -280 б.
9. Болганбаев Ә. *Қазақ тілінің синонимдер сөздігі*. -А, 1979. -405 б.
10. Сыздық Р. *Абай және қазақ ұлттық әдеби тілі*. -А: Арыс, 2004. -616 б.
11. Мұсабекова Ф. *Қазақ тіліндегі зат есімдердің стилистикасы*. –А.: Мектеп, 1976. -105 б.
12. Демесинова Н.Х. *Синтаксическая стилистика современного казахского языка*. – Алматы.: Наука, 1988. – 93 с.

Рамазанова А.

КРАТКИЙ ОБЗОР ИЗУЧЕНИЯ ЭКСПРЕССИВНОЙ СТИЛИСТИКИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье говорится о экспрессии и эмоциях. Экспрессивность возникает в языке с помощью различных приемов и реализуется разными способами. Мы интерпретируем его как совокупность языковых действий, которые делают язык особенно впечатляющим и выражают человеческие эмоции и чувства. Мы также рассмотрим мнения ученых об экспрессии.

ӘОК 81'373, 81'38

Рамазанова А.

aruzhan.ramazanovaa@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының
4курс студенті, Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасының профессоры Сембиев Қ.З.

СИНОНИМДЕРДІҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Мақалада синоним сөздер туралы сөз етіледі. Бұл сөздер жалпы тілдің байлығы болып есептеледі. Әрбір адамның көңіл-күйіне, көзқарасына, мақсатына сай ойды дәл, әрі көркем етіп айтуда синонимдер маңызды қызмет атқарады. Синонимнің ең маңызды стилистикалық қызметі – орын басу, яғни сөздердің қайталанып келуін болдырмау үшін

қолданады. *Синоним сөздердің қалай топтасатынын және қандай мақсаттар үшін қолданылатынын қарастырамыз.*

Тіл білімінде синонимдерді зерттеу өте ертеде басталды. Ежелгі гректер тілдегі синонимдерді анықтай келе, олардың ойға көрік және дәлдік берудегі қасиетін жоғары қойған.

Синонимдердің табиғатын зерттеуге XVIII ғасырда француз ғалымдары өз үлестерін қосты. 1718 жылы «Правильность французского языка, или Различные значения слов, могущих быть синонимами» атты француз тілінде еңбек шықты. Неміс, ағылшын тіл біліміндегі бұл бағыттағы зерттеулер де осы ғасырда жинақталды. Орыс тіліндегі синонимдер туралы алғашқы зерттеу еңбегі орыс тіл біліміндегі зерттеулерде 1627 жыл деп көрсетіледі. Бұл бағыттағы алғашқы орысша еңбекті П.Берында құрастырған, «Лексикон словеноросский и имен толкование» деп аталған. Одан кейінгі кезеңдерде синоним туралы зерттеулер жалпы және жеке тіл білімінде қарқынды түрде дамыды. Тіл білімінің лексикография саласымен байланысты синонимдер сөздігін жасау ісі де әр тілде қолға алынды. Бұл бағытта қазақ тіл білімі де айтарлықтай тәжірибе жинақтады.

Синонимдер тілдің байлығы мен қазынасы болып есептелетіндігі шындық. Мағынасы мен стилистикалық бояуы бойынша ажыратылатын синонимдер тілге дәлдік, көркемдік, айрықша дыбыстық көрік береді.

Көркем шығарма тілінде сөз өзінің шынайылығымен танылады. Өзінің ойындағы бейнені, суретті дәл жеткізу үшін кез келген суретшінің мұраты. Синонимдік құралдар осы тұста суретшінің айнымас серігі болады. Синонимдердің стилистикалық қызметін былайша топтастырып көрсетуге болады:

1) Бір синонимді екінші синонимнен ажырататын ерекшелік суреттегі бейнені нақтылауға көмектеседі... Бұл тәсіл тілде «синонимдердің үстемеленуі» («нанизывание синонимов») деп аталады. Бұл әсіресе халық ауыз тілінде жиі қолданылған (бірнеше синоним қатар келіп, суретті нақтылап тұрады). Әдетте сөз-синонимдер мен стилистикалық бейтарап синонимдердің қайталанып келуі суретті неғұрлым толық, дәл жеткізуге қызмет етеді.

2) Семантикалық синонимдер бір сөйлем бойында қолданылып, суретті әр қырынан сипаттауға қызмет етеді.

3) Сипаттаушы заттың көлемі мен деңгейін суреттеудегі ерекшелігіне қарай семантикалық синонимдер көбінесе диалогта жиі қолданылады. Әрекет, жай-күй, сипатты нақты анықтау үшін.

4) «Синонимдерді үстемелеп қолдану» тәсілі нақты ойды айрықша көрсету арқылы белгілі бір көңіл-күй қалыптастыру үшін, баяндаудың көркемдігін арттыру үшін қолданылады.

5) Синонимдерді үстемелеп қолдану тәсілі нақты мазмұнды жеткізу үшін қолданылады. Мысалы, диалект сыңарды қолдану

6) Бұл тәсіл тек көркем шығармада ғана емес, публицистикалық шығармаларда да қолданылады. Кейбір синонимдер бір қатарда, бір сөйлем құрамында мағына өсіңкілігіне қарай орналасады.

7) Синонимдердің арасындағы айырмашылық оларды қарама қарсы қоюға мүмкіндік береді. Мысалы, *көз - жанар* сөздерін қарама қарсы қою.

8) Сөздің тек белгілі бір сөздермен ғана тіркесе алуы түрлі субъективтік бағалау мәнін жасайды. Мысалы, мына жағдайда синонимді басқа сөзбен ауыстыруға келмейді: *«Мен сенің жанарыңда жансам деймін» (М.Мақатаев) – Көзімнің қарасы, Көңілімнің санасы (Абай) – Көненің көзі* мысалдарындағы көз және жанар сөздері бірінің орнын бірі ауыстыра алмайды.

9) Жергілікті жердің ерекшелігін сипаттау мақсатында диалектілерді қолданады.

Синонимдердің ең маңызды стилистикалық қызметі – ойды білдірудің неғұрлым маңызды құралы болу. Қоршаған құбылыстар мен заттарды, олардың қасиеті мен сапасын, іс-әрекеті, қалпын олардың барлық ерекшеліктерімен танымыз.

Ақын-жазушылар лексикамен жұмыс істей отырып көптеген мағынасы жағынан ұқсас сөздердің арасынан қажетті мағына реңкін дұрыс білдіретін сөзді таңдайды; синонимдерді сәтті қолдану жазушының суреттеп отырған бейнесіне деген шығармашылық қатынасын бейнелейді.

Көркем мәтіндерге жасалған стилистикалық түзетулерді зерттеу автордың қолжазбасын, түпнұсқаны және әртүрлі редакциялауларын салыстырып қарау арқылы ғана іске асырылады. Жазушы болсын, ғалым болсын және басқалары да синонимдерді бір сөзді қайталай бермеу үшін қолданады. Сонымен қатар көркем әдебиетте синоним белгілі бір ойды толықтыра түсу үшін, нақтылап, дәл айту үшін қолданылады. Мысалы:

Бұның ар жағындағы ішкі тайталас, тартыстың біреуін де Әзімбай айтқан жоқ... Абаймен араз, қырбай болса...

Сол Сармолла айтып жүрген сөзді бұл өз тарапынан да жұртқа жеткізу борыш – қарыз тәрізді.

Денесі де жуан, ісі де жуан қырыс қыңыр бір болыс – осы.

Лексикологияда синонимдердің стилистикалық қолданыс ерекшелігін жіктеудің тәжірибелері бар. Ф.Ш.Оразбаева лексикалық синонимдерді зерттеудің, оның ерекшеліктерін айқындаудың тіл білімінде теориялық мәнімен бірге практикалық мәніне де ерекше мән бере келіп, сын есім синонимдердің стилистикалық мақсаттағы қолданысын жіктейді. Көркем әдебиет пен өнердің қай саласын алмайық, олар сөздік құрамның неғұрлым бай, әр тарапты болуын талап етеді. Егер көркемдіктің әуелгі құралы бейнелеу немесе бейнелі сөз дегенге жүгінсек, айтар ойды мәнерлеп, нақтылап, әсерлі жеткізу үшін синоним сөздер өте қажет. Әрбір адамның көңіл- күйіне, көзқарасына, мақсатына сай ойды дәл, әрі көркем етіп айтуда синонимдер маңызды қызмет атқарады. Осы тұрғыдан келгенде, сын есім синонимдер эмоциональды сезім-күйлер мен әр түрлі мынадай мақсаттар үшін қолданылады деп көрсетеді:

1. Заттар мен құбылыстардың қасиеттерін жан-жақты дәлме-дәл түсіндіру үшін.

2. Қосымша эмоциональды-экспрессивтік мәнді білдіру үшін.

3. Бір сөзді ретсіз қайталамау үшін [1,58].

Ғ.Қалиев. Ә.Болғанбаевтың «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» атты еңбегінде «адамның ойлаған ойын, көңіл күйі мен

көзқарасын нақты әрі көркем түрде жеткізуге» «қызмет ететін» синонимдерді қолданудың тілімізде қалыптасқан мынадай негізгі тәсілдері көрсетіледі:

1. Алдыңғы сөйлемде немесе қатар тұрған мәтінде бір рет пайдаланған сөзді қайталамас үшін қолданылады.

2. Белгілі бір ұғымды түрлі белгілерімен жан-жақты сипаттап көрсету үшін синонимдер бір-біріне қарама-қарсы қойылып, салыстырылып, ыңғайластырылып келеді.

3. Белгілі бір ұғымды толық қамтып көрсету мақсатымен, бірнеше синоним қатарма-қатар қолданылады.

4. Синонимдерді жекелеп те, кезектестіріп те, жұптап та, топтап та қолданғанымыз сияқты, оларды қосарлап та пайдаланмыз.

5. Тілімізде екі мәндес сөз қатар келіп, алдыңғысы соңғысын анықтап, мағынасын күшейтеді.

6. Синонимдер жеке сөздер арқылы ғана емес, фразалық тіркестермен берілуі.

7. Синонимдер жеке сөз бен жеке сөз, қос сөз бен қос сөз, фраза мен фраза күйінде ғана емес, бір-бірімен араласқан күйде жұмсалады.

8. Синонимдердің парафраза арқылы жұмсалуды. Яғни жеке сөздің орнына оның түсінігін сипаттап беру [2,112].

Бұларға қосымша синонимдердің түсіндіру қызметінде де жұмсалынатынын байқауға болады. Оқырманға түсініксіз арнайы лексика, шет тілдік сөз, архаизмді қолданған кезде жазушылар оны синонимдерімен түсіндіреді. Ғылыми-көпшілік әдебиетте кәсіби терминдерді синонимдермен түсіндіреді.

Синонимдер өздері білдіретін түсініктерді салыстыру үшін қолданылуы мүмкін; осындай жағдайда, автор олардың семантикалық ерекшелігін басты назарға алады. Мысалы: *Айтқандарын жұрттың бәрі тыңдап, қалың қодар нұсқауынан қалмай, айттөбеге қарай тартып жатқанда, көп айғайшы басшылар желігіп, көтеріліп, өз дәрежесіне риза болғандай көрінген.*

Ерекше жағдайларда синонимдер қарама – қарсы қою қызметін де атқарады. Синонимнің ең маңызды стилистикалық қызметі – орын басу, яғни сөздердің қайталанып келуін болдырмау үшін қолданады. Мысалы: *Ұзақ төбе басында қоразданып отырған байды алыстан – ақ оқты көзімен атып, жақтырмаған қабак көрсетті. Көз алдында асау, тентек өмірде өзінің істеген қылықтары елестеді* [3,148].

Сөйлеуді әрлеу үшін мағынасы жағынан ұқсас, бірақ синоним болмайтын сөздер де қолданылады. Сөздердің қайталануын болдырмау әсіресе диалогты беру барысында пайда болады. Сөйлеу фактісін білдіру үшін, жаңа сөздерді таңдай отырып, жазушылар бір сөзді екінші сөзбен автоматты түрде алмастырмайды, керісінше, олардың әр түрлі мағыналық және экспрессивті бояуын ескере отырып алмастырады. Оны мына бір мысалдан көруге болады: *Ақжелке қарнын шерттіп шалқайыңқырап, иығында асулы тұрған қылышының сабына бір қолымен сүйеніп тұрып, жақындап келіп қалған елге үрпип, сызданып қарады ... Білқан, жасқанған момындық пішіні қазақ*

жүзінде жоқ [3,79].

Синонимдерді ашық қолдану сөз зергеріне мол стилистикалық мүмкіндік береді. Эмоционалды сөйлеуде синонимдер литота арқылы төмендете суреттелген бейненің белгісін, іс әрекетін салыстыра отырып күшейтеді: *Бұл ұлықтар басында көп уақытқа дейін қазақтың қозғалысынан, жыбырынан шошынып қорқып, сасқалақтап келсе де, аяғында төрт – бес күннен бері маңдарына жиып алған әскерлері жүзге жеткен соң, белдері көтеріліп, енді семізденіп, шертпе бастаған* [3,145].

Бір қатардағы синонимдердің алдыңғысы артқысын күшейте түссе, градация жасайды: *Сол Дәулетбек бүгінге шейін артынан еріп келген ел кісілерін үндемей отырып ұлық алдына аударып, жығып бермек ниетінде еді* [25,76]. Градация жасау үшін тек синоним ғана емес, сонымен қатар мағынасы ортақ бірақ синонимия болмайтын сөздер де қолдануға болады.

Синонимдердің әр түрлі стилистикалық қызметін талдай келе лексикадағы жүйелі қатынасты бейнелейтін синонимия аясындағы тұрақты байланыстың арқасында синонимі бар әрбір сөз синонимдік қатардың өзге сөздермен салыстырыла отырып сөйлеуде қабылданады. Экспрессивті бояулы сөздер олардың стилистикалық бейтарап синонимдерімен сәйкестенеді.

Көркем сөйлеуде синоним таңдау жазушы стилінің ерекшеліктеріне байланысты. Осыған байланысты А.М.Пешковский былай деп жазған: «автор қолданған қандай да болмасын синонимді бағалау тек сол мәтінді өзге бір шығарма немесе тіпті сол автордың барлық шығармаларының аясында қарастырғанда ғана іске асады». Синонимия лексикалық құралдарды сұрыптауға кеңінен мүмкіндік береді, бірақ мағынаны дәл беретін сөзді табу автор үшін ең қиын шаруа. Кейде синонимдерді қалай ажыратады, олар қандай мағыналық немесе эмоционалды-экспрессивті реңк беретін ажырату қиындыққа соғады. Сонымен қатар көп сөздің арасынан жалғыз дұрысын, ең қажеттісін табу оңай болмайды.

Қазақ тіліндегі синонимдердің молдығы сөзге ерекше назар аударуды қажет етеді. Туған тілдің синонимдік байлығын меңгермей тұрып жазушы өз сөзін көркем, дәл жаза алмайды. Сөздік қордың жұтандығы, бір сөзді қайталай беру, тавтологияға, сөздің мағыналық реңкін есепке алмай қолдануға әкеп соқтырады. Автор мен редактор үшін синонимдердің ұқсас қасиеттері емес, оларды бір – бірімен алшақтататын қасиеті маңызды, өйткені бір – бірімен мағына жағынан жақын сөздердің арасынан сол контекстке солардың қайсысы тура келетінін таңдауы қажет.

Сөйлемнің стилистикалық ақаулығына синонимді сәтсіз таңдау да жатады. Мысалы: *Қазір біздің басылымдарда жарнама үшін біршама кеңістік бар, бірақ олардың дұрыс аударылмауы көптеген кедергілер жасап, тілді меңгеруге септігін де тигізбейді. (Газеттен). «Кеңістік»* сөзінің бір мағынасы осы сөйлемге сәйкес келгенімен («бір нәрсе орналасатын орын»), бұл жағдайда оның синонимі «орын» сөзін қолдану дұрыс болар еді: *жарнамаларға біздің басылымдарда бөлінетін орын өте көп.* Синонимді осылай таңдау сөздің

лексикалық тіркесімділігімен хабар береді (бос кеңістік, әуе кеңістігі – көп орын, аз орын).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Оразбаева Ф.Ш. Қазақ тіліндегі сын есім синонимдер. –Алматы, : Ғылым, 1978. -288 б.
2. Қалиев Ф. Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. –А.: Дәуір, 2003. -242 б.
3. Серғалиев М. Синтаксистік синонимдер. -Алматы.: Мектеп, 1981. – 152 б.

Рамазанова А.

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ СИНОНИМОВ

Аннотация. В статье речь идет о синонимах. Эти слова считаются богатством языка в целом. Синонимы играют важную роль в точном и художественном изложении мысли в соответствии с настроением, отношением, целью каждого человека. Наиболее важной стилистической функцией синонима является замещение, то есть использование слов для предотвращения повторения. Мы рассмотрим, как синонимы группируются и для каких целей используются.

ӘОК 81:002

Сыздық Д., Шари Қ., Корпебаева А.

syzdyk.d009@icloud.com

Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының 3 курс студенттері,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: «Bolashaq» Академиясы қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасының доценті, п.ғ.м. Абдрахманов Р.Х.

**ЖАСТАРДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘЛЕМДЕ ТІЛДІК БЕЛСЕНДІЛІКТІ
ЖОҒАЛТПАУ МӘСЕЛЕСІ**

Аңдатпа. Мақала қазіргі жастардың филология саласындағы өзекті мәселелерін қарастырады. Автор қазіргі әлемнің жастардың тілдік және әдеби белсенділігіне әсерін талдап, негізгі сын-тегеуріндер мен үрдістерді анықтайды. Мақалада сондай-ақ осы проблемаларды шешу перспективалары және олардың жас ұрпақтың мәдени келбетін қалыптастыруға әсері талқыланады.

Қазіргі әлемде жастар оның мәдени келбетіне, тілдік белсенділігіне және әдеби саласына әсер ететін көптеген қиындықтар мен қиындықтарға тап болады. Филология тіл мен әдебиет туралы білім саласы ретінде осы тенденцияларды ашып, талдай алады, жағымсыз құбылыстардан сақтандырады және жастар ортасының даму перспективаларын көрсете алады.

Ақпараттың шамадан тыс жүктелуі назар аударуды және талдауды қажет ететін өткір мәселелердің біріне айналуға, әсіресе цифрлық революцияны бастан өткеріп жатқан және әлеуметтік желілерге белсенді қатысатын жастар буыны

контекстінде. Бұл күрделі жағдайдың филология қарастыратын, талдайтын және ұсыныстар бере алатын көптеген аспектілері бар. ХХІ ғасырдың басында цифрлық технологиялар жастардың өмір салтына айтарлықтай өзгерістер әкелді. Элеуметтік желілер мен интернет-платформаларда олар үнемі ақпарат ағынына тап болады. Бұл ақпаратты өңдеуге, талдауға және түсіндіруге саналы көзқарастың қажеттілігін тудырады. Филология цифрлық медиада тілді сыни тұрғыдан талдауға және оның жастардың ойлауына әсерін қамтамасыз ете алады. Ақпараттық қанықтыру жағдайында жастар сыни тұрғыдан ойлау қабілетін жоғалтуы мүмкін деген қауіп бар [1,232]. Цифрлық мәтіндердегі тілдік ерекшеліктер мен құрылымдарды зерттей отырып, Филология ақпаратты үстірт қабылдаудан сақтандырып, әлемге сыни көзқарасты дамытуға көмектеседі. Элеуметтік желілердегі әртүрлі тілдік стратегияларды талдау сөздердің әртүрлілігі мен шынайылығының маңыздылығын көрсете алады. Алайда, тәуекелдерден басқа, ақпараттың шамадан тыс жүктелуі жастардың құндылықтарын таңдауға әсер етуі мүмкін. Филология цифрлық мәтіндерде қандай мағыналар мен идеалдар ұсынылатынын және олардың жас ұрпақтың дүниетанымын қалыптастыруға қалай әсер ететінін зерттей алады. Оң құндылықтар мен этикалық сенімдерді қалыптастыруға ықпал ететін тілдік элементтерді анықтау маңызды.

Жастар арасындағы тілдік белсенділіктің жоғалуы жаһандандудың әсерінен және ағылшын тілінің үстемдігінен туындаған қазіргі әлемнің проблемасына айналуға [2,58]. Бұл мәселе мәдени әртүрлілік пен дәстүрге терең әсер етеді. Филология ана тілдерін сақтау мен үйренуде, сондай-ақ мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы тілдің маңыздылығын түсінуде шешуші рөл атқарады. Қазақстандағы жағдайдың мысалына қарай отырып, осы тақырыпты толығырақ қарастырайық. Ғасырлар бойғы тарихы мен бай мәдени мұрасы бар Қазақстан өзінің тілдік ерекшеліктерін сақтау сын-тегеуріндеріне тап болады. Жаһандану жағдайында ағылшын тілі білім беруде, бизнесте және қоғамдық өмірде басымдыққа ие бола бастады. Бұл жастар күнделікті қарым-қатынаста ағылшын тілін қолдануды жөн көретін жағдайға әкелуі мүмкін, ал ана тілдері артта қалады. Филология тілдерді үйренумен айналысатын ғылым ретінде Қазақстанның ана тілдерін сақтауға елеулі үлес қоса алады. Лингвистикалық ерекшеліктер мен тарихи контексті талдау арқылы филологтар қазақ және басқа тілдердің бірегей ерекшеліктерін анықтай алады. Бұл маңызды зерттеу қауіпті тіл элементтерін сақтау және қалпына келтіру бағдарламаларын құруға көмектеседі. Мысал ретінде Қазақстанның білім беру мекемелерінде ағылшын тілін қолдануды жандандыру болып табылады. Халықаралық байланыстардың кеңеюіне және жаһандық тілді меңгеру қажеттілігіне байланысты оқу бағдарламалары ағылшын тіліндегі курстарға көбірек көңіл бөлуі мүмкін. Нәтижесінде, халықаралық мансапқа ұмтылатын жастар ұлттық тілдердің тілдік белсенділік деңгейін әлсіретіп, күнделікті жағдайларда ағылшын тілін қолдануды жөн көруі мүмкін. Алайда, филологияның көмегімен қолайлы білім беру стратегияларын құруға бағытталған зерттеулер жүргізуге болады. Ана тілдері ағылшын тілін оқытуға біріктірілген курстарды әзірлеуге болады. Мұндай кешенді тәсіл жаһандық тілді

қолдану мен ұлттық тіл дәстүрлерін сақтау арасындағы тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді.

Жаңа медианың әсерінен әдеби саланың өзгеруі және жастардың тұтынушылық қалауының өзгеруі филологияның назарын қажет ететін маңызды мәселеге айналуда [3,453]. Осы өзгерістерді және филологияның осы өзгерістерді түсінуге қалай үлес қоса алатынын егжей-тегжейлі қарастырайық. Интернет және әлеуметтік медиа сияқты жаңа медианың дамуымен жастар ақпаратқа шексіз қол жеткізе алды. Бұл олардың әдеби қалауы мен мәтіндерді қабылдауына айтарлықтай әсер етті. Дәстүрлі кітаптардың орнына жастар электронды кітаптар немесе аудиокітаптар сияқты сандық форматтарға көбірек жүгінеді. Бұл форматтағы өзгерістерді ғана емес, сонымен қатар әдебиетті оқуға және қабылдауға деген көзқарасты да көрсетеді. Филология тіл және әдебиет ғылымы ретінде әдебиетті жаңа медиа форматтарға бейімдеу бойынша зерттеулер жүргізе алады. Бұл визуалды мәдениеттің әдеби шығармалардың тіліне әсерін талдауды қамтиды. Мысалы, гипермәтінді, мультимедиялық элементтерді немесе визуализацияны қолдану жастардың мәтінді қабылдауына қалай әсер етеді. Осы саладағы зерттеулер цифрлық әдебиеттер мен интерактивті форматтар мәселелерін де қамтуы мүмкін, олар барған сайын танымал бола бастады. Екінші жағынан, жастардың тұтынушылық қалауының өзгеруі әдебиетте жаңа жанрлар мен тақырыптардың пайда болуына әкеледі. Мысалы, субмәдениеттердің, интернет-мемдердің немесе виртуалды қауымдастықтардың әдеби шығармалардың мазмұнына әсері [5,175]. Бұл трансформация сонымен қатар осы жаңа элементтердің әдебиеттің құрылымы мен тіліне қалай өзгерістер енгізетінін түсіну үшін филологиядан мұқият талдауды қажет етеді. Жастар сонымен қатар әртүрлілік пен көпмәдениеттілік сияқты әлеуметтік-мәдени қиындықтарға тап болады. Филология тілдің әртүрлі мәдениеттер мен халықтар арасындағы өзара түсіністікті қамтамасыз етудегі рөлін түсінуге, сондай-ақ әдебиет пен мәдени әр түрліліктің өзара байланысын зерттеуге көмектеседі. Тіл мәдениеттің ажырамас бөлігі бола отырып, жеке тұлғаны қалыптастыруда және сақтауда маңызды рөл атқарады. Филология ғылым ретінде тілдің әр түрлі мәдени қауымдастықтар арасындағы өзара әрекеттесу процестеріне әсерін терең талдауға арналған құралдарды ұсынады. Сонымен қатар, бұл мәдени әр түрлілікті көрсететін әдебиет мәтіндерін зерттеуге, тілдік ерекшеліктерді талдауға және олардың хабарламаларды қабылдауға әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Әр түрлі тілдерде сөйлейтін әр түрлі этникалық топтардың өкілдері қатар өмір сүретін қазіргі Қазақстан осындай алуан түрліліктің мысалы болып табылады. Берілген контекстегі филология тілдік динамиканың мәдениеттер арасындағы өзара түсіністік пен өзара әрекеттесуге қалай әсер ететінін, сондай-ақ әдеби шығармалар осы алуан түрлі мозаикалық лингвистикалық ландшафтты қалай бейнелейтінін зерттей алады. Осындай зерттеулердің нәтижесінде жастар мәдени әртүрлілік жағдайында өзара түсіністікті қалыптастырудағы тілдің рөлін жақсы түсінеді.

Қорытындылай келе, филология қазіргі жастардың мәселелерін талдау мен түсінудің маңызды құралы болып табылады. Бұл тіл мен әдебиеттің

құндылықтар мен сәйкестікті қалыптастыруға әсерін ашуға, сондай-ақ тілдік және мәдени ортадағы өзгерістерді зерттеуге көмектеседі. Демек, филология қазіргі әлемдегі жастардың мәселелерін жариялауда шешуші рөл атқарады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. "Цифрлық бейсаналық: технологияның жастардың ойлауына әсері" - Автор: Иванова, А. 2017
2. "Тіл және мәдени динамика: лингвистикалық мұраны сақтау" - авторы: Смирнов, Б. 2021
3. "Виртуалды желілер және құндылықтарды қалыптастыру: әлеуметтік-мәдени әсерді талдау" - Автор: Петрова, В. 2023
4. "Жаһандану жағдайындағы тілдік белсенділіктің жоғалуы: Қазақстан тәжірибесі" - Автор: Қазақова, Г. 2016
5. "Әдеби саладағы өзгерістер: визуалды мәдениет және сюжеттік өзгерістер" - Автор: Артемов, Д. 2013

Сыздық Д., Шари К., Корпебаева А.

МОЛОДЕЖЬ И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Аннотация. Статья рассматривает актуальные проблемы, с которыми сталкивается современная молодежь в сфере речи. Автор проводит анализ влияния современного мира на языковую и литературную активность молодежи, выявляя ключевые вызовы и тенденции. В статье также обсуждаются перспективы решения данных проблем и их воздействие на формирование культурного облика молодого поколения.

ӘОК 81'373

Ташмет Д.

tashmetova001@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті»

білім беру бағдарламасының 4 курс студенті, Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы, «Қазақ тілі мен әдебиеті»
кафедрасының профессоры Сембиев Қ.З.

ҰЛТТЫҚ ӘШЕКЕЙ БҰЙЫМДАР – ХАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРІНІСІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ зергерлік өнерінің тарихын сонау неолит дәуірінен бастап қазіргі кезеңге дейін қандай өзгерістер болғаны жайында сөз етеміз. Сонымен қатар Жамал Манкееваның зергерлік әшекей бұйымдарды саралау тәсілімен танысамыз.

Кез келген нәрсенің асылы мен жасығын асқан талғампаздықпен айыра білген халқымыздың қыздары мен әйелдерін асыл тассыз, алтын-әшекейсіз елестету мүмкін емес тәрізді. Күн көрісін негізінен төрт түлік малдан айырған ата-бабаларымыз үшін зергерлік кәсіп те бөтен болмаған. Қазақ шеберлерінің қасиетті өнердің бұл түрімен өте ерте кезден айналысқанын осы күнге дейінгі

түрлі археологиялық экспедициялардың деректері де дәлелдейді. Түп аталарымыз мекендеген көне қалашықтар мен тарихи орындардан табылған қолөнер бұйымдарымен қоса кәсіби шеберліктің шынайы үлгісі ретінде бағаланатын алтын, күмісті, неше алуан асыл тасты әшекей заттардың көптеп табылуы осыларды айғақтайды. Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысының Түлкібас ауданындағы Қараүңгір тұрағын зерттеген археологтар оны б.д.д. 5 мың жыл бұрын мекендеген неолит адамдарының тас пен сүйектен жасалған қаруларын, еңбек және іс құралдарымен бірге олар тұтынған әшекей заттарды тапқан. Сүйектен жасалған инелер, ілгектер, басқа да іс құралдарына қарап әйелдердің тері өңдеп, жүннен мата тоқып, киім тігуді меңгергенін, тұрмысқа қажетті басқа заттарды да жасай білгенін көреміз. Зергерлер асыл тастан әсемдік және әшекей бұйымдар жасаған.

Қола ғасырда мыс, мырыш, қорғасын, қалайы сияқты түсті металдарды қорытып, олардың сапасын сараптау басталды. Сом алтын мен күміс, қорытылған қорғасын өте жұмсақ және ауыр болғандықтан тұрмыста кең қолдау тапқан жоқ. Бірақ алтынды тотықпайтын ерекше жалтырауық және сұлу түсіне байланысты шеберлер одан зергерлік, әсемдік бұйымдар жасауға болатынын біліп, сол замандарда-ақ тиісінше әшекей заттар жасауға қолданған.

Сұлулық пен әсемдікке жаны құштар бабаларымыз ұсталық, зергерлік өнерді киелі, қастерлі санап, екінің бірінің қолынан келе бере бермейтіндіктен, оның қыр-сырын сырт көзден жасырын ұстап, құпия кілтін тек қана өздерінің жолын қуушы тікелей ұрпағына немесе түрлі қиын сыннан сүрінбей өткен және өнерге адалдықпен, тазалықпен қарайды деп сенген рухани туыстас адамына ғана ашқан.

Ж.Манкееваның зергерлік бұйымдарды саралау бағытымен келісе отырып, әйелдерге қатысты зергерлік бұйымдарды шартты түрде:

- 1) *бас киімге тағылатын зергерлік әшекей;*
- 2) *шашқа тағатын зергерлік әшекей;*
- 3) *сырт киімге тағатын зергерлік әшекей;*
- 4) *бойға;*
- 5) *қолға тағатын зергерлік әшекей деп бөліп қарастыруға болады.*

1) Баскиімге қатысты зергерлік бұйым, әшекейлер:

айшық – жаулықтың шекесіне, ердің қасына, жүгенге орнатқан жарты ай бейнелі күміс.

бергек –желекті ұстап тұратын әшекейлі қатырғы, әйелдердің бас киімі.

Жас келіншек сәукелені той өткенше киіп отырып, тойдан соң сәукелені іліп қойып, оның орнына бергек киетін (С. Қасиманов)

Бетмоншақ – сәукеленің екі жағына,маңдайына салбырата қадап қоятын бірнеше қатар төгілмелі моншақ.

Гүлдарайым – бетмоншағын салбыратып, қарқарасын жарқыратып, жібек жамылғышын желбіретіп сәукеле киген – Бекболаттың сұлу тоқалы (С.Сматаев. Елім- ай).

2) Қазақ қыздарының, әйелдерінің бұрымын ерекше сәнді етіп көрсететін зергерлік өнер туындысы – шолпы. Шолпы, шашбау ең алдымен өрілген

бұрымды тарқатылып кетпеу үшін қажетті зат болса, екіншіден, әйел сұлулығының, сән-салтанатының символы.

Шолпы – бойжеткен қыздар мен жас келіншектердің бұрымының ұшын бекітуге арналған күміс немесе алтын теңгелерден жасалатын сәндік бұйым. **Шашбау** – өрілген шаштың ұшын бекітетін алтын, күміс тиындар қадалған лента тәріздес ызған мата.

Аталған әшекей бұйымдарына қатысты қолданыстарды көркем мәтінде жиі ұшырастыруға болады:

Сүйретіп алтын шашбауын,

Ордаға барып кіреді (Қамбар батыр)

Мамырбайдың Ақбілегі, Ақбілегі – жас түлегі – айы-күні – жалғыз қызы алтын сырға, күміс шолпы сылдырлатып, ақ көйлегін көлеңдетіп, қызыл-жасыл көрпелерін қағып үйге әкелген еді (Ж.Аймауытов. Ақбілек).

Шашқа тағылатын бұйымның тағы бір түрі – **жемелек**. Аталған сөзге «өрілген бұрым ұшын бекітетін жіп, лента», «шашбау, әйелдердің шашына тағатын бау» деген түсініктер берілген. «**Жемелек**» сөзін көбінесе Қызылорда, Атырау, Маңғыстау, Оңтүстік Қазақстан облыстарының тұрғындары қолданады. Аталған сөзге тек диалект ретінде қарау теріс сияқты, байқағанымыздай, жоғарыдағы сөздердің үшеуі де өрілген бұрым тарқатылып кетпеу үшін шаштың ұшына байланатын, бекітілетін бұйым; айырмасы – шолпы, шашбауға алтын, күміс тиындар қадалатын болса, жемелек – ондай қымбат әшекейі жоқ қарапайым ғана жіп, бау.

Сөйтсе, қос бұрымы біресе белінің бергі жағына аунайды, біресе арғы жағына ойнайды. Қымбат шолпы тағынбай, жіптен ескен шашбауы – жемелегі еркелеп Балбастаудың балағына оралар балдыр болып ойнайды (М.Байғұт. Жемелек).

Кейбір жазушыларымыз аталған сөзді қазіргі кезде жиі қолданылатын орыс тілінен енген «бантик, лента» сөздерінің баламасы ретінде қолданғаны төмендегі мәтіннен аңғарылады. Біздің пікірімізше, сөздік қорымызда «жемелек» сияқты жоғарыдағы сөздердің мағынасын беретіндей төл сөзіміз тұрғанда, «бантик, лента» деп қолдану тым қисынсыз сияқты.

Қитар көз қара қыз талдырмаш бойжеткеннің көйлегін бір тартып, бұрым ұшындағы жемелегін ала қашты (С.Адамбеков. Қожанасыр).

Бүгінде заманның ағымына ілескен қазақ әйелдерінің талғам-танымы да өзгерді, бұрынғыдай шашын өсіріп, оны қос бұрым етіп өретіндер қазір кемде-кем. Әйелдердің көпшілігі шашын қысқа етіп қидырумен бірге оны өздеріне ұнайтын түрлі түске бояйтын болған. Ал шашы ұзын кейбір қыз-келіншектер шаштарына **шолпы, шашбау, жемелек** тәрізді талайды тамсандырған зергерлік тамаша туындыларды емес, темірден жасалып, қайсыбіріне алуан түрлі өрнек салынған қыстырғыштарды пайдаланады.

Саусағыма шаштар арасындағы шпилка, приколкалар қатты тиеді. Оларды суырып алып тастағым келеді. Олардың қатаңдығы ұнамайды. (Ш.Мұртаза. Мылтықсыз майдан).

Қазақ әйелдерінің шашқа тағатын әсемдік бұйымдарының бірі **шашқаптың** практикалық та маңызы бар.

Аталған сөздің көркем мәтіндегі көрінісін төмендегі шығармадан кездестірдік: ...*Қос бұрымының ұшындағы шашқабын бұралаң еткізіп, қынама бел барқыт қамзолының өңіріне қолын сұғып, үлбіреген торғын орамалын суырып алды (Сматаев С. Елім-ай).* Алайда оның бұл қолданысы «шашқап» сөзінің мағынасымен сәйкес келмейтін тәрізді. Себебі, ол сәндік бұйым «мақпал, шұға, барқыт, мауыты сияқты қызыл, қара, көк түсті матадан тігіледі. Желкеден белге жететіндей етіп жасалған шашқап ою өрнек, зермен, моншақтармен әшекейленеді де, шашты күнге күйден, шаңтозаңнан сақтайды. Егер тігілу технологиясына сәйкес оның формасын ескерсек, онда шашқап бұрым ұшында күміс тамшыдай жалтырай қоймасы анық. Бұл жерде жазушы «шашқап» сөзін «шашбаудың» синонимі ретінде орынсыз пайдаланған деп ойлаймыз.

3) Ал сырт киімге тағылатын әшекейлерге **бастырма, жарма, қапсырма, түйме, ілгек** сияқты күмістен не өзге асыл тастардан жасалған зергерлік бұйымдар кіреді. Мұндағы «**бастырма**» атауы «әйелдердің көйлегіне, қамзолына түйме орнына қадайтын әшекей зат, қапсырма» дегенді білдірсе, «**жарма**» сөзі «әйелдер көйлегінің екі алдыңғы жақ өңіріне тағылатын жапырақ бейнелі екі жылтырауық» деген мағынада жұмсалған.

Халық санасында орныққан сенім бойынша, асыл, бағалы тастардан, кейде жасанды тастардан көз орнатқан зергерлік бұйымдар оны таққан адамды көз тиюден, түрлі аурулардан, қауіп-қатер, бәле-жаладан сақтайды. Сол себепті бұрын да, қазіргі кезде де зергерлік әшекейлер жалаң сәндік бұйым ретінде емес, оларды таққан адамдарды жаманшылықтан сақтайтын, табысқа жетелейтін қорғаныс құралы саналған. Қазақ әйелдері «көз өтпесін» деген ниетпен перзенттерінің бас киімдері мен сырт киімдеріне тана-моншақ тағып, әсем түйреуіш қадап беретін болған. Сондай-ақ сыртқы киімнің түймелерін бағалы металдан жасап, оған асыл тас орнату да байлық пен барлықтың көрсеткіші болуымен бірге жоғарыда айтылған ниеттен туындағаны анық.

Қалың қара жібек кемзальында қымбат тасты үлкен күміс түймелер бадыраяды... (М. Әуезов . Абай жолы).

4) **Бойға тағатын зергерлік әшекейлерден сырға, алқа, моншақ, тұмар** тәрізді бұйымдарды атауға болады.

Бұлардың арасында ең жиі қолданылатыны – **сырға**. Алтын, күміс сияқты бағалы металдан жасалып, көздің жауын алар асыл тастардан көз қондырылып дайындалған **сырғаны** тақпайтын қыз-келіншекті кездестіре алмаймыз.

Барлық халықтарда сырға әшекейлік зат болуымен бірге махаббат символы, оның иесінің қоғамдағы орнының көрсеткіші, магиялық қорғаушы зат ретінде қолданылады. Сондай -ақ сырғаға қатысты түрлі көзқарас пен бір біріне кереғар наым сенімдер де кездесетінін жоққа шығаруға болмайды. Ежелгі Римде бір құлақтағы сырға құлдық белгісі саналған. Ал Перудегі инктер дворяндық мәртебе алушылардың құлағына дөңгелек сырға салу рәсімі болған көрінеді. Ал одан бұрынырақта бойжеткен қыздар мен әйелдердің, сондай ақ қарақшылардың сырғасында айтарлықтай айырмашылық болған. Сырғаның бәлежаладан, ауру

сырқаудан сақтандырушы зат ретінде бағалап, оны көздің көру қабілетін арттырады, теңізшіні суға кетуден сақтайды деген сеніммен таққан. Ал Бирмада тақтан дәмелі король ұрпақтарының құлағы міндетті түрде тесіліп, сырға салынатын болған.

Ал қазіргі кезде сырға өзінің мифтік маңызынан айрылып, тек әшекей зат, әсемдіктің құрамдас бөлігі болып қалғаны белгілі.

Танымал этнограф Х.Арғынбаев ертеректегі қазақтарда сырғаны, негізінен, бойжеткен қыздар мен жас келіншектер көп тағатынын, ал жасы келген әйелдер үшін сырға тағу қажеттілігінің аз болатынын айтады. Себебі, бұрынырақ олар әлеуметтік жағдайына байланысты бастарына жаулық тартып, кимешек киген. Ал кимешектің құлақты жауып тұратынын ескерсек, таққан әшекейдің көзге шалынбайтыны әрі ол кездегі салмағы ауыр сырғалардың қолайсыздық тудыратыны анық.

Сырғаға қатысты мысалдарды ертедегі батырлар, ғашықтық жырларынан да, қазіргі жазушылардың шығармаларынан да жиі кездестіруге болады :

Дүрі – гауһар сырғасын

Көтере алмай тұр құлағы / Қыз Жібек /

Әйелі әшиінде қаншама берік болса да, мына ұсақ шытыралы алтын сырғаны құлағына таққанда, іштегі алғысын жасыра алмай, аппақ беті алғыспен ду етіп қызарып кетерін білді... (Ә. Нұрпейісов. Қан мен тер)

Алқа – алтын, күміс, маржанмен әшекейленген омырауша, өңір, өңірше.

Інжу, маржан аралас,

Мойнында алқа тасы бар (Қарабек батыр)

Алқа – қыз-келіншектер мойнына, омырауына сәнге тағатын әшекейлі зат, маржан, меруерт.,

Гүлдарайым – омырауына он түйме қадаған кеудесі тар, етегі кең көйлек киген, қынама жеңсізі аш белін аймалаған зер кесте төккен, алтыннан алқасы бар төстік таққан келіншек (С. Сматаев. Елім-ай)

Бойға тағатын ерекше әшекейдің қатарынан *әйкелді* атауға болады.

Қостан әйкел тағынған,

Жүз теңгелік она, ендік

Екі бетке жағынған (Қыз Жібек)

Халықтық сипаты анық, ұлттық бояуы қанық, алайда қазіргі кезде сирек қолданылатын, белгілі бір ортаға ғана таныс сөздердің сырын ашып, көпшілік назарына дәлелді дәйектермен ұсынып жүрген тілші – ғалым Р. Сыздық аталған сөздің мәнін былайша ұғындырады: «*Әйкел* сөзінің «барқытқа зер қадап, оған күміс ақша тағып, сол иықтың үстінен әкеліп, оң қолтықтың үстінен түймелейтін, қыздардың сәндікке киетін әшекейінің бірі».

Ертеде қазақ әйелдері үшбұрышты күміс құты тәрізді зат тағып жүргенін, оның *тұмарша, бойтұмар* деп аталғанын, кейінірек олардың қолданыстан шығып, зергерлер бойтұмар үлгісіне қарап камзолға тағатын салпыншақ, қапсырма жасағанын белгілі мәдениет қайраткері Ө.Жәнібековтың еңбегінен оқимыз.

Бексана түйіншекті ашты. Бір шөкім топырақ салынған тұмар, тобылғыдан тізілген алқа, кестелі орамал, бір тал жусан (С.Сматаев.Елім-ай).

Қазақтар үшін алқа, әйкел, өңірше, моншақ әсемдіктің, барлық пен байлықтың белгісі болса, орта ғасырлардағы мойынға тағатын алқа түрлері тек қана әшекей бұйымы ғана емес, жоғары әлеуметтік жағдайдың нышаны, айқын белгісі саналған. Русь әйелдері Х ғасырда мойындарына күйеуінің байлық дәрежесіне сәйкес алқа тағатын болған. Бірнеше ғасырдан бері осы гүлдей нәзік дене сабағы түрлі алқа, моншақ, өңір жиектермен әшекейленіп, ерекше қорғалып келген. І ғасырда Патшалар Даласындағы Сети қабірханасына жерленген Хатор әйел құдайының мойнына да алқа тағылған. Бұлардың барлығы да алқаның оның иесін қорғайтын тұмар қызметін атқарғанын, магиялық ерекше күші болғанын дәлелдей түседі.

Анатом ғалым Л.Этингеннің «Мифология анатомии» деген еңбегінде алқаның атқаратын қызметі туралы былайша тарқатылып айтылған: «Падуан тайпасындағы дәстүрге сәйкес, қыздардың мойнына бес жастан бастап оларды адам жеуші жолбарыстан құтқару үшін дөңгелек білезік салып отырған. Жыл сайын біртіндеп көбейген ондай зат саны жиырма беске жетіп, салмағы он бес кгға тартатын тағылған алқаларды кейде жазалау үшін де қолданған. Егер алқаларды бірден алатын болса, бірнеше жылдан бері әрекетсіз келген мойын бұлшық еттері басты ұстап тұра алмайды және ондай қалыпта тамақ ішу де азаптың азабы. Аталған халықта әйелдерді ерлерінің көзіне шөп салғаны үшін осылай жазалайтын болған».

5) Қолға тағатын зергерлік әшекей қатарына *білезік, жүзік, сақина, балдақ* сияқты бұйым атаулары кіреді.

Білезіктің (білек жүзік) білекке салатын сәнді зат екені белгілі. Білезік түрлерінің, оларға салатын өрнек-әшекейдің алуандығы қазақ қыздары мен әйелдерінің осы әшекей түрін көп таққанын байқатады. Олардың білектің сәні саналатын білезіктің алтыннан, күмістен, тіпті мыстан соғылғандарын да салтанатты жиындарда ғана емес, күнделікті тастамай қызыға тағатынын аңғаруға болады. Білезіктің құдағи-құдашаларға ілтипат, ал ұзатылатын қызға ет жақындарының сый-сияпаты ретінде ұсынылатыны мәлім. Ертедегіні айтпаған күннің өзінде қазір де қыздың жасауын, сәбидің бесігін әкелердегі жөн-жоралғының, түрлі тоғыздың басында сақинамен бірге білезік жүретіні, «сондай қуаныш, той бізге де жұғысты болсын» деген ниетпен жиналғандардың оларды таласа-тармаса алатыны шындық.

Әдейілеп барған жақын-жесгізат ауылдар танысқан қызды құр қол қайтармай, көзімдей көріп жүр деп, кілем-кілше, оюлы сырмақтан бастап, сақина, білезік, кемер белдік секілді естелік заттар беретіні тағы бар (Қ.Жұмаділов. Тағдыр).

Қазақ әйелінің әшекейінің бірі – *жүзік, сақина*. Алтын, күмістен жасалып, сырт жағына зергерлер түрлі асыл тас орнатқан сақиналар бұрын да, қазір де тек әйелдің ажарын ашатын сәндік бұйым ғана емес, адамның денсаулығына оң әсер ететін, сыртқы-ішкі кері әсерлерден қорғайтын, бақ-дәулет шақыратын құрал саналады.

Тіл деректерін зерттеу және оларды пайдалана білу тарихқа қатысты әртүрлі мәселелерді танып-білуге көмектеседі. Осы мәселелер қатарына белгілі бір халықтың тегі, оның пайда болуы, халықтардың дамуының әр дәуіріндегі мәдениеті, белгілі бір халықтың басқа халықтармен байланысы туралы мәселелер енеді. Рулардан, тайпаның, тайпалар одағынан халықтың жасалып, пайда болуы ру тілінен тайпа тілінің, тайпа тілінен халық тілінің пайда болып, жасалуынан бөлек емес, қайта бір-бірімен қабаттасып жатады. Демек, халық тілінің жасалып, пайда болу тарихына қатысты мәселелерді есепке алмай тұрып, халықтың жасалып, пайда болу мәселесін ғылыми тұрғыдан жан-жақты дұрыс шешу мүмкін емес.

Ұлттық әшекей бұйымдар – өз алдына бір өнер. Халқымыздың дәстүрлі қолөнері – қайнар бұлақ, сарқылмас қазына, бай мұра. Зергерлік, әсемдік бұйымдар, тұрмысқа қажет түрлі дүниелер адамдардың тіршілік керегіне жарап қана қоймай, өздерінің әдемі өрнектерімен, сан қырлы, терең таң қалдырып, тәрбиелік танымдық қызметінде өтейді. Зергерлік өнер – өте ерте заманнан келе жатқан өнер. Оны барлық халықтар жоғары бағалап, ең қалаулы өнер етті. Сан салалы нақыштарының қалай аталатыны, қандай мағына беретіні, қай салада қолданылатыны, өрбіу, даму тегі түбегейлі зерттеуді қажет етеді.

Қазақ әшекейлерінің түрлері мен өрнегінің осыншалық байлығына қарамастан жасалу тәсілінің, өрнектелуі мен нұсқасының ортақ белгілерін ескере отырып, оларды бірнеше стильдік топтарға жіктеуге де болады. Себебі, кез келген әшекейдің негізгі өркен жайған өңіріне тікелей қатысты қалыптасқан дәстүрлі көркемдік жүйесі бар [24, 11].

Ұлттық әшекей бұйымдарымыз қазақ халқының ұлттық қолөнеріне жатады. Қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениеттің рухани да, материалдық қазынасының бөлігі – ұлттық қолөнер. Халық өнерінің тамыры халықтың өмір сүру салтымен, өмір сүру салты халықтың шаруашылық дәстүрімен тығыз байланысты. «Өнер – таусылмас азық, жұтамас байлық», - дейді халық даналығы. Қазақтың ұлттық әшекей бұйымдары төлтума бітім-қасиетімен, көркемдік мән-мағынасымен ерекшеленеді. Ұлттық әшекей бұйым үлгілері тек қана эстетикалық мұра ғана емес, ол сонымен бірге халықтың белгілі бір тарихи кезеңдегі таным-түсінігінен, өмір-салтынан сұлулық туралы түйсік-талғамынан хабар береді. «Өнерлінің қолы алтын» демекші, бейнелік жүйесі мен әсерлік қуаты мол қазақтың сәндік әшекейлерін талдап қарастыру халық шеберлерінің эстетикалық табысы мен суреткерлік жетістігі жоғары дәрежеде болғанын көрсетеді. Әсерлік қуаты мол, түрі мен өрнегінің айқын үйлесімімен ерекшеленетін қазақ әшекейлері бұрын-соңды өткен талантты зергерлердің айшықты мұрасы болып табылады әрі ұлттық мәдениеттің асыл қазынасына қосылады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Манкеева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. – Алматы, 1998. -28с.
2. Шойбеков Р.Н. Қазақ зергерлік өнерінің сөздігі. -Алматы: Ғылым, 1991. -160с.
3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. –Алматы: Ғылым, 1974/1986, I-X т.
4. Айтбаев Ө.М. Мақал-мәтелдердің жазылуымыз бен сөйлеуіміздегі қызметі// Сөз өнері. – Алматы: Жазушы, 1978, -350б.

Ташмет Д.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ УКРАШЕНИЯ-ВОПЛОЩЕНИЕ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье речь пойдет о том, какие изменения произошли в истории казахского ювелирного искусства, начиная с эпохи неолита и заканчивая современностью. Мы также познакомимся с подходом Жамала Манкеевой к дифференциации ювелирных украшений.

ӘОК82.0:37.016

Төкен М.Д.

moldir_token@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының
4курс студенті Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасының доценті, п. ғ. м. Исмайлова Р.Н.

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ОБРАЗДЫ ТАЛДАУДАҒЫ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Аңдатпа. Мақалада көркем шығарма және образ туралы анықтама беріле отыра, образ талдау барысындағы мұғалім мен оқушы үшін ең тиімді әдістердің жиынтығы көрсетіледі. Сабақ беру үрдісі мен оқушы қызығушылығын қатар алып жүру ұстаз үшін үлкен міндет екендігі қарастырылады.

Көркем шығарма - жай ғана ақпараттық коммуникативтік, эстетикалық, комулятивтік құрылым емес, ол сол ерекшеліктері негізінде жаңа мән-мағына тудыратын, мәдени тұрғыда бұрыннан жинақталып келген білімді жандандыратын, жаңғыртатын және жаңа білім немесе таным туындататын, қалыптастыратын қасиетке ие эстетикалық құрылым.

Көркем шығарма - нағыз суреткер әрекетінің нақты нәтижесі, әдеби еңбектің көзбен көріп, қолмен ұстауға болатын затты дерегі. Сәтті шыққан көркем шығарма - бір жазушы көлеміндегі ғана емес, бүкіл әдебиет көлеміндегі кесек құбылыс, бүкіл өнер әлеміндегі тұрлаулы тұлға дейтін болсақ, образ - осынау өнер туындысындағы көп тұлғалардың бірі. Көркем шығарма басқалардан мейлінше бөлек құрылымымен және тілімен айрықшаланады. Яғни көркем шығарманы талдаудың өзіндік негізгі жоспары мен принциптері болады:

1. Автор туралы мағлұмат;
2. Шығарманың тақырыптық-идеялық, сюжеттік-композициялық, жанрлық, стильдік және тілдік ерекшеліктері;
3. Образдарға талдау. Кейіпкерді сомдауда жазушы қолданған көркемдік тәсілдерді анықтау;
4. Психологиялық талдау және психологиялық дәлелдеме келтіру;
5. Көркем шығармадағы тартысты, полифониялық тәсілді, деталь мен символды анықтау;
6. Қорытынды.

Көркем шығарманы талдауда аса мән беретін бөлік - образдарды талдау. Образ - жазушының көркемдік әлемін, эстетикалық талғамын, интенциясы мен позициясын көрсететін кейіпкер. Біз образды адам деп қарастыратын болсақ, образдылықты адам мен табиғат және жан-жануар арасын шендестіре суреттеу деп түсінеміз. Адамды кейіпкер ретінде, көркем бейне ретінде яғни қаһарман ретінде пайдаланып жүрміз. Және де образға қойылатын басты талап - оның түрлі көркемдік тәсілдер арқылы сәтті шығып оқырманға эстетикалық ләззат сыйлауы. Бұл - образдың басты сипаты. Бүкіл шығарманың өзегі, мақсаты - адам бейнесін яғни образды ерекше етіп жасау болғандықтан, автор қолданатын көркемдік тәсілдерді кең тарапта пайдаланады. Яғни шығарманың мазмұны, тақырыбы мен идеясы, пішіні (сюжет, композиция, жанр, стиль, тіл) образды жасауға қызмет етсе, көркемдік тәсілдер образдың эстетикалық қуатын арттыруға қызмет етеді. Жазушы көркем шығармада образдарды жасау барысында шығармаға 3 түрлі қасиет жіктейді:

1. Танымдық қасиет;
2. Тәлімдік қасиет;
3. Эстетикалық қасиет [1,4].

Осы орада көркем шығармадағы образдық-суреттік табиғат деген ұғым пайда болады. Бұл - қаламгердің өз қаһармандарын сомдауда қолданатын көркемдік тәсілдерге тілдік сипат, қасиеттерді ұштастыра білуі, сөйтіп туындының эстетикалық өре-деңгейін барынша көтеруге ұмтылуы. Жазушының образды ерекше шығуы үшін пайдаланған көркемдік тәсілдерінің жиынтығы болса, ол - суреткерлік. Яғни шеберлік қырларына дәлел ғана болып қоймайды, сонымен қатар, әлгі көркемдік тәсілдерге жазушының ұлттық тілді шебер қолдана отырып өз ойы мен халық ұстанымын ұштастыра алғаның аңғартады. Көркем шығармадағы образды талдау - шығарма талдаудың ең маңызды бір бөлігі. Мұғалім мен оқушы арасында коммуникацияның дұрыс құрылып, сапалы білім пен оқушы қызығушылығын бірге алып жүру үшін білім беру үрдісі кезінде әдіс-тәсілдерді дұрыс әрі орнымен қолдана білу керек. Әдістер арқылы оқушының білім алуға ынтасын оята білу - мұғалімнің міндеті [2,11]. Осы тарапта образ талдау кезінде әдістерді қолдану арқылы оқушы мен кейіпкер арасында бір байланыс орнатып, кейіпкер іс-әрекетін жан-жақты қарастырып, образ бойында кездесетін қасиеттерді ортақ талқыға салып, жеке әрі топтық жұмыстарды атқара отырып шығарманы сапалы түрде меңгеріп оқушы жоғары нәтиже көрсете алады. Әдіс-тәсілсіз өткен сабақ тұзы қосылмаған тағам секілді адам бойына сіңбейді деп санаймын. Осы себептерді қарастыра келіп өте тиімді әрі міндетті түрде өз мақсатына жетіп өз нәтижесін беретін 11 әдіс-тәсілдерді бөлек алып қарастырдым. Оқыту үрдісінде әдіс-тәсілдерді тиімді таңдап алу сабақ барысында табысқа жетуге негіз болады әрі сабақтың сапасын барынша көтеруге мүмкіндік береді. Төмендегі әдістер мұғалім оқушыларға образды талдау барысында терең білім бере алуы үшін қажет.

1. «Кинематограф» әдісі;
2. «Синквейн-түсінейін» әдісі;
3. «1 минут» әдісі;

4. «Баскетбол» әдісі;
5. «Ой моншақ» әдісі
6. «Әдеби кейіпкер куәлігі» әдісі;
7. «Попкорн» әдісі;
8. «Жазу машинасы» әдісі;
9. «Білім каналы» әдісі;
- 10.«Бауырсақ» әдісі;
- 11.«Көгершіннің хат» әдісі.

«Кинематограф» әдісі барысында оқушылар жеке әрі топтық жұмыс жасай алады. Берілген кинолента тәріздес көрнекілікке кейіпкердің іс-әрекетінен не сөйлеген сөзінен үзінді беріледі. Сол үзіндіге образ бойындағы қасиеттерді қарастыра келіп өз ойын ашық әрі нақты жаза алады. Артықшылығы: көркем жазу, оқушының жеке ойы, зерттеу жұмысын жасай алу, шығармада берілген образ бен оқиға желісін байланыстыра алуы.

«Синквейн-түсінейін» әдісін қолданған кезде оқушыға кейіпкер аты беріледі. Сол кейіпкерге байланысты сұрақтар шығарма төңірегінен бөлек өмірмен байланыстырылады. Образ бойындағы жалқы және жалпы қасиеттер талқыланады. Оқушы өзі үшін образдың ұнамды не ұнамсыз екендігін анықтап сыныппен бөліседі. Артықшылығы: тақта алдында жұмыс, ортада сөйлеу мәдениеті, шығарма төңірегінен бөлек байланыс құра алу.

«1 минут» әдісін қолданған кезде оқушыға сол уақыт шектеуінде жылдам ойланып образ бойындағы автор қолданған көркемдік тәсілдерді тауып, берілген қағазға жазып тақта алдында қорғап шығуы қажет. Әрі көркемдік тәсілдерге анықтама беріп кетуі арқылы теориялық білімі бекітіледі. Артықшылығы: оқушының жылдамдығын арттырады, теория мен практиканы бірге қолдана алады, жеке әрі топтық жұмыс ретінде де қолданылады.

«Баскетбол» әдісі тікелей оқушыға жақсы әрі көңілді атмосфера құрады. Оқушылар бұл әдісті қолдану барысында үнемі қозғалыста болады. Тақтаға пластик стакандар жабыстырылып, әр стаканға шығармада кездескен кейіпкерлер аты жазылады. Оқушы қолында шығармадағы монолог, образ бойында кездескен қасиеттер немесе шығармадан бір үзінді беріледі. Оқушы қолындағы қағаз қай образға сай екенін анықталып, тақта алдындағы стаканға қашықтықтан дөп тигізуі керек. Артықшылығы: орындалу процесі өзгеше, оқушының қозғалыста болуы, есте сақтау қабілетін дамытады.

«Ой моншақ» әдісін мұғалім оқушыларға тікелей көрнекілік қолдана отырып ұсынады. Моншақ тәріздес қағазға көркемдік тәсілдердің атауы және шығарма ішінде кездескен мысалдар беріледі. Оқушылар бір уақытта өз жұптарын тауып, бұл көркемдік тәсілді жазушы қай образды сипаттау барысында қолданғанын табулары керек. Артықшылығы: мұғалім оқушыларға ойын арқылы мәліметтерді жеткізеді, оқушылар өздері ізденіс жұмыстарын жүргізеді.

«Әдеби кейіпкер куәлігі» әдісін қолдану барысында оқушыларға алдын-ала дайындалған қағаздар таратылады. Оқушылар қағазға өздеріне ұнаған кейіпкер туралы ақпаратты толтырып куәлік жасап шығады. Сурет сабағымен

байланыс құра отырып, кейіпкер суретін де салады. Артықшылығы: шығармашылық жұмыс, өзге де пәндермен байланыс, теорияны практикада қолдана алады.

«Попкорн» әдісі арқылы оқушылар шығармадағы образға тән қасиеттерді танып біледі. Попкорн ыдысы және попкорн түйіршіктері тәріздес көрнекіліктер беріледі. Ыдыста кейіпкер аты жазылып тұрса, түйіршіктерде қасиеттер болады. Сәйкестендіріп алып, оқушы өз ойын дәлелдеп береді. Артықшылығы: өз таңдауына дәлел келтіре алу, кейіпкерлер айырмашылығын сезіне алу, оқушы білімін бекітіп, қорытындылай алу.

«Жазу машинасы» әдісі арқылы оқушы кейіпкер іс-әрекетіне баға береді. Жазу машинасы тәріздес қағазға мұғалім ұсынған кейіпкердің шешіміне немесе таңдауына өз ойын қосып, кейіпкердің өзіне немесе шығарма авторына хат жазады. Артықшылығы: баланың жазушы ролінде немесе сыншы ролінде ойын білдіруі, өз қиялына ерік беріп кейіпкермен немесе жазушымен байланыс құра алады.

«Білім каналы» әдісі арқылы оқушы теледидар макетіне кіріп сыныптастары образ бойынша қойған сұрақтарға сұхбат береді немесе өзі таңдап алған образға тележүргізуші ретінде талдау жасайды. Артықшылығы: экран мәдениетін сақтай отыра, рөлдік ойын арқылы қызығушылық туындатады. Сөз саптауларын толықтырып, орфоэпиялық қателіктерге мән беріледі.

«Бауырсақ әдісі» кезінде топқа ағаш астау мен бауырсақ тәрізді көрнекіліктер қолданылады. Әр бауырсақтың артына сұрақтар беріледі. Тікелей образдарды талдауға қатысы бар сұрақтар қойылады. Дәстүрлі тағам ретінде жасалған қазақи нақыштағы көрнекіліктер балалардың қызығушылығын арттыра түседі. Артықшылығы: дәстүрмен байланыстырылған көрнекілік бала ынтасын арттыра түседі, образды талдауда жан-жақты сұрақтар қойылады.

«Көгершіннең хат» әдісін қолдану барысында оқушылар бір-біріне шығармадағы образдар туралы кез-келген сұрақты жазып көгершін тәріздес көрнекілікті қолдана отырып жанындағы оқушыға береді. Оқушы ауызша жауап береді. Егер де жауап болмай жатса сынып ішінде талқыланып бекітіледі. Артықшылығы: Топ ішіндегі коммуникацияның болуы, бір-біріне көмек көрсете алулары, аясы жіктелмеген сұрақтар арқылы білім жинақтарын толтыра алу мүмкіндігі.

Мысал ретінде Дулат Исабековтың «Қарғын» романындағы Бағила образына талдау жасар кезінде «Әдеби кейіпкер куәлігі» әдісін қолдансақ болады. Яғни Бағиланың бойындағы жалқы және жалпы қасиеттер, диалог пен монологтан үзінді, портрет, автор қолданған көркемдік тәсілдерге мысал келтіріледі. Сонымен қатар жазушы шығармада Бағиланың портретін сипаттаған үзінді арқылы оқушы Бағиланың бейнесін қағаз бетіне түсіреді. Бұл әдісті қолдану арқылы оқушы шығарманы да, шығармада берілген образдарды да толығымен талдап, бекітеді және мұғалім де сапалы кері байланыс ала алады. Оқушы білім алып қана қоймай, оның сабаққа деген қызығушылығы да бірнеше есе арта түседі.

Қорытындылай келе, көркем шығармадағы образды дұрыс талдай білу арқылы оқушы шығарманы да, образ бойындағы қасиеттерді де және жазушы қолданған көркемдік тәсілдерді де теориялық әрі практикалық жағынан толық бекітеді. Көркем шығармадағы образды талдау кезінде жоғарыда келтірілген 11 әдістерді пайдалану арқылы оқушылар өз пікірлерін дәлелдеуге, қорытынды жасап, өз ойларын қысқаша, дәл және нақты жеткізуге көмектеседі және төмендегідей нәтижелерге жетеді:

1. Сабакқа деген ынтасы, қызығушылығы артады;
2. Оқушылар өз бетімен іздену жолдарын үйреніп, іздену іс-әрекеті қалыптасады;
3. Өз ойларын кесте, суреттер, ойын және тәжірибелер арқылы еркін жеткізеді;
4. Ортада сөйлеу мәдениетін дамытады;
5. Сынып ішіндегі коммуникация және оқушы мен мұғалім арасындағы коммуникация арта түседі;
6. Білім сапасы артады.

Қорытынды соңында жай мұғалім хабарлайды, жақсы мұғалім түсіндіреді, керемет мұғалім көрсетеді, ұлы мұғалім шабыттандырады дегім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі: Оқулық - Жұмақаева Б.Д. Алматы, «Қыздар университеті» баспасы, 2015.- 242 бет.*
2. *Қазақ әдебиетін оқыту тұжырымдамасы. - А., 1997.*
3. *Ж.А. Рүстемова. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі: Оқу құралы.- Қарағанды: «АҚНҰР» баспасы, 2019.-164 б.*
4. *Әдебиетті оқытудың инновациялық әдістемесі мен технологиясы: өңделіп, толықтырылып, үшінші басылуы. I том. /Оқу-әдістемелік құрал/ - Өскемен. «Рекламный Дайджест», 2015.-292 бет*
5. *Әдебиетті тереңдетіп оқыту // Алматы, «Мектеп», 2003.- 416 бет.*

Төкен М.Д.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ АНАЛИЗА ОБРАЗА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

Аннотация. В статье дается справка о художественном произведении и образе, указывается совокупность наиболее эффективных методов для учителя и ученика в процессе анализа образа. Рассматривается, что совмещение процесса преподавания и интереса учащихся является большой задачей для учителя.

Шокпарова А.

shokparova.alua@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының
4 курс студенті Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасының доценті Исмайлова Р.Н.

МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ БАҒДАРЛАМАНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ПАЙДАЛАНУ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілін оқыту үрдісінде мультимедиалық бағдарламаны қолдану арқылы оқушыларға тіл дамыту жұмыстарын меңгерудің тиімді әдістемелік өнімін практикалық-теориялық тұрғыда негіздеу және тәжірибеде қолдануы көрсетіледі.

Мультимедиалық бағдарламамен жұмыс атқару бастамасында (өз бетінше жаңа білімді қабылдаудағы, енгізудегі, бақылау-зерттеу) оқушы мен компьютердің, оқытушы мен оқушының өзара байланысын арттыруға негізделген оқытудың интерактивті жиынтығы оқушының танымдық өзегін дамытуда, қызығушылықтарын арттыруда, сөйлесім қызметін тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылым түрлерін меңгеруде, сөйлесім және тілдесім әрекеттері жайында керек тілдік және коммуникативтік қабілетті база ретінде есте қалуында айтарлықтай үлкен рөл атқарады[1, 134].

Қазақ тілі сабақтарына мультимедиалық бағдарламаны енгізіп оқыту оқушыларға қысқа уақыт аралығында сөйлесім әрекетінің әр қилы түрлерін бір-бірімен байланыстырып, кешенді жағдайда түсіндіріп меңгертсе болады. Оқыту үрдісінің тиімділігін арттыру мақсатында төмендегі шарттар орындалуы қажет:

- оқушылардың өзіндік жұмыстарын мультимедиалық бағдарламамен қатар қазақ тілін оқыту үрдісіне енгізу; сабақта кезең бойынша мультимедиалық бағдарламаны қолдану; оқыту үдерісінің интерактивті әдістерін қарастыру; сабақтың мультимедиалық бағдарламасыз өткізілетін бөліміне арнап коммуникативтік-интерактивтік тапсырмалар жиынтығын дайындау; оқу мәтінінің мазмұнына сәйкес мультимедиалық бағдарламадағы тапсырмалар мазмұнын құру;

- оқушылардың оқыту үдерісінде компьютермен мультимедиалық бағдарлама арқылы жұмыс атқаруға мүмкіншілігін; оқытушылардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сәйкестендіру құзырлығын, мультимедиалық бағдарламалық ақпараттар мен электрондық оқыту құралдарын пайдалануға байланысты кәсіби білімін қамтамасыздандыру[2, 78].

Қазақ тілін пән ретінде оқыту үрдісінде мультимедиалық бағдарламаны кірістіру оқушылардың ораторлық және сөйлесімдік дағдылары мен тіл бірліктерін дұрыс қалыптастырып, оны ары қарай дамытуға, тілдік өнімдерін коммуникативті тұрғыдан жетілдіруге септігін тигізеді.

Бастауыш пен орта буындарда тіл дамыту жұмыстарын меңгертудің тиімді жолдарын ұйымдастыру жұмыстың өзекті мәселесінің біріне айналды: аталмыш мәселені ескере отырып, тіл дамыту жұмыстарына ақпараттық технология мен мультимедиалық бағдарламаны қолданып оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін ойластыру қарастырылды.

Мектеп оқушыларының бойынан тіл мәдениетін, сөз сөйлеу шеберлігін, ораторлық қасиеттерін және ақпараттық-коммуникациялық құзырлылықтарын оята аламыз.

Тіл дамыту жұмыстарын қазіргі заманның талабына сай жетілдірілген жана коммуникативті-ақпараттық технологияны қолдана отырып меңгертудің озық әдістемесін жасап көрсете аламыз

Қазақ тілін оқыту үрдісінде мультимедиалық бағдарламаны қолдану арқылы оқушыларға тіл дамыту жұмыстарын меңгертудің тиімді әдістемелік өнімін практикалық-теориялық тұрғыда негіздеп және тәжірибеде қолдану.

Оқушының коммуникативтік қабілетін арттыру әдістері, проблематикалық, оқытудың интерактивті әдістерінің ұтымдылығы, ақпараттандыру технологиясының басты ережелері, білім беруде компьютерлік жүйелерді, сандық дамудағы мультимедиалық білім беру құндылықтарын қолданудың интерактивті әдістері мен амалдар жүйесі қолданылды.

Тіл дамыту сабағында мультимедиалық бағдарламаға қызығушылық туғызудың негізгі әдісі деп көрнекіліктерді (аудиолық, визуалдық көрнекілік), анимациялау, интерактивті тапсырмаларды қолдану керек.

Бағдарламада мақсаты бойынша мәтін мазмұнымен танысуда оқушы мен компьютердің өзара интерактивті әрекеті аудиолық, визуалдық, сөздік, аралас әдістердің көмегімен жүзеге асырылады. Лексикалық, грамматикалық ұғымдарды меңгеруде грамматикалық тұрғыдан білікті арттыра дамытып көрнекілік әдістердің әрқилы графикалық көрнекіліктер – анимациялық кестелер, сызбалар – есебінде пайдаланылады.

Қазақ тілін оқытуда мультимедиалық ақпараттық деректер мен электронды оқу құралдарының басты қызметтерін атап айтсақ:

1. Әрқилы ақпараттар алудың оны талдаудың, оқуға керек материалдарды көрнекті құрал ретінде мультимедиалық қорларды пайдаланса болады;

2. Танымдық жағдаяттар мен тілдік оқу негізінде ойлауды қамтамсыз етуде; оқу материалын меңгеруге арналған танымдық міндетті ұжымдастыруға; оқушылардың сөйлесім қызметін оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым түрлері арқылы тілдік және коммуникативтік қабілеттерін, лексика-грамматикалық біліктіліктерін дамытып, жетілдіруге тиімді болады;

3. Мультимедиалық ақпараттық деректер оқушылардың өзіндік тапсырмаларын тиімді ұжымдастыру мен бірлестіру құралы болады[3, 67];

Оқыту барысында мультимедиалық құралдарды пайдалану дидактиканың негізгі міндет-мақсатын кешенді формада жүзеге асыруға қолайлы. Экран бетіндегі түрлі сөздердің қимыл-қозғалысы, әр түсті графикалық бейнелері, аудиовизуалды көрнекіліктері, бейнероликтер, видео, диктордың даусы ырғағы – бұның бәрі оқушының белсенділігі мен мотивациялық тұрғыдан

қызығушылығын туғызып, сапалы түрде өз әрекетінше ешбір қорқыныш сезімінсіз еркін түрде жұмыс жасауына, содан кейін, оқу процесінің жоғары дәрежеде ұйымдастырылуына қатты әсерін тигізеді.

Қазақ тілін мультимедиялық бағдарламамен оқушыны оқытқан кездегі негізгі мақсаты – дұрыс, сауатты жазып, ауызша және жазбаша ойын грамматикалық және стилистикалық тұрғыдан жүйелі сөйлем құрап, әдемі сөйлеуге үйрету.

Қазақ тілін оқытуда мультимедиялық бағдарламаны қолданып оқытудың бірнеше тиімді тұстарын тілге тиек етуге болады:

- оқушылар арасында сөйлесім әрекетінің түрлері арқылы тілдік және коммуникативтік білік-дағдыларын мультимедиялық бағдарламаны қолдану аясында тиімді қалыптастырып, дамыту;

- сабақта тілдік дағдыларын жетілдіру барысында оқушылардың танымдық көкжиегі олардың мульти бағдарламалармен өзіндік жұмысы ретінде ұжымдасу арқылы тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын биікке жеткізуге болады және сабақтың келесі бөлімінде тілдік арадағы интерактивті тілдесім қызметін жүзеге асыру мақсатында керек алғышарттар жасалады;

- оқушылардың сөйлесім әрекетінің түрлері бір-бірімен байланысуы, кешенді түрде тиімді қабылдауы қазақ тілін оқыту үрдісінде мульти бағдарламаны енгізу кезеңдерін дұрыс анықтаумен, сабақтың мультимедиялық бағдарламасыз өткізілетін барысында оқыту мазмұнының мультимедиялық бағдарламаның мазмұнына сінісуімен, дайындалған коммуникативтік-интерактивтік тапсырмалардың мазмұн-сипатымен тікелей байланысты; коммуникативті, интерактивті және шығармашылық сипатта жасалған тапсырмалар кешені оқушылардың тілдік арадағы жақсы оқу әрекетін туғызады, тілдесім біліктерін айтарлықтай деңгейге көтеріп, тілдік қатысымдық құзырлылықтарын көтермелейді;

- оқушылардың сөйлесу арасында тілдесу формасы арқылы қабілеттерін, яғни, қатысымдық біліктерін жетілдіріп, дамыта түсу белгілі бір тілдік орта шеңберінде тиімді жүзеге асырылады. Сол себептен қазақ тілін мультимедиялық бағдарлама арқылы оқытуда сабақтың мульти бағдарламамен өзіндік тапсырмадан кейінгі сатысын оқушылардың тілдік серіктестер аймағындағы (сыныпта, топта, жұппен) өзара интерактивті іс-қимыл ретінде топтастырудың маңызы бар;

- оқушылардың тілдік және қатысымдық дәрежелерін оларға өзіндік тапсырмамен, ал тілдесім-қатысымдық құзыреттілігін тілдік серіктестер шеңберіндегі өзара қарқынды қимылы есебінен дамытуда мультимедиялық бағдарламалар арқылы қазақтың тілін оқытуға бағытталған интеллектуалды-дамытушы және тұлғалық негізделген мультимедиялық ақпараттық технологиялар қатты маңыз тудырушы рөлін атқарады[4, 179].

Ғылыми тұрғыдан зерттеулер бойынша оқу материалын қабылдау сапасы мен нәтижесі ақпараттарды қабылдаудың әдіс-тәсілі мен оқушының белсенділігіне, қабілеттілік деңгейіне байланысты екені айқын айтылып жүр: оқу процесінде оқушы оқыған материалының 10 %-ын, естігенінің 20 %-ын,

көргенінің 30 %-ын, ал өзі жасағанының 90 %-ын терең қабылдайды екен. Қазіргі ХХҒ. мультимедианың зор мүмкіндіктерін ұтымды қолдану негізіне оқы процесінде керек ақпараттарды осы жазылып көрсетілген тәсілдердің барлығы арқылы бір уақытта алуға болады[5, 88].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақ тілін оқыту методикасы. С.Рахметова «Ана тілі» 1991 ж.

2 Сайдалиева И. Интерактивті тақтаны сабақта қолдану. «Қазақ тілі: әдістеме» №2-2008

3 Досмаханова Ә. Мұғалімнің ақпараттық-коммуникациялық құзырлылығы мен мәдениетін қалыптастыру: электрондық оқу құралдарын дайындаудың жаңа мүмкіндіктері. Мектеп информатикасы: іс-тәжірибе проблемалары және келешегі: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы, ГПКБАРИ, 2005.

4 Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. М. Балақаев. Алматы, 1989 ж.

5 Айқынбаева Р. Компьютерлік технологияға негіздеп оқыту ерекшелігі. «Қазақстан мектебі» №11-2003

Шокпарова А.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ПРОГРАММЫ В ОБУЧЕНИИ
КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ**

Аннотация. В статье речь пойдет о практико-теоретической обосновании и практическое использование эффективного методического продукта обучения языковым работам по развитию учащихся путем использования мультимедийной программы в процессе обучения казахскому языку.

ӘОК 81:37.016

Шокпарова А.

shokparova.alua@mail.ru

«Bolashaq» академиясы «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының

4 курс студенті Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші: «Bolashaq» академиясы қазақ тілі мен әдебиеті

кафедрасының доценті Исмайлова Р.Н

МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада оқушының коммуникативтік қабілетін арттыру әдістері, проблематикалық, оқытудың интерактивті әдістерінің ұтымдылығы, ақпараттандыру технологиясының басты ережелері, білім беруде компьютерлік жүйелерді, сандық дамудағы мультимедиялық білім беру құндылықтарын қолданудың интерактивті әдістері мен амалдар жүйесі қолданысы көрсетіледі.

Мультимедиялық бағдарламаларға қызығушылықты арттырудың негізгі әдістері визуалды әдістер (аудионы алдын ала қарау, визуалды алдын ала қарау), анимация және интерактивті жаттығулар. Бағдарламаның мәтіндік мазмұнын көрсетуде оқушы пен компьютердің өзара әрекеті аудио-визуалды, сөздік және көрнекі әдістерді біріктіру арқылы жүзеге асырылады. Түрлі графикалық

құралдар түріндегі көрнекі әдістер: анимациялық кестелер, суреттер сөздік және грамматикалық ұғымдарды меңгеру үшін және грамматикалық дағдылар мен дағдыларды оқыту мен оқыту процесінде қолданылады.

Оқушылар мен компьютердің, мұғалім мен оқушылардың ынтымақтастығын ұйымдастыратын интерактивті оқыту әдісіне негізделген мультимедиялық бағдарламаларды (жаңа білімді дербес меңгеру, бекіту және бақылау нұсқаулығы) орындау барысында оқушылардың танымдық қабілеттері жетілдіріледі. Қызығушылықты ояту, тыңдау, оқу, айтылым, жазылым және қарым-қатынас әрекеттері оқуға, мәнерлеп әрекетке және қарым-қатынасқа қажетті сөйлеу және коммуникация дағдыларын қалыптастыруда өте маңызды рөл атқарады.

Оқытудың келесі кезеңінде білім беру үдерісі оқушылардың коммуникативті және тілдік дағдыларын дамытуға және жетілдіруге бағытталған тілдік серіктестер топтары (топтар немесе жұптар) аясындағы ынтымақтастық негізінде ұйымдастырылады. Оқытудың бұл кезеңінде оқушылардың тілдік ортадағы ынтымақтастығы негізінде оқу әрекетін ұйымдастыруға қатысу әдістерін қабылдауға болады. Оқу іс-әрекетін ұйымдастыруда мұғалімнің ерекше рөлі оқушылардың топта, ұжымда, жұпта қатысуына негізделген. Мұғалім оқу үдерісін алға қойған мақсатқа сәйкес дұрыс ұйымдастырса, оқушылар топтық пікірталастарға қатысып, бірлескен іс-әрекеттерге қатысып, ұсынылған тілдік жағдаяттарды, күрделі сұрақтар мен интерактивті қарым-қатынас тапсырмаларын түсіне алады. Немесе көбірек топтық чаттар, жұптық чаттар және т.б.

Тыңдау дағдылары оқушыларға естіген ақпаратты түсінуге, меңгеруге, талдауға, санаттарға бөлуге және өз жауаптарын жасауға мүмкіндік береді. Мультимедиялық бағдарлама жоқ сабақтарда оқушылардың тыңдау дағдыларын дамытуды ұйымдастыру үшін топтық оқыту әдістері (топтық, жұптық), дыбыстық ақпаратты жеткізу әдістері, көрнекі әдістер, өзара әрекеттесу әдістері қолданылады. Бұл тыңдау кезеңінде оқушылар оқылған немесе таспадан тыңдаған мультимедиялық бағдарламалардағы мәтіндер негізінде таңдау жасайды. Әріптес тіл тобына тыңдап түсінуге өзгертілген тапсырма берілді. Оқушылар топпен жұмыс жасап, бір-бірімен ой қозғайды.

Мұндай тапсырмаларды орындай отырып, оқушылар алдымен бір-бірімен байланысып, қарым-қатынас жасайды. Екіншіден, бір-бірінен үйреніп, түсінбегендерін түзетеді. Топтық жұмыста берілген мәтіннің мазмұнын талдау, сипаттау, жіктеу, сол арқылы мәтіннің мазмұнын түсініп, қабылдау арқылы ойлау тапсырмалары орындалады[1, 102].

«Жұппен сөйлесу» және «Топпен сөйлесу» әдістерін қолдана отырып, әңгімелесу және оқуды түсінуге жаттықтыру. Оқушыларға жұппен жұмыс жасап, «жұптық әңгіме» форматында жұмыс жасау. Әрбір жұп қағазға қысқаша жеке мәтін алады. Оқушылар мәтінді жұппен оқиды, мәтін мазмұны бойынша көп сөйлемнен тұратын диалогтар құрастырады, өз бетінше оқиды. Бұл жұмыс түрін «топтық диалог» деп аталатын әдістеме арқылы ұйымдастыруға болады.

Мысалы, жазу дағдыларын дамыту үшін мультимедиялық бағдарламада берілген мәтіндерден дәйексөздерді (сөйлемдерді) орфографиялық карталарға жазып, топқа таратуға болады. Оқушылар топта талқылап, берілген сөйлемдердегі қателерді тауып, дұрыс сөйлемдерді көшіріп жазады. Қарым-қатынас талқылау және топтық жұмыс кезінде жүзеге асады.

Тілдік қарым-қатынас тұрғысынан алғанда, оқушылардың тілдік құрдастар тобы арасындағы қарым-қатынасы коммуникативті қарым-қатынасқа негізделген интерактивті әдіс арқылы ұйымдастырылса, тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдылары жақсарады.

Мультимедиялық бағдарламалардың көмегімен оқушы жұмысын ұйымдастыру арқылы көп нәрсеге қол жеткізуге болады. Мысалы, тыңдалым, оқылым, айтылым, емле, сөздік, грамматикалық дағдылар аз уақыт ішінде қалыптасады. Ол оқу әрекетінің объектісі ретінде қарастырылады. Жағымды психологиялық ортаның арқасында оқу процесін оңай ұйымдастыра аламын (компьютер дауласпайды, айқайламайды, білмейді, күнделікке екі рет жазбайды, білмегенін қайталай алады, тапсырмаларды орындайды. егер сіз қателессеңіз, мұғалімнен немесе досыңыздан көмек сұрауға болады). Мультимедиялық бағдарламаларды өз бетінше меңгерген кезде келесі тілдік дағдыларға көшу қиын емес.

Себебі, оқушылардың лингвистикалық ортада сөйлеп, өзара әрекеттесуіне қажетті тілдік және коммуникациялық дағдыларды қалыптастыру мультимедиялық бағдарламалар арқылы өз бетінше оқу арқылы тиімді жүзеге асады.

Тәжірибе кезінде оқушылардың ерекше қызығушылықтарын, белсенділіктерін, ынталарын байқай аламыз. Оқушылардың осы кезеңдегі ерекше қызығушылықтары, мотивациялары мен іс-әрекеттерін төмендегідей қорытындылауға болады.

- Мультимедиялық бағдарламалар мен оқыту әдістері арқылы өзін-өзі тәрбиелеу кезіндегі жағымды психологиялық эмоциялар оқушылардың белсенді әрекетінің қалыптасуына игі әсер етеді. Оқушылардың интеллектуалдық әрекетке деген ішкі мотивациясы нығаяды және дамиды.

- Оқушылардың тілдік ортадағы өзара әрекетіне негізделген келесі сыныптың оқу жоспарын ұйымдастыру оқушылардың қызығушылығы мен белсенділігінің артуы нәтижесі болып табылады. Оқушылардың ойлауы, сөйлеуі, қарым-қатынасы жұмыс барысында әртүрлі жағдайларда дамып, есептер мен тапсырмаларды орындауға машықтанады.

- Пәнге байланысты оқу бағдарламасын құрудың арқасында оқушылар оқу бағдарламасына бағынышты сезінеді және тиімді оқу үшін жауапкершілігін түсінеді.

Әр курс аяқталғаннан кейін өткізілетін рефлексия кездесуі арқылы оқушылардың оқу іс-әрекетін талдау және бағалау нәтижесінде кемшіліктері мен жетістіктерін ашып, кемшіліктерін жоюға, жаңа жетістіктерге жетуге деген ынта-ықыласы мен құлшынысы артады[2, 84].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Досмаханова Ә. Мұғалімнің ақпараттық-коммуникациялық құзырлылығы мен мәдениетін қалыптастыру: электрондық оқу құралдарын дайындаудың жаңа мүмкіндіктері. Мектеп информатикасы: іс-тәжірибе проблемалары және келешегі: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы, ГПКБАРИ, 2005.

2 Досмаханова Ә. Ақпараттық технология. «Дала» №4-2007

Шокпарова Алуа

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ МУЛЬТИМЕДИЙНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В статье показаны методы повышения коммуникативных способностей обучающихся, рациональность проблемных, интерактивных методов обучения, основные правила информационных технологий, применение интерактивных методов и методов использования компьютерных систем в образовании, мультимедийные образовательные ценности в цифровых технологиях.

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫН
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

Абдрахманова Л.К. Жалгасова А.Ж.
«№37 ЖОББМ» КММ, «№43 ЖОББМ»
бастауыш сынып мұғалімдері
Орал қаласы, Қазақстан Республикасы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА КЕҢ АУҚЫМДЫ ДАҒДЫЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу үдерісі мен оқу нәтижелерін арттыру, білім сапасының компоненттері, бастауыш мектепте қолданылатын технологиялар мен әдістері қарастырылған.

Бүгінгі жаһандану заманында әлемдік өркениет төрінен орын алу үшін, елдің экономикалық өсуі мен азаматтардың әл-ауқаты жақсару үшін білім керек. Ол қандай білім? Балалар мектеп бітіргенде нені білуі керек? Ол үшін мектепте нені үйренуі керек?

XXI ғасырдың мектептері өздігінен білім іздейтін, жеке тұлға ретінде өзіндік идеялары, көзқарастары мен құндылықтары бар, сыни ойлай білетін, өз білімін жетілдіруге мүдделі, өзінің алдына нақты мақсаттар қоя білетін, өз білімін кез келген ортада іске асыра алатын, түрлі адамдармен ынтымақтастықта қарым-қатынас жасап, пікірін еркін жеткізе алатын, түрлі технологияларды меңгерген азаматтарды дайындауы керек. Ол үшін оқушыларға тек білім берудің жеткіліксіз болары сөзсіз. Сол себепті де жаңартылған оқу бағдарламалары оқушылардың бойында қалыптастыру көзделетін құндылықтар мен дағдыларды дамытуды көздеп отыр. Бүгінгі мақалада осы XXI ғасырда бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыру үшін қажетті дағдыларға тоқталғым келеді.

Алдымен дағды сөзінің мағынасына көз жүгіртер болсақ, дағды – автоматты түрде жасауға дейін жеткізілген әрекет. Демек ол оқушының көп рет қайталау жолымен белгілі бір іс-әрекеттерді орындауға машықтануы. XXI ғасырда табысқа қол жеткізу үшін оқушылардың бойында қалыптастыру көзделетін кең ауқымды дағдылар:

Олар:

- сын тұрғысынан ойлау;
- білімді шығармашылық тұрғыда қолдана білу қабілеті;
- проблемаларды шешу қабілеті;
- ғылыми-зерттеу дағдылары;
- қарым-қатынас дағдылары (тілдік дағдыларды қоса алғанда);
- жеке және топпен жұмыс істей білу қабілеті;
- АКТ саласындағы дағдылар.

Дағдылардың көш басында сын тұрғысынан ойлаудың тұруының өзі жай емес. Ұтқырлық, сыңаржақтылықтың болмауы, пайым, өзіндік сана-сезім, тәртіп секілді қасиеттермен ерекшеленетін сын тұрғысынан ойлауды дамытудың адам өміріндегі орны ерекше деп ойлаймын. Себебі «Жалпы сыни тұрғыдан

ойлайтын оқушылар белсенді болады,... мағынаны анықтау үшін саналы түрде стратегиялар қолданады; олар... ештеңеге сенбейді, мұндай адамдар жаңашыл идеялар мен келешекке ашық болады».

И. Кант «Оқушының ақыл-ойын басынан-ақ өзіндік сыншылдыққа, өзіндік көзқарастарын өз бетінше қорғай алуға, қарсы пікірлерге жауап табуға үйрету керек» екендігін дәлелдесе, Дж. Курфистің пікірінше «Сыни ойлау – білім тапшылығы жағдайында нақты жауабы жоқ сұраққа ұтымды жауап беру». Сондықтан да оқу бағдарламаларына сәйкес білімді меңгерту үшін оқушыларға күрделі ақыл-ой еңбегін, жақсы есті, дамыған қиялды және оқуға шығармашылық тұрғыдан келуді талап ететін тапсырмалар көбірек берілуі керек. Ойды дамыту үшін білім көлемін тек дайын күйінде меңгертудің орнына бақылау, талдау, қорытынды, интерпретация секілді дағдыларды қалыптастыру маңызды.

Екінші дағды – білімді функционалдықпен және шығармашылық тұрғыда қолдана білу қабілеті. Американдық психологтардың анықтамасы бойынша шығармашылық дегеніміз – бұл тани білу, жаңа бір нәрсені анықтауға ұмтылу және өз тәжірибесін терең түйсіне білу қабілеті. Шығармашылық, психологиялық тұрғыдан алғанда, жаңа материалдық рухани құнды дүние тудыратын әрекет. Ал педагогикалық тұрғыдан алсақ, шығармашылық дегеніміз – адамның белсенділігі мен өз бетінше жұмыс істеуінің жоғары түрі және ол әлеуметтік қажеттілігі мен өзінің ерекшелігімен бағаланады.

Шығармашылық – барлық адамда болуға тиісті сапа. Алайда, біздің өмірімізде әр адамның жаңалық ашуы сирек кездесетін жағдай. Американдық ғалым Н.Роджерс мұның себебін адамның бала кезінен бастап «Сен мынаны дұрыс жасамадың!», «Бұл қате!», «Олай емес!» деген сынау сөздерді көп естуінен деген пікірде. Күнде өзгеріп отырған бүгінгі жаһандану заманында биіктерді бағындыру, нәтижелерге жету тек шығармашыл адамдардың қолынан келеді. Сол себепті де оқушыға белгілі бір көлемдегі білім, білік, дағдыларды меңгерте отырып, сабақтағы оқушының шығармашылық ролін арттырып, еркіндігін қамтамасыз ету, сол арқылы оқушылардың даралық, интеллектуалдық және шығармашылық қабілеттерін, бейімділіктерін ашу және дамыту қажеттігі туындап отыр. Әрине, бұл мәселені неғұрлым ерте қолға алса, соғұрлым нәтижелі болары сөзсіз.

Жоғарыда айтылған дағдылармен тығыз байланыстағы кең ауқымды дағдылардың бірі – проблемаларды шешу қабілеті. Оқушыларға бастауыш сыныптарда проблеманы шешуді ұсыну арқылы мұғалім оқушылардың Пиаже сипаттаған танымдық даму сатыларының нақты бір операциялық кезеңінде екенін есте сақтауы керек. Осы жастағы балаларға проблема ұсынғанда мұғалімдер абстарктілі, ойдан шығарылған нәрселермен жұмыс істегеннен гөрі, қарапайым бірақ нақты мысалдарды пайдаланғаны абзал. Физикалық материалдар мен шынайы өмірден алынған мысалдарды жиі пайдалану оқу үдерісін тиімді етеді.

Бүгінгі білім беру саласының маңызды мәселелерінің бірі баланы ізденушілікке баулу, оған ғылыми зерттеу дағдысы мен білігін игерту болып

саналады. Ғылыми зерттеу дегеніміз ғылыми әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, белгілі бір объект жөнінде жаңа білім қалыптастырумен аяқталатын жүйелі және арнайы мақсатқа көзделген объектілермен танысу. Аристотельдің мынандай сөзі бар: «Таң қалу арқылы адамдар философияға жақындай бастайды, олар алдындағы қиын мәселені шеше келе одан ары жолдыңжалғасында одан да қиын мәселелердегі қиындықтарды түсінеді», яғни қызығушылық зерттеу әрекетінің қозғаушы күші. Балаларды оқытуда зерттеу әдісін қолдану қажеттілігі олардың табиғи қызығушылығы қоршаған ортасына деген құштарлығының басымдылығымен түсіндіріледі. Оқушының өзіндік зерттеу әрекеті оның өзіндік талабын қанағаттандыруға ықпал етеді.

Зерттеу әрекеті, *біріншіден*, оқушылардың коммуникативтік мүмкіндіктерін дамытады, яғни, категориялық ұғымдарды қабылдау үшін базистік, арнайы терминдердің мәнін ұғыну керек. *Екіншіден*, ақпараттық қызмет атқарады: тақырыбына байланысты белгілі жүйелер және олардың құрамдас бөліктерін, құрылымдары, заттар мен құбылыстардың арасындағы өзара байланыстарды ашып көрсетеді. *Үшіншіден*, оқушының жеке тұлғасын қалыптастыруға үлес қосады.

«Жан дүниесінде тілді үйрену басты жұмыс емес, жанама жұмыс болғандықтан, бала әуелі тәжірибеге талпынып, нәрсемен танысып, сонан кейін сол нәрсе туралы сөйлесін, жазсын, оқысын, тілге үйренсін» деген Ж.Аймауытовтың сөзін ескерсек, ғылыми зерттеу дағдысымен тығыз байланыстағы дағды – коммуникативтік дағдылар, яғни, қарым- қатынас жасау дағдылары.

Оқылым, жазылым, айтылым және тыңдалым- бастауыш сыныптардағы барлық пәндер үшін маңызды болып табылатын қарым-қатынас жасау дағдылары. Сондықтан да оқушыларға осы төрт дағдыны барынша жетілдіруге мүмкіндік берудің маңызы зор.

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруда сындарлы оқыту тәсілдері оқушылардың алдыңғы білімдерін ұштастыра отырып, жаңа білім алуы туралы тұжырымдамаға негізделеді. Бұл жерде ең маңыздысы: оқушылардың алдыңғы алған дағдылары жаңа дағдыларды меңгеруге үлкен ықпалын тигізеді, ал егер ол ескерілмесе, онда білім тереңге бармай, үстірт меңгеріледі. Мұндай үстірт білім оқушыға қазіргі әлемде жетістікке жету үшін қажетті жоғарыда аталған сын тұрғысынан ойлау, рефлексия және басқа да дағдыларын, алған білімін өмірде қолдануына кері әсерін тигізеді.

Айтылым дегеніміз өзге адамдармен қарым-қатынасқа түсу барысында ойымызды жеткізу үшін тілдік бірліктерді қолдану. Жазылым хабарды қағаз бетіне түсіруді қамтамасыз етеді. Жазу арқылы коммуникацияға түсу үшін біз әріптер мен сөздерді пайдалана отырып, сөйлем құрай алуымыз керек, ал сөйлемдерді топтастыру арқылы біздер өз ойымызды жеткізе аламыз. Оқылым дағдысы мәтінді жазу, айтудан гөрі, оған жауап қайтару немесе мақсатқа сай әрекет етуді білдіреді. Ол үшін біз мәтін тілін сөздер деңгейінде, сөйлем деңгейінде және тұтастай мәтін деңгейінде түсіне алуымыз қажет. Тыңдалым

дегеніміз тілге сай әрекет ету, яғни тілдің дыбыстық мағынасын түсіну. Тыңдалым ауызекі сөйлеу тілін қамтығандықтан, оның тілі жазба тілден өзгеше болып келеді.

Тілдік дағдыларды қалыптастыруда – оқытуды дамыту, өздігінен дамитын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзін-өзі жетілдіретін тұлға қалыптастыруға негіз болады.

Жеке тұлғаның дамуында оқушының өз бетінше, яғни жеке жұмысы маңызды рөл атқарады. Өз бетінше жұмыс білім берудің бұрынғы оқушыны пәндік білім, біліктердің

белгілі бір жиынтығымен қаруландыру секілді приоритетін түбегейлі өзгертуде. Бүгінгі өзіндік жұмыстың негізгі мақсаты оқушылардың танымдық міндеттерін қалыптастыру, шығармашылық қабілеттері мен қызығушылығын жетілдіру, білімге құштарлығын ояту.

Ақпаратты тарату мен жариялауда, білім, білік және дағдылармен алмасуда екіден асатын адамдардың сөйлеу арқылы атқарылатын әрекеттесу үдерісі – бірлескен жұмыстың рөлі ерекше.

Бірлескен оқу ортасында оқушылар әлеуметтік және эмоционалдық тұрғыдан да дами түседі, өйткені олар көзқарастарды тыңдап, өз идеяларын айтуға және қорғауға мәжбүр болады. Мұнда оқушылар сарапшылардың немесе мәтін аясында шектеліп қалмай өздерінің ерекше тұжырымдамалық түсініктерін құруды бастайды. Осылайша бірлескен оқу жағдайында оқушылар құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас жасауға, идеяларды ұсынуға және қорғауға, әртүрлі ұстанымдармен алмасуға, басқа тұжырымдамаларға күмәнмен қарауға және жұмысқа белсенді қатысуға мүмкіндік алады.

Заманауи дағдылардың бірі – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану. Оқушылар өздерінің АКТ-ны қолдану дағдыларын барлық пәндерге арналған білім беру бағдарламаларын меңгеру барысында дамытады. Яғни, АКТ-ны пайдалана отырып ақпаратты табу, құру, мәліметтер мен ой түйіндерімен бөлісе және алмаса отырып құрал-жабдықтар мен қосымшалардың кең ауқымын пайдалану арқылы өз жұмысын бағалайды және жетілдіреді.

Қорыта келе, «Адам үшін іс-әрекетінің қашан да қоғамдық әлеуметтік мәні зор. Іс-әрекеттің саналылығы мен мақсаттылығы, жоспарлылығы мен жүйелілігі оның ең басты белгілері болса, алда тұрған міндетті шешу, яғни ойлаған істен белгілі бір нәтиже шығару – оның екінші бір басты белгісі болып табылады» деп ғалым Қ.Жарықбаев айтқандай, алда тұрған мақсат-міндеттерді орындай отырып, ХХІ ғасырда табысты болатын азаматтарды тәрбиелей берейік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Мұғалімге арналған нұсқаулық, III деңгей, «НЗМ» ДББҰ ПШО, 201*
- 2. Мұғалімге арналған нұсқаулық, Бастауыш сынып пәндері бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсы, «НЗМ» ДББҰ ПШО, 2015*
- 3. Пән бағдарламалары, «НЗМ» ДББҰ ПШО, 2015*
- 4. Интернет материалдары*

Абдрахманова Л, К., Жалгасова А. Ж.
ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЪЕКТИВНЫХ НАВЫКОВ У МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются компоненты качества образования, технологии и методы, применяемые в начальной школе, повышения качества учебного процесса и результатов обучения младших школьников.

ЭОК 371

Абиева А.Ж.
Қарағанды облысы білім басқармасының
Шахтинск қаласы білім бөлімінің "С.Сейфуллин атындағы мектеп-гимназиясы"
КММ бастауыш сынып мұғалімі
Шахтинск қаласы, Қазақстан Республикасы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ
ПЕДАГОГТИҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Оқыту әдістемесі үнемі жетілдірілуде бастауыш сынып мұғалімінің және арнайы білім беру ортасын, құзыреттілік тәсілді енгізу, оқыту әдістері өзгерістер, функционалдық сауаттылық көрсеткіштерін пайдалану жасау арқылы оны шешу әдістерін сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту.

Білім берудегі сауаттылық мәселесі, біріншіден, нақты бір елдегі халықтың әлеуметтік жағдайына, екіншіден, мемлекеттің экономикалық дамуына, үшіншіден, елдегі мәдени ахуалға тәуелді болатындығы айқын. Бүгінгі өркениеттің даму деңгейі білімділік пен сауаттылық ұғымдарының мазмұны мен оны түсінудің сара жолдарын іздестіруді қажет етіп отыр. Ғылыми еңбектерде сауаттылық ұғымының белгілі бір деңгейде ана тілінің грамматикалық нормаларына сай оқу, дұрыс жаза алу дағдыларын игеруі екені байқалады. Әйтсе де адамның өмір сүруіне қажетті деп танылып, меңгеруге ұсынылған бастауыш мектеп деңгейіндегі белгілі бір білім, білік пен дағдылардың жиынтығы (оқу, жазу, санау, сурет салу және т.б.) ретіндегі тілдік сауаттылық қазіргі кездегі әлеуметтік сұраным талаптарымен сәйкес келе бермейді.

Сауаттылық мазмұнының нақты мазмұны дара тұлғаның дамуына қойылатын қоғамдық талаптарға байланысты құбылмалы сипатқа ие болады. Ол қарапайым оқу, жазу, санау біліктіліктерінен бастап адамның әлеуметтік үдерістерге саналы түрде қатысуына мүмкіндік беретін, қоғамдық қажеттігі айқын кешенді білімдер мен біліктерден құралатын функционалдық сауаттылықты меңгеруді де қамтиды. Яғни, «функционалдық сауаттылық» белгілі бір кезеңге сай субъектінің алған білімі мен білігі негізінде сауатты ісәрекет ете алуы деген мағынаны білдіреді. Қоғамның дамуына байланысты сауаттылық ұғымының мәні тарихи тұрғыдан өзгергенін, тұлғаға қойылатын талаптарда оқу, жазу, санай білу қабілеттерінен гөрі белгілі бір қоғамда өмір

сүруге қажетті білім мен біліктердің жиынтығын игеру, яғни функционалдық сауаттылыққа жету деген сипатта ұғынылады.

Қазіргі әлемдегі, еліміздегі өріс алып отырған түрлі бағыттағы дамулардың әсерінен қоғамның адамға қоятын талаптарының өзгеруі нәтижесінде функционалдық сауаттылық ұғымы кең тарала бастады. Сауаттылық ұғымы оны білім берудің әрекеттік аспектісімен бірлікте алғанда ғана кеңейе түседі.

Функционалдық сауаттылық – тілдік тұлғаның әлеуметтік-қоғамдық ортада сөйлесім әрекетінің түрлерін (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым, тілдесім) өзінің мақсатына қарай еркін қолдана алу мүмкіндіктерінің қалыптасқан жүйесі.

Сұхбаттық тапсырмалар диалогтан тұрады. Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда диалогты таңдауымыздың себебі ол күнделікті өмірде қолданылатын ауызша сөйлеу тілінің ең көп тараған және тілдік қатынастың табиғи түрі. Диалогтың жағдаяттылығы, алдында және артындағы айтылған жалпы ойға байланыстылығы, алдын ала дайындықсыз іске асатын сөйлесім әрекетінің түрі екені ескерілді.

Диалогтік сөйлеуге үйретуде дайындық жаттығулары мен шартты сөйлеу жаттығулары ұсынылады. Мұнда күнделікті өмірде жиі кездесетін жағдаяттар алынады. Оқушыларға дайын үлгілерді кезекпен бірнеше мәрте оқытып, диалогтің сөздерін қайталатып, рөлге бөліп оқытылады.

Мысалы:

- Сен бүгін театрға барасың ба?

- Жоқ, бара алмаймын.

- Неге?

- Ауылдан апам келеді. Сол кісіні күтіп алуға автобекетке барамыз.

- Кіммен барасың? - Мен, бауырым мен қарындасым, әкем –төртеуіміз. -

Анаң ше?

- Ол үйде апама дастархан жайып, ас мәзірін даярлайды.

- Жарайды, жақсы.

Оқушыларды тек жауап беруге, яғни мәліметті хабарлауға ғана үйретпей, қарсы сұрақ қоюға, қайталап сұрауға да үйрету аса маңызды.

Диалогтің осындай түрлері де ұсынылды. Диалогтік тапсырмаларды орындау барысында оқушылардың диалогтік сөйлеудегі қарапайым дағдылары қалыптасып, сұрақ беру, өтініш айту, таңдану, бұйыруды қолдану, бір-бірімен әңгімелесе білу, мәліметтерді нақтылап сұрау, тыңдап отырып қайта сұрақ беру, келіспеушілік, толықтыру, тілдік материал көлемінде өзара пікір алыса білу дағдылары дамып, диалогтік тілді үйретуде соңғы нәтиже болып табылатын әңгімелесе білу біліктіліктері жетіледі. «Мұражайға саяхат» тақырыбында мынадай тапсырма орындалды.

Тапсырманың мақсаты: оқушылардың көне дүниелермен танысу, білу, құштарлану құзыреттілігін қалыптастыру. Көрген-білгендерін тиянақты түрде мазмұндап жеткізу.

Оқыту әдісі: сұрақ-жауап, қатысым әдістері. Көрген экспонат, мұралардың ішінен қажеттісін екшеп бөліп алып, сол туралы ақпарат беру біліктерін қалыптастыру көзделді.

Тапсырма:

1. Қазақстанның мұражайлары жайында ақпараттар іздеп табу.
2. Ақпаратты жазбаша түрде дайындау.
3. Сынып алдында ақпараттың мазмұнын баяндау.

Нәтиже: өздеріне қажетті ақпаратты іздеп, табуға жаттығады. Әңгімелеу, жазу, жұмыста жұмыс істеу дағдылары дамиды. Жұмыс кезінде коммуникативтік, мәселелердің шешімін табу құзыреттіліктері тапсырмаларын орындау ұсынылды. Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын қалыптастыруда қатысымдық әдіс функционалдық сөйлеудің грамматикалық жағы мен лексикалық бірліктерді меңгерудің негізі ретінде алынды. Қатысым әдісі бойынша оқушыларды бірінші сабақтан бастап сөйлесім әрекетіне баулу, тілді үйретуді күнделікті өмірде жүзеге асыру, сабақты практикалық жағынан жан-жақты қамтамасыз ету ескерілді. Өйткені кез келген тақырыптағы тілдесім үдерісі сөйлеу, жазу, оқу, тыңдау әрекеттері арқылы іске асады. Бұл қатысымдық бағытта дайындалған тапсырмалардың мәні оқушыларды ана тілінде қарым-қатынас үдерісіне дайындау, сыныпта қарым-қатынас жасауға жағдай тудыру болып табылады.

Қатысымдық әдіс ұсынылған тапсырмалардың бәріне ортақ, әсіресе жағдаяттық, рөлдік ойын, сұхбаттық тапсырмаларда басым болады. Осы әдістің функционалдық сауаттылықпен байланысы жағдаяттық, сұхбаттық тапсырмалардағы тілдесімде ерекше басымдылыққа ие болады. Рөлдік ойын әдісінде 7-12 жастағы балалар қарым-қатынасқа тез түседі де, кез келген рөлді ынтамен орындайды. Рөлдік ойындар оқушыға өзін танытуға, жолдастарының пікірімен санасуға, дұрыс сөйлеу қабілетін жетілдіруге, жан-жақты білімін көрсетуге мүмкіндік береді.

Бастауыш сыныптың соңында оқушылар меңгеруі қажет:

- мәтіндегі тірек сөздерді табуды және олармен мәтін құрауды;
- сөз таптарын ажырату, талдау және оларды топтастыру, өзара салыстыруды; жіктеу есімдіктерін табуды және оларды септеуді;
- мәтіннен қаратпа және қыстырма сөздерді табуды; жай сөйлемге синтаксистік талдау жасауды; өз ойларын еркін жеткізуді, сөйлемдерді дұрыс құрастыруды; берілген мәтінге жоспар құруды;
- қоршаған орта мен мақсатқа сәйкес орынды сөйлей білуді;
- диктант (көлемі 65-75 сөз), мәтін бойынша мазмұндама (мәтін көлемі 150-200 сөз), көлемі 50-60 сөзден тұратын шығарма (сипаттама, баяндама, пайымдау) жазуды;
- бастауыш сыныпта оқытылған пәндер бойынша жүйелі білімінің болуынан; алынған ақпаратты талдай, өңдей, жинақтай және қолдана білуінен; шығармашылықпен жұмыс істеу әдістерін меңгеруінен көрінуі қажет;
- өз ана тілін жетік білуі және құрметтеуі қажет.

Математика сабақтарында функционалдық сауаттылықты дамытудың мақсаты – оқытуда инновациялық әдістерді, заманауи білімдік және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану.

Математика сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын екі негізгі міндеттерді шешу арқылы қалыптастыру мүмкіндігі бар:

1. Оқушының әлеуетіне сәйкес, яғни баланың өзінің білімдік деңгейіне сай келетін және жеке тұлғаның одан әрі дамуын қамтамасыз ететін, білім беруді іске асыру мүмкіндігіне, оның ішінде өзіндік білім алу жолымен жету.

2. АКТ құралдары мен өз қабілеттерін іске асыруда әр оқушыда шығармашылық әлеуметтік мәнді қызмет тәжірибесін қалыптастыру. Бастауыш сыныпта математиканы оқытуда келесі пәндік және функционалдық сауаттылық қалыптасуы тиіс.

1. Ережелер мен үлгілерді және берілген алгоритмдерді математикалық материалда қолдану біліктігін;

2. Қоршаған ортада болып жатқан әртүрлі жағдайларда және аралас пәндерде математикалық білімін, біліктігін, есептеу, өлшеу және графиктік дағдыларын;

3. Ауызша және жазбаша есептеулерді тиімді пайдалана отырып, практикалық есептеу техникасын;

4. Математикаға тән ойлау стилін, оның абстрактылығын, дәлелденуін, қатаңдығын;

5. Дәлелдемелі пайымдау жүргізу, логикалық негізделген қорытындылар жасау біліктігін;

6. Математикалық мәтінмен жұмыс жасау (талдау, қажетті ақпаратты алу), математикалық терминология мен символдарды қолдана отырып, өз ойын ауызша және жазбаша түрде анық және нақты түсіндіру біліктігін;

7. Жоспар бойынша әртүрлі әрекеттерді жоспарлау орындау білігін;

8. Өзін-өзі бақылау жүзеге асыруды;

9. Өз іс әрекетін бағалауды;

10. Оқу қызметінің әртүрлі формаларында коммуникативтік қабілеттерін қолдана білуі қажет.

болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Ал кең мағынасында ол тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол – ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда функционалдық сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады. Сондықтан теория мен практиканың байланыста болуын қамтамасыз ету үшін әрбір пән бойынша берілетін білімнің мазмұны мен көлемін анықтағанда теориялық қағидалардың, заңдылықтар мен ережелердің, яғни ұғымдық-ақпараттық материалдардың бала өмірінде кездесетін түрлі проблемалық мәселелерді шешуге көмегі тиетіндей, бала оны қолдана алатындай практикалық маңызы

ескерілуі тиіс. Сондай-ақ оқушылардың оқу материалын тек жаттап қана алмай, оның мән-мағынасын терең түсінуін қамтамасыз ету міндетті болып саналады.

Қорыта айтқанда, тұлғаның бейімділігін, қажеттілігін қанағаттандыруды, қызығушылығын ескере отырып, функционалдық сауаттылыққа қол жеткізуді қамтамасыз етіп, жан-жақты дамыған, алған білімдерін өмірмен байланыстыра алатын тұлғаны тәрбиелеп оқыту – білім беру мамандарына артылған жауапты міндет екенін түсінгеніміз жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты [Электрондық ресурс] Қолжетімділік коды <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500000327>.*

2. *Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптардың үлгілік оқу бағдарламасы – Астана, 2016.*

3. *Оразахынова Н., Кенжебаева Г.М. - «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру жолдары» ғылыми мақаласы, 2012. - Б. 42-47.*

Абиева А. Ж.

РОЛЬ ПЕДАГОГА В РАЗВИТИИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. *Методика обучения постоянно совершенствуется учителем начальных классов и развитием функциональной грамотности учащихся на уроках специальной образовательной среды, внедрением компетентностного подхода, изменением методов обучения, использованием показателей функциональной грамотности.*

ӘОЖ 37

Айтжанова Ж.А.

**"Қарағанды облысында білім беруді дамытудың оқу-әдістемелік орталығы әдіскер, бастауыш сынып мұғалімі,
Қарағанды облысы, Қазақстан Республикасы**

ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНЫП, ОҚУШЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫ МЕН САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Аңдатпа: *Мақалада мектепте қазіргі уақыттағы заманауи оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін пайдаланып, оқушының сөздік қоры мен сауаттылығын арттыру ерекшеліктері қарастырылған. Осы бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, жаңа идеялар туралы жазылған.*

Тіл - тірі тарих. Онда халықтың ғасырлар бойы жинақталған іс-тәжірибесі мен даналығы бар. Әрбір халық өз ана тілінде асыл армандарын, әсем жан дүниесін, жақсылық атаулыға құрметін, жамандық атаулыға лағнетін жеткізіп отырған. Мектепте оқытылатын қазақ тілі пәнінің көздейтін мақсаты-оқушылардың ауызша және жазбаша тілін дамыту. Оқушылардың тілін дамыту

сауат ашудың бірінші сабағынан басталып, оқудың, грамматика мен емлені үйретуге арналған сабақтарда үзбей жүргізіліп отырады. Тіл дамыту жұмыстары үш саладан тұрады:

- 1) сөздік жұмыс
- 2) сөз тіркесі және сөйлеммен жұмыс
- 3) байланыстырып сөйлеуге дағдыландыру жұмыстары.

Сонымен қатар тіл үйретуде қолданылып жүрген бірнеше әдістерді қарастыруға болады:

Көрнекілік әдіс- сабақ сайын жүргізілетін әдіс. Сабақта сурет, заттар, ойыншықтар көрсету, оларды талқылау арқылы жаңа сөз үйрену. Көрнекілік мұғалімнің шығармашылық ізденісі мен әдістеме жаңалықтарына сергек қарап, сабақ барысында шебер пайдалана білуді талап етеді. Бастауыш сыныпта оқушыларға көрнекі құрал ретінде заттың өзін пайдаланған жөн.

Сөз-сөйлеу әдісі - мұғалімнің сөйлеу әдісі негізге алынады. Әрбір жаңа сөзді меңгеру, сөздік жұмысын жүргізіп отыру, диалогтық оқыту, сұрақтар қою, оларға жауаптардың әртүрлі нұсқасын таба білу, әр сөздің баламасын айтып отыру.

Практикалық әдіс - дидактикалық ойындар кезінде және әдеби музыкалық, сахналап көрсету жұмыстары кезінде балалардың әдеби сөйлеу машығы қалыптасады.

Тіл дамыту — оқушының тілдік тұлғаларды дұрыс қолданып, ойын басқа адамға толық жеткізуге дағдыландыру, басқа адамдардың сөзін жақсы түсінуге үйрету. Басқаша айтқанда тіл дамыту — қазақ тілі оқушының қарым- қатынас құралына айналдыру. Бұл жалпы тіл үйрену мақсатымен толық сай келеді. Орыс тілінде оқытатын мектептерде оқушының қазақ тілін дамыту ұғымына қазақ тілінің лексикалық, грамматикалық тұлғаларын меңгерту, оларды сөйлемде қолдану дағдыларын қалыптастыру яғни қазақ тілінде сөйлесуге үйрету жатады; қазақ тілінің орфографиялық нормасын оқушыда қалыптастыру, қазақша сауатты жазу дағдысын меңгерту де осы ұғымға кіреді; сөздерді бір-бірімен дұрыс байланыстырып, сөз тіркесін жасау арқылы оларды сөйлемде дұрыс орналастырып, сөйлем құру сөйлем арқылы ойын басқаға жеткізу, басқаның сөзін түсіну де тіл дамыту ұғымына жатады. Сөйтіп тіл дамыту — мағынасы, көлемі кең ұғым.

Адам ойын ауызша, не жазбаша түрде жеткізеді. Сондықтан оқушы тілін дамыту екі бағытта жүргізіледі: ауызша және жазбаша. Жалпы алғанда тілді оқытуда бұл екі бағыт қатар жүргізіледі. Бірақ қазақ тілін оқытудың ең алғашқы кезеңінде ауызша тіл дамыту басымырақ болады.

Адамның сөйлеуінде қолданылатын тілдік нұсқалар дыбыс, сөз, сөз тіркесі, сөйлем, сөйлемдердің тіркесі. Бұл тілді оқытудағы негізгі мәселелер. Тіл дамытуда тіл дыбыстарын дұрыс айтуға жаттықтыру, қазақ сөздерінің айтылу нормасын қалыптастыру, қазақ тілінің орфографиясын меңгерту жұмыстары жүргізіледі. Ауызша сөйлеу тілінің бұл – негізгі мәселесі.

Сөз, сөз тіркесі, сөйлем – байланысты сөйлеудің құралдары. Қазақша сөйлеу үшін оқушының жеткілікті сөздік қоры болуы керек, оқушы сөздерді

байланыстырып сөз тіркестерін жасаудың, сөз тіркесінен сөйлем құрастырудың заңдылықтарын білу қажет. Сонда ғана байланысты ойды басқаға білдіруге, басқаның сөйлеуін түсінуге болады. Сөйтіп, сөз және сөз тіркесі бірігіп сөйлем құрамына кіріп. Олардың бір-бірімен тығыз байланысы арқылы байланысты ой білдіреді. Байланысты ойды білдіретін бұл құралдар сөйлемде бір-бірімен ойдың ішкі байланысына қарай байланысқа түседі.

Байланысты сөйлеудің құралдарының тілде қолданылу заңдылықтарын оқушыға ереже түрінде емес, тәжірибе жүзінде яғни сөйлеуде қолдануда жаттықтыру, оларды дұрыс қолдану дағдысын оқушыда қалыптастыру – тіл дамытудағы негізгі мақсат блып табылады. Сондықтан тіл дамыту осы тілдік нұсқаларды оқытумен бірге , байланыста жүргізіледі. Яғни тіл дамыту тілдік нұсқаларды, тұлғаларды оқыту барысында бірге жүргізіледі. Атап айтқанда фонетика, лексика, грамматика салалары ереже жаттау ретінде жеке оқылмайды. Бұл тілдік материалдарды оқыту олардың қолданылуын меңгерту мақсатында бағындырылады. Оқушы қазақ тілінің тілдік материалын білмей, ойын байланысты түрде басқаға жеткізе алмайды. Сондықтан оқушыға қазақ тілінің тілдік нұсқалары таныстырылады.

Оқушыға сөздерді, тілдік нұсқаларды таныстырумен, бітірумен бірге, олардың әрқайсының тілде қалай, қандай жағдайда қолданылатыны үйретіледі. Егер оқушы олардың қалай қолданылатынын меңгермесе, ойын қазақша жеткізе алмайды. Оқушы ойын қазақша еркін жеткізу үшін, тілдік нұсқалардың қолданылуын білу қажет, біліп қана қоймай, оларды дұрыс қолдану дағдысын меңгеруі керек. Міне, сондықтан да қазақ тілін оқыту тілдік материалдарды сөйлеуде дұрыс қолдану дағдысын оқушыда қалыптастыруға бағытталады.

Сөйтіп тіл дамыту сөйлеуге жеткілікті сөздік қорды және ол сөздерді сөйлемде бір-бірімен байланыстыратын тілдік нұсқалардың қолданылу заңдылықтарын меңгерту болып шығады. Оқушының сөздік қорын байыту тілдік нұсқалардың қолданылу дағдысын қалыптастырумен тығыз байланыста жүргізіледі.

Оқушының сөздік қорын үнемі байытып отыру – тіл дамытудағы негізгі мәселе. Сөздік қоры бай адамның ойын анық жеткізу мүмкіндігі мол болады. Сөздік қоры бай адам ойын жеткізуге ең керек сөзді таңдап қолдана алады, оның ойын дәл білдіретін сөзді тыңдау мүмкіндігі бар. Тауып сөйлеу, ойын анық білдіру қажетті сөзді қолданумен тікелей байланысты. Ал ол сөздік қордың байлығын керек етеді. Сондықтан тіл дамытуда оқушының сөздік қорын байытуға ерекше мән беріледі.

Сөздік жұмысы әр сабақ үстінде, жыл бойында, бүкіл оқу кезеңінде белгілі жоспармен, жүйемен жүргізілуі керек. Оқушы сабақ сайын жаңа сөз үйреніп отырады. Оқушыға үйретілетін жаңа сөз тексте, диалогтарда жаттығуда қолданысымен байланыста беріледі. Сабақ сайын жылма-жыл әр класта оқушының сөздік қоры өсіп отырады. Әр сабақта үйретілетін жаңа сөзді оқушының күнделік өмірде, қарым-қатынаста қолданатын белсенді сөздігіне айналдыру оқушының сөздік қорын байытудағы негізгі мақсат болып саналады. Осы мақсатқа жету үшін, төмендегі жұмыстар жасалу керек:

- 1) жаңа сөз мағынасын оқушыға анық түсіндіру;
- 2) жаңа сөздің оқушы есінде сақталуын қамтамасыз ету;
- 3) жаңа сөзді қолданыста меңгеру яғни жаңа сөзді қолдану дағдысын қалыптастыру;
- 4) жаңа сөздің айтылуы мен жазылуын меңгерту;
- 5) сөздікпен жұмысқа үйрету.

Жаңа сөзді оқушы жақсы игеру үшін, оның мәнін оқушы жақсы түсіну керек. Жаңа сөздің мағынасын оқушыға түсіндіруде ол сөз айтатын заттың өзін көрсету, заттың суретін көрсету, оқушының ана тілінде аудармасын беру, оқушыға бұрын таныс синоним сөздерді пайдалану, кейде сипаттамалы түсіндіру сияқты әдістер қолданылады. Заттың өзін көрсету алғашқы кезеңде көбірек орын алады, бірақ ол мүмкіндігіне қарай ол кейін де қолданыла береді. Бұл әдістердің қайсысын қолдануды мұғалім таңдайды.

Жаңа сөздің оқушы есінде сақталуын қамтамасыз етуге өте үлкен мән беру керек. Оқушы жаңа сөзді сабақта үйреніп, бірақ оны жеткілікті дәрежеде бекітпесе, ол оқушының есінде сақталмайды, сондықтан оқушының сөздік қоры байымайды. Олай болса, жаңа сөзді оқушы есінде бекітетіндей жұмыс жүргізу қажет. Оқушының үйренген жаңа сөздерін жазып отыратын жеке дәптері болуы керек. Сөздік дәптерге әр сабақта үйренген жаңа сөздерін жазып отыруға оқушыны дағдыландыру қажет. Оқушы жаңа сөздерді сөздік дәптерге жазумен бірге, әр күні оны ең кемі екі реттен оқып отыруға дағдылану керек. Мұндай дағдыны қалыптастырған оқушы жаңа сөздерді ұмытпайды. Сөздік дәптерді үйде күнде отырғанда, тек жаңа сөздерді ғана емес, ол түгел қайталанады. Барған сайын алғашқы сөздер әбден сақталған кезде, оларды оқуды тоқтатып, соңғы кездердегі сөздерді оқу керек. Осылай жүйелі түрде сөздікпен жүргізілген жұмыс оқушының сөз байлығының молшына мүмкіндік жасайды.

Сөздік дәптер оқушының үйренген сөздерін ұмытпауға, үнемі қайталап отыруға өте қолайлы. Оқушының сөздік қорын байыту жаңа сөздерді үйренумен бірге, бұрын үйренген жұмыстарын қолданыстан шығармауды керек етеді. Ол сөздік дәптер алғашында сөздік ретінде, кейін аударма ретінде жасалады.

Сөздік дәптер қайталауға да, ұмытқанды еске түсіруге де, мазмұндама жазуда пайдалануға да, өте ыңғайлы. Оқушылар сөздік дәптерін сабақ кезінде ғана емес, сабақтан тыс уақытта үйренген сөздермен толықтырып отыруы пайдалы. Сонымен бірге сөздік дәптер оқушының қазақша үренген сөздерінің жалпы санын біліп отыруы үшін де керек. Сөздік дәптер арқылы оқушы қазақша үйренген сөзінің күннен-күнге өсіп келе жатқанын біліп отырады және ол сөздікті толықтыруға қызығушылық туғызады. Ол – оқушының тілін байытуға, тілді үйренуге көмектеседі.

Оқушының сөздік қорын байытудың тағы бір жолы – мақал –мәтел сөздігін жасау. Мақал-мәтелдер сөздігі оларды оқушы есіне тұрақтандыруға көмектеседі. Ал мақал-мәтелдер оқушының қазақша сөйлеуін көріктендіреді. Мақал-мәтелдер сөздігін оқушы сөйлесу кезінде, мазмұндама, шығарма жазғанда, пайдалануына болады.

Сонымен бірге жаңа сөздер оқулықтарда соңғы бірнеше сабақта, жиі қайталанып, кейін сирек кездеседі. Бірақ ол мүлде кездеспеуі мүмкін емес. Оқулықта бұл жағдайлар сақталмаса, мұғалім оны қадағалап, қолданысқа енгізіп отыруы қажет. Сөздердің жеткілікті қайталанып отыруы – оның ұмытылмауы үшін ең қажет шарттардың бірі.

Мұғалім сабақтағы жаңа сөзді келесі сабақта жеке сөз ретінде тексеріп отыруы да өте пайдалы. Мұндай жұмыс түрі затты көрсетіп, суретін көрсетіп, оны қазақша атату арқылы жүргізіледі немесе орыс тілінде сөзді атап, қазақшасын оқушыға айтқызу арқылы да тексеруге болады.

Жаңа сөзді қолданыста меңгерту оқушыны әрі сөйлеуге баулу, әрі сөзді оқушы есіне сақтауға көмектеседі. Сөздің қолданысын оқушы текстен, жаттығудан көреді, танысады. Бұл жаңа сөзбен алғашқы танысу. Мұғалім оқушыға жаңа сөзді сөйлемде өзінше қолдануға жаттықтырады. Жаңа сөздермен сөйлем құрауды үйретеді, сөздерді сөйлеуде, диалогта қолдануға жаттықтырады. Жаңа сөздер қатысқан мақал-мәтел жаттау, өлең жаттау өте пайдалы, ол сөздердің ұмытылмауына үлкен ықпал жасайды және сөздердің қолданысын үйретуді бекітеді.

Жаңа сөздердің мағынасын түсіндірген соң, олардың дұрыс айтылуын түсіндіру керек. Жаңа сөздердің айтылуын мұғалімге еліктеп бүкіл класқа, топқа, жеке оқушыға айтқызу арқылы үйретуге болады. Жаңа сөздерді магнитофон таспасына жазып әкеліп, оқушыларды оған қосылып бірге айтқызу арқылы, дұрыс айтуға үйретуге болады. Жаңа сөзді үйретуде мұғалім дауысына еліктеуді де, магнитофонды да қолдану ұтымды, бұл әдістердің бәрін қолдану сөздің ауыр, жеңіліне қарай шешіледі. Жаңа сөздің жазылуын меңгерту жазбаша жаттығулар, мазмұндама, диктант, шығарма, арқылы жүзеге асады. Оқыту барысында осы үйренген сөздерді оқушылар іш жүзінде пайдалана білуі керек.

Жаңа сөзді үйретуде үнемі бір тәсілмен өткізбей, әр сабақта тәсіл түрлерін өзгертіп, оқушыны жалықтырмай, түрлендіріп өткізген дұрыс.

Қазіргі мектептің оқу-тәрбие ісіндегі басты проблема - тіл мен сөйлеу процесін жіктей оқыту, оқушының дұрыс сөйлей білуіне көңіл бөлу. Мұғалім қазақ тілі сабақтарында тіл дамытуға байланыстырып сөйлеуге айырықша көңіл бөледі, тілдік материалдары дұрыс таңдай білу, оны дұрыс бере білуге, тілдің теориясы мен сөйлеу практикасының бір-бірімен қарым-қатынасы түрлі жаттығу жұмыстары арқылы іске асырылады. Демек, қазақ тілі пәнін оқыту барысында мұғалім оқушының ойын логикалық жағынан дұрыс, анық, қазақтың әдеби тілінің нормасына сай, грамматикалық, лексикалық, орфографиялық нормасына лайықты, дұрыс айта білуге үйретумен бірге, екінші жағынан ойын орфографиялық және пунктуациялық жағынан дұрыс жаза білуге жаттықтырады.

Халқымыздың ұлттық дәстүр ерекшеліктерінің, шешендік сөз үлгілерінің мол мұрасын пайдалану арқылы оқушылардың оқыту тілін дамыту, тәрбиелеу қазақ мектептеріндегі бүгінгі таңдағы маңызы зор мәселе болып отыр.

Оқушының жазбаша және ауызша ойын дұрыс бере, айта білуіне үлгі беретін - мұғалім. Сондықтан мұғалім тілдің тарихын, грамматикасын, стилистикасын, орфографиясын, лексикасын, пунктуациясын жақсы біліп, меңгеруі қажет.

Жалпы бұл тіл дамытуға арналған әдеби шығармашылық жұмыстардың басты құндылығы — мектепте және мектептен тыс алатын білімін бекіте білуге, жалпылай отырып қорытындылауға үйретеді. Сыни тұрғыдан оқу құрылымы бойынша ұйымдастырылған сабақтар баланың ізденімпаздық, зерттеушілік, дәлелдеушілік, шығармашылық қабілеттерін дамытатыны сөзсіз.

Тіл мәдениетінің қазақ тіл ғылымында араласпайтын саласы жоқ, көркем сөйлеуде болсын, ғылыми-көпшілік ортада немесе ресми ортада, тіпті ауызекі сөйлеу стилінде ол тіл ғылымының барлық саласымен тамырласып, олардың өн-бойында көрініс табады.

Егеменді Еліміздің болашағы қазіргі мектеп оқушылар өз ана тілін жетік меңгеріп, өз ойларын еркін дәлелдеуі – ол қажырлы, шыдамдықты, кәсіби сауаттылықты талап ететін жұмыс. Қазақ тілін меңгерген оқушылар келешекте әлеуметтік сұраныс тілегіне, қажеттілігіне сай болатыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
2. Н.А.Оразақынова, Г.С.Сүлеева, К.Ә.Әбдреймова, Ж.Т.Исаева «Қазақ тілі» (лексикасы), А.2003ж.
3. Ресурстық орталық жағдайында бейіндік оқытуды ұйымдастыру әдістемелік құрал, Қ.2007ж .
4. Р.Сыздықова, Сөздер сөйлейді.Көмекші құрал.1982.
5. Ж.Қараев.Танымдық белсенділік деңгейлері.Қазақстан мектебі журнал, 2004ж. №3.»
6. А.Б.Қыдырғиязова, Орфография және тыныс белгілері: Оқуәдістемелік құрал. – Астана: Фолиант, 2008.
7. Ф.Мұсабекова, Қазіргі қазақ тілі пунктуациясы. –Алматы: «Ана тілі», 1991. –128 б.
8. Орфографиялық сөздік /Құраст.: Н.Уәлиұлы, А.Фазылжанова, Қ.Күдерінова, Ғ.Әнес. –Алматы: Тіл білімі институты, 2007.

Айтжанова Ж. А.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫЕ УЧЕБНЫХ МЕТОДОВ С ЦЕЛЬЮ ПОВЫШЕНИЯ СЛОВОРНОГО ЗАПАСА И ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В статье описаны особенности повышения словарного запаса и грамотности учащихся с помощью эффективных методов современного обучения в школе. В этом направлении пишут о содержании, структуре и новых идеях образования в разных вариантах.

Амирбаева С.С.
«Ыбырай Алтынсарин атындағы №25 ЖББ мектебі» КММ
бастауыш сынып мұғалімі,
Балқаш қаласы, Қазақстан Республикасы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЖАҢАША ОҚЫТУ

Аңдатпа. Білім беру үрдісі уақыт өткен сайын жаңаруда. Оқушы мүмкіндіктерін арттыруда жаңа технологиялардың маңызы зор. Сонымен қатар оқушылардың оқуға мүмкіндіктерін арттыруда критериялды бағалау да тиімді.

Дұрыс ақпаратты берген болса, оқушы тек оны тыңдап, ақпаратты қабылдап отырады. Сабақта, көбінесе репродуктивті әдістер қолданылып отыр (дәріс, сұрақ-жауап, жаттығулар орындау, т.б.). Алайда сабақтардың дені осы әрекет (қайталау) тұрғысында өтетіндігін қынжылсақ та мойындауымыз керек сияқты: педагогика саласында еңбектенетін ғалымдардың айтуы бойынша, орташа есеппен әр сабақтың 80 пайыз бөлігі есте сақтауға (репродукцияға) бағытталған әрекеттерден құралады екен. Егер дәстүрлі оқытуда оқу-тәрбие үрдісінде басыңқы рөл мұғалімде болса, технология жағдайында белсенді қызметті оқушы атқарады, оқушыны оқытпайды, ол өзі оқиды және оқулық арқылы өз бетімен білім алуға дағдыланады.

Мұғалімнің сыныптағы күнделікті жұмысы оқыту үдерісі мен оқушылардың оқу нәтижелеріне оң ықпал етеді (Barber and Mourshad, 2007). Мектеп жұмысы мен оқушы жетістіктерін өрістетудегі негізгі тұлға – мұғалім. Мұғалім өз тәжірибесінде оқыту мен тәрбиелеуге құрылған әрекеттерді өзі ұйымдастыруға дағдыланған. Алайда, заманауи талаптарды басшылыққа алатын болсақ, мұғалім өз әрекетінде нені өзгертуі керек? неден бастауы керек деген сұрақтар туады. Әрине, күнделікті сабақтар ғана арқылы ғана мақсатқа қол жеткізуге болады. Ендеше, әдеттегі сабақ жүйесін еске түсірейікші: үй тапсырмасын сұраймыз. Үй тапсырмасына дайындықсыз келген оқушыларға 2 (екі) деген бағаны қоямыз. Жаңа сабақты өзіміз жиырма минуттай оқушыларға егжей-тегжейіне дейін түсіндіріп береміз. Өз түсіндіргенімізді қайта сұраймыз. Мұндай сабақтарға оқушылар енжарлықпен қарап, сабаққа деген қызығушылықтары төмендейді екен. Осыдан барып үлгерімі төмен оқушылар пайда болады. Әдеттегі оқуда біз бағалау арқылы оқушының білім дәрежесін анықтап қана қоятынбыз. Ал оқушы сол дәрежеге жетуге дейінгі аралықта білімді қалай алды немесе қалай алу керек еді, оқуын қалай жақсартуға болатындығын анықтауға бағыттамаймыз. Алайда мәселе ұстаздың бұрынғы «үйретуші», «білім беруші», «білім көзі», «бұлжымас бедел», «оқытушы» сынды ролдерінен бас тарту қажеттігінде. Ендігі кезекте мұғалім үйрену процесін өзара әрекеттесу деп қабылдап, өз қызметін «ұйымдастырушы», «бағыт-бағдар

беруші», «жөн сілтеуші» деп түсінуі керек. Бұл өзгеріс мұғалім еңбегінің маңызын тіпті де бәсеңдетпейді, керісінше ерекше мазмұнмен толықтырады, мәртебесін асқақтатады. Мұғалім білім тасымалдаушыдан – білім әлеміне жол көрсетуші дәрежесіне көтеріліп, нағыз ұстаздық харекетті атқарушы болады. Бүгінгі күні мұғалімнің негізгі қызметтері мынандай:

- Ұйымдастырушы,
- Менеджер (басқарушы),
- Бағыт-бағдар беруші,
- Қолпаштаушы.

Сындарлы оқытуда мұғалім оқушылардың өзіндік таным процесін ұйымдастырушыға айналады, ол үйретпейді – үйренуге бағыт-бағдар сілтейді, өзі де әр сабақта үйренеді. Мұғалім – «білім көзі» емес, ол-оқушының шығармашылық жұмысы мен еңбегінің бастамашысы, ұйытқысы, оқушыны білім алудың белсенді әрекеттеріне ынталандырушы, оқушының үйрену процесіндегі серігі әрі үлгі тұтар тұлғасы. Мұғалім орасан зор көлемді

ақпарат әлемінде оқушыға өзіндік көзқарас, түсінік пен құндылықтарды қалыптастыруда жанашыр көмекші іспеттес:

Мұндай ұстанымның бірнеше себептері бар:

1. Оқушылардың арасындағы қарым-қатынас интербелсенді оқудың ең басты мәселесіне айналып, оқушылардан өзара әкеттесу мен ынтымақтастықты қажет етеді, ал мұғалім осындай коммуникативтік әдісті ұйымдастыра білуі қажет.

2. Сындарлы оқуда оқушылар өз біліміне және өзгелердің біліміне жауапкершілікті өздеріне жүктеп алады. Сол себепті мұғалім де үйрену процесінің белсенді мүшесіне айналып, таным процесінің нәтижелігіне мүдделі болады.

3. Сындарлы оқу/оқыту оқушылардың жеке тәжірибесіне сүйенеді, ал ұстаз тәжірибені жаңа біліммен байланыстыру жолдарын бағыттап отырады.

4. Интербелсенді оқу/оқытуда іздену процесі қорытынды нәтижеден маңызды болғандықтан, мұғалім сол процесті ұйымдастыра білулері керек.

Сондықтан дайын білім беруге негізделген «дәстүрлі» стиль арқылы алынған білім оқушылардың жинақтаған өзге білімдерімен тиімді сіңісе алмайды, сондықтан механикалық есте сақтау, үстірт білім алу жағдайлары орын алады. Дәстүрлі оқытудан алынған механикалық түрде есте сақталған мәліметтерді емтихан кездерінде ұтымды пайдалануға болады, бірақ мән мағынасы терең меңгерілмей жай ғана жатталғандықтан, тақырыпты оқыту немесе емтихан аяқталған соң керексіз болып қалады және оқушы оны өмірде тиімді пайдалана алмайды. Сындарлы оқытудың мақсаты – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету. Оқыту туралы сындарлы түсінік оқушыға нақты білім беруді мақсат тұтқан мұғалімнің өз сабақтарын оқушының идеясы мен білім-біліктілігін дамытуға ықпал ететін міндеттерге сай ұйымдастыруын талап етеді. Бұндай міндеттер оқушылардың оқыған тақырып бойынша білімдерін өз деңгейінде көрсетіп, кейбір болжамдар күмәнді ойларын

білдіре алатындай, пікір-көзқарастарын нақтылап, жаңа ұғым түсініктерін өрістетуге орайластырылып құрылады. Әдістемелік құралдар немесе оқулықтардан гөрі мұғалімнің сыныптағы іс-әрекеттеріне пәннің қалай оқытылуы керектігі жөнінде әбден қалыптасып қалған пікірлер анағұрлым күштірек ықпал етеді. Алайда, тамыры тереңге кеткен сыни тұрғыдан ойлау қабілеттері дамыған оқушыларды қалыптастырғылары келсе, өздерінің де сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін дамыта отырып, жаңашыл идеяларға көңіл көкжиегін ашулары керек.

Мұнда басты тұлға – оқушы. Осыған сәйкес мұғалімнің білім берудегі басты міндеті – оқушының өзіне деген сенімін арттыру, өзін жеке тұлға ретінде сезінуіне жағдай жасай отырып, мүмкіндік беру. Өзін тұлға ретінде сезінген бала әрқашан өмірде өз жолын таба біледі. «Білімнің мәні мен мақсаты неде? Мұғалімдер баланы қалай оқытады, неліктен сондай ұстаныммен оқытады? Білім адам мен қоғамға не береді? Бұл сұрақтар мұғалімнің әрқайсысы зерттеп табатын ұшы-қиыры жоқ ұзақ ізденіс жолының бастау нүктесі болып табылады, тура осы жолда әрбір мұғалімнің жеке оқу философиясы құрылады». Осы пікірді негізге ала отырып сабақты ұйымдастыру, оқыту, бағалау, жоспар құру тіпті оқушылармен қарым-қатынас жасау жөніндегі көзқарасым түбегейлі өзгерді десем де болады. Өзсабақтарымда оқушыларды отырғызудан бастап бағалауға дейінгі «дәстүрлі» оқытудағы қалыптасқан ережеге жаңаша көзқарас тұрғысынан қарадым.

Педагогтің сыни тұрғыдан ойлауы – бақылаудың, ойлаудың, тәжірибенің, ойлау мен талқылаудың нәтижесінде алынған ақпаратты ойлауға, оқуға, бағалауға, талдауға және синтездеуге бағытталған пәндік шешім деп көрсетілген. Сыни тұрғыдан ойлау көбінесе қарсы пікір айтуға, баламалы шешімдерді қабылдауға, ойлау және іс-әрекетімізге жаңа немесе түрлендірілген тәсілдерді енгізуге дайын болуға, ұйымдастырылған қоғамдық әрекеттерге және басқаларды сыни тұрғыдан ойлауға баулуды білдіреді. Сондықтан сабақтарымда оқушыларды сыни тұрғыдан дамыту арқылы жеке, жұптық, топтық жұмыстар жасатып отырудың артықшылығын түсіндім. Әрине бұл орайда мұғалім өзінің сыни ойлау әрекетін дамытқаны жөн.

Интерактивтік әдістеме не үшін қолданылады? Өзара қатынас үрдісінде білім берунәтижелі болады, оқушылар пікірталас кезінде білгендерін үйреніп, есте сақтай алады. Сонымен қатар, оқушылар ақпарат алып қана қоймай, шешімді табу жолы мен шешімнің дұрыстығы мен бұл ойдың ұсынылған нұсқаларының ішіндегі ең жақсысы екендігін қисынды түсіндіре білуі және өз ойларын дәлелдеуі керек.

Сыныптағы оқушыларды топтастыра отырып жұмыс жасатуда диалогке көп уақыт бөлдім. Себебі бастауыш сыныпта балалардың лексикалық қорын көбейту арқылы олардың ойлау әрекеттерін дамытудың бірден-бір жолы диалог болып табылады. Топтастыруда «Гүл күлтелері», «Мозаикалар құрастыру», «1, 2, 3 сандарымен» бөлдім. Себебі, балалар топтасып отырып әр түрлі тапсырмаларды орындағанда өз еркімен пікірлесіп, ортақ шешімге келуге және бір-бірінің жауаптарын толықтырып отыруға болатынын дәлелдеді.

Оқушыларға жаңа білімді меңгерту дәстүрлі сабақта мұғалім оқушы үшін дайын ақпаратты меңгертсе, интербелсенді әдістеме бойынша белсенді әрекет оқушының жоғарғы деңгейде ойлауын дамытады. Оқушы нәтижеге қол жеткізуі үшін мағынаны ұғыну, анықтау, яғни оқушы пәннің сабақтағы бөліктері мен шынайы өмір арасындағы өзара байданыстарды анықтайды. Дәлелді ойлары мен сыни көзқарастарын, дәйекті уәждерін көрсете білуі ақпаратпен ойдың шынайы түрде үйлесуі деп ойлаймын. Өз сабақтарымда интербелсенді тәсілдерді тәжірибеде пайдаландым. Мысалы: «Ойлан, бірік, бөліс», жигсо, венн диаграммасы, конверт- сұрақтарды, жұптық жұмыс түрлерін қолдандым. Оқушыларымның әрекеттерін бақылаудың нәтижесінде кейбір оқушыларымның тапсырмаларды орындау кезіндегі білімінде ілгерілеу байқалды. Оған себеп топ ішіндегі жақсы оқитын оқушылар сабақтың барлық кезеңінде өздерінің белсенділік, зерттеушілік іс-әрекеттерін топтағы басқа оқушыларға бағыт-бағдар беріп, олардың да ойларын еркін жеткізуіне мүмкіндіктерін аша түсті. Ал орта дәрежедегі оқушыларымның пікірін айтуда топтық жұмыс бойынша суреттер мен конверт-сұрақтағы тапсырмаларға жауап берудегі ойлары тиянақтала бастады.

Сабақтарымдағы мен және оқушыларым үшін аса маңызды болған басты әрекетімнің бірі – мен әр оқушыны күнделікті сабағымда ынталандырып отырдым. «Жарайсың!», «Бұдан да жақсы жауап бере аласың», «Кәне, тағы да шамалы ойланып, толықтырып жіберші», жұлдызшалар беру арқылы ынталандырып отырдым.

Тағы бір сабақтарымда оқыта отырып оқытудың тәсілдерін сабағымда тиімді қолдануғашешім қабылдадым. Сондықтан келесі сабақтарда проблеманы шешуге қатысты, оқушының жас ерекшеліктеріне, деңгейіне сәйкес тапсырмаларды жоспарға енгізіп, оны орындап отыруға мүмкіндіктер беруге болатынын түсіндім. Менің көзқарасым бойынша бұл сабақ маған не береді? Қандай кемшіліктер жібердім? Жеткен жетістігім қандай? Жаңа сабақта балалардың іс-әрекетінде топтасуда қандай түйткілді мәселелер бар? Деген сұрақтар төңірегінде іздене бастадым.

Джиксоның 4-ші қадамын сабағымда қолдандым. Себебі, Т.Рақымның «Гүлдерден аумаймыз» атты өлеңінде топтағы оқушыларға өлеңді толық оқытып алдым да материалды жақсылап түсініп талқылау үшін уақыт бердім. Сол берілген уақытта топтағы оқушыларға материал бойынша сұрақтар туындатып және оның шешімін табу керектігін түсіндірдім. Әр топта қызу диалогтің жүруін бақыладым. Әр топтың көшбасшылары өз топтарында өзара пікірлескен, жинақтаған ойларын келесі топтарға барып түсіндірді. Бұл оқушылардың ойларын тыңдауда маған мынадай ой келді: мен осы кезге дейін балаға дайын білімді меңгертіп келсем, енді әрбір баланың бойындағы іс-әрекетті ашуға осы диалогтік оқыту арқылы олардың қызығушылығын, сабақта өзін-өзі реттей отырып белсенді жұмыс жасауға мүмкіншілік беру керек екеніне көзім жетті. Менің интербелсенді тәсілдерді сабақта қолданудағы мақсатым: оқыта отырып оқуды үйрену, жүйелі ойлануға үйрету.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. С.Әлкен. Шығармашылыққа баулу әр ұстаздың міндеті// «Оқыту – тәрбиелеу технологиясы» журналы. №4, 2012.
2. Асхат Әлімов «Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері
3. G.L.Gutek, «Мұғалім философиясының қалыптасуы мен дамуы: гуманистік парадигма», 2004,

Амирбаева С. С.

НОВОЕ ОБУЧЕНИЕ В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ

Аннотация. Методы обучения совершенствуются постоянно. В развитии интеллектуальных возможностей ученика значение новых технологии очень важны. Критериальное оценивание полезно для активизации ученических возможностей.

ӘОК 373

Бакирова Г.М.

«Ыбырай Алтынсарин атындағы №25 ЖББ мектебі» КММ-сі
бастауыш сынып мұғалімі
Балқаш қаласы, Қазақстан Республикасы

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-
ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ**

Аңдатпа. Міне, қазіргі кезде біздің елімізде де білімге барлық күшті салып жатыр. Ол болашақ ұрпақтың білім арқылы барлық белестерді жеңуіне ұстаздар арқылы сіңіруде. Жақсы ұстаз—әрқашан да кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, шығармашылық әлеуеті мол тұлға. Ол оқытудың жаңа технологияларын тәжірибесіне ендіруге дайын, оқу-тәрбие ісіне шынайы жанашырлық танытатын қоғамның ең озық бөлігінің бірі.

Мектеп құрылымда болып жатқан өзгерістер, білім беру мақсаттарының алмасуы, оның дамытушылық сипаттарының бекітілуі, көпнұсқалық оқытуға көшу сияқты мәселелер орындаушылардан шығармашылық бастамалық, жұмыстың жоғары сапасын және кәсібилікті талап етеді. Шығармашылық – бұл адамдардың өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі. Өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу, оның рухани күшін нығайтып, өмірден өз орнын табуға көмектеседі. Өйткені адам туынды ғана емес, жаратушы да.

Осыған орай, бүгінгі әр ұстазға білім беру үдерісінде қазіргі қоғам талабына сай арнайы оқыудың жаңа үлгілерін енгізу қажеттілігі туындап отыр. бұл үлкен жауапкершілік артатын күрделі мақсат. Оны шешу үшін ең алдымен оқыту мазмұны жаңартылып, әдіс-тәсілдің озығы өмірге келуі, олар әрбір азаматтың жеке басының қасиеттерін, қабілеттерін дамытып, шығармашылығын, талантын ұштайтындай болып ұйымдастырылуы қажет. сонда ғана

мектептерден өз өміріне өзгеріс ендіре алатын, өз бетінше өмір сүру жолдарын таңдай алатын азаматтар тәрбиеленіп шығады.

Аталмыш мәселеге гимназиямыздың бағыт алған ең негізгі өзегінің бірі – дарынды балаларды оқыту және тәрбиелеу. Ж.Аймауытовтың XX ғасыр басында оқушы жастарға арналған «... өзінде қандай талант, зеректік, қандай қабілет барын білуің қажет. Дәлдепайтқанда, әр адам өзін-өзі тануы қажет. өзін-өзі танымаған адам өзгені тануға шорқақ болады» - деген тұжырымының бүгінгі мұғалімге де, оқушыға да қатысы бар.

Баланы бастауыш сыныптардан бастап шығармашылық ойлауға, қалыптас тыс шешімдер қабылдай алуға, практикалық әрекеттеге дайын болуға әкелудің жолдарын көрсету керек. Шығармашылық – бүкіл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлейбастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі. Бұған бүкілхалықтық, жалпы және жеке бер адамның шығармашылығы арқылы келдік. Әр жаңа ұрпақ өзіне дейінгі ұрпақтың қол жеткен жетістіктерін меңгеріп қана қоймай, өз іс- әрекетінде сол жетістіктерді жаңа жағдайға бейімдеп, жетілдіре отырып, барлық салада таңғажайып табыстарға қол жеткізеді.

Кейбір зерттеулерде оқушыны танымдық белсенділігі – бұл интеллектуалды және кәсіптік дайындыққа бағытталған үздіксіз оқу үрдісі, оқу тиімділігі мен оқытудың ғылымилығы деңгейін көтеру ретінде түсіндіріледі. Мұнда әрине, орын алатын бірден-бір әрекет – бастауыш сынып оқушыларының зерттеу жұмысымен айналысуы. Оқушыға зерттеу ұғымын кеңінен түсіндіру және олардың зерттеу қабілеттерін дамыта білу әрбір бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби шеберлігін қажет етеді. Зерттеу әдісінің алдына қоятын мақсаты: сыныптағы қабілеті жоғары оқушылардың интеллектуалдық, шығармашылық, жеке тұлғалық мүмкіндіктерін ашуға көмектесу, зерттеуге деген қызығушылығын арттыру, жеке жұмыс жасай білу дағдысын қалыптастыру; қызықты, оқушының өмірінде қолданыста бар, жүрегіне жақын тақырыпты таңдауға бағыт-бағдар беру; балалардың кәсіби және жеке даралық қабілеттерін анықтай алуына психологиялық-педагогикалық көмек көрсету. Аталған зерттеу әдісін келесі ұстанымдарға сүйене отырып жүргізу маңызды:

- баламен жеке сыйластық және сенімді қарым-қатынас орнату;
- әрбір жасаға жаңа қадамына қолдау көрсетіп, ертеңге құлшыныс пен қанат қақтыру.

Ал бұл ұстанымды келесі қадамдар арқылы жүзеге асыруға болады:

- оқушыларға ақпаратты қайта өңдеудің әртүрлі тәсілдерін үйрету;
- оқу-тәрбие үдерісінде оқушылардың танымдық және шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастыру;
- жеке тұлғаға бағытталған тәсіл;
- білімнің қайнар көздерін пайдалану.

Оқытудың жеке тұлғаға бағытталу тәсілін анықтауда отандық педагогикаға сүйенуге болады. Ы.Алтынсарин бойынша оқытудың жеке әдіс-тәсілдеріне:

- оқыту әдісі – бұл баланың білімге құштарлығын оятып, кейіннен өз бетінше білім көтеруіне бастайтын жол;

- сабақта баланың ой-әрекетін жаттықтыру. «Маңыздысы, оқушының өз бетінше ойлана білуі».

Баланың шығармашылығын дамытуда жеке тұлғаға бағытталған әрекеттер қолданылатын орта – күнделікті сабақ барысы. Оқушылардың танымдық ізденімпаздығын арттыруда шығармашылық сипаттағы сабақ түрлерін өткізудің маңызы зор. Мұндай сабақтардағы түрлі оқу жұмыстары оқушының шындық белсенділігін арттырып, оқу мен ойлау әрекетінің тиімді амал-тәсілдерін, яғни материалының негізгі ұғымдары мен тұжырымдарын айыру, жаңа материалды өткен материалмен салыстыру оларды белгілі жүйеге топтастырады және қорытындылау жасау сияқты амалдарды жасауға үйренеді.

Сонымен қатар, шығармашылық сабақтардың жоспарын жасауда оқушының шығармашылық әрекетінің бағдарына сәйкестендіріп, олардың қабілеттері ескерілуі тиіс. Оқушылардың шығармашылық әрекетін тудыратын сабақтарды өткізу жоспары мен кезеңдерін қарастырамыз. Шығармашылық сипаттағы сабақтардың жоспарын жасау үшін сабақтың тақырыбы, мақсаты, әрекет түрі және нәтижелері бір-біріне жуық байланысты сабақтарды топтастырып, таңдап алуға болады. Жалпы бағдарламада көрсетілген пәндік сабақтардың әр тарауында жететін жетістіктері негізінде оқушылар оқушылар білім алуда нәтижеге жетеді. Ол үшін мұғалім оқушы күйіне кіріп, олардың тақырыпқа қатынас әрекетін ойлайды, өтілетін сабақтың проблемасына қажет жағдайда жоспарланған сабақ мазмұны мен оқыту әдістеріне түзетулер енгізеді. Сабаққа дайындық барысында мұғалім барлық ресурстармен танысып, егжей-тегжейлі меңгереді. Мұғалім өзіне, оқушыларға мықты болатын мәселелерді іздестіреді.

Оқушылардың шығармашылық іс-әрекетке баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылықтарын арттыра түсу үшін әр түрлі әдістерді қолдануға болады:

- балаларға белсенді тақырыпта әңгіме оқып, оқушыларға басқаша аяқтауға кілт боларлық сюжет ұсыну;

- әңгіменің, ертегінің сюжетін бастап беру, аяқтауды оқушыларға тапсыру;

- ертегіні ұжым болып тыңдау;

- ұнатқан кейіпкерлеріне мінездеме беру;

- қиялдау арқылы сурет салғызу, рөлмен ойнату;

- арнайы тақырыпта пікірталас тудыру.

Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулу, олардың белсенділіктерін, қызығушылықтарын арттыра түсу үшін сабақта озық технологияларды, яғни дамыта оқыту ұстанымдары мен сыни ойлау жобасын пайдалану тиімді. Оларды атап айтатын болсақ:

- тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау;

- арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру;

- логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу;

- кейіпкерге хат;

- берілген тапсырманы түрлендіру бағытындағы жұмыс;
- мазмұнын өңдеу, шығарма, шағын мәтінді әңгіме, ертегі, өтірік өлең құру;

- әңгіменің ұқсастығын салыстыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу;
- қиялдау арқылы сурет салғызу; Ал, сабақтан тыс уақытта:
- мұражайға апару;
- әр түрлі кездесулер өткізу;
- балаларға арналған журналдарды пайдалану;
- шығармадағы басты кейіпкердің кейпіне ену;
- күнделік жазу;
- ғылыми ізденіс, жоба жазу, оны қорғау;
- кітапханадан үздіксіз кітаптар оқу;

Осындай жұмыстарды үнемі жүргізу оқушыларды шығармашылыққа баулуға, өзбетінше ізденуге зор әсерін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. С.Әлкен. Шығармашылыққа баулу әр ұстаздың міндеті// «Оқыту – тәрбиелеу технологиясы» журналы. №4, 2012.

2. Шығармашылық ізденіс және жаңа технологияны пайдалану жолдары. Бастауыш мектеп №9, 2007.

3. Ы.Алтынсарин. Таңдамалы шығармалары, Алматы, 1994. 285б.

Бакирова Г. М.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. *Здесь, в нашей стране на данный момент строит прочные знания всех образовательных учреждений. Именно высотах образование всех победу будущих поколений выращивают через учителя . Хороший учитель всегда высокий уровень профессиональной , интеллектуального и творческого потенциал в своем лице. Мы готовы к внедрению новых технологий в педагогической практике , воспитательная работа истинного педагога состраданием является одним из лучших в обществе знаний.*

Бекберова К.Д.
№38 мектеп-лицейі, бастауыш сынып мұғалімі
Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы

ОҚУ ТӘРБИЕ ҮРДСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Аңдатпа. Бұл мақалада жалпы – функционалды сауаттылықтың маңыздылығы, білім беру процесіндегі алатын орны мен математиканың пәнаралық байласы, математика сабағында функционалды сауаттылықты дамыту үшін қолданылатын есептер мен мысалдар көрсетілген.

Білімнің іргетасы бастауыш сыныптан қаланады. Білім саласында жаңа ғасырдың алға қойып отырған міндеттері мен уақыт талабы өте жоғары. Бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылығын арттыру-білім беру үдерісінің ең маңызды негізінің бірі. Функционалды сауаттылықты дамыту, ең алдымен, оқушылардың құзіреттілік біліктерін, алған білімдерін шынайы өмірлік жағдаяттарда тиімді қолдана білу қабілеттерін өрістетуге, кеңейту болып табылады. Оның негізі - нәтижелі де сапалы білім беру.

Функционалды сауаттылығы дамыған оқушы-ойлау, оқу, жазу санау бірліктері қалыптасқан, грамматикалық тұрғыда таза, қатесіз жазып, ойын жүйелі жеткізе алатын, сондай-ақ дұрыс есептеп, бағдарлай білетін адам. Ондай оқушы салауатты деңгейде, сауатты іс-әрекетімен танылады. Олай болса мұғалім алдында жеке тұлға ретінде жан-жақты дамып, болашақта еліміздің әлеуметтік, мәдени саяси және экономикалық салаларында еңбек ететін ертеңнің тұлғасын бүгіннен қалыптастыру міндеті тұр. Оның меңгерілген білімді сауатты қолдана алу дағдыларын дамыту бастауы-бастауыш сынып мұғалімінің еншісінде.

Өмірге әлеуметтік бейімделуі барысында оқушының белсенділігі, шығармашылық тұрғыда жан-жақты ойлай алуы, шешімді тез қабылдай алуы, өзіндік ізденісі мен алған білімін қолдана білу құзіреттілігін дамытудың бастамасы мәтінмен жұмыс жасау, ақпаратты қорытып, зерттеу зерделеу жұмыстарын жүргізуге үйрену барысында жүзеге асады. Осындай жағдайда бастауыш сынып оқушысының ақпаратты жақсы меңгеріп, жүйелеп, өз пікірін қорытып айта білуі мен берік білім көздерін меңгеруі үшін мәтінді талдау, мәтіндегі тұжырымды ойлар мен сөйлемдердің табиғатын анық түсінуі де аса маңызды.

Белгілі педагог М.Жұмабаев «Бір сабақтан бала күшті әсер алуы үшін баланың сол сабаққа құмары болуы шарт. Баланы құмар қылу үшін мұғалім өзі құмар болуы керек» - дейді. «Сонымен бірге бала бір затпен танысқанда, сыртқы сезімдердің көбі қатынасса, ол зат ұмытылмайды. Мысалы, бір заттың түрін де көрсет, дыбысын да қатынасса, ол зат ұмытылмайды. Мысалы, бір заттың түрін

де көрсет, дыбысын да естірт, ұстатып та көр, иіскет, дәмін татқыз сипат, суретін салғыз, қызықтыр, баланың жаратылысының өзі осыны тілейді. Бала өзінің естіген нәрсесін көргісі келеді, көрген нәрсесін ұстағысы келеді. Ұстаған нәрсесінің дәмін татқысы келеді. Осы жолды ұстағанда баланың білімі берік болады» деген пікір айтады. Осы орайда, функционалдық сауаттылықты арттыруға арналған тапсырмаларды жиі орындату, жеке тұлғаның білімді сауатты әрі шығармашыл болып шығуына жетелейді.

«Функционалдық сауаттылық» ұғымы алғаш рет өткен ғасырдың 60-жылдар Юнеско құжаттарында пайда болды және кейіннен зерттеушілердің қолданылуына енді. Функционалдық сауаттылық, кеңінен алғанда білім берудің (бірінші кезекте жалпы білім беру) көп жоспарлы адамзат қызметімен байланысын біріктіретін тұлғаның әлеуметтік бағдарлану тәсілі ретінде түсіндірілетіні анық. Қазіргі тез құбылмалы әлемде функционалдық сауаттылық адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси, және экономикалық қызметтерге белсенді қатысуына, сондай-ақ өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторлардың біріне айналуына ықпал етеді.

Еліміз үшін маңызды болып табылатын аталған стратегиялық міндетті шешу жағдайында тұлғаның ең басты функциялық сапалары белсенділік, шығармашылық тұрғыда ойлауға және шешім қабылдай алуға, кәсіби жолын таңдай алуға қабілеттілік, өмір бойы білім алуға дайын тұруы болып табылады. Бұл функционалдық дағдылар мектеп қабырғасында бастауыш сыныптан қалыптасады. Пәндік білімдеріне, ептіліктеріне және дағдыларына сүйене отырып, оқу пәндері арқылы функционалдық сауаттылықты дамыту үдерісі ойлау дағдыларын қалыптастыру және дамыту тапсырмалары іріктеледі.

Функционалдық сауаттылық мазмұны: оқу және жазудағы сауаттылық, денсаулық мәселесіндегі сауаттылық, заң сауаттылығы отбасылық өмір мәселелеріндегі сауаттылық, жаратылыстану ғылымындағы сауаттылық, компьютерлік сауаттылық, математикалық сауаттылық. Бастауыш сынып мұғалімдері үшін маңыздысы: оқу және жазудағы сауаттылық.

Функционалдық сауаттылықты дамытудың басты тетігі - балаларды оқыту мен тәрбиелеуге ата-аналардың белсенді қатысуы. Осылардың бәрі - тұлғаның кәсіби тұрғыда өзін-өзі анықтауына мүмкіндік береді. Оқушылардың бойында шығармашылық және инновациялық қызметке деген қажеттілікті қалыптастыруға ықпал етеді .

Қазіргі бастауыш сынып оқушысы үшін, әріптерді толық үйренген соң, мәтінмен, электрондық мәтінмен жұмыс істеу дағдылары өте маңызды. Қазіргі таңда оқушылардың буыны сандық ұрпақ деп аталатындықтан, визуалды қабылдау коды басым екені анық.

Ең әуелі бастауыш сынып оқушыларының қандай іске икемділігін бойында қандай қабілеті бар екенін анықтап алып, оқушыларды зерттеп, оны әрі қарай ұштауға жол ашу. Оқушылардың дұрыс қатесіз оқуын қалыптастыру керек.

Осы орайда, оқылым бөлігінің негізгі құрылымын анықтайтын ең басты көрсеткіш – мәтін. Мәтін қызықты, өзекті, күнделікті өмірге сай, шынайы және

адамның эмоционалды-психологиялық күйіне кереғар әсер етпейтін болғаны жөн.

Оқушылар үшін дайындалған оқу мәтіндері көркем-әдеби, ғылыми, публицистикалық мәтіндерді қамту керек. Оқушылар олармен жұмыс істеуді, мәтінмен қарапайым әрекеттерді, соның ішінде мәтінде жазылған мағыналарды талдау мен түсіндіруді үйренуі керек.

Сабақта тапсырмалардың мынадай түрлері қолданылады: бұл-ми қозғау жаттығулары; ойлау сәті; психикалық механизмдерді жаттықтыру; көңілді үзіліс; логикалық тапсырмалар.

Әр тапсырманың өзіндік қызметі мен нәтижесі оқушының қабілетін қалыптастыра отырып, дамытуға үлес қосары сөзсіз. Сондықтан олардың нәтижесі мынадай:

-Оқушылардың пайдалы эмоциялық негізі қалыптасады, танымдық мүмкіндіктерін дамытуға көмектеседі.

-Есте сақтау қабілетін дамытып, зейінін тұрақтандырады. Қызығушылығын арттырып, байқағыштыққа баулиды.

-Ізденімпаз болуға, тың шешім қабылдай білуге дағдыланады. Өзіне деген сенімділік қасиетін арттырады.

-Баланың қозғалыс икемін дамытады және бір мезетте бірнеше тапсырманы орындауға үйретеді.

-Ми жұмысы және көру жүйесі жақсарады. Шығармашылық жұмыстардың көрсеткіштері артады,

Бастауыш сынып оқушыларының көпшілігінің сөздік қоры жұтаң, сөз тіркестерін сөйлем және мәтін құрауда дәрменсіздік танытатындығын, ойын жүйелі түрде айтып (не жазып) бере алмайтындығын, ауызша сөйлеу дағдысының төмендегенін байқауға болады. Осы кемшілікті жою мақсатында мынадай тапсырмаларды ұйымдастыруға болады.

«Баспалдақтан түсу». Бұнда берілген әріптерден, бір әріп ала отырып, (немесе қоса отырып) жаңа сөз жасау:

Шатақ-атақ-тақ-ақ. Шолақ-олақ-лақ-ақ т.б сөздер.

«Диалог-ертегі». Шарты: Мұғалім не оқушы ойдан шығарып, кез-келген бір әңгіме ертегіні бастап кетеді. Ал қалған оқушылар басталған әңгіме-ертегіні бір-бір сөйлемнен ары-қарай жалғастырады. Мысалы, былай бастайды: «Ертеде бір байдың ерке ұлы болыпты.....» 1-оқушы: «Сол ұлы орманда көбелек қуып жүріп адасып кетіпті....» 2-оқушы: «Бір кезде алдынан бір үй кезігеді» -міне осылай жалғаса береді. Ең соңғы оқушы ертегіні ұшқыр шешіммен аяқтауы тиіс. Бұл оқушыға жауапкершілік көп түседі.

«Үштілділік. Жұмбақтар құрастыру» арқылы оқушылардың ой-өрісі дамиды. Яғни, шара бойынша ең әуелі жұмбақты шешіп, жауабы үш тілде айтылады. Кейін жұмбақ жауабына байланысты мақал-мәтелдер құрастырады. Мысалы: Жұқа тақтай бөлшегі. Ұзындықтың өлшемі. (Сызғыш-линейка-ruler)

«Тез құра, сөйлем». Қолдарына әріптерді таратып, сол әріптерден сөйлемей жылдам жұмбақ жауабын құрау қажет. Ол әріптерден екі жұмбақты да, жауабын шеше алады: -Аяғы біреу, қолы жоқ. Шиыр-шиыр жолы көп.

Өзі сөйлей білмейді, Салған ізі сөйлейді. (Қалам)

-Жүз теңгең болғанша , жүз досың болсын. Бұл не? (Мақал)

Оқушы мәтінмен жұмыста нені білу керек? Оқушыға мәтін беріледі. Оқушы;

-Мәтінге сәйкес келмейтін ақпаратты таңдай алу керек

- Мәтіндегі басты тірек сөздерді таба алу керек

- Мәтін бойынша толық және нақты ақпаратты іздеп табу керек

- Мәтінге нақтырақ тақырып таңдай алу

-Мәтін мазмұнына мақал-мәтелді сәйкестендіру білу. Осыдан оқушының оқу сауаттылығы арта түседі.

Оқушы мен мұғалім арасындағы қарым-қатынас түбегейлі өзгерісті талап етеді. Функционалды сауаттылықты меңгерген оқушы білімді өз бетімен игере отырып, өз болжамдарына күмәнмен, сыни тұрғыдан қарап жаңалық аша алады. Әлем, тіршілік, жаратылыс туралы өзінің түсінігін тереңдетіп, ізденіп, кеңейтуге ұмтылу мүмкіндігі ұлғаяды. Достарына өз ойын еркін жеткізіп, байланыс жасайды. Белсенді түрде жан-жақты білім жинақтайды. Осының бәріне бастауыш сынып мұғалімі көшбасшылық етіп, бағыт-бағдар беріп жетелеп отырады. Бастауыш сынып оқушысы оқу үдерісіне мұғаліммен бірге араласып отырады. Тіпті өзінің және сыныптас достарының білімін бағалауда да өз үлесін қоса алатындай дәрежеге жетеді.

Осыдан шығатыны, қазіргі таңдағы түсінік бойынша функционалды сауаттылық маңыздылығын, біз оқу сауаттылығында көрсетілген нәтижесінен көре аламыз. Оқушылар тек сауаттылықты арттырып қана қоймай сонымен қатар әр түрлі өмірлік міндеттерді шешу үшін алған дағдылар мен білімді пайдалану қабілетін қоса шынықтыра алады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана: Ақорда, 2012.

2. Оқушылардың функционалды сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы №832 Қаулысы.

3. Акатова Т.И. Языковая функциональная грамотность и языковая культура студентов: Психолого-педагогический аспект. Монография П.И. Акатова. - М., ИТК «Дашков и К», 2006. - 237 с.

4. Жұмағұлов Б.Т. Елбасы назары - оқушылардың функционалды сауаттылығында. // Президент және халық, 5 қазан. 2012 ж. №37

Бекберова К.Д.

ПОВЫШЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В этой статье обобщены математической функциональной грамотности, значимость, место в образовательном процессе и междисциплинарные связи математики, задачи и примеры, применяемые на уроках математики для развития функциональной грамотности.

Бектурова Т.К.
«№17 ЖББМ» КММ бастауыш сынып мұғалімі
Теміртау қаласы, Қазақстан Республикасы

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Оқыту әдістемесі үнемі жетілдірілуде бастауыш сынып мұғалімінің және арнайы білім беру ортасын , құзыреттілік тәсілді енгізу , оқыту әдістері өзгерістер , функционалдық сауаттылық көрсеткіштерін пайдалану жасау арқылы оны шешу әдістерін сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту.

Бастауыш мектеп балаға жалпы білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, сөйлеу, оқыту, талдау жасауға үйрету, өз ойын дұрыс жеткізе білуге, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйретеді.

Оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру қазіргі білім берудің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Теледидар, компьютерлер мен бейне ойындар басым болған біздің ғасырда балалардың кітап оқуға деген қызығушылығы төмендеп барады. Балаларды дұрыс, еркін, саналы, мәнерлеп оқуға, ең бастысы кітапқа деген сүйіспеншілігін арттыруға тәрбиелеу – бастауыш білім берудің негізгі міндеттерінің бірі.

«Оқу сауаттылығы» түсінігін кеңейте отырып, қорытынды жасауға болады, мектептегі оқу іс-әрекетінің негізгі түрі ретінде, мәтіндермен толыққанды жұмыс істеу үшін оқушыларда арнайы оқу дағдылары болуы керек:

1. Оқу дағдысын қалыптастыру:

- сөздерді дұрыс оқи білу;
- мәтіннің мағынасын түсіну;
- мәнерлеп оқу;

2. Оқу техникасын меңгеру.

3. Оқырман қызығушылықтарын қалыптастыру.

Оқу сауаттылығының деңгейлері бастауыш мектеп түлектерінің оқу дербестігінің сапалық сипаттамаларымен байланысты.

Ұсынып отырған жұмысымның мақсаты: оқушылардың оқу сауаттылығын арттыру мақсатында жүргізілетін жұмыс түрлерімен таныстыру.

Міндеті:

- ✓ Үлгермейтін оқушылардың шығармашылық қабілетін арттыру;
- ✓ Ой-өрісін дамыту;
- ✓ Тіл байлығын дамыту;

Күтілетін нәтиже: Бастауыш сынып мұғалімдері оқу сауаттылығын арттыруға тиімді әдіс-тәсілдердің мүмкіндіктерімен таныса отырып, практикалық жолмен тәжірибе жасай алады, өз сабақтарында кездескен кедергілер жолын шешуге пайдалануды бағыттайды.

Оқу сауаттылығын арттыру менің тәжірибемде келесі әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы жүзеге асады.

1. Қозғалыс.

Мәтінді қабылдау тек көз тоқтату мезетінде іске асады. Әрине, адамның ақпаратты қабылдау жылдамдығы, көз тоқтатқан кезегі ақпарат көлеміне байланысты болады. Сонымен оқу жылдамдығын тездету көз тоқтатқан кездегі ақпараттың ұлғаюы. Жылдам оқитын адам мен баяу оқитын адамның арасындағы айырмашылық көз қозғалысының жылдамдығында емес, көз тоқтату мезетіндегі қабылданған ақпараттың мөлшерінде. Оқу кезінде көз секірмелі қозғалыста болады. Сондықтан, ол сөйлемнің бір-екі сөзіне ғана тоқтанады.

2. Регрестер.

Регресс – бұл оқығанды қайталап оқу кезіндегі көздің қайта оралу қозғалысы. Бұл өте кеңінен тараған кемшілік. Оқушының оқуында регрестің бар-жоғын байқау әдісі арқылы анықтауға болады. Балаға таныс емес мәтінді оқытыңыз. Осы кезде баланың мәтінді қалай оқитынын жіті қадағалаңыз: көз қозғалысы мен оқу тіліне көңіл аударыңыз. Егер оқу барысында баланың көзі қайталап оқу үшін жиі-жиі артқа орала берсе (бала әуелі іштей оқиды, содан соң дауыстап оқиды) немесе ол бір жолдағы сөздерді түсіну үшін қайталап оқи берсе, онда оқудың бала қолданып отырған бұл тәсілінде регрестің бар болғаны.

Регрестің болу себептері:

- Әдеттің әсері.
- Мәтіннің қиын болып көрінуі.
- Зейіннің жоқтығы.

3. Антиципация.

Адамдар оқып отырып көптеген сөздің аяғын оқымайды. Яғни, ол сөздің мәнін түсінудегі бұл тәсіл антиципация деп аталады. Бұл келешекті алдын-ала психологиялық тұрғыда болжайтын процесс. Ол жағдай оқиғаның даму қисынын ойлай білуге негізделген, сөйтіп оқу жылдамдығын тездетеді. Оқырмандардың біршамасы осы тәсілді қолданады. Егер балада сөздің мәнін түсіну қабілеті дамымаса, онда оған әр сөздің аяғына дейін оқуға тура келеді.

Антиципация әдісі мидың алдын-ала ойлау ерекшелігін арттырады.

4. Тіл дамыту.

Қазір, жаңа технологиялар заманында балалардың үштен бір бөлігі дауыстап оқуда қиналады. Бұл балалардың ауызша сөйлеу дағдысының дұрыс қалыптаспағандығынан. Көп жағдайда мұндай балалардың сөйлеуінің дамуында кемшіліктер бар. Мысалы, тілі кеш шыққан балалар көптеген дыбыстарды дұрыс айтпайды, айтқан дыбыстары анық емес тағы сол сияқты.

Бұндау балалар ерекше назар аудару тобына жатады. Өйткені, бұл балаларда сөйлеу мәнеріндегі аздаған жетіспеушіліктер сақталып отырады. Бұл дыбыстың бұзіліп айтылуы, сөздік қорының аздығы, сөзді дұрыс қолданбауы, суреттеу мен әңгімелесудің балаға қиындық туғызуы. Сондықтан да осы балалармен тіл дамыту жұмыстарын жүргізу керек. Тіл дамуының жоғарға деңгейі баланың оқу жылдамдығын арттырады және бала оқып тұрғанын тез түсінеді.

5. Нейрогимнастикалық жаттығулар.

Балалардың ақыл-ой әрекетін дамыту мақсатында оқушыларымен әр сабақта нейрогимнастикалық жаттығулар жасаған жөн. Оның негізгі мақсаты, әрі пайдасы - мидың оң және сол жақ жарты шарларының үйлесімді істеуін жақсартады, ұсақ және ірі моторикасын дамытады, ақпаратты тез қабылдап, қорытуға көмектеседі және мидың жұмыс істеу өнімділігін арттырады.

6. Мнемотехника.

Мнемотехника - есте сақтау қабілетін дамытуға және жақсартуға бағытталған әдістер мен стратегиялардың жиынтығы. Ол ақпаратты құрылымдауға мүмкіндік береді және оны есте сақтау және жаңғырту үшін қол жетімді етеді. Мнемотехника есте сақтау принциптеріне негізделген және жаңа ақпарат пен бұрыннан бар білім немесе бейнелер арасындағы байланыстар мен ассоциацияларды құруға көмектесетін әртүрлі әдістерді пайдаланады.

Үлгерімі төмен оқушы болсын немесе озат оқушы болсын қазіргі таңда оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту — бүгінгі заманның талабы. Соның ішінде оқу сауаттылығы - оқушылардың жазба мәтіндерді түсінуі және қолдануы, мәтін барысында ой толғауы, жаңа білім игерудегі әдіс-тәсілдерді қолдануы, әлеуметтік ортаға бейімделуі. Яғни, оқу сауаттылығының негізі — мәтінмен жұмысты толық қалыптастыру болып табылады.

Қорыта келгенде, оқушы деген қап емес, не болса соны сыйдыра салатын, ол шамшырақ, жаға білу керек. Әр оқушымызды шырақ қылып жаға білейік! Себебі шырағы жанған бала функционалды сауатты да болады, сыни ойлай да алады, тез әрі дұрыс шешім қабылдағыш келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2007ж.
2. «Бастауыш сынып» журналы №1-2009, №2-2005, №2-2006, №2-2009, №3-2004
3. С. Қарапаев. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін тәрбиелеу маңызы. /Бастауыш мектеп. 2006Ж №1/
4. Тұрысбаева. Дамыта оқыту технологиясы.
5. Шығармашылық – басты мақсат. Р. Омарова. / Бастауыш мектеп. 2006 ж №3/
6. Г.Нұрахметов. Шығармашылық жұмыстар – оқушының қозғаушы күші. /Бастауыш мектеп/ № 2-2006
7. С.Қ.Мұхамбетова. Педагогика. Ақтөбе:- 2006ж

Бектурова Т. К. УЧАЩИЕСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УЧЕБНОЙ ГРАМОТНОСТИ

Аннотация. Методика обучения постоянно совершенствуется учителем начальных классов и развитием функциональной грамотности учащихся на уроках специальной образовательной среды, внедрением компетентностного подхода, изменением методов обучения, использованием показателей функциональной грамотности.

Выткина Е.Н.

КГУ «Гимназия № 45», учитель русского языка и литературы
город Караганда, Республика Казахстан

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. В данной работе говорится об использовании современных технологий на уроках русского языка. Современный урок русского языка должен быть обучающим, воспитывающим, развивающим и интересным. Актуальность работы заключается в том, что на уроках русского языка должны быть использованы инновационные технологии. Ведь основным способом реализации социально-личностного типа образования является использование педагогических технологий проблемного, развивающего, дифференцированного, рефлексивного, диалогового обучения и воспитания, технологии коллективной творческой деятельности, групповые, игровые технологии, получивший широкое распространение метод проектов, компьютерные технологии. Каждая из этих технологий вносит свой вклад в развитие личности учащегося, в его социализацию.

Современному обществу требуются люди, умеющие быстро адаптироваться к изменениям, происходящим в мире. Объективной исторической закономерностью в настоящее время является повышение требований к уровню образованности человека. Какая должна быть система образования? Этот вопрос сейчас является актуальным, т. к. от правильного образованного учебного процесса напрямую зависит результат учебы учащихся. Само время диктует свои правила.

Функциональная грамотность (англ. functionalliteracy) – результат образования, который обеспечивает навыки и знания, необходимые для развития личности, получения новых знаний и достижений культуры, овладение новой техникой, успешного выполнения профессиональных обязанностей, организации семейной жизни, в т.ч. воспитания детей, решении различных жизненных проблем.

В терминологическом словаре современного педагога функциональная грамотность трактуется, как умение человека грамотно, квалифицированно функционировать во всех сферах человеческой деятельности.

Таким образом, обобщая вышесказанное, функциональная грамотность становится фактором, содействующим участию людей в социальной, культурной, политической и экономической деятельности, способности творчески мыслить и находить стандартные решения, умению выбирать профессиональный путь, уметь использовать информационно-коммуникационные технологии в различных сферах жизнедеятельности, а также обучению на протяжении всей жизни.

Функциональная грамотность – это индикатор общественного благополучия. Высокий уровень указывает на определенные социокультурные достижения общества; низкий – является предостережением возможного

социального кризиса. Поэтому для Казахстана особую актуальность приобретает исследование уровня функциональной грамотности учащихся, т.к. все эти функциональные навыки формируются именно в школе.

Поэтому делая вывод из всего вышеизложенного, думаю, что формирование функциональной грамотности школьников на уроках русского языка и литературы возможно через использование интерактивных методов обучения.

Интерактивные методы обучения на уроках русского языка и литературы
Главная задача учителя - научить ученика учиться.

Интерактивные методы обучения (от англ. «Интерактив»- взаимодействие)- это такие методы и формы, при использовании которых процесс обучения «погружается» в процесс общения (взаимодействия), а активность обучаемых становится выше активности преподавателя; образовательная технология, основанная на взаимодействии внутри группы и свободе обучаемого в решении образовательных задач.

Интерактивные методы позволяют:

1. Моделировать реальные жизненные ситуации и проблемы для совместного решения;
2. Способствовать формированию долгосрочных навыков и умений, выработке общих ценностей;
3. Создавать атмосферу сотрудничества, взаимодействия;
4. Осваивать учебное содержание не только через информацию, но и через чувства и действия.

Итак, в интерактивных методах и обучающиеся, и педагоги являются субъектами обучения, педагоги выступают в роли организатора процесса обучения, лидера класса, группы, консультанта, организуется взаимодействие всех обучающихся.

Преимущества интерактивных методов:

1. Позволяют на собственном опыте осознать и обсудить особенности чувственного восприятия, контролировать собственное восприятие окружающей среды;
2. Развивают навыки общения, помогают осознать значение группового опыта;
3. Помогают участвовать и контролировать своё участие в работе группы, уважать ценность правила, принятого группой, обосновывать своё мнение и отстаивать собственную позицию. Помогают согласовывать свои действия при решении проблемы;
4. Учат использовать не готовые знания, а полученные при помощи прямого опыта.

Основные стратегии обучения с использованием интерактивных методов:
различные психологические упражнения на знакомство, сплочённость и сотрудничество внутри группы;
мозговой штурм; ассоциации;
дискуссии и диспуты;
ролевые, дидактические игры.

Интерактивные методы обучения можно применять на разных этапах урока.

Этап урока. Методическая цель. Примерные методики.

1.Мотивация - Сконцентрировать внимание и вызвать интерес к изучению данной темы - Мозговой штурм, блиц опрос, микрофон

2.Оглашение темы и задач. - Обеспечить понимание учащимися их деятельности, чего они должны достигнуть в результате урока, что его ожидает - через эпиграф, слово, название

3.Получение необходимой информации - Инструктаж учащихся для выполнения задания - Мини – лекция, презентация домашнего задания

4.Интерактивное задание - Практическое усвоение материала. Дебаты, семинар, работа в группах, «Карусель», «Микрофон», «Шляпы мышления», «Защита проекта», «Аквариум», «Ярмарка», «Пресс».

5.Подведение итогов - Обсуждение с целью закрепления материала - «Большой круг, «Неожиданное предложение», «Шкала мнений», дискуссии, комментирование.

Работа над формированием ФГ (функциональной грамотности) обучающихся опирается как на традиционные методы и формы обучения, так и на инновационное обучение. Развитию Ф Г способствуют и нетрадиционные уроки, и отдельные фрагменты уроков. Они позволяют повысить интерес и к уроку, и к учебному процессу в целом. Существует несколько классификаций нестандартных уроков и множество их видов:

Урок-семинар

Урок-лекция

Урок-беседа

Урок-практикум

Урок-исследование

Урок- дебаты

Урок-игра

Урок-КВН

Урок-защита проекта

Урок-диспут

Урок-конференция

Урок-зачет

Урок-путешествие

Но при всём многообразии и эффективности нетрадиционных уроков лучше использовать отдельные моменты. Это могут быть словарные диктанты. Интересное представление новых словарных слов помогает эффективному усвоению и развивает важнейшие интеллектуальные качества школьников и развивает речемыслительные процессы.

Виды словарных диктантов: диктант-алфавит, терминологический диктант, диктант- пазл, диктант на одну букву, диктант с иллюстрациями, графический диктант, буквенный диктант, выборочный диктант, творческий диктант.

Одним из видов словарных диктантов может быть терминологический диктант, в котором нужно узнать слова по толкованию лексического значения. Для этого вида подбираются слова на одно правило. Например, изучается

правило о написании Ы и И после Ц. Диктант проводится следующим образом: я читаю и задаю вопросы, а дети отвечают одним словом-термином.

- Как называется дословная выдержка из текста? -ЦИТАТА.

- Каким словом можно назвать обязательное для всех подчинение установленному порядку, правилам? -ДИСЦИПЛИНА,

- Как называется предмет для вычерчивания окружностей, дуг? -ЦИРКУЛЬ,

- Как называется систематизированное собрание каких-либо предметов? -КОЛЛЕКЦИЯ,

Одновременно идет и орфографическая работа, и работа со словом.

При изучении разных орфограмм можно проводить аукцион трудных слов. Проводить можно и устно, и письменно. Например, нужно назвать слова, которые имеют в своем составе исторический корень –ЧАР-. В значении «волшебство, колдовство» чаровать, очаровать, очарование, очаровательный, чародей, чародейка, чаровница, разочаровать, разочарование и другие.

Опираясь на знание этимологии, дети сознательно активизируют свой словарный запас. К тому же данное упражнение развивает внимание и память, так как не должны повторяться уже названные слова

Одним из действенных средств, способных вызвать интерес к уроку и развивать функциональную грамотность, являются дидактические игры или фрагменты. При включении детей в ситуацию дидактической игры интерес к учебной деятельности резко возрастает, изучаемый материал становится для детей более доступным, работоспособность увеличивается. Это могут быть такие игры, как: «Четвёртый лишний», «Слабое звено», «Найди лишнее слово», «Закончи предложение».

Одним из видов дидактической игры может быть сочинение лингвистической сказки. При изучении правила о чередовании гласных в корнях –ГАР –ГОР- или изучении правила о правописании приставок ПРЕ- и ПРИ-. Если персонажами сказки будут эти приставки, то придумываем ситуацию, в которой ПРИ- совершала бы присущие ей действия, а ПРЕ- получала бы оценочную характеристику. Возможное начало:

«За тридевять земель, в царстве грамматики жили племена приставок и суффиксов. В одном из домов жили неразлучные подружки, приставки ПРЕ- и ПРИ-...» Дети продолжают самостоятельно. Или вариант, который вы видите на слайде. (Видеоматериалы со сказками)

Перспективным в плане повышения уровня ФГ представляется мне проектная и исследовательская деятельность. Она позволяет эффективно развивать критическое мышление, исследовательские способности аудитории, активизировать творческие способности и творческую деятельность обучающихся. Исследовательская деятельность стимулирует на каждом этапе обучения природную любознательность и направляет её по пути специально организованного поиска ответов на вопросы, приучая таким образом к самостоятельности мышления и более глубокому погружению в интересующий материал.

Современный урок русского языка и литературы часто сопровождается использованием ИКТ. Они дают широкие возможности для развития широкого потенциала школьника. Создание презентаций, поиск в интернете дополнительной литературы и информации способствуют не только совершенствованию практических умений и навыков обучающихся, но и позволяют индивидуализировать процесс обучения, повышают интерес обучающихся к урокам, активизируют познавательную деятельность и развивают творческий потенциал, повышают уровень ФГ обучающихся. Наиболее эффективно и активно ИКТ используются при осуществлении учебных проектов для создания презентаций, интересным и продуктивным может быть урок-путешествие при изучении биографии и жизненного пути того или иного писателя. Компьютерная презентация, подготовленная самими учащимися, является наглядным пособием, а заранее подготовленные ученики озвучивают каждый слайд. Посетив таким образом места, связанные с жизнью и деятельностью поэта или писателя, можно не только детально изучить биографию, но и лучше понять многие произведения.

И вот мои перспективы на будущее:

- использовать модуль «Новые подходы в преподавании и обучении», а именно использовать вид задания, когда учащиеся сами составляют тесты дома, приходят в класс и на опросе домашнего задания происходит обмен подготовленными заданиями, осуществляя взаимопроверку с помощью формативного оценивания;

- использовать на своих уроках выведение темы и цели урока учащимися, так как данный вид работы развивает критическое мышление у учащихся.

- использовать модуль «Обучение критическому мышлению»

- использовать модуль «Оценивание для обучения и оценивание обучения», чтобы оценивание было более объективным, нужно на следующих уроках более четко определить критерии, по которым будет выставлена оценка на урок каждому учащемуся.

- использовать модуль «Использование ИКТ в преподавании и обучении»:

- использовать модули «Обучение талантливых и одаренных учеников» и «Управление и лидерство в обучении»: благодаря таким урокам происходят процессы самореализации и саморегуляции.

- все уроки будут проводиться с учетом возрастных особенностей учеников. Исходя из всего выше сказанного, хочется отметить, что преподаватель, который применяет семь модулей на своих уроках - развивает функциональную грамотность у учащихся.

С учетом поставленных целей и задач сегодня меняется место и роль учителя в образовательном процессе. Я полагаю, учитель должен не только исполнять контролирующую функцию и выступать предметодателем, но и быть организатором, менеджером образовательного процесса в классе. Он должен сформировать образовательную среду, организовав цикл мероприятий и командную работу обучающихся, определив информационные источники и

обеспечив их доступность, создав атмосферу сотрудничества в коллективе обучающихся.

Список использованных источников:

1. Е. В. Рой. *Формирование функциональной грамотности у обучающихся.*
2. Т.И. Акатова. *Языковая функциональная грамотность и языковая культура . — Психолого-педагогический аспект: Монография. - М., 2006г. с. 237*
3. С. Курганов. *«Ребенок и взрослый в учебном диалоге» - М., 2005, с.91*
4. Н. Н. Абдуллина. *Развитие функциональной грамотности на уроках русского языка.*

Выткина Е. Н.

**ОРЫС ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ САБАҚТАРЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН
ДАМЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕРІ
ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП,
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ**

Аңдатпа: Бұл жұмыста орыс тілі сабақтарында заманауи технологияларды қолдану туралы айтылған. Орыс тілінің заманауи сабағы оқытып, тәрбиелейтін, дамытатын және қызықты болуы керек. Жұмыстың өзектілігі орыс тілі сабақтарында инновациялық технологиялар қолданылуы керек. Өйткені білім берудің әлеуметтік-жеке түрін жүзеге асырудың негізгі тәсілі проблемалық, дамытушы, сараланған, рефлексивті, диалогтық оқыту мен тәрбиелеудің педагогикалық технологияларын, ұжымдық шығармашылық қызмет технологияларын, топтық, ойын технологияларын пайдалану болып табылады. Осы технологиялардың әрқайсысы оқушы тұлғасының дамуына, оның әлеуметтенуіне өз үлесін қосады.

УДК 316.422

Гартман З.А

Студентка Академии «Bolashaq»
город Караганда, Республика Казахстан
zinaharman@gmail.com

Научный руководитель заведующая кафедрой ООД Григорчук И.Ю.

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ В
ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ**

Аннотация: в статье рассмотрены особенности функционирования и изменения направленностей, происходящих с институтами государства и семьи в постиндустриальном мире.

В своей теории, излагающей конкретную ситуацию общественного устройства, французский мыслитель Огюст Конт подчеркивал, что главной движущей силой социального прогресса является духовное и умственное развитие человечества. Т. е. в процессе исторического развития накапливается богатый культурный и духовный опыт, который дает толчок к дальнейшему совершенствованию общественной системы. Реалии сегодняшнего дня

свидетельствуют о том, что мы начинаем жить в постиндустриальную эпоху, развитие которой было предсказано социологами-футурологами XX в. (Д. Беллом, Э. Тоффлером, Н. Гаузнером, Д. Гэлбрейтом, З. Бжезинским, П. Дракером). Эта эпоха имеет качественно иную ценностную основу, феномен которой был описан Огюстом Контом в его теории общественного прогресса.

Термин «постиндустриальное (информационное) общество» в 1962 году сформулировал американский социолог Д. Белл, в концепции «общества будущего», призванной способствовать фундаментальным изменениям в базовой инфраструктуре путем изменения деятельности и развития основных государственных институтов [1].

Другие социологи в это же время высказывали свои предположения о развитии общества в постиндустриальную эпоху, давали концептуальные наброски и формировали определенную модель. Её основными особенностями являются:

- усиление прозрачности национальных границ (формирование единого европейского и последующего мирового пространства), то есть формирование глобального международного сообщества с общими ценностями и нормами жизни, поведения и отношений между людьми;

- создание ситуации, когда правительство открыто общается напрямую с представителями национальных институтов. Э.Тоффлер отмечал, что в «постиндустриальной политической жизни крупномасштабный демократический кризис неизбежен, по крайней мере, в форме индустриальной цивилизации». Повышение уровня образования и совершенствование коммуникационных технологий позволяют гражданам самостоятельно принимать многие свои политические решения путем формирования «электронного правительства», что повышает открытость правительства для основных (образованных) групп населения [2];

- основными критериями социальной стратификации являются знания, информация и профессиональный уровень. Их существование позволяет некоторым членам общества занимать более высокое положение в социальной структуре;

- большинство сотрудников переходят в сферу обслуживания, включая службы производственной информации. Аналогичным образом, как подчеркнул Гаузнер, «информационный сектор включает в себя всех тех, кто производит, обрабатывает и распространяет информацию в качестве своего основного занятия, а также тех, кто создает и поддерживает функционирование информационной инфраструктуры» [3].

В контексте научно-технического прогресса происходящие изменения в обществе (на макро- и микроуровнях) привели к серьезным изменениям в функционировании социальных институтов. В процессе крупномасштабных изменений мобильность институциональной структуры очень высока, и в некоторых случаях она становится дисфункциональной из-за путаницы между функциями основных социальных институтов. Проблемность ситуации обусловлена тем фактом, что сущность социальной системы основана на

упорядоченной и стабильной реальности, и именно это атрибутивное качество социальной системы полностью или частично утрачивается в процессе трансформации. Поэтому звучит противоречиво, что основные социальные институты современного общества подвержены некоторым угрозам и рискам, связанным с инновациями, прогрессом и развитием. Это развитие характеризуется значительным разрушительным потенциалом. Зачастую модернизационные процессы носят «обвальный» характер, а слишком высокие скорости социальных изменений дезорганизуют институциональную матрицу социума.

Исследователи отмечают, что социальные институты — это большое количество проявлений, которые существовали в течение длительного времени в истории, удовлетворяли основные потребности общества, имели юридическую силу и моральный авторитет и охватывали деятельность общественных организаций (предприятий, университетов, компаний, учреждений и т.д.). В свою очередь, данные организации имеют в своём распоряжении персонал, менеджеров, специальные процедуры приема, слияния и увольнения, социальный контроль над многими механизмами, процедурные практики и т.д.

В современных условиях государственные институты находятся в очень сложном положении. С одной стороны, они выполняют важные функции по обеспечению социальной безопасности и стабильности, с другой стороны, они вынуждены справляться с меняющимися социальными условиями. Этот комплекс динамических характеристик связан с проникновением компьютеров, Интернета и информационных технологий в социальную реальность. Следует отметить, что технология и технологические изменения охватывают внешнюю среду государства, что вынуждает данный социальный институт адаптироваться, модернизировать свои функции, развивать подсистемы и т.д.

Социальная система страны является одной из ключевых социальных систем, придающих социальной стабильности, порядку, безопасности и предсказуемости развития системный характер. В этой связи очевидно, что процессы развития социальных систем и государственных институтов тесно взаимосвязаны.

Следует подчеркнуть, что в глобальном информационном обществе «физические» границы времени и пространства постепенно стираются, поэтому национальные институты оказываются в очень сложных условиях, поскольку глобальная структура «доминирует» над страной. Такая ситуация возникает и в экономической, и в духовной сфере. Интеллектуальный суверенитет национального государства находится под угрозой. Наиболее очевидным проявлением является «утечка мозгов», когда наиболее образованная часть граждан одной страны отдает предпочтение другой стране, где они более успешны в социально-экономических аспектах. По сути, происходит неконтролируемая масштабная иммиграция интеллектуальной элиты в наиболее экономически развитые страны [4].

Одновременно внешняя глобальная среда функционирования института государства формирует социальный запрос на более активное использование

информационно-компьютерных и телекоммуникационных технологий, что является не только «веянием времени», но и сферой реализации бизнес-интересов НТК. Следует обратить внимание на то, что формирующиеся потребности в «технологизации» находят свое воплощение в феномене «электронного» государства. Однако эта новая форма института государства неоднозначно воспринимается большинством исследователей, которые отмечают гипертрофированный «внешний» облик подобного социального института и его весьма медленную внутреннюю структурную перестройку.

Таким образом, институт государства под воздействием процессов информатизации, компьютеризации постепенно меняет свой внешний облик, становясь «электронным» государством, интегрированным в пространство информационно-компьютерных технологий, Интернета, что соответствует веяниям времени и общим тенденциям развития социальной системы. Однако внутренний уровень институциональных структур государства сохраняет свое стабильное состояние.

Что касается института семьи, в настоящее время ее структура также изменилась, а семейные ценности и семейный образ жизни приходят в упадок. Уже П.Сорокин говорил о кризисе семьи и семейных ценностей. Различные ученые объясняют семейные изменения двояко: либо как семейный кризис (однако это может быть крайне негативным явлением), либо как трансформацию семейной системы (необратимый всеобъемлющий процесс, включающий в том числе и положительные стороны).

Семейная система включает в себя не только семейную структуру населения, но и ориентацию образа жизни людей. Под влиянием исторических изменений во взаимоотношениях между социальными системами в обществе роль семейной социальной системы как основы социальной жизни претерпевает изменения [5].

Сегодня скорость исторической и социокультурной динамики постоянно возрастает, и наиболее развитые регионы мира переходят от индустриальной экономики к постиндустриальной и соответствующим ей новым типам социальных организаций. Эти процессы оказывают очень серьезное влияние на семью и внутрисемейные отношения. Основная причина семейного кризиса заключается в том, что семья утратила или не может в полной мере выполнять свои традиционные функции: воспроизводство, экономику, образование, досуг и психологию (общение).

В процессе рождения и социализации детей конфликт между личностными и социальными ценностями приводит к неспособности реализовать репродуктивные и социальные функции семьи, сопровождается ослаблением семьи как родственного союза (процесс происхождения), единства родителей и детей (процесс формирования семьи), единства супругов (процесс персонализации, автономии) и исчезновения семейного производства, совместной деятельности родителей и детей (процесс замены семейного централизма эгоцентризмом). Эти процессы могут быть определены как семейный кризис.

Однако все авторы солидарны в том, что трансформация института семьи носит долгосрочный характер. До середины XIX в. семья рассматривалась как исходная микромодель общества, социальные отношения выводились из семейных, само общество философами и историками трактовалось как разросшаяся вширь семья, причём как патриархальная семья со всеми атрибутами патриархальности: авторитарностью, собственностью, субординацией и т. п. Поэтому интерес к происхождению человечества способствовал развитию исторического взгляда на семейный строй жизни.

Современные социологи считают, что функционалистский подход может сочетаться с эволюционистским изучением семьи в качестве института, так как в целом институциональное изучение семьи и общества представляет собой «чисто научное» изучение, проявление науки «ради науки». Рассмотрение универсальности семьи и смены её форм в истории составляет суть изучения семьи как социального института в рамках эволюционного подхода, функционалистский подход в свою очередь основывается на изучении выполнения семьёй своих обязанностей и факторов, вызывающих нарушения их реализации.

В современной семье происходит ослабление экономической функции, главным в ней становится психологическая атмосфера, личностное взаимодействие супругов. Такая семья в зарубежной социологии получила различные названия: «брачная», «товарищеская», «партнёрская» семья. В социологии формирующаяся новая семья называется «супружеской». Это семья, в которой основная ось отношений определяется не родством и родительством, а брачностью, с неременной акцентацией личных аспектов. Супружеская семья, безусловно, продолжает быть социальным институтом, ибо в ней по-прежнему ведётся домашнее хозяйство, рождаются и воспитываются дети, однако супружеская семья является в большей мере социально-психологической группой, где на первое место выходит эмоциональное взаимодействие супругов.

Изменения в семейной системе влияют на формирование личности. Сегодня человек все больше становится личностью, которая не может пожертвовать собой во имя какой-либо социальной группы, ставя общие (групповые) интересы выше частных. В то же время формы семейных отношений также стали более разнообразными. Семьей считается и форма «мать и ребенок» или «мать и дети». Также в настоящее время однополые браки легализованы в некоторых странах Европы и Северной Америки. Нетрадиционные семьи обладают таким же количеством юридических прав, как и традиционные семьи, включая право усыновлять детей.

Семейная система существует не потому, что она выполняет функции, необходимые для существования общества, а потому, что брак, рождение и воспитание ребенка удовлетворяют определенные глубоко укоренившиеся личные потребности миллионов людей. Очевидно, что именно ослабление и угасание этих личных мотиваций и желаний наиболее ярко выявляет кризис семьи как социального института, в этом смысле это кризис самого общества.

Семья меняется в соответствии с текущей тенденцией развития всего общества. Поэтому все современные проблемы, связанные с семьей, так или

иначе отражаются в трансформации их функций. Исследования психологов показали, что истинное понимание семьей своего значения это определённого рода платформа, и ее можно считать успешной только тогда, когда два независимых «я» сливаются в единое и неделимое «мы».

Таким образом, хотя семейная система в настоящее время сталкивается с трудностями, семья по-прежнему является психологическим оазисом для защиты индивидов от конфликтов с внешним миром. Семья по-прежнему остается местом, где человек может восполнить свою эмоциональную энергию и равновесие. Именно в связи с этим изучение системы семейных межличностных отношений стало очень важным, и на семью как на социальный институт возлагаются новые, нетрадиционные функции.

Список использованных источников:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социал. прогнозирования / пер. с англ. под. ред. В. И. Иноземцева. М., 1999. С. 138.
2. Toffler A. Powershift: knowledge, wealth and violence at edge of the 21st century. New York: Bantam books, 1990. P. 567.
3. Гаузнер Н. Теория «информационного общества» в реальности капитализма // Мировая экономика и междунар. отношения. 1985. № 10. С. 52.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-obschestvennoy-sistemy-v-usloviyah-perehoda-k-postindustrialnomu-obschestvu-tsennostnyy-aspekt>
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-transformatsii-sotsialnogo-instituta-gosudarstva-v-obschestve-xxi-v>

Гартман З.А.

**ПОСТИНДУСТРИАЛДЫ ҚОҒАМДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ИНСТИТУТТАРДЫҢ
ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ.**

Аннотация: Мақалада мемлекет және отбасы институтында, постиндустриалды әлемде болып жатқан бағыттардың жұмыс істеу және өзгеру ерекшеліктері қарастырылған.

УДК 373

Гуранская С.С., Петенева Л.П.
КГУ «Гимназия № 45, учителя начальных классов,
город Караганда, Республика Казахстан

**РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ
КЛАССОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКА**

Аннотация: «Функциональная грамотность младших школьников на уроках математики» я хотела рассказать, что такое функциональная грамотность и её содержание. Функциональная грамотность - способность использовать постоянно приобретаемые в жизни знания, умения и навыки для решения жизненных задач, общения и социальных отношений. Содержание функциональной грамотности: грамотность в чтении и письме, в естественных науках, математическая, компьютерная, в вопросах семейной жизни, в вопросах здоровья.

Одна из важнейших задач современной школы – формирование функционально грамотных людей. Что такое «функциональная грамотность»? Функциональная грамотность – способность человека вступать в отношения с внешней средой, быстро адаптироваться и функционировать в ней. Учитель должен знать индикаторы функциональной грамотности. Российские ученые выделяют следующие индикаторы грамотности: общая грамотность; информационная; компьютерная; коммуникативная; владение иностранными языками (на уровне бытовой лексики); грамотное решение бытовых проблем; грамотность действий в чрезвычайных ситуациях; правовая и общественно-политическая грамотность.

Результаты участия Казахстана в исследованиях PISA и TIMSS показывают, что педагоги общеобразовательных школ республики дают сильные предметные знания, но не учат применять их в реальных, жизненных ситуациях.

Информационные (способность к самостоятельной познавательной деятельности или умение учиться на протяжении всей жизни).

Коммуникативные (способность к устной, письменной, продуктивной коммуникации на казахском, русском и английском (иностранном) языках).

Социальные (способность к социальному взаимодействию).

Личностные (способность к самоорганизации, самосовершенствованию, жизненному и профессиональному самоопределению, самореализации, быть толерантным).

Гражданские (способность нести ответственность за свою родину на основе казахстанского самосознания и культурной идентичности).

Технологические (способность к использованию технологий, в том числе научных, цифровых на уровне эффективного пользователя).

Кроме ключевых компетенций в рамках отдельных предметных областей выделяются предметные компетенции: освоенные специфические знания, умения, навыки в рамках учебного предмета.

Ключевые и предметные компетенции как результаты образования должны быть конкретными, измеримыми, достижимыми, реалистичными и определенными по времени.

Учебные программы также будут сориентированы на развитие функциональной грамотности школьников и достижение ключевых и предметных компетенций.

Обратим внимание на развитие математической грамотности.

Под математической грамотностью в программе PISA понимают способность учащихся:

1) распознавать проблемы, возникающие в окружающей действительности, которые могут быть решены средствами математики;

2) формулировать эти проблемы на языке математики;

3) решать эти проблемы, используя математические факты и методы;

4) анализировать использованные методы решения;

5) интерпретировать полученные результаты с учетом поставленной проблемы.

В результате проведенного исследования, определение математической грамотности было расширено: были объединены навыки чтения длинных текстов («навыки чтения прозы»), документов и способность работать с цифровым текстом.

В целях повышения качества обучения математике и улучшения результатов математической грамотности учащихся общеобразовательных школ республики в международном сравнительном исследовании TIMSS рекомендуется использовать на занятиях практико-ориентированные задания, направленные на формирование умений применять приобретенные знания и умения по математике в практической деятельности и повседневной жизни. В связи с этим при обучении учащихся математике выдвигаются следующие цели: понимание места математики в жизни, умение читать и анализировать числовые информации, нахождение приемлемых способов решения задач, использование математических знаний в различных жизненных ситуациях. Ученик должен обладать такими умениями: - умением выполнять математические расчеты для решения повседневных задач; - умением рассуждать, делать выводы на основе информации, представленной в различных формах (в таблицах, диаграммах, на графиках), широко используемых в средствах массовой информации. Итогом тщательного анализа заданий исследования PISA является выделение конкретных приемов деятельности, три составляющие математической грамотности, владение которыми характеризует достижение учащимся определенного уровня компетентности. Первый уровень включает воспроизведение математических фактов, методов, выполнение стандартных процедур, алгоритмов, работу с формулами, вычисления, т.е, умение находить и отбирать информацию. Для проверки достижения первого уровня применялись несложные задания, с которыми учащиеся имели возможность познакомиться в рамках школьного курса математики. Второй уровень предусматривает установление связей, интеграцию материала, ориентирование в нестандартных ситуациях, интерпретацию т.е производить арифметические действия и применять их для решения конкретных задач., . Этот уровень требует, кроме математических рассуждений, обобщения, интуиции, больше творчества и самостоятельности. Для проверки достижения третьего уровня были задействованы более сложные задания, решение которых предусматривает выделение и формулировку проблемы, построение математической модели, обобщения, интерпретацию, т. е., интерпретировать, оценивать и анализировать данные. В реальной жизни все три группы навыков могут быть задействованы одновременно. Развитие у детей логического мышления — это одна из важных задач начального обучения. Умение мыслить логически, выполнять умозаключения без наглядной опоры, сопоставлять суждения по определенным правилам - необходимое условие успешного усвоения учебного материала. Основная работа для развития логического мышления должна вестись с задачами. Ведь в любой задаче заложены большие возможности для развития логического мышления. Нестандартные логические задачи - отличный инструмент для такого развития. Однако, что зачастую

наблюдается на практике? Учащимся предлагается задача, они знакомятся с ней и вместе с учителем анализируют условие и решают ее. Но извлекается ли из такой работы максимум пользы? Нет. Если дать эту задачу через день-два, то часть учащихся может вновь испытывать затруднения при решении. Наибольший эффект при этом может быть достигнут в результате применения различных форм работы над задачей:

1. Работа над решенной задачей. Многие учащиеся только после повторного анализа осознают план решения задачи. Это путь к выработке твердых знаний по математике.

2. Решение задач различными способами. Мало уделяется внимания решению задач разными способами в основном из-за нехватки времени. А ведь это умение свидетельствует о достаточно высоком математическом развитии. Кроме того, привычка нахождения другого способа решения сыграет большую роль в будущем.

3. Правильно организованный способ анализа задачи - от вопроса или от данных к вопросу.

4. Представление ситуации, описанной в задаче (нарисовать "картинку"). Учитель обращает внимание детей на детали, которые нужно обязательно представить, а которые можно опустить. Мысленное участие в этой ситуации. Разбиение текста задачи на смысловые части. Моделирование ситуации с помощью чертежа, рисунка.

5. Самостоятельное составление задач учащимися.

Составить задачу:

используя слова: больше на, столько, сколько, меньше в, на столько больше, на столько меньше; решаемую в 1, 2, 3 действия;

по данному ее плану решения, действиям и ответу;

по выражению.

6. Решение задач с недостающими данными.

7. Изменение вопроса задачи.

8. Составление различных выражений по данным задачи и объяснение, что означает то или иное выражение. Выбрать те выражения, которые являются ответом на вопрос задачи.

9. Объяснение готового решения задачи.

10. Использование приема сравнения задач и их решений.

11. Запись двух решений на доске - одного верного и другого неверного.

12. Изменение условия задачи так, чтобы задача решалась другим действием.

13. Закончить решение задачи.

14. Какой вопрос и какое действие лишнее в решении задачи (или, наоборот, восстановить пропущенный вопрос и действие в задаче).

15. Составление аналогичной задачи с измененными данными.

16. Решение обратных задач.

Систематическое использование на уроках математики и внеурочных занятиях специальных задач и заданий, направленных на развитие логического

мышления, организованных согласно приведенной выше схеме, расширяет математический кругозор младших школьников и позволяет более уверенно ориентироваться в простейших закономерностях окружающей их действительности и активнее использовать математические знания в повседневной жизни.

Чтобы ребёнок учился в полную силу своих способностей, надо вызвать у него желание к учёбе, к знаниям, помочь ребёнку поверить в себя, в свои способности. Все дело в том, что не любая деятельность развивает способности, а только та деятельность, в процессе которой возникают положительные эмоции

Приёмы для создания комфорта:

Систематическое одобрение, похвала, направленное формирование положительных оценочных суждений.

Создание обстановки доверия, уверенности в успехе.

Организация деятельности, а не поведения.

Преобладание положительных оценок деятельности, её результатов.

Модель работы по развитию функционально грамотной личности можно представить в виде плодового дерева.

Дерево – функционально грамотная личность

Вода – педагогические технологии

Яблочки – ключевые компетенции

Лейка – учитель

Поливая это дерево, спланированной, чётко продуманной, слаженной работой, по технологиям, дерево незамедлительно даст плоды – замечательные, достойны восхищения яблочки (ключевые компетенции), т.е. образованных, успешных, сильных, способных к саморазвитию, людей.

Лейка - учитель для того, чтобы поливать, должен постоянно пополняться т.е. заниматься самообразованием.

Как без полива дерево зачахнет, так и без грамотной компетентной работы педагога нельзя добиться развития функциональной грамотности.

В стандарте чётко прописан портрет ученика, значит, чтобы достигнуть результатов, я должна быть компетентна во всех вопросах современного образования, значит, начинать надо с себя. Сложность в том, чтобы построить урок с учётом всех современных требований, научиться прогнозировать, планировать свою деятельность и деятельность учащихся, отслеживать и фиксировать результаты.

Подводя итог своего выступления, я хочу сказать, что стараюсь воспитать своих учеников целеустремлёнными, активными, умеющими высказывать своё мнение, уважающим других людей.

Разрешите пожелать всем вам благополучия и успехов в ежедневном труде: в воспитании и развитии наших детей.

Список использованных источников:

1. Результаты международного исследования оценки учебных достижений учащихся 4-х и 8-х классов общеобразовательных школ Казахстана. Национальный отчет. – Астана: НЦОСО, 2013. – 237 с.

2. Основные результаты международного исследования образовательных достижений 15-летних обучающихся PISA-2012. Национальный отчет. – Астана: НЦОСО, 2013. – 283 с.
3. Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы/ Указ Президента Республики Казахстан №1118. – Астана: Акорда, 7 декабря 2010 года
4. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Национального плана действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы» от 25 июня 2012 года № 832. adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000832
5. Об особенностях преподавания основ наук в общеобразовательных организациях Республики Казахстан в 2015-2016 учебном году. Инструктивно- методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2015.
6. «Особенности формирования функциональной грамотности учащихся основной школы при освоении дисциплин общественно-гуманитарного цикла.» Методическое пособие. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2013. – 40 с.
7. Хижнякова О. Н. Современные образовательные технологии в начальной школе. – С. 2006.

Гуранская С. С., Петенева Л. П.

МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА КІШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ

Аңдатпа: «Математика сабағында кіші мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығы» Мен функционалды сауаттылықтың не екенін және оның мазмұнын айтқым келді. Функционалды сауаттылық – өмірде үнемі жинақталатын білім, білік, дағдыларды өмірлік мәселелерді, қарым-қатынас пен әлеуметтік қарым-қатынастарды шешуге пайдалана білу. Функционалды сауаттылықтың мазмұны: оқу мен жазу, жаратылыстану, математика, компьютер, отбасылық өмір мәселелері, денсаулық мәселелері бойынша сауаттылық.

ӘОК 37

Естекова А.С., Тулегенова А.Г.

«№40 ЖОББМ» КММ

бастауыш сынып мұғалімдері

Орал қаласы, Қазақстан Республикасы

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларымен сабақ өткізу барысында тиімді-әдіс тәсілдерді қолдана отыры, сабаққа деген қызығушылықтарын арттыру болып табылады.

Жаңаша білім беру мазмұнында бағалаудың критериалды бағалау жүйесі енгізілді. Бұл бағалаудың сапалылығын, әр білім алушының қажеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Білім алушының дамуын, қызығушылығын және де оқуға деген ынтасын арттыруға бағытталады.

Критериалды бағалау екіге бөлінеді: қалыптастырушы және жиынтық. Қалыптастырушы бағалау оқу үдерісінің ажырамас бір бөлігі болып табылады,

тоқсан барысында мұғалім тарапынан жүйелі өткізіліп отырады. Күнделікті тәжірибеде білім алушылардың ілгерлеуін, меңгеру деңгейін өлшеу үшін қалыптастырушы бағалаудың түрлі әдістерін қолдануға болады: «Екі жұлдыз, бір ұсыныс», «Бағдаршам», «Бес минуттық эссе», викториналар, сұрақтар т.б. Жиынтық бағалау белгілі бір кезеңде оқу бағдарламасы мазмұнын меңгеру деңгейін анықтауға, тіркеуге мүмкіндік береді.

Ұстаз – ақылдың тозбайтұғын асылы. Осы тақырыпты алғаннан соң көп ойландым. Басымда «Алдымда тырған әр үйдің жалғызы, еркесі болар. Ал мен әр бірінің көңілін тауып, бүгінгі сабақта қандай көңіл-күйде отырғанын, одан қалса зейіні мен қабылдауы әр түрлі балаларға сабақты қалай түсіндіремін?» деген ойлар мазалады. Шындығында, мұғалім – барлық мамандық иесін тәрбиелейтін, асыл жандар. «Мұғалім мамандығы – барлық мамандықтың анасы» деп қалай дәл тауып айтқан. «Мұғалім өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімдігі де жойылады» деп К.Д.Ушинский айтқандай жаңа форматта сабақ беруге көшуіміз керек. Оны жүзеге асырудың бір жолы ол интербелсенді әдістерді сабаққа қолдану.

Қазіргі уақытта оқушылардың белсенділігін арттыруға мүмкіндік беретін, қарым-қатынасқа жағдай жасайтын жаңа тәсілдер интербелсенді деп аталып жүр.

Бұл әдістерді 34 қолдану сырттай өте жеңіл көрінгенімен, өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары да бар.

Интербелсенді – ағылшынның «өзара әрекет» деген сөзі.

Интербелсенді оқу/оқытуға келсек – әрекет көмегімен және әрекет арқылы, яғни әрекет жасай отырып үйрену/үйрету.

Бұл әдіс – «бірлесе үйрену немесе бірлескен әрекеттер» идеясын басты назарда ұстайды. Яғни: топтық жұмыс және жұптық жұмыс арқылы іске асады.

Оқудың интербелсенді әдістерінің артықшылығы:

- оқушылардың қызығушылығын туғызады;
- әрқайсысының оқу үрдісіне қатысу белсенділігін кеңейтеді;
- әрбір оқушының сезіміне назар аударады;
- оқу материалдарын тиімді меңгеруге бейімдейді;
- оқушыларға көпжоспарлы әрекет етуге әсер етеді;
- кері байланысты (аудиторияның жауап беру реакциясын) жүзеге асырады;
- оқушылардың пікірлері мен қарым-қатынастарын қалыптастырады;
- өмірлік машықтарды қалыптастырады;
- мінез-құлықтың өзгеруіне көмектеседі.

Интербелсенді әдістерді тиімді пайдалану үшін мұғалім өз жұмысын жан-жақты жоспарлауы тиіс:

- бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне, олардың интербелсенді әдістемелермен жұмыс тәжірибесіне сәйкес келетін тәсілдерді пайдалану;

- оқушылар үшін тақырыпты игерудің «кілті» болатын интербелсенді жаттығуларды іріктеу;

- әрбір оқушының жұмыс қарқынын және оның қабілеттерін есепке алу;
- бір сабақта интербелсенді әдістердің бір-екеуін қолдану.

Интербелсенді әдістерге мыналар жатады: проблемалық шығарма әдістері, презентациялар, пікірталастар, топпен жұмыс, «миға шабуыл» әдісі, зерттеулер, іскерлік ойындар, рөлдік ойындар, «инсерт» әдісі, сахналау, тест сынағы әдісі, дебат, т.б. Мысал ретінде алып қарастыратын болсақ:

«Ыстық орындық» әдісі.

Берілген тапсырмаға байланысты қойылған сұрақтарға жылдам жауап беру керек, себебі, орындық ыстық.

«Өзіңізді тексеріңіз» әдісі.

Бұл мәлімет ШЫНДЫҚ па немесе ЖАЛҒАН ба? Өтілген мәтін бойынша мысалдар келтіріледі. Мысалдарды оқу кезінде оқушылар ол келтірілген мысалдың өтілген мәтінде бар, жоғын анықтайды.

Рөлдік ойын.

Рөлдік ойындар – тиімді интербелсенді әдістердің бірі. Адам жадында бірінші мезетте өзінің жасағаны мен бастан кешкен әсерлері қалады. Ал рөлдік ойындар оқушылардың өздерін басқа адамдардың орнына қойып, мәселе немесе проблеманың солардың тұрғысынан қарастырып, шешімді өз «қолдарымен» жасауды меңзейді.

ЖИГСО әдісі.

Оқушылардың 4-5 топқа бөлеміз. Тақырыпты, (мақаланы) топтың санына қарай, мазмұнына қарай бөліп береміз. 1, 2, 3, 4, 5, - әрбір топ өкілдері берілген бөліктерді оқиды. Топтағы оқушылар өзара пікір алмасады, ортақ тапсырма жасайды. Әр топ өз лидерін тақтаға шығарады. Ол оқушы оқыған білгенінің мазмұнын түсіндіреді.

«Сиқырлы айна» әдісі.

Бұл әдісті сабақ соңында алуға болады. Оқушылардың көңіл күйлерін сұрау мақсатында, сергіту сәтіне алуға болады. Оқушылар шеңберге тұрып, бір-бірлеріне қарап сұрақтар қояды, қарсы тұрған оқушы сол сұраққа жаап беруі тиіс. Орындарымен алмасып отырады.

Интербелсенді әдіске сондай-ақ әр түрлі көмекші құралдарды яғни ақпараттық қорларды пайдалану: интербелсенді тақта, бейне материалдар, слайдтар, флипчарттар, компьютерлер бейне фильмдер мен бейне сюжеттерді қарап шығып талқылау, әртүрлі науқандар мен акцияларды пайдалана отырып, таныстырулар жатады.

Интербелсенді әдіс қолдану кезінде мыналар ескерілуі керек: - тұлғаның еркіндігі мен құқықтары сақталуы; - тұлғаның өзін көрсете алуына жағдай жасау; - педагогикалық қолдау көрсету.

«Егер біз бүгін балаларымызды кешегідегідей оқытатын болсақ, онда біз оның ертеңін ұрлаймыз» Джон Дьюид айтқандай, қазіргі уақытта оқу сабақтары барысында оқытудың интербелсенді әдістерін және интербелсенді құралдардың көмегімен мұғалімнің, оқушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашылып отыр. Сондықтан оқу тәрбие үдерісінде үнемі жаңа оқыту құралдарының

мүмкіндіктерін ұтымды пайдаланып, оған білім алушыларымызды үйрету – әр педагогтың басты міндеті.

Бастауыш сынып оқушылары жалпы алғыр, шапшаң, сезімтал, ештеңені жасырмай еркін айтады. Мақтау сүйгіш, мұғалімнің жетегіне тез ілескіш, үлкендердің ой-пікіріне сүйенеді. Сондықтан баланың шығармашылығын дамытуда ұстаз көп еңбек сіңіруге тура келеді. Баланың қиялын дамытып, ойын ілгері жетектеуде мұғалім оқушыға үнемі шығармашылық қабілетін дамыту жолдарын нұсқап көрсетсе, онда балалардың өздері де ізденіске түседі.

Интербелсенді әдістерде басты назарды «процеске», яғни үйрену процесінің өзіне, білім алушылардың «қалай» және «қандай әдіс-тәсілдер арқылы үйренетіндігіне» аударады. Яғни, интербелсенді сөзі – өзара әрекет ету бейімділігін білдіреді немесе әңгімелесу, әлде кіммен (адаммен) не болмаса әлде немен (мысалы, компьютермен) сұхбаттасу режимінде болады. Осы жерде білім алушылардың жауаптарынан гөрі мәселенің шешімін табуға талпынғаны маңызды. Себебі, интербелсенді оқытудың басты мақсаты – білім алушыларды өз бетінше ой қорытып, жауап табуға үйрету.

Интербелсенді оқытудың мәні мынада, оқу процесі іс жүзінде барлық оқушы таным үрдісіне тартылатындай болып ұйымдастырылуы тиіс, олардың осыған байланысты не біледі, нені ойлайды түсінуге және рефлекскеуге мүмкіндігі болуы тиіс. Таным процесінде білім алушылардың біріккен іс-әрекеті, әркім өзінің жеке-дара үлесін қосатын, оқу материалдарын меңгеруді білдіреді, білімдерін, идеяларын, іс-әрекет тәсілдерін алмасу жүргізіледі. Және де бұл мейірімділік пен өзара бір-біріне қолдау көрсету аясында болады, ол тек қана жаңа білім алуға мүмкіндік беріп қоймайды, таным әрекетінің өзін де дамытады.

Ал, дамудың негізі білім мен ғылымға келіп тіреледі. Сондықтан да, әлемдегі дамыған елдер сияқты Тәуелсіз елімізде білім жүйесі сапасын жетілдіру ең негізгі өзекті мәселелердің бірі болып отырғаны белгілі. Осыған орай, білім беру жүйесінде жастарға сапалы білім беріп, олардың үйлесімді дамуы мен тұлға ретінде қалыптасуында ұстаздың кәсіби шеберлік көрсеткіштерінің бірі - жалпы педагогикалық, ғылыми- теориялық, әдістемелік жаңалықтар мен озық тәжірибені жетік меңгерудің маңызы зор.

Нағыз өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге ие бола алады. Ал білікті маман болу үшін көп ізденіс керек екені даусыз.

Мен де өз әріптестеріммен қатар бала оқыту мен тәрбиелеу ісіне өз үлесімді қосып келемін. Бастауыш сыныптарға сабақ беруде әр оқушының жүрегіне жол таба білу, оны қызықтыра білу, ойландырып сөйлете білу менің міндетім деп түсінемін. Оқушының ойлау қабілетін артыру, сол қабілетін белсенді ету - басты мақсатым. Ойланып, толғанған оқушы, әрине, сөйлей де біледі, тыңдай да біледі, тұжырымдап пікір де айта алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Нағымжанова Қ.М. Бастауыш білім берудегі жаңа технологиялар: Оқу құралы - Өскемен, 2005.*
- 2. Сарбасова Қ. Инновациялық педагогикалық технологиялар- Алматы, 2006.*
- 3. Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008*

Естекова А. С., Тулегенова А. Г.
**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА С
ПРИМЕНЕНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ**

Аннотация. В этой статье показано, как эффективно проводить занятия с учащимися начальных классов, используя методы повышения интереса к занятиям.

ӘОК 37

Жолдасбекова М.М.

«Ыбырай Алтынсарин атындағы №25 ЖББ мектебі» КММ-сі
бастауыш сынып мұғалімі, Балқаш қаласы, Қазақстан Республикасы

**ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУ
ҮРДІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ**

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларымен сабақ өткізу барысында тиімді-әдіс тәсілдерді қолдана отыры, сабаққа деген қызығушылықтарын арттыру болып табылады.

Жаңаша білім беру мазмұнында бағалаудың критериалды бағалау жүйесі енгізілді. Бұл бағалаудың сапалылығын, әр білім алушының қажеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Білім алушының дамуын, қызығушылығын және де оқуға деген ынтасын арттыруға бағытталады.

Критериалды бағалау екіге бөлінеді: қалыптастырушы және жиынтық. Қалыптастырушы бағалау оқу үдерісінің ажырамас бір бөлігі болып табылады, тоқсан барысында мұғалім тарапынан жүйелі өткізіліп отырады. Күнделікті тәжірибеде білім алушылардың ілгерлеуін, меңгеру деңгейін өлшеу үшін қалыптастырушы бағалаудың түрлі әдістерін қолдануға болады: «Екі жұлдыз, бір ұсыныс», «Бағдаршам», «Бес минуттық эссе», викториналар, сұрақтар т.б. Жиынтық бағалау белгілі бір кезеңде оқу бағдарламасы мазмұнын меңгеру деңгейін анықтауға, тіркеуге мүмкіндік береді.

Ұстаз – ақылдың тозбайтұғын асылы. Осы тақырыпты алғаннан соң көп ойландым. Басымда «Алдымда тырған әр үйдің жалғызы, еркесі болар. Ал мен әр бірінің көңілін тауып, бүгінгі сабақта қандай көңіл-күйде отырғанын, одан қалса зейіні мен қабылдауы әр түрлі балаларға сабақты қалай түсіндіремін?» деген ойлар мазалады. Шындығында, мұғалім – барлық мамандық иесін тәрбиелейтін, асыл жандар. «Мұғалім мамандығы – барлық мамандықтың анасы» деп қалай дәл тауып айтқан. «Мұғалім өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімдігі де жойылады» деп К.Д.Ушинский айтқандай жаңа форматта сабақ беруге көшуіміз керек. Оны жүзеге асырудың бір жолы ол интербелсенді әдістерді сабаққа қолдану.

Қазіргі уақытта оқушылардың белсенділігін арттыруға мүмкіндік беретін, қарым-қатынасқа жағдай жасайтын жаңа тәсілдер интербелсенді деп аталып жүр.

Бұл әдістерді 34 қолдану сырттай өте жеңіл көрінгенімен, өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары да бар.

Интербелсенді – ағылшынның «өзара әрекет» деген сөзі.

Интербелсенді оқу/оқытуға келсек – әрекет көмегімен және әрекет арқылы, яғни әрекет жасай отырып үйрену/үйрету.

Бұл әдіс – «бірлесе үйрену немесе бірлескен әрекеттер» идеясын басты назарда ұстайды. Яғни: топтық жұмыс және жұптық жұмыс арқылы іске асады.

Оқудың интербелсенді әдістерінің артықшылығы:

- оқушылардың қызығушылығын туғызады;
- әрқайсысының оқу үрдісіне қатысу белсенділігін кеңейтеді;
- әрбір оқушының сезіміне назар аударады;
- оқу материалдарын тиімді меңгеруге бейімдейді;
- оқушыларға көпжоспарлы әрекет етуге әсер етеді;
- кері байланысты (аудиторияның жауап беру реакциясын) жүзеге асырады;
- оқушылардың пікірлері мен қарым-қатынастарын қалыптастырады;
- өмірлік машықтарды қалыптастырады;
- мінез-құлықтың өзгеруіне көмектеседі.

Интербелсенді әдістерді тиімді пайдалану үшін мұғалім өз жұмысын жан-жақты жоспарлауы тиіс:

- бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне, олардың интербелсенді әдістемелермен жұмыс тәжірибесіне сәйкес келетін тәсілдерді пайдалану;

- оқушылар үшін тақырыпты игерудің «кілті» болатын интербелсенді жаттығуларды іріктеу;

- әрбір оқушының жұмыс қарқынын және оның қабілеттерін есепке алу;

- бір сабақта интербелсенді әдістердің бір-екеуін қолдану.

Интербелсенді әдістерге мыналар жатады: проблемалық шығарма әдістері, презентациялар, пікірталастар, топпен жұмыс, «миға шабуыл» әдісі, зерттеулер, іскерлік ойындар, рөлдік ойындар, «инсерт» әдісі, сахналау, тест сынағы әдісі, дебат, т.б. Мысал ретінде алып қарастыратын болсақ:

«Ыстық орындық» әдісі.

Берілген тапсырмаға байланысты қойылған сұрақтарға жылдам жауап беру керек, себебі, орындық ыстық.

«Өзіңізді тексеріңіз» әдісі.

Бұл мәлімет ШЫНДЫҚ па немесе ЖАЛҒАН ба? Өтілген мәтін бойынша мысалдар келтіріледі. Мысалдарды оқу кезінде оқушылар ол келтірілген мысалдың өтілген мәтінде бар, жоғын анықтайды.

Рөлдік ойын.

Рөлдік ойындар – тиімді интербелсенді әдістердің бірі. Адам жадында бірінші мезетте өзінің жасағаны мен бастан кешкен әсерлері қалады. Ал рөлдік ойындар оқушылардың өздерін басқа адамдардың орнына қойып, мәселе немесе

проблеманың солардың тұрғысынан қарастырып, шешімді өз « қолдарымен » жасауды меңзейді.

ЖИГСО әдісі.

Оқушылардың 4-5 топқа бөлеміз. Тақырыпты, (мақаланы) топтың санына қарай, мазмұнына қарай бөліп береміз. 1, 2, 3, 4, 5, - әрбір топ өкілдері берілген бөліктерді оқиды. Топтағы оқушылар өзара пікір алмасады, ортақ тапсырма жасайды. Әр топ өз лидерін тақтаға шығарады. Ол оқушы оқыған білгенінің мазмұнын түсіндіреді.

«Сиқырлы айна» әдісі.

Бұл әдісті сабақ соңында алуға болады. Оқушылардың көңіл күйлерін сұрау мақсатында, сергіту сәтіне алуға болады. Оқушылар шеңберге тұрып, бір-бірлеріне қарап сұрақтар қояды, қарсы тұрған оқушы сол сұраққа жаап беруі тиіс. Орындарымен алмасып отырады.

Интербелсенді әдіске сондай-ақ әр түрлі көмекші құралдарды яғни ақпараттық қорларды пайдалану: интербелсенді тақта, бейне материалдар, слайдтар, флипчарттар, компьютерлер бейне фильмдер мен бейне сюжеттерді қарап шығып талқылау, әртүрлі науқандар мен акцияларды пайдалана отырып, таныстырулар жатады.

Интербелсенді әдіс қолдану кезінде мыналар ескерілуі керек: - тұлғаның еркіндігі мен құқықтары сақталуы; - тұлғаның өзін көрсете алуына жағдай жасау; - педагогикалық қолдау көрсету.

«Егер біз бүгін балаларымызды кешегідегідей оқытатын болсақ, онда біз оның ертеңін ұрлаймыз» Джон Дьюид айтқандай, қазіргі уақытта оқу сабақтары барысында оқытудың интербелсенді әдістерін және интербелсенді құралдардың көмегімен мұғалімнің, оқушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашылып отыр. Сондықтан оқу тәрбие үдерісінде үнемі жаңа оқыту құралдарының мүмкіндіктерін ұтымды пайдаланып, оған білім алушыларымызды үйрету – әр педагогтың басты міндеті.

Бастауыш сынып оқушылары жалпы алғыр, шапшаң, сезімтал, ештеңені жасырмай еркін айтады. Мақтау сүйгіш, мұғалімнің жетегіне тез ілескіш, үлкендердің ой-пікіріне сүйенеді. Сондықтан баланың шығармашылығын дамытуда ұстаз көп еңбек сіңіруге тура келеді. Баланың қиялын дамытып, ойын ілгері жетектеуде мұғалім оқушыға үнемі шығармашылық қабілетін дамыту жолдарын нұсқап көрсетсе, онда балалардың өздері де ізденіске түседі.

Интербелсенді әдістерде басты назарды «процеске», яғни үйрену процесінің өзіне, білім алушылардың «қалай» және «қандай әдіс-тәсілдер арқылы үйренетіндігіне» аударады. Яғни, интербелсенді сөзі – өзара әрекет ету бейімділігін білдіреді немесе әңгімелесу, әлде кіммен (адаммен) не болмаса әлде немен (мысалы, компьютермен) сұхбаттасу режимінде болады. Осы жерде білім алушылардың жауаптарынан гөрі мәселенің шешімін табуға талпынғаны маңызды. Себебі, интербелсенді оқытудың басты мақсаты – білім алушыларды өз бетінше ой қорытып, жауап табуға үйрету.

Интербелсенді оқытудың мәні мынада, оқу процесі іс жүзінде барлық оқушы таным үрдісіне тартылатындай болып ұйымдастырылуы тиіс, олардың

осыған байланысты не біледі, нені ойлайды түсінуге және рефлексстеуге мүмкіндігі болуы тиіс. Таным процесінде білім алушылардың біріккен іс-әрекеті, әркім өзінің жеке-дара үлесін қосатын, оқу материалдарын меңгеруді білдіреді, білімдерін, идеяларын, іс-әрекет тәсілдерін алмасу жүргізіледі. Және де бұл мейірімділік пен өзара бір-біріне қолдау көрсету аясында болады, ол тек қана жаңа білім алуға мүмкіндік беріп қоймайды, таным әрекетінің өзін де дамытады.

Ал, дамудың негізі білім мен ғылымға келіп тіреледі. Сондықтан да, әлемдегі дамыған елдер сияқты Тәуелсіз елімізде білім жүйесі сапасын жетілдіру ең негізгі өзекті мәселелердің бірі болып отырғаны белгілі. Осыған орай, білім беру жүйесінде жастарға сапалы білім беріп, олардың үйлесімді дамуы мен тұлға ретінде қалыптасуында ұстаздың кәсіби шеберлік көрсеткіштерінің бірі - жалпы педагогикалық, ғылыми- теориялық, әдістемелік жаңалықтар мен озық тәжірибені жетік меңгерудің маңызы зор.

Нағыз өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге ие бола алады. Ал білікті маман болу үшін көп ізденіс керек екені даусыз.

Мен де өз әріптестеріммен қатар бала оқыту мен тәрбиелеу ісіне өз үлесімді қосып келемін. Бастауыш сыныптарға сабақ беруде әр оқушының жүрегіне жол таба білу, оны қызықтыра білу, ойландырып сөйлете білу менің міндетім деп түсінемін. Оқушының ойлау қабілетін артыру, сол қабілетін белсенді ету - басты мақсатым. Ойланып, толғанған оқушы, әрине, сөйлей де біледі, тыңдай да біледі, тұжырымдап пікір де айта алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Нағымжанова Қ.М. Бастауыш білім берудегі жаңа технологиялар: Оқу құралы - Өскемен, 2005.*
- 2. Сарбасова Қ. Инновациялық педагогикалық технологиялар- Алматы, 2006.*
- 3. Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008*

Жолдасбекова М. М.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

Аннотация. В этой статье показано, как эффективно проводить занятия с учащимися начальных классов, используя методы повышения интереса к занятиям.

Жуматаева Т.С.
«Тегісшілдік ауылындағы жалпы білім беретін №6 мектеп» КММ
бастауыш сынып мұғалімі
Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы, Қазақстан Республикасы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МАТЕМАТИКА ПӘНІ ӨТКІЩУДЕГІ ЖАҢАШЫЛ ӘРЕКЕТТЕР

Аңдатпа. Қазіргі заманда мұғалім тек өз терең білгір болу емес, тарихи танымдық, педагогикалық - психологиялық сауатты саяси - экономиканың білімді және ақпараттық - коммуникациялық технологияны жан – жақты меңгерген ақпараттық құзырлы маман болу керек.

Қай елдің болсын өсіп-өркендеуі, ғаламдық дүниеде өзіндік орын алуы оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты. Білім – қоғамды әлеуметтік-мәдени, ғылыми үрдіспен қамтамасыз ететін жоғары құндылық. Болашақтың бүгінгіден нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамы алға апаратын күш тек білімде ғана.

Жаңа ғасыр табалдырығын білім мен ғылымды инновациялық технология бағытымен дамыту мақсатымен аттауымыз үлкен үміттің басты нышаны болып табылады. «Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды» дегендей, жас ұрпаққа сапалы, мән-мағыналы, өнегелі тәрбие мен білім беру – бүгінгі күннің басты талабы. Қазіргі кезеңде жалпы білімнің міндеті – баланың жалпылама дамуын қамтамасыз ету ғана емес, ең бастысы, оларды жастай өз қабілеті мен қызығуына қарай белгілі бір мамандыққа арнайы әзірлей білу.

Қазіргі заман – ғылым мен техниканың өркендеген, математика ғылымының өте жан – жақты тараған кезеңі. Ал, әрбір ұстаздың басты міндеті – жас ұрпаққа жан-жақты білім бере отырып, оқушының бойындағы қабілетін ашу арқылы, өмірге деген көзқарасын қалыптастыру. Математика пәніне қызығушылығын арттыру арқылы, логикалық ойлау қабілетін дамыту. Барлық бала бірдей математикалық қабілетке ие бола алмайды. Сондықтан, оқушыларға топтасып есеп шығаруға жағдай жасап, оқушыларды өздерін – өздеріне немесе өзара бағалату әдістерін қолдану керек. Жаңа технологияларды пайдалана отырып, интерактивті тақта арқылы оқушылардың белсенділігін арттыруға мүмкіндік беру. Ал, жақсы нәтиже көрсету үшін, оның сапасын бастауыш сыныптан қолға алуымыз қажет. «Білім негізі – бастауышта» қаланатынын әр уақытта жадымызда ұстап, негізгі бақылауды бастауыштан бастау керек. Математикалық білім берудің сапасын арттырудың бір жолы бастауыш пен орта буын арасындағы сабақтастықты нығайту. Сабақтастықты нығайтудың тиімді жолдарының бірі – теория мен тәжірибені ұштастыру; іс – тәжірибе алмасу. Бастауыш мектеп – баланы оқуға үйрету мен тәрбиелеу, оның тұлға ретінде өзін-өзі ашуға, жалпы дамуының қалыптасуына жағдай жасайтын негізгі саты.

Бастауыш сыныпты бітірген оқушылардың орта мектептегі оқу-тәрбие процесіне бейімделіп кетуін қамтамасыз ету сабақтастықты нығайтудың негізгі міндеті болып табылады.

Математиканы үйренумен белсенді шұғылданду, шын мәнінде есеп шығару. Оқушының математика пәнін игерудегі негізгі қызметі: математикалық формулалар мен ережелерді жатқа білу, оларды есептер шығаруда қолдана білу, күнделікті үй тапсырмаларын орындап отыруы. Оқушының үй тапсырмаларын орындап отыруы – олардың есеп шығара білу дағдысын жақсартады. Математика сабағында мұғалім теориялық ілімдерді меңгертуді практикалық әдіс-тәсілдермен ұштастыра отырып, тез, ұтымды есептеулерге жаттықтырады. Математикалық есептердің тәрбиелік мәні зор. Есеп шығару кезінде төзімділік пен табандылық қалыптасады.

Оқушыларға математика білімінің қыр-сырын жетік таныту, қабілеттерін шыңдау, кез-келген ортада өзін еркін ұстауға, Қазақстан Республикасының азаматы деген атқа лайық болатындай етіп тәрбиелеу – біздің міндетіміз болмақ. Осы орайда оқушылардың білім деңгейін арттыру – маңызды іс. Бұл мәселе көптеген жылдар бойы қарастырылып келе жатыр. Математиканың қиындығына, күрделілігіне қарамастан, болашақ ұрпақты осы пәнге қызықтыру, білім деңгейін көтеру біз үшін орасан зор жауапкершілікті қажет ететін оқыту әдісі болуы тиіс.

Оқушының білім деңгейін көтеру дегеніміз – оқушыны жан-жақты тәрбиелеп, ғылым негіздерінен берік білім беру, болашақ қоғамға пайдалы қызмет ететін азамат етіп шығару. Оқушының бойындағы білімін ары қарай тереңдетіп, жетілдіре түсу.

Оқушының білім деңгейін көтерудегі мұғалімнің іс-әрекеті деген не? - деген сұраққа жауап іздеп көрейік.

Оқушылардың білім деңгейін арттырудағы мұғалімнің іс-әрекеті дегеніміз – оқушының білімін жетілдірудегі, түрлі қажеттерді өтеуге байланысты белгілі мақсатқа жетуге бағытталған процессті айтамыз. Яғни мұғалімнің сабақ үстінде оқушыға білім беру мақсатымен жүргізілетін жұмыс түрлері.

Математиканы оқыту үрдісінде есепті шығара білу шеберлігін қалыптастыру, жетілдіру және дамытудың шешуші бағыттарына тоқталайық.

1. Есеп шығаруға үйрету – математиканы оқытудағы ең қиын әрі күрделі мәселелердің бірі. Бұл балалардың шама-шарқына, психологиялық жас ерекшелігіне сәйкес салыстыру, жан-жақты талдау жасау, қарама-қарсы қою. Жалпылау, түрлендіру, зерттеу, әр алуан категорияларға біріктіру, қорытындылау, абстракциялау сияқты түрліше меңгеруіне байланысты бірдей дәрежеде орындала бермейді.

2. Балалардың топтық, өзіндік ерекшеліктері қабілет деңгейлерінің әр түрлілігіне байланысты, олардың бәрінен де бір тарақтың жүзінен шыққандай есепті шығара білуге біркелкі үйренеді деуге болмайды.

3. Есеп шығаруға үйрету алғашқы сабақтардың өзінде-ақ басталып, сынып ілгерілген сайын бірте-бірте сәйкес шеберлік те қалыптаса бастайды.

Ауызша есептеуге үйрету бастауыш сыныптан басталатыны бәрімізге мәлім. Ол уақыт үнемдеу тұрғысынан тиімді. Бір ғана мысалдың нәтижесін бірнеше тәсілмен есептегенде берілетін түсіндірмелер, аралық нәтижелердің қалай шығатыны, ақтық нәтижеде не болатыны ауызша айтылады да, оларды жазуға уақыт жұмсалмайды. Оған қоса қай тәсілді қолдану оқушының өз еркінде болғанымен, олардың барынша тиімдісін іріктеп алуды үйретуге де мүмкіндік мол.

Математика сабағында ауызша есептеу дағдыларын қалыптастыру жұмыстарын жүргізудің маңызы зор. Сабақта оқушылардың ойлау қабілетін дамыту үшін есеп шығарғанда орындайтын амалдарды ойша шешіп алуды дағдыландырған жөн.

Оқушылардың сабақта өздігінен орындайтын жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін математика кабинеттерінде дидактикалық материалды, үлестірмелі материалдар, баспа негіздегі дәптерлер, тағы басқа оқу құралдары жинастырылуы қажет. Дегенмен оқушыларға оқулықпен жұмыс істеуді үйретудің орны ерекше. Барлық ғылыми-техникалық білімнің көзі – кітапқа, оның ішінде оқулыққа оқушылардың сүйіспеншілігі мен құрметін арттыру, олармен өздігінен жұмыс істеуді үйрету мұғалімнің басты міндетінің бірі. Әр сынып оқулықтары қажетіне орай орындалуға тиісті жаттығулармен, есептермен, практикалық тапсырмалармен, суреттермен қамтамасыз етілген. Өздігінен жұмыс істеуді оқушылардың сабақ үстіндегі қызметіне енгізу сабақтың құрылымына да, элементтеріне де әсерін тигізеді.

Балалардың сабақта өз бетімен орындаған жұмысы сыныпта қандай формада болса да ескерілуі тиіс. Мұғалім тапсырманың орындалуын қарап шығуға уақыт бөлуі және өз бағасын айтып, жақсы жұмыстарды атап көрсетіп, қатесін табуға көмектесуі тиіс.

Мектеп оқушыларының өз бетінше жұмыстарын ұйымдастырудың басты формасы – жұмыстарды орындау, ептілік, іскерлік, шеберлік дағдысын дамыту. Бұл үшін төмендегідей тиісті талаптарды орындауға тура келеді:

1. Өз бетінше істелетін кез-келген жұмыстың нақты мақсаты болу керек. Әрбір оқушы жұмыстың орындалу тәртібін жетік білу керек.

2. Өз бетінше жұмыс оқушылардың бойындағы танымдық қабілетін, шығармашылық ойлау жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

3. Жұмыстың мазмұны оқушының қызығуын, талпынысын оята білуі тиіс. Яғни оның тілегі жұмыстың соңына дейін бәсеңдемейтіндей болуы керек.

4. Өз бетінше жұмысты оқушылар еңбек дағдылары мен әдістерін жетік игеріп түсетіндей етіп ұйымдастыру қажет.

Сондықтан сабақта көзбен көру, дыбыс органымен айту, қолмен жазу, тағы басқа сезім мүшелерінің белсенді қатысуы тиіс. Көрнекілікті қолдану оқушылардың білім сапасын арттырады, көрнекі құралды пайдалана отырып, мұғалімнің жетегімен, оқушылар өздігінен оңай қорытындылар жасай алады.

Көрнекі құралдар арқылы балалар амалдың идеясын да түсінетін болады, мысалы, тәрелкедегі сүтті жалап жатқан екі мысыққа үшінші бір мысық жүгіріп

келе жатқанын көргенде, бала барлығы неше мысық деген сұрауға жауап беру үшін, 2+1 керек деген ой келеді.

Көрнекілік математика сабағында білім көзі ретінде қолданылған, ол елеулі мәселеде берілетін білімдерді нақтылау мақсатында көрнекі құралдар да түрлі тәсілдермен қолданылады.

Оқушылар сабақта, ойын үстінде, ойлау, өлшеу, есептеу, табу, зерттеу жұмыстарымен шұғылданады. Оларды ұштап, жетілдіріп отыру мұғалімнің міндеті деп білеміз. Бастауыш сыныптарда математика пәнін оқытуда баланың ой-өрісін дамытып, бағдарламада өтілген негізгі материалдарды практикада қолдана білуіне, оқушылардың сабаққа деген ынта-ықыласын арттыруына, өткен материалды өз мәнінде толық игеруіне мүмкіндік жасайтын тәсілдердің ішінде дидактикалық ойынның мәні зор. Сабақта өтілген материалға сәйкес дұрыс жүргізілген дидактикалық ойындар оқушылардың сабаққа қызығушылығын, белсенділігін арттырып, тақырыпты дұрыс меңгеруіне ықпал тигізеді.

Математика – ұлы ғылым, адам ақылының ең бір асыл қабілеттерінің тамаша жемісі. Шәкірттерді білім нәрімен сусындататын, өмірдің асулары мен шыңдарына қажымай-талмай шығуына алғашқы жол нұсқаушысы – ұстазы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Баржықпаева С. Көрнекілікті тиімді пайдалану.*
- 2. Бидосов Ә. Математиканы оқыту методикасы.*
- 3. Гоноболін Ф.Н. Психология*

Жуматаева Т.С.

**ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ В
НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ**

Аннотация. Грамотный учитель в современном мире должен быть не только образованным, но и историю - познавательным, психолого - педагогический грамотным, политико экономический знаний и владеющего информационной технологии.

ӘОК 37

Жумашкина А.К,
Қарағанды облысы білім басқармасының
«№10 арнайы мектеп-интернаты» КММ
Педагог- дефектолог,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

**ҚОЛ ЕҢБЕГІ АРҚЫЛЫ ТІРЕК-ҚИМЫЛ АППАРАТЫ БҰЗЫЛҒАН
БАЛАЛАРДА ҚОЛДЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫН ДАМУ**

Аңдатпа: Мақалада тірек-қимыл жүйесі бұзылған балалармен психологиялық-педагогикалық жұмыстың негіздері қарастырылған. Осы санаттағы балалардың психологиялық-педагогикалық сипаттамалары ашылады, олармен психологиялық-педагогикалық жұмыстың ерекшеліктері, сондай-ақ жұмыс тәжірибесі көрсетілген.

Бүгінгі күні баланы қалыпты ортаға кіріктіру, жалпы білім беру үрдісіне қосу, олардың құқығын қамтамасыз ету маңызды мәселелердің бірі. Осы мәселеде баланы психологиялық-педагогикалық қолдау күрделі де маңызды үрдіс. Баланы психологиялық-педагогикалық қолдау – инклюзивті білім беру жүйесінде баланың тәрбиесіне, оқу үрдісіне, әлеуметтенуіне, бейімделуіне жағдай жасауға бағытталған кәсіби белсенді жүйе. ППҚ қызметіндегі мұғалім- дефектолог баланы психологиялық-педагогикалық қолдауда тек білім мазмұнына ғана өзгерістер енгізіп қоймай, баланың танымдық қабілеттерін дамыту мен жалпы баланың өмірін ұйымдастыруды көздейді. ТҚА бұзылған баланың танымдық мүмкіндіктерін дамытуда маңызды шарт – мұғалім- дефектологтың психологиялық құзырлығы. Яғни, ол сыпайылық, педагогикалық әдеп, оқу үрдісінде балаға көмек қолын созу, сәтсіздіктердің себептері мен жетістіктерді ұғыну және өз мамандығын сүю.

Мұның бәрі баланың танымдық қабілетінің дамуына мүмкіндік жасау мен баланың эіне деген сенімінің артуына, жетістіктерге бірқадам жақындауға жағдай жасайды.

Ж.Аймауытов «Мұғалім істеген ісі өнімді, берекелі болуын тілесе, әуелі өз қызметін шын көңілмен жақсы көрсін» деген екен. Олай болса, өз мамандығын шексіз сүйе білген маман иесі ғана үздіксіз ізденіс пен асқан шыдамдылық, қажырлы еңбектің арқасында баланың біліміне, оның болашағына үлкен сәулесін түсіріп, бала әмірін дұрыс бағытқа салары сөзсіз.

Тірек-қозғалыс аппараты (ТҚА) бұзылған оқушыларды оқыту үрдісінде олардың қимыл-қозғалыстық және сөйлеу ерекшеліктерін ескеретін арнайы әзірленген дидактикалық материалдарды, АКТ және басқа да материалдарды қолдану қажет. Тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балаларды МЖБС сәйкес жалпы білім берумен, дене бітімі дамуындағы, танымдық және тілдік әрекеттеріндегі ауытқуларды жеңуді қамтамасыз ету инклюзивті оқытудың негізгі міндеттері. Барлық оқу пәндерінде оқытудың дамыту-түзету бағыты жүзеге асырылады. Оқу үрдісін ұйымдастыру арнайы әдістер мен тәсілдерді қолдануды, бағдарламаның жекелеген бәлімдері мен тақырыптарын зерделеуге мүмкіндік беретін алдын ала оқытудың арнайы сабақтарын кіргізуді, сонымен бірге дамудағы ауытқуды түзету бойынша жекелеген және топтық арнайы сабақтар өткізуді қарастырады. Бұндай сабақтарда алынған білімдер мен дағдылар жалпы білім беретін пән сабақтарында бекітіледі.

Қорыта келгенде ТҚА бұзылған баланы психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі қағидалары төмендегідей: ППҚ қолдаудың мақсаттылығы, үздіксіздігі, бірізділігі, біртұтас тәсілдік жүйені меңгерген, ұйымдасқан ППҚ қызметі мамандарының біріккен кешенді жұмысы және ППҚ қызмет мамандарының адамгершілік, ізгілік қағидаттарын ұстануы; баланың мүмкіндігіне сенім; мамандар құзыреттілігі.

Арт-терапия - бұл өнермен емдеу дегенді білдіреді. Арт-терапия даму үстіндегі психотерапияның жаңа түрі болып есептеледі. Арт-терапияның мақсаты - жеке тұлғаның қоршаған ортамен үйлесімді дамуы, ортаға әлеуметтік бейімделудің кеңеюіне мүмкіндіктерін жоғарылату.

Арт-терапияларды қолданғанда жұмыс барысында ең бастысы талантын көрсету емес, өздігінен пайда болған өзінің қобалжуларын, қиындықтарын, бұрынғыдан қалған елестерін жеткізу. Өнердің, мүмкіндігі шектеулі балаларға балаларға, жағымды әсер етуін қазіргі кездегі арнайы психология мен педагогикадағы зерттеулер дәлелдейді.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен балалармен өнер арқылы жүргізілетін түзету жұмысының әлеуметтік-педагогикалық бағыты екі жолмен жүзеге асады:

- болмысты өмірде және өнер шығармалары арқылы эстетикалы қабілеттілігін тәрбиелеу;
- өнермен байланысты іс-әрекетін (көркем-сөйлеу, әуен, бейнелеу, театрлы-ойын, катарсистикалық (тазару) дамыту.

Өнер көркемдік дамудың маңызды факторы болып, баланың эмоциялық аумағына үлкен психотерапевтік әсерін тигізеді, сонымен қоса коммуникативтік, реттеуші қызметін атқарады. Мүмкіндігі шектеулі баланың құрдастарымен және үлкендермен кәркемдік іс-әрекетке қатысуы, оның әлеуметтік тәжірибесін кеңейтеді, бірлескен іс-әрекетте өзара әрекеттесуге және қарым-қатынасқатүсуге көмектеседі. Бала ұжымда жеке ерекшеліктерін көрсетеді, бұл мүмкіндігі шектеулі баланың ішкі дүниесінің қалыптасуына, ондағы әлеуметтік маңыздылығы сезімінің бекітілуін қамтиды.

Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы мүмкіндігі шектеулі баланың айналысатын өнердің барлық түрлері оның тәртібіне, мінез-құлқына әсер етеді, ұжымда, жанұяда байқалынатын эмоциялық ерекшеліктерін реттеуге, оларды түзетуге көмектеседі. Мүмкіндігі шектеулі балаларға өнердің психокоррекциялық әсер етуі балаға жағымсыз, теріс уайымдардан, қылықтардан арылуға (тазартуға) және қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсуге мүмкіндік береді. Арнайы мекемелерде психокоррекциялық көмек беру жүйесінде арттерапияның түрлері қолданылуда. Олар: музыкотерапия, изотерапия (бейнелеу терапия), вокалотерапия, сказкотерапия (ертегітерапия), кинезитерапия, библиотерапия және басқалары.

Әр арттерапия әдістемелерін қолдану баладағы бұзылыстың сипаттамасымен белгіленеді. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға көбінесе бейнелеу терапия, музыкотерапия және ертегі терапияларын қолдану тиімді нәтиже береді. Мектепке дейінгі жастағы тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен психокоррекциялық жұмыстар барысында изотерапия (бейнелеу терапия, сурет, илеу) мен ертегі терапия кеңінен таралған түрі болып табылады.

Мектепке дейінгі жастағы балалармен арттерапевтік әдістемелерді қолдануда сензитивті (сезімталды) кезең болып 6-7 жас саналады, кейде 5 жастанда басталады. Бұл жаста балада сөйлеу тілі, қимыл-қозғалыс дағдылары, кәркем іс-әрекеттегі қарапайым іскерліктері қалыптасады, санасы дамиды, бұл арттерапевтік әдістемелерді қолданудың негізі болып саналады. Зиятында ауытқуы бар тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларда кіші мектеп жасы көбіне мектепке дейінгі жастың ерекшеліктерін сақтайды, сондықтан да

бұл жерде ересек мектепке дейінгі балалармен жұмыс жасауда қолданылатын нақты әдістер қолданылады.

Мектеп жасындағы мүмкіндігі шектеулі балаларға психокоррекциялық жұмыстарды жүргізуде арттерапевттік әдістемелердің рөлі азаймайды, керісінше жоғарлай түседі, баланың психикалық дамуымен бірге терапевттік техника мен міндеттердің шеңбері кеңейеді. Әр психокоррекциялық әдістеме белгілеген міндеттерді шешуге бағытталған және бала жасына және оның психикалық даму ерекшеліктеріне байланысты өзінің қолдану шекараларына ие.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен психокоррекциялық түзету жұмыстарын жүргізу барысында пайдаланылатын құралдарды таңдауда екі негізгі фактор есепке алынуы қажет: ақыл-ой деңгейі мен сөйлеу тілі деңгейінің дамуы. Неғұрлым баланың сөйлеу тілі мен ойлау қабілеті жақсы дамыған болса, соғұрлым қолданылатын құралдар жинағы кең болады.

Қорыта айтқанда, тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға түзету жұмыстарын жүргізу кезінде арт-терапияларды қолдану бұл балалардағы эмоционалды қысым төмендетеді, теріс мінез-құлықтардан арылуға көмектеседі.

Сонымен қатар, шығармашылық өзара әрекетке түсудің тиімді жақтарын қарастырады, яғни өзара келісе алмаушылық, өзгеге жол беру, жалпы іске өз үлесін қоса білу, өз беделін бағдарлай алу секілді жекелік құндылықтар түзетіледі. Егер арт-терапиялар қолданылып түзету жұмыстары үздіксіз жүргізіліп отырса балалардың дамуында келесі білімдері мен дағдылары қалыптасады: өз ойларын баяндай біледі, қоршаған ортаға деген түсініктері қалыптасып, кеңейеді, елестету, қиялдау қабілеттері дамиды, танымдық белсенділігі және ойлау қабілеті артады және т.б. Балалармен жүргізілетін коррекциялық жұмыстарды, соның ішінде психокоррекциялық жұмыстар ерте кезден бастап ұйымдастырылса, баланың келешектегі әлеуметтік бейімделуі мен реабилитациясы дұрыс жүзеге асатынына сеніммен қарауға болады.

Баланың ой-өрісін кеңейту, оны мектепке даярлау сынды мәселелер ата-аналармен педагогтарды көптен бері толғандырып келе жатқаны аян. Сондай әзекті мәселелердің бірі – ұсақ моториканы дамыту мен саусақ қимылын үйлестіру болып табылады. Сөйлеу қабілетінің даму деңгейі саусақ қимылдарының дұрыс қалыптасуына тікелей байланысты екені белгілі.

Осы мәселе мүмкіндігі шектеулі балаларды дамытуда, оларға беруге ықпал ету мәселесі өте өзекті орынды алуда. Бұл мәселені шешуде әлеуметтік қызметкерлердің орны ерекше.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларды оқыту және тәрбиелеудің негізгі міндеттерінің қатарына бала тұлғасын толық қалыптастыру, танымдық әрекеттерінің дамуы, оларды қоғамның тең құқылы мүшесі ретінде ортаға қосылуы болып табылады.

Балалардағы қозғалыс бұзылыстары пәндік-практикалық әрекеттерді шектейді, олар екі қолдың жұмысын үйлестіруді қиындатады, балаларда

қолдың ұсақ моторикасы дамымайды, саусақтар әлсіз, ұсақ заттарды ұстау қиынға соғады. Адам өмірінде қол өмір бойы маңызды рөл атқарады. Саусақ пен қолды жаттықтыру баланың денесінің жалпы сауығыуына ықпал етеді және артикуляциялық аппаратқа пайдалы әсер етеді, бұл балаға дұрыс сөйлеуді, дыбыстардың таза айтылуын тезірек меңгеруге мүмкіндік береді.

Қолдың ұсақ моторикасын дамытуда қол еңбегі үлкен маңызға ие. Ол баланың дамуының барлық салаларына әсер етеді: қол функциясын және саусақтардың ұсақ моторикасын, қол мен көздің қозғалысының үйлесімділігін дамытады; материалдардың қасиеттері туралы білім мен идеялар қорын кеңейту арқылы танымдық белсенділікті дамытады; сөздік қорын кеңейтуге, зейінді, ойлау мен сөйлеуді дамытуға ықпал етеді; еңбек қызметі процесінде қарым-қатынас дағдыларын дамытады; тәуелсіздікке, жауапкершілікке, әдетке тәрбиелейді еңбек күшіне, еңбек нәтижелерін бағалау арқылы өзінің жеке басын тануға ықпал етеді.

Қол еңбегі келесі міндеттерді шешеді:

- ✓ оқушының жеке басының жағымды қасиеттерін тәрбиелеу (еңбексүйгіштік, табандылық, ұжымда жұмыс істей білу және т. б.);
- ✓ еңбек түрлері бойынша қарапайым білім беру, қалыптастыру еңбек сапасын арттыру, қол жетімді еңбек тәсілдерін оқыту, еңбектегі дербестікті дамыту, еңбекке деген қызығушылық пен құрметті ояту;
- ✓ еңбекте ұйымдастырушылық дағдыларды қалыптастыру, оларды білу және орындау, ішкі тәртіп және қауіпсіз жұмыс ережелері, санитарлық-гигиеналық талаптарды сақтау.

Осы міндеттермен қатар қол еңбегі түзету жұмыстары келесі дағдыларды қалыптастыруына ықпал етеді, атап айтқанда:

- ✓ тапсырманы бағдарлауды (объектіні, жұмыс жағдайларын талдау);
- ✓ өніммен жұмыс барысын алдын-ала жоспарлау (қолөнер жасаудың логикалық реттілігін орнатуды, жұмыс әдістері мен оларды орындау үшін қажетті құралдарды анықтауды);
- ✓ өз жұмысын бақылау (іс-әрекеттің дұрыстығын анықтау және дайын өнімнің сапасын бағалау).

Еңбекке баулу процесінде танымдық іс-әрекеттің кемшіліктерін түзету жүзеге асырылады: байқау, қиял, сөйлеу, кеңістіктік бағдар, сондай-ақ физикалық даму кемшіліктері, әсіресе қолдың ұсақ моторикасы.

Қолдың ұсақ моторикасын дамыту бұл мүмкіндігі шектеулі балаларды түзету жұмысындағы маңызды сәттердің бірі болып табылады. Қол қимылдары мен сөйлеу моторикасының үйлесімділігін орнату оңалту мен түзетуде үлкен рөл атқарады, сондықтан оны дамыту үшін арнайы сабақтар жүйесін жүргізу өте маңызды.

Қол еңбегі арқылы ұсақ моториканы дамыту бойынша жұмысты ұйымдастыру үш басым бағыт бойынша жүреді:

1. Ұсақ моториканы дамытуға дайындықты қалыптастыру: қолдың тонусын қалыпқа келтіру, тепе-теңдік сезімін дамыту, үйлестіру, келісілген қол қимылдары, еліктеу (саусақ ойындары);

2. Тұрақтылықты қалыптастырудан кейін білектің айналмалы қозғалыстарын қалыптастыру (ұстаудың күрделілігімен қатар қалыптасады);

3. Ұстауды қалыптастыру, яғни белгілі бір затқа жету мүмкіндігі, оны алу және ұстау, сондай-ақ оны манипуляциялау, алу, қою дағдыларын қалыптастыру.

Әр сабақтың алдында қолдың моторикасын нығайту және дамыту үшін арнайы жаттығулар жасалады.

Жаттығулар қолды созу және бүгі арқылы орындалады: алақанды астына, үстіне аудары; саусақтарды тарбитып жинау, бүгу; бір қолдың саусақтарын екінші қолдың саусақтарына қарсы қою; саусақтарды жұдырыққа қысу және ашу; «ілгектер»; «шертулер»; қарындаш ұстауға арналған арнайы жаттығулар; қарындашты немесе қаламды дұрыс ұстау.

Жаттығулар келесі ретпен жүзеге асырылады:

- балаларға таныс фигураларды шаблон немесе трафарет бойынша айналдыру (алма, алмұрт, қияр, сәбіз, қызанақ т. б.), бояу;

- таныс заттарды салу және оларды бояу;

- геометриялық фигураларды бояу және көлеңкелеу, (шеңбер, төртбұрыш, тіктөртбұрыш, үшбұрыш сопақ);

- геометриялық фигураларды ұяшықтарға салу (болжамды нүктелермен, жіңішке сызықтар бойымен);

- сызғыш бойынша геометриялық фигураларды салу (жіңішке сызықтар бойынша);

- ұяшықтарды нүктелер бойынша, өз бетінше дөңгелектеу;

- шеңберленген торлардан ою-өрнектер жасау, оларды бір түске және әртүрлі түске бояу;

- сызықтар бойынша сурет салу: сызықтар, таяқшалар (түзу, бағдарланған көлбеу);

- әр түрлі комбинациядағы таяқшаларды біріктіру;

- таяқшалардан жасалған ою-өрнек, олардың комбинациясы;

- геометриялық фигуралардың ою-өрнек сызу.

Қол еңбегін оқыту мүмкіндігі шектеулі балалардың ойлау, кеңістіктік талдау қабілеттерін және моторикасын дамытады. Сонымен қатар, қолөнер, қуыршақ, бисер жасау балаларда эстетикалық әсердің қалыптасуына, олардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді. Бисермен тоқу тірек-қимыл жүйесі бұзылған балалар үшін жарамсыз болып саналады, алайда қарапайым әрекеттерді қолдануға болады, ол – қалың жіпке немесе сызыққа үлкен моншақтарды тізу (міндетті түрде үлкен адамның көмегімен).

О.Я. Воробьеваның «Дәстүрлі халық қуыршақтары» бағдарламасында эстетикалық тәрбиені сәндік-қолданбалы шығармашылық, оның ішінде қуыршақтарды жасау негізінде жүргізу туралы көзқарас және білім беру жүйелі түрде көрсетілген. Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі бала үшін өзін мыңжылдық дәстүрге қосылған адам ретінде ерекше сезінуге өте маңызды, сондай-ақ ұжымдық бірлесіп жұмыс жасау кезінде өзін-өзі растауға, өзін-өзі көрсетуге, өзін-өзі тануға, өзін-өзі жетілдіруге, қолайлы орта қалыптасады.

Қуыршақтардың кейбір түрі қайшы мен инені қолданбай жасалады. Мұндайқуыршақтарды жасау технологиясы матаны орау, бүктеу, ашу, бұрау, созу ширату негізінде тұрады. Сондықтан, қолөнердің бұл түрі балалардың қол моторикасының дамуына өз септігін тигізеді.

Сонымен қатар, тірек-қимыл аппараты бқзылған балалармен жұмыс барысында келесі әдістерді де қолдануға болады:

- Әр түрлі заттар мен материалдарды қолдана отырып қол массажын жасау: грек жаңғағы, әртүрлі мөлшердегі жеміс-жидек дақылдарының сүйектері, түрлі жарма, тығындар, шарлар және т. б.

- Қағазбен жұмыс. Әрекеттің бұл түрі ерте жастағы кезінен бастап қол жетімді. Олар қағаздың қасиеттерімен танысады: жыртады, мыжылайды, сыбдырлайды. Балалар қағаздан кесектер, аппликация, оригами жасайды.

- Мақтамен жұмыс. Балалар қарандашты мақтамен орайды, шар жасап домалатады, бұйымдарды безендіреді. Бояйды және т.б.

- Матамен, жіппен, тоқыма баумен жұмыс. Бұл жұмыс қолдың күрделі қимылдарын, саусақтардың ептілігін қажет етеді. Балалар қол мен көздің қимылын үйлестіруді үйренеді. Жіптер мен өрімді шумақтарға орайды. Өрілген жіп, өрімдер токиды.

Табиғи материалдар мен ермексазбен жұмыс. Бұл жұмыс түрінде ермексаз табиғи материалдарды орналастыратын негіз болып табылады. Бұл жұмыс баладан табандылық пен шыдамдылықты талап етеді. Жарма, тұқым, құрғақ жидектермен әрекет ұсақ моториканы, қол мен көздің үйлесімділігін, қиялды, есте сақтауды жақсы дамытады. Ал баланың ермексазды негізге жағу арқылы жасайтын күш-жігері саусақ күшінің дамуына ықпал етеді.

Қол еңбегі бойынша жұмысты жоспарлау кезінде балалардың жеке ерекшеліктері мен физикалық мүмкіндіктері ескеріледі. Біз қолөнерді сыйлық ретінде, топты безендіру үшін қолдануға болады.

Қол еңбегі - балаларды біріктіретін, өзара көмекке үйрететін, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытатын, кейінгі өмірде пайдалы болатын дағдылар мен икемдерін қалыптастыратын тартымды шығармашылық жұмыс.

Осылайша, көркем сабақтарда қолмен жұмыс жасау нәтижесінде балалар қолдың ұсақ моторикасын біртіндеп жетілдіреді, бұл өз кезегінде сәндік қолданбалы шығармашылыққа қызығушылықты арттыруға ықпал етеді және қолайлы жағдайлар жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Елисеева И.Г. Организация педагогического контроля в специальной (коррекционной) школе. Методическое пособие для учителей. Алматы, 2010.

2. Т. Бут, М. Эйнскоу Показатели инклюзии. Практическое пособие. // М.: РООИ «Перспектива», 2007 г.

3. Участие общественных организаций людей с инвалидностью в развитии инклюзивного образования. М.: РООИ «Перспектива», 2012 г.

4. Қасиманов С. «Қазақ халқының қолөнері» Алматы. 1995ж.

5. Д.Шоқпарұлы., Д.Дәркембайұлы «Қазақтың қолданбалы өнері» Алматы, 2007 ж.

6. Аргынбаев Х «Қазақ халқының қолөнері» Алматы

7. Жарықбаев Қ. «Қазақ тәлім тәрбиесі» Алматы. «Санат» баспасы.

8. Ипполитова М.В., Бабенкова Р.Д., Мастюкова Е.М. Воспитание детей с церебральным параличом в семье. — М., 1993.

9. Титова О.В. Справа-слева. Формирование пространственных представлений у детей с ДЦП. — М.: Гном и Д, 2004.

10. Оспанбаева М.П., Құрманова С.Н. Ерекше білім қажеттілігі бар оқушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу шарттары. Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Хабаршысы, «Психология»сериясы. – А., 2018.

Жумашкина А. К.

РАЗВИТИЕ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ РУК У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ МЫШЕЧНОГО АППАРАТА С ПОМОЩЬЮ РУЧНОЙ РАБОТЫ

Аннотация. В статье рассмотрены основы психолого-педагогической работы с детьми с нарушениями опорно-двигательного аппарата. Раскрыты психолого-педагогические характеристики детей этой категории, показаны особенности психолого-педагогической работы с ними, а также опыт работы.

ӨОК 37

Жунусова А.Н.

Балқаш қаласы білім бөлімінің
«№24 мектеп- интернаты» КММ, бастауыш сынып мұғалімі
Балқаш қаласы, Қазақстан Республикасы

ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫНДА

Аңдатпа: Мақалада болашақ ұрпақты имандылық, қарапайымдылық, адамгершілік, әдептілік, кішіпейілділік сияқты ұлттық асыл қасиеттерге тәрбиелеудің сан ғасырлар бойы қалыптасқан халықтық педагогика негіздерін бастауыш сынып оқу процессіне қалыптастыру мәселесіне арналған.

Халықтық педагогиканың, яғни ұрпақтан ұрпаққа мирас болып қалып келе жатқан ұлттық тәлім– тәрбиенің өсіп келе жатқан жас ұрпақты әлеуметтендіруде алатын орны айрықша бөлек.

Халықтық педагогика дегеніміз халық бұқарасының тарихи және әлеуметтік тәжірибесінің нәтижесі ретінде ұрпақтан ұрпаққа негізінен ауызша түрде жеткізіліп келген эмпирикалық білімдерінің, мағлұматтарының, бейімділіктері мен дағдыларының жинақталған және практикада тексерілген жиынтығы. Халықтық педагогика мұраларыескіден келе жатқан ерегілерді, аңыздарда, эпостық жырларда, мақал – мәтелдерде, шешендік сөздерде, өнерде сақталып, ұлттың өзіндік салт – дәстүрлері мен әдет – ғұрыптарынан көрінеді, өсіп келе жатқан жас ұрпақты бұқара халықтың ең озық мұраттары рухында оқыту мен тәрбиелеуге қызмет етеді.

Халықтық педагогиканың міндеті - өсіп келе жатқан жас ұрпақтың бойына атадан – балаға мирас болып қалып келе жатқан ұлттық өзіндік адамшыл қадір – қасиеттерді, салт – дәстүрлер мен әдет – ғұрыптардың терең тәлімдік мәні бар

озық үлгі - өнегелерін сіндіру; шаруашылық жүргізудің ұлттық машықтары мен ісмерлігін меңгерту; жалпыадамзатқа ән білім негіздерін оқытып үйрету; дағды – іскерліктермен біліктілікке баулу; өнерге, сөз өнеріне, би билеуге, музыкаға, қол өнеріне, еңбекке т.б. бейімдеу. Бір сөзбен айтқанда, өсіп келе жатқан жас ұрпақты өз ұлтының мәртебесін тасытатындай лайықты өмір сүруге даярлау.

Халықтық педагогиканың пайда болуы мен дамуын халықтың пайда болуы мен дамуынан бөліп алып қарастыруға мүмкін емес. Халық қаңшалықты жасаса, халықтық педагогика да сонша өмір сүріп келеді. Қазақ халқы қазақ екенін түсініп, ес біліп, етек жеңін жинаған, тайпалық қауымдастыққа бірігіп, біртұтас ел болған байырғы заманнан – ақ ошағындағы жаққан отын сөндірмей, ұрпақтан ұрпаққа өткізер бұтағының тәлімді тәрбиесіне талапты болған. Артында қалатын ұрпағына ата – дәстүрі мен салтының, әдет – ғұрпы мен ырым жоралғысының озық үлгілерін сіңіре білген, ата кәсібіне баулып, шаруашылық жүргізудің өз ұлтына тән қыр – сырына үйреткен, еңбекке, өнерге, түрлі зергерлік бұйымдар жасауға, өрнек тоқуға, іс тігуге бейімделген.

Өсіп келе жатқан жас ұрпаққа ән айтқызу күй шерткізу, өлең – жыр жаттату, жаңылтпаш, жұмбақ үйрету немесе ұлттық ойын түрлеріне: жамбы ату, аударыспақ, найза лақтыру, көкпар тарту т.б. машықтандыру ұлттық тәлім – тәрбиенің өзекті арқауы болған. Бірде – бір той – томалақ, үйлену тойы, құда түсу, жаушы жіберу, қыз таңдау, қарғы бау, үкі тағар, ұрын бару, есік төр көрсету, жар – жар, беташар, қыз ұзату, келін түсіру, қырқынан шығару, ат қойып, айдар тағу, тұсар кесу, тіл ашар, сүндет тойы, мүшел тойы өнер сайысынсыз өтпеген.

Өсіп келе жатқан жас ұрпақты ұлттық дәстүрге, әдет – ғұрыптарды құрметтеуге, үлкенге – ізет, кішіге құрмет көрсетуге, кішіпейіл де қарапайым, ибалы да ізетті болуға баулу халықтық педагогиканың жанды тақырыбы. Адамгершілік пен инабаттылық, ізгілік пен имандылық, мейірбандылық пен қайырымдылық, тәрбиелік пен мәдениеттілік, тазалық пен сыйласымдылық, кішіпейілділік пен сыпайылық, ата – ананы құрметтеу, т.б. миллиондаған адамшыл жағымды сапалық қасиеттерді өсіп келе жатқан ұрпақтың бойына сіндіру ежелден – ақ қазақтың дәстүріне айналған. Жастары қандай ашынса да, үлкендер тарапынан орынды айтылған бір ауыз сөзге тоқтаған. Мал, жан, жесір дауы қадірменді ақсақалдардың уәжді сөздерімен реттеліп отырған.

Жалпы, ұлттық тәрбиенің өскелең ұрпақты әлеуметтендіруге, яғни оларды әлеуметтік өмірге даярлап, қосуға бағытталған тәлімдік дәстүрлі өнеге – үлгісі халықтың аңыз, әңгімелерінде, ертегілерінде, мақал- мәтелдерінде, шешендік сөздерінде, эпостық жырларында, әдет – ғұрыптарында, наным – сенімдерінде, ырым- жоралғыларында, өнер түрлерінде, күйі мен биінде, қол өнері мен әсем бұйымдарында, емшілік пен бақсы балгерлік ісмерлігінде т.б. сақталған. Бір сөзбен айтқанда, Қазақта халық педагогикасының тәлімдік үлгі - өнегелерін қамтитын рухани мұра мол. Оны халқымыз үзбей, тәлім- тәрбие ісінде орын – орнымен тиімді пайдаланып келеді.

Халықтық педагогиканың мазмұны бай, құрылымдық элементтері әр түрлі. Халықтық педагогиканың құрамына тәлімдік мәні бар бөгілі бір ұлтқа тән

барлық құбылыстар кіреді. Олар мыналар: ұлттық болмыс, дін, қадір – қасиет, ұлттық сана – сезім, өзіндік дүниетанымы, ұлттық психологиялық ерекшеліктері (мінез – құлқы, түйсік – түсінігі, көңіл – күйі, ұлттық сезімі, эмоциялық шымырқануы, ұлттық мақтанышы, ұлттық талғамы), ұлттық материалдық және рухани құндылықтары, ұлттық мүдделері, мақсат – мұраттары, ұлттық өзіндік шаруашылық жүргізу машықтары, іскерлігі және тәжірибесі, салт – дәстүрлері, әдет – ғұрыптары, жөн – жоралғылары, наным- сенімдері, тұрмыстық және үй шаруашылық қызметі, рухани дүниесі, ұлттық мәдениеті, ұлттық өнері, ұлттық қол өнері, ән – күйі, халық билері, сөз өнері (ауыз әдебиеті мен фольклоры, ертегілері, мақал – мәтелдері, жұмбақтары, жаңылтпаштары, хиссалары, эпостық жырлары, қазіргі ұлттық көркем әдебиеті туындылары т.с.с.), Отан қорғау, жаугершілік, аң аулаушылық тәсілдері, іскерлігі (емшілік, бақсылық т.с.с.), ұлттық тәлім – тәрбие, білім беру, дағды – іскерліктерге және біліктілікке үйрету т.б.

Халықтық педагогиканың мазмұны мен құрылымдық элементтерін үнемі уақыт сұранысына сай материалдық өндірістің деңгейіне байланысты болатын тұтынудан туындайтын нақты жағдайға орай толып, жаңарып отырады. Ескісі көнеріп, жаңасы ұлттың жаңа өмір салты мен тұрмыс жағдайына, әлеуметтік – экономикалық ахуалына және географиялық ортасының шарттарына байланысты қалыптасады. Уақыт талабына қайшы келетіні сұраныстан кетеді, ұмытылады. Себебі, дүниеде, табиғат пен қоғам өмірінде өзгермейтін құбылыс жоқ, уақыт пен әлеуметтік жағдай бәріне өз билігін жүргізеді.

Халық педагогикасының негізгі мақсаты - өздерінен бұрынғы аға буын өкілдерінің тәрбие жөніндегі жинақталған бай тәжірибелеріне сүйене отырып, келер ұрпақты адал еңбекке, өнер-білімге баулу, өмірге бейімдеу, отбасының, ауыл-аймақтың, туған Отанның ар-намысын қорғау сияқты ізгі адамгершілік қасиеттерге тәрбиелеу.

Ұлттық тәлім - тәрбиенің қағидаларын баланың жас ерекшеліктеріне, қабылдау мүмкіндіктеріне қарай әр пәнді оқыту кезінде ғылыми жүйемен қабілетін ескере отырып, санасына біртіндеп сіңіру керек. Әр бір мектепте этнопедагогикалық мұражай, кабинеттерді жабдықтау, оған оқушылардың өздері жасаған ұлттық ою - өрнекті заттар мен суреттерді, мұғалімдердің үлгілі сабақ жоспарлары мен ғылыми әдістемелік еңбектерді шоғырландырып жинастыру қажет. Оқушыларды үнемі өнер сайыстарына тартып, түрлі ұлттық ойын – сауық кештерін жиі ұйымдастыруды дәстүрге айналдырған дұрыс. Сонда ғана инабаттылық пен имандылықты, адамгершілік пен қайырымдылықты, мейірбандық пен сүйіспеншілікті, қасиеттілік пен ұлттық тазалықты, мәдениеттілік пен ер-жүректікті өзінің ұлттық бітім – бомысының мазмұнына терең сіндірген текті азаматтардың қалыптасатыны анық.

Жалпы адамзатқа тән қасиеттердің, дәстүрлер мен жоралғылардың өсіп келе жатқан жас ұрпақты халықтар достығы, ұлт аралық өзара құрмет пен келісім рухында тәрбиелеуде мәні зор. Бұлар Отанға берілгендік, еңбек адамдарын құрметтеу, еңбекке адал қарау, туысқандық ынтымақ пен өзара көмек сияқты моральдық- саяси қасиеттерді қалыптастырады.

Халық педагогикасының негізгі көздер мақсаты - өзінің бай тарихы тәжірибесіне сүйене отырып, өскелең ұрпақты еңбекке, өнер – білім машықтарын машықтарын меңгеруге отбасын, ауыл – аймақтың, туған Отанының ар намысын қорғауға және тағы басқа ізгі адамгершілік қасиеттерге баулу.

Халықтық өнеге мен тәлімі қанат жайған білім ошағында қыз балаларды ұлттық тәрбие негізінде жақсы әдеп пен кісілік қызметке баулу өзгеше жолға қойылғаны дұрыс. Қазіргі мектепте қазақтың өзіндік отбасы тәрбиесі бойынша сабақ жүргізіліп, онда қыз балаларға ананың, әженің, жеңгенің беретін өнеге-тәлімі айтылғаны жөн.

Ұлттық рухани дамудың тетіктерінің бірі – кластан тыс шаралардың жүйелі арнасы. Мектептегі бұл шаралардың бағыт-бағдарламалары алуан түрлі. Әр тақырыпта жұмыс мақсаттарын белгіленген клубтар мен отау орталықтарында шәкірттер өнеге мен тәлімнің жақсы үлгілерін бойларына сіңіреді.

Әр пәнді оқыту кезінде сабақты қазақ халқының тұрмысы, әдет-ғұрыпы, үлгілі дәстүрлерімен шебер ұштастырып, шәкірт бойында ұлттық мақтаныш, ұлттық патриоттық сезімін қалыптастыру, оны бүгінгі күн талабына сай мазмұнды да, пәрмендіжүргізуге күш салу пән мұғалімдерінің басты парызы. Сабақтарда халық педагогикасын ұлттық дәстүрмен сабақтастыра отырып оқыту, дамыта оқытудың бірден бір дінгегі болады. Халықтық педагогиканың асыл қазыналарын сабақтарда қолданудың түрлі жолдары бар. Сабақ барысында қоладану жаңа сабаққа немесе сұралатын үй тапсырмасынан оқушыларды түгел қатыстыру мақсатын көздейді. Егер сабақтың ортасынан қолданса, онда мұғалімнің мақсаты оқушылардың көңіл-күйін сергіту, шаршағандықы ұмыттырып ерік - жігерін дамыту. Сабақтың соңында болса тақырыпты бекіту не сол сабақтан алған білімді жинақтау мақсатында пайдаланады. Бастауыш сыныптарда ойындарды оқу – тәрбие процессін жетілдіру мақсатында қолданылады.

Мысалға: сабақта ертегілер, санамақтар, қызықты есептер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштарды қолдану бұл ұлттық дәстүр элементтерін дамыта оқыту технологиясын пайдалану оқушылардың логикалық ойлау, өз бетімен жұмыс істеу дағдыларының дамуына себебін тигізді, оқу үрдісін жандандырып, жаңа тақырыпты жеңіл түрде меңгеруіне, сабақтарда алған білімінің деңгейі мен сапасын көтеруге мүмкіндік береді.

Математика пәнінде кей сандар қасиетті саналады, олар туралы мақал-мәтелдерді қолдансақ оның тәрбиелік мәні ерекше, математикалық есептер оқушы ойын дамытады, жауабын табу үшін қисындылық, бірізділік ұстамына сүйене отырып шешеді.

Ал, мақал-мәтелдерде адамгершілік, имандылық тәрбиесіне байланысты әдеп-ғұрыптар насихатталса, жұмбақтар мен айтыстарда, ақыл-ой тәрбиесі, өлең, жыр-дастандарда – әсемдік (эстетикалық) тәрбиесінің негізгі принциптері, ал ертегілер халықтық тәрбиенің сан алуан мәселелерін тәлімдік материал ретінде пайдаланылған. Демек, халықтық педагогика – тәлім-тәрбиелік, ой – пікірдің ілкі бастауы, халықтың рухани мұрасы. Халықтық педагогиканың

ескерткіштері халық ертегілерінде, аңыздарында, жырларында, мақал-мәтелдерінде сақталып, ұлттық салт-дәстүрлер арқылы өзінің көрінісін беріп отырады.

Халықтық педогиканың құрамы ұлттық ойындар тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі болып қалмай, олардың жас ерекшеліктеріне сай көзқарастарымен мінез-құлқының қырағылығы мен тапқырлығының қалыптасу құралы деп бағаланады. Сабақтарда ұлттық ойындарды пайдалану, оқушылардың тапқырлығын, ептілігін, ой-өрісін жетілдірумен бірге өз халқымыздың ғасырлар бойы салт-дәстүрін, ата мұрасын кейінгі ұрпақтарға жеткізу құралы болып табылады. Ұлттық ойындар халық педогикасының бір саласы болып табылады. Ол сандаған ұрпақтың керегіне жарап, оларды өмірге әзерлеу қажетін өтеген, сыннан өткен сенімді тәрбие құралы. Қазақ халқы өмірге дені сау, шыныққан, әділетті, елін жерін сүйетін азаматтар тәрбиелеу жөнінде өз ұрпақтарына таусылмас мұра қалдырған. Ұлттық ойындарды сабақта, үзілісте, сыныптан тыс жұмыстарда тиімді пайдалануға болады.

Қазақ халқы өмірге дені сау, шыныққан, әділетті, өнерлі, елін, жерін сүйетін азаматтарын тәрбиелеу жөнінде өз ұрпақтарына таусылмас мұра қалдырған. Оқушыларды қазақ халқы педагогикасы негізінде ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, эстетикалық талғамы жоғары, ар-ожданы мол, еңбекқор етіп тәрбиелеу басты мақсатымыз болып табылады.

Бүгінгі таңдағы біздің міндетіміз ұлттық дәстүрдің аясын тарылтпай, халық педагогикасы негізінде, ұлттық құндылықтарымызды пайдалану арқылы, жаңа әдістермен толықтыра отырып, ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, эстетикалық талғамы жоғары, ар-ожданы мол, еңбекқор жас ұрпақты тәрбиелеу, олардың әдепті, әдемі, сұлу, білімді болып өсуіне мүмкіндік жасау.

Яғни,өзіміз не үйретсек, соның жемісін көреміз, сол үшін береріміздің мәні мен маңызы зор болуға тиісті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Бөлеев Қ. Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындаудың теориясы мен практикасы. - Алматы: Ғылым, 2001.*
- 2. «Халықтық педагогика элементтерін оқу-тәрбие үрдісінде қолданудың тиімді жолдары» іс-тәжірибелер жинағы, Орал, 2010*
- 3. Жошыбаева Г. Ұлттық мектеп - ел еңсесі. «Қазақстан мектебі», №12, 2003.*
- 4. Интерактивті оқу құралдарын қолдану әдістемелері – әдістемелік құрал. Орал, 2013*
- 5. Әбдіраман Ш.Ә. Баба батасы // Жұлдыз. - 2003. - №11.*
- 6. Б.Әбдікәрімұлы., Қ.Сарбасова., Б.Шаушекова., Педагогикаға кіріспе. Эл. оқулық.*
- 7. Абдыманапов С.А. Современное университетское образование в условиях модернизации: проблемы, решения, перспективы. - Алматы, 1996.*
- 8. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру. Оқу құралы. –Алматы, 1995.*

Жунусова А. Н.

НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: Статья посвящена проблеме воспитания у будущего поколения национальных благородных качеств, таких как вера, скромность, нравственность, порядочность, смирение в процессе начального школьного образования.

ӘОК 37

Кабдуова А.Е.

«Әл-Фараби атындағы мектеп-гимназиясы» КММ

бастауыш сынып мұғалімі

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада алдымен, баланың танымына диагностика жасайды, содан соң оны дамытуға арналған түрлі жаттығулар ұсынады. Курста 5-15 жас аралығындағы балалардың жалпы танымын қалыптастыруға: зейін, жады, ойлау және сөйлеуін дамытуға арналған ең тиімді әдістемелік жаттығулар ұсынылған. Сонымен қатар дұрыс оқу техникасын да үйрету арқылы өзіне сенімді тұлға қалыптастыруға көмектеседі. Логикалық тапсырмалар оқушы бойындағы қабілет көзін ашып, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді.

Бастауыш сынып оқушыларының негізгі таным процестері (қабылдау, зейін, жат пен ес, қиял, ойлану) мектепке кіргеннен кейін недәуір өзгерістерге ұшырайды. Осының ішінен біз дипломдың зерттеуімізде ойлау процесінің ерекшеліктеріне және оны дамыту жолдарына тоқтап өттік.

Бастауыш сынып оқушысының ойлау процесіне келсек, осының қаншалықты дамығаны туралы әр түрлі пікірлер бар. Л.С.Выготскийдің пікірі, бойынша оқымай жүрген ойын баласы оқуға кіргеннен соң ойымен интеллектісі үлкен өзгеріске ұшырайды: яғни натуральдық ойдан, мәдени, немесе ұғым арқылы ойлануға көшеді.

Ой операцияларының түрлері бастауыш сынып оқушыларының оқу әрекетінде әр түрлі тереңдікте кездеседі. 1 кластағылар нақты затқа, не солардың көшірмесіне (үлгісіне, суретіне т.б.) негізделі отырып, тапсырманы орындайды. Сол затқа не оның көшірмесін көз алдынан алып кетсе, тапсырманы орындау қиынға түседі. 2-3 кластағылар бірте-бірте заттың жеке қасиеттеріне, әсіресе негізгі белгілерін есінде қалдырып, соларды мүмкіндікше топтастыруға үйренеді. Осының өзі сол заттың не оның көшірмесі жоқ кезінде жабайы тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді.

Ал аталған операциялар - өзінше динамикалық болып тұратын процессуалдық құбылыстар. Осы құбылыстар, яғни операциялар жүзеге асу үшін тиісті бейнелерге елестету бейнесіне, не ұғымға негізделуі тиіс.

Бастауыш сынып оқушының бірте-бірте ой өрісінің қалыптасып және заттарды тиісті ұғымдарға жатқыза алуына қалай өзінің ойын құрбылары

арасында дәлелдеуге үйрене бастайды. Ол не болса, соған көнбейді, өзгелерден дәлел келтіруді талап етеді. Дәлелдеу үшін бала тиісті жүйелерге (логиканың негіздеріне) сүйенеді. Сонымен қатар өзінің пікіріне, не берген жауабына сынмен қарап: пікіріне не ісіне өзгерісінің бағыты тұрғысына қарай алуға үйренеді. Әркім өзінің пікіріне не ісіне талдау жасап сынмен қарауды рефлексиянық қарапайым түрі деп аталады. Рефлексияға не болу ойланудың шарты және оның жемісі бола тұрып, оқу үстінде 7-11 жастағыларда қалыптаса бастайды деу, бұл жастағылардың ақыл-ойының недәуір қалыптасып қалғанына дәлел бола алады.

Ойлау процесі бірнеше кезеңдерден өтеді. Ол қажеттіліктен немесе бірдемелерді түсіну, түсіндіру керектігінен басталады. Бұл, ойлау әрекетінің бірінші кезеңі.

Ойлау процесінің пайда болуы үшін екі шарт қажет:

1) жаңа әдеттен тыс нәрсені белгілі нәрседен айыра білу;

2) бұл жаңа және бейтаныс нәрсені тануға: түсінуге, сырын ашуға ұмтылу.

Ойлау процесінің пайда болуында адамның қоршаған дүниеден байқаған жаңа, белгісіз нәрселерге қызығуының да елеулі маңызы бар.

Күтпеген, бейтаныс жағдайлармен кездескенде адам алдына міндет қоя білуі керек. Ойы жоғары дәрежеде дамыған, жеткілікті мөлшерде мол өмір тәжірибесі бар ересек адамдар әдетте өздері-ақ міндетті аңғарады және мәселе қоя біледі. Сөйтіп, олар үшін нені танып білу керектігі, яғни ой нысанасы мен ой процесінің бағыты айқын болады. Ой әрекетінің міндетті атқару және қоя білу сияқты бірінші кезеңі осылай аяқталады.

Ойлау процесінің келесі кезеңі қойылған мәселені шешу.

Анализ-синтез формасы әр түрлі формада болады, әр дәрежеде өтеді, бірақ адам қандай ой міндетін атқарса да ол ылғи анализ-синтезді қолдайды.

Анализ – бүтінді бөлшектеп майдалау, мүшелеу, қайсыбір жақтардан, жеке бөлшектерден, белгілерден бөліп қарау, ажырату, абстракиялау. Синтез - бөлшектерді, жақтарды, белгілерді біріктіру, жалпылау, топтау, бүтін құрау.

Анализ бен синтез ешуақытта бір-бірінен оқшау тұрмайды, біртұтас ой процесінің екі жағын құрайды. Атап айтқанда, анализ бен синтездің өзара байланысы мен өзара тәуелділігі ой процесінің мәнін, ядросын құрайды.

Анализ бен синтездің өзара қатынасы мынандай тәуелділіктерден көрінеді:

✚ Анализ бүтіннің бөлшектерін, жақтарын, белгілерін ажыратуға ғана емес, сонымен бірге бүтіннің осы бөлшектері арасында болатын байланыстарды, тәуелділіктерді қатынастарды ашуға бағытталатындықтан бүтінді талдаудық өзі әрі синтездеу болады.

✚ Анализдік - синтездік процестің тұтастығы талдауға түпкі негіз бағыт беретіндігінен және жасалынған жұмыс нәтижесінде тереңірек және толығырақ танылатын сол негізді танудың құралы, жолы, тәсілі болатындығынан көрінеді.

✚ Ой процесінің сәтті болуы яғни қойылған мәселені шешуге әкелуі оның осы үш буыны бір-біріне сайма-сай болған жағдайда жүзеге асады.

✚ Ойлау процесі, яғни талдау-синтездеу әр дәрежеде өтеді – ол не

заттарды қолға ұстап әрекет ету, оларды практика жүзінде мүшелеу және біріктіру түріне жүзеге асады, немесе міндет көрнекі түрде қойылады.

Талдау – синтездеу ой процесінің негізі бола отырып, жеке сипатқа не әр түрлі операцияларында көрініс береді. Ол операциялар мыналар:

Салыстыру – бұл қаншада салыстырылатын заттардың ұқсастығы мен айырмашылығын анықтау.

Салыстыру жолымен оқушылар әр түрліліктің жалпылығы және ұқсастықтың әр түрлілігін оңай табады.

Салыстыру – зат, құбылыс, оқиғаларды ойша топтаудың негізі.

Топтау – бұл салыстырудан барып шығатын күрделірек операция. Басты және қосалқы ұқсас белгілер негізінде заттар класс, тек, түр сияқты топтарға бөлінеді.

Жүйелеу – заттар мен құбылыстарды топтастыру, осы топтың ішінен одан кіші топтар мен бөліктерді саралайды. Бұл – кішкене топтар да ортақ белгілер негізінде құрылады, бірақ ол белгілер бұл түр, класс өкілдерінің бәрінде кездесе бермейтін жеке белгілер болып келеді.

Жалпылау жалпылардың ең қарапайым түрі ұқсас заттарды олардың кездейсоқ ортақ белгісіне қарай біріктіру болып табылады.

Нақтылау дегеніміз – жалпыланған білімді нақтылы жеке жағдайда қолдану, бұл үшін осы жеке жағдайды тағыда талап, оның белгілі ереже, ұғым, заңға сай келетін белгілерін айрықшалау керек.

Ойлау түрлі формаларда жүзеге асады. Ой процесінің негізгі формалары – пікір және ой қорытындысы болып табылады. Олардың формалары да алуан түрлі болып келеді. Осы мәселелерге де тоқтап өтейік.

Пікір дегеніміз – құбылыстар арасында байланыс орнату.

Пікірде адам белгілі зат туралы өзінің ойын айтады, олардың заттар арасына орнатқан байланысын немесе қайсыбір құбылысқа деген өз қатынасын білдіреді. Демек, пікірде тек ой, яғни танымдық процесс қана бейнеленбейді.

Пікірден адамның сезімі де, оның ниеті де көрініп отырады. Пікірдің көрінісі және оны сипаттайтын ерекшеліктері де көп.

Адам өз пікірінің шынында да ақиқат жайды білдіретініне, дұрыс екеніне басқаларды немесе, тіпті, өзін-өзі нандырғысы келсе, ол оны негіздейді. Бұл үшін адам өмірден белгілі және тексерілген фактілерді, ғылыми дәлелдеген заңдарды келтіреді, түрлі дәлелдерге сүйеніп, логикалық болжамдар жасайды. Мұндай жағдайда пайымдау пайда болады.

Пікірдің әр түрін, оның формаларын, ерекшеліктерін логика ғылымы зерттейді. Психология, негізінен ойлау формасы ретінде пікірдің мазмұнын зерттейді.

Көпшілік жағдайда адам пікірлер жүйесін ғана емес, сондай-ақ ой қорытындысы жүйесін де, яғни, ол бар деректер негізінде жасаған тұжырымды да пайдаланады. Ой қорытындысы бірнеше жеке жағдайдан шығатын жалпы тұжырымға қарай ойысу болуы мүмкін. Бұл – индуктивтік ой қорытындысы. Бірақ жалпы заң, ережеден жеке жағдайда қарай ойысы тұжырым жасауға да болады. Бұл дедуктивтік ой қорытындысы.

Ой әрекетінде ой қорытындысы бұл екі формасы бір-бірінен бөлек өмір сүре алмайды. Олар біртұтас ой процесінің екі жағын немесе екі буын құрай отырып, ажырамас бірлікте болады.

Ой қорытындыларын адам ой әрекеті мен күнделікті практикада пайдаланып отырады. Бірақ ой қорытындысы адамды мәселені теріс шешуге де әкелуі мүмкін.

Ең бастысы – бар білім мен ой әрекет тәсілдерін пайдалана отырып, әр нақты жағдайда түрлі операцияларды орынды және тиісті үйлесім, жүйесімен қолдана білу.

Адам әрекет еткенде, мазмұны жағынан да, шешу тәсілі жағынан да алуан түрлі мәселелермен кездеседі.

Тәжірибелік немесе практикалық ойлау. Машина моторының неліктен бір қалыпты жұмыс істемей тұрғандығын білу үшін шофер капотты көтереді, мотордың қызуын байқайды, контактілері тексереді, егер қажет болса сымдардың ұшын тазартады, кей жерлердегі шайбаларды нықтайды, свечаларды алып қарайды, майды үстемелейді. Ойдың мұндай түрін практикалық немесе әрекетті деп аталады. Ол міндеттің көрнекі түрде, немесе нақтылы түрде берілуімен сипатталады. Оны шешу тәсілі – практикалық әрекетпен байланысты жүреді. Сонымен қатар практикалық немесе тәжірибелі ойлаудың барлық іс-әрекеттерге негіз болып адамның өміріне қажетті іскерлік пен дағдының негізі болып келеді.

Нақтылы - бейнелі ойлау - мәселені шеше отырып адам өзінде бар көрнекі бейнелерді пайдаланса, нақтылы бейнелік ойлау көрініс береді. Керек жерге қай жолмен тезірек жетуге болатынын ойластырған адам барар жолдың барлығын көрнекі бейнемен елестетіп шығады. Ол олардың әрқайсысының ұзақтығын, жол сипатын, жүріп өтуге кететін уақытын салыстырып, талдайды, мәселені ойша шешеді. Ойлаудың мұндай түрі нақтылы - бейнелік деп аталады да ол заттармен құбылыстар бейнесін дәл қайталауға мүмкіндік береді.

Теориялық ойлау – ойлау процесінің ең күрделі түрі. Адам алдында тұрған проблемалар егер мәселен, теориялық түрде қойылса, оны шешу үшін абстракциялық ұғымдарды, теориялық білімдерді пайдаланып шешу талап етіледі. Мұндай әрекеттер өте күрделі ойлау арқылы жүзеге асырылады.

Мысалы, оқушыға оқыған шығармасының әдеби қаһармандарының қайсысының пікірі дұрыс екенін анықтау тапсырылса, ол кітап қаһармандарының барлық нақтылы қылықтарын талдаудан өткізуі керек. Мұндай әрекет теориялық ой арқылы жүргізіледі, сондықтан әрекеттің түріде теориялық талдау деп аталады.

Теориялық ойлардың жоғары формалары – заңдарды ашу, ғылыми болжамдар жасау, күрделі өндірістік процесті жоспарлау міндетті түрде практикадан шығады да құрамына азды-көпті жалпыланған елестерді енгізеді.

Әр адам бірқатар мамандық, темперамент, мінез, жас ерекшеліктерге ие. Жеке адамдық ерекшеліктер адамның барлық танымдық әрекетінен, соның ішінде оның ойлауынан айқын көрінеді. Ойлаудың субъективтік факторы - адамның зейіні қандай екеніне байланысты. Мәселенің өзіне аударатындығына,

олардың әрқайсысын ол қалай шешетіндігінен, мәселені шешкенде қандай сезімге болатындығынан, шешімді қалай және қай бағытта іздейтіндігінен, сәттілік пен сәтсіздікке деген реакциясының қандай екендігінен көрініс береді.

Субъективті фактордың ролі ойлауды адамның айрықша қызмет ретінде қарастырғанда айқынырақ көрінеді. Қызмет адам орындайтын және белгілі бір ақылға қонымды мақсатқа жетуге бағытталған әрекеттер жүйесі. Қызмет белгілі түрткісінен туады.

Еңбекпен бірге адамның практикалық қызметіне ене отырып, оған саналы, күрделі, бағыт-бағдарлы және жасампаз сипат беретін ойлау да пайда болды.

Ақыл-ой қызметінің айрықша эмоциялық-еріктік жақтарының қосылатындығы болып табылады.

Адамның сезімдері оның ойлау процесіне үш түрлі формада орналасады. Біріншіден, ол адамдарды қиындығы мол ақыл-ой жұмысына жұмылдыратын түрткі, мотивтер.

Ақыл-ой және арнаулы ой қызметінің мотиві кейбір әжептеуір қиын мәселе шешуге мәжбүрлік болуы мүмкін. Көп жағдайда адамды ақыл-ой қызметіне жарыс, өзімшілдік, жоғары баға алу, мансапқа мотивтер де итермелейді. Мотив сипаты бүкіл ой процесінің өтуіне әсерін тигізеді. Ойлаудың бұл ерекшелігі ақыл-ой қызметінің бүкіл процесіне ақылға қонымды және дәлелді сипат береді.

Бастауыш мектептегілер тым жас болғандықтан, таным процестерінің, әсіресе ой әрекетінің әлі қалыптаспаған, жетілмеген шақтары бар. Бұл жәйт мына сияқты деректерге негізделеді:

- біріншіден, әлеумет қоғамның алға өріс алдына қарай 7-11 жастағы балалар тиісті байланыс құралдары (телевизор, радио т.б.) арқылы түрлі жаңалықтарды естіп, өзінің сол мағлұматтарға орай байлығын көбейтіп, осының нәтижесінде үлкендерге күтпеген сұрақтар қойып отырады.

- Екіншіден, қазіргі кіші оқушының мүмкіншілігін өткен дәуірлердегі осы жастағылармен бірден-бір теңестіруге болмайды. Оған бүгінгі кезде 3 сыныптан бастап баланы шет тілін, не алгебра, геометрия сабақтарына оқыту тәжірибелері дәлел бола алады. Осы жәйттерге сүйеніп, кіші оқушының әлі толық аңғарылмаған, бүгінгі күнге дейін тексеріліп бітпеген оқуға деген қабілеті бар дейді. Осыны бастауыш сыныпта еске алған жөн.

Сондықтан оқу барысында балалардың ойлау қабілетін дамытуға арналған арнайы тәсілдері қолдану қажет. Осы тәсілдер ретінде халық педагогикасы элементтерін кеңінен қолдануға мүмкіндік мол. Ұлттық ойындар, жұмбақтар, мақал-мәтелдер балалардың байқағыштығын, заттардық мән-мағынасына түсініп, негізгі қасиеттерін анықтауға қабілетін дамытып ойлау процесін тереңдетеді. Табиғат ерекшеліктеріне, жыл мезгіліне байланысты құбылыстарды салыстырмалы түрде меңгеру арқылы талдау, жалпылау операцияларын меңгерді.

Шығармашылық тапсырмалардың түрлері өте көп. Оларды жүйелі түрде қолданып, тақырыптан тақырыпқа түрлері мен мазмұнын тереңдету және орындау әдістемесін қиындату арқылы балалардың ойлау қабілетін дамытып нақты-бейнелі ойлаудан біртіндеп сөздік-логикалық түріне қарай жетелеуге

мүмкіндік туады.

Сондықтан ойлау процессін дамытуға әсерін тигізетін дидактикалық материалдарды жүйеге келтіріп, сыныптардағы оқитын пәндердің мазмұнына байланысты топтастырып жинаса оны келесі қолданғанда біраз жаңалықтар ендіріп, жаңа вариантта қолдануға болады. Бастауыш сынып, оқушыларының барлық қасиеттерін тәрбиелеуге көнгіш, тез дамиды. Осы мүмкіндікті тиімді пайдалану қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Айтмамбетова Б.Р., Керимов Л.К. *Оқыту әдістері. Алматы, 1992.*
2. Абрамова Г.С. *Практическая психология. М., 2001.*
3. Битянова М.Р. *Практическая психология. М., М., 1997.*
4. Бірмагамбетов Э. *Бастауыш сынып пәндерін оқыту. «Бастауыш мектеп». 1999, 6.*
5. Венгер А.Л. *Схема индивидуального обследования детей школьного возраста. М., 1999.*
6. Базыкеева Г. *10 санның құрылымын оқыту. «Бастауыш мектеп», 1999.*
7. Гильбух Ю.З. *Внимание: одаренные дети. М., 1991.*
8. Гатаулин Г.Ф. *Сабақ түрлері және оның құрылымы. «Бастауыш мектеп», 1998, 5.*

Кабдуова А. Е.

**ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА**

Аннотация. В статье сначала проводится диагностика познания ребенка, а затем предлагаются различные упражнения для его развития. В курсе предлагаются наиболее эффективные методические упражнения для формирования общих знаний детей 5-15 лет: развития внимания, памяти, мышления и речи. Кроме того, это помогает формировать уверенного в себе человека, обучая правильной технике учебы. Логические задачи оказывают большое влияние на способность ученика открывать глаза, обострять воображение, осуществлять самостоятельный поиск.

УДК 340

Кадрин Т. Б.

«Volashaq» академиясының студенті
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
farida_cf@mail.ru

Ғылыми жетекші ф.ғ.к., профессор. Саттарова Ф.Ф.

**АКАДЕМИК С. З. ЗИМАНОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ИДЕЯЛЫҚ –
ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ҰСТАНЫМДАР**

Аңдатпа. Бұл мақалада заңгер тұлға, академик С.Зимановтың құқық саласындағы шығармашылығының маңыздылығы қарастырылады. Қазақстан Республикасының конституциясының заңдарын тұжырымдаудағы зор еңбегі ерекше айқындалады.

Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген ірі қайраткер, заң саласына өлшеусіз үлес қосқан Салық Зиманов бар ғұмырын ел мен жер мүддесіне арнады. С. Зимановтың заң саласының қыр-сырын зерттеудегі істері бүкіл республика

жұртшылығының назарына ілінді, қаламынан туған ғылыми еңбектер мен мақалалар заң ғылымының негізін танытатын тарихтың қайталанбас рухани құндылықтарға айналды. Жоғары оқу орындарында, ғылыми ұйымдарда басшы, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Консультативтік кеңестің, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңесінің мүшесі, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаты атанған жылдарында да туған тіліміз бен төл мәдениетіміздің тынысын кеңейтуге, еліміздің ырысын көбейтуге еңбек сіңірді. Халық арқалатқан аманатқа адал болып, жас мемлекетіміздің қанатының кең жаюына елеулі үлес қосты.

Ата Заңымыздың негізін қаласып, күні бүгінге дейін заңдылықтың салтанат құруына атсалысты. Тәуелсіздіктің алғашқы қиын да жауапты жылдарында, азаттыққа жаңа қол жеткізген Отанымыздың өркендеуіне бағыт-бағдар берді, ұлт зиялыларының өнегесімен халыққа шынайы қызмет етті. Білікті заңгер маман ретінде тәуелсіздік жолындағы Қазақстанның халықаралық қатынастарын заңдастырып, қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе беру, ұлттық бірегейлікті сақтау, президенттік басқару институтын енгізу, құқықтық-демократиялық реформаларды жүргізу ісіне белсене араласты. Қазақстан мемлекеті мен құқығының тарихын, ұлттық мемлекет құрылымының теориялық мәселелерін зерттеуде жаңа ғылыми бағыт қалыптастырып, әділ сотты қамтамасыз ету үшін республикада сот мүшелерінің қатысуымен «билер алқасын» енгізуге басшылық жасады. С.Зиманов қоғамға сіңірген еңбегі үшін Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Президенттік бейбітшілік пен рухани келісім сыйлығының иегері атанып, «Қызыл жұлдыз», «Отан», «Парасат» ордендерімен, басқа да медальдармен марапатталды. Салық Зимановтың еліміздің еңселі, тәуелсіздігіміздің тұғырлы, келешегіміздің кемелді болуына сіңірген еңбегі өлшеусіз.

Қазақ әдет-ғұрып құқығы және оның нормалары мен институттарының дамуы туралы еңбектерінің бүгінгі күндегі маңызы ұлтымыздың тарихында ерекше орын алады. Қазақ көшпелі қоғамында ұзақ уақыт барысында айтарлықтай дамыған және тұрақты жүйеге айналған әдет-ғұрып құқығының нормалары ғана әрекет етуі белгілі бір объективтік себептерге, ең алдымен, экономикалық себептерге байланысты болған еді. Әдет-ғұрып құқығының нормаларының сақталуына салт-дәстүрлер, діни сана-сезім, мораль, жұртшылық пікірлері, ұлттық этникалық факторлар да әсер етті. Олар бір бағытта бірлесе отырып әрекет еткен болатын, соның арқасында әдет-ғұрып құқығының нормаларының жалпылығы қамтамасыз етілді.

Көшпелі қоғамдағы құқықтық мәдениет, оның қомақты бөлігі — әдет-ғұрып нормалары ерекше бір құбылыс. Олар өзгеше бір әлеуметтік кеңістіктің, қоғамдық өмірдің көріністері, сондықтан олардың параметрлері, өлшемдері мемлекет заңдарынан бөлек болатын. Әдет-ғұрып құқығы нормаларының белгілі бір бөлігі мемлекет тарапынан қолдау тапқанын тағы мәрте айта аламыз. Мемлекет оларға баса көңіл бөліп, өз мақсат-мүддесі тұрғысынан әсер етуге, өз қызметіне жаратуға әрекет жасады. Бірақ әдет-ғұрып нормалары, оның ішінде ереже жарғылары да одан мемлекет заңына айналған жоқ, өзіндік өмір сүру

мәнерін жоғалтқан жоқ. Ал бұл мәнер көшпелілер қоғамының ішкі табиғатының, ондағы әлеуметтік қатынастардың ерекшелігінен, қоғам мүшелерінің тәртібін реттеу, басқару ісінің өзгешелігінен туындап жататын, солар арқылы түсіндірілетін. Қазақ әдет-ғұрып құқығы — ол қағидат, көзқарас, ой-түсінік жүйесі. Көзқарас, ой, ағым қазақ қоғамындағы іс-қимылдың негізі болатынын анық бейнелейді.

Қазіргі замандағы қазақ әдет-ғұрып құқығының тарихын зерттеген ірі ғалымдардың бірі академик С. З. Зиманов бұл жайлы былай деп жазады: «Қазақ құқығының өзінің бастапқы ежелгі нысанында Қазақстанның кең байтақ даласында орын алған бүкіл өзгерістер мен төңкерістерге қарамастан, өміршендік көрсетуі оның негізінде және құрылымының өзінде, оның нормативтік жүйесінде халықтық пен адамның еріктілігі, табиғи бостандығы жатқандығымен, яғни адам мен адамзаттың күллі ұмтылыстарына пара-пар келетін өнегелік идеялар мен қағидаттар жатқанымен түсіндіруге болады. Міне осы Қазақ құқығының узурпаторлардың семсерлері мен олардың режимдерінен асып түсудің басты себептерінің бірі болды» [1].

Әдет-ғұрып құқығы — жазылмаған құқық, ол жетекші материалдық және процессуалдық нормативтерінің көрінісі арқылы, оңай қолданысқа қажетті және сонымен бірге өткір айтылатын негізгі нормативтік институттар мен көптеген қысқа ережелердің жүйесіне негізделген. Соңғылары, әдетте, нақты өмірдегі жағдайларға сәйкес келетін нормаларды ықшамдау, талқылау арқылы шығаруға жетекші бастамалар болып табылады.

Әдет-ғұрып құқығы бұл, ең алдымен, құқықтық қағидаттар, көзқарастар жүйесі және оларды жүзеге асыруға бағытталған нормалар жүйесі болып табылады. Әдет-ғұрып құқығының нормалары дәл және мүлтіксіз орындалуға арналмаған. Олар тәртіптіліктің классикалық үлгісі ретінде қабылданған. Әдет-ғұрып құқығы нормаларында негізгісі — бұл олардың ішкі мәні мен астарында жатқан қағидаттары. Басты мақсат — осы қағидаттарды мән-мазмұнын жоғалтпай іске асыру. Әдет-ғұрып құқығының нормалары осы мақсаттарға қызмет етіп, осыған бола өздерінің формальдық пішінін қарсы қойды.

Өзінің ғылыми зерттеулерінде академик С.Зиманов құқықтық мемлекет мәселесіне, қазақ әдет-ғұрып құқығы және оның нормалары мен институттарының дамуына т.б. өзекті проблемаларға өте зор мән беріп, құқықтық-демократиялық тәуелсіз мемлекетіміздің даму бағытын айқындауда зор еңбек етті. Құқықтық мемлекет — көп өлшемді даму үстіндегі құбылыс. Қоғамдық прогресте ол жаңа қасиеттерді бойына жинайды. Қоғамның дамуындағы белгілі жағдайлардың деңгейіне сай келетін жаңа мазмұндармен толығады.

Құқықтық мемлекет адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын барынша толық қамтамасыз ету, сонымен қатар саяси билікті, оны асыра пайдалануды болдырмау мақсатында құқық көмегімен шектеу үшін жағдайлар жасалатын мемлекет.

Құқықтық мемлекетті көпшілік биліктің саяси ұйымдасуының, әрекет етуінің және құқық субъектісі ретіндегі адамдардың араласуының құқықтық

нысаны ретінде анықтауға болады. Оның авторлары құқықтық мемлекеттің ерекше белгілеріне кем дегенде келесілерді жатқызады: құқықтық заңның үстемдігі, индивидтердің құқықтары мен бостандықтарының шынайы түрде болуы, егеменді мемлекеттік биліктің билік бөліну қағидасы негізінде ұйымдасуы және қызмет етуі, мемлекет пен тұлға қарым-қатынасының құқықтық нысаны.

Құқықтық мемлекет — тұлғаның ажырамас құқықтарын және бостандықтарын бекітетін, халықтың әр түрлі топтарының мүдделерін білдіретін және құқыққа бағынатын заңдар шығару арқылы, азаматтық қоғам істерін басқаратын мемлекет. Құқықтық мемлекеттің аталған түсінігіне сай келетін мынандай негізгі белгілері қарастырылады: мемлекеттік биліктің жалғыз қайнар көзі — халық, оның егеменді еркі; заңшығарудың демократизмі; қоғамдық өмірдің бүкіл салаларында заңның үстемдігі; жеке тұлғаның ажырамас құқықтарының бекітілуі және қамтамасыз етілуі; мемлекеттің және жеке тұлғаның өзара жауапкершілігі; биліктің бөлінісі; мемлекеттің, оның бүкіл органдарының құқыққа бағынуы; заңдардың атқарылуына бақылау және қадағалау жүргізу үшін ұйымдастырушылық-ісқұқықтық құралдардың болуы. «Ең бастысы — халықтың құқық қорғау жүйесіне деген сенімін қайта қалпына келтіру керек». (С. Зиманов)

Құқықтық мемлекет — адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын барынша толық қамтамасыз етуге жағдай жасайтын, мемлекеттік билікті құқық көмегімен шектейтін, құқық үстемділігіне негізделген саяси ұйым. Ол гуманистік бастауларды, әділеттілікті бекітуге арналған әлеуметтік құндылық, сонымен бірге жеке тұлға бостандығын, ар-ожданы мен намысын қамтамасыз етудің құралы, халықтық биліктің өмір сүруі нысаны. Аталған көзқарас құқықтық мемлекет түсінігіне қатысты біздің пікірімізге сай келеді.

«Өлді деуге бола ма айтыңдаршы, өлмейтұғын артында сөз қалдырған» деп ұлы ақын Абай айтқандай, туған халқының, елінің игілігі жолында жан аямай, қажырлылықпен еңбек етіп, соңында өшпес із қалдырған ғұлама ғалым, белгілі қоғам қайраткері Салық Зиманов – ел патриоты. Қазіргі қалыптасқан өмірімізге үйлесе бермейтін ғажап адам, ғажап тұлға еді. Мен мұны ғылыми, жалпы қоғамдық, мемлекеттік еңбектері тұрғысынан емес, оны ерекше адами тұрғысында айтып отырмын. Ерекше биік парасатты қасиеттің иесі еді. Періште адам еді. Кейде ол кісі осы өмірге адасып келген, осы ортаға сыймайтын сияқты көрінетін. Өтіріктің, өсектің, кәдімгі алдау, арбаудың құрсауында кеткен адамдарға мүлдем ұқсамайтын. Сондықтан да мына өмірге таза келіп, таза кетіп барады. Әрбір данышпан адамның өмірден осылай өтуі – бұл әркімнің пешенесіне жазыла бермейтін жағдай. Өйткені, ол кереметтей ғажап өмір сүрді. Ешкімді мазаламады, ешкімді әуре етпей, үн-түнсіз ғана өмірден өте берді. Өкініштісі, мәңгілік өмір жоқ. Ал осындай адаммен қатар өмір сүргеніміз, оның замандасымыздың болғаны біз үшін бақыт. Кейбіреулер дүниедегі ең соңғы ғажайып адам дүниеден озды дейді, мен айтар едім, соңғы емес, ол жалғыз. Онымен ешкімді қатар қоя алмаймыз» – деп ойын білдірген болатын академик Т. Шорманов.

Салық Зиманұлы Ұлы Отан соғысы жылдарында жанқияр батырлық пен ерен ерліктің үлгісін көрсетті. Стратегиялық биіктікті ұстап тұру кезінде, дивизион командирі майор Зиманов миномет соққысына төтеп беріп, күші тең емес ұрыста аман қалып, қарсы шабуылға шыққан патриот азамат. Ол сегіз майданда Отан үшін отқа түсуден ешқашан тайсалмаған. Оның әскери наградалары – I дәрежелі Отан соғысы ордені, «Қызыл жұлдыз» ордені, «Кавказды қорғағаны үшін», «Кенигсбергті алғаны үшін» медальдары – қазақстандық майдангердің қажымас қайратының символы.

Гуманистік принциптерді басшылыққа алу арқылы адамзаттың әлемдік байланыстары мен қатынастарын үйлесімді дамытуға болады. Философ Аяжан Сағиқызының айтуы бойынша: «Бүгінгі күні адам бұрынғыдан да көрі өзінің мәнін, өзінің мақсаттары мен тағайындылығын жаңаша түсінуге мұқтаж. Қазіргі күндегі адамның ерекшелігін түсіну үшін оның өткен жолын қарап шығу, оның дүниетанымы мен дүниеге қатынасын зерттеу қажет. Өйткені қазіргі адам «көптеген әлемдерде» өмір сүреді, әр түрлі мәдениеттер мен дәстүрлермен кездеседі, сондықтан оның моральдық бағдарлары мен өмірлік ережелері өзгереді. Жалпыадамзаттық құндылықтарды және гуманистік дүниетанымды басшылыққа алған адам адамгершіліктің ұстанымдардың қажеттілігі туралы идеяны берік ұстанып, өзінің ішкі моральдық заңын қатаң орындайды. Қазіргі қоғам гуманистік идеяларға мұқтаж, өйткені олар көп жағдайда адамның өмірін жақсартып және оған мағына береді» [2, 26 б.].

Мәдени құндылықтарды әрбір халық мәдениеттің тарихи даму үдерісінде жасайды. Сөйтіп халық және сол халықтың өкілі ретінде әрбір адам үшін құндылықтар бекітіледі және сақталады. Мәдени құндылықтар өзіне адамгершілік және эстетикалық идеалдарды, мінез-құлық нормалары мен үлгілерін, тілдер, диалектілер мен сөйлеу тілдерін, ұлттық дәстүрлер мен салттарды, тарихи топонимдерді, фольклорды, шығармашылық кәсіп пен қолөнерді, мәдениет пен өнер шығармаларын, іс-әрекет нәтижелері мен әдістерін енгізеді және әрбір этностың даму ерекшеліктерін көрсетеді.

Ұлттық менталитет рухани және материалдық құндылықтарды тарихи таңдау нәтижесінде тұлға бойында қоршаған әлемге қатынастар жүйесінен көрінеді. Әмбебап базалық жалпыадамзаттық құндылықтар құрамды элемент және бірмезгілде өзіндік ұлттық ерекшеліктерге мән беретін, айналасына сол немесе басқа ұлтты біріктіретін идеялар ретінде қатысады. Жаңадан қалыптасқан ереже-талаптар, нормалар мен ұстанымдар әлемді реалды түрде меңгеруге, басқа ұлттан өзінің айырмашылығын қалыптастыра отырып, азаматтық принциптерге негізделген ұлттық бірегейлікті сақтауға мүмкіндік береді. Осы орайда «іске асыратын идеяларым әлі де көп» — деген С. Зиманов ұлт қамын ойлаған, қазақтың бітім-болмысын, тілі мен ділінің сақталуын қалаған қазақ азаматы.

«Атымды адам қойған соң, қайтіп надан болайын» деп Абай айтқандай, адамдық мәнді анықтау үшін «Адам болу» қажет. Академик С. Зиманов философиялық дүниетанымға деген мәдени-құндылық қатынасын өзінің адамдық болмысында аксиологиялық – когнитивтік ұстаным ретінде үнемі қолданды.

Этикалық проблемалардың философиялық зерттеудің негізгі таным объектілеріне айналып, тарихи ғұламалардың даналық ойларының мән-мағынасын терең түсінудің маңыздылығын айтқан болатын. Осы жерде грек философы Протагордың: «Адам дүниенің өлшемі. Ол бар нәрсенің барлығының, жоқ нәрсенің жоқтығының өлшемі!» - делінетін нақыл сөзіне ерекше мән берген.

Осы сұраққа қысқаша жауап беретін болсақ, онда өлшем - нақты мәнде өлшеу белсенділігінің негізі. Ал болмыс дегеніміз еріктің мәлім өлшемде өз-өзінен болуы. Болмыс өз болуына ішкі «ұстаным» жасап, соған сай болуды орындау барысында өз еркін іске асырады. Өз еркін өз мүмкіндік ыңғайына орай, өз әулеті деңгейіне сай өз ұстаным өлшемі етіп, өз кеңістігіне ұсынушы бүтіндік. Ерік – өміршендікке, үстемдікке талпынған ықылымдағы болмыстың жасампаз тегеуірінді күдіреті ретінде өзін өміршендікке, үстемдікке жеткізетін мүмкіндіктерге қарата ашық оңтайлану, бейімделу, талпыну мүмкіндігіне ие болатын рухани күш. Сонымен қатар еріктің рухани саналасқан өлшемінің бойында анықтау мен бағалау кіріккен. Анықтау оған шындықты айқындап ұсынса, бағалау оны таңдау мүмкіндігіне ие еткен. Бұдан шығатын ой-тұжырым, рух дегеніміз болмыстық мәнде өздік өлшем жарқындығы, ал сана өздік өлшем жарқындығының өзіне айқындылығы. Еріктің жарқындығы рух, ал рухтың Менге табиғи айқындылығы сана болып табылады. Осы ойымыз ұлы Абайдың «жүрегіңнің түбіне терең бойла» деген сөзінің көзқарастық –құндылықтық табиғатына сәйкес келеді.[3, 326 б].

ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының атақты философ-ғалымы Н. Сейтахметова өзінің «Измерение нравственностью» деген мақаласында академик С. Зимановтың философиялық дүниетанымға, оның әмбебаптарына деген мәдени-құндылық қатынасының ерекшелігін грек ойшылы Протагордың «Адам барлық заттың өлшемі» деген нақыл сөзіне қатынасын ерекше айқындайды. «Человек – мера всех вещей», его неправильно поняли, он имел ввиду, что мера в человеке – это мера нравственности» деп өзінің философиялық ойын түйіндеген екен заңгер студент ретінде менің түсінігім мынандай: «өлшем адамның бойында – ол адамгершілік өлшемі». Осы ойлардың негізіне дарабоз ағамыз Салық Зиманов адамгершілік-этикалық, көзқарастық-құндылықтық ұстанымдарды қойған. «Жеке адам діліне ұйыған, ал даралық – адамдықтың, адам болудың, жеке болмысының өзіне ғана тән ерекшелігі. Адам өлшемінің мәнділігі ерікте әйгіленген діл жарқындығы немесе «адамдардағы нақты істер мен мақсаттар, олардың ойлау ерекшелігі (менталитет), жалпы тіршілігі мен ойлаудың логикасы сол ішкі мәнділікпен сәулеленіп тұрады, белгілі дәрежеде соның көрінісі болады.» [4, 25 б].

Қоғамдық сананың формалары ретінде философия мен құқықтың, құқық философиясының пәндік-танымдық ерекшелігін, адамгершілік ұстанымдарды өзінің өмірлік болмысына көзқарастық – аксиологиялық методолгоия ретінде қолданған ғалым. Сондықтан академик С. Зимановтың рухани құндылықтары мен өмір жолы талай ғасырларды қамтитын «Ойда сақталған дәуір».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зиманов С.З. *Состояние и задачи разработки проблем обычного права казахов // Проблемы казахского обычного права. – Алма-Ата: Наука, 1989. – С. 13.; Қазақ әдет-ғұрып құқығының материалдары. – Алматы: Жеті жарғы, 1996.*
2. Сағиқызы А. *Гуманистік дүниетаным: әлеуметтік-мәдени негіздер. – Монография. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 292 б.*
3. Саттарова Ф.Ф. *Менталитет – өмірлік құндылықтар мен тұлғалық қасиеттерді құрастырушы ұстаным // Меңлібаев Қ. Н., Саттарова Ф.Ф. – Монография. Тәуелсіз Қазақстанның рухани құндылықтары: тарих және қазіргі заман – Қарағанды: РИО «Болашақ – Баспа», 2020. – 428 б.*
4. Әбішев Қ.Ә. *Еркіндік // Философия. – Алматы: Ақыл кітабы, 1998. – 266 б.*

Кадрин Т.

ИДЕЙНО – ЦЕННОСТНЫЕ ПРИНЦИПЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АКАДЕМИКА С. ЗИМАНОВА

Аннотация. В данной статье рассматривается значение юридической деятельности академика С.Зиманова в области права. Особенно очевидна его большая работа по разработке законов Конституции Республики Казахстан.

УДК 811.124

Казанцева Е. В.

Студент Академии «Bolashaq»
город Новосибирск, Российская Федерация
kazantsevak94@mail.ru
Научный руководитель Григорчук И.Ю.

ЛАТИНСКИЙ ЯЗЫК КАК УСЛОВИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация: Взаимодействие культур является эффективным средством сохранения культурных различий, способствующим обогащению культурного многообразия. Статья рассматривает соотношение языка и культуры через различные подходы влияния языка на культуру и язык как неотъемлемую часть культуры.

Кандидат исторических наук, доктор культурологии В. Л. Кургузов рассматривает коммуникацию как «социальный процесс передачи информации в межличностном и массовом общении, с использованием различных коммуникативных средств» [4]. Эта роль коммуникации считается важной для единства культурных процессов, хранения и передачи культурных ценностей.

В процессе международной межкультурной коммуникации происходит столкновение собственного и чужого. Ю. М. Лотман, выдающийся литературовед, культуролог и семиотик, выделяет две основные динамики, способствующие возникновению интереса к какой-либо «вещи или идее и желание ее освоить: 1) нужно, ибо понятно, знакомо, вписывается в известные представления и ценности; 2) нужно, ибо непонятно, не знакомо, не вписывается

в известные представления и ценности. Первое можно определить, как "поиски своего", второе — как "поиски чужого"[2].

Согласно концепции Лотмана, латинский язык для народов, завоеванных Римским государством, представлял собой явное "чужое". С одной стороны, он был непонятным и не соответствовал местным ценностям и традициям. С другой стороны, изучение латинского стало неотъемлемой потребностью, так как этот язык служил средством государственного управления, законодательства и образования. Местная элита также стремилась сохранить свой статус, что было невозможно без освоения латинского языка. В результате этой динамики, латинский стал средством межнационального общения в Римском государстве и передавался последующим поколениям как инструмент межкультурной коммуникации.

С другой стороны, культурная среда всегда создает механизмы противостояния воздействию других культур, стремясь сохранить свою уникальность. Это сопротивление инокультурным влияниям, нацеленное на сохранение целостности и единства в разнообразии культур, динамично воздействует на взаимодействие культур. Несмотря на естественное сопротивление, новые элементы проникают в социальные институты через смену поколений, укрепляясь при этом. Рассматривая латинизацию в Британии, можно отметить ее медленное внедрение в культуру, но даже при таких медленных процессах был взят обширный слой латинской и латинизированной лексики и переопределён алфавит в латинизированной форме. После ухода римских войск с территории Британии (409 г.) часть романизованного населения смешалась с нероманизованными кельтами, вновь усилив местные языковые особенности. Эти факты указывают на предпочтение знакомого и традиционного перед неизвестным, подчеркивая процессы переработки и фильтрации информации.

Латинизация определила форму британского алфавита в латинском виде, и от этой письменной графики произошли современные алфавиты Западной Европы. Введение алфавита сопровождалось распространением латинского языка в письменной форме [5].

Процессы распространения латинского языка на завоеванных территориях в контексте межкультурной коммуникации были глубоко взаимосвязаны с явлениями латинизации и романизации. Эти явления зависели от нескольких факторов, включая удаленность от метрополии, уровень развития городской культуры, а также сопротивление местных народов и желание сохранить свои языковые традиции.

Управляющие провинциями активно внедряли культурно-образовательную политику, направленную на организованное проведение процессов латинизации и романизации. Это включало в себя не только использование латинского языка в разговорной форме, но и его распространение в письменной литературе. Такие усилия стимулировали увеличение латиноязычного пространства на завоеванных территориях.

Миграция, будь то постоянная или возвратная, также сыграла значительную роль в расширении границ латинского языка. Перемещение населения способствовало не только дальнейшему распространению языка, но и обмену культурными и языковыми элементами между разными регионами. Этот динамичный процесс способствовал формированию широкого латиноязычного культурного пространства в завоеванных областях.

После падения Римской империи в период раннего средневековья использование латинского языка сократилось и сосредоточилось в монастырских школах, где поддерживали литературные стандарты. На территории варварских королевств латынь сохраняла свою роль в качестве языка государственного общения, а также становилась основным языком новой христианской религии, литературы и образования. Этот специфический характер использования латинского способствовал сохранению и расширению его сферы в европейском культурном пространстве [1].

Европейское культурное пространство становилось площадью для культурного обмена между народами, где латинский язык был ключевым средством передачи информации и культурных ценностей. В результате использования разговорной латыни на различных территориях формировались языковые различия, что в конечном итоге привело к появлению романских языков. При этом письменный латинский язык оставался относительно консервативным и подвергался лишь небольшим изменениям.

Латинский язык с его высоким уровнем развития и стилистической оформленностью продолжал доминировать в культурной традиции европейских стран. Он был используемым языком в церковной письменности, научных работах, образовании, юриспруденции, административной деятельности и переписке между монархиями Европы.

До XVIII века латинский язык служил универсальным средством общения в европейском культурном пространстве. Его использовали для письма, устного общения, чтения проповедей, так как он был языком католической религии. Латинский объединял образованных людей Европы, был культурным кодом для освоения античного наследия, изучения различных наук, получения как религиозного, так и светского образования, а также для понимания римского права, влиявшего на законы других стран. Многие европейские языки позаимствовали из латыни значительную лексику и латинизированные термины, относящиеся к культуре, образованию, религии, праву, науке, медицине, администрации и политике.

Создание университетов установило латинский язык в роли основного средства обучения, оформив его как ключевой элемент европейского университетского образования. В период с XV по XVIII века происходили различные изменения в функционировании латинского языка в европейском культурном контексте, такие как разделение между классическим латинским и народным языком, а также интеграция народного языка в классический. Этот процесс отражал языковую эволюцию и взаимодействие между латинским и национальными языками, включая дуализм в Франции, проникновение

вульгарного (французского) языка в различные области науки, и, в конечном итоге, вытеснение латинского языка как средства межкультурной коммуникации [4].

В конце XVI века наблюдается расширение использования латинского языка, особенно в юго-западных братских школах на Украине и в Белоруссии. В этих регионах осознавали важность образования, и создавались братские школы для просвещения, борьбы с религиозной невежественностью и повышения религиозного образования. В европейском культурном пространстве латинский язык становится ключевым для получения знаний в университетах.

Славяно-греческое направление этих школ в начале своего существования не могло обеспечить современный уровень знаний. До конца XVI века в России не существовало традиции получения религиозного образования на латинском языке. Латинский становится международным средством общения в Римской империи, благодаря стратегии государственной языковой политики, нацеленной на развитие образования в провинциях, привлечение гражданства и преодоление языковых барьеров, что способствовало распространению римской культуры. Процессы латинизации и романизации различались в различных провинциях, с наибольшей романизацией в Галлии и Испании, а Британия и Бельгия оказались наименее подверженными воздействию римских культурных элементов [6].

В период с V по XVIII века произошло активное распространение латинского языка в Европе, приводящее к его ключевому положению в европейском культурном пространстве. Латинский стал не только священным языком христианства, но также основным инструментом в религиозном и светском образовании. Это способствовало утверждению латинского как особого культурного кода, обладающего высокой значимостью для понимания европейского культурного наследия [6].

В современном контексте, хотя латинский вышел из активного обихода и не играет ключевой коммуникативной роли, он сохраняет свою важность в общекультурном, образовательном и терминологическом плане. Этот язык продолжает развивать филологическую компетенцию и способствует успешному освоению новых языков, формируя основы гуманитарного образования.

Несмотря на ограниченные успехи в возрождении латинского языка в качестве международного языка науки, наблюдается активность в восстановлении изучения классических языков и античной культуры. Эти усилия свидетельствуют о специальной роли латинского как "культурного кода", неотъемлемой части культурной памяти Европы, обеспечивающей сохранение и передачу смыслов европейской культуры.

Список использованных источников:

1. Елизарова Г. В. *Культура и обучение иностранным языкам*. СПб.: КАРО, 2005. 352 с.
2. *Жизнь империи во второй половине I – начале II в. н. э.* URL: <http://www.designw.ru/rumtmaggi.html>
3. Кнабе Г. *Избранные труды. Теория и история культуры*. М.; СПб.: Летний сад; М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. 1200 с..

4. Кокиаров Н. В. Взаимодействие культур: диалог культур. URL: <http://credonew.ru/content/view/352/28>
5. Культура поздней республики. URL: <http://paxromana.narod.ru/Rim/Kulter2/Kulter.html>
6. Алфимова Г. В. Latin as a factor of cross-cultural communication (II b. c. – a. d. II). URL: <https://cyberleninka.ru/>

Казанцева Е. В.

ЛАТЫН ТІЛІ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУДІҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ.

Аңдатпа: мәдениеттердің өзара әрекеттесуі мәдени әртүрлілікті байытуға ықпал ететін мәдени айырмашылықтарды сақтаудың тиімді құралы болып табылады. Мақалада тілдің мәдениетке және тілге әсер етуінің әртүрлі тәсілдері арқылы тіл мен мәдениеттің арақатынасы мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады.

ӘОК 37

Кәріпбаева А.К.

«№23 жалпыға бірдей білім беретін мектебі» КММ Директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары және тарих пәнінің мұғалімі

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҮЗДІКСІЗДІК: ЗАМАНАУИ МЕКТЕП ПЕН ЗАМАНАУИ МҰҒАЛІМ, ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚ

Аңдатпа. Бұл мақалада жалпы – функционалды сауаттылықтың маңыздылығы, білім беру процесіндегі алатын орны мен математиканың пәнаралық байласы, математика сабағында функционалды сауаттылықты дамыту үшін қолданылатын есептер мен мысалдар көрсетілген.

«Білімді әрі саналы ұрпақ тәрбиелеу – бұл аса маңызды мемлекеттік міндет. Еліміздің болашағы дарынды, отаншыл жастардың қолында болуы керек», - дейді президентіміз Қасым- Жомарт Кемелұлы Тоқаев.

Иә, рухани тәуелсіздік пен елдік идеяға қызмет ету мектепте, кәсіптік білім беру және жоғары оқу орындарында үздіксіз іске асып жатады. Өйткені еліміз тәуелсіздік алғаннан бері қоғамымызда бірталай өзгерістер болып жатыр. Бұл өзгерістерді тек оңтайлы жағынан ғана көруге болады. Соның ішінде білім мен ғылым саласында да жаңа талаптар пайда болды. Үздіксіз білім беру жүйесін жандандыру мен білім сапасын жақсарту мәселесі қолға алынды. Жалпы білім беретін және кәсіптік мектеп, орта, жоғары оқу орындарында жас ұрпаққа ғылым саласына тереңбілім берумен қатар жан-жақты жетілген, еңбекке икемді, барлық игі іс - әрекетте белсенділік көрсете алатын жеке тұлғаны тәрбиелеу басты назарда тұр. Сондықтан да бүгінгі заманда

оқушылардың функционалды сауаттылығын арттыру – педагогикалық білім берудің үздіксіздігін жетілдіру басты мәселе.

Яғни, заманауи мектепте ХХІ ғасыр дағдыларын қалыптастыру саласында педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттырудың өзекті мәселелері алғашқы орында тұр. Ол үшін алға қойылатын басты мақсаттарға назар аударған жөн:

- біріншіден, педагог қызметкерлердің қазіргі заманғы оқушыларды

оқытуға дайындығын қамту;

- екіншіден, ХХІ ғасырдың құзыреттерін қалыптастыру бойынша бейресми білім беру мүмкіндіктерін дамыту;

- үшіншіден, бүгінгі заманғы оқушыларға қажет ХХІ ғасыр дағдыларын тиімді қалыптастырудың негіздерін, құралдары мен тәсілдерін іздеу, нәтижелі тәжірибелік мысалдарын келтіру;

- төртіншіден, ХХІ ғасыр дағдыларын қалыптастыру практикасын ұйымдастыру үшін білім беруді цифрлық трансформациялау және цифрлық білім беру ортасын дамыту;

- бесіншіден, ХХІ ғасырдың дағдылары мен құзыреттерін қалыптастырудың тиімді педагогикалық практикасын жүзеге асыру. Міне, осы мақсаттарға жетудің жолы - функционалдық сауаттылыққа келіп тіреледі. Осыларды жүзеге асырған жағдайда ғана бүгінгі заман талабына сай бәсекеге қабілетті педагог әдістемесіндегі білім мазмұны мен тәрбие үрдісінің ықпалдасуын сабақта және сабақтан тыс уақытта қолдану арқылы функционалдық сауаттылықты арттыра аламыз.

Ал, функционалдық сауаттылық дегеніміз – бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына сай адамдардың экономикалық және саяси, әлеуметтік, мәдени, қызметтерге белсене араласуы, жасына қарамай заманауи талапқа ілесіп отыруы, адамның мамандығына, жасына қарамай үнемі білімін жетілдіріп отыруы. Негізгі мақсаты жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған адамзатты қалыптастыру, оның әлемде әлеуметтік бейімделуі болып табылады. Мұғалім балаға білім бере отырып, оның өздігін, еркіндігін, белсенділігін, шығармашылық тұрғыда ойлауын қалыптастырып және баланың өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландырады. Сондай-ақ, мұғалім оқушылардың мектепте алған білімдерін, іскерлік дағдыларын, адами іс әрекеттерін әр түрлі салаларда және тұлға аралық қарым-қатынастарды өмірлік міндеттерін шешу үшін пайдалануға баулиды. Осының бәрін іске асыру үшін заманауи мектепте заманауи мұғалім болу керек.

Заманауи мектепте заманауи мұғалімнің функционалдық сауаттылыққа жетелейтін бірден бір тәсіл – құзыреттілік әдісі. Құзыреттілік әдіс-тәсілдер арқылы білім беру мақсаты білім алуға үйрену, яғни таным қызметінің мақсаттарын белгілеп, мақсатқа жету үшін тиімді жолдарды табу және өз қызметін ұйымдастыра алу болып табылады. Сонымен қатар, тиімді ғылыми ақпаратты қолдану арқылы ақиқат құбылыстарды, олардың мәні мен себептерін түсіндіре алу, негізгі мәселелері (экономика, саясат және т.б.) бойынша өз көзқарасы болуы мен пікірін білдіре алу іскерліктерін дамытуға септігін тигізеді. Құзыреттілікті әдіс-тәсілдерді қолдану рухани құндылықтар әлемінде бағытталушылық, түрлі әлеуметтік көздерді жүзеге асырумен байланысты, түрлі кәсіби қызмет түріне қатысты мәселелерді шешуге үйретуде үлкен маңызға ие.

Сондай-ақ, бұл әдіс-тәсіл оқытудың шығармашылық сипатын да негізге алады, білім алушылардың өнімді ізденуі бірінші орынға қойылады. Осыған байланысты оқу үдерісі де өзгереді, шағын топтағы оқушылардың жобалау әрекеті, жеке оқу траекториясын жасақтауы, пәнаралық байланысты қолдануы,

зерттеу тақырыбын жасақтауда білім алушылардың өз бетінше білім алуы оқытудың тиімді формалары болып табылады.

Атап айтар болсақ, құзіреттілік әдіс-тәсілді қолдану функционалдық сауаттылықты арттырудың қайнар көзі. Функционалдық сауаттылық - білім беру жүйесіндегі күнделікті дағдыдан үйлесімді, күрделі сабақтастықтарды қамтуға ұмтылатын көп деңгейлі оқу жүйесін орнықтыру, жаңа ақпараттық, компьютерлік жабдықтармен жұмыс істей білуге бағыттайды. Бұл да қазіргі заман талаптарына сай педагогикалық білім берудің үздіксіз даму үдерістерінентуындап отыр. Әрине, бұл біздер үшін қуанарлық жайт. Осылайша заман талабына сай, мазмұнды, сапалы білім беру арқылы мұғалім зияткерлік деңгейі жоғары, әлеуметтік сауатты, өзіндік ой тұжырымы мен көзқарасы, дүниетанымы бар жеке тұлғаны қалыптастырады.

Осыған орай білім беру жүйесіне енгізіліп отырған өзгерістерге сай оқу процесінде тәрбие тәсілдерін ұлттық психологияға биімдеу, кәсіби бағдар беру оқушының қабілетін, талап- талғамын ескере отырып, барлық пәндерді теориялық, әрі тәжірибелік жағынан терендетіп оқыту да, функционалдық сауаттылықты арттырады. Сондықтан да, заманауи мектеп жасайтын заманауи мұғалім педагогикалық білім беру саласында үздіксіз шыңдалып отыруы қажет.

Сондай-ақ, оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруда ақпараттық- коммуникативтік технологияның алатын орны ерекше. Ақпараттық- коммуникативті кқұралдары оқушылар үшін жаңа ақпарат көздеріне жол ашады, жеке жұмыс пен білім алудың нәтижелілігін, тиімділігін көтереді, кәсіби дағдыларды қабылдау және бекіту үшін, қашықтықтан оқытудың жаңа түрлері мен әдістерін жүзеге асыруға мүмкіндіктер ұсынады. Ол үшін ақпараттық- коммуникативтік технологияны тиімді пайдаланған жөн. Осының ішінде қолданысқа енген тиімді технологияның бір түрі – интербелсенді оқыту технологиясы. Бұл ұжымдық, өзін-өзі толықтыратын, барлық қатысушылардың өзара әрекетіне негізделген, оқу процесіне оқушының қатыспай қалуы мүмкін болмайтын оқыту үрдісін ұйымдастыру болып табылады.

Интербелсенді оқыту - бұл, ең алдымен білім алушымен оқытушының қарым-қатынасы тікелей жүзеге асатын сұхбаттасып оқыту болып табылады. Сабақтағы интербелсенділік әрекет өзара түсіністікке, өзара әрекетке, қатысушының әр қайсысына қажет есепті бірлесіп шешуге алып келетін- ұйымдастыру және сұхбаттасып қарым-қатынас жасауды дамытуды ұсынады. Интербелсенді тек бір ғана көзқарастың немесе бір ғана сөйлеушінің басым болуы жағдайын болдырмайды. Сұхбаттасып оқыту барысында оқушылар сыни ойлауды, тиісті ақпаратпен белгілі жағдайды талдау негізінде күрделі мәселелерді шешуді, балама көзқарастарды салыстыруды, ақылды шешімдер қабылдауды, дискуссияға қатысуды, басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауды үйренеді. Ол үшін сабақта жекелей, жұптық және топтық жұмыс ұйымдастырылады, зерттеу жұмыстары, рөлді қойындар қолданылады, құжаттармен және түрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасайды. Әр мұғалім сабақ өткізген кезде оқушыларға сапалы білім беру үшін жаңа технологияларды пайдалана отырып, сонымен қатар компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану

арқылы білім берсе, оқушылардың қызығушылығы арта түсері анық.

Интербелсенді тақта – сыныптағы оқушылардың барлығын оқыту үшін қүнды құрал. Бұл мұғалім жаңа материалды өте қызықты және қарқынды етіп түсіндіруге көмектесетін көзге көрінетін құнды құрал. Оның ақпаратты түрлі мультимедиялық ресурстар көмегі арқылы танысуға мүмкіндігі зор. Ол күрделі тақырыптарды сызба түрінде түсіндіруді жеңілдетіп, күрделі мәселелерді шешуге көмектесе алады. Білім бағыттаушы өздерінің жаңа ойларын, идеяларын әсерлі, тартымды етіп көрсету үшін осы тақтаны қолданса оқу мақсаттарына толық жетеді. Бұл тақтада мұғалім мен оқушылардың жаңа материалдарды бірігіп талдауға мүмкіндігі зор. Зерттеулер көрсеткендей, түрлі ресурстарды, қызықтыруларды ұлғайта отырып қолданса, мұғалімдер үшін де, оқушылар үшін де интербелсенді тақта сабақты қызықты ететіні анықталды. Интербелсенді тақтамен дұрыс жұмыс жасаса, оқушылардың білімдерін тексеруде алады. Интербелсенді тақта сыныптағы барлық оқушылардың басты назарына алынады. Ал егер декеректі материалдардың барлығы алдын ала дайындалып, түсінуге оңай болса, сабақтың жақсы қарқынды өтуін қамтамасыз етеді. Интербелсенді оқыту моделін пайдалану – өмірлік жағдаяттарды модельдеуді, рөлді қойындарды қолдануды, мәселені бірлесіп шешуді қарастырады.

Сонымен қатар, педагогикалық білім беруді үздіксіз дамытуда орын алатын- «Сын тұрғысынан ойлау» стратегиясы. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз – ой қозғай отырып, оқушының өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, жүйелеп, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп, тұжырым жасауға бағыттау, өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасау. Өйткені функционалдық сауаттылық адамның мамандығына, жасына қарамастан үнемі білімін жетілдіріп отыруға жетелейді.

Сабақ беру барысында мынадай әдіс тәсілдерді қолдану арқылы оқушылардың сабаққа ынтасын арттыра отырып, білім сапасын жетілдіріп, сауатты болуға дағдыландырады. «БББ» кестесінің алғашқы екі кестесін, яғни «не білемін», «не білгім келетіні» оқушылар жаңа тақырып басталмас бұрын толтырады. Жаңа білімнің маған берер пайдасы қандай болмақ деген сұрақтарға жауап

беруге ұмтылады. «Ойлаң, жұптас, бөліс» – оқушыларға қандай да болмасын сұрақ, тапсырма берілгеннен кейін оларды тыңғылықты орындауға бағытталған тәсіл. Тақтада сұрақ, тапсырма жазылғаннан кейін әрбір оқушы жеке өз ойлары мен пікірін берілген уақыт ішінде (2-3 минут) қағазға түсіреді. Содан кейін оқушы жұбымен жазғанын 3 – 4 минут талқылайды, пікірлеседі. Мұғалім 2-3 жұпқа өз пікірлерін бүкіл сыныпқа жариялауын сұрануына болады. «Фрейер моделі» әдісін тілдік пәндерді оқытқанда қолданған өте тиімді. Бұл жерде мәтіннің ішіндегі түйінді сөздерді алып, түйінді сөздерге анықтама беріледі.

«Оңай және қиын сұрақтар кестесі» - бұл кестені оқушылар қандай да болмасын мәселе бойынша өз пікірін келтіру үшін немесе жаңа ақпаратпен танысқанда толтыра алады. Кестенің сол жағына олар түсініктері бойынша оңай, ал оң жағына қиын сұрақтарды келтіреді. Мысалы, оңай сұрақтар дегеніміз

мәтінде жауабы бар сауалдар, ал қиын сұрақтардың жауабы мәтінде жоқ, оларға тек өзіндік тұрғыдан ғана жауап беруге болады.

Бұл стратегияларды ұйымдастырғанда оқушылар бір-біріне көмектесетіндей, бір-бірімен бірігетіндей жағдай жасау керек. Сонда сабақ тек білім беру қызметін ғана емес, тәрбиелеу қызметінде атқарады. Мұндай сабақтардың өтілуі нәтижесінде оқушыларда бір-бірімен сөйлесе білу мәдениеті, тәртіптілік, топқа және бір-біріне жауапкершілік сезімнің болуы, менмендік және жалқаулықтан безу қасиеттері қалыптасады. Білім мазмұны мен тәрбие үрдісін ықпалдастыра отырып сабақ жүргізу нәтижесінде оқушының білім сапасының молая түсуіне, тәрбиелік санасының толыса түсуіне, олардың пәнге қызығушылығының деңгейі артуына тынымсыз еңбекетіп, жан-жақты ізденген заманауи мұғалім заманауи мектеп қалыптастыра алады.

Сонымен функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Ал кең мағынасында ол тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол – ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік

дамуының өлшемі. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда функционалдық сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады, сондықтан теория мен тәжірибені байланыста болуын қамтамасыз ету үшін әрбір пән бойынша берілетін білімнің мазмұны мен көлемін анықтағанда теориялық қағидалардың, заңдылықтар мен ережелердің, яғни ұғымдық-ақпараттық материалдардың бала өмірінде кездесетін түрлі проблемалық мәселелерді шешуге көмегі тиетіндей, бала оны қолдана алатындай тәжірибелік маңызы ескерілуі тиіс.

Себебі қоғам алдында тұрған ең жауапты міндет – тәуелсіз мемлекетіміздің әлемдік бәсекеге қабілетті озық елдер қатарына қосылуына, болашақта барыс еліне айналуына бел буып, үлес қосып, ел ертеңін айқындайтын өскелең жас ұрпақты адамгершілік қасиетке азаматтық тұрғыда тәрбиелеп, білім беру болып табылады. Иә, білім мазмұны бала бойында дұрыс қалыптасуы үшін ең бірінші адамға тәрбие берілу керек. «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы», - деп Әл Фараби бабамыз өте дұрыс айтып кеткен. Әр сабақ және сабақтан тыс уақыттағы іс шарада білім мазмұнының тәрбие үрдісімен ықпалдасуы қамтамасыз ету педагог әдістемесіндегі басты шеберліктердің бірі. Ендеше, әр тақырыпта білім мазмұнының тәрбие үрдісімен ықпалдасуының қолайлылығы педагог үшін де, оқушы үшін де жетістік. Осыдан келіп оқушының функционалдық сауаттылығы артады. Заманауи мектепте заманауи мұғалім жұмыс жасайды.

Қазіргі таңда жалпы қоғамдағы өзгерістер мен жаңалықтар, білім беру жүйесіндегі реформалар педагог қызметкерлердің ғылыми негізде ойлануына, жаңа идеялармен, жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай

болса, кез-келген мемлекетте сапалы да саналы түрдеүздіксіз білімнің берілуі білім беру жүйесіндегі жаңашыл педагогтер мен зиялы қауымның ғылыми-ізденушілік деңгейіне байланысты. Заманауи мектепте – заманауи мұғалім ғана жұмыс жасау керек. Сондықтанда Дәстүрлі білім беру жүйесінде кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықты игерту болса, ал бүгінгі таңда білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі – әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға

дайындауда жеке тұлғаның құзырлылық қабілеті негізінде нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну.

Түйіндей келсек, заманауи мектепте заманауи мұғалім заманауи технологияны пайдалана отырып білім берген жөн. Мәселен, мұғалім «Модульді оқыту технологиясын», «Дамыта оқыту технологиясын», «Деңгейлеп оқыту» технологиясын», «Дидактикалық бірліктерді шоғырландыру технологиясын», «Блум таксономиясын», «Ойын технологияларын қолдану арқылы» оқушыны сабаққа қызықтыра алуы керек. «Қара жәшік», «Топтастыру», «Бес жолды өлең» т.б. әдістер сабақтың мазмұнды да, қызықты өтуіне өте пайдалы. Өйткені бұл әдіс- тәсілдердің бәрі оқушыны білім беріп қана қоймай өмірге тәрбиелейді.

Қай пәнді алсақ та, білім мазмұнын берілетін тақырыпқа сай ашып, шығармашылық, зерттеу жұмыстарын жүргізіп, танымдық табиғатын саралай түсіп, тәрбие үрдісімен ықпалдастыру заманауи мектептегі заманауи мұғалімнің жеңісі.

Білім мазмұны мен тәрбие үрдісін ықпалдастыра отырып сабақ жүргізу нәтижесінде оқушының білім сапасының молая түсуіне, тәрбиелік санасының толыса түсуіне, олардың пәнге қызығушылығының деңгейі артуына тынымсыз еңбек етіп, жана-жақты ізденген заманауи мұғалім заманауи мектеп қалыптастыра алады. Педагогикалық білім берудегі үздіксіздік: заманауи мектеп пен заманауи мұғалім, функционалдық сауаттылық екенін естен шығармаған жөн. Жаңа білім беру аясындағы әдіс-тәсілдеріміз педагогикалық шеберлігімізді шыңдап, мұғалім мен оқушы болып қана емес, мұғалім мен ұжым, мұғалім мен ата-ана болып баланы өмірге тәрбиелейік. Білім шыңы-жаңашылдық пен заманауилылықтан қалыс қалмайық, әріптестер. Ендеше, оқушыларға берген біліміміздің мазмұны тәрбие үрдісімен ықпалдаса отырып шәкіртімізге ой саласын! Функционалдық сауаттылығымыз арта түссін! Тек қана заманауи мектепте заманауи мұғалім, заманауи мұғалім заманауи мектепте жұмыс жасасын! Педагогикалық білім беру үздіксіздігі заман талабына сай алға жылжи берсін!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Мұғалімге арналған нұсқаулық «Бастауыш сыныпта қолданылатын педагогикалық тәсілдер» 2018 ж.*
- 2. Бастауыш сынып мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық «Критериалды бағалау жүйесі» 2020 ж.*

Кәріпбаева А. К.

НЕПРЕРЫВНОСТЬ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ШКОЛА И СОВРЕМЕННЫЙ УЧИТЕЛЬ, ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ГРАМОТНОСТЬ

Аннотация. В этой статье обобщены математической функциональной грамотности, значимость, место в образовательном процессе и междисциплинарные связи математики, задачи и примеры, применяемые на уроках математики для развития функциональной грамотности.

УДК 373

Ковтунова Е.Г., Зевахина С.Н.

КГУ «Гимназия 45»

учителя начальных классов,

город Караганда, Республика Казахстан

РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Аннотация: В статье рассказывается об особенностях формирования и развития функциональной грамотности на уроках математики, о математических компетентностях, которые можно формировать через специально разработанную систему задач, об особенностях практико-ориентированных задач, которые являются одним из важнейших элементов в развитии математической грамотности учащихся для применения знаний в реальной жизни.

Вопросы развития образования и педагогики в целом всегда является актуальными, сохраняя свою важность и ценность для настоящего и будущего современной школы, в которой происходит дальнейшее развитие технологии обучения в новых социально-экономических условиях жизни республики Казахстан. В связи с этим исключительно важное значение имеет выяснение путей развития школ вообще и, в частности, развитие начального образования в казахстанских школах как первой ступени непрерывного образования в республике. Современные процессы, происходящие в Республике Казахстана, выдвигают к сфере образования республики целый ряд новых требований и задач. Одной из таких задач является необходимость повышения общеобразовательного уровня населения в связи с произошедшими изменениями в базисных квалификациях и возникновением новых квалификаций, требующихся в условиях современной социально-экономической среды.

На сегодняшний день главными функциональными качествами личности являются инициативность, способность творчески мыслить и находить нестандартные решения, умение выбирать профессиональный путь, готовность обучаться в течение всей жизни. Все данные функциональные навыки формируются в условиях школы. Результатом развития функциональной грамотности является овладение учениками системой ключевых компетенций.

К ним относятся:

- компетентность разрешения проблем;
- информационная компетентность;
- коммуникативная компетентность.

Каждая образовательная область участвует в развитии всех видов функциональной грамотности (грамотность в чтении и письме, грамотность в естественных науках, математическая грамотность, компьютерная грамотность, грамотность в вопросах семейной жизни, грамотность в вопросах здоровья, юридическая грамотность).

Математика способствует развитию логического мышления, заставляя искать решения нестандартных задач, размышлять над парадоксами, анализировать содержание условий теорем и суть их доказательств, изучать специфику работы творческой мысли выдающихся ученых. В математике логическая строгость и стройность умозаключений призвана воспитывать общую логическую культуру мышления; и основным моментом воспитательной функции математического образования считается развитие у учащихся способностей к полноценной аргументации.

Математический стиль мышления, определяется следующими особенностями:

1. Доведенное до предела доминирование логической схемы рассуждений;
2. Лаконизм - сознательное стремление всегда находить кратчайший изведущих к данной цели логический путь;
3. Четкое разбиение хода рассуждений;
4. Скрупулезная точность символики.

Указанные черты стиля математического мышления школьников, позволяют развитию их интеллектуального потенциала. На уроках математики, учащиеся овладевают и используют все формы мышления: понятия, суждения, умозаключения. Решение нестандартных логических задач обладает способностью привить интерес ребенка к изучению математики.

Математика как школьный предмет содержит большие потенциальные возможности для развития логического мышления. В этой науке очень высокий уровень абстракции, математические понятия фиксируют лишь формы и отношения между реальными предметами. На уроках математики, учащиеся оперируют всеми формами мышления, овладевают средствами логического вывода.

Постоянное использование на уроках математики и внеурочных занятиях специальных задач и заданий, направленных на развитие логического мышления, расширяет математический кругозор младших школьников и позволяет более уверенно ориентироваться в простейших закономерностях окружающей действительности и динамичнее использовать математические знания в повседневной жизни.

Работа по развитию логического мышления требует строго определенного порядка действий, так как внутри системы логических приемов мышления

существует последовательность, при которой один прием строится над другим.

При отсутствии специальной педагогической работы может не только не происходить развитие логического мышления, но и наблюдаться его деградация. Поэтому целенаправленная работа по развитию логического мышления младших школьников необходима и должна быть специально организована.

Выпускник начальной школы с развитыми способностями сохраняет познавательную активность, положительный эмоциональный настрой и более успешен в дальнейшем обучении.

Развитие логического мышления у учеников младших классов способствует формированию у него способности применять полученные знания для решения различных учебных и практических задач, т.е. формированию функциональной грамотности.

Особое значение сегодня придается формированию логической грамотности у учащихся и основным средством её формирования является – школьный предмет математики. Главной задачей уроков математики являются

- интеллектуальное развитие ребенка, важной составляющей которого является словесно-логическое мышление.

Роль математики в развитии логического мышления исключительно велика. Причина столь исключительной роли математики в том, что это самая теоретическая наука из всех изучаемых в школе. В ней высокий уровень абстракции и в ней наиболее естественным способом изложения знаний является способ восхождения от абстрактного к конкретному. Как показывает опыт, в младшем школьном возрасте одним из эффективных способов развития мышления является решение школьниками нестандартных логических задач.

Математическая грамотность – способность человека определять и понимать роль математики в мире, в котором он живет, высказывать хорошо обоснованные математические суждения и использовать математику так, чтобы удовлетворять в настоящем и будущем потребности, присущие созидательному, заинтересованному и мыслящему гражданину.

Сам термин «грамотность» предполагает способность функционально использовать математические знания и умения, нежели мастерское владение этими знаниями в рамках требований школьной программы. И эту способность можно называть «функциональной математической грамотностью».

Итак, «функциональная математическая грамотность» – способность человека определять и понимать роль математики в мире, в котором он живет, высказывать хорошо обоснованные математические суждения и использовать математику так, чтобы удовлетворять в настоящем и в будущем потребности, присущие созидательному, заинтересованному и мыслящему гражданину».

В принятом определении, «заниматься» математикой не означает выполнять простые физические или социальные математические действия (например, вычислить сдачу при покупке в магазине), под этим подразумевается более широкое использование математики в связи с самыми различными целями, например, высказать обоснованное мнение о бюджете, предлагаемом правительством.

Функциональная математическая грамотность включает также способность выделять в различных ситуациях математическую проблему и решать ее, а также склонность выполнять такую деятельность, что достаточно часто связано с такими чертами характера, как уверенность в себе и любознательностью

Формирование функциональной грамотности на уроках математики невозможно без правильной и четкой математической речи. Для формирования грамотной, логически верной математической речи можно использовать составление математического словаря, написание математического диктанта, выполнение заданий, направленных на грамотное написание, произношение и употребление имен числительных, математических терминов.

Развитие у детей логического мышления — это одна из важных задач начального обучения. Умение мыслить логически, выполнять умозаключения без наглядной опоры, сопоставлять суждения по определенным правилам — необходимое условие успешного усвоения учебного материала. Основная работа для развития логического мышления должна вестись с задачей. Ведь в любой задаче заложены большие возможности для развития логического мышления. Нестандартные логические задачи — отличный инструмент для такого развития. Систематическое использование на уроках математики и нестандартных задач, расширяет математический кругозор младших школьников и позволяет более уверенно ориентироваться в простейших

закономерностях окружающей их действительности и активнее использовать математические знания в повседневной жизни.

Учащиеся, овладевшие математической грамотностью, способны:

- распознавать проблемы, которые возникают в окружающей действительности и могут быть решены средствами математики;
- формулировать эти проблемы на языке математики;
- решать проблемы, используя математические факты и методы;
- анализировать использованные методы решения;
- интерпретировать полученные результаты с учетом поставленной проблемы;
- формулировать и записывать результаты решения.

В целях повышения качества обучения математике и улучшения результатов математической грамотности учащихся общеобразовательных школ республики в международном сравнительном исследовании TIMSS рекомендуется использовать на занятиях практико-ориентированные задания, направленные на формирование умений применять приобретенные знания и умения по математике в практической деятельности и повседневной жизни. В связи с этим при обучении учащихся математике выдвигаются следующие цели: понимание места математики в жизни, умение читать и анализировать числовые информации, нахождение приемлемых способов решения задач, использование математических знаний в различных жизненных ситуациях.

Современное общество меняет взгляд на содержание математического образования. Основное внимание направлено на развитие способности учащихся применять полученные в школе знания и умения в жизненных ситуациях.

Для реализации задачи воспитания любознательного, активно познающего мир младшего школьника, обучение решению математических задач творческого и поискового характера будут проходить не только в урочной, но и во внеурочной работе. В этом нам помогают занятия, проводимые во внеурочной деятельности «Занимательная математика», расширяющие математический кругозор и эрудицию учащихся, способствующие формированию познавательных универсальных учебных действий. На занятиях особое внимание уделяется развитию математических способностей учащихся, формированию элементов логической и алгоритмической грамотности, коммуникативных умений младших школьников с применением коллективных форм организации занятий и использованием современных средств обучения. Создание на занятиях ситуаций активного поиска, предоставление возможности сделать собственное «открытие», знакомство с оригинальными путями рассуждений, овладение элементарными навыками исследовательской деятельности позволят обучающимся реализовать свои возможности, приобрести уверенность в своих силах.

В процессе выполнения заданий дети учатся видеть сходство и различия, замечать изменения, выявлять причины и характер изменений и на основе этого формулировать выводы. Совместное с учителем движение от вопроса к ответу — это возможность научить ученика рассуждать, сомневаться, задумываться, стараться самому находить выход-ответ.

Внеурочные занятия должны учитывать возрастные особенности младших школьников и предусматривать организацию подвижной деятельности учащихся, которая не мешает умственной работе. С этой целью включаются подвижные математические игры, последовательная смена одним учеником «центров» деятельности в течение одного занятия; что приводит к передвижению учеников по классу в ходе выполнения математических заданий. Во время занятий важно поддерживать прямое общение между детьми (возможность подходить друг к другу, переговариваться, обмениваться мыслями). При организации целесообразно использовать принципы игр

В процессе урока не всегда удастся с достаточной полнотой дать все знания по математике, осуществить все намеченные цели. Для расширения и углубления развития умственных способностей младших школьников и повышения их интереса к математике применяется внеурочная работа по математике.

Внеурочная деятельность оказывает содействие процессу повышения уровня знаний, закрепления умений и привычек, которые приобретены младшими школьниками на уроках математики, развитию математических способностей, сообразительности, изобретательности, обнаружения наиболее

одаренных и способных детей и оказания содействие их дальнейшему развитию. Занятия математикой во внеурочное время помогают младшим школьникам в формировании практических навыков (измерительные и вычислительные), формируют у детей теоретические знания. Изготовление в часы внеурочных занятий наглядных пособий по математике, счетных, измерительных инструментов и других развивает у детей технические навыки и конструктивные

способности, приучает к аккуратности в выполнении работы.

Систематическое использование на уроках математики и внеурочных занятиях специальных задач и заданий, направленных на развитие логического мышления, организованных согласно приведенной выше схеме, расширяет математический кругозор младших школьников и позволяет более уверенно ориентироваться в простейших закономерностях окружающей их действительности и активнее использовать математические знания в повседневной жизни. Чтобы ребёнок учился в полную силу своих способностей, надо вызвать у него желание к учёбе, к знаниям, помочь ребёнку поверить в себя, в свои способности. Все дело в том, что не любая деятельность развивает способности, а только та деятельность, в процессе которой возникают положительные эмоции

Приёмы для создания комфорта:

- систематическое одобрение, похвала, направленное формирование положительных оценочных суждений;
- создание обстановки доверия, уверенности в успехе;
- организация деятельности, а не поведения;
- преобладание положительных оценок деятельности, её результатов.

В Государственном общеобязательном стандарте начального образования чётко прописан портрет ученика, значит, чтобы достигнуть результатов, учитель должен быть компетентен во всех вопросах современного образования.

Перед учителем начальной школы стоят колоссальные задачи: развить ребёнка. Из наглядно-действенного перевести в абстрактно-логическое: развить речь, аналитико-синтетические способности, развить память и внимание, развить фантазию и воображение, пространственное восприятие, развить моторную функцию, способность контролировать свои движения, а также мелкую моторику, так как развитие кисти ведёт к развитию лобной доли мозга, ответственной за мыслительную деятельность. Очень важно развить коммуникативные способности, способность общаться, умение контролировать эмоции, управлять своим поведением.

Список использованных источников:

1. Мацкевич В., Крупник С. *Функциональная грамотность // Всемирная энциклопедия. Философия. М.: АСТ; Минск: Харвест, 2001. С. 1172—1173.*
2. Хуторской А. *Ключевые компетенции как компонент личностно- ориентированного образования // Народное образование, 2003г.*
3. Бабанский, Ю. К. *Проблемы повышения эффективности педагогических исследований Текст. / Ю. К. Бабанский. М. : Педагогика, 1992.- 207 с.*
4. Хуторской, А. В. *Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? Текст. / А. В. Хуторской. — М. : ВЛАДОС ПРЕСС, 2005. 383 с.*
5. Цукерман, Г. А. *Как младшие школьники учатся учиться? Текст. / Г. А. Цукерман. Рига : Эксперимент, 2000. - 260 с.*

Ковтунова Е. Г., Зевахина С.Н.
МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ФУНКЦИЈАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ
ДАМУ

Аңдатпа: Мақалада математика сабақтарында функционалдық сауаттылықты қалыптастыру және дамыту ерекшеліктері, арнайы құрастырылған тапсырмалар жүйесі арқылы қалыптастыруға болатын математикалық құзыреттіліктер туралы, тәжірибеге бағытталған тапсырмалардың ерекшеліктері туралы айтылады. білімдерін өмірде қолдану үшін оқушылардың математикалық сауаттылығын дамытудың маңызды элементтері.

УДК 371

Коженовская М.Н.
КГУ «ОШ. им Ю.Н.Павлова»
Учитель начальных классов
город Караганда, Республика Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ
ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ, КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ
КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с применением активных методов обучения в начальной школе. Дается характеристика активных методов обучения, рассматриваются особенности внедрения активных методов обучения в теорию и практику образования, проанализированы особенности применения активных методов обучения в начальной школе.

Поли этничность, отсутствие элементарных навыков общения у учащихся приводит к множеству конфликтов не только в классе, но и в семье, обществе. Поэтому формирование коммуникативной компетенции несомненно актуально. Уроки русского языка, литературы, внеурочная деятельность по этим предметам, согласно, способствуют теоретическому изучению языка и формированию практических речевых навыков.

Чтобы быть успешным, современному ученику, нужно быть коммуникативно-активным, способным адаптироваться, эффективно взаимодействовать и управлять процессами общения.

Эффективность формирования коммуникативной культуры учащихся обеспечивается правильно организуемая система педагогических условий.

Педагогическими условиями формирования коммуникативной компетенции младших школьников являются:

✓ целенаправленная организация образовательного процесса, обеспечивающая позитивное эмоционально-смысловое включение младших школьников;

✓ отбор методов формирования с позиции обеспечения коммуникативной активности учащихся;

✓ отбор средств на основе учёта их функции в коммуникативной деятельности;

✓ отбор форм организации образовательного процесса на основе их дифференциации по формируемым компонентам коммуникативной компетенции младших школьников.

Из общения и саморегуляции вырастает способность ребенка регулировать свою деятельность. Из оценок окружающих, и в первую очередь оценок близкого взрослого, формируется представление о себе и своих возможностях, появляется самопринятие и самоуважение. Содержание и способы коммуникации обуславливают развитие способности ребенка к регуляции поведения и деятельности, познанию мира, определяют образ «Я» как систему представлений о себе, отношений к себе. Именно поэтому особое внимание в концепции развития универсальных учебных действий уделяется становлению коммуникативного компонента.

Коммуникация (от лат. - делать общим, соединять, связывать) – это смысловой аспект социального взаимодействия. Поскольку различные виды индивидуального действия, проведенные в прямых или косвенных отношениях с другими людьми, оно включает (наряду с физическим) коммуникативный аспект. Действия, сознательно ориентированные на их смысловое восприятие

другими людьми, иногда называют коммуникативными действиями. Различают процесс коммуникации и составляющие его акты. Основными функциями коммуникационного процесса являются достижение социального сообщества при сохранении индивидуальности каждого из его элементов.

Коммуникативная компетентность – одна из важнейших характеристик языковой личности. Коммуникативная компетентность проявляется в способности к речевому общению и умению слушать. Младший школьный возраст наиболее благоприятный для овладения коммуникативной компетентностью.

Формирование коммуникативной компетентности должно осуществляться в деятельностной форме, при которой усиливается практическая направленность обучения. Поэтому необходимо предусмотреть такую организацию учебного материала и учебного процесса, которая позволяет гибко вводить новые элементы содержания образования в учебный процесс и интегрировать элементы содержания образования и учебные курсы. Отсюда налицо необходимость использования инновационных технологий в преподавании.

Коммуникативные компетенции включают знание необходимых языков, способов взаимодействия с окружающими и удаленными людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе. Ученик должен уметь представить себя, написать письмо, анкету, заявление, задать вопрос, вести дискуссию и др. Для освоения данных компетенций в учебном процессе фиксируется необходимое и достаточное количество реальных объектов коммуникации и способов работы с ними для ученика каждой ступени обучения в рамках каждого изучаемого предмета или образовательной области.

В настоящее время перечень ключевых образовательных компетенций определяется на основе главных целей общего образования, структурного представления социального опыта и опыта личности, а так же основных видов деятельности ученика, позволяющих ему овладевать социальным опытом, получать навыки жизни и практической деятельности в современном обществе.

Младший школьный возраст является оптимальным периодом для формирования коммуникативных навыков, активного обучения, социального поведения, социальных навыков между детьми разного пола, обучения коммуникации, речевых навыков, способов различения социальных ситуаций:

1) с поступлением в школу обучающийся открывает для себя новое место в социальном пространстве человеческих отношений;

2) у младших школьников уже достаточно развиты рефлексивные способности;

3) школа предъявляет к обучающемуся новые требования в отношении речевого развития;

4) в младшем школьном возрасте происходит перестройка отношений ребенка с людьми;

5) осуществление учебной деятельности возможно только в том случае, если обучающийся приучается управлять своими психическими процессами и поведением в целом;

6) у детей младшего школьного возраста складываются предпосылки формирования важных социальных качеств;

7) обучающиеся в этом возрасте не утратили интереса к игре и, что самое важное, игру они используют как полигон для отработки учебных умений.

Следовательно, игру можно с успехом использовать для отработки коммуникативных умений и социального поведения.

Начало обучения в школе позволяет обучающемуся занять новую жизненную позицию и перейти к общественно значимой учебной деятельности. В то же время большинство детей младшего школьного возраста складываются предпосылки формирования важных социальных качеств, способствующих успешной социальной адаптации.

Формирование коммуникативных способностей младших школьников в период учебного процесса во многом определяет решение социальных проблем, которые сегодня являются очень важной задачей в работе учителя начальных классов.

Способность действовать самостоятельно формируется постепенно, на протяжении всего младшего школьного возраста. Новое поведение возникает сначала в ходе совместной деятельности со взрослыми, которые дают обучающемуся средства организации такого поведения, и только потом становится собственным индивидуальным способом действия ребенка.

Специфичность младшего школьного возраста в том, что цель деятельности уделяется обучающимся преимущественно со стороны взрослых. Учителя и родители определяют, что можно и что нельзя делать обучающемуся, каким правилам подчиняться и т. д.

Существенными условиями, позволяющими взрослому формировать у обучающегося способность самостоятельно управлять своим поведением являются:

- ☞ наличие обучающегося достаточно сильного и длительного действующего мотива поведения;
- ☞ введение ограничительных целей;
- ☞ расчленение усваиваемой сложной формы поведения на относительно самостоятельные и небольшие действия;
- ☞ наличие внешних средств, являющихся опорой при овладении поведением.

С самых первых дней в школе обучающийся включается в процесс межличностного взаимодействия с одноклассниками и учителем. Для младшего школьного возраста это взаимодействие имеет определенную динамику и закономерность развития.

В период адаптации к школе общение с одноклассниками, как правило, отстывает у первоклассников обилием новых школьных впечатлений на второй план. Общение между обучающимися осуществляется учителем.

Младший школьник – это человек, активно овладевающий навыками общения. В этот период происходит быстрое установление дружеских контактов. Приобретение навыков социального взаимодействия с группой сверстников и умение заводить друзей является одной из важных задач развития на этом возрастном этапе.

Для детей 5 – 7 лет друзья – это те, с кем обучающийся играет, кого видит чаще других. Выбор каждого определяется, прежде всего, внешними факторами: дети сидят за одним столом, проживают в одном доме. В этом возрасте обучающиеся больше обращают внимание на поведение, чем на свойства личности. Дружеские отношения непрочны и недолговечны, они легко возникают и довольно быстро могут оборваться.

Группа обучающихся, которые имеют неблагоприятное положение в системе личных отношений в классе, также обладает некоторыми сходными характеристиками: такие обучающиеся имеют трудности в общении со сверстниками, для них характерно вспыльчивость, капризность, грубость, высокомерие, жадность, многие из этих детей сумбурно и коряво общаются.

Первоклассники оценивают своих сверстников, прежде всего, за те качества, которые легко проявляются внешне, а также те, которые чаще всего обращают на себя внимание учителя.

К концу младшего школьного возраста критерии приемлемости несколько меняются. На первом месте также стоит общественная активность и по-прежнему красивая внешность. В этом возрасте для обучающихся значимость приобретают и определенные личностные качества: самостоятельность, уверенность в себе, честность. С возрастом у обучающихся повышаются полнота и адекватность осознания своего положения в группе сверстников.

1. Использование физминуток на уроках. Элементы здоровьесберегающих технологий, которые направлены на укрепление здоровья

обучающихся, помощь обучающимся на протяжении всего урока оставаться активными и бдительными, могут способствовать развитию речи обучающихся.

Например, ребятам очень нравится использование на уроках физминуток:

Звериная зарядка. Раз - присядка, Два - прыжок.

Это заячья зарядка.

А лисята как проснуться (кулачками потереть глаза) Любят долго потянуться (потянуться)

Обязательно зевнуть (зевнуть, прикрывая рот ладошкой) Ну и хвостиком вильнуть (движение бедрами в стороны) А волчата спинку выгнуть (прогнуться в спине вперед) И легонечко подпрыгнуть (легкий прыжок вверх)

Ну, а мишка косолапый (руки полусогнуты в локтях, ладошки соединены ниже пояса)

Широко расставив лапы (ноги на ширине плеч)

То одну, то обе вместе (переступание а ноги на ногу)

Долго топчется на месте (раскачивание туловища в стороны) А кому зарядки мало -

Начинает все сначала! (развести руки в стороны на уровне пояса ладонями вверх)

2. Работа в группах и мини – группах.

При работе в группах и малых группах обучающиеся делятся на группы.

«Спикер» группы становится обучающийся одновременно. Результаты каждой группы отображаются. Обучающиеся учатся:

- ✓ отстаивать своё мнение;
- ✓ представлять работу группы;
- ✓ дискутировать;
- ✓ слушать внимательно друг друга;
- ✓ умение задавать вопросы;
- ✓ выслушивать другого.

Обучающиеся повышают ответственность не только за свои успехи, но и за результаты общей работы, сформировали самооценку, оценку своих возможностей и способностей.

3. Игровые технологии.

Использование игровых технологий в процессе урока усиливает интерес учеников к обучению, развивает их речь. Например, игра с мячом очень хорошо развивает внимание обучающихся, быстроту мыслительной реакции. Позволяет не только оживить класс на уроке, но и закрепить полученные знания. В рамках темы «определение рода прилагательное» можно бросив мяч ученикам назвать существительное, ученик должен бросить мяч обратно, называя прилагательное. Эта игра позволяет работать над формированием коммуникативной компетенции, развивая язык обучающихся, обогащая их словарный запас, заставляя их быть внимательными друг к другу.

4. Применение элементов технологии уровневой дифференциации.

Использование на уроках литературного чтения элементов технологии дифференциации уровней В. Фирсова, позволяет создать комфортные условия

для обучающихся всех уровней квалификации. Так, например, на уроке развития речи на тему «Создание словесного портрета» весь класс делится на 3 группы, дифференцированные по уровням способности обучающихся:

«зрители» - ребята, которые получают наиболее легкую визуально - описательную задачу,

«критики» - ученики, получающие задание среднего уровня сложности с элементами анализа произведений искусства,

«мастера слов» - ученики с продвинутой работой творческого характера.

5. Использование элементы личностно – ориентированного развивающего обучения.

Для уроков русского языка и литературного чтения, самопознание представляет большой интерес в роли чтения, постановки произведений, ролевых диалогов, решения проблемных ситуаций, играющих роль этих ситуаций. Обучающиеся придумывают продолжение диалогов. Так, например, в рамках темы «культура общения», обучающиеся решили ситуацию, в которую попадает герой, и был напоминанием о правилах общения.

Элементы личностно – ориентированного развивающего обучения дают возможность не доносить до обучающихся материал в готовом виде, а подвести их к тому, чтобы они сами сделали маленькие открытия, сумели рассказать о них обучающимся, что тоже работает на формирование у учащихся коммуникативной компетенции.

6. Проектная деятельность.

Начиная с 1 класса, многие обучающиеся занимаются под руководством учителя проектной деятельностью. Разнообразная тематика проектов способствует расширению кругозора учащихся, развитию устной и письменной речи. Учащиеся выступают на школьных конференциях, представляя защиту своей работы.

7. Работа с родителями.

В наше время, когда книги для обучающихся и взрослых, к сожалению, почти заменили телевизор и компьютер, когда в речи обучающихся да и их родителей много мусора, грязи, грубости, мало чистоты, полноценной правильной речи, остро ощущается необходимость развивать и коммуникативную компетенцию родителей, прививать им любовь к правильной речи и желание передать эту любовь детям. Актуальнее всего решать данную проблему через систему внеклассной работы. Для этого на родительских собраниях в ход встречи включены цикл лекций на темы:

«Родители и дети: проблемы общения», «Как понимать своего ребёнка (обучение элементам активного слушания)», «Компьютерный сленг и мой ребёнок (моё отношение к нему)» и т.д.

Формирование у младших школьников коммуникативной компетенции можно вести по 2 направлениям:

- развитие речи;
- этикет общения.

Для развития речи обучающимся с 1 класса предлагается работа над

предложениями. Задания: «Расставь точки», «Вставь пропущенные слова», «Расскажи, о чем прочитали», «Из набора слов составить предложения по данной тематике», «Составление предложений по картинкам».

Работа по развитию речи осуществляется не только через уроки, но и внеклассные мероприятия (классные часы «Кто я и кто моя семья», «Эти незнакомые знакомые слова» и т.д.) и внеурочную деятельность.

Основная задача учителя на уроке помимо работы над грамотностью устной и письменной речи, над её правильностью сформировать у обучающихся способность свободно излагать свои мысли, полно, логично, не боясь показать их индивидуальность.

Коммуникативную компетенцию можно считать ведущей и ключевой, поскольку она является основой всех других компетенций.

Коммуникативную компетентность сегодня необходимо формировать и развивать в тесной связи с образовательными и информационными навыками. Развитие коммуникативных навыков в устной и письменной речи должно рассматриваться не просто как цель, но как средство успешности овладения любыми предметными знаниями и умениями.

Таким образом, требования к уровню формирования коммуникативной компетенции детей начальной школы включают в себя умение различать диалог и монолог, повествование, описание, рассуждения, виды повествования и знания, заниматься диалогом, использовать правила речевого этикета, использование невербального общения и выполнять работу творческого характера.

Активные методы обучения требуют от педагогов целеустремлённости, значительных усилий в подготовке и проведении занятий. Время, затрачиваемое на подготовку занятий по методике АМО, может значительно превышать время подготовки к занятиям по традиционным методикам. Использование АМО и технологии модерации позволяет обеспечить эффективную организацию и последовательное осуществление игрового образовательного процесса для достижения высокой заинтересованности и вовлечённости обучающихся, уверенности и мотивированности педагога, соответствия результатов деятельности образовательной организации ожиданиям и потребностям обучающихся, родителей и общества.

Таким образом, использование активных методов обучения позволяет обеспечить эффективную организацию учебного процесса, но и как в любой методике есть особенности. А применять ее или нет, это уже дело учителя и его творчества.

Список использованных источников:

1. Государственный общеобразовательный стандарт РК. Начальное, основное среднее, общее среднее образование.
2. Учебная программа «Литературное чтение» 2-4 классы.
3. В.Павленко. Литературное чтение. Хрестоматия. 2 класс. Алматы «Атамұра» 2002г
4. В.Павленко. Литературное чтение. 2 класс. Алматы «Атамұра» 2002г.
5. В.Павленко. Литературное чтение. 3 класс. Алматы «Атамұра» 2003г.
6. В.Павленко. Литература. 4 класс. Алматы «Атамұра» 2004 г.
7. С.Кузнецова. Литературное чтение. 2 класс. Алматыкітап 2009 г.

Коженовская М.Н.
БЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ
ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУ,
КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРАЛЫ
РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш мектепте оқытудың белсенді әдістерін қолдануға қатысты мәселелер қарастырылады. Оқытудың белсенді әдістеріне сипаттама беріліп, оқытудың белсенді әдістерін білім беру теориясы мен тәжірибесіне енгізу ерекшеліктері қарастырылып, бастауыш сыныпта оқытудың белсенді әдістерін қолдану ерекшеліктері талданды.

УДК 37

Колышкина С.В., Баку В.Т.
КГУ «Гимназия № 45», учитель начальных классов
город Караганда, Республика Казахстан

**ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ НАВЫКОВ БЕГЛОГО ЧТЕНИЯ В
МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ**

Аннотация: В данной статье раскрыты основные проблемы формирования эффективных навыков беглого и осознанного чтения в младшем школьном возрасте. Дана дефиниция понятия «техника чтения» как комплексного понятия. Изучено состояние рассматриваемой проблемы в психолого-педагогической литературе в историческом аспекте, проанализирована современная методическая литература по формированию данного навыка чтения младших школьников.

В условиях информатизации общества современному человеку приходится сталкиваться с большим объемом информации. Чтение является основным источником получения информации, которую человеку подвергает анализу и применяет в различных жизненных ситуациях.

Как показывает практика, за последние 70 лет время, затрачиваемое на обучение чтению и письму, значительно сократилось, при этом определенные функциональные возможности ребенка остались теми же.

Чтение играет главную роль в формировании личности учащегося. А начальная школа выступает как особый этап в жизни обучающегося, поскольку он связан с формированием у ребенка основ умения учиться и организации своей деятельности. И именно читательские умения и навыки обеспечивают младшему школьнику возможность приобретать новые знания, а впоследствии служат основой самостоятельности и самообразования на последующих этапах обучения.

Вполне очевидно, что существует прямая корреляция между скоростью чтения и успехами учащегося в процессе обучения. Иными словами, формирование навыка чтения в младших классах предполагает такой компонент, как техника чтения.

В настоящей статье я попыталась дать дефиницию понятия «техника чтения», изучить состояние рассматриваемой проблемы в психолого-педагогической литературе и проанализировать современную методическую литературу по формированию данного навыка чтения младших школьников.

Как показывает анализ изученных мною источников, большинство авторов рассматривают технику чтения как системное понятие, которое включает в себя комплекс критериев, таких как беглость чтения, правильность, осознанность, выразительность и др. На основе анализа психолого-педагогической литературы, которые характеризуют исследуемый навык чтения, мне представляется необходимым рассмотрение формирования техники чтения, особенно на начальных этапах обучения детей чтению, в контексте и в тесной связи прежде всего с такими критериями, как беглость и осознанность чтения. При этом, беглость чтения будет пониматься как посильная, необременительная для определенного возраста скорость чтения. Осознанность чтения будет предполагать умение читателя ясно и глубоко понимать содержание текста, которое складывается из понимания значений отдельных слов, смысла предложений и частей текста. По мнению Н.Н. Светловской, сознательным чтение бывает только тогда, когда читатель читает и понимает, что он здесь не понимает. Цель смыслового чтения – это максимально точное и полное понимание содержания текста, с учетом всех деталей и осмыслением извлеченной информации. Это внимательное вчитывание и проникновение в смысл прочитанного с помощью анализа. Когда обучающийся овладевает смысловым чтением, то это непосредственно влияет на развитие его устной речи, и, как следствие, на развитие более сложной ступени – речи письменной.

Делая экскурс в историю вопроса методики изучения чтения, можно отметить следующее. Проблемы развития навыков чтения занимались и философы, и педагоги. Среди них можно отметить философские концепции И. Канта, Н. Бердяева, философско-педагогические идеи Л. Толстого, В. Розонова, К.Д. Ушинского, И. Бунакова, В.А. Сухомлинского и др. Основной вклад в формирование осознанного чтения внес К.Д. Ушинский. Его методики направлены на формирование познавательного чтения и оказывают эстетическое воздействие на читателя. К.Д. Ушинский рекомендовал различный подход к чтению научно-популярных статей и к чтению художественных произведений, разработал принципы проведения бесед в зависимости от вида и характера произведений, считал наглядность основным принципом обучения родному языку. Созданная автором система получила название «Объяснительное чтение».

Нельзя не отметить роль и вклад в обучение чтению русского языковеда С.И. Абакумова. Большинство его идей актуальны и в настоящий период. Его идеи нашли свое отражение в следующем. Это идеи о необходимости «активного» чтения, творческого усвоения текста, о различном методическом подходе к чтению деловых и художественных текстов, идея о методах ведения беседы в форме «вопрос-ответ» и др.

В 80-е годы прошлого столетия были усовершенствованы программы по чтению, предназначенные для обучения в трехлетней школе и, несколько позже,

для обучения в четырехлетней школе. Авторы программ и новых книг для чтения В.Г. Горецкий, Л.Ф. Климанова, Л.К. Пискунова, Л.С. Геллерштейн провели тщательный отбор произведений, учитывая их познавательную ценность, художественное совершенство, воспитательное значение, соответствие возрастным особенностям младших школьников.

Среди современных работ можно отметить исследования профессора Н.Н. Светловской, и в частности ее работы, посвященные разработке методики продуктивного чтения.

Анализ современной методической литературы показывает, что специалистами большое внимание уделяется проблеме взаимообусловленности формирования навыков чтения и формирования умений работать с текстом. Неоднократно высказывается мысль о том, что на уроках чтения работу над произведением необходимо организовать так, чтобы анализ содержания текста одновременно был направлен и на совершенствование навыка чтения. Иными словами, задания, предлагаемые учащимся, нацеливали на осознанное чтение. В частности, эти идеи предлагаются В.Г. Горецким, М.И. Омороковой и др. Л.Ф. Климанова в своем диссертационном исследовании показывает, что для формирования полноценного навыка чтения и в достаточно короткие сроки положительное влияние оказывает систематическое выполнение упражнений в чтении, в том числе последовательное обучение чтению про себя.

В современной методике задачи воспитания и образования рассматриваются в единстве, где средствами воспитания являются тематика произведений для чтения, их идейное содержание и художественное воплощение этого содержания.

А.К. Аксенова в своих работах отмечает необходимость и важность такого фактора, как личностно-значимый характер обучения. Такой характер обучения более уместен с точки зрения коммуникативной направленности процесса обучения и характеризуется постановкой предположений, выдвижением проблемы, обсуждением событий, поступков героев литературных произведений в связи с жизненным опытом ребенка.

Немаловажное значение в процессе обучения чтению должно придаваться и самой учебной литературе: учебникам и учебным пособиям, которыми пользуются и учитель, и учащиеся. Учебная литература должна выступать как инструмент процесса обучения и обладать определенными качествами и характеристиками, которые призваны помочь учащимся максимально полно усвоить содержание языкового образования.

Профессор И.Т. Федоренко, для формирования навыка беглого чтения рекомендует чтение в быстром темпе и чтение с убыстрением. По его мнению, это способствует выработке навыка антиципации и позволяет не допускать регрессии.

В целом, в процессе работы с текстом книг для чтения используются разнообразные виды деятельности учителя и учащихся. Значительную часть урока должны составлять упражнения с модификацией заданий учителем

(чтение по цепочке, абзацами, по эстафете, выборочное чтение и др.). При этом важна многократность упражнений в самом чтении.

Таким образом, изучение мною рассматриваемой проблемы позволило сформулировать следующие выводы. Техника чтения – это многокомпонентное, комплексное и системное понятие, включающее в себя такие критерии, как беглость, осознанность, правильность и выразительность чтения. Следовательно, развивая этот читательский навык у младших школьников, мы должны развивать все стороны этого навыка, при этом приоритетными на начальном этапе обучения чтению являются такие критерии, как беглость и осознанность чтения.

К настоящему времени по исследуемой проблеме накоплен и разработан достаточно обширный теоретический и методический материал. Результаты анализа методических разработок выявил, что большое внимание в процессе обучения детей чтению уделяется вопросу взаимообусловленности формирования навыков чтения и формирования умений работать с текстом.

Список использованных источников

1. Светловская Н.Н. Самостоятельное чтение школьников. Теоретико-экспериментальное исследование. – М.: Педагогика, 2010
2. Ушинский К.Д. Собрание сочинений – К.Д. Ушинский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950
3. Федоренко И.Т. Подготовка учащихся к усвоению знаний. – Киев, 1980
4. Зайцев В.Н. Резервы обучения чтению. – В.Н. Зайцев – М., Просвещение, 1991
5. Бунеева Е.В., Чиндилова О.В. Технология формирования правильной читательской деятельности. – М.: Просвещение, 2007
6. Левин В.А. Когда маленький школьник становится большим читателем. – М., 2010

Колышкина С. В., Бақу В. Т.

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДА ТИІМДІ ОҚУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа: Бұл мақалада бастауыш мектеп жасында еркін және саналы оқудың тиімді дағдыларын қалыптастырудың негізгі мәселелері ашылады. Кешенді ұғым ретінде "Оқу техникасы" ұғымының анықтамасы берілген. Қарастырылып отырған мәселенің жағдайы психологиялық-педагогикалық әдебиетте тарихи аспектіде зерттелді, кіші мектеп оқушыларының осы оқу дағдысын қалыптастыру бойынша заманауи әдістемелік әдебиеттер талданды.

Кудайбергенов Г. К.
Студент Академии «Bolashaq»
город Караганда, Республика Казахстан
gulsimay.business@gmail.com

Научный руководитель ст преподаватель Айтжан Д.К.

АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ МЕЖЪЯЗЫКОВОГО КАЗАХСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация: Данная статья посвящена анализу интерлингвальных ошибок, возникающих у казахских студентов при изучении английского языка, выявлению основных причин этих ошибок и разработке методических подходов, направленных на минимизацию влияния первого языка на процесс обучения второму.

В современном мультикультурном и глобализированном мире знание иностранных языков становится не просто ценным активом, но и необходимым условием для профессионального и личного развития. В контексте этой мировой тенденции изучение английского языка приобретает особое значение, особенно для студентов, владеющих языком с существенно отличающейся лингвистической базой, каким является казахский язык.

Выбор данной темы обусловлен стремлением глубже понять, как именно казахский языковой и культурный фон влияет на процесс изучения английского языка. Взаимодействие языков в сознании билингвов долгое время привлекало внимание лингвистов и педагогов, и этот интерес усиливается в свете увеличения числа людей, изучающих английский как второй язык на фоне родного казахского.

Целью данной статьи является анализ интерлингвальных ошибок, которые студенты-казахи могут совершать при изучении английского языка, выявление причин их возникновения и разработка методических рекомендаций, способствующих снижению отрицательного влияния первого языка на процесс изучения второго. Это исследование призвано способствовать улучшению методик преподавания английского языка в контексте казахского языкового окружения, что, в свою очередь, должно повысить эффективность языкового образования и облегчить путь студентов к билингвизму.

В процессе изучения английского языка студентами, для которых казахский язык является родным, часто возникают уникальные языковые явления, вызванные влиянием первого языка на второй. Эти явления, известные как интерлингвальные ошибки, представляют собой особый интерес для лингвистики и методики обучения языкам. Анализ этих ошибок и понимание их природы является ключевым для разработки эффективных образовательных стратегий и программ.

Выбор данной темы для нашего исследования обусловлен необходимостью адаптации методик преподавания английского языка к специфике казахскоязычной аудитории. Такая адаптация позволит более точно учитывать особенности казахского языка и культуры, что в свою очередь, должно улучшить понимание и усвоение английского языка студентами.

Изучение интерлингвальных аспектов также имеет важное практическое значение, так как позволяет преподавателям иностранных языков более эффективно идентифицировать и корректировать ошибки, возникающие у студентов в результате взаимодействия двух языковых систем. Таким образом, данное исследование направлено на улучшение качества обучения и повышение языковой компетенции студентов, что способствует их академическому успеху и личностному развитию.

Вторичное языковое приобретение, или обучение второму языку, является сложным процессом, включающим в себя множество когнитивных и социолингвистических аспектов. Этот процесс значительно отличается от приобретения первого языка, поскольку обучающиеся уже обладают развитыми языковыми и когнитивными навыками на своем родном языке, которые они могут переносить на изучение нового языка.

Одним из ключевых понятий в теории вторичного языкового приобретения является гипотеза о межъязыковой интерференции, предложенная Вайнрайхом. Согласно этой гипотезе, различия и сходства между языками могут влиять на процесс обучения, вызывая явления переноса и интерференции, которые могут как облегчать, так и затруднять изучение второго языка.

Другой важной концепцией является идея о развитии интерлингвы, введенная Селингером, который утверждает, что в процессе изучения второго языка, обучающиеся формируют промежуточную языковую систему, которая не полностью соответствует ни первому, ни второму языку. Интерлингва отражает уникальный этап в языковом развитии, характеризующийся использованием перенесенных элементов, упрощений, гиперкоррекций и творческого использования языка.

Теория двуязычия также вносит важный вклад в понимание процесса вторичного языкового приобретения. Исследования в этой области показывают, что двуязычие не просто сумма двух языковых систем, а сложное взаимодействие, которое может стимулировать когнитивное развитие и метаязыковую осведомленность.

Понимание этих теорий и концепций необходимо для анализа процесса изучения английского языка казахскими студентами и разработки методических подходов, которые учитывают специфику их языкового и культурного фона. Осознание механизмов вторичного языкового приобретения и двуязычия позволяет более эффективно адресовать интерлингвальные ошибки и способствовать более успешному освоению английского языка.

Изучение лингвистических характеристик казахского и английского языков является фундаментальным для понимания интерлингвальных аспектов их изучения. Казахский язык, принадлежащий к тюркским языкам, и английский,

относящийся к германской группе индоевропейской языковой семьи, имеют существенные различия в фонетической системе, грамматике и лексике.

Фонетические различия между казахским и английским языками значительны, начиная от количества звуков до особенностей их произношения. Например, в казахском языке присутствуют звуки, отсутствующие в английском, что может вызывать трудности при обучении произношению.

Грамматические различия включают в себя порядок слов в предложении, использование времен и аспектов глаголов, а также системы склонения и спряжения. Казахский язык имеет агглютинативную структуру, что означает выражение грамматических отношений через прибавление аффиксов к корню слова, в то время как английский использует более фиксированный порядок слов и дополнительные вспомогательные слова для выражения времени, наклонения и других грамматических категорий.

Лексические различия обусловлены историческим развитием, культурой и традициями народов, говорящих на этих языках. Большое количество заимствований в английском языке и уникальная лексика казахского, отражающая специфику жизни и культуры казахского народа, могут создавать как трудности, так и возможности для обучения.

Понимание этих различий позволяет лучше организовать процесс обучения, адаптируя методики и учебные материалы для минимизации языкового переноса и интерференции. Анализ лингвистических характеристик обоих языков дает возможность выявить конкретные области, в которых студенты могут сталкиваться с наибольшими трудностями, и разработать целенаправленные упражнения и задания для устранения этих трудностей.

Различия между казахским и английским языками, описанные в теоретической части, служат фундаментом для анализа причин возникновения интерлингвальных ошибок у студентов. Этот анализ включает в себя изучение влияния лингвистических, когнитивных и социокультурных факторов на процесс обучения второму языку.

Лингвистические факторы включают в себя структурные различия между языками, такие как различия в грамматическом строе, фонетические особенности и лексический состав. Например, агглютинативная природа казахского языка и аналитический характер английского языка могут приводить к ошибкам в построении предложений или использовании времен глаголов.

Когнитивные факторы связаны с особенностями восприятия и обработки информации обучающимися. Это может включать тенденцию к переносу правил и шаблонов из первого языка во второй, что приводит к формированию интерлингвальных ошибок. Кроме того, ограниченная языковая осведомленность и недостаточное развитие метаязыковых навыков также могут способствовать возникновению ошибок.

Социокультурные факторы отражают влияние культурного контекста и языкового окружения на процесс изучения языка. Например, отсутствие языковой практики в естественной языковой среде или ограниченный доступ к носителям языка может ограничивать возможности для практического

применения изучаемого материала, что затрудняет формирование правильных языковых моделей.

В ходе аналитической работы были проведены наблюдения и анализ языковых материалов, собранных среди студентов-казахов, изучающих английский язык. Это позволило выделить конкретные типы ошибок, связанные с каждой из вышеупомянутых категорий факторов, и предложить объяснения, основанные на теоретических знаниях о языковых различиях и процессе языкового приобретения.

Основываясь на анализе интерлингвальных ошибок и выявленных причинах их возникновения, был разработан комплекс методических рекомендаций для преподавателей английского языка, работающих с казахскоязычными студентами. Эти рекомендации направлены на минимизацию влияния лингвистических, когнитивных и социокультурных факторов, способствующих возникновению ошибок, и включают следующие аспекты:

1. Усиление фокуса на различиях между казахским и английским языками. Преподавателям рекомендуется проводить сравнительный анализ языковых структур в начале курса, чтобы осветить ключевые различия и потенциальные сложности, с которыми могут столкнуться студенты.

2. Применение визуальных и контекстуализированных учебных материалов. Для облегчения понимания и запоминания новой лексики и грамматических структур рекомендуется использовать мультимедийные ресурсы, включающие в себя видео, изображения и реальные языковые ситуации.

3. Организация практических заданий на развитие метаязыковых навыков. Разработка заданий, направленных на развитие способности анализировать языковые явления и осознанно относиться к процессу обучения, может способствовать уменьшению интерлингвальных ошибок.

4. Включение упражнений на развитие фонетических навыков. Учитывая значительные фонетические различия между казахским и английским языками, важно систематически работать над произношением, включая специальные упражнения и языковые игры.

5. Использование дифференцированного подхода к обучению. Учет индивидуальных особенностей студентов позволяет адаптировать учебный процесс под их специфические потребности, уровень языковой подготовки и стиль обучения.

Применение этих методических рекомендаций должно способствовать более эффективному и целенаправленному процессу обучения, снижая вероятность возникновения интерлингвальных ошибок и улучшая языковую компетенцию студентов.

Предложения по адаптации учебных программ с учетом интерлингвальных аспектов

Для улучшения процесса обучения английскому языку среди казахскоязычных студентов необходимо адаптировать учебные программы, включая в них элементы, направленные на преодоление языковых и культурных барьеров. Адаптация программ должна базироваться на понимании специфики

языкового переноса и интерлингвальных ошибок, выявленных в ходе исследования. В этом контексте предлагаются следующие направления адаптации:

1. Интеграция культурного контента. Включение в учебный процесс материалов, отражающих культурные особенности как казахского, так и англоязычных обществ, способствует развитию кросс-культурной компетенции и помогает студентам лучше понимать контекст использования языковых структур.

2. Разработка специализированных учебных модулей. Создание модулей, нацеленных на преодоление конкретных трудностей в изучении английского языка, например, модулей, посвященных английской грамматике с учетом специфики казахского языкового влияния, фонетических тренингов, а также модулей, развивающих словарный запас в определенных тематических областях.

3. Применение активных и интерактивных методов обучения. Использование групповых проектов, ролевых игр, дебатов и других интерактивных форм работы способствует глубокому погружению в языковую среду, позволяя студентам активно использовать изучаемый материал в реальных коммуникативных ситуациях.

4. Организация языковых иммерсионных программ. Программы погружения, предполагающие интенсивное изучение английского языка в среде его естественного использования, могут значительно ускорить процесс языкового освоения и снизить количество интерлингвальных ошибок благодаря непрерывной практике и естественному взаимодействию с носителями языка.

5. Внедрение технологий в обучение. Использование онлайн-платформ, мобильных приложений для изучения языков и других цифровых ресурсов может обогатить учебный процесс, предоставляя студентам доступ к широкому спектру материалов и инструментов для самостоятельного изучения и практики.

Принятие этих предложений позволит создать более гибкую и адаптивную учебную программу, способствующую более глубокому и осмысленному изучению английского языка, с учетом уникальных языковых и культурных характеристик казахскоязычных студентов.

Исходя из выявленных в ходе исследования типов интерлингвальных ошибок, был разработан ряд упражнений и активностей, нацеленных на улучшение понимания и использования английского языка без ненужного переноса структур из казахского языка. Эти практические задания включают в себя:

1. Контрастные анализы. Упражнения, требующие сравнения грамматических структур, фонетических особенностей и лексических элементов обоих языков, помогают студентам осознать различия и сходства, что способствует лучшему разграничению языков в процессе обучения.

2. Перевод с рефлексией. Задания на перевод с последующим обсуждением возникших трудностей и ошибок позволяют студентам глубже понять специфику использования языковых единиц в разных контекстах и научиться избегать автоматического переноса неподходящих структур.

3. Ролевые игры и симуляции. Имитация реальных жизненных ситуаций, где требуется активное использование английского языка, способствует погружению в языковую среду и развивает способность к спонтанному общению без опоры на родной язык.

4. Задания на осознание фонетики. Специальные упражнения на выработку правильного произношения, ударения и интонации в английском языке, включая использование аудио и видеоматериалов с носителями языка, помогают преодолевать фонетические трудности, связанные с языковым переносом.

5. Проектные задания. Разработка и реализация проектов на английском языке, связанных с интересами и специализацией студентов, стимулирует активное использование языка в специфических контекстах и способствует глубокому освоению языкового материала.

Применение этих упражнений и активностей в учебном процессе позволит студентам активнее работать над преодолением языкового переноса, содействуя развитию их английского языка на более высоком уровне компетенции и вовлеченности.

Выводом исследования интерлингвальных аспектов и ошибок, возникающих при изучении английского языка казахоязычными студентами, позволило выявить ключевые факторы, влияющие на процесс обучения. Было установлено, что структурные различия между казахским и английским языками, а также специфические когнитивные и социокультурные факторы, связанные с первым языком обучающихся, оказывают значительное воздействие на возникновение интерлингвальных ошибок. Эти находки подчеркивают необходимость адаптации методик преподавания и разработки специализированных учебных программ и материалов, которые учитывают лингвистические и культурные особенности студентов.

Анализ интерлингвальных ошибок и их причин показал, что успешное преодоление языкового барьера требует комплексного подхода, включающего в себя не только грамматические и лексические аспекты обучения, но и развитие фонетических навыков, а также укрепление метаязыковой осведомленности и кросс-культурной компетенции. Предложенные в практической части методические рекомендации и упражнения направлены на реализацию данного подхода, предлагая конкретные инструменты для улучшения качества обучения и повышения языковой компетенции студентов.

В заключение, данное исследование вносит важный вклад в область методики преподавания иностранных языков, предоставляя ценные сведения о специфике изучения английского языка казахоязычными студентами и предлагая эффективные стратегии для минимизации интерлингвальных ошибок. Результаты исследования могут быть использованы преподавателями при разработке учебных программ и курсов, а также служить основой для дальнейших научных работ в данной области.

Список использованных источников

1. Вайнрайх, У. Языки в контакте. 1953 Гаага: Мутон.
2. Селингер, Л.. Межъязыковой. Информация о продукте Международной обзор прикладной лингвистики в преподавании иностранных языков. 1972

Құдайбергенов Г. К.

ТІЛАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДАҒЫ АСПЕКТІЛЕР

Аннотация: Бұл мақала ағылшын тілін үйрену кезінде қазақ студенттерінде туындайтын тіларалық қателіктерді талдауға, осы қателіктердің негізгі себептерін анықтауға және бірінші тілдің екіншісін оқыту процесіне әсерін азайтуға бағытталған әдістемелік тәсілдерді әзірлеуге арналған.

ӘОК 37

Нығыматуллина Д.М.

№1 ЖОББ мектеп, ағылшын тілі мұғалімі
Орал қаласы, Қазақстан Республикасы

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

Аңдатпа: Ұсынылып отырған мақалада алынған тәсілдерді ағылшын сабағында тиімді қолданысқа, баланың танымдық белсенділігін арттыруға, ауызекі сөйлеуіне, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал етеді, оқушылар оқудың қызықты жеңіл өтетіндігін, ұжымда бірлесіп жұмыс жасауға үйрететіндігін, білімнің тереңдігі, әрі тиянақтылығы артатындығын баяндайды.

Жалпы орта білім беретін мектептерінің бейімделген оқу бағдарламасы мақсаттарының бірі — түрлі әлеуметтік топтармен тиімді тіл табысуға қабілетті азаматтарды тәрбиелеу. Осы мақсатқа жетуге қажетті дағдыларды дамыту үшін ынталандырушы және қолдаушы ортаны құру керек. Коммуникацияның түрлі формаларын қолдану құнды болып саналатын мұндай ортада оқушылар өз пікірін еркін білдіре алады.

Білім беру бағдарламасы аясында оқушылар әртүрлі медиа құралдарын қолдану арқылы сыныптастарымен, мұғалімдермен және көпшілікпен ауызша және жазбаша қарым-қатынасқа түсуі және ағылшын тілін сауатты пайдалануы ынталандырылады.

Ағылшын тілі пәні бойынша айтылым және тыңдалым дағдыларын дамытуға арналған тапсырма үлгілері:

- белгіленген уақыт ішінде күнделікті тақырыптар мен таңдау тақырыптары төңірегінде тұрмыстық және академиялық тілде еркін сөйлесу;
- ауызша тілдесімді түсіне білу және оны қысқаша мазмұндай білу, оны жалғастыра білу;
- ақпараттардағы негізгі байланысты анықтай білу және оны жүйелі баяндай білу;

➤ әр түрлі мәтіндердің стильдері мен ерекшеліктерін түсіне білу және бағалай білу;

➤ бұқаралық ақпарат құралдарының тілін түсіну.

➤ оқылым дағдыларын дамытуға арналған тапсырма үлгілері:

➤ әртүрлі оқылым материалдарын меңгеру, яғни газет-журналдар, мәтіндер, пікірталас туғызатын және белгілі бір мәселе қозғалған хаттар т.б. жұмыс істеу;

➤ Көз жүгіртіп оқу, жалпы мазмұнын түсіну және нақты ақпаратты табу үшін оқу, ақпараттарды алу үшін оқу, шығармаларды оқу, автор көзқарасын табу үшін оқу.

➤ Ағылшын пәні бойынша жазылым дағдыларын дамытуға ықпал ететін тапсырма үлгілері:

➤ Сөздер мен фразаларды кең көлемде қолдана отырып, өз ойлары мен ақпараттарды ағылшын тілінде сауатты жазу.

Білім беру мазмұнын жаңарту білім берудің қазіргі заманғы үрдістерін және қазақстандық білім берудің үздік практикасын кіріктіруге бағытталған. Білім беру мазмұнын жаңарту шеңберінде оқу бағдарламаларын әзірлеу кезінде қазақстандық педагог-практиктердің және ғалымдардың ұсыныстары ескеріліп жасалды.

Оқытудың мақсаты — келесі негізгі кең ауқымды дағдыларға:

- білімдерді функционалдық және шығармашылық қолдану;
- сыни ойлау;
- зерттеу жұмыстарын жүргізу;
- ақпараттық-коммуникативтік дағдыларды пайдалану;
- әр түрлі коммуникация тәсілдерін пайдалану;
- топта және жеке жұмыс істеу ептілігі;
- проблемаларды шешу және шешімдер қабылдауға ие оқушы тұлғасының үйлесімді қалыптасуы мен дамуы үшін қолайлы білім беру кеңістігін құру.

Педагогикалық әдіс-тәсілдер

- құндылықты-бағдарланған;
- әрекетті;
- тұлғалық-бағдарланған;
- кіріктірілмелі;
- коммуникативті.

Әдіс-тәсілдер пән бойынша оқу бағдарламаларының құрылымы мен мазмұнын құрудағы негізгі бағдарлар болып табылады.

Шетел тілі сабағында ойын, сұрақ-жауап, өлең сөздерін толықтыру, суретке қарап мәтін құру, карточкаларды қолдану арқылы ауызша сөйлеу дағдысын қалыптастыруға болады.

Оқушылар пәнді оқу кезінде АКТ қолдану дағдыларын дамытады. Ақпаратты іздеу және өңдеу барысында ұжымда идеялармен алмасады, өз жұмыстарын бағалайды және жетілдіреді, түрлі жабдықтар пен қосымшалардың кең ауқымын пайдаланады. АКТ оқушы білімінің, оларды тиімді қолдану бойынша дағдыларының дамуына жәрдемдеседі.

Оқу бағдарламаларында оқу мақсаттарының жүйесі түрінде берілген күтілетін нәтижелер тұжырымдалған. Күнделікті білім беру үдерісі оқу мақсаттарына жетуге және оқушыларда алынған білім мен дағдыларды кез келген оқу және өмір жағдайында шығармашылық пайдалануға дайындығын қалыптастыруға бағдарланған.

Мұғалімдер оқу үдерісі барысында «оқушы» ретінде, ал оқушылар мұғалімнің тиімді рөлін модельдеуге ат салысады. Сондықтан мұғалімдер оқытудың дәстүрлі әдістерінің мақсаттылығы туралы естен шығармауы керек және оқушының бірлескен жұмысын делдал ретінде ұйымдастыру арқылы көрсету үшін белгілі бір уақыт беруі керек. Мұғалімдер мен оқушылар үшін бұл жаңа рөл болуы мүмкін, бірақ бірлескен жұмыстың маңыздылығын мойындай отырып, ол оқушылардың оқу үдерісіндегі әдіс-тәсілдер туралы түсініктерінің дамуына ықпал етеді. Соның дәлелі ретінде оқу үдерісінде және оқу материалдарында қазақ тілінде оқытатын мектептердегі қазақ тілін меңгерудің бірнеше тәсілдері зерделенеді.

Жалпы орта білім беретін мектептер «қалай білім алу керектігін үйренетін», дербес, ынталы, қызығушылығы жоғары, сенімді, жауапты, ой-өрісі дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған қағиданы ұстанады.

Мұғалімдер оқушылардың бойында бұл қасиеттерді қалыптастырып дамытуда оқытудың түрлі стратегияларын қолданады. Атап айтқанда:

- оқушылардың жеке пікірін тыңдай білу, олардың бұған дейін алған білімдері мен қалыптасқан түсініктерін жетілдіру мақсатында түрлі қолдау амалдарын пайдалану;
- оқушылардың білімін ынталандыра отырып дамыту мақсатында мұқият іріктелген тапсырмалар мен тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану;
- оқушыға түсінікті болатындай етіп мәселені қарапайым жолмен шешу үлгісін көрсету;
- оқушыға бағалау критерийлерін ұсына отырып, білім алуына қолдау жасау;
- белсенді оқыту амалдарын пайдалана отырып, оқушыларды зерттеу жұмыстарына тарту;
- оқушылардың сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту;
- оқушылардың жеке, топтық және тұтас сыныптық жұмыс түрлерін ұйымдастыру.

Ағылшын тілі пәнінде қолданылатын педагогикалық әдіс – тәсілдер:

- оқушының жеке, өзіндік мүмкіндіктерін ескере отырып, жіберген қателерінің себебін анықтап, түзету арқылы білімін жетілдіру;
- оқушыларға дебат тақырыбын таңдап зерттеуге және «жақтаушы», «даттаушы» топтарын құруға, аргументтерді ұсына білуге, өз ойын еркін жеткізуге, ортақ мәмілеге келуге, шығармашылық жұмыспен айналысуға мүмкіндік беру;
- тапсырмалар (белсенді іс-әрекеттер) арқылы оқу материалын өмірмен айланыстыра отырып, оқушыларды білімді өз бетімен меңгеруге талпындыру.

Оқу үдерісінде мұғалім емес оқушы неғұрлым белсенді болғанына назар аударылады, мұғалім оқу материалын дайын күйінде бермейді, ашық сұрақ қою, назарын шоғырландырып оқу, шолу жасау, тәжірибе және зерттеу жасауға бағыттайды:

➤ оқылым және жазылымға негізделген сабақтарды құрылымды етіп құру сын тұрғысынан ойлауға мүмкіндік береді, яғни ол қызығушылығын ояту, мағынаны ажырату және рефлексия кезеңдерінен тұрады. Әр кезеңде белгілі бір оқыту мақсатын қоя отырып, мұғалім оқушыларға мақсатқа жетуге, мәселені анықтауға, жауаптарды іздеуге, мәселені талқылауға, қорытынды жасай отырып, өз ойын білдіруге және ашық қоғамның азаматы болуға үйретеді;

➤ оқушылардың интелектісін дамыту мақсатында интерактивті оқыту амалдарын қолдану – ақпараттың мұғалімнен оқушыға, оқушыдан мұғалімге ауысып отыруына мүмкіндік береді. Белсенді оқытуда оқушылар өз пікірін айта білуді және өзгенің пікіріне құрметпен қарауды үйренеді;

➤ бірлесіп оқыту технологиясы жаңа идеяларды ұсынуға және жаңа мүмкіндіктерді қолданып көруге бағыттап отырады. Бірлесіп оқытуда оқушының жеке көзқарасы мен өзгенің пікірімен санаса білу мәдениеті қалыптасады. Бірлесіп жұмыс істеудегі мақсат – күрделі тапсырмаларды орындауда, топтық жұмыстарда, мәмілеге келуде, өзін-өзі басқара білуде қажет болатын дағдыларды қалыптастыру.

Бүгінгі таңда білім беру әлеуметтік құрылымның маңызды элементтерінің біріне айналуға. Дүниежүзінде білімнің әлеуметтік рөлі артып, адамның болашағы оның алған білімінің сапасының көлеміне, ойлау деңгейіне байланысты болады.

Осы тұрғыдан бүгінгі күні жаңа технологияның тиімді әдіс-тәсілдерін жас ұрпақтың бойына сіңіре отырып тәрбие беру мұғалімнің басты міндеті. Қазіргі кезде республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Сондықтан әрбір педагог сапалы білім беру үшін сабақты үнемі қалыптасқан формада өткізуден көрі оқытудың жаңа технологиясын, жаңа әдіс-тәсілдерін және дәстүрлі емес сабақ түрлерін өткізу тиімді. Бұл бағытта білім берудің әртүрлілігі, нұсқадағы мазмұны, құрылымы ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан оқыту үрдісіндегі жаңа әдіс-тәсілдер оқу мазмұны мен оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай таңдап алудың маңызы зор. Қазіргі таңда оқытудың озық технологияларын меңгер мейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Сабақта қолданылған жаңа технологиялардың өзі әрбір мұғалімнің шеберлігіне байланысты әрқалай жүзеге асырылуы мүмкін.

Қай елде болсын, балаға білім беру ісі елеулі орын алып, онымен шұғылданатын мамандарды ізденіске итермелеп отырған. Себебі: еліміздің мәртебесінің биік болуы қоғам мүшелерінің келешек ел қожасы- жас ұрпақтың белсенділігі мен іскерлігіне тікелей байланысты болмақ.. Қазіргі таңда еліміздің келешегін, нағыз өз елін сүйетін, әдет-ғұрпын, салт-санасын қастерлейтін ұрпақты тәрбиелеу- біздің басты парызымыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Кішібаева Д.Ж. Жаңа педагогикалық технологиялар. Оқу құралы. Түркістан қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ, 2010.
2. Қуанбаева Б. Оқытудың педагогикалық жүйесін технологиялық негізде жетілдірудің дидактикалық шарттары: дисс. Пед. ғыл. канд. – Алматы, 2005. – 137 бет.
3. Манабаева А.Ш., Абылайхан С.М., Алышынбаева Ж.Е. Қазіргі білім беру технологиялары Оқу-әдістемелік құралы. Қарағанды, Санат баспасы, 2007, 80б.

Нығыматуллина Д. М.

РАЗВИТИЕ УСТНЫХ ГОВОРНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Методы, представленные в предлагаемой статье, будут эффективно использоваться на уроках английского языка, способствовать повышению познавательной активности ребенка, устной речи, творческих способностей, учащиеся узнают, что учеба будет интересной и легкой, их будут обучать. работать вместе в команде, и глубина и точность знаний возрастут.

ӘОЖ 37

Тулеуова Л.Н.

Қарағанды облысы білім басқарамасының
«№10 арнайы мектеп-интернаты» КММ,
директордың оқу ісі жөніндегі орынбасар және мұғалім дефектолог,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

МЕКТЕПТЕГІ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ДЕФЕКТОЛОГТЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа: Мақалада инклюзивті білім беруді жүзеге асыру аясында ерекше білімді қажет ететін балалардың әлеуметтік дамуы қарастырылған. Ерекше білімді қажет ететін баланың жеке басын әлеуметтендіру процесі мұндай балаларды қоғамға біріктірген жағдайда тиімді болады, олар қоғамда өмір сүруге қажетті белгілі бір құндылықтар мен жалпы қабылданған мінез-құлық нормаларын игере алады. әлеуметтік тәжірибені бала қарым-қатынаста алады және оған тікелей қоршаған орта беретін әртүрлі әлеуметтік қатынастарға байланысты.

Халқымыздың мындай керемет сөзі бар «Не берсең де балаға бер, бала үшін жаса» — деген өскелең жас ұрпақ біздің болашағамыз. Бұл жас ұрпақтың ішінде қарапайым балалар да, ерекше оқытуды қажет ететін балалар да бар. Ендеше бұл балаларды бөліп жармай, бәріне бір көзқараспен қарап, олардың болашағына жол ашуға көмектесуіміз керек. Әр бір істің бір қайыры бар демекші бұны жеңіл деп те айта алмаймын. Бірақ бір сәт болсын ерекше қажеттілігі бар балалардың орнында болып көрейікші, өте ауыр және тіпті елестетуде қорқынышты болса, оларға бізденде бекер ауыр. Сондықтан, ерекше қажеттілігі бар балаларға жәрдемдесіп қол ұшын созып біздің аянбай еңбектенуіміз керек. Сәлде болсын

біз шын ниетпен үйреткен дүниеміздің бір бұрышы, көмектесіп нәтиже шығарып жатырса бізге солда жетіп артылады.

Қазіргі уақытта ерекше оқытуды қажет ететін балалармен жұмыс жасау біз үшін өзекті мәселе инклюзивтік білім беру болып табылады. Инклюзивтік білім ерекше оқытуды қажет ететін балаға өзінің құқықтарын іске асыруға мүмкіндік бере отырып өмірге деген дұрыс көзқарасын артады. Инклюзивті білім беру системасының өзі инклюзивтік қоғамның дамуының тиімді механизмі болып табылады. Инклюзивті білім беру системасын дамыта отырып, біз инклюзивті білім беру арқылы әрбір адам үшін қоғамды дамытуға үлес қоса отырып, жол ашамыз деген ойдамын. Инклюзивті білім ерекше балаларға балабақша, мектеп, институт, мектепке дейінгі және мектеп өміріне толық көлемде қатысуына мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру ерекше оқытуды қажет ететін балаларды қарапайым адамдармен тең қарым қатынаста болуға, тең құқылыққа жетілдіруге ие..

Инклюзивті білім беру жүйесінің мақсаты:

- Толық білім алуды ұйымдастыру
- Қоршаған ортаға бейімдеу
- Дені сау балалармен тең ұстау
- Өз-өзіне сенімін арттыру және т.б.

Оның жүзеге асу жолдары:

- Инклюзивті және коррекциялық сыныптар
- Техникалық құралдар мен жабдықтар
- Педагогикалық-психологиялық консилиум
- Дефектолог жұмысы (сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика және логопедия)
- Оқушылардың аңғарымпаздығына
- Сабақ үстінде, сыныпта тыныштықты орнату барысында қаталдық танытуға
- Жаттығулармен, соның ішінде өз ойын еркін жеткізуге суреттеуге, катемен жұмыс, оқу дәптерлерімен жұмыс жасау және логикалық ойлау басқа тапсырмаларды жасауға
- Оқушыларды «қабілеттілік пен мүмкіндіктеріне» байланысты топқа бөлуге
- Ынталандырушы әдістемесін жиі қолдануға
- Стандарттық тестілеуге жол бермеу қажет

Ерекше оқытуды қажет ететін балаларды оқытуда жалпы білім беретін мектептегі дефектологтың атқаратын рөлі туралы айта кететін болсақ, педагог-дефектологтың көмегі өте маңызды. Педагог-дефектолог пәндік материалдарды меңгерту үшін түзете-дамыту сабақтарын өткізеді, оқу материалын алдын –ала меңгеруді қадағалайды.

Дефектологтың мақсаты:

1. Ерекше оқытуды қажет ететін балаларға уақытылы көмек көрсету.
2. Оқушылардың дүниетанымдық деңгейін дамыту, қоршаған орта құбылыстары мен заттар туралы түсініктерін қалыптастыру.

3. Көмек берудің әдістерімен түрлерін қолдануы жайында

4. ата-аналармен байланыста болу.

Міндеті:

1. Ерекше оқытуды қажет ететін балаларды оқыту, тәрбиелеу, түзеу жөніндегі шешімдерді жас ерекшелігіне байланысты қолдану.

2. Ерекше балаларға ерте коррекциялық көмек көрсету.

Күтілетін нәтиже:

1. Психофизиологиялық мүмкіндігі дамиды.

2. Оқудағы қиындықтары жойылады, өз ойларын жеткізе алады.

3. Әлеуметтік – адамгершілік қасиеттері дами отырып өмірге деген құштарлығы артады.

Балалардың барлығыда бірдей бақытты болуға тиіс тең дәрежеде шамасы жеткенше және білім алуы тиіс. Инклюзивті білім беру ерекше оқытуды қажет ететін балаларға қоршаған орта мен жалпы қоғам алдында бірдей ел қатарлы өмір сүруі үшін тең құқылы болуға қолдау көрсетеді. Мектеп тек білім беру қызметін ғана атқармай, бала өмірінде тәрбие берудің де негізгі саласы болып табылуы тиіс. Ерекше оқытуды қажет ететін балалардың әлеуметтік-тұрмыстық өмірге сүруге деген құлшынысын толық қалыптастыруға ат салысуымыз керек. Жалпы білім беретін мектепте ерекше оқытуды қажет ететін балаларға қолайлы жағдай жасалуы тиіс. Қазақта аталы сөз бар «Балаң аяулы болсын десең, өзін аяма» — деген. Бұдан не ұғамыз ерекше қажеттілігі бар балаларды қарапайым балалар мен тең көру үшін бірдей тапсырма, бірдей тәрбие беруіміз қажет. Балаға аяушылық факторы керек емес, біз үшін балалардың барлығы бірдей. Барлық балаларға ең басытысы адамгершілік, өмір сүруге деген құштарлық, қоршаған ортаны сүю, өзін бағалау, адамдарға өшпенділікпен емес, махаббатпен қарап, жатырқамай тіл табыса алуға үйретуіміз керек. Басқа дені сау балалар қол жеткізе алатын мүмкіндік ерекше оқытуды қажет ететін балалардың да қолынан келетінін баса түсіндіруіміз қажет. Ал осы жағдайларды басты назарға алып, түзету көмегін беретін ұстаз ол педагог-дефектолог жалпы білім беретін мектептің педагогтарына нұсқаушы болуы керек. Инклюзивті білім беру барлық балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім беру үрдісінің дамуы. Сондықтан да педагог-дефектолог ерекше оқытуды қажет ететін балалардың қалыптасуын, өз бетімен өмір сүруіне бағыт-бағдар беруі керек. Алдымен баланың даму ерекшелігін анықтайтын диагностикалық сараптама тесттер арқылы ойынның, қиялы мен зейінінің тұрақтылығын анықтау қажет.

Ол үшін жалпы білім беретін мектептер ПМПК қорытындысы бойынша көрсетілген, баланың деңгейіне қарай жеңілдетілген, бағдарламамен тәрбиелеуі және оқытуы тиіс. Жалпы білім беретін мектептер, сол мектептің арнайы педагогтары оқытатын білімі мен тәрбие үрдісі ерекше оқытуды қажет ететін балалар үшін «Өмірлік орнын толтырудың» тәрбие институты болуы қажет.

Оны оқуға, жазуға, есепке, еңбектенуге, мәдени тәртіп ережелерін үйреніп, әртүрлі әрекетке икемділігін қалыптастыру маңызды болып саналады. Әрбір педагог болсын ата-ана болсын жалпы адамзат ерекше оқытуды қажет ететін балаларға көмектесіп, олардың өмірде өз орнын табуға жағдай жасауы керек. Бұл

балалар үшін білім мазмұнын дидактикалық ойындар, түрлі көрнекі құралдар арқылы қалыптастыру өте маңызды болып саналады. Баланың танымын алғашқы күннен бастап дамыту құралы да, балада оқу мен білімінің, тәрбиенің негізін қалыптастыратын да ойын әрекеті болып саналады. Қазірдің өзінде ойынның түр – түрі бар атақты Мария Монтессоридің де Интеллектуалдық ойындар да, кюизенер таяқшалары да т.б. қай ғалымды алмайық өздерінің ойын туралы еңбектерінде: «Ойын баланың жетекші әрекеті» деген сипаттама береді, өйткені ойын арқылы баланы ақыл-ой жағынан да, дене жағынан да алға жетелеп, дамытатыны сөзсіз баланың ойын ашық жеткізіп, өсіп жетілуіне септігін тигізеді.

Баланың ақыл – ойын жүйелеу, ойлау қабілетін жетілдіру, дәлдікке үйрету, шындыққа тәрбиелеу мақсатында компьютерлік сауаттылыққа баулу-бүгінгі күннің талабы. Соған сәйкес түрлі компьютерлік ойындар бар.

Бірақ мені мазалайтын бір ой бар, ол шетелдік ойындардан көрі өзіміздің этнопедгогикамызды жаңғыртсақ екен деген ой мазалайды. Себебі біздің де қазақи әдемі дамытушы ойындар мен ойыншықтар ұйымдастыруымызға болады. Ешкімге ұқсамайтын көшірмесі жоқ таза өзіміздің салт-дәстүрімізге сай зияны жоқ пайдасы көп ойындар мен ойыншықтарымыз шықса екен деймін. Ерекше оқытуды қажет ететін балалармен арнайы ұйымдастырылған ойын түрлері мен оқу кітаптары көбейіп жатыр. Балалардың сөйлеу, ойлау, ойнау деңгейінің қалыптасуына зор ықпалын тигізеді.

Қорыта келе болашағымыздың жас ұрпағы дені сау болса, елімізге де отбасымызға да зор қуаныш пен бақыт әкеледі. Қазақ елінде, болашағы жарқын өркениетті қоғам құру үшін дені

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Карпова И. В. Социализация детей с ООП в условиях общеобразовательной школы / multiurok.ru
2. Шевчук Л. Е. Интегрированное обучение учащихся с особенностями развития в общеобразовательном учреждении / Дефектология. — 2004. — № 6. — С. 28–31.
3. Лодыгина И. А. Инклюзивное образование в социальной интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья / infourok.ru
4. Новицкая Л. Социализация детей с ОВЗ / rosuchebnik.ru Рувинский Л. И.,
5. Соловьева. А. Е. Психология самовоспитания. М., 1982. Елисеева Ю. Н.
6. Особенности социализации детей школьного возраста с ОВЗ / Молодой ученый. — 2016. — № 3 (107). — С. 959–964.
7. Шахрай Е. О. Успешная социализация детей с ОВЗ / www.defectologiya.pro
8. Булгакова, Н. С. Социально-психологические аспекты социальной адаптации в условиях инклюзивного образования в зарубежной и отечественной психологии / Ученые записки РГСУ. — 2013. — № 2 (114). — С. 175–179.
9. Пожалуйста, не забудьте правильно оформить цитату: Алишынбекова, Г. К. Инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білімді қажет ететін балаларды элеуметтендіру / Г. К. Алишынбекова, Ж. Ж. Кенжебай. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2022. — № 18 (413). — С. 565-568. — URL: <https://moluch.ru/archive/413/91025/> (дата обращения: 05.02.2024).

Тулеуова Л. Н.

РОЛЬ ДЕФЕКТОЛОГИИ В СПЕЦИАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ В ШКОЛЕ

Аннотация. В статье рассмотрено социальное развитие детей с особыми образовательными потребностями в рамках реализации инклюзивного образования. Процесс социализации личности ребенка с особыми образовательными потребностями будет эффективным при условии интеграции таких детей в общество, чтобы они могли приобрести и усвоить определенные ценности и общепринятые нормы поведения, необходимые для жизни в обществе. Социальный опыт приобретается ребенком в общении и зависит от разнообразных социальных отношений, которые ему предоставляются ближайшим окружением

ӘОЖ 373

Уатаева Н.С.

КМҚК "Шаңырақ" бөбекжайы тәрбиеші,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕН БАСТАП АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Қазіргі заманда мұғалім тек өз терең білгір болу емес, тарихи танымдық, педагогикалық - психологиялық сауатты саяси - экономиканың білімді және ақпараттық - коммуникациялық технологияны жан – жақты меңгерген ақпараттық құзырлы маман болу керек.

Әлемдік білім беру жүйесі ХХІ ғасырда жаңа, тың бағытта дами бастады, білім берудің мақсаты, мазмұны өзгерді. Соған сәйкес білім беру жүйесінде педагогикалық технологиялар пайда бола бастады.

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа адамгершілік-патриоттық тәрбие беру. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен тәрбиешілер шешуші роль атқарады. Еліміздің болашағы жас ұрпақты тәрбиелеуде бірінші бесік-отбасы, ата-ана тәрбиесі болса, екінші бесік-білім беру мекемесі.

Балабақшадағы тәрбие бала табиғатына ерекше әсер етіп, оған өмір бойы өшпестей із қалдырады. Заман талабына лайық тәрбие білім беру жұмысын кешенді ұйымдастыру, жаңа технологияларды, идеялар мен шығармашылық, инновациялық жаңашылдықты қажет етеді.

Балабақшада берілетін тәрбие-барлық тәрбиенің бастамасы, әрі жан-жақты тәрбие мен дамыту ісінің түпкі негізін қалайтын орын. Бала бойындағы жақсы қасиеттер мен мүмкіндіктерді ашып олардың өнегелі, тәрбиелі болып өсуіне балабақша ошағының тигізер әсерінің маңызы зор. Мектепке дейінгі жастағы адамгершілік-патриоттық тәрбие дегеніміз- баланың моральдық қасиеттерін

белгілі бір мақсатқа бағыттап қалыптастыру. Адамгершілік сезімдерді тәрбиелеу арқылы-моральдық түсініктердің, әдеттердің және мінез-құлық мотивтерінің қалыптасуы бірлесіп жүзеге асады және мектепке дейінгі балалардың адамгершілік тәрбиесін қамтамасыз етеді. Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілік-патриоттық сезімге тәрбиелеудің нақты міндеттері:

-балалардың үй-ішіне, жақындарына, құрбы-достарына, жалпы адамдарға, Отанға деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу;

-адамгершілік ережелеріне сай балалардың мінез-құлқын, ұйымдасқан тәртібін, мәдениеттілігін, жақсы әдеті мен дағдысын қалыптастыру;

-балалардың адамгершілік түсініктері мен қасиеттерін тәрбиелеу.

Мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік- патриоттық сезімге тәрбиелеу мазмұнына баланың Отанға, адамдарға деген сүйіспеншілігін тәрбиелеу жатады. Ол үшін алдымен балалардың ата-анасына, үйіне, туған жеріне, оның табиғатына, өз қаласына, туған-туысқандарына, дос құрбыларына, балабақшаға деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу қажет. Ерте сәбилік кезеңнен бастап баланы ана тілінде сөйлеуге үйрету, ауыз әдебиеті үлгілерімен сусындату ең маңызды мәселе. Бала әдеби шығармаларды: өлең, ертегі, ән, жұмбақ, жаңылтпаш, мақал-мәтел, батырлар жырын тыңдау арқылы ана тілінің байлығы мен әсемдігін меңгерумен қатар оны сүюді үйренеді. Балаларды халықтың қолөнерімен, қазіргі композиторлардың сан түрлі азаматтық тақырыптарға арналған әндерімен таныстыру балалардың қуанышын, көңілді сезімін дамытып, еліне, туған жеріне, ұшқыштарға, ғарышкерлерге, теңізшілерге, Отанға т.б. деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелейді.

Балабақшада көптеген ұлттың балалары бар, олардың бәрі бірдей тәрбиеленіп, бірдей қамқорлыққа бөленеді. Осының өзі-ақ балалардың бір-біріне жолдастық, достық сезімін тәрбиелеудің ең қолайлы жағдайы.

Баланы тәрбиелеуде оның өмірінің алғашқы жылдарынан бастап-ақ адамгершілік сезімдерін қалыптастыру үлкен орын алады. Үлкендермен қарым-қатынас жасау процесінде оларға үйір болу, оларды жақсы көру сезімі, олардың нұсқауларына сай әрекет жасауға, оларды қуантуға, жақын адамдарын ренжітетін қылықтар жасамауға ұмтылу пайда болады.

Мектепке дейінгі естияр жаста үлкендермен, өз қатарларымен мәдениетті қарым-қатынас жасау, шын айту, тазалық, тәртіп сақтау, пайдалы іс-әрекет жасау, еңбек ету әдеті қалыптаса береді. Мектепке дейінгі ересек жаста балалар қылығының адамгершілік мазмұнына ой жүгірте қарау негізінде дамыған адамгершілік дағдылар мен әдеттер неғұрлым берік болады. Тәрбиеші балалардың адамгершілік нормаларына бағынатын, саналы түрде меңгерілген мінез-құлыққа тәрбиелейді. Адамгершілік нормалары: қайырымдылық, сыпайылық, әділдік, қарапайымдылық, қамқоршылық, және т.б. ұғымдарды тәрбиеші бірте-бірте балаларға түсіндіру арқылы меңгертеді.

Мектепке дейінгі балалардың адамгершілік-патриоттық тәрбиесінің мазмұны «Балалар бақшасында тәрбиелеу бағдарламасында» көрсетілген. Оған: Отанға, өз ұлтына деген сүйіспеншілік, оларды және олардың еңбегін құрметтеу, ұлтаралық, ұжымдық және адамгершілік бастамасы, мінез-құлық тәртіптілігі мен

мәдениеті, мінездің ерік-жігер белгілері, жеке адамның жағымды адамгершілік сапалары кіреді.

Баланың бойында адамгершілік патриоттық тәрбиені қалыптастырудың негізгі міндеттері мына бағыттармен түйінделеді:

- ізгілік бастамасымен тәрбиелеу;
- өз отбасына, балабақшасына, туған қаласына, көшесіне сүйіспеншілікпен, қамқорлықпен қарау;
- табиғатқа қамқорлықпен қарау;
- еңбек сүйгіштік, үлкендер еңбегін құрметтеу;
- қазақ халқының салт-дәстүріне қызғушылықпен қарау;
- мемлекеттік рәміздермен таныстыру, Отанға деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу.

Сондай-ақ, тәрбиешілер балалармен тақырыптық сабақтар өткізеді, Отан туралы, туған жер туралы тақпақ-өлеңдер жаттатып, әңгімелеу арқылы бала бойына елге, жерге, Отанға деген сүйіспеншіліктерін арттырады. Еліміздің төл мерекелеріне балабақшада ертеңгіліктер өткізіп тойлайды. Осы сабақтар, ертеңгіліктерді өткізуге тәрбиешілер, ата-аналар белсене қатысып, өз үлестерін қосады. Балаларды адамгершілік-патриоттық сезімге тәрбиелеуде балабақша мен мектептің, кітапханалар мен мұражайлардың сабақтастығыда әсерін тигізеді.

Біздің алдымызда тұрған басты міндет – тәуелсіз Қазақстанның әр жас жеткіншегінің жүрегінде Отанына, жеріне, еліне деген ыстық сезім, шынайы сүйіспеншілік ұялату. Сондықтан біз адамзаттық көзқарасы қалыптасқан, әлеуметтік белсенділігі жоғары отаншыл ұрпақ тәрбиелеп өсіруге аса көңіл бөлуіміз керек. «Әрбір Қазақстандықты өз мемлекеті қамқорлықсыз қалдырмайды, ал әрбір Қазақстандық өз мемлекетінің болашақ тағдыры үшін жауапты» деген ұғымды жас ұрпақ санасына сіңіруіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Архангельский Н.В. «Адамгершілік тәрбиесі», Мәскеу, 1979- 534 б*
2. *Васильева .З.Н. «Оқу барысындағы оқушылардың адамгершілік тәрбиесі», Москва 1978 с 389 б.*
3. *Калюжный .А.А «Оқушылардың адамгершілік тәрбиесіндегі мұғалімнің рөлі», Алматы 199413 б .*
4. *Блюмкин. В.А. «Адамгершілік тәрбие», Воронеж, 1990 89б.*
5. *Тажобаев Т.«А.Құнанбаевтың жастар тәрбиесі туралы», Алматы 1954 257 б.*

Уагаева Н. С.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ИЗ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Анна-тация. В современное время педагог должен быть не только глубоким специалистом, но и грамотным информатиком, обладающим историческими знаниями, педагогико-психологической компетентностью, политико-экономическими знаниями и всесторонними знаниями информационно-коммуникационных технологий.

В XXI веке мировая система образования стала развиваться в новом направлении, изменились цель и содержание образования. Соответственно, в системе образования стали появляться педагогические технологии.

УДК 371

Уатаева Э.С.
КГУ «Школа-гимназия имени аль-Фараби»
учитель художественного труда,
город Караганда, Республика Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

***Аннотация:** В статье представлен пример внедрения современных образовательных технологий на уроке изобразительного искусства. Эффективность урока — это разнообразные виды деятельности, которые успешно реализовывают поставленные образовательные цели и задачи на уроках изобразительного искусства.*

Современная образование перешло на новый этап развития, представляющий собой кардинальные изменения, становление новой школы, ориентированной на активное вхождение в мировое образовательное пространство. Именно поэтому происходят существенные перемены в учебно-воспитательном процессе: на первый план выдвигаются новые подходы, новые права, отношения и типы поведения, а также новые требования к современному педагогу.

В связи с этим особую важность приобретает организация взаимодействия различных педагогических систем, внедрение в практику передовых образовательных технологий и методов обучения. Каждый педагог в праве самостоятельно выбирать приемы и принципы работы с детьми, образовательные технологии, применяемые на уроках, и способы развития обучающихся в зависимости от предмета, оснащенности школы и уровня развития обучающихся.

Принцип вариативности, провозглашенный в российском образовании, открывает для педагогических коллективов широкую творческую возможность выбирать и моделировать педагогический процесс в любом ракурсе. Это направление является прогрессивным в образовании, поскольку дает дорогу для разработки различных вариантов содержания образовательного процесса, использования средств современной дидактики и современных образовательных технологий в повышении эффективности образовательных структур, научной разработки и практического обоснования новых идей и технологий, а также дает возможность применения технологий альтернативной педагогики.

Одним из основных направлений работы учителя в современной школе, прописанных государством, является духовно-нравственное развитие, воспитание обучающихся и сохранение их здоровья.

Целью изучения искусства в современной школе является овладение практическими умениями и навыками художественно-творческой деятельности, указано в федеральных государственных образовательных стандартах образовательной области искусство, примерных программах по предметам образовательной области «Искусство».

В своей практике с целью развития творческого потенциала обучающихся отдаю предпочтение педагогическим технологиям на основе активизации и интенсификации деятельности учащихся (АМО) и арттерапевтическим технологиям, конечно данные технологии перекликаются и дополняют друг друга. Идя в ногу со временем и отвечая требованиям государства, нельзя не отметить и информационно-коммуникационные технологии.

На уроках изобразительного искусства активные методы обучения в наибольшей степени помогают активизировать ребенка и создать ситуации, в которых обучаемые:

- ✓ самостоятельно объясняют окружающие явления и процессы («Перспектива»);
- ✓ отстаивают свое мнение («Основы цветоведения»);
- ✓ принимают участие в обсуждениях («Русский народный костюм»);
- ✓ рецензируют ответы товарищей («Анализ картины»);
- ✓ занимаются обучением отстающих или оказывают им помощь (решение тестовых заданий);
- ✓ самостоятельно выбирают посильное задание (несколько вариантов творческой работы по одной теме);
- ✓ анализируют личные практические действия («Натюрморт»).

В свою очередь процесс восприятия искусства детьми представляет собой сложную психическую деятельность, сочетающую в себе познавательные и эмоциональные моменты. Занятия художественно-творческой деятельностью способствуют сенсорному развитию детей, способности различать цвет, форму, звуки, обеспечивает понимание языка различных видов искусства (живопись, графика, скульптура и др.). Говоря о педагогических возможностях искусства, нельзя так же не отметить еще один важный аспект: терапевтическое воздействие искусства на ребенка. Влияя на эмоциональную сферу, искусство при этом выполняет коммуникативную, регулятивную функции.

Предлагаю остановиться на некоторых педагогических аспектах подробнее.

Остановимся на понятии «арттерапия»

Арттерапия (терапия искусством) - один из методов психологической работы, использующий возможности искусства для достижения положительных изменений в интеллектуальном, эмоциональном и личностном развитии человека.

Арттерапия – путь к установлению отношений. Средствами искусства человек может не только выразить себя, но и больше узнать о себе и о других людях. Строя отношения с людьми, владеющими языком звуков, красок, движений, то есть языком несловесного общения, он получает новый опыт, который может нести в жизнь, облегчая свое общение с другими людьми.

Арттерапия – процесс осознания себя и мира. В творчестве воплощаются чувства, надежды и страхи, ожидания и сомнения, конфликты и примирения. Творческие возможности, как ребенка, так и взрослого, реализуемые в процессе арттерапии – это его развитие, интеллектуальное, эмоциональное, раскрытие творческого потенциала...

Используя арт-терапию на уроках изобразительного искусства, я как учитель в наибольшей степени могу влиять на развитие ребенка.

Арт-терапия в образовании мне позволяет решать следующие задачи:

1. Диагностика. Для диагностики творческого развития школьников в учебной деятельности необходимо использовать психологические и педагогические тесты, которые способствуют выявлению уровня развития психической функции воображения и уровня овладения теоретическим и практическим материалом в ходе выполнения творческих работ («Несуществующее животное»).

2. Арттерапия позволяет получить сведения о развитии обучаемого, лучше узнать его интересы, ценности, увидеть неповторимость, личностное своеобразие. В процессе работы легко проявляется характер межличностных отношений и реальное положение каждого члена группы («Мой друг»).

3. Воспитание. Участники учатся корректному общению, бережному отношению со сверстниками. Данный способ построения занятий обеспечивает усвоение этики поведения. Вместе с тем происходит более глубокое понимание себя, собственного внутреннего мира («Витраж»).

4. Развитие. Благодаря использованию различных форм художественной экспрессии складываются условия, при которых каждый участник переживает успех в той или иной деятельности. Развивается чувство собственного достоинства, самоуважения.

5. Коррекция. Рабочая атмосфера позволяет корректировать самооценку и уровень притязаний. Также групповые формы работы способствуют коррекции межличностных отношений («Реальность и фантазия»).

Основные рекомендации арттерапии, которые я взяла для основы при работе с детьми на уроках изобразительного искусства:

1. Если в человеке (ребенке) есть агрессия или другие негативные, разрушительные эмоции – при работе следует применять лепку. Рисунок в данном случае будет только раздражать ребенка.

2. Всегда иметь самый широкий выбор цветовой палитры – карандашей красок или фломастеров. Однако предпочитайте краски, кисть более пластична и свободна. Усилие нажима и строгость линий, которых требует карандаш, менее соответствует раскрепощению, особенно на первых порах.

3. Для создания рисунка не разрешать пользоваться линейкой, циркулем, лекалами и другими инструментами, и приспособлениями, позволяющими получить более «красивый рисунок». Все арттерапевтические рисунки выполняются рукой.

4. Занимаясь арттерапией, можно создавать «программные» рисунки или же «невесть что». Если мы хотим рисовать «программные рисунки», то

пользуемся традиционной тематикой проективных тестов. Проективные тесты основаны всё-таки на общечеловеческих архетипах.

- ✓ Работаем над созданием следующих тематических рисунков:
- ✓ Рисунок самого себя, рисунок своей (можно воображаемой) семьи,
- ✓ Рисунок человека вообще, рисунок «Дом, дерево, человек» (ДДЧ).
- ✓ Упражнения арт-терапии с цветами.
- ✓ Упражнения арт-терапии с каракулями.
- ✓ Упражнения арт-терапии с чернильными пятнами и много, многое другое

5. Предпочитаем рисунок наклеиванию коллажей, вырезанных из журналов. Создание коллажей – это последняя самая высшая и заключительная стадия арт-терапевтической работы.

Так же на уроках изобразительного искусства обучающиеся выполняют упражнения арт-терапии, направленные

- ✓ на снятие тревожности,
- ✓ на развитие уверенности в себе и своих способностях,
- ✓ на отработку любого негативного чувства: обида, гнев, страх и т.д.,
- ✓ на управление своим эмоциональным состоянием и своими чувствами,
- ✓ на снижение эмоциональной напряженности и др.

В результате работы в арттерапевтическом направлении на уроках изобразительного искусства можно: получить положительный эмоциональный настрой группы, облегчить невербальный выброс негативных эмоций; проработать негативные эмоции, что позволяет снимать тревогу; отыгрывать агрессию и злость; искать ресурсы для дальнейшего развития.

Через коллективную деятельность арттерапия помогает прояснить участникам свои эффективные и неэффективные способы коммуникации; позволяет развивать рефлексивность своих мыслей, чувств, поступков; даёт возможность на символическом уровне экспериментировать с самыми разными чувствами; исследовать и выражать чувства в социально-приемлемой форме, способствует творческому самовыражению, развитию воображения, эстетического опыта, снижает утомляемость, развивает потенциал личности и повышает групповую сплочённость, все так необходимое для ребенка, который не нашел, а скорее даже потерял себя в этом большом мире и окружающей его социальной среде.

Современная школа далеко ушла от моделей прошлого века как по содержанию, так и по средствам, и по методам обучения. Появилось много новых образовательных технологий, улучшающих, оптимизирующих, рационализирующих отдельные аспекты образования.

Список использованной литературы:

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьников. М.: Просвещение. – 1984
2. Манвелов С.Г. Конструирование современного урока. – М.: Просвещение, 2002.
3. Муштавинская И.В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя. СПб.: КАРО. – 2008
4. Елена Маркова. Записки педагога – Снова – про Фридл [Электронный ресурс]. URL <https://1001.ru/books/item/zapiski-pedagoga-76/4812> (дата обращения 13.11.2018)

Уатаева Э. С.
КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДАҒЫ ЗАМАНАУЫ БІЛІМ БЕРУ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аңдатпа: Мақалада көркем еңбек сабағында заманауи білім беру технологияларын енгізудің мысалы келтірілген. Сабақтың нәтижелілігі – бейнелеу өнері сабағында алға қойылған тәрбиелік мақсаттар мен міндеттерді ойдағыдай жүзеге асыратын түрлі іс-әрекеттер.

УДК 371

Филиппова И.А.
КГУ «ОШ им. Ю.Н.Павлова»
учитель начальных классов, город Караганда, Республика Казахстан

УСТНЫЙ СЧЕТ, КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ

Аннотация. В статье раскрывает значение устных вычислений на уроках математики в начальной школе, а также указывает на то, какой материал может быть отобран для устных вычислений, в какой форме устные вычисления могут проходить в школьной практике и на каком этапе урока математики целесообразно тренировать младших школьников в устных вычислениях. Кроме того, даны рекомендации по организации и проведению устного счета на уроках математики в начальной школе.

Формирование прочных устных вычислительных навыков, основу которых составляет осознанное усвоение устных приемов вычислений, является одной из основных задач обучения младших школьников математике.

При ознакомлении детей с устными вычислительными приемами, учитель не должен ориентировать учащихся на их заучивание, а в первую очередь должен обратить их внимание на необходимость приобретения этих знаний, показать удобство и рациональность вычислений с использованием данных приемов при выполнении устных вычислительных операций с числами и числовыми выражениями.

Большое внимание формированию у младших школьников вычислительных навыков уделяется в программе по математике для начальных классов. Если не научить школьников устным вычислениям в этот период, то в дальнейшем они будут постоянно испытывать различные трудности при выполнении заданий вычислительного характера.

Бесспорно, что младшие школьники с прочно сформированными вычислительными навыками гораздо быстрее усваивают программный материал по математике.

Согласно программе по математике для начальной школы, учащиеся должны:

- усвоить на уровне навыка: таблицу сложения (вычитания) в пределах 10; таблицу сложения однозначных чисел с переходом через разряд и соответствующие случаи вычитания;

- овладеть вычислительными приемами сложения и вычитания в пределах 100, основанными на знаниях свойств действий сложения и вычитания (прибавления числа к сумме, вычитания числа из суммы, прибавление суммы к числу и вычитание суммы из числа);

- научиться устно складывать и вычитать уже трехзначные числа, используя выше названные свойства;

- производить действия над многозначными числами письменно (т.е. в столбик), используя алгоритмы письменных вычислений.

Как показывает практика, дети все реже используют приемы устных вычислений, работая с большими числами. Поэтому следует наряду с закреплениями навыков выполнения действий в столбик подбирать такие упражнения, в которых структурные особенности многозначных чисел дают возможность использовать приемы устных вычислений. Полезно привлекать к составлению таких примеров самих детей, это вызывает у них большой интерес. Существенным признаком устных вычислений является способ их выполнения.

При устном выполнении действий вычисление начинается с высших разрядов, в отличие от письменных, когда сложение, вычитание и умножение чисел выполняем в «столбик», начиная с низших разрядов. Об этом должны помнить учителя начальных классов и методически грамотно разрабатывать наводящие вопросы, направленные на исправление у детей ошибок вычислительного характера.

Устные вычисления должны быть частью всей учебной работы по математике. При подготовке к урокам, исходя из темы учебной программы и цели урока, подбирается материал для устных вычислений и определяются формы для их проведения. Подобранный материал должен состоять из задач и примеров на одно и более действий. Примеры и задачи надо давать детям в небольшом количестве, так как их решение быстро утомляет детей, ослабляет рабочую дисциплину на уроке.

Устные вычисления должны находиться в методической связи с основной темой и носить проблемный характер. Создание определенной системы подобных упражнений дает учащимся возможность усвоения знаний на уровне автоматического навыка.

Устный счет на уроках математики выполняет следующие задачи:

➤ воспроизводство и корректировка определенных знаний, умений и навыков учеников, необходимых для их самостоятельной деятельности на уроке или осознанного восприятия объяснений учителя;

➤ контроль учителя за состоянием знаний учеников;

➤ психологическая подготовка учеников к восприятию нового материала.

Устный счет зримо и незримо присутствует везде, целенаправленно развивая познавательные способности, как сенсорные, связанные с восприятием предметов и их внешних свойств, так и интеллектуальные (пространственное воображение, память, логическое и алгоритмическое мышление, восприятие, внимание), позволяющие обеспечить эффективное овладение и оперирование

знаниями, их знаковыми системами, формирование умений самостоятельно использовать полученные знания для усвоения новой информации.

Устные вычисления в школе должны проходить в слуховой, зрительной и зрительно-слуховой форме.

При слуховой форме проведения устных вычислений учитель зачитывает задания, а дети отвечают на них устно. К таким заданиям можно отнести математические диктанты, когда ученики, прослушав задания, записывают последовательно результаты устных вычислений. Эта форма вычислений требует от детей значительного напряжения внимания и памяти. Поэтому на эту работу отводится не больше 5 минут и лучше ее проводить в начале урока или в процессе закрепления определенного приема устного вычисления.

Решать примеры устно на несколько действий можно по-разному. Например: $(8 \cdot 5 : 2 - 15) \cdot 4 + 20$. Учитель может медленно, выразительно называть в нужной последовательности числа и арифметические действия, а ученики – молча про себя вычисляют и называют только конечный результат (40).

Также можно провести вычисление «цепочкой», когда ученики с места по очереди называют результат каждого последовательно выполненного над числами действия.

Зрительная форма проведения устных вычислений – это такая форма устных вычислений, когда учитель использует школьную доску, плакаты, таблицы или проектирует соответствующий математический текст на интерактивную доску, используя компьютерную технику, чтобы донести до учащихся исходные данные – числа, над которыми нужно выполнить определенные действия.

Зрительную форму устных вычислений наиболее эффективно использовать когда дети изучают действия над трехзначными и многозначными числами.

Для зрительно-слуховой формы устных вычислений характерно использование приемов работы, которые применяются при двух вышеуказанных формах.

При зрительной и зрительно-слуховой формах обучающийся, видя, какие действия, в каком порядке и над какими именно числами нужно выполнить, все свое внимание сосредотачивает на приемах вычисления, используя самый рациональный. Такая форма устных вычислений во многом облегчает восприятие детьми задания, которое дает учитель.

Материалом для устных вычислений могут быть и задания иного характера, например:

✚ прибавление к какому-нибудь числу одного и того же слагаемого, пока сумма, которая увеличивается, не достигнет заданного числа (например, к 4 прибавляем 4, пока не получим 40, и т.д.);

✚ вычитание из заданного числа последовательно одно и то же число до того момента, пока это будет возможно (например, вычитаем из 30 по 3, из 100 по 20 и т.д.).

Чтобы приучить детей вычислять быстро, полезно те же самые упражнения решать во все возрастающей темпе, что очень нравится младшим школьникам.

Вместе с примерами следует практиковать и устное решение задач с небольшими числовыми данными. Когда этих данных больше трех, их следует записывать на доске. Однообразные задания из устных вычислений быстро утомляют детей. Поэтому нужно изменять формы, использовать элементы игры, организовывать соревнования на быстроту вычислений, привлекать самих учащихся к составлению подобных примеров для решения своим товарищам.

Навыки устных вычислений формируются в процессе выполнения учащимися разнообразных упражнений. Устные упражнения должны пронизывать весь урок. Их рекомендуют проводить при закреплении изученного материала, предлагать учащимся при опросе, при проверке домашнего задания.

В практике учителей утвердилась хорошая традиция – на каждом уроке математики специально отводить 5-7 минут для устных вычислений. Этот вид работы так и называется «Устный счет». Так как «Устный счёт» является неотъемлемой частью в структуре урока математики, то он имеет свои задачи:

- воспроизводство и корректировка определённых знаний, умений и навыков учащихся, необходимых для их самостоятельной деятельности на уроке или осознанного восприятия объяснения учителя;
- контроль учителя за состоянием знаний учащихся;
- мониторинг психологического состояния класса;
- психологическая подготовка учащихся к восприятию нового материала.

Так же необходимо учитывать важную воспитательную роль устных упражнений – они дисциплинируют, учат детей терпению и умению ждать отставших товарищей, помогать им. Данный вид работы на уроке помогает учителю:

- во-первых, переключить учеников с одной деятельности на другую;
- во-вторых, подготовить учеников к изучению новой темы;
- в-третьих, повторить и обобщить с учениками пройденный материал;
- в-четвертых, повысить интеллект учащихся.

Материал к проведению устного счета учитель подбирает непосредственно из учебников по математике для начальных классов и из другой дополнительной методической литературы. Устные упражнения должны соответствовать теме и цели урока, помогать усвоению нового материала или ранее пройденного. В соответствии с этим определяется место проведения устного счета на уроке. Но не следует проводить устный счет в конце урока. Так как устные упражнения требуют большого напряжения внимания, памяти, мышления, а к концу урока дети уже утомлены. Задания для устного счета следует предлагать так, чтобы дети их воспринимали зрительно и на слух.

С целью активизации работы учащихся, устный счет следует проводить в форме дидактической игры, содержание которой кратко и точно им излагается. По объему устный счет, как правило, включает 10-12 заданий таких, чтобы можно было уложиться в отведенный для данного вида работы промежуток времени. По содержанию может состоять только из примеров, только из задач или комбинированных заданий, но решение их должно быть основано на

применении только устных вычислительных приемов.

Учитель осуществляет постоянно контроль в ходе проведения устного счета, и если допущена вычислительная ошибка учеником, то он ее и должен исправить. Чтобы закрепить и расширить у обучающихся выпускного класса начальной школы приобретенные в предыдущие годы навыки устных вычислений, следует побеспокоиться, чтобы школьники:

- запомнили результаты умножения 25 на 2, 3, 4;
- умели дополнять двузначные и многозначные числа до единиц следующего высшего разряда;
- умели записывать некоторые двузначные числа и сотню (12, 24, 36, 48, 50, 100) в виде произведения двух удобных множителей.

Целесообразность периодического проведения небольших проверочных письменных работ на устное вычисление (на 5-8 минут для 1-2 классов и до 15 минут – для 3-4 классов) подтверждается практикой. Такие проверочные работы можно проводить по-разному, например:

- 1) в форме математического диктанта;
- 2) в форме кратковременной самостоятельной работы, задания которой учителем заранее записываются на доске (эта часть доски временно закрывается), а в нужный момент он обращается к ним.

Если в классе есть компьютерная техника, тогда можно в любое время урока спроектировать подготовленные задания на интерактивную доску. Чтобы удовлетворить естественную заинтересованность обучающихся и поддержать их интерес к устным вычислениям, следует выполненные самостоятельно детские работы проверять фронтально на этом же уроке, обговаривать, кто из учеников использовал самый эффективный прием вычисления, кто быстрее выполнил вычисления.

Обучая младших школьников устным вычислениям, необходимо руководствоваться следующими положениями:

- во время устных вычислений проверять, какими способами младшие школьники вычисляют, направлять их на выбор лучшего из всех способов, которые можно применить к решению того или иного примера;
- уделять больше внимания устному решению задач;
- заботиться о том, чтобы вычисления, где только это можно, дети выполняли устно;
- разнообразить формы работы с устными вычислениями, заботясь вместе с тем о развитии у детей как зрительной, так и слуховой памяти, для чего использовать таблицы, счетные фигуры, специальные приборы;
- проводить устные вычисления регулярно во всех начальных классах.

Есть ли у ученика вычислительной культуры можно судить по их умению производить устные и письменные вычисления, рационально организовывать ход вычислений, убеждаться в правильности полученных результатов.

В зависимости от сложности задания на практике используются два вида устных вычислений: устное и письменное с промежуточными устными вычислениями.

Качество вычислительных умений определяется знанием правил и алгоритмов вычислений. Умения формируются в процессе выполнения целенаправленной системы упражнений. *Очень важно владение умениями доводить до навыка.*

Для того, чтобы овладеть умениями, предусмотренными программой, ученикам достаточно уметь устно:

- ✓ складывать и умножать однозначные числа;
- ✓ прибавлять к двузначному числу однозначное;
- ✓ вычитать из однозначного и двузначного числа однозначные;
- ✓ складывать несколько однозначных чисел;
- ✓ складывать и вычитать двузначные числа;
- ✓ делить однозначное и двузначное число на однозначное нацело или с остатком;
- ✓ производить действия (на основе правил) с дробными числами.
- ✓ безошибочно применять таблицу умножения натуральных чисел.

Помимо того, что устный счет на уроках математики способствует развитию и формированию прочных вычислительных навыков и умений, он также играет немаловажную роль в привитии и повышении у детей познавательного интереса к урокам математики, как одного из важнейших мотивов учебно-познавательной деятельности, развития логического мышления, и развития личностных качеств ребенка. На мой взгляд, вызывая интерес и прививая любовь к математике с помощью различных видов устных упражнений, учитель будет помогать ученикам активно действовать с учебным материалом, пробуждать у них стремление совершенствовать способы вычислений и решения задач, менее рациональные заменять более совершенными. А это важнейшее условие сознательного усвоения материала.

Таким образом, современные методики и мероприятия способствует развитию математических навыков учеников: умению быстро считать, находить оптимальный способ подсчета результата, в целом, углубить знания, расширить кругозор и вызвать интерес к математике и к устному счету, в частности.

Список использованных источников

1. Сагымбекова П. Инструменты, приборы, модели. // В кн.: Средства обучения математике. Сб. статей. –Москва: «Просвещение», 1981.

2. Сагымбекова П., Глеубаева Э. Средства наглядности и их применение в процессе обучения математике в начальных классах при изучении сложения и вычитания в пределах 100. // В кн.: Проблемы и перспективы развития педагогического образования в современных условиях. Материалы международной научной конференции. 2-3 октября. –Бишкек -1997. –Том 2.

3. Сагымбекова П., Глеубаева Э. Воспитательное значение дидактических игр при обучении математики в начальной школе.

//Современное образование в Казахстане. Состояние и пути реформирования. Материалы международной научно-методической конференции, посвящ. 10- летию независимости РК. –Тараз, 2001.-Т.1.

Филиппова И. А.

АУЫЗША ЕСЕПТЕУ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ФАКТОРЫ ҚАЛЫПТАСУ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш мектептегі математика сабағында ауызша есептеулердің маңыздылығы ашылады, сонымен қатар ауызша есептеу үшін қандай материал таңдауға болатыны, мектеп тәжірибесінде ауызша есептеулер қандай формада жүргізілетіні және математика сабағының қай кезеңінде орындаған дұрыс екендігі көрсетілген. кіші мектеп оқушыларын ауызша есептеуге, есептеуге үйрету Сонымен қатар, бастауыш сыныптағы математика сабақтарында ойша есептеулерді ұйымдастыру және жүргізу бойынша ұсыныстар берілген.

УДК 373.3

Ерғалиева А.С.

Астана Халықаралық университетінің педагогикалық колледжінің 3 курс студенті

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші: математика пәнінің оқытушысы Сарсенбаева Б.Ж.

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНАН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада қашықтықтан оқытуда қолданылатын технологиялардың түрлері, бастауыш мектепте математика сабағынан оқушыларды қашықтықтан оқытудың артықшылықтары қарастырылған.

Бүгінгі таңдағы әлемдегі болып жатқан эпидемиологиялық жағдай оқытуды дәстүрлі формадан ешбір дайындықсыз қашықтықтан оқыту жүйесіне бірден ауысуға мәжбүрлегені баршамызға мәлім. Әрине, қашықтықтан оқыту жүйесі жаңалық емес. Онымен біз оқытудың жаңа технологияларының бірі ретінде теориялық тұрғыдан жете таныс болғанымыз рас. Алайда теориялық тұрғыдан білу мен тәжірибелік тұрғыдан меңгеру екеуі екі түрлі мәселе екені анық.

Қалай десек те қашықтықтан оқыту жүйесін тәжірибеде қолдануға сақадай сай емес болғанымызды мойындауға тура келеді. Сондықтан бұл оқыту жүйесі білім берушіге де, білім алушыға да бастапқы кезеңде оңайға тимегені айқын. Бірақ аталмыш мәселе уақыт күтірмейтін болғандықтан кімге болсын қашықтықтан оқыту жүйесін аз уақыт аралығында тез меңгеріп алуға тура келді. Осы қашықтықтан оқытудың алғы шарттары ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев ұсынған «Қазақстан - 2050» стратегиялық бағдарламасында айқын көрсетілген болатын.

Қашықтықтан оқытуға қысқа түсініктеме бере кететін болсақ, ол білім алушы мен педагог қызметкерінің жанама (қашықтан) немесе толық емес өзара іс-әрекеті кезінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды және телекоммуникациялық құралдарды қолдана отырып жүзеге асырылады.

Бүгінде қашықтықтан оқытуда қолданылатын технологиялардың үш түрі бар.

Біріншісі қағаз және аудио тасымалдағыштар негізінде жүретін қашықтықтан оқыту. Бұған аудио және бейне дискілер, оқу құралдары, оқулықтар және т.б. жатады. Әдетте, осы оқу түрінде педагог білім алушымен жұмыс істейді, ол пошта арқылы жіберілген жұмыстарды тексереді, сонымен қатар телефон арқылы кеңес береді және сұрақтарға жауап береді. Сонымен қатар, кейде арнайы оқу орталықтарында сабақтар өткізіледі.

Екіншісі теледидар арқылы қашықтықтан оқыту. Бұған «Балапан» телеарнасы арқылы өткен бейне сабақтарды жатқызуға да болады.

Сонымен, үшінші технология - бұл ғаламтор-технологиялары арқылы қашықтықтан оқыту. Ғаламтор арқылы оқыту үлкен сұранысқа ие және оның біздің өмірімізге тығыз және кеңінен енуіне байланысты өзектілігі арта түсуде. Бұл технология жоғарыда аталған барлық формаларды әртүрлі пропорцияларда қамтиды.

Қашықтықтан оқытудың басқа оқу формаларына қарағанда ыңғайлылығы мен артықшылықтары бар. Ең алдымен, қашықтықтан оқыту білім беру қажеттіліктері мен өзіндік дербес ерекшеліктеріне сүйене отырып, өз қарқынымен оқуға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн. Қашықтықтан оқыту процесінде заманауи технологиялар қолданылады, бұл болашақта жұмыста және күнделікті өмірде пайдалы болатын дағдыларды игеруге мүмкіндік береді. Ең маңызды ыңғайлылықтардың бірі сабақ кестесін, сондай-ақ оқытылатын пәндер тізімін түзету және құру мүмкіндігі. Тағы бір артықшылықты атап өтпеуге болмайды, ол өнімді оқытуға ықпал ететін ең ыңғайлы және таныс ортада оқыту болып табылады.

Қашықтықтан оқытуда мұғалімге үлкен жауапкершілік жүктеледі. Педагог курстың бағдарламасының құрылымын дайындап, оны қашықтықтан білім беру жүйесімен астастырып бейімдейді, оқу үрдісінің барысын қадағалап, тапсырмаларды орындау барысында, өз бетімен бақылау-пысықтау жұмыстарын орындау жөнінде ұсыныстар береді. Бұл ретте қашықтықтан оқыту жүйесінің әдістерінде көрсетілгеніндей, көңіл-күй, психологиялық қарым-қатынас бой көрсетеді. Қашықтықтан оқыту тәсілі бойынша жұмыс істейтін мұғалім оқытудың жаңа технологиясын, оқытудың компьютерлі және тораптық жүйелерін жетік біліп, олармен іс жүргізу ісін орындау шарт.

Мектеп оқушылары үшін қашықтықтан оқуға көшу үлкен өзгеріс болды. Мектеп оқушыларының қашықтықтан оқудың артықшылықтарына тоқталсақ:

- Заман талабына сай ақпараттық-телекоммуникациялық құралдардың әртүрін пайдалана алады және қолдануға үйренеді;
- Бала мұғаліммен ғана емес ата-анасының бақылауы арқылы тапсырманы орындайды;
- Бала өзіне жайлы орын таңдай алады;
- Оқу іс-әрекетін бейне жазба арқылы қызықты етіп әзірлесе, баланың қызығушылығы одан әрі артады;
- Дәстүрден тыс оқу үлгісіне көшеді;

- Уақытты өзі басқарады;
- Түсінбеген тұстарын видеоны қайта қосу арқылы тыңдау мүмкіндігі бар;
- Мұғалім-бала-ата-ана тығыз байланыста жұмыс жасайды;
- Баланың жауапкершілігі жоғарылайды;
- Өз бетінше жұмыс жасауға дағдыланады.

Қашықтықтан оқыту жағдайында білім беру процесін ұйымдастырудың жеке және ұжымдық нысандарын пайдалануға, оқушылармен бірге желідегі оқу ақпаратымен танысып, сабақтар өткізетін мұғалім (сынып жетекшісі, пән мұғалімі) басқаратын оқушылардың әртүрлі жастағы ұжымдарын құруға болады. Ең тиімдісі - бастауыш сынып оқушыларын қашықтықтан оқытуда келесі түрлерді атауға болады:

- қашықтықтан оқыту курстары, оның мақсаты негізгі (сыныптық) оқу курсы қолдау (мұғалім ұйымдастырады);

- мұғалімнің әдістемелік ұсынымдарына сәйкес жүйелі түрде сабақтар өткізетін мұғалім басқаратын оқушылардың тұрақты ұжымын ұйымдастырумен тьютордың қолдауымен оқушыларға арналған қашықтықтан оқыту курстары;

- мұғалімнің қолдауынсыз қашықтықтан оқыту курстары, ата-аналардың қатысуымен өздігінен білім алу;

- бастауыш оқытудың немесе қосымша білім берудің негізгі курсы қолдау үшін шығармашылық міндеттерді шешу үшін мұғалім ұйымдастыратын шығармашылық қашықтықтан оқыту жобалары, оның нәтижесі бірлескен білім беру өнімін;

- қашықтықтан өткізілетін олимпиадалар, оның мақсаты ашық тапсырмалары бар түрлі номинациялар бойынша қашықтықтан өтетін жарыста оқушылардың шығармашылық өзін-өзі танытуы болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларын қашықтықтан оқытуды жүзеге асыру түпнұсқа құралдарды жасауды талап етеді: оқу курстарына арналған бағдарламалық қамтамасыз ету және әдістемелік құралдар. Бұл түпнұсқа бағдарламалық және әдістемелік құралдардың нақты оқу курстарына әзірленуіне байланысты, интерфейс пайдаланушының тиісті жасына бағытталған, оларда аспаптық бағдарламалар жиынтығы болуы керек, олардың көмегімен оқушы бағдарламалау тілдеріне жүгінбестен зерттелетін типтегі бағдарламалық ресурсты құра алады, сонымен қатар жеке және ұжымдық оқу іс-әрекетінің нәтижелерін автоматтандырылған тексеру құралдары.

Қорыта айтқанда, заман көшіне ілесу біздің міндетіміз, сондықтан білім беруде жаңа технологиялар арқылы оқытуды тәжірибеден өткізуге жүрексінебеуіміз керектігін қашықтықтан оқу барысында байқадық. Ақпараттандырылған ғасырда озық технологияның үздік жемістерін пайдалану - дамыған елдердің шешімі. Сондықтан еліміз үшін бұл да бір жаңа белес, жаңа шың!

Пайдаланылған әдебиттер тізімі:

1. Андреев, А.В. Практика электронного обучения с использованием Moodle [Текст] / А.В. Андреев, С.В. Андреева, И.Б. Доценко. - Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2008. - 146 с.

Ергалиева А. С.

ОРГАНИЗАЦИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье рассмотрены виды технологий, применяемых в дистанционном обучении, преимущества дистанционного обучения учащихся на уроках математики в начальной школе.

ӘОЖ 37

Хасенова М.А.

«№61 ЖББМ» КММ, музыка пәні мұғалімі
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

БАЛАЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТАРДА ОЙНАУ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада балалар ұлттық аспаптарымызда ойнай отырып, әр аспаптың өзіндік ерекшеліктерін, дыбыс бояуын (тембр), орындалған әуеннің белгілі бір ырғағын (ритм) сезініп, өз бетінше есте сақтап анықтай білуіне септігін тигізеді.

Өткен ғасырлар үніне құлақ түрсек, біздің ата – бабаларымыз тастан, ағаштан, өсімдіктен, малдың терісінен, сүйегінен, мүйізден, ішектен, қылдан т. б. алуан түрлі заттардан дыбыс шығаруға болатынын аңғарып, қарапайым музыкалық аспаптар жасап алды.

Расында да қазақтың музыкалық аспаптары өзіне тән үні, орындаушылық дәстүрі, халқымыздың бітім болмысы, тыныс-тіршілігі мен шежіре тарихын айқындайтын бірегей мәдени мұрасы. Бұл халқымыздың дәстүрлі музыка өнері атадан балаға мирас болып, ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан рухани-мәдени байлығы.

Қазақ халқының музыкалық аспаптарының шығу тарихы сонау ықылым замандарда ұлы Әбу Насыр Әл-Фарабидің тарихи зерттеу жазбаларынан басталады. Заман ағымына байланысы аспаптар өзгеріске ұшырап, бірде шарықтап, бірде ұмытқалы жатты. Уақыт өте келе аспаптарымыздың қайта жандануына Шоқан Уәлиханов, Ахмет Жұбанов, Әлкей Марғұлан, Өзбекәлі Жәнібек секілді өзге тағы басқа ұлт жанашырлары ықпал етсе, қазақтың тұңғыш аспаптанушысы, ғалымы Болат Сарыбаев үлкен зерттеу жұмыстарын жүргізді. Музыкалық аспаптар этно-археологиялық және тарихи- этнографиялық тұрғыда зерделегенде олардың дыбыс шығару қасиетімен қоса, халық болмыс салтымен бірге қалыптасқан тұрмыстық құрал ретіндегі ерекшеліктері айқындалады. Олардың басым көпшілігі әубастан музыкалық аспап ретінде емес, тұрмыстық деңгейде қолданылған құрал, бұйым ретінде пайда болған. Бертін келе олар түрлеріне қарай бөлініп соқпалы-шулы, сылдырлы, үрлемелі, ыспалы, ішекті-шертпелі, көп ішекті, ұрмалы аспаптар болып жіктеледі.

Зерттеу жұмыстар нәтижесінде ұлт аспаптар бір жүйеге келтіріліп, бүгінде

кеңінен насихатталып келеді.

Алғашқыда ел арасында әнші, күйшілер өздеріне қажетті аспаптарын жасап алып, ойнап елге өнерлерін көрсетіп жүре берген. Келе-келе қазақ сахарасының жағрафиялық ерекшеліктеріне орай саз аспаптары үндік ерекшелігіне және формасына қарай сан алуан түрге ене бастады.

Өткен заманда ата-бабамыз саз аспаптарын малдың мүйізінен, терісінен, сүйегінен, ішегінен, қылынан, тұяғынан, сонымен қатар саз балшық, ағаш, қамыстан жасаған. Қазіргі таңда музыкалық аспаптарымыз осы халқымыздың сара жолымен жасалып қолданылуда. Осы кезде байырғы аспаптардың түрлері 40 тан аса болғандығы анықталып отыр. Ертеде ұлттық аспаптарды жұртқа хабар бергенде, аңшылар құсты, аңды үркіткенде, бақсылар сарын айтқанда, әскери жорықтарда ұран салғанда, жау келгенде пайдаланған. Бүгінде сол кәне замандағы саз аспаптарымыздың үнін сақтап қалғанымен қызыметтік функциясын өзгерткен. Ертедегі тұрмысқа қажет болса, бүгінде ұлттық фольклорлық ансамбль, оркестрлерден орын тапқан.

Б.Сарыбаев музыкатануда ежелгі аспаптарды біліп, тауып мәдениеттің материалдық игілігі ретінде ғана бағалап қойған жоқ, сондай-ақ бұл ескі аспаптарды халықтың рухани өміріне ендіріп, Б.Сарыбаевтың еңбегінің маңызы аса зор себебі, ежелгі аспаптарда уақыт үні, ғасыр таңбасы болады. Ол қазақтың музыка мәдениетіне жаңа тарихи бет болып қосылып, үнемі жаңарып толығып отырады. Зерттеушінің дербес жинамасы төрт жүзге таман музыкалық аспапты қамтиды, ол сандай-ақ, сыбызғы, сырнай, жетіген, шертер, шаңқобыз, дабыл т.б.халықтық қазақ музыкалық аспаптарының жинамасының иесі.

Музыка сан алуан жанрларға бөлінеді. Әннің алатын орны өте зор. Ән адамның жан сезімін оятып, жүректің нәзік қылын қозғайды. Әннің эмоциялық ықпалы өте күшті, өзіндік көркемдігі және мазмұндылығымен балалар жанын баурап, олардың ақыл - ой, сана - сезімінің кеңейіп жақсы мінез - қылықтарының қалыптасуына әсер етеді. Әнді орындау кезінде оқушылардың музыкаға деген іс әрекеті қалыптасады, оның ішінде хормен орындағанда оқушының музыкалық мәдениеті тұрақтап, орындаушылық шеберлігі тұрақтап, өздерінің музыкаға деген өзқарасын нығайтып, шығарманың бейнелеу образын көрсетеді.

Әндер әртүрлі болады: халықтық, композиторлық, балалар әні, бесік жыры, той - думан әндер, лирикалық, патриоттық, эстрадалық, тақпақ сазды және т. б.

Әндер өмірмен байланысты болған соң көңілді - жадыраңқы, жабығыңқы - қапалы, албырт, жалынды, қайғылы, ойлы, айбынды т.б. болып келеді. Әнді орындағанда орындау ережелерімен танысады.

Мысалы:

- Ән айту кезінде тік тұр немесе тік отыр.
- Иығыңды кәтерме (демалғанда).
- Әнде не туралы айтылатынын ойла, мәнерлеп айтуға тырыс т.с.

Сондықтан, әнді орындау - халықтың бүкіл мәдениетінің негізі, музыкалық білім мен тәрбие берудің ең ықпалды құралы.

1. Вокалды қойылым

Мектепте оқушыны ән айтуға үйреткенде ең бірінші дұрыс отыруына,

бастың тұлғасын дұрыс ұстануына, ауыз қуысының дұрыс ашылуына кәңіл бөлу керек.

Дұрыс отыру қалпын сақтасақ, балалардың дем алу диаграммасы дамиды. Ән айтқанда ерінді сәл жымия ұстану керек. Әнді жаттау кезеңінде отырғызып жаттаған дұрыс. Басты тік ұстап, мойнын созбай еш кедергісіз отырамыз.

Жатталған әндерді тұрып орындаған абзал. Тұрып ән салғанда балалар екі қолын жанына қойып, басын түзу ұстайды. Екі қолды беліне қойып ән айтуға болмайды. Вокалды қойылым бұл ашық, таза, еш кедергісіз, мәнерлі ән орындау үшін, дұрыс қалыпты сақтау.

2. Дыбыс құрау

Балалар өзіндік жоғары, ашық дауыспен ән шырқайды. Әнді айғайсыз, қысылмай орындауы керек. Дұрыс дыбыс шығару үшін дауыс аппаратымен өте нақты жұмыс жасалуы тиіс. Олар: астыңғы жақ пен ерін, жұмсақ кішкене тіл. Әр балаға өзінің қалыпты ашық дауысымен ән орындап, айғайсыз, соза ән орындауға үйрету керек. Ән айту кезінде астыңғы жақты түсіріп, ауызды толық ашу керек. Дыбыстың дұрыс шығуына кішкентай тілдің жұмсақ төбесі көмектеседі.

Ерінмен жаттығу (еріннің үстін және астын тістеу, ерінді алға бүрістіру, кәңілді кейіпке ену, астыңғы ерінді түсіру- көңілсіз кейіпке ену, т.б. Артикуляциялық жаттығулар балаларға өте қызықты және түсінікті.

Артикуляциялық жаттығулардан соң, интонация-фонетикалық жаттығуларды орындайды. Бұл жаттығулар дауысты дауыссыз дыбыстарды дұрыс айта алуына көмектеседі.

Дауысты дыбыстарды әндеткенде келесі дауысты дыбысқа кедергісіз, жайлы әндете қосылуы тиіс. (уууаааооо). Сонымен қатар (у) жиі қолданылуы тиіс.

3. Дикция

Дикция — бұл берілген шығарманың әрбір сөзінің анық, мәнерлі дыбысталуы. Ән орындауда бұл бір үлкен орын алады. Сөйлеу тілімен ән айтудағы дикцияның айырмасы өте зор. Дикцияның дұрыс болуы үшін, қысқа, ұзақ дыбысталу ән қайырымдарын орындаймыз. Кәптеген ғалымдар әннің әрбір сөзінің әуенге үйлесімді, дұрыс орындалуында дикцияның орны ерекше екенін атап өткен.

Сонымен қатар, әнді дұрыс дикциямен орындауда әр халықтың өзіне тән тілдегі заңдылықтары да ескеріледі. Олар: екпінді дұрыс қою, орфоэпия (дауысты, дауыссыз дыбыстардың айтылуы) және ойдың тиянақтылығын жеткізе білу ерекшеліктері.

4. Дұрыс дем алу

Музыкалық сабақтарда дем алу жаттығулары жүргізілмейді. Дем алу ән айту кезінде қалыптасады. Дем алу ән айтардың алдында жүргізіледі және музыкалық шумақтан кейін жүргізіледі. Сөз ортасында дем алу жүргізілмейді.

Дем алу бір жолдан кейін жүргізіледі және ән шумағы жайлы, әрі асықпай орындалуы керек.

5. Интонация тазалығы

Әрбір адамның есту сезімінен басқа, музыкалық қабілеттің болуы міндетті. Музыкалық есту қабілеті, ол әр дыбысты дұрыс қабылдау, жоғары, төмен дыбыстарды ажыратуы, естуі, әуенді есте сақтауы. Музыкалық есту қабілетін сақтау және дамыту керек.

Вокалдық жаттығулардың түрлері жеңіл, түсінікті, әрі қысқа болуы керек (га-га, ду-ду, ко-ко, ля-ля) буындармен аяқталуы өте маңызды. Интонация тазалығын дамыту үшін ең алдымен баланың жас ерекшелігіне сай дем алуға оңай, баланың дауыс диапазонына лайық ән таңдалып алынады.

Адамның дауыс құралы өзінше бір күрделі жүйе. Дем алу жолдары – дауыс құралының бір бөлшегі болып табылады. Олар өкпе, дауыс дірілін көрсететін дауыс шымылдығы, жақтың ашылу, жабылу бұлшық еттері, барлық дауыс шығару құралдары бір-бірімен өте тығыз байланысты.

Ән орындау кезінде осы аталған дауыс құралдары жұмыс жасап тұрады. Баланың дауыс құралдары, ересек адамдарға қарағанда, әлдеқайда нәзік және үнемі даму үстінде болады.

Қазіргі уақытта оқушылардың жалпы оқуға, оның ішінде музыка сабақтарына теріс көзқарасы байқалады. Сондықтан балалардың музыкаға деген ынтасын арттыру үшін әртүрлі әдістерді қолдану қажет.

Музыка сабағы - өнер сабағы. Осы ерекшеліктің арқасында проблемалық оқыту мен шығармашылық монетаның екі жағы сияқты бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені кез-келген шығармашылық тапсырма жауаптар мен іс-әрекеттерді тәуелсіз іздеуге ықпал ететін іздеу жағдайын құруды қамтиды.

Оқушылардың музыкаға деген ынтасы қалыптасуы музыкалық іс-әрекеттің әр түрлері арқылы жүреді:

- музыканы тыңдау (оны саналы түрде қабылдау);
- хор, ансамбль, жеке ән айту;
- музыкалық-ырғақтық қозғалыстар, пластикалық интонация;
- дирижерлеу;
- импровизация (сөйлеу, вокалдық, ырғақтық);
- қарапайым музыкалық аспаптарда ойнау;
- әндерді сахналау;
- музыкалық ойындар;
- тыңдалатын шығармалардан тақырыптарды орындау

(музыканы жақсы сезінуге және есте сақтауға көмектеседі).

Балалардың өз қабілеттері мен мүмкіндіктеріне деген ынта, оптимизм және сенім атмосферасын құрмай, музыканы үйренуге және қарым-қатынас жасауға ынталандыру мүмкін емес. Балаларда оптимизм сезімін тәрбиелеу керек, бұл нақты ойлаудың нәтижесі. Бұл үшін мұғалім оптимистік адамның тірі мысалы болуы керек.

Балалардың алдына нақты және орындалатын мақсаттар мен міндеттерді қою немесе оларға көмектесу, проблемалық тапсырмаларды қамтамасыз ету, сондай-ақ сәтті нәтижені қамтамасыз ету үшін қажетті қолдауды қамтамасыз ете отырып, мақсаттарға жету үшін қажетті процесті модельдеу өте маңызды және қажет.

Балалардың соңғы нәтижеге емес, тапсырманы орындауға жұмсаған күш-жігеріне назар аудару керек. Балаға сәттілік сәтсіздіктерге негізделгенін үйрету керек. Балаларды тек өздерінің ғана емес, сонымен бірге корпоративті жетістіктерді де бағалауға үйрету керек.

Әрине, оқушылардың материалдың жаңалығы мен жаттығулардың алуан түрлілігіне деген қажеттілігін қанағаттандыратын ең күшті ынталандырушы фактор – ол ойын.

Ойын баланы өз іс-әрекетін реттеуге үйретеді: мақсат қою; іс-әрекетінің жоспары мен дәйектілігін құру; ассимиляция сапасын бағалау. Сабақты жобалай отырып, әр кезеңде оқушылардың назарын және қызығушылығын барынша сақтау үшін осындай тапсырмалар мен жұмыс түрлерін ұсынуға тырысу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақселеу Сейдімбек «Қазақтың күй әнері», Астана «Күлтегін» 2002ж.
2. С.Байжұманов «Халық аспаптар оркестрі» 1988ж.
3. Х.Тастанов «Домбыра оркестрін қалай ұйымдастыру керек» 1980ж.
4. Б.Сарыбаев «Қазақтың ұлттық аспаптары» 1978ж.
5. Қ.М.Меңдіаяқова, Г.Қарамолдаева. *Мектепте музыка тәрбиесін беру әдістемесі* - Алматы: «Әл-Фараби» - 1997.
6. Қ.Сайжанов. Ш.Қорғанбекова «Әлқисса-аманат» аспаптар ансамбліне арналған күйлер мен шығармалар. Астана - 2012ж.
7. Қ.Сайжанов. М.Тналин. Ш.Қорғанбекова. А.Сайжан. «Елім-ай» домбыра ансамбліне арналған оқу құралы. Астана - 2012ж.
8. С.Қалиев «Қазақ халқының салт-дәстүрлері». Алматы - 1999ж.
9. С. Әлімбаева «Халық – қапысыз тәрбиеші» Алматы Қазақ ССР «Білім» 1977.
10. «Дидактикалық ойындар» Т.Т.Сарыбаева, Г.А.Абдрахманова Алматыкітап баспасы 2013 жыл

Хасенова М. А.

РАЗВИТИЕ УМЕНИЙ ДЕТЕЙ ИГРАТЬ НА НАЦИОНАЛЬНЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

Аннотация: В статье дети, играя на наших национальных инструментах, ощущают особенности каждого инструмента, звуковую окраску (тембр), определенный ритм (ритм) исполняемой музыки, помогают им запоминать и определять самостоятельно.

Хасенова Н.Р.

"Әл-Фараби атындағы мектеп-гимназиясы" КММ
көркем еңбек пәнінің мұғалімі,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

ТЕХНОЛОГИЯ ПӘНІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа: Ұсынылып отырған мақала технология пәні мұғалімдеріне арналады. Жаңа технологияны оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай пайдалану, оқушылардың шығармашылық сапа қасиеттерін дамытып, интеллектуалдық пәрменділігін арттыру мақсатында пайдалануға негізделеді.

Технология пәнін оқытуда – еңбек етудің алғышарттарын үйрену арқылы оқушыны жек тұлға ретінде тәрбиелеу мақсаты көзделеді. Осы мақсатты жүзеге асыру барысында, оқушыларға берілетін тәлім – тәрбие үрдісін жетілдіру, жұмыс мәдениетін, адамдар арасындағы адамгершілік қарым – қатынастарды жаңарту, еңбек біліктілігін қалыптастыру арқылы еңбекке өнімділігін арттыруға ынталандыру міндеттерін мұғалімге жіктейді. Сол себепті, әр оқушыға оның қабілеттеріне сәйкес келетін білім беру өрісі қажет.

Адамға ең бірінші өмірлік қажеті – еңбек екенін уақыт дәлелдеуде.

Адам өмірі үшін аса қажетті, әрі өмір бойы тоқтаусыз білім беретін пән «Еңбекке баулу» бүгінгі технология оқу пәні үнемі жетілдіруде.

Біздің елімізде еңбекке үйрену – Ы. Алтынсарин 1887 – 1888 жылдары орыс – қазақ мектебін алғаш ашқанда басталған. Оқушыларды кәсіпкерлікке, қазіргі заман талабына сай басқару, білу, ұйымдастыру, іске асыру жұмыстарына бейімдеу басшылыққа негіз болады.

Болашақ кәсіпкер:

- өз өндірісінен түскен қаржыны жұмсай алатын жеке меншік иесі;
- азаматтық нарыққа қатыса алады;
- өз өндірісінде жұмыс беруші, ұйымдастырушы;
- жұмыстың сапасына жауап беруші.

Ұжымның жұмыс нәтижесінде өзіне пайда келтіретін әдіс – тәсілдерді қамтамасыз етуді шешу

– мектептің материалдық – технологиялық базасына, аймақ ерекшелігіне байланысты. Сонымен бірге оқушыларды кәсіби еңбекке баулу мүмкіншіліктерін зерттеу арқылы іске асыру технологиясын жасау.

Ата – ана, ауыл әкімшілігі мектеп ұжымымен бірігіп, жастарды кәсіпкерлікке баулуға бағытталған оқу – тәрбиелік шығармашылық орта құруы қажет.

Еңбек тәрбиесі – барлық тәрбиенің қайнар көзі.

Еңбек тәрбиесі арқылы киімді пішу, тігу қолөнер шеберлігін меңгерту арқылы ұрпақты адамгершілік рухында тәрбиелей аламыз. Өйткені, оқушы алған теориялық білімін іс жүзінде қолдана отырып, оны өмірімен, өзінің іс – әрекетімен байланыстыра білгенде ғана, өзіне де пайдасын тигізе алады. Технология сабағы арқылы оқушыны іскерлікке, ұқыптылыққа, әдемілікті сезініп, қабылдауға үйретеміз. Біздің негізгі ұстанымыз: «Сөзден – іске көшу».

Еңбек тәрбиесі арқылы киімді пішіп тігу, көркемдеу қол өнер шеберлігін меңгеру арқылы жас ұрпақты адамгершілік рухында тәрбиелеуді басшылыққа ала отырып жұмысты жүргіземіз. Оқушылар әр түрлі тігілген бұйымдарды зерттей отырып, баға берумен келешек кәсіби ісіне қажетті эстетикалық, ұлттық, этикалық және т. б. бағалы қасиеттерін өз бойларына қалыптастырады.

Технология оқушылардың іске икемділігі мен іскерлігіне, өнерге, шеберлікке деген бейімділігін дамыта отырып қалыптастырамыз. Оқушылар отбасында да тұрмыстың әр түрлі өнімді еңбегіне қатысады. Баланың бойындағы сапалық қасиеттері, еңбекке қызығушылығы, табиғатты қорғауы, ұқыптылығы арқылы еңбек адамын көру. Қазіргі кезде білім беру кеңістігінде инновациялық үрдістердің бағыттарының бірі – мектепке бағдарлау болып табылады. Оқушылардың қызығушылықтары, қабілеттері толық ескеріліп, сол қажеттілікке сай тиімді жағдайлар жасалып, білім беріледі.

Оқыту мәселелерін бастамас бұрын, жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеуге ерекше мән беру керек.

Сабақ – оқыту мен тәрбиелеу үрдісінің негізгі формасы. Ендеше сабақтың мәнді өтуі мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Инновация – оны жеке түсініп, оқу үрдісіне енгізу – оқушылардың саналы да сапалы білім алудың бірден бір шарты. Инновациялық әдіс – тәсілдерді енгізу жаңа білім берудің бірден бір шарты деп айттық. Саралап оқыту – оқушылардың туа біткен ақыл – ой қабілетінің жеке дамуының жан – жақтылығына негізделген білім беру жүйесі.

– оқытудың дәстүрлі емес сабақ түрлері мен жаңа әдіс – тәсілдерін қолдану

– сабақтарда пайдаланатын негізгі әдістер оқушылардың көңіл күйіне, ынтасына, қабілетіне қарай, топпен, жеке оқушылармен жұмыс істеу, ойын элементтерін пайдалану т. б.

Технология – пәні география, бейнелеу өнері, тарих, музыка пәндерімен тығыз байланысты. Электронды кәсіптік бағдарлау жүйесі – қазіргі заманға сай ақпараттық – коммуникациялық технология негізінде жасалып, оқушының өзіне қажетті мамандықты таңдап, оның ерекшеліктері жөнінде тұтас ақпаратты ұсына отырып, өз мүмкіндігі бойынша қалаған мамандығын анықтауға көмектеседі.

Оқушыларды кәсіптік бағдарлау ақпараттық үрдісі, ұдайы кәсіптік білім жөніндегі ақпараттарды талдауды және қорытындылауды қажет етеді. Бүгінгі еңбектің сипаты, мазмұны өзгеріп, жаңа талап пен міндеттерді қажет еткенімен, еңбекті құрмет тұту – халықтар дәстүрінде ежелден қалыптасқан.

Балаларды еңбекке тәрбиелеу – қол еңбегі сабағынан басталады. Адам баласы туа сала емес, көре – көре, жүре – жүре жетіледі. Бір адам еңбекке өте қабілетті болып өссе, енді бірі керісінше болады. Баланың жас шағында еңбек

тәрбиесін дұрыс алуы немесе одан шет қалуы оның келешек өміріне үлкен әсер етеді.

Баланың еңбек тәрбиесін меңгеруі, қоғам үшін ғана емес, оның жеке басы, өз тіршілігі үшін де қажет. Еңбекке сүйетін адамның өмірінде реніш болмайды. Олар үнемі көтеріңкі көңіл – күйде жүреді.

Отбасына еңбек тәрбиесін жүргізгенде, баланы белгілі бір мамандыққа бейімдей даярлауды ескерген жөн.

Егер бала отбасында еңбек тәрбиесін дұрыс алып шықса, мектепке іскерлікке үйрену оңайға түседі. Өйткені, отбасында алған еңбек дағдылары балаға түрлі мамандықты үйренген кезде жәрдемдесіп, оны игеруді оңайлатып отырады.

Технология сабағында жобалау әдісін қолдану

Жоба – әр түрлі бөлімдерден арнайы сызбалардан, суреттерден, жасалатын бұйымның технологиялық картасынан құралуы мүмкін. Ол бұйымдарды жасаған кезде есеп, экономикалық немесе экологиялық дәлелді түсінік хаттар да пайдаланылады.

Шығармашылық жоба – әр оқушының жыл сайын мұғалімнің көмегімен орындайтын өзіндік жұмысы, басқаша айтқанда, технология пәні бойынша жүргізілген шығармашылық жұмыс.

Нақты тақырып төңірегінде оқушының алдында әр кезеңде мақсатқа қол жеткізудегі ұмтылыс нығая түспек. Шығармашылық жобаны іске асыру барысында қол жеткен жетістіктер:

– Сабақтан бос уақытта маңызды әлеуметтік шығармашылықпен айналысатын балалар санының өсуі

– Ата – аналардың өз балаларының іс – әрекеттерін ұйымдастыруға қатысуға қызығушылығының артуы

– Баланы шығармашылық жұмыс істеуге дағдыландыруға бағытталған әр іс – шараның тәрбиелік мақсаттарға жетуі.

– Ұйымдастырылған іс – шаралардың сапасы және жобаға қатысушылардың ынталандырылуы

Жобалау технологиясының негізінде – оқушылардың жұппен бірігіп немесе әр оқушы өзі дайындайтын шығармашылық жұмыстар жатыр.

Оқушылардың шығармашылық жоба жұмыстарын ұйымдастыруды жоспарлау және жоба жұмысының кезеңдері

Тірек сызба:

Жоба

Практикалық Теориялық

Бұйым Түсіндірме парақтары

Еңбек тәрбиесінің мазмұны мен жүйесі

Жас өспірімдерді еңбекке тәрбиелеудің жалпы міндеттері бірнеше жеке міндеттерді орындау арқылы іске асырылады. Олар білім алушыларды еңбекке практикалық тұрғыдан даярлау.

Білім алушының ынтасын және қабілетін дамыту еңбек тәрбиесіндегі жеке міндеттердің бірі. Халық шаруашылығында автоматтарды, компьютерлерді, т. б

қолдану барлық мамандардан жоғары техникалық сауаттылығы талап етеді. Сондықтан оқыту идеялар. Саралап оқыту – оқушылардың туа біткен ақыл – ой қабілетінің жеке дамуының жан – жақтылығына негізделген білім беру жүйесі. Барлық педагогикалық жүйе құрам бөліктерінде инновация үрдісі іске асу үшін төмендегі дей жұмыстар істелу керек:

- Мұғалім мен оқушылар арасында тұлға аралық қатынас қалыптастыру
- Сабақ барысында сыйластық пен сенімнің жоғары деңгейімен ерекшеленетін бірлестік жұмыс әдісі қалыптасады.

- Оқушыларды ашық түрде пікір алысу мәдениетіне баулиды.

Жас ұрпақты еңбексүйгіштікке, іскерлікке баулу, әсіресе қазіргі кезде ауадай қажет. Оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін сабақтарды түрлендіріп өткізу қажет. Ең бастысы оқушылардың сабақ үстінде шет қалмауы, берілген тапсырмамен айналысып отыруын қадағалау.

Жаңашыл әдістер мен жаңа технологияның білім берудегі жолдары мен әдіс – тәсілдері

Дамудың жаңа сатысында бағыт алған мектептің ең негізі өзегі мұғалімнің жеке басының ізденімпаздығы мен білімділігіне көп жағдай тәуелді. Жалпы пәндер бойынша В. Ф. Шаталовтың ұсынған әдісі бойынша трек – конспект, диаграмма, график, логикалық тірек – сызба арқылы теориялық материалдарды блокпен оқытып, дамыта оқыту технологиясы бойынша оқушылардың әр түрлі кезеңдерінде үздіксіз білім алуға жағдай жасап, оқыта отырып дамытуға, екіншіден өз бетінше білім жинақтауға шығармашылықпен жұмыс істеп өмірге бейімделуіне ықпал жасайды.

Жаңа технология жүйесінде проблемалық және іскерлік ойын арқылы оқытудың да маңызы зор. Оқушылар әр түрлі проблемаларды талдайды, оның шешу жолдарын іздестіреді. Мұндай сабақтар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады, пәнге қызығуын арттырады, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді. Іскерлік ойын сабақтарын өткізу технологиясы үш кезеңнен тұрады.

1 – кезең: Дайындық (рөлдерді бөліп беру, оқушыларды топтарға бөлу, проблемаларын алдын – ала таныстыру, қажетті материалдарды жинау.

2 – кезең: Ойын кезеңі

3 – кезең: Қорытындылау

Іскерлік ойындардың дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық маңызы зор екенін ескерсек, ретіне қарай әр түрлі пәндерден дәстүрлі емес сабақ түрлерін көбірек өткізу қажет

Дәстүрлі емес сабақтардың психологиялық, педагогикалық ұйымдастыру және өткізу жолдарын жан – жақты зерттеп, оқушылармен өткізілетін сабақтар жүйесі жасалынуы қажет.

Модульдік оқыту технологиясы

Тігін бұйымдарын модельдеу

Модульдік оқыту технологиясы – балаларға жеңілдік жасап, оқушы мен мұғалім қарым – қатынасына теңдік жағдай жасап, оқушыларды қатты қыспай, еркін сөйлеп қызықтырушы көрнекілікпен баланы баулап, алып кету. Жас ұрпақты қоғамдық өмірге, отбасындағы қызметке, кәсіпке даярлау, үнемі өзгеріп

отыратын әлемде өмір сүретіні туралы түсінікті қалыптастыруды міндеттейді. Бұған жету үшін басқаруды дамытуға бағытталған жаңа модельдерді көп қолданған жөн. Әр пән мұғалімі жаңа технологияларды меңгеріп, пәнаралық байланыс, кірістіру сабақтарын кеңінен қолдану қажет. Себебі оқушы алған теориялық білімін іс жүзінде қолдана отырып, оны өмірімен, өзінің іс – әрекетімен байланыстыра білгенде ғана өзіне де, қоғамға да пайдасын тигізе алады.

Қолданбалы экономикалық керемет бөлігінің бірі – оқушылардың жеке бизнесінде жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін «Мектеп компаниясында» практика жұмыстары зерттелді. Қорыта айтқанда, сабақты жоспарға негіздеп, жанашыл әдістерімен жүргізу тиімді, яғни сабақты бір тип бойынша қалыптастыруға болмайды, оған заман талабына байланысты технологиялық әдістері пайдаланып қызықты және жан – жақты тәсілімен өткізе алсақ, болашақ ұрпақтың білімді болатынына сенемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

*1. Әбдіғалиева Ш, «Мектептегі технология». Кенжеахметұлы С «Алматыкітап»М.
Махамәдиева
Тәжімұратов Д «Шебердің қолы ортақ»*

**Хасенова Н. Р.
ОСОБЕННОСТИ ПРЕДМЕТА ТЕХНОЛОГИИ**

Аннотация: Эта статья предназначена для учителей технологии. Использование новой технологии с учетом возрастных особенностей учащихся основано на ее использовании в целях развития творческих качеств учащихся и повышения их интеллектуальных способностей.

УДК 004

**Хусаинова С. М.
Студентка Академии «Bolashaq»
город Караганда, Республика Казахстан
Научный руководитель к.т.н., профессор Шащанова М.Б.**

ПРИМЕНЕНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. Применение мультимедийных технологий в образовательном процессе, позволяют осуществлять проектирование, реализацию содержания, методов, а также форм обучения с целью эффективно достигнуть поставленных задач учебного процесса, которые предполагают применение технических и программных средств мультимедиа и интерактивного программного обеспечения. Сущность и специфика мультимедийных средств влияет на формирование и развитие психических структур человека, в том числе мышления. Мультимедийные технологии оснащены образовательными ресурсами, использование которых, обеспечивает формирование, а также проявление у обучающегося основных компетенций.

Развитие мультимедиа-технологий является перспективным и популярным направлением информационно-коммуникационных технологий. Они имеют целью создание продукта, содержащего «коллекции изображений, текстов и данных, сопровождающихся звуком, видео, анимацией и другими визуальными эффектами, включающего интерактивный интерфейс и другие механизмы управления». Данное определение сформулировано в 1988 году крупнейшей Европейской Комиссией, занимающейся проблемами внедрения и использования новых технологий.

Мультимедиа (multimedia) - это современная компьютерная информационная технология, позволяющая объединить в компьютерной системе текст, звук, видеоизображение, графическое изображение и анимацию (мультипликацию). Сегодня мультимедиа - это множественные информационные среды: интерфейсы, обеспечивающие ввод/вывод информации различных типов в компьютер, компьютерное создание, переработка и отображение информации различных уровней и структуры для восприятия различными органами чувств человека одновременно [1].

Впервые термин «мультимедиа» появился в 1965 году и активно использовался вплоть до конца семидесятых годов для описания экстравагантных для того времени театрализованных шоу, использующих разные виды и формы представления информации: слайды, кино, видео, аудио фрагменты, световые эффекты и живую музыку. В конце 70-х и начале 80-х годов под мультимедиа понимали представления, основанные на статических или динамических изображениях от нескольких проекторов, сопровождавшихся звуком или живой музыкой [2].

Таким образом, средства «мультимедиа» воздействовали сразу на несколько органов человеческих чувств и представляли информацию в разных формах: визуальной, вербальной и аудиальной, что создавало (и создает) более глубокое эмоциональное воздействие, что, в свою очередь, и принесло успех и популярность этому виду театрализованных представлений. Возможность влияния на эмоциональную сферу человеческой психики является важным фактором при обучении, так как способствует более эффективному усвоению знаний. [2] Кроме того мультимедиа - это образующаяся между визуальными эффектами и аудиоэффектами взаимосвязь. Эта взаимосвязь находится под управлением специального интерактивного программного обеспечения. В мультимедии используются как новейшие технические, так и программные средства. Целью использования этих средств является объединение текста, графики, фото, видео, звук в одном цифровом представлении [3].

Одно из самых широких областей применения технология мультимедиа получила в сфере образования, поскольку средства информатизации, основанные на мультимедиа способны, в ряде случаев, существенно повысить эффективность обучения. Экспериментально установлено, что при устном изложении материала обучаемый за минуту воспринимает и способен переработать до одной тысячи условных единиц информации, а при "подключении" органов зрения до 100 тысяч таких единиц [2].

Владение информационно-компьютерными технологиями помогает педагогу чувствовать себя комфортно в новых социально-экономических условиях, а образовательному учреждению - перейти на режим функционирования и развития как открытой образовательной системы.

Применение мультимедийных технологий в профессиональном образовании позволяет воздействовать сразу на несколько органов чувств у обучающихся, что говорит о повышенном интересе и внимания со стороны обучающихся.

Использование мультимедийных средств в качестве инструмента означает появление новых форм мыслительной, мнемической, творческой деятельности, что можно рассматривать как историческое развитие психических процессов человека и продолжить разработку принципов исторического развития деятельности применительно к условиям перехода к постиндустриальному обществу.

Усвоение знаний предполагает овладение системой обобщений, составляющих основное содержание знаний. Л.С. Выготский отмечал, что "Обобщение есть выключение из наглядных структур и включение в мыслительные структуры, в смысловые структуры. Подлинное усвоение основ наук невозможно, если обобщения, обладая чувственным наглядным характером, остаются неосознанными, слитыми с предметом и действием; оно невозможно и тогда, когда обобщения, оторвавшись от действительности, которую они отражают, абсолютизируются в сознании. Для полного и сознательного усвоения нужно уметь не только увидеть общее в единичном, но и единичное, и конкретное в общем" [2].

В обучающей среде, созданной компьютером, основными являются процессы организации и интерпретации мультимедийной информации. Она может быть закодирована и представлена на экране дисплея в виде математических символов, таблиц, графиков и диаграмм, изображения процессов, дополняемых звуком, цветным изображением и т. п. [3].

На первом этапе мультимедийное средство или ресурс выступает предметом учебной деятельности, в ходе которой приобретаются знания о работе средства, изучаются языки и приемы взаимодействия с ним, усваиваются навыки работы. На втором этапе этот мультимедийный ресурс превращается собственно в средство решения каких-либо учебных или профессиональных задач. Подобное превращение предмета в средство и обуславливает развитие деятельности и мышления человека, предполагает перестройку привычных действий, форм и способов деятельности.

Условия обучения, создаваемые мультимедиа информацией, должны способствовать развитию мышления учащегося. Ориентировать его на поиск очевидных и неочевидных системных связей, и закономерностей. Компьютер служит мощным средством оказания помощи в понимании людьми многих явлений и закономерностей, однако нужно помнить, что он неизбежно поработает ум, который в результате будет располагать лишь набором заученных фактов и навыков.

Мультимедийная информационная среда оказывает существенное влияние на основные характеристики мышления (рис. 1). [4].

Рис1. Изменения в основных характеристиках мышления

Подобно тому, как печатные материалы и технические средства массовой коммуникации привели к гигантскому расширению возможностей человеческого познания, фиксации и передачи опыта, компьютер должен увеличить потенциал человеческого мышления, вызвать определенные изменения в структуре мыслительной деятельности.

Использование мультимедийных презентаций, дают возможность оптимизировать психолого-педагогический процесс, индивидуализировать обучение учащихся с разным уровнем познавательного развития, и значительно повысить эффективность психолого-педагогической деятельности.

Сущность и специфика мультимедийных средств обучения влияет на формирование и развитие психических структур человека, в том числе мышления. Печатный текст, до последнего времени являвшийся основным источником информации, строится на принципе абстрагирования содержания от действительности и в большинстве языков организуется как последовательность фраз в порядке чтения слева направо, что формирует навыки мыслительной деятельности, обладающей структурой, аналогичной структуре печатного текста, которой свойственны такие особенности, как линейность, последовательность, аналитичность, иерархичность [5].

В заключение можно отметить, что умелое сочетание традиционных и информационных средств зависит от квалификации и мастерства педагога-психолога, методики, которую он применяет, уровня владения компьютером.

Компьютерные технологии должны органично встраиваться в систему работы педагога, не заменяя непосредственного межличностного общения с детьми, а лишь помогая решать поставленные задачи.

Список использованных источников:

1. Shynybekov D.A., Uskenbayeva R.K., Serbin V.V., Duzbayev N.T., Moldagulova A.N., Duisebekova K.S., Satybaldiyeva R.Z., Hasanova. G.I., Urmashev B.A. *Information and communication technologies. Textbook: in 2 parts. Part 2*, - Almaty: IITU, 2017. -588 p.,

2. <https://infourok.ru/statya-na-temu-vozmozhnosti-ispolzovaniya-multimedia-v-praktike-pedagoga-psihologa-30>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-multimediynyh-tehnologiy-v-professionalnom-obrazovanii>
4. https://studref.com/518948/pedagogika/psihologo_pedagogicheskie_osobennosti_ispolzovaniya_multimedia_obrazovanii?ysclid=lsc0hm3na15052636985
5. <https://nsportal.ru/npo-spo/obrazovanie-i-pedagogika/library/2012/05/13/psikhologo-pedagogicheskie-aspekty-ispolzovaniya>

Хусаинова С.М.

БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа: Білім беру процесінде мультимедиялық технологияларды қолдану техникалық және бағдарламалық құралдарды мультимедиялық және интерактивті бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдануды көздейтін оқу процесінің қойылған міндеттеріне тиімді қол жеткізу мақсатында оқытудың мазмұнын, әдістерін, сондай-ақ нысандарын жобалауды, іске асыруды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мультимедиялық құралдардың мәні мен ерекшелігі адамның психикалық құрылымдарының, соның ішінде ойлаудың қалыптасуы мен дамуына әсер етеді. Мультимедиялық технологиялар білім беру ресурстарымен жабдықталған, оларды пайдалану білім алушының негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыруды, сондай-ақ көрсетуді қамтамасыз етеді.

УДК 81

Шағарғазы Л. Р.

Студентка Академии «Bolashaq»,
город Караганда, Республика Казахстан
Shgrgz_lazzat@icloud.com

Научный руководитель: преподаватель Диканбаева С.А.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОЦЕССОВ УНИФИКАЦИИ ПРАВА В ЛЕКСИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Содержание статьи -отражение унификации права РК в лексике русского (официального) языка нашего государства, приведены примеры.

Республика Казахстан стремится стать частью мирового сообщества. Как известно, казахстанское право строится в основном по образцу романо-германской системы, с использованием также положений англо-американского права. Сближение с правовыми системами государств - мировых лидеров находит свое отражение в таком явлении, как заимствования в языке права. Тенденции к интеграции (сращению, слиянию нескольких частей слова) зримо проявляются во всех регионах мира.

Процессу глобализации активно способствуют Интернет, всемирные телекоммуникации, средства массовой информации, различные международные общественные движения и корпорации. Мир становится все более однородным, а культура принимает всеобщий характер.

Во многих законах, принятых в нашей стране за время суверенитета, можно отметить количественный рост некоторых явлений языка, мы остановимся на вопросе о заимствованиях из языка - мирового лидера, английского, в русском языке казахстанского права, которые объясняются рядом причин:

1) генеалогические (греческий, латинский, французский, итальянский, немецкий, испанский языки дали миру термины науки, в том числе юриспруденции, которые обеспечивают точность и лаконичность, единообразие формулировок закона; как известно, право Англии основано на законах Римской империи:

2) структурный, т.е. логичный и экономичный синтаксис;

3) количественный и географический (распространенность в мире, на английском языке говорят на всех континентах);

4) функциональный (обслуживает все стили речи);

5) в мире существуют глобальные угрозы, например, терроризм, что требует единых быстрых адекватных ответных действий от мирового сообщества.

В принятых за годы суверенитета в Казахстане законах также активно применяется англоязычная лексика. Как уже отмечено нами, многие из терминов по происхождению латинские или греческие, например: геноцид, идентификация, инвестиция, легализация, коррупции, аутентичный, аффилированное лицо, аккредитация, бенефициар, вердикт, виктимность, деноминация, дивиденд, идентификация, инвестиция, интеллектуальная собственность, консенсуальный, банк-кастодиан, коррупция, контрагент, контрафактная продукция, легализация, ликвидация, лицензия, монопольный, патентный закон, реклама, резидент, рента, трафик, чартер, франчайзинг и мн. др.;

Много слов с греческими и латинскими терминологическими элементами, например, с латинской приставкой *re-*: рецидивист, реорганизация и др.; спонсор, сертификат, субсидиарная ответственность, терроризм, унитарный, фальсификация, факторинг, эксцесс, экстерриториальный, экстрадиция, эмиссия, экоцид, эксклюзивный, юрисдикция.

В терминах юриспруденция, юстиция, юрисдикция и др. сохранены латинские суффиксы «*tio, tia*».

Из латинского языка через английский заимствован термин легализация; латинское «*legalis*» переводится как «законный», отсюда легализация- придание законной силы. Президент, Кабинет Министров, премьер-министр, администрация заимствованы таким же путем. Можно назвать также примеры заимствований из английского языка: чартер, трафик, инпичмент, мониторинг, демередж, тайм –чартер, особенно много таких слов в новых законах, принятых после выхода Казахстана из состава СССР, в Республике Казахстан и вызванных реальными геополитическими переменами. Например, в Законе «О торговом мореплавании».

Некоторые слова явно заимствованы из английского языка (демерредж, консамент, тайм-чартер), хотя по происхождению голландские (бербоут-чартер, лоцман), немецкие (фрахт).

Иноязычные слова заимствуются часто вместе с новыми в отечественном праве понятиями, например, термин эксцесс соучастника преступления (УК РК, статья 30), фактический перевозчик; терминология права также пополняется путем обновления значения слов, существующих в языке издавна, например: пытка (введено в 2002г. в свод поправок в уголовное законодательство по инициативе и под давлением международных правовых организаций; уголовное преследование (Конституция РК 1995г., затем УПК), признание этого акта неконституционным.

Широкое распространение заимствований в языке также может иметь следующие объяснения:

- многие законы и юридические институты существенно обновляются, некоторые создаются заново по моделям, существующим в государствах - лидерах, поэтому налицо нехватка юридической лексики и терминологии;
- экономность для обозначения новых понятий;
- повышение престижности обозначаемых явлений.

Можно выделить несколько основных функций, которые выполняют заимствования:

- носят более широкое значение по сравнению с русским термином.

Пример: значение слова компенсация шире, чем слова возмещение (возместить убытки, заменить утраченное), поэтому слово компенсация больше подходит для обозначения понятия моральный вред;

-вытеснение русских названий. Вместо уголовно-исполнительная система все чаще употребляют пенитенциарная система (относящаяся к наказанию, преимущественно уголовному), вместо взяточничество - коррупция.

В русском языке современного казахстанского права есть слова из немецкого, французского, итальянского, испанского языков, например, штат, шпион, шпионаж, вексель (немецк.), эмбарго (исп.), финансы, кадастр, клише, туризм (французск.), индоссант, индоссат, тратта (итальянск.).

В Казахстане институт омбудсмана учрежден Указом Президента №947 «Об учреждении должности уполномоченного по правам человека» от 19 сентября 2002г., т.е. заимствование официально заменено русским названием. Этот пример представляет определенный интерес: омбудсмен (швед. омбудсман). Международная ассоциация юристов дала определение этого понятия как службы, которая должна выражать точку зрения прежде всего гражданского общества при нарушении прав человека и гражданина. Первый специальный орган народного защитника в форме омбудсмана создан в 1810 г. в Швеции.

На наш взгляд, в языке права имеют место в основном заимствования из американского английского. С появлением стремления к терминологизации растет число лексических заимствований, утверждается устойчивый набор словообразовательных моделей.

8 января 2021г. Президент Казахстана подписал закон "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам образования». До пандемии процесс дистанционного обучения не был законодательно закреплён. В поправках уточняется понятие "дистанционное обучение" и определяется порядок его проведения: в ст.1, подпункт 38, ст.37-2 названы понятия «чрезвычайное положение, карантин».

Также словами 2020 г. стали вместе со словами «пандемия, ковид 19-covid 19» слова «локдаун, карантин». Локдаун — слово английское, «lock» означает «замок», «закрывать», «запирать» down - «вниз» «Карантин» слово итальянское, его значение «изоляция заразных больных». Эти лексемы получили распространение в языке СМИ, в приказах министерств здравоохранения и образования, акимов, в языке закона эти слова не используются.

Таким образом, можно говорить о том, что английский язык закона стал средством международной солидарности нового типа. Язык закона должен быть эталоном официально-делового стиля, чтобы смысл закона легко доходил до сознания граждан, об этом надо помнить законодателям. При этом главным принципом, которым руководствуются юристы и лингвисты, является необходимость и оправданность заимствований, так как они влияют на языковое сознание пользователей.

Список использованных источников:

1. Барменкова, О. И. Эффективные приемы обучения английскому языку : Пособие для учителя [Текст]. / О. И. Барменкова. – Пенза, 1997.
2. Барменкова, О. И. Видеозанятия в системе обучения иностранной речи [Текст]. / О. И. Барменкова. // Иностранные языки в школе, 1999. – № 3.
3. Настольная книга преподавателя иностранного языка [Текст]. / Под. ред. Е. А. Мыслыко. – Минск, 1996.
4. Ильченко, Е. У. Использование видеозаписи на уроках английского языка [Текст]. / Е. У. Ильченко. // Первое сентября, Английский язык 2003. – № 9.
5. Верисокин, Ю. И. Видеофильм как средство мотивации школьников при обучении иностранному языку [Текст]. / Ю. И. Верисокин. // Иностранные языки в школе, 2003. – № 5.
6. . Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Аутентичный текст// Современный словарь методических терминов и понятий. Теория и практика обучения языкам. М., 2019. - С. 496
7. Гизятова Л.А. Социокультурный аспект преподавания иностранного языка // Казанский лингвистический журнал, 2018, том 1, № 2 (1). С. 94–99.
8. Карева Н.В. Использование аутентичных аудио и видео материалов для повышения мотивации изучения иностранного языка // Интернет журнал Науковедение. Вып.3. 2014. - 65 с.
9. Масалова С. В. Использование аутентичных видеоматериалов при обучении иностранному языку / С. В. Масалова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 15.2 (95.2). — С. 46-48. — URL: <https://moluch.ru/archive/95/20757/>
10. Карева Н.В. Использование аутентичных аудио и видео материалов для повышения мотивации изучения иностранного языка // Интернет журнал Науковедение. Вып.3. 2014. - 65 с.

Диканбаева С.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ОРЫС ТІЛІНІҢ ЛЕКСИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫ БІРІЗДЕНДІРУ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ КӨРІНІСІ

Аңдатпа. Мақаланың мазмұны Қазақстан Республикасы заңының мемлекеттіміздің ресми(орыс) тілінің сөздік қорына бірігуінің көрінісі, мысалдар келтірілген.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

**Тұлғаны дамытудың психологиялық-педагогикалық аспектілері;
Үздіксіз білім беру жағдайында тұлғаны тәрбиелеу, оқыту және дамыту**

**Психолого-педагогические аспекты развивающейся личности;
Инновационные подходы в организации процессов воспитания, обучения и
развития личности в условиях непрерывного образования;**

Абдикаликова М.Т. «БИЗИБОРД- МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДАМЫТУШЫ ОРТАДАҒЫ ҚҰРАЛЫ».....	4
Абдрахманова Ж.Т. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ.....	6
Абиш Т. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА БАЛАЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДА ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕУІ.....	11
Акмухамбетова Б.А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЛАРЫН ДАМЫТА ОТЫРЫП, ОҚУ ЖЫЛДАМДЫҒЫН АРТТЫРУ.....	16
Амантай Ә.Қ., Жетпісбай Н.Ж. ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ САЛАЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	19
Арунова Ж.А., Мұхтарғали А. Е. БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ РОЛІ.....	22
Арунова Ж.А., Сейдуәли М.Н. ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ МУЗЫКАСЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЕЛЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ.....	27
Асанова Г.С. ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА У ПОДРОСТКОВ ЧЕРЕЗ ВЛИЯНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ.....	32
Аубакирова А.Қ., Кайрбекова А.М. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДА КЕЗДЕСЕТІН ДИСЛАЛИЯНЫ ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ.....	36
Базарбай Н.Ж. ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ.....	43
Beikutova A.M., Kunakova K.U., Kalmet A.B. CONCEPTUAL BASIS OF MEDIA AND FOREIGN-LANGUAGE COMMUNICATION COMPETENCE.....	47
Бөкен А. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СУРЕТ САЛУДЫҢ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ӘДІСТЕРІНІҢ НЕГІЗДЕРІ	51
Болат С. ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ.....	57

Гуляев М.Д ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	62
Жаксылыкова К.К., Қабылова Н.К. БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА STEM ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ИНЖЕНЕРИЯ БАҒЫТЫН ҚОЛДАНУ.....	65
Жанбаев Е.А. ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУДІҢ КЕЙБІР ИННОВАЦИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	69
Журсинбекова А.Ж. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	74
Ибыш А.М. ЖАҢА ЗАМАННЫҢ – ЖАҢА ПЕДАГОГЫ.....	77
Имангалиева К.Д. ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ОБУЧЕНИЮ ДЕТЕЙ С ОВЗ.....	80
Имангалиева К.Д. ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГА К ОБУЧЕНИЮ ДЕТЕЙ С ОВЗ.....	85
Каражанова Ж.И. БАЛА ТІЛІН ДАМУДА ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ.....	90
Карисова А.К. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ЮВЕНАЛЬНОСТИ.....	94
Кенес Е.А., Жапаш Е.Е. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ.....	99
Керимова Е. О. «ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГИЯ: СОВРЕМЕННОСТЬ НАУЧНЫХ ОТКРЫТИЙ».....	104
Конхаева Г ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ЗЕЙІНДІ ТӘРБИЕЛЕУ МЕН ДАМУТҮ.....	109
Куаныш А.С. ПРИМЕНЕНИЕ ОБЩЕВОЙСКОВЫХ УСТАВОВ НА УРОКАХ НВПТ.....	111
Лундина Н.Н. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ.....	117
Маханов Т.Ж., Муса-Ахунов Р.А. БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫ: БОЛАШАҒЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	121
Мухаметрахимова К.А ОСОБЕННОСТИ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСЛЕ КОХЛЕАРНОЙ ИМПЛАНТАЦИИ.....	125
Мұхамедия А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ.....	130
Накипбекова Ж.А., Коныратова Н.Б ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ.....	133
Нұрасыл С.Қ. БАЛАЛАРДЫҢ АГРЕССИВТІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ТҮЗЕТУ ӘДІСТЕРІ.....	136

Нуркина Б.А., Ахметова Т.А. ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ДИАЛОГ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘДІС – ТӘСІЛДЕР.....	141
Нурмагамбетов А. Н. ГЕЙМИФИКАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА: ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ.....	145
Оспанова Ж.К., Грабова В.П. Алькенова А.Б. «НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ - ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ».....	150
Ошакбаева Д.А. ҚАЗАҚСТАНДА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ҮЛКЕН РӨЛ АТҚАРҒАН А.БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҚЫЗМЕТІ	154
Ракыжанова Ж.А. ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ.....	157
Сатыбалды А.Ж. ДИСЦИПЛИНА «ХОР» КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	160
Сейтова В.В., Алексеева Е.А. СИНДРОМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА ДОШКОЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ....	164
Смагулова А.Ж., Гадюкова А.В., ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА СТУДЕНТОВ, ИСПЫТЫВАЮЩИХ ФРУСТРАЦИЮ.....	168
Таликова Г.Т., Морозова К.Г. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ФЕНОМЕНА «ТРУДНАЯ ЖИЗНЕННАЯ СИТУАЦИЯ» В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА.....	172
Темірғали Д.Қ. ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ОҚЫТУДАҒЫСАБАҚБЕРУ ТӘСІЛДЕРІНІН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	177
Хусаинова С.М. ПРИНЦИП ДЕТЕРМИНИЗМА: ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ.....	179

Қазақ филологиясы: бүгіні мен болашағы
Казахская филология: настоящее и будущее

Анесова А.Т. ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТЫҢ ЭТНОГРАФИЯСЫ ЖАЙЛЫ БІРЕР СӨЗ.....	185
Әзімбаев М.Қ. БЕЙНЕ СОМДАУДАҒЫ ЖАЗУШЫЛЫҚ ҰСТАНЫМ.....	188
Базарбаева Б.А. ШЕШЕНДІК - ШЕБЕР СӨЙЛЕНГЕН ӘСЕРЛІ СӨЗДЕР.....	193
Батаева А.Р. Т.ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ БАЗАЛЫҚ КОНЦЕПТІЛЕР РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ.....	198
Бахбергенова Г.А. ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҚҰСТАРДЫҢ СИМВОЛИКАСЫ.....	205
Жанибекова А. АБАЙ МЕН МҰҚАҒАЛИ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ОРТАҚ ТІРЕК СӨЗДЕР.....	209
Жәнібекқызы Н. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭРГОНОМИКАЛЫҚ АТАУЛАР (АҚТӨБЕ Өңірі бойынша).....	213
Жұрағат А. . ҚАЗІРГІ БАҚ ТІЛІНДЕГІ КАЛЬКА МӘСЕЛЕСІ.....	217
Изтилеуов А.К. ІЗ ІЗДЕГЕН - БІЗ КЕРУЕН.....	221
Мұратхан Ә.С. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАЛҒАУЛЫҚТАР ҚЫЗМЕТІ.....	225
Оразхан А. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАРНАМАҒА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР	229
Рамазанова А. ҚАЗАҚ ТІЛІ ЭКСПРЕССИВТІК СТИЛИСТИКАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ ҚЫСҚАША ШОЛУ.....	234
Рамазанова А. СИНОНИМДЕРДІҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ.....	239
Сыздық Д., Шари Қ., Корпебаева А. ЖАСТАРДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘЛЕМДЕ ТІЛДІК БЕЛСЕНДІЛІКТІ ЖОҒАЛТПАУ МӘСЕЛЕСІ.....	244
Ташмет Д. ҰЛТТЫҚ ӘШЕКЕЙ БҰЙЫМДАР – ХАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРІНІСІ.....	247
Төкен М.Д. КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ОБРАЗДЫ ТАЛДАУДАҒЫ ТИІМДІ ӘДІС- ТӘСІЛДЕР.....	254
Шокпарова А. МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ БАҒДАРЛАМАНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ПАЙДАЛАНУ.....	259
Шокпарова А. МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ.....	262

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

Абдрахманова Л. К., Жалгасова А. Ж. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА КЕҢ АУҚЫМДЫ ДАҒДЫЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	267
Абиева А. Ж. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ПЕДАГОГТИҢ РӨЛІ.....	271
Айтжанова Ж. А. ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНЫП, ОҚУШЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫ МЕН САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ.....	275
Амирбаева С. С. БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЖАҢАША ОҚЫТУ.....	281
Бакирова Г. М. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	285
Бекберова К. Д. ОҚУ ТӘРБИЕ ҮРДСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ.....	289
Бектурова Т. К. БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	293
Выткина Е. Н. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ.....	296
Гартман З. А. ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ В ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ.....	301
Гуранская С. С., Петенева Л. П. РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКА.....	306
Естекова А. С., Тулегенова А. Г. ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУ ҮРДСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ.....	311
Жолдасбекова М. М. ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУ ҮРДСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ.....	315
Жуматаева Т. С. БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МАТЕМАТИКА ПӘНІ ӨТКІЩУДЕГІ ЖАҢАШЫЛ ӘРЕКЕТТЕР.....	319
Жумашкина А. К. ҚОЛ ЕҢБЕГІ АРҚЫЛЫ ТРЕК-ҚИМЫЛ АППАРАТЫ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДА ҚОЛДЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫН ДАМУ.....	322
Жунусова А. Н. ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫНДА.....	329
Кабдуова А. Е. ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	334
Кадрин Т. Б. АКАДЕМИК С. З. ЗИМАНОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ИДЕЯЛЫҚ – ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ҰСТАНЫМДАР.....	339

Казанцева Е. В.	
ЛАТИНСКИЙ ЯЗЫК КАК УСЛОВИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ.....	345
Кәріпбаева А. К.	
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҮЗДІКСІЗДІК: ЗАМАНАУИ МЕКТЕП ПЕН ЗАМАНАУИ МҰҒАЛІМ, ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚ.....	349
Ковтунова Е. Г., Зевахина С.Н.	
РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ.....	355
Коженовская М.Н.	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ, КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ.....	361
Колышкина С. В., Баку В. Т.	
ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ НАВЫКОВ БЕГЛОГО ЧТЕНИЯ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ.....	368
Кудайбергенов Г. К.	
АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ МЕЖЪЯЗЫКОВОГО КАЗАХСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....	372
Нығыматуллина Д. М.	
АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУЫ.....	378
Түлеуова Л. Н.	
МЕКТЕПТЕГІ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ДЕФЕКТОЛОГТЫҢ РӨЛІ.....	382
Уатаева Н. С.	
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕН БАСТАП АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУЫ.....	386
Уатаева Э.С.	
СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА.....	389
Филиппова И. А.	
УСТНЫЙ СЧЕТ, КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ	393
Ерғалиева А.С.	
БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНАН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	399
Хасенова М. А.	
БАЛАЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТАРДА ОЙНАУ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	402
Хасенова Н. Р.	
ТЕХНОЛОГИЯ ПӘНІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	407
Хусаинова С. М.	
ПРИМЕНЕНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	411
Шағарғазы Л. Р.	
ОТРАЖЕНИЕ ПРОЦЕССОВ УНИФИКАЦИИ ПРАВА В ЛЕКСИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	415

«Жастар және қазіргі заманауи әлемдегі мәселелер»
студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың (халықаралық қатысуымен) Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары

«Молодежь и глобальные проблемы современности»
Материалы Республиканской научно-практической конференции студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых (с международным участием)

*Мақалалар авторлық редакцияда басылды.
Мақала мазмұнына ұйымдастырушылар мен баспа бөлімі жауапты емес.
Статьи даны в авторской редакции.
Оргкомитет и редакция не несет ответственности содержание работ.*

Бас редакторы **Борамбаева М.Н.**
Редактор **Шешенбаева Ж.Р.**
Техникалық редактор **Қартабаева С.Қ.**

Басуға 22.02.2024 қол қойылды. Пішімі 60x841/8. Көлемі 35,25 б.т.
Таралымы 150 дана. Әріп түрі «Times New Roman»

«Болашақ-Баспа» редакциялық-баспа бөлімінде басылып шығарылды
Қарағанды қ., Ерубасева көш., 14